

ТЕМУРНОМА

امير تيمور گورگان جنگنامہ

Амир Темуր Кўрагон жанномаси

ТОШКЕНТ
«ЧУЛПОН»
1991

Мулло Салоҳиддин ибн мулло Алоиддин хожа эшон (Салоҳиддин Тошкандий) қаламига мансуб бўлган «Темурнома» ноёб асарлардандир. Бу китоб Тошкентда, Ильин босмахонасида 1327 ҳижрийда, милодий ҳисоб билан 1908 йилда чоп этилган. Тош босма нашрларнинг нуسخалари ниҳоятда кам бўлганлиги маълум. Шунга қарамай, бу асар соҳиблари уни не-не уқубатлар билан сақлаб қолганлар. Яқинларгача Гитлер, Наполеон билан тенглаштирилган. Чингизхонга қиёс этилган (Чаковскийнинг «Қамал» романи) Амир Темур ҳақидаги китобни 30-йиллардан омон сақлаб қолиш ўзи бўладиган иш эмас-ку, ахир?! «Темурнома»нинг дарагини Қалқам тоғларидаги овуллардан, ахънда эса, Шаҳрисабз ва Китоб фузалоларидан эшитиб қолардиқ. Ниҳоят, 1989 йилнинг охирида, аниқроғи, октябрь ойи бошларида Салоҳиддин Тошкандийнинг «Темурнома»сини қўлга олишга муяссар бўлдик. Мамнуният билан айтиш жоиз бўладикки, шаҳрисабзлик зиёлилар, айниқса, партия ва шўро ходимлари китобнинг юзага чиқишида жуда катта саъй-ҳаракат кўрсатдилар.

Китоб ноҳияси фирқа қўмитасининг биринчи котиби Абдураҳмон Ашуров, Шаҳрисабз ноҳияси ижроқўмининг раиси Ғузор Маматов, шу ноҳиядаги «Ўзкомпартия XX съезди» совхозининг директори Жалил Рўзиев, Қашқадарё вилоят маданият бошқармасининг бошлиғи Зиёдулла Бегимқуловларга осори атиқларни излаб топиш йўлидаги фидойиликлари учун сидқидилдан миннатдорчилик изҳор этамиз. «Темурнома»ни кўз қорачиғидай асраган, уни фарзандларига комил ишонч билан қолдириб кетган Шаҳрисабз ноҳиясининг Эски Чоршанба қишлоғи фуқароси, марҳум Каттахон эшон руҳини хушнудлик билан ёд этамиз. Асарни еру кўкка ишонмай, авайлаб сақлаган, бугун эса авлодлар баҳраманд бўлсин деб, кенг феъллик билан уни бизга тақдим этган муҳтарам Ғуломхон Каттахон ўғлига самимий ташаккуримизни баён этишдан бахтиёрмиз.

Амир Темур тарихан жуда қалтис вазиятда сиёсат майдонига кирди. XIII асрнинг биринчи чорагида босиб олинган (Ўрта Осиё салкам уч йил ичида, яъни 1219—1221 йилларда истило қилинган эди), асоратга солинган Мовароуннаҳр ва Хуросон, қолаверса, рус, хуллас, мўғул босқинчиларининг оёғи етган ҳамма минтақаларда эзиш, талаш, хўрлаш сиёсати давом этаётган эди. Мовароуннаҳр Темучиннинг ўғилларидан бири Чигатойнинг суюрғол мулкига айлантирилган, қарийб бир ярим асрдан буён унинг уруғ-аймоқлари бу ўлжанинг қонини зулукдеж сўрмоқда эди.

Мўғул босқинчиларининг ёвузлиги ҳақида шундай бир нақл тўқилган: Чингизхоннинг асосий рақиби бўлган Жамухадан бир киши сўрабди: «Кўй подасини қўйхона эшигигача қувиб келаётган бўрилардек бизнинг одамларни қувиб келаётганлар кимлар?». Шунда Жамуха: «Булар Темучиннинг одам гўшти бериб боқилган тўртта ити; у, буларни темир тишанга солиб қўйган эди; буларнинг пешоналари мисдан, тишлари қайралган, тиллари бигиз сингари

ўтқир, юраклари тасмидан исалган. Буларда қамчи ўрнига қайрилган қилмиш бор. Улар шуринг ичади, шамолда учади, жанглари одам эғиргани сёди. Ҳозир улар занжирдан бўшатиб юборилган, уларнинг оғзидан сўлақлари оқмоқда. Улар шод, хурсанд. Бу тўртта ит: Жабба, Қубила, Жалма ва Субутойдир», деб жавоб берган экин.

Урта аср муаррихларидан бири мўғул машҳарини «қумдан ҳам кўп» деб таъриф қилган эди. «Занжирдан бўшатилган», «қумдан ҳам кўп» бўлган одимхўрларни тасаввур қилайлик. Шу юришларнинг шоҳиди бўлган араб тарихчиси Ибн ал-Асир (1160—1233) бу ҳақда: «куну тунларда мисли кўрилмаган ва ҳамма ёқни, хусусан, мусулмонлар яратган бойликларни қамраб олган гоаят катта бир фаложат бўлди. Агар биров ҳамма нарсага қодир Оллоҳ одамни яратгандан буён дунё бундай нарсани кўрмаган, деса ҳақ гапни айтган бўларди. Дарҳақиқат, йилномаларда бунга ўхшаш ва унга тенг келадиган бундай зўр фаложат бўлмаган. Уларда тасвирланган воқеалар ичида Навуходоносорнинг исроилийларни қалтаклаши ва Қуддусни вайрон қилиши бобидаги қилмиши энг даҳшатлисидир. Бироқ бу лаънатилар (мўғуллар — П. Р.) вайрон қилган мамлакатлар олдиди Қуддус нима бўлипти? Бу мамлакатлардаги ҳар бир шаҳар Қуддусга икки баробар келади! Мўғуллар қириб ташлаган одамларга қараганда исроилийлар нима бўлипти? Ахир, битта шаҳарда мўғуллар қалтаклаган аҳоли барча исроилийлардан кўп бўлган. Улар ҳеч кимни аяшмади: аёлларни, эркакларни, гўдакларни шафқатсиз дўппослашди, ҳомилидорларнинг қорнини ёриб, болаларини ўлдиришди», деб ёзган эди.

Мўғул босқинчилари даҳшати шу тариқа ҳад-ҳудудсиз бўлган. Орадан аср кечса ҳам кишилар уларга қарши бош кўтаришга ботина олмаган. Бу ҳолни Чингачой улуси мисолида ҳам кўриш мумкин. Чингачой улуси Или водийсидан то Хоразмга қадар чўзилган, улкан сарҳадларга ёйилган эди. 1318 йилдан эътиборан бир қанча вақт бу улус пойтахти Қарши бўлиб турган эди.

XIV асрнинг 60-йилларига келиб, аввал Хуросонда кучайган озодлик ҳаракати Мовароуннаҳрда ҳам куртаж ёза бошлаганда келгинди ҳукмдорлар — мўғуллар салтанатидан нутур кетаётганиди. Бу ҳолни, ҳатто, мўғул хонларининг исломга бўлган муносабати бобида ҳам кузатиш мумкин. Қаршида 1318 йилдан то 1326 йилгача ҳукм сурган Кенакхон ислом динини қабул қилмаган, мажусий эди. Ҳокимият Гармаширин қўлига ўтгач (1326), у мусулмончилик ақидасини қасб қилади. Мўғул хонларининг ислом динига қирришини эътиқод, юмшоқ кўнгиллик оқибати эди, деб бўлмайди албатта. Бу замонасозлик, сиёсий танглиждан чиқиш чораси эди, холос. Агар Гармаширин исломни қабул қилиб, «Алоуддин» — дин улуғи унвонини олган бўлса, ундан кейин тахтга чиққан Бўзан исломга қирришга чеҳ қўйган. Кўринадики, бу масалада ҳам ҳукмдорлар тоифаси ичида чуқур иттилофлар ҳукм сурган.

Чингизхон вафоти (1227) дан кейин ҳам жуда иноқ, босиб олинган мамлакатларни мувофиқлик билан идора қилиб келаётган унинг авлодлари XIV асрнинг иккинчи чорагидан эътиборан бир-

бири билан жиққа мушт бўла бошлайди. Ҳокимият учун талашини авж олди. Ҳокимиятни Бўзандан тортиб олган Қозонхон ибн Яса-вир ўғлон яна қароргоҳни Қаршига кўчириб келди. Қозонхон ҳам ўзаро тожу тахт курашларига тоб беролмайди. Унинг кушанда-си амир Қозагон бўлди. Қозагон тахтга Дошмандчи ўғлонни (у Угедей нисабидан эди) чиқаради. Кўп ўтмай Дошмандчи ўғлон ҳам фитнанинг қурбони бўлади. Қозагон бу сафар Мовароуннаҳр тахтига Баёнқулини хон кўтаради.

Амир Қозагон анча кучли қўшинга эга эди. Унинг ўғли Абдуллоҳ ҳам вақти-вақти билан ёндош ўлкаларга юриш қилар, мулкни кенгайтиришга интилар эди. Жумладан, у 1353 йилда Хоразмни босқин қилади ва у ерда ўз ҳукмини жорий этади. 1357 йилга келиб, иккинчи бир мўғул амири Қутлуғ Темур Бўлдай амир Қозагонни ясоққа етказди. Отаси ўрнига тахтга чиққан амир Абдуллоҳ саройида фисқу фужур зўрляди. Энди мўғул ҳокимлари фақат тахт талашибгина қолмай, ширатпарастлик бобида ҳам юзтубан кета бошлайдилар. Абдуллоҳ, масалан, хотини билан ишқий можароларда айблаб, Баёнқулихонни қатл этдиради. Мўғул асладоларининг жирканч ҳаёт тарзи ҳокимият учун бўлган тубан курашларга уйғун бўлиб кетган эди.

Мўғул феодалларининг ўзаро низолари норозилигини кўндан буён ичига ютиб келаётган туркий аҳолининг нуфузли вакилларига таъсир қилмаслиги мумкин эмасди. Бунинг устига, гарчи пинҳона бўлса-да, Хуросон билан алоқа ўрнатилган, сарбадорларнинг озодлик кураши амингаси уларнинг зулмат оғушида қолиб келаётган ватанига ҳам учқун сачрата бошлаган эди. Туркий аҳолининг етакчилари мўғул тўраларининг ўзаро тўполонларида гоҳ у томонда, гоҳ бу томонда туриб бўлса-да, аста-секин сиёсий курашларга аралаша бошладилар.

XV аср муаррихи Фосиҳ Аҳмад Хавофийнинг «Мужмал-и Фосиҳий» асариди қайд этилишича, 1358 йилда амир Абдуллоҳ ибн Қозагонга қарши кураш бошлаган мўғул амири Баён Сулдуз ёнида туркий аҳолининг етакчиларидан бири амир Ҳожи Барлос ҳам бўлган. Бу, ўша, Кеш (Шаҳрисабз) вилоятининг ҳокими, Амир Темурнинг амакиси Ҳожи Барлосдир. Айрим тарихий манбаларда, хусусан, академик В. В. Бартольд ишларида ҳам ўша пайтларда мўғуллар билан барлос амирларининг муносабати маълум эмас деб кўрсатилади. Шунингдек, илмий асарлар, дарсликларда XIV асрнинг 50-йилларига келиб, Хуросонда сарбадорлар мўғуллардан Сабзавор шаҳрини тортиб олганликлари, ўзларининг мустақил давлатини вужудга келтирганликлари айтилади-ю, Шаҳрисабз ва Қаршида туркий аҳолининг ҳам айнан шундай қилганликлари ҳақида лом-лим дейилмайди.

Фосиҳ Хавофий келтирган далилдан маълум бўладики, амир Ҳожи Барлос мўғулларга қарши курашини учун қулай имкони-ятларни қўлдан бермаган. Унинг Баён Сулдуз билан биргаликда қилган жангида Абдуллоҳ енгилиб, Мовароуннаҳрни ташлаб, Андараб томонга қочади ва шу ёқларда ўлади. Мовароуннаҳр ҳокимияти Баён Сулдуз ва Ҳожи Барлос қўлига ўтади. Афтидан,

Ҳожи Барлос ҳудди шу йили — 1358 йилда Шаҳрисабз ва Қарши ҳокимиятини қўлга киритган.

Мўғуллар ҳокимияти анча мустаҳкам бўлган Шарқий Туркистонда 1348 йилда хонлик маснадига кўтарилган Тўқлуғ Темур Чигатой улусида юз бераётган воқеаларга бефарқ қараб туролмайди. Айниқса, уни маҳаллий аҳоли — доимо итоатда бўлишга маҳкум этилган халқ вакиллариининг ҳокимият ишларига аралашаётганлиги қаттиқ таъвишга солиб қўяди. У 1359 йилда мустақиллик даъво қилаётган барлосларнинг танобини тортиб қўйиш учун катта қўшин билан йўлга чиқади. Кешни ён-верига қараб, кўрқа-писа идора қилиб турган Ҳожи Барлос мўғул хонининг йўл-йўлакай эришиб келаётган ғалабалари хабаридан гангиб қолади. Чунки ҳеч кимдан нажот кутиб бўлмас, ён-атрофдаги мулкларнинг ҳаммаси мўғуллар қўлида, тинч пайтларда бир-бирининг эъштигини ейишга тайёр турган нўёнлар қалтис дамларда бирлашиб ҳаракат қилиши тайин эди.

Тўқлуғ Темурнинг асосий зарбаси ўзига қаратилганини, саноқли йигитлари катта қўшинга бас кела олмаслигини амир Ҳожи Барлос яхши биларди. Шу боисдан у жангсиз Хуросонга қочиб қолиш йўлини танлайди. Ҳожи Барлоснинг оғир самда элини ташлаб кетишга қарор берганини ақлли кишилар маъқулламаган. Унинг бериши мўғулларга қарши кайфиятда бўлган ёшлар ўртасида ниҳоятда катта эди. Ахир у нима бўлганда ҳам узоқ истибоддан кейин ҳокимиятни мўғуллардан биринчи бор қўлга олган киши эди-да. Мўғулларга қарши кайфиятдаги ватанпарвар йигитлар Ҳожи Барлосга бўлган ҳурмат-эҳтироми зўридан уни юрт этакларига қадар кузатиб келадилар. Улар орасида Амир Темур ҳам бўлган. Аммо у билан бирга кетишни ор биладилар. Ҳар ҳолда, Амударё бўйидан орқага, Шаҳрисабзга қайтганлар ёлғиз бир киши — Амир Темур эмасди. Бир нарса аниқки, уларга энди Амир Темур бош бўлиб қолган эди.

Темур ибн Турағай баҳодур номи биринчи бор шу қалтис вазиятда тилга тушади. Унинг довюраклиги, шижоаткорлиги болаликдан маълум эди.

Темурнинг ўз амакисига бўлган хайрихоҳлигини тушуниш қийин эмас. Чунки Ҳожи Барлос илоҳий (нурдан бино бўлган) деб қаралган, метин деб ҳисобланган мўғуллардан ўз вилоятини тортиб олиб, уларга қарши курашиш мумкинлигини амалда кўрсатди. Зеро Маҳмуд Горобийдан кейин бу ўлкада ҳеч ким бош кўтара олмаган эди.

Ҳожи Барлос Хуросонга кетган, юрт эгасиз қолган пайтда Амир Темур, ўзини нима кутаётганини билмаса-да, ҳеч бир иккиланмасдан Шаҳрисабзда ҳокимиятни қўлга олади.

Болаликдан кураш, ов ҳадисини олган Амир Темур, академик В. В. Бартольд айтганидек, валломатлик — жанговарлик руҳида тарбияланган эди. Ориятни қўлдан бериш унинг учун ўлим билан барабар эди. У кейинчалик ҳайратомуз шону шавкатга эришгач, ўтказган қурилтойларида мудом бир нақлни такрорлар экан. Эмишки, икки сайёҳ, бири араб, бири эрони, беҳудуд саҳрода

адашиб қолишибди. Эрони сувини ичиб тамомлабди. Арабнинг кўзачасида бир қулатум оби ҳаёт қолибди. Офтоб тигида эрони сулайиб, тамомила мадордан қолибди. Улими муқаррар бўлибди. Сўнги кучини йиғиб ҳамроҳига дебди: «Сен арабсан, халқингни олижаноб, деб эшитганман. Агар шу рост бўлса, сувингни менга бер, халқингни олижаноблигини кўрсат». Араб бир зум йўлаб қолибди-да, зуржундан кўзачани чиқариб, уни ўлим билан олишгаётган шеригига узатиб: «Халқингни олижаноблиги олдида меннинг ўлимим ҳеч нарси эмас, мен бу удумга шак келтирмайман, мана сув, ичақол», дебди.

Амир Темур бу нақлни бежиз такрорламаган. Халқининг озодлиги кўндаланг турган маҳалда у Ҳожи Барлос сингари йўл тута олмасди. Унда ҳамият ниҳоят дарилжада кучли бўлган. Келинг, шу ўринда Амир Темурни майдонга чиқазган сиёсий ва тарихий вазият ҳақида сўз юритайлик.

Тарихий асарларда Амир Темурнинг Шаҳрисабзда ҳокимиятни қандай йўл билан сақлаб қолганлиги сабаблари номаълум деб кўрсатилади. Тарихнинг қизиқ бир тугуни шундаки, Мовароуннаҳрда осойишталик қарор топиб, Тўқлуғ Темур қайтиб кетгандан сўнг, орадан бир йил ўтар-ўтмас амир Ҳожи Барлос яна Шаҳрисабзга қайтиб келади. Фосиҳ Хавофий очиқдан-очиқ эътироф қилганидек, у яна ҳокимиятни бошқаришдан умидвор бўлиб келган эди. Амир Темур ўз халқига хос жўмардлик кўрсатади: юзи шувит амакиси Ҳожи Барлосни дарвозадан киритмаслик ўрнига. Кеш ҳукуматини унга беради.

Амир Темур айрим илмий манбаларда 1360 йил тахтга чиққан, деб кўрсатилади. XV асрга оид тарихий асарларда бундай таъкидларга дуч келиш маҳол. Тарихий житобларда Амир Темурнинг Мовароуннаҳр тахтини расман қўлга олиш йили сифатида 1370 йил қайд этилади ва бу музаффарият Балхда юз берганлиги айтилади. Ҳақиқатда амир Ҳусайн ибн Мусаллабни енгиб, қўли баланд келган Амир Темур жами ақобирлар, қўшин бошлиқлари томонидан Мовароуннаҳр ҳукмдори деб тан олинган эди. Бинобарин, Амир Темур ҳозирга қадар айтиб келинганидек, йигирма тўрт-йигирма беш ёшида эмас, ўттиз тўрт-ўттиз беш ёшида тахтга чиқишга эришган.

Амир Темур ибн Турағай Муҳаммад баҳодур ҳижрий 736 снҳон йилида, шавбон ойининг 25 кунинида (1336 йил, 8 апрель) Шаҳрисабздан ўн уч чақиримча келадиган Хўжа Илғор қишлоғида туғилади. Унинг отаси амир Турағай баҳодур давлатманд киши бўлиб, Баёнқулихон салтанатида катта мавқе тутган.

Амир Темурнинг онаси Тегуна хотун (Тегина Бегим Моҳ) бўлган. Фосиҳ Хавофий Амир Соҳибқироннинг шажарасини шундай кўрсатади: Амир Темур кўрагон ибн амир Турағай ибн Барқал ибн Иланғири Ижил ибн Қоражор нўён ибн Суқу Сижон ибн Иримчи ибн Қожулай нўён ибн Туманайхон ибн Бойсунғур хон ибн Қайдухон ибн Дутам ибн Маннон ибн Бўжа ибн Буданжир ибн Алан Тава хотун. Бўлак манбаларда айрим исмларда озгина фарқ бўлмаси (масалан, Иримчи — Иримчи, Қорачор сингари), шажара

айнан шундай такрорланади. Шоҳлар, султонлар шажарасини олиндан бошлаш, Одам Атога олиб бориб тақаш ҳоллари Шарҳ тарихнавислари учун удум бўлганлигини унутмаслик лозим. Бу ҳолни, ҳатто, XVI асрда яшаган Абдуллазон авлоди мисолида ҳам кўриш мумкин. Амир Темурнинг шажарасини битган тарихнавис уни Чингиз билан бир сулолага тақиб қўяётгир. Чунки Алан Тава ёки Алан Қува «Шарафномаи шоҳий» («Абдуллонома») асарида қайд этилганидек, Темучиннинг улуғ момоси. У нурдан ҳомила пайдо қилиб, фарзандлар кўрган. Зуваласига илоҳийлик ҳамиргурушидан қўшилган бундай шажаранинг ҳақиқатга қанчалик тўғри келишини бу ўринда баҳс қилишга эҳтиёж йўқ. Нурдан ҳомила пайдо бўлмаслиги ҳақ бўлганидек, Алан Қуванинг суяқ оёқ бўлганлиги ҳам эҳтимолдан унчалик узоқ бўлмаса керак.

Муҳими шундаки, Чингиззоннинг шажараси ҳақидаги асли қозиги бўш бўлган афсонага Амир Темурнинг уруғ-аймогини ҳам келтириб боғлаш ақлга тўғри келмайди. Амир Темур юртларни, ҳокимиятларни мўғуллардан тозаллаган бўлса ҳам, улар даҳшатли таъсиридан онгни тозалашга батамом муваффақ бўлмаган кўринади. 1219 йилдан то 1370 йилгача давом этган мўғул истибдоди онгни ҳам, қонни ҳам кўп асрларга етадиган даражада захарлаган эди. Шу боисдан кейинги даврларда ёзилган тарихий асарларда ҳам Чингизийларни илоҳийлаштириш, ҳатто, уларни исломлаштириш каби уринишларга дуч келамиз. Уша, Алан Қуванинг ўтовига тўйнуқдан кириб келган нур араб сифатли киши деб талқин қилинишини бундан бошқа қандай изоҳлаш мумкин?!

Бироқ Амир Темурнинг болалик йиллари, ўсмирлик даври, аниқроқ айтганда, 1360 йилгача бўлган ҳаёти манбаларда зикр этилмайди. Бундай ҳолат кейинчалик турли тавсифларнинг рўёбга чиқишига туртки берган бўлса ажаб эмас. Ўтмиш Туркистонда салтанатлар тарихи битилганда Амир Темурга алоҳида эҳтиром кўрсатилган. Унинг йўлтўсарлиги, қароқчилик қилгани, саводсиз, жоҳил эканлиги фақат бизнинг замонимизга келиб «кашф этилди». Амир Темур девонида ўтириб, туркигўйи шоирларнинг шеърларини тўплатиб, «Манзумоти туркий» мажмуасини туздирганида, ўзининг ёшлиги билан боғлиқ воқеа-ҳодисаларни «одамлар бу ишларга ишонмайди», деб атайлаб киритдирмаган экан. Бунга афсус қилмаслик мумкин эмас. Алишер Навоий «Мажолис ун нафос» тазкирасида дўсти Шайхим Сухайлийни таъриф қилиб келиб, бундан ортиқ мақтасам ўзимни улуғлагандек бўламан, деб дўсти ҳақидаги сўзни мухтасар қилган эди. Амир Темурнинг шу ишидан камтарлик бўйи кўринмайдими? Ёки Амир Темурнинг Гийёсиддин Али Яздийнинг «Китоби рўзномаи ғазовоти Ҳиндустон» асари хусусида тутган йўлини эсга олайлик. Далиллардан кўра мақтовларга тўла бўлган бу асарни Амир Темур пучга чиқарган эди. Хўш, энди Амир Темурнинг ёшлигида қилган, «одамлар ишонмайдиган ишлари» нималардан иборат бўлган, шу вақтга қадар бу ҳақда ҳар ким ўзича каромат қилиб келди. Шарафиддин

Али Яздийнинг машҳур «Зафарнома» сида ҳам Соҳибқироннинг бу умр фасли қаламга олинмаган. Тарихга, адолат кўзи билан қарайдиган олим В. В. Бартольд ҳам охирида «Темур ҳам худди Чингиззон каби фаолиятини қароқчиликдан бошлаган», деган хулосага келган эди.

Бу ерда ортиқча тафсилотбозликдан қочиб, бир нарсани айтиш ўринли бўладики, Салоҳиддин Тошкандийнинг қўлингиздаги мажҳур «Темурнома» си ана шу саволга биринчи марта очиқ-ойдин жавоб беради. Албатта, «Темурнома» илмий манба ёнги тарихий асар эмас. «Темурнома» энг аввало — бадиий асар. Бадиий асар бўлганда ҳам бир неча форсий манбалар асосида (қайси манбалар асосида эканлигини аниқлаш — бу келажакнинг иши!) битилган, дейиш мумкин. Шу боис асарни таржима, дейиш бир ёқлама бўлиб чиқади. Чунки у мутлақо эркин, ижодий ёзилган. Шу билан бирга воқеа-ҳодисаларни далиллашда тарихий манбаларга мурожаат этилган ўринлар кўп. Бу ҳол асарда бошдан-оёқ давом этади. Ана шуларга асосланиб, «Темурнома» ни бир неча тарихий-бадиий китоблар умумлаштирилган янги асар дейиш тўғри бўлади. Ҳали қўйироқда бу масалага яна қайтамиз.

Биз юқорида Амир Темур шахси ҳақида сўз юритиб, уни йўлтўсарликда, қароқчиликда, жоҳилликда айбловчи олимлар, адиблар, арбоблар билан мунозара қилдик. Ҳозирга қадар бу олимлару арбобларнинг фикрлари аниқ мисоллар билан далилланган эмас. Салоҳиддин Тошкандийнинг «Темурнома» си бу даъволарни инкор этиш учун атайлаб ёзилгандек. Ваҳолинки, китоб бундан роса саксон икки йил муқаддам, Октябрь инқилобидан тўққиз йил олдин нашр этилган. «Темурнома» кўп жиҳатдан, айниқса, қамрави эътибори билан «Бобурнома» га, «Қиссас-у-ланбиё» га анча яқин туради. «Бобурнома» учун ҳам тарихийлик, ҳам бадиийлик нечоғли хос бўлса, унда ҳам шу фазилат бўртиб туради. «Қиссас-у-ланбиё» да пайғамбарлик ва оддий инсонлик нечоғли қўшилиб, уйғунлашиб талқин этилган бўлса, «Темурнома» да ҳам шу ҳолни кўраимиз.

«Темур тузуқлари», «Бухоро ёхуд Мовароуннаҳр тарихи» (Г. Вамбери), Гийёсиддин Али Яздийнинг юқорида номи зикр этилган асарининг рус тилида, Шарафиддин Али Яздийнинг «Зафарнома» сининг форсий тилда нашр этилиши («Фан», 1972), Иброҳим Мўминов рисоласи Амир Темурни билиш йўлидаги дастлабки қадамлар бўлди. Айниқса, Фосиҳ Хавофийнинг «Мужмал-и Фосиҳий» асарининг рус тилида бўлса-да, чоп этилганлиги Амир Темурни билиш, таниш йўлидаги муваффақиятдир. «Мужмал-и Фосиҳий» на бадиий, на тарихий асар, унинг жанрини хроника ёки жангнома деб белгилаш тўғрироқ бўлади. Муаллиф ҳар бир йил воқеа-ҳодисаларини ҳеч бир шарҳсиз кунма-кун, ойма-ой, йилма-йил ёзиб борган.

Ўқувчида тўғри тасаввур ҳосил қилиш учун Фосиҳ Хавофийнинг «Мужмал» дан Амир Темур йилномасининг асосий ўринларини айнан келтиришни лозим топдик, токи китобхоннинг ўзи воқеаларга ҳакам бўлсин, ўзи бир хулосага келсин.

ФОСИХ ХАВОФИЙ. «МУЖМАЛ-И ФОСИХИЙ».

АМИР ТЕМУР ЙИЛНОМАСИ:

1335—1336 **ЙИЛ.** Амир Соҳибқирон Амир Темурнинг шаъбоннинг йигирма бешиди туғилиши.

1357—1358 **ЙИЛ.** Амир Абдуллоҳ ибн амир Қозағон томонидан Баёнқулихоннинг қатл этилиши.

1358—1359 **ЙИЛ.** Баён Сулдуз ва амир Ҳожи Барлоснинг амир Абдуллоҳ ибн амир Қозағонга ҳужум қилиши. Абдуллоҳнинг Андараб томонга қочиши ва ўлими. Мовароуннаҳрни Баён Сулдуз ва амир Ҳожи Барлосларнинг эгаллаши.

1359—1360 **ЙИЛ.** Мовароуннаҳрга жатта (мўғул) подшоҳи, Чигатой уруғидан бўлган Тўқлуғ Темурхон ибн Уғул хўжа ибн Дувахоннинг келиши. Бу хабарни эшитиб амир Ҳожи Барлоснинг Тўқлуғ Темур билан учрашмасдан, Мовароуннаҳрни тарк этиши ва Хуросонга йўл олиши.

1360—1361 **ЙИЛ.** Тўқлуғ Темурхон фармонида биноан Кеш ҳукуматининг Амир Темура ўтиши. Тўқлуғ Темурнинг Мовароуннаҳрдан ўз пойтахтига қайтиши. Амир Ҳожи Барлоснинг ўз мамлакатини бошқариш учун Мовароуннаҳрга қайтиб келиши. Амир Турағай Муҳаммад Амир Соҳибқирон Амир Темурнинг отаси вафот этиши.

1361—1362 **ЙИЛ.** Амир Соҳибқирон Амир Темурнинг Хизир Ясурий сарига амир Хусайн ибн амир Мусаллаб ибн амир Қозағонга Баён Сулдуз билан бўладиган журашида ёрдам бериш учун келиши. Баён Сулдузнинг қочиши.

1362—1363 **ЙИЛ.** Амир Соҳибқирон Амир Темур амир Хусайн ибн Мусаллаб билан Сейистон юришига отланиши. Амир Соҳибқироннинг қўли ёй ўқидан яраланиши. Тузалиб, тағин амир Хусайнга қўшилиши, сўнгра иккаласининг Мовароуннаҳрга қайтиши. Амир Хусайннинг Амир Темур билан иттифоқ бўлиб жатта қўшини билан жанг қилиши. Самарқанд ва Кешнинг қўлга киритилиши.

1365—1366 **ЙИЛ.** Жатта қўшини билан Хусайннинг машҳур Лой жанги. Амир Соҳибқирон Амир Темурнинг бу жангда катта жасорат кўрсатиши, бироқ, амир Хусайн лашкарининг бўшанглиги туфайли жатта қўшинининг ғалаба қозониши. Амир Темур Хусайнни қанча қувватламасин, унинг лоқайдлиги. Шу сабабга кўра Амир Соҳибқироннинг унга нисбатан гина, кек сақлаганлиги. Иккаласи ўртасида нифоқнинг пайдо бўлиши.

1366—1367 **ЙИЛ.** Бадахшон подшоҳининг амир Хусайнга душманлик кайфиятида бўлиши. Амир Хусайн билан Амир Соҳибқирон Амир Темурнинг ярашиши ва уларнинг Бадахшонга биргаликда юриш қилиши. Амир Соҳибқироннинг амир Хусайдан

олдинроқ Бадахшонни забт этиши ва уларнинг биргаликда қайтиши.

1368—1369 **ЙИЛ.** Амир Соҳибқирон Амир Темур билан амир Хусайн ибн Мусаллаб ўртасида низо чиқиши.

1369—1370 **ЙИЛ.** Амир Соҳибқирон Амир Темурнинг амир Хусайн ибн Мусаллаб ибн амир Қозағонга қарши чиқиши. Балхда Амир Соҳибқирон томонидан амир Хусайннинг ўлдирилиши. Амир Соҳибқироннинг тахтга чиқиши.

1370—1371 **ЙИЛ.** Амир Соҳибқирон жатталар билан жанг қилишга отланади. Амир Соҳибқироннинг жатта устига иккинчи қатла қўшин тортиши. Кепак Темурнинг қочиши ва Амир Темурнинг Самарқандга қайтиши. Зинда Чашмнинг фитнада айбланиб ҳибсага олинishi. Амир Соҳибқиронга қарши уюштирилган бу фитнада амир Мусо, Абу Исҳоқ Хизир Ясурий ва шайх Абул Лайс Самарқандийлар қатнашганлиги. Зинда Чашм ҳожим бўлган Шибирғон ҳукуматининг Баён Темур ибн амир Оқбўғига берилиши.

1371—1372 **ЙИЛ.** Амир Соҳибқироннинг Хоразмга отланиши. Хоразм ёнида Хусайн Сўфи билан бўлган жанг. Хусайн Сўфининг қочиши. Хоразмнинг қамал қилиниши. Хусайн Сўфининг вафот этиши (1372 йил 5 январь), Юсуф Сўфининг Хоразм шоҳи бўлиши. Кайхусрав Хатлонийнинг Хусайн Сўфи билан воситачилик қилгани учун қатл этилиши.

1372—1373 **ЙИЛ.** Амир Соҳибқироннинг Хоразмга иккинчи қатла юриш қилиши. У Юсуф Сўфи аҳдни бузганидан ғазабга келган эди. Юсуф Сўфи битим йўлини излаб, кечирим сўраши ва Амир Соҳибқироннинг ярим йўлда изига қайтиб кетиши.

1373—1374 **ЙИЛ.** Малика Хонзоданинг Хоразмдан олиб келиниши ва унинг амирзода Муҳаммад Жаҳонгир ибн Амир Темур кўрагонга ақд қилиниши. Амир Соҳибқироннинг Конидаги мисли кўрилмаган катта тўй қилишга амр этиши.

1374—1375 **ЙИЛ.** Амир Соҳибқирон Амир Темурнинг жатта томонга учинчи бор юриш қилиши. Амир Соҳибқироннинг Дилшоод оғога уйланиши.

1375—1376 **ЙИЛ.** Амир Соҳибқироннинг жатта сарига тўртинчи марта қўшин тортиши ва йўлдан қайтиши. Кўп ўтмай унинг мўғуллар устига бешинчи марта отланиши. Амирзода Жаҳонгир баҳодурнинг ўлими. Тўхтамишхоннинг Урусхондин юз ўгириб. Амир Соҳибқирон ҳузурига паноҳ истаб келиши. Бу пайтда Амир Темур жатталар билан бўлган жангдан қайтганлиги. Амир Соҳибқирон Тўхтамишхонга Утрор ва Сабранни инъом қилиб, илтифот кўрсатиши. Амирзода Жаҳонгирнинг ўғли Муҳаммад Султоннинг туғилиши.

1376—1377 йил. Амир Соҳибқирон Амир Темур фармонига кўра Тўхтамишхоннинг Дашти Қипчоқ ҳокимиятини қўлга олиши.

1377—1378 йил. Шохруҳ баҳодурхоннинг ўн тўртинчи раби ас соний, пайшанба кунда (1377 йил 20 август) туғилиши. Амир Соҳибқироннинг асладодлар зотидан бўлган Туман огога уйланиши. Амир Темур кўрагоннинг Запжир Сарода қишлаши.

1378—1379 йил. Амир Соҳибқироннинг Хоразмга тўртинчи бор қўшин тортиши. Хоразм ёнида Юсуф Сўфи билан жанг қилиши. Сўфининг қочиши ва ичкарида мустаҳкамланиши.

1379—1380 йил. Амир Соҳибқирон Хоразм қамалидан қайтганида Юсуф Сўфининг вафот топиши. Хоразмнинг фатҳ этилиши. Кешда Оқсаройнинг қурилиши. Кеш кўргонини вужудга келтириши.

1380—1381 йил. Амирзода Амирошоҳнинг кўп кишилик қўшин билан Хуросонга отланиши. Амир Соҳибқироннинг Эронни фатҳ этиш учун келиши. Муҳаммад ибн малик Муъзиддин Кўртнинг Сарахсдан Амир Соҳибқирон ҳузурига келиши. Унинг иззат-обрўга ноил этилиши. Амир Соҳибқироннинг Қусуйяга келиши. Паҳлавон Маҳди Қусуйянинг Амир ҳузурига келиши ва сийланиши. Амир Соҳибқироннинг улуғ шайх ул ислом. Мавлоно Зайниддин Абу Баҳр ат-Тайободий билан учрашуви. Шайхнинг Ҳирот аҳолисини таламаслик, қирмаслик ҳақидаги илтимосига Амирнинг аллақачон шу қарорга келганлиги ҳақидаги жавоби.

1381—1382 йил. Ҳиротнинг Амир Соҳибқирон томонидан фатҳ этилиши. Худошод Жўйин аҳолисининг Ҳожи Барлос хуни учун қатлағ ҳужм қилиниши.

1382—1383 йил. Нишопурнинг олинishi. Малик Ғиёсиддин Кўрт хонадонининг Самарқандга кўчирилиши. Фаноқат мавзёидаги Шохруҳия шаҳрининг тикланиши. Бу шаҳар Чингизхон ҳужм сурган йилларда вайронага айланган эди. Шаҳар тикланиб, Амир Соҳибқирон фармонига кўра ўғли Шохруҳ номи билан аталади.

1383—1384 йил. Амир Соҳибқироннинг жаттага Қамариддинни маҳв этиш учун қўшин юбориши. Қамариддинни излаб тополмаслик ва қайтиши. Амир Соҳибқироннинг Мозандаронга юриши. Амир Соҳибқироннинг Сейстонни фатҳ этиши, малик Қутбиддинни ҳибса солиш. Малика Дилдош ого вафоти.

1384—1385 йил. Амир Темурнинг Астрободга юриши. Шерозда Шох Шужоҳнинг вафот этиши. Ироқда бўлиш. Райда қишлаш. Баҳорга келиб Султонияга қадамжў қилиш. Сарик Одилнинг Шох Шужоҳдин элчи бўлиб келиши, унга ҳурмат кўрсатилиши.

1386 йил. Амир Соҳибқироннинг Табризга келиши, моли омон пешкаш этилиши. Гуржистон ҳукмдори Буқротнинг асир қилиниши, унинг ислом динини қабул этиши. Амир шайх Иброҳим Дарбандийга эҳтиром кўрсатилиши. Ғилон маликларининг Амирни кутиб олиши.

1387 йил. Амир Соҳибқироннинг Қорабоғ қишлоvidан Гуржистон сарига жўнаши. Тўхтамишнинг тузкўрлик қилгани ва итотдан чиққани хабарининг келиши. Амирзода Амирошоҳнинг Тўхтамишхон билан жанг қилиши. Тўхтамишнинг қочиши. Амир Темурнинг Кўжча Тенгизга отланиши. Самарқанддан Сарой Мулк хонимнинг Шохруҳ султон билан Халил Султонни олиб келиши. Олтоғда Қора Муҳаммад кишилари билан жанг. Шерозни олиш.

1388 йил. Амир Соҳибқироннинг Форсдан қайтиши. Бешинчи марта Хоразмга юриш. Абул Фатҳ — Амир Соҳибқирон кўёвининг қочиши ва оғир-оқибатда қатл этилиши. Амир Темурнинг Хоразмга келиши. Тўхтамишхон қўшинининг қочиши. Хоразмни вайрон этиш. Дашти Қипчоққа. Тўхтамишхон билан жанг қилиш учун отланиш. Жангдан сўнг Тўхтамишнинг қочиши. Айди Берди бахшининг асир тўшиши ва кечирилиши.

1388—1389 йил. Тўхтамишхон билан бўлган жангдан сўнг Самарқандга қайтиш. Кўп ўтмай яна Тўхтамишхон устига юриш. Тўқмоқ қўшинининг маҳв этилиши. Тўхтамишнинг енгилиб қочиши. Султонбахт беғим — Амир Темурнинг қизи билан амир Сулаймоншоҳ баҳодирнинг тўйи.

1389—1390 йил. Рай атрофидаги Оқйар деган жойда Қурултой ўтказиш. Амирзода Умаршайхнинг Севинч Қутлуғ огога уйланиши. Амир Соҳибқироннинг Дашти Қипчоққа юриши. Унинг касалланиши. Амир Темурнинг тузалиши.

1390—1391 йил. Амир Темур буйруғи билан амир Муסיқанинг вайрон этилган Хоразмни обод қилишга жиришуви. Муסיқанинг бу ишни уддалаши. Баҳорда Амир Темурнинг Тошкентдан Дашти Қипчоққа. Тўхтамишхон устига отланиши. Тўхтамишнинг енгилиши, катта ўлжа билан қайтиш. Амирзода Амирошоҳнинг Хуросонга жўнаши.

1391—1392 йил. Амир Темурнинг Тошкентдан Самарқандга келиши. Унинг Табаристонга юриш қилиши.

1392—1393 йил. Шохруҳнинг Самарқанддан Шасфанга чақириливи. Шерознинг иккинчи қатлағ фатҳ этилиши. Амир Темурнинг Бағдодда қишлови. Султон Аҳмаднинг қочиши.

1393—1394 йил. Муҳаммад Тарағай Улуғбек кўрагоннинг туғилиши. Бағдод ёнидаги Хармату қалъаси учун бўлган жангда амирзода Умаршайхнинг ҳалок бўлгани ҳақидаги хабарнинг келиши.

1394—1395 ЙИЛ. Тўхтамышхон билан жанг қилиш учун Дашти Қипчоққа қўшин тортиш. Дашти Қипчоқнинг, Черкас, Уруснинг катта қисми фатҳ этилиши.

1395—1396 ЙИЛ. Амир Темурнинг Сарой ва Хожи Тархондан қайтиши. Мардин ҳукмдори Исонинг ҳибсдан озод қилиниши ва Мардинни идора қилишни унга топшириши.

1396—1397 ЙИЛ. Самарқандда Боғи Шамол қасрининг қурилиши. Малика Хонзоданинг Озарбайжондан келиши ва эри Амироншоҳдан шикоят қилиши. Конигилда Боғи Дилқушо қасри ва богининг барпо этилиши.

1397—1398 ЙИЛ. Амир Темурнинг Хизир хожанинг қизи Тўқал хонимга уйланиши муносабати билан Конигилда байрам. Султон Муҳаммадни Мўғулистон чегарасига жўнатиш. Астрободдан Шоҳруҳнинг Кешга, отаси билан учрашувга келиши.

1398—1399 ЙИЛ. Амир Соҳибқироннинг Ҳиндистонга қўшин тортиши. Деҳли ёнида султон Маҳмуд ва Маллу хон билан бўлган жанг. Уларнинг Деҳлидан чекиниши. Ҳиндистондан қайтиш. 1399 йилнинг 10 майида Самарқандда Масжиди жомеъининг Ҳиндистондан келтирилган бойликлар ҳисобига қурдирилиши. Ҳиротда Боғи Шаҳр қасрининг қурилиши.

1399—1400 ЙИЛ. Амир Соҳибқироннинг Озарбайжон сарига юриш қилиши. Гуржистонни фатҳ этиш, гуржилар қўлида асир бўлиб ётган мусулмонларни озод қилиш.

1400—1401 ЙИЛ. Амир Соҳибқироннинг Шомни забт этиш учун қўшин тортиши, Сивасга келиш ва уни эгаллаш. Мардинга келиш. Қора Усмонга эҳтиром кўрсатиш.

1401—1402 ЙИЛ. Қорабоғда қишлаш. Дорулфатҳ қасрининг тугалланиши. Амир Темурнинг Рўмга отланиши. Тартум, Кемах, Харуқ, Қайсария, Ангурия. Қорашаҳар қалъаларини олиш. Елдириш Боязид билан жанг. Елдириш Боязиднинг Султон Маҳмудхон томонидан асирга олинishi.

1402—1403 ЙИЛ. 1403 йил 9 мартда Рўм подшоҳи, ҳибсда бўлган Елдириш Боязиднинг вафот этиши. 1403 йил 13 мартда Султон Муҳаммаднинг вафот этиши.

1403—1404 ЙИЛ. Гуржистоннинг Қаргин қалъаси олинishi ва унинг Бўрон подшоҳга топширилиши. Арманистон ва Гуржистонга юриш. Асир тушган мусулмонларни қутқазishi. Байлақан шаҳрининг қурилиши, Барлос наҳрининг қазилиши. Шероз ҳукмдори, халққа зулм ўтказган Қутбиддинни жазолаш. Шерозга махсус кишилар юбориб, Қутбиддин етказган зарарни тиклаш, халққа офият беришни ташкил этишни топшириши.

1404—1405 ЙИЛ. Амир Темурнинг Озарбайжондан қайтатуриб, Нишопурга тушиши. Уни Шоҳруҳнинг кутиб олиши. 1404 йилнинг

19 июлида Амир Соҳибқироннинг Рўм ва Шом юришидан қайтиб, Самарқандга келиши. Шаҳзодаларнинг уйланиши муносабати билан Конигилда тўй тантаналари. Масжиди жомеъ қурилишини бориб кўриш. Қурилишда ортиқча сарфга йўл қўйган меъморларни жазолаш. 1404 йилнинг 27 ноябрида Хитой сафарига отланиши. Амирнинг Утрорга яқин Оқсулот деган ерга тушиши, бу жойда 28 кун яшати. Шайх Нуриддин ва амир Шоҳ Маликдан ва амир Хожа Юсуфдан бошқа жами қўшин бошлиқларини қишлаш учун Тошкентга жўнатиши. 1404 йилнинг 25 декабрида Утрорга жўнаш ва 1405 йилнинг 9 январидида шаҳарга келиш. Бу ерда қирқ кун соғ-саломат туриш, нард ва шахмат ўйнаш билан машғул бўлиш.

Амир Соҳибқироннинг касалланиши ва 1405 йилнинг 18 февралда вафот этиши.

Фосиҳ Хавофий тилга олган тарихнинг бу саналарида бемисл ҳаёт, курашларда, сурунларда кечган умр мужассам. Амир Темурнинг ўз душманларига нисбатан тутган сиёсатини бир ёқлама баҳолаш нотўғри. У тоинликни кечирмаган, халққа зулм қилувчи ҳукмдорларни аёвсиз жазолаган. Шу билан бирга тинчлик, омонлик истаган юрт эгаларини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаган, уларни сийлаган. 1370 йилдан то 1404 йилга қадар қарийб 30 марта қўшин тортган Амир Темурнинг ҳамма вақт қўли баланд келди. Фосиҳ Хавофий асаридеги қисқа сатрлар ортида минг-минглаб тақдирлар туради. Масалан, Нишопур учун бўлган жангни эсга олайлик. Тарихчи олим бу ҳақда бир оғиз сўз айтган, холос. «Темурнома» муаллифи эса Нишопурни қўлга киритиш Амир Темур учун қанчалик машаққатли бўлганлигини, ҳатто ўзининг ҳалокат ёқасига келиб қолганлигини ишончли чизгилар орқали тасвир этади.

Авлодлар йиллар, асрлар ўтган сари ўз юртига озодлик бахшида этган, Урта Осиёда қудратли марказлашган давлатни қарор топдирган, биргина номининг ўзи жаҳоннинг кўпгина ҳукмдорларини зирқиратган Амир Темурга қизиқиш билан қараганлар. Унинг ҳақида қанчадан-қанча ривоятлар тўқилган, асарлар битилган. Замонанинг зайли билан осори атиқаларнинг фақатгина Амир Темурни мазах қиладиган нуқталаригина танлаб олинган. Амир Темурнинг ҳаёти, сиёсий ва жанговар фаолияти ҳақида ҳикоя қилувчи китоблар «унутилган». Шулардан бири Мулло Салоҳиддин эшон ибн Мулло Алоиддин хожа эшон қаламига мансуб «Темурнома» («Жангномаи Амир Темур кўрагон») асаридир. Бу ҳақда муаллифнинг ўзи шундай дейди:

«Тарихнинг бир минг уч юз йигирма еттисида (1908 йил), товук йилида Тошканд мамлакатлик аҳқарулабад Мулло Салоҳиддин хожа ибн Мулло Алоиддин хожа эшон айтурким, бу «Темурнома»-ни бир неча қардошларни илтимоси бирла туркий тилида тартиб бермоқга қўйиш қилдик».

Мулло Салоҳиддин узоқ вақтлар давомида номаълум муаллиф бўлиб келди. Унинг қаламига мансуб асарни мутахассислар билмаган дея олмаимиз. Турли сабабларга кўра биллиб-билмасликка олиш бу хилдаги асарларга бўлган муносабатнинг бир йўли эди.

Шу боисдан асар ва унинг муаллифи ҳақида шу вақтга қадар бирон бир манбада фикр юритилмади. Ҳолбуки, муаллиф XIX асрнинг охирларида воёга етган, Тошкентда яшаб, ижод қилган эди. Бу вақтда Тошкентнинг асосий маданий марказ бўлиб қолганлигини таъкидлаш ортиқча. Афсуски, Салоҳиддин Тошкандий ҳақида етарлича маълумотлар мавжуд эмас. Унинг ҳақида «Темурнома» орқалигина фикр юритиш имкони бор. «Темурнома»нинг бадиий савъясига қараб баҳо бериладиган бўлса, муаллифнинг ўз даврининг пешқадам зиёлиси, теран билим соҳиби бўлганлиги қайд этиш лозим бўлади. Салоҳиддин Хожанинг диний илмлар бобида етуқлиги асаридан яққол кўзга ташланиб туради. Унинг яхшигина шоир эканлигини ҳам таъкидлаш жоиз.

Қайд этилганидек, «Темурнома» уч йўналишдаги асарларнинг, охир-оқибатда, бадиий мажмуаси сифатида майдонга келган. Китобни яратишда энг аввало тарихий асарлардан («Китоб ул ахбор», «Тарихи Табарий», «Зафарнома» сингари), бадиий асарлардан («Искандарнома», А. Хотифий асари ва б.) ва диний асарлардан (масалан, «Або Муслим», «Қисасул анбиё» каби) ижодий фойдаланилган. Муаллифнинг XIV — XX асрларда вужудга келган тарихий-бадиий китоблар билан танишлиги ҳам сезилиб туради. «Темурнома» ниҳоясида Салоҳиддин Хожа: «фақир муаллиф ҳазрат Амир Темур раҳматуллоҳ алайҳа дostonларини кўб мўътабар нухсалардан неча меҳнат ва машаққатлар чекиб, форсий тилидан турк тилига таржима қилдим. Илоҳи, ҳаммага маъбуд ва марғуб қилғил они», дейди. «Кўб мўътабар нухсалар» (албатта, форсий тилдаги) назмий асарлар бўлганлигини муаллиф ишора қилаётгир, бироқ уларнинг қайси шоирлар ёки адиблар қаламига мансуб эканлигини айтиш қийин. Салоҳиддин Хожа кўп ўринларда А. Хотифий номини, унинг Амир Темур ҳақидаги асарини эсга олади. Аммо айнан Хотифийдан таржима қилди, дейишга ҳали асослар етарли эмас. Яна бир ўринда муаллиф «эмди бу боғни атроқ алфозин гулларидин тартиб бергилким, турклар кўруб, шод бўлсун. Илоҳи, бу боғ атроқ аро абадул-абад обод ўлсун», дейди. Чамаси, муаллиф форсий «Темурнома»ларга туркий жавоб айтишни зиммага олган кўринади. Чунки, асарда берилган 1030 мисра шеърнинг асосий қисми Салоҳиддин Тошкандий қаламига мансубга ўхшайди. Бундай дейишга маълум асослар бор. Муаллиф кимдан шеър келтирмоқчи бўлса, албатта шоир номини тилга олади. Масалан, Камол Хўжандий, Шайх Саъдий, Саййид Аҳмад, Имом Ҳофизиддин Бухорий, Хўжа Абдулла Хотифий, Шарофиддин Яздий, Хожа Исмагулло Бухорий шеърлари турли муносабатлар билан келтирилган. Амир Темур, унинг ўғиллари Мирзо Шохруҳ, Амироншоҳ, Шох Шужоъ, Шайх ул аълам ва бошқа тарихий шахсларнинг номидан келтирилган шеърлар, шубҳасиз, Салоҳиддин Тошкандийнинг ўз ижоди. Асар мана шу жиҳати билан ҳам «Бобурнома»ни эсга туширади. Салоҳиддин Тошкандийнинг билим доираси, қамрови жуда кенг эканлигини эътироф этиш керак.

Салоҳиддин Тошкандий тарихни мукаммал билади. Халқимиз

ҳаётининг энг нозик, энг қалтис, энг мураккаб даври бўлган XIV — XV асрларни шу давр учун бош мавқени ўйнаган шахс ҳаёти мисолида ёритиш, табиийки, осон иш эмас. Бунинг устига Мовароуннаҳрда ҳукм сурган мўғул хонлари образларини ишлаш ҳам муаллифдан катта куч, улкан билим талаб қилиши тайин эди. Биз, хусусан, «Темурнома»нинг айнан бир асардан таржима қилинган деган фикрни сира ёқмай олмаيمиз. Гарчанд, муаллифнинг ўзи уни форсий тилдан таржима қилганлигини айтмаётган бўлса-да, бунда у ўзига қадар Амир Темур ҳақида форсий тилда ёзилган асарлардан баҳраманд бўлганлигини, баъзи тарихий воқеаларни, шеърний парчаларни улардан олганлигини кўзда тутаятган бўлса, ажаб эмас. Асар шу ҳолида таржима эмас, аслиятдир.

Салоҳиддин Тошкандий «Темурнома»ни «бир неча қардошларни илтимоси бирла туркий тилида тартиб бермоққа кўйиш қилганлигини» таъкидлайди. Буни қуйидаги мисраларда янада очиқроқ ифода этиб, ёзади:

Назм ила бўлсун дедимким илтимос этганлара,
Қофия, вазн ила тартиб айласак бу дафтара.
Назмнинг қадрига етмас даҳр аҳли, дедилар,
Кошки назм ила бўлса ҳар китоб ўлғай сарара.

Кўринадики, муаллиф «Темурнома»ни дастлаб бошдан-оёқ шеърний йўлда яратмоқчи бўлган. Чамаси, дўстларининг истақтоҳиши билан асарни насрий ўзганга буран. Назмий асарларни тушуниш мураккаблиги, эҳтимол, шу йўлни тақозо қилгандир. «Темурнома»нинг асл бадиий асар эканлигини далолат этадиган яна бир жиҳат мана бу сатрларда ҳам очиқ-ойдин кўришиб туради дейиш мумкин:

Жаҳд айла бу достона ҳома,
Турки тилда айтиб «Темурнома».
Боғлаб белинг, эй бу дам, қалам, сан,
Қутқор мени меҳнату аламдан.

Салоҳиддин Хожа мўғул ҳукмдорларининг кам маълум бўлган, аммо асл қиёфасини очиб берадиган жиҳатларини топиб, қаламга олади. Масалан, «Тарих етти юз йигирмада (1320) Қозонхонким, Малик шоҳ машҳурдур, Бухоро тахтига ўлтурғон эрди... Қозонхон андоғ золим эрдихи, ҳар кишини талиб қилса, аввал хотун ва болаларига васият қилиб, андин кейин Қозонхонни олдига борур эрди», дейилади бир ўринда.

«Темурнома»да икки йўналиш чизиғи мувозий давом этади. Булар бири — тадриж, бири — таназзул чизиғи. Тадриж — болакай Темурнинг ҳаётини тавсифласа, таназзул — мўғул ҳукмдорларининг жирканч турмушини тасвирлайди. Асарда яна бир, ислон ва унинг вакиллари ҳақида ҳикоя қилинган ўзан борки, у ҳаминша бир меъёрда оқади. Айтиш ўринлики, ислон Мовароуннаҳрда мўғуллар истибдоди қутурган йилларда ҳам путурдан кетмаган,

аксинча, сиёсатга, боққинчилар феъл-атвориға таъсир ўтказиб турган. Юқорида мўғул феодалларининг ислом динига киришини айтиб ўтдик. «Темурнома»да ана шу жиҳатлар анча мукаммал талқин этилган. Бу амир Турағай Муҳаммаднинг Бухоро Садр аш шарифатининг қизи Тегина Бегим Моҳга уйланиши, Баёнқулининг хон кўтарилиши, Дашти Қипчоқнинг исломни қабул қилиши, хуллас, бирон бир воқеа йўққи, унда дин ваҳиллари иштирок этмаси. Бу исломнинг мавқеини ошириб кўрсатиш эмасми, деган андешалар туғилиши мумкин. Йўқ, аслида ҳаётда шундай бўлган. Масалан, тарихий манбалар Хиротнинг фатҳ этилишини шайх Тайободийга боғлайди. Амир Темур ҳужум олдидан Шайхнинг мададига умид боғлаб, унинг ҳузурига келади. Ўрта аср мусулмон Шарқда бундан бошқача бўлиши мумкин ҳам эмасди. Мўғуллар чамаси, бу ҳақиқатга ўз салтанатларининг сўнггида ишонч ҳосил этган, шу сабабли, мусулмонликни қабул қилганлар.

«Темурнома» анъанавий ҳамдан бошланади. Сўнгра Моваруннаҳрда ҳужм сурдан сулоалалар тилга олинади. Асосий қисм — достонлар (муаллиф бобларни шундай атайди) сони 47 та. Моваруннаҳрда ҳужм сурган шоҳлар ҳақида йўл-йўлакай сўз юритилгач, «Энди келдүк достони Амир Соҳибқиронга, яъни Амир Темур кўрагон Искандари сонийга» деб илк боб бошланади. Бу қисмда Амир Темурнинг шажараси берилади. Бу шажара Фосиҳ Хавофийдагидан фарқли ўлароқ, охир-оқибатда Алан Қува хотунга олиб бориб тақалмайди: Амир Темур ибн амир Турағай баҳодур ибн Барқул баҳодур ибн Илонғиз баҳодур ибн Инжил баҳодур ибн Қоражор нўён ибн амир Сўғичин ибн Бердиқўхон ибн Иримчи Залосхон ибн Қожувли баҳодур ибн Тарбонхон. Бу боб қолган қирқ олти фасл учун режавий йўналишга эга.

Салоҳиддин Тошкандий «Темурнома»ни битар экан, ўзи тасвирламоқчи бўлган шахсга бемисл ҳурмат билан ёндошади. Бу бежиз эмасди, муаллиф Амир Темурнинг халқи олдидаги хизматини боққинчи хонларни «Самарқанддин ихрож қилишда» деб тушунади. Ана шу гоё кейинги достонларда Амир Соҳибқироннинг ўттиз-ўттиз беш йиллик жураши орқали бадиий жонлантирилади.

«Аввалги достон: ҳазрат Амир Темур Соҳибқиронни оналаридин туғулмоқларини баёни»да Бухоро Садр аш шарифатининг қизи Тегина Бегим Моҳ билан шаҳрисабзлик амирзода Турағай Муҳаммад никоҳи, бу ишда уламолар, ислом пешволарининг бошқош бўлиши ҳикоя қилинади. Қадим замонлардан Бухоро ва Шаҳрисабзда яшовчи туркий аҳоли қуда-анда бўлиб келган. Турағай Муҳаммад билан Тегина Бегим Моҳнинг топилуви ҳам одатдаги ақдлардан бири бўлиб қолиши мумкин эди. Бироқ, бу никоҳдан кейинчалик жаҳонни титратган ўғил туғилди. Шайх ул аълам Сайфуддин шундай бўлашини олдиндан билган. Амир Темур туғилмасдан бурун унга «Соҳибқирон» лақабини ҳам у берган. Диний каромат билан боғлиқ талқинни тушуниш мумкин, албатта. Лекин шу бобда яна бир ҳақиқат ўрин олганки, бунга жиддий аҳамият бермаслик мумкин эмас. Тегина Бегим Моҳ амир Турағай

Муҳаммадга никоҳ қилинган, амируннос Қозагон (мўғул) орага суқилади. Достонда Тегина Бегим Моҳга талабгор бўлган амир Қозагон тақдири Шайх ул аъламнинг аралашуви билан осонгина ҳал қилинган деб кўрсатилади. Хушфаҳм ўқувчи мўғуллар билан туркий аҳолининг низолари фақатгина сиёсий кураш доирасида чекланиб қолмай, Ўрта Осиё халқи учун ниҳоятда муқаддас бўлган оилавий масалаларга ҳам бориб тақала бошлаганлигини сезади. Амир Қозагон билан Турағай Муҳаммад — қайнота ва кўёв. Амир Қозагоннинг қизи Йўқун Бегим Турағайнинг биринчи хотини. Амир Қозагоннинг Тегина Бегим Моҳга илиниши қалб амри эмас, балки мўғул амирлари билан ҳисоблашилмай, бу иш амалга оширилганлиги учун, унинг иззат-нафсига тегади. Йўқун Бегим ҳам ўз навбатида Тегина Моҳга қўлидан келган барча ёмонликни қилади. Тегина Бегим Моҳ бошига тушган, афсонага ўхшаб кетадиган жирканч ишлар кундош аёлнинг қилмишигина эмас, отасининг ўчи деб ёнган қасоскор фарзанднинг ёвуз ниятидир. Бинобарин, XIV асрга келиб ҳужмдор мўғуллар билан тобеъ аҳоли (шунда ҳам ҳар икки томоннинг аслзодалари) ўртасида яқинлашув — қуда-андачилик, исломга кириш расмият учунгина бўлган. Унгай келган ҳар бир ишда миллий адоват бўй кўрсатиб турган. Йўқун Бегим амир Турағайнинг Қошғарга ҳарб иши билан кетганидан фойдаланиб, Тегина Бегим Моҳни ўлдириш пайига тушади. Бунга сабаб, унинг тушида Тегина Бегим Моҳдан туғилажак ўғил соҳибқирон бўлиши, куннинг кўзини, ернинг юзини олиши аён бўлади. Тегина Бегим Моҳга отаси номидан қалбаки хат қилдириб, уни Бухорога жўнатади. Амир Қозагондан қолган қули Мойдунга Тегина Бегим Моҳни йўлда ўлдириш топшириғини беради. Қорнида олти ойлик ҳомиласи бўлган Тегина Бегим Моҳ ўлмай қолади. Унинг ўғли амир Чокуга қарашли элда (амир Чоку амир Турағайга қариндош, Қарши ҳокими бўлган. Баёнқули томонидан бу ишдан бўшатилган), Занжир Сара мавзёда туғилади. Занжир Сара (баъзи манбаларда Занжир Сарой) ўрни аниқланган эмас. Акад. В. В. Бартольд Занжир Саройнинг Қаршидан икки кунлик йўлда эканлигини айтади. Тахмин қилиш мумкинки, Бухорога, касал ётган отасини кўриш учун (Йўқун Бегим шу ҳийлани йўлаб топган эди) йўлга чиққан Тегина Бегим Моҳ қайси йўлни танлаши мумкин эди? Бу ўринда тахминлар бор. Шаҳрисабз — Бухоро йўли Қарши орқали ҳам, шунингдек, Миёнкол орқали ҳам ўтган. Шаҳрисабзликлар кўпинча иккинчи йўлни танлаганлар. Занжир Сара ўрни ҳам Каттақўрғон — Чироқчи (Ўмакай) оралиғида бўлган, деб ўйлаш мумкин. Буни, албатта, изчил тадқиқ йўли билан аниқлаш тарихшуносларимиз бурчи. Амир Темурнинг Хўжа Илғор қишлоғида туғилганлиги расмий тан олинган. Бу, шубҳасиз, унинг ота авлоди яшаб келган жой. Салоҳиддин Хожа Занжир Сара ҳақидаги ривоятни нимага асосланиб келтирган, айтиш қийин. Амир Соҳибқироннинг туғилиши билан боғлиқ афсона ва ривоятларда қанчалик ҳақиқат бор, бунга жавоб бериш учун вақт талаб қилинади. Лекин бир нарсани ишонч билан айтиш керакки, Шарқ

тарихнавислигида, бадиий ижодиётида набилаар, пайғамбарлар, султонлар у ёқда турсун, тўқима шоҳлар образи яратилганда ёки улар ҳақида гап борганда, албатта, уларнинг тақдири азалдан белгилаб қўйилганлиги, илоҳий қудрат ёрлақазганлиги тавсиф этилади. Бу анъанани «Темурнома» ҳам четлаб ўтмаган.

Темур — отасининг ёлғиз ўғли. Ота-ўғил ўн икки йилдан сўнг топилдилар. Шу ўринда отасининг исми Тарағайми ёнги Турағайми, бир мулоҳаза қилсак. «Темурнома»да «т» ҳарфи билан «р» ҳарфи оралигида «вов» ҳарфи келади. Демак, Турағай деб ўқилади. Одатда ўзбекларда баъзи оилаларда ёлғиз бола кўриш солув бўлади. Бундай хонадонларда болаларга Темур, Пўлат, Чўён, Тошболта ва бошқа исмлар улаштирилиб қўйилаверади. Баёнқули амир Турағайдан «яна бошқа ўғлинг борми?» — деб сўрайди. Амир унга «йўқ» деб жавоб беради. Амир Турағайнинг ўзи ҳам ёлғиз ўғил эмасмикан? Турағай — турақол, яшайқол маъносида эмасмикан? Масалан, Тўхтамиш, Тўхтасин сингари исмлар ҳам аслида шу мантқиқдан келиб чиқиб қўйилади-ку?! Салоҳиддин Хожа, «Шаҳрисабз»и ҳозир ҳам (XIX аср охири ХХ аср бошлари) Турағай» деб атайдилар, дейди. Буни инкор қилиб бўлмайди, Китоб, Шаҳрисабз, Чироқчиға яқин тоғлиқ маъво ҳозирда ҳам Тарағай, Тарағай қишлоғи деб юритилади. Занжир Сара қудуғи (Салоҳиддин хожа бу қишлоқда қудуқ қовғасига занжир боғланганлиги учун шу ном берилган дейди) шу жойда бўлмаганмикан? Акад. В. В. Бартольд буни Занжир Сарой деб таъжидлайди. Сувоқ жойларда бинолар бўлиши эҳтимолдан холи эмас. Хуллас, мушоҳада қилишга ўрин бор.

Темурнинг пешонасига соҳибқиронлик битилган эди. Буни етти иқлим мунажжимлари ҳам олдиндан қаромат қиладилар. Икки сайёранинг — Зухал билан Муштарийнинг яқинлашуви даврида (Оллоҳ таоло шу соатда оламни яратган экан) туғилган ўғил соҳибқирон бўлар экан. Юлдузлар ҳаракатидаги бу ҳолат ҳар сақкиз юз йилда такрорланар экан. Шундай пешонаси ёрқираган соғлар Амир Темурга қадар иккита ўтган экан. Булар — Искандар Зулқарнайн ва Муҳаммад пайғамбар. Амир Темур Муҳаммад пайғамбардан сўнг сақкиз юз йил ўтиб, учинчи соҳибқирон бўлиб туғилган экан. Тўғри, айрим тарихий асарларда, масалан, «Абдуллонома» («Шарафномаи шоҳий») асарида Ҳафиз Танши Бухорий бу мундарижага Абдуллохон номини ҳам киритади.

«Шоҳнома»даги аксар шоҳлар болаликда азоб-уқубатларни, айниқса, бир неча бор ўлим хавфини бошдан кечирадилар. Бўлижак соҳибқирон эса туғилмасдан бурунроқ етти иқлим султонлари томонидан ўлимга ҳукм этилади. Етти иқлимдан Бухорога элчи келиб, Баёнқулихон ижозати билан яқин орада туғилган болаларни кўришдан ўтказдилар. Мақсад — жаҳонни олувчи (Бухорога элчи жўнатган етти мамлакат ҳақиқатан ҳам кейинчалик Амир Темур томонидан олинади) чақалоқ Темурни топши ва ўлдирши эди. Лекин булар ниятига эришолмайди. Афсоналар, ривоятлар асосида ёзилган бу боб жуда қизиқарли. айни вақтда ишонтирарли йўриқда ёзилган. Айрим саҳифаларда

афсонавийлик босим бўлса, кўпгина ўринларда ҳақиқат уруғи ҳам гуржираб кўжариб туради. Темур болаликдан кучли, жўрабоши бўлиб ўсади. Ҳали амир Чокунинг уйида эканлигида Занжир Сара қудуғидан қирқ қул сув тортадиган қовғани ёлғиз ўзи тортади, одамларга сув улашади. Қассобнинг зил-замбил қанорасини бир бармоғи билан отиб юборади. Буни у ўз тенгқурлари билан баҳслашиб қилади. Болалар Або Муслим кучли эканлигини китобдан ўқиб билганмиз дейишади. Темур ўз кучини намойиш қилишида Або Муслимни йўлда қолдиради. У қудуқдан қирқ мартаба сув тортиб, чарчаб ухлаб ётганида бир илон кўжисига чиқиб, кулча бўлиб ётади. Шу дақиқада отаси уни излаб келиб, шу қудуқ ёнида тўхтаган эди. Одамлар ёрдам беришдан ожиз, салгина қалгис ҳаракат бўлса, илон болани нобуд қилиши мумкин. Одамлар саросимада турганида Темур уйғониб қрилиб, кўрқмасдан, пайт поёлаб илоннинг бошини тишлаб узиб ташлайди. Майли, буларда озми-кўпми муболаға бўлсин дейлик. Темур болалигида етти йил кўгир бўлиб, сира қашинмаган экан. Бунинг учун темир ирода керак бўлган, албатта. Мол боқувчи болаларда бу хасталик учраб туради.

Бобдан бобга ўтган сари асар мураккаблашиб, кейинчалик тақдири у ёки бу даражада Амир Темур билан тўқнашадиган, учрашадиган кишилар кўз ўнгимиздан ўтаверади. Шулардан бири Баёнқулихоннинг ўғли Бароқхондир. Бароқхон Темурнинг акси. У тажовуз қилишга, зулмга уста. «Темурнома» XIV асрдаги сарбадорлик ҳаракатини четлаб ўтиши мумкин эмасди. Бу масала асарда бошқачароқ йўсинда берилади. Бир томондан пайғамбарлик даъво қилувчи Носир Хисрав (бу номнинг шоир Носир Хисравга дахли йўқ) сингари кишиларнинг ҳокимият учун кураши талқин этилса, иккинчи томондан оқ кийимлилар — сарбадорлар ҳаракати тасвир мавзуси қилиб олинади. Бунда ғайри табиийлик йўқ: ўша йилларда мўғулларга қарши курашининг шакллари ҳам курашувчиларнинг гуруҳ ва тоифалари ҳам кўп бўлган. Чамаси, бу курашларга сиёсий руҳ бериш учун муаллифда маҳорат етишмайди, ҳатто, сарбадорлик ҳаракати тасвири ҳам изчил ва ёрқин эмас. Носир Хисрав исломда ўзгартириш ясашга интилувчи шахс сифатида тор мақсад доирасида қолдирилади. У халқни орқадан эргаштириш учун ўзини пайғамбар деб эълон қилади. Бир вақтлар Муқанна ҳам арабларга қарши курашда шу йўлни танлаган эди. «Бухоро тарихи»да муаллиф уни шу қилмиши учун роса қоралаган эди. Носир Хисрав ҳақиқатда шу йўлни тутганми-йўқми бундан қатъий назар, айтиш мумкинки, ислом сиёсий курашдан четда турмаган.

Шу жиҳатдан Шайх Шамс Кулол ҳақида фикр юритиш лозим бўлади. Темур болалигидан бу шайхга илҳос қўйган. Ҳаётининг энг оғир дақиқаларида унга мурожаат қилган, маслаҳат олган. Биз «Темурнома»даги илоҳий қудрат билан боғлиқ саҳифалардаги пардани аста кўтариб, асл моҳиятга боқайлик. Шайх Шамс Кулол ёш Темурни мўғулларга қарши кураш руҳида тарбияламадимми-кин? Амир Темур улуғ мавқега эга бўлганида ҳам уни асло ёддан чиқармаган-ку?! Асарда талқин этилган яна бир шайх самар-

қандиқ Бурхониддин Соҳиб ҳидоят ҳам кураш майдониға тушган Амир Темурға раҳномалик қилади. Унинг олдига тушиб, мухалифлар билан ғоявий жангга киришади. Ватанпарвар дин арбоблари кураш бошида турганлигини асар муаллифи ҳаммша ҳам очик тасвирламайди. Шундай бўлса-да, бу руҳ бутун асар мазмунидан англашилиб, бўртиб кўриниб туради.

Темур ҳаёт қозонида жуда эрта қайнай бошлайди. Отаси амир Турағайнинг эътиқоди сунт кетган ҳоллар бўлади. Аммо ёш Темур метин иродали, айтганидан сира қайтмайдиган йигит. Мағлубият аламлари, тазийқ ҳам уни йўлдан қайтара олмайди. Аксинча отасини ҳам мухалифларға бўйин эгмасликка даъват этади. Асарда ғира-шира бўлса-да, ўсмир Темурнинг кураш йўлида гоҳ Қаршиға, гоҳ Самарқандға қатнаб турганлиги, ҳайрихоҳлар излаганлиги берилади. Афтидан ота-боланинг муносабати бузилишиға ҳам аслида Темурнинг тутган йўли сабаб бўлса жерак. Чунки амир Турағай «кўб гани, бой киши эрди. Ҳар ижнос моллари бор эрди». У, ўғлини ҳалокатли йўлдан қайтармоқчи, мухалифлар билан тил топмоқчи, ҳатто, улар томонига ўтмоқчи бўлади. Ота-боланинг арази сиёсий келишимовчиликка эмас, маиший масалаға олиб келиб боғланади. Юқорида айтилганидек, Салоҳиддин Хожа воқеаларға сиёсий нуқтаи назардан баҳо беришда баланд нуқтаға кўтарила олмаган.

Амир Турағай бир кунни ўғлиға кўп қўй бериб, Самарқанд бозорига жўнатади. У, «қўйларни ҳаммасини минг олтунга сотиб, пулларини белиға боғлаб, бозорларни сайр қилиб юрур эрди, бир ерда қаландар маърака қилиб сўзлаюр. Қўлида қоғоз, шеър ёзлагон». Одамларни йиғиб, шеър ўқиб, маърака қилган шоир Камол Хўжандий эди. Унинг қўлидаги рубоийни Темур минг тангаға — қўйлар пулиға сотиб олади. Уйға-бир парча қоғоз билан қайтган ўғлиға амир Турағай «сени бир банги фириб бериб, алдаб кетибдур. Уғул бўлсанг тузук бўл, бўлмаса йўл», деб кўп дашном беради.

Камол Хўжандий рубоийсининг мазмуни яхшиликка даъватдан иборат: зулм билан дунёда ном қолдириб бўлмайди, Жамшид, Сулаймон, Искандарлар ўтиб кетди, навбат сенға ҳам етиши тайин, яхшилик қил. Шеърдаги ҳикматни англаган Темур отасининг «бўлмаса йўл» деган гапидан аччиқ қилиб, Бухороға чиқиб кетади. Энди унинг саргузаштлари мўғул хонларининг қароргоҳида давом этади.

Бухороға келган Темур биринчи кунданоқ адолатсизликни ўз бошида синаб кўради. Бароқхоннинг мужиби ичиб, бозорда тўполон қилади, унинг дастидан одамлар зир титрайди. Темурнинг сўнгги умиди — қўлидаги лаъли ҳам тортиб олиб кетади. Бобо порадуз образи ғоят ибратли. Бу қўҳнадўз чолнинг хон олдига обрўси катта. У адолат тизсоли, адолат олдига нўёнлар ҳам, қози, мингбоши, юзбошилар, ҳатто подшо ҳам қўрқиб-қалтираб туради. Баёнқулихон Бобо порадузға ихлос қўйган, унинг гапини тинглар эди. Аммо Баёнқулининг арзандаси Бароқхон ва унинг ҳамтовоқлари кўнглиға келган номаъкулчиликдан қайтмайдилар. Темур лаъли олдириб (бегона шаҳарда яшашининг ўзи бўлмайди),

саройнинг бижғиган муҳитини яқиндан билиш имконига эга бўлади. Шу баҳонада Баёнқулининг кенжа қизи (хоннинг тўққиз қизи бор эди) Сарой Мулк Хоним билан танишади. Сарой Мулк Хоним — Биби Хоним «Темурнома»да Баёнқулихоннинг қизи сифатида берилади. Тарихий манбалар унинг Қаршида ҳукм сўрган амир Қозонхоннинг қизи бўлганлигини, 1341 йилда Қаршида туғилганлигини далолат этади. Бадиий асарларда хузатилганидек, Салоҳиддин Хожа ҳам тарихий далилларға эркин ёндошади. Масалан, Улжой Турқон (Камол ой) Хонимни Хоразм шоҳининг қизи деб тақдим этади. Виламизки, у Хусайн ибн Мусаллабнинг синглиси. Бундай мисолларни яна келтириш мумкин.

Баёнқулихон ўлгандан сўнг, тахтға унинг ўғли Бароқхон чиқади. Бароқхоннинг золимлигини Темур синаган эди. Тахтға чиққанининг учинчи кунни у отасининг донишманд вазири Сирож Қамарийни қатлаға буюради.

Ун иккинчи дostonға келиб яна бир ўзан очилади. Бу бобда шайх Саййид Отанинг Қалмоқ юртларида олиб борган тарғиботлари нақлидир. Саййид Ота — шоир Саййид Аҳмад эмасми деган фикр кўнгиладан кечади. Маълумки, насл-насаби жиҳатдан Саййид Аҳмад Теурийларға яқин туради. У ўз замонасининг йирик шоири бўлган, «Таашуқнома» асарининг муаллифи. Асарда шоир Саййид Аҳмаднинг шоирлик салоҳиятидан кўра дини ислом йўлидаги кураши кўпроқ ёритилади. Саййид Отани шоир Саййид Аҳмад билан айнан бир киши дейиши тўғри бўлмас. XIV — XV асрларда ислом динини тарғиб этиши, уни Урта Осиё бўйлаб кенг ёйиши ҳаражати кучли бўлган. Саййид Ота исломнинг ана шундай фидоий тарғиботчилари вакили сифатида талқин этилган.

Мўғул хонларининг ўзбошимчалиги борган сари ҳаддидан ошади. Амир Темур Қаршида бўлганида бунни яна ўз бошида синаб кўради. Оқтемурухон зўрлик билан унинг севимли хотини Сарой Мулк Хонимни тортиб олади. Сарой Мулк Хоним қанча бедодлик аталади) қўтқазишда қаршилик жўмард қиморбоз Иноқ Қиморий ёрдамини аямайди. Оддий сўфининг ўғли бўлган чапани, мард Иноқ умрининг охириға қадар Амир Темур ёнидан бир қадам жилмайди. Амир Темур Иноқ ёрдамида Оқтемуруни ўлдиради. Бу унинг мўғуллардан шахсий ўч олиши эди. Шахсий адоват аста-секин ижтимоий мазмун касб эта боради. Чунки Бухорода у минглаб билимли кишиларнинг аёвсиз қурбон бўлганлигини ўз кўзи билан кўради. Тўқтемуру отасининг норасмий хотини бўлган жанизакни олмоқчи бўлади. Ислом руҳонийлари бу ахлоқ доирасида эмаслигини айтадилар. Ҳалиги фоҳиша канизак истаги билан муллолар қатли ом этилади. Бу қаттолликни асарда Саййид Ота «алар қони билан боғ кўжартмишсан», деб лаънатлайди.

Ун учинчи дostonдаги бир ибратли, нақл шундаки; Қаршиға акаси Оқтемурухон ўлгандан сўнг ҳоким бўлган Қизил Темур хон олиши учун тиш қайрайди. У Оқтемурунинг қотилини топиш учун Қарши халқини қиличдан ўтказа бошлайди. Муаллиф Амир Темур

сидсин фаолияти бошланган даврининг бошдан-оёқ синов йиллари бўлганлигини шу воқеа тасвирида жонли кўрсата олган. Қаршида донишманд Шайх Умар деган киши яшайди. Унинг илми Жаббардан хабари бор. Қасд қилса, Оқтемурухонни ким ўлдирганлигини айтиб бера олади. Лекин Шайх Умар соғқинлик йўлини рад этиди. Унинг ўғли отасига, элига хоинлик қилади, сеҳр илми китобини ўғирлаб, Қизил Темурга олиб бориб беради. Яна бир аёл ҳам Амир Темурнинг раишқ эвазига Оқтемурухонни ўлдирганлигини айтиб беради. Бу билан «Темурнома» муаллифи халқ ичида ҳамиятсиз, рўдапо соғқинлар бўлганлигини таъкидламоқчи бўлган.

Амир Темур Оқтемурухонни учун Қарши халқи қатли ом қилинаётганлигини эшитиб, Қизил Темур ўрдасига мардонавор кириб келади ва дейди: «— Эй Қизил Темур, оғангни қотили мен — Турағай баҳодур ўғли бўлурман, бу фақирларда ниманг бор?!».

Яна бир эътиборга молик мисол. Амир Темур Балхта эканлигида содир бўлган воқеа шундай. «Бир кун Амир саройдан чиқуб, ўрамаларда юрур эрди, бир киши, соқоли мош биринч каби бўлгон, нола бирла йиғлаб борур, айтадурки, эй яратган тангрим, бизларни бу кофир золимдан йироқ қилдил. Амир анинг елжасидин ушлаб кўрди, танудиким, отаси қўлидин бир замонда мун овоз қилгон эрди»: Амир Темур қулликдан озод қилгани чолнинг ўғлини ҳам жонини гаровга қўйиб бўлса-да озод қилади.

Амир Темур улғайгани сари ҳамфикрлари сони ортиб боради. Бунга у ўзининг ақл-идроқи, мардлиги, шижоати, қўрқмаслиги билан эришади.

Ун тўққизинчи бобда Сейистонда бўлган воқеалар тасвир этилади. Бароқхон неча бор номардлик қилади, аммо Темур барибир уни қўллаб-қувватлайверади. Чунки Бароқхон бу ўлкалардаги мўғулларни қувиб чиқаришда восита мавқеини ўйнаши керак эди. Шунинг учун ҳам Амир Темур унинг нодонликларига, бемаврид ҳукмларига тишини тишига қўйиб чидайди. Қўшин бошиқлари бир сафар Амир Темурни Бароқхон ўрнига хон кўтариш талабини ҳам қўядилар. Амир Темур рад этади. Амир Темурнинг ҳарбий ишдаги билогонлиги ақл билан жасурликнинг уйғунлигида кўринади. У ҳеч ким бўйнига олмаган ишларга қўл уради: жосус бўлиб, мухолифлар ўрдасига боради, қўшинлар ичига киради. Узини гунг, карга солади. Пухта тadbирлар ана шундай қалтис йўллар билан пишиглади.

Амир Темур матлаум нуфузга эга бўлгач, Тўқтемурухонга қарши кураш тадорикини кўради. Йигирма тўртинчи дostonда жатта сипоҳининг тор-мор этилиши ёрқин тасвир этилади. Шу жангда қўрқоқлик қилган Бароқхонни Амир Темурнинг ўғли Жаҳонгир Мирзо қутқзади. Асарда тасвирланишича, Бароқхон Сарой Мулк Хонимнинг акаси, бинобарин, Жаҳонгир Мирзонинг тоғаси. Мирзо Жаҳонгир тоғасини ўлим чангалидан қутқарганида, орадан вақт кечиб, ана шу тоғаси ўзининг қотили бўлишини хаёлига ҳам келтирмаган эди. Барибир, Сейистон жангидан кейин Бароқхоннинг обрўси тушиб кетади, унинг гапи ўтмайдиган бўлиб қолади. Ҳатто, у Амир Темурни ҳам қатлга буюрган пайтлари

бўлган. Бу ҳукми ижро этадиган киши бўлмайди. Хулоса шулки, 60-йилларнинг охирларига келиб, Амир Темур мавқеи бенизоя даражада ошиб кетган эди. Бу эса унинг тез орада ҳокимиятни расмий равишда қўлга олишига имкон беради. Амир Темур ўртиз тўрт-ўттиз беш ёшида жами амир ва беклар томонидан Мовароуннаҳр ҳукмдори деб тан олинади. Ҳамма унга хизмат қилишга қасамёд қилади. Асардаги қуйидаги сатрларни ҳаяжонланмасдан ўқиб бўлмайди:

«Тамоми мулки Мовароуннаҳр, Тошканд ва Хўжанд ва Хўқанд ва Марғинов ва Андижон ва Кошғар ва Туркистон жатта зулмидан омон топдилар».

Амир Темур халққа бемаврид солиқ солишларга қатъиян қарши бўлган. Унинг ўзи кейинчалик халқини неча бор солиқдан озод қилган. Ҳали Бароқхон куч устида эканлигида «элдин солуқ олурмиз, деди. Соҳибқирон манъ қилдилар, бу йил барча эллар қашшоқдурлар, эли тархон қилурмиз, деди». Бароқхон кўнмайди. Амир Темурнинг ўзи элга тушган солиқни тўлаб юборади, ҳатто, хотинининг тилла-кумуш зийнатларини ҳам қўшиб топширади. Бароқхон синглисининг зийнатларини таниса ҳам, қайтариб бермай, хазинага олдирди.

Йигирма олтинчи dostonда Амир Темурнинг икки ўғли қисмати ҳикоя қилинади. Йиллар кечиб, мирзолар улғайган эди. Мирзо Жаҳонгир билан мирзо Умиршайх самарқандлик Хўжа Абдулганинг дилбар қизи, оқила Сокина Бонуга бирварақайига кўнгли берадилар. Ака-ука низоси ёмон тус олади. Мирзо Жаҳонгир ишқ йўлида қўлини қонга бўяйди. Сокина Бону ноҳосдан ўлдирилади. Ҳазабланган Амир Темур уни зиндонга солади. Мирзо Жаҳонгир қочиб Балхта, тоғаси Бароқхон ёнига кетади. Уни бу ерда ҳам ажал кутаётган эди. Бароқхон жиянини ҳийла билан чавоқлатиб ўлдиради. Салоҳиддин Тошкандий кимки жиноятга қўл урса, у жазосиз қолмаслиги керак, дейди: «ровий айтурким, Бароқхон била Мирзо Жаҳонгир тўра иккови беодоблиқидин икки ойга етмайин ҳалок бўлдилар». Ҳа, чакки босилган қадам ҳалокат билан яқун топиши жуда тиниқ чизилган.

Кейинги dostonларда Амир Темурнинг Ўрта Осиёни мўғуллардан тозалаш, Дашти Қипчоқ, рус мулклари, Урал сари қилинган юришлар, Эрон ва Ироққа, Туркияга қўшин тортишлар ўз навбати билан талқин мавзуи қилиб олинади. Ҳиндистон юриши ва у билан боғлиқ саргузаштлар қизиқарли баён этилади. Асарнинг маржазида Тўхтамиш билан бўлган тўғнашувлар асосий ўринни ишғол қилади. Вақтида Амир Темур ҳузурига паноҳ излаб келиб, сийлов ва рағбатга ноил бўлган Тўхтамиш охир-оқибатда кўрнамаклик қилади. Тўхтамиш билан бўлган мижаролар илдизини асар муаллифи ишқий мезонда талқин этади. Мирзо Амироншоҳ Тўхтамишнинг гўзал хотини Севин Бекани ёқтириб қолади. Ақд қилинган, Амироншоҳ бу ҳусн маликасининг Тўхтамиш хотини эканлигини билиб, қаттиқ пушаймонлик ҳис қилади ва юртига қайтади. Тўхтамиш Севин Бекани унинг изидан Самарқандга жўнатади. Амироншоҳ унга яқинлашмайди. Фалакнинг зардиши

билан Тўхтамиш Самарқандга келиб, Оқсарой қурилишида меҳнат қилади. Амир Темур уни таниб, алоҳида ғамхўрлик кўрсатади, Севин Бека билан улар яна топишадилар. Амир Темур Тўхтамишни Дашти Қипчоққа валий қилиб тайинлайди. Шу орада Амир Темурнинг беш йиллик, етти йиллик ва уч йиллик сафарлари юз беради. Амир Темурнинг Самарқандда йўқлигидан фойдаланган Тўхтамиш унинг мулкларини бирин-кетин босқин қила бошлайди, Амир Темурнинг хотини Сарой Мулк Хонимга кўз ола қилиш даражасига қадар боради. Гарчи бу бузуқ кирдикор амалга ошмаган бўлсада, кейинчалик Сарой Мулк Хоним билан Амир Темур муносабатларида маълум ўзгаришлар юз беришига олиб келади. Буни тарихий асарлар ҳам далолат этади.

Тўхтамиш Бухорони қирқ кун қамал қилади. Амир Чоку у билан олти ой курашади. Бу ишда Сарой Мулк Хоним тадбири иш беради. Тўхтамиш орқага қайтади. Бироқ у катта ўлжа ва кўп асирлар билан қайтади. Тўхтамишнинг номардларча қилган босқинини сафарда эшитган Амир Темур Хоразм бўйлаб унинг йўлини қирқиб чиқади. Тўхтамиш Амир Темурнинг босиб келиб қоллишидан кўрқиб, қаерда қўнган бўлса, манзил атрофига асирга олиб келаётган хотинларни, бола-чақаларни қўйиб, сўнгра ором олишни одат қилган. Бу худди иккинчи жаҳон урушида чекинаётган немис қўшинининг қилган безбетлигига ўхшайди. Демак, макр ва ёзувлик ҳамма асрларда ҳам бир хил қиёфага эга бўлар экан. Немис фашистлари ҳам аёлларни, болаларни пана қилиб ҳужумга ўтар, чекинади. Буни вақтида Тўхтамиш ҳам қўллаган экан. Жанг тафсилотларини тасвирлашда «Темурнома» ақлимизга катта озиқ беради.

Тўхтамиш турган манзилга келган Амир Темур «сипоҳлар айди, холо, шабихун, урайлик. Амир Соҳибқирон айдилар, йўқ. Чунки асирлар бор, алар оёқ остида қолурлар». Тун бўлганлигидан фойдаланиб, Тўхтамиш қароргоҳига ҳужум қилиш-лик, деган тақлифга Амир Темур шу жавобни беради. Уз элидан олиб кетилаётган асирлар оёқ ости бўлишини истамайди.

Тўхтамиш, бинобарин, мўғулларни қувишида давом этган Амир Темур қўшини «икки ярим йилда ўрус вилоятгача бордилар. Ҳар бир кишида икки саноч бирла икки киши бир тевага миниб, арра, теши, кетмон, бел, чопқу, болталар олиб» сафар тадорикини кўрадилар.

Тўхтамиш қатл этилади. Ўруслар мамлакатининг пойтахти Москов ҳам забт этилади. Бунгача князь Золотоус ҳам жангда мағлуб бўлган эди. Московнинг фатҳ этилиши осонликча кўчмаган.

Султон Муҳаммад (Амир Темурнинг набираси) Москва остоналарида етиб келади: «Московнинг дарвозасига етиб келди. Аммо кўрғонларини тошдин ясогон эрди. Ҳар бурчида бийроқ қўйғон. ҳар кунгирасида занбурак, милтиқ, ҳар занбурак бошида икки қоравул кеча-кундуз била турур. Шаҳарни қирқ дарвозаси бор эрди».

Турк қўшинини замбарақлар бир настда қийратиб, сийрак қилиб қўяди. Сўнг ақл-тадбир билан иш кўрадилар. Ёмғир

ёғишини кутадилар (асарда бу ҳам жаромат туфайли юз беради), чунки замбарақлар пилтаси ивиб, ёмғирда аланга олмайди. Шаҳар фатҳ этилади. Жанглр жуда қаттиқ кечади, яна неча бор улур мухораба тикрорланади. Оқ маликанинг яқин кишилари сотқинлик йўлига кирадилар, Амир Темурга хизмат қилишга ўтадилар. Пудий образи шу жиҳатдан эсда қоларли. Унинг кўнглида ўзининг ҳожим бўлиши палаж отиб ётарди. Рус мулкларини фатҳ этишда Амир Темурни заҳарлашга уриниши юз беради. Бу унга қилинган иккинчи фитна эди. Амир Мусо Жалойирнинг ўғли Аҳмадбек тиш тозалагич — мисовка заҳар суртади. Қасд фош этилади. Аҳмадбек шу усул билан ўз отасини ҳам заҳарлаб ўлдирган эди.

Москва қўлга олинади, рус ерларида Амир Темурнинг юриши давом этади. У зулмот чизигига қадар боради. Асарда зикр қилинишича, Москов князлиги то Шохруҳ вафотида қадар Темурийларга бож тўлаб турган. Дарвоқе, Хусайн Бойқора тахтага чиққан дастлибки йилларида Москвага элчилар жўнатынганлиги маълум. Бу қандай мақсадни кўзда тутган, айтиш қийин. Москвага жўнатылган элчиларнинг тақдири номаълум, манбаларда бу ҳақда бошқа маълумот учрамайди.

Амир Темурнинг Шом, Ироқ юришлари бир неча дostonга мавзу бўлган. Богдод амири Султон Аҳмад ҳисобсиз қўшинга эга эди. Шу боисдан ҳам у Амир Темурга нописандлик билан, масхараомуз мактуб йўллайди: «Эй Амир Темур оқсоқ, билгил ва хабардор бўлғилким, мени султон Аҳмад Рустами соний атарлар, етти юз минг қўшун бирла бу ерга келиб туштум».

«Темурнома»нинг бир ибратли томонини алоҳида таъкидлаш лозим. Қиргин барот жанглари курашаётган икки томон учун ҳам бирдек қон тўкиш деган гап. Айниқса, жанг бир диндаги кишилар ўртасида бўлса, бу кечирилмас хатодир. Амир Темур билан Султон Аҳмад яқма-яқма олишаётганда ғойибдан пайдо бўлган бир қўл уларни ҳавога қўтариб: «эй густоҳлар, икки мусулмон на учун низо қилурсиз», деб дашном беради. Дин аҳлининг аралашуви билан низо сулҳга тортади, Султон Аҳмад Бағдодга амир қилиб қолдирилади. Умуман, Амир Темурнинг юришиларида бир хусусият кўзга яққол ташланиб турадики, у мумкин қадар ишни жанггача олиб бормаслик пайдан бўлади. Уни яхшилик билан қариши олган мамлакат ҳожимларини ўз ўрнида қолдиради, уларга мурувват кўрсатади. Аксинча, гапида турмаган, сотқинлик йўлига кирган, рақиблар билан тил бириктирган юрт эгаларини у аёвсиз жазолаган, бадарға қилган. Энг сўнгида охирги чорани қўллаган. Буни Хоразм ҳожимлари билан бўлган бир қанча тўқнашулар мисолида кузатиш мумкин. Хоразмни ер билан яқсон қилган, аҳолисини кўчишга мажбур этган (улар Тўхтамиш билан тил бириктирганлиги учун жазога мустаҳиқ этилган эди) Амир Темур орадан бир неча йил ўтиб, ўзи буздирган шаҳарни тижлаш вазифасини қўяди.

Охирги дostonларда Елдириим Ҳоъзид билан бўлган жанг тасвир этилади. Елдириим ўғли Султон Шаблини Амир Темур олдида элчи қилиб жўнатади. Урушмаслик ҳақида аҳднома етилиб келаётганда,

Елдириим сабрсизлик қилиб, жангни бошлаб юборади: «Қайсар то ўгли боргунча бўлмай, бир юз етмиш кишини бошлиқ қилиб, аларга вазири аъзам Темуртошни амири асқар қилиб юбордилар. Тўрт сон киши денгиз жаби ошиб-тошиб йигирма кунда Олатоғ бағрига етдилар. Бу ғавголارни данғқини Миср аҳли эшитдилар».

Елдириим билан бўлган жангда Амир Темурнинг лашкарбоши-лари катта жасорат кўрсатади. Бағдод ва Шом жангларида ҳориган қўшинга Қайсар лашкари билан курашиш жуда қимматга тушади.

Тахта чиққанидан то сўнгги нафасига қадар ҳарбу зарбга умрини боғишлаган Амир Соҳибқирон Утрорда касалланиб вафот этади. Кун совуқ, хукмдор соч олдиради. Икки бор захарланганида ҳам омон қолган Амир Темур қаруви етган эди, ўлим бу сафар уни омон қўймайди.

«Темурнома» мазмунига кўра жангнома асар. Бироқ Салоҳиддин Хожа таъкид қилганидек, «бу ўзга жанг китобларидек эмас, чунки мунда ақлга далолат қиладиган ҳикмат сўзлари кўбдур». Бу ҳикматлардан желиб чиқадиган хулоса битта: «Темурнома»ни мутолаа қилган ўқувчи жангу жадалларнинг инсоният учун мутлақо кераги йўқлигига ишонч ҳосил қилади. Амир Темур ўз мухолифларини қанча мағлуб этмасин, барибир, унинг қўшини ҳам кўп талофат кўради.

Асарнинг қамрави кенг эканлиги ҳақида юқорида сўзланди. Буни яна шундан ҳам билса бўладики, «Темурнома»да беш юз дан ошиқ киши номи тилга олинади. Буларнинг кўпчилиги тарихий шахслар, Шарқ мифологияси орқали бизга таниш сулоалар вакиллари. Муаллиф айрим тарихий шахсларни яшаган даври нуқтаи назаридан янглиш талқин этади, айримларининг исмларини ўзгартиб қўллайди.

«Темурнома»нинг тили бир қараида анча мураккабдек туюлади. Бу ҳол дастлабки бобларда айниқса сезилиб туради. Аммо, умуман олганда, асарнинг тили, ҳикоя қилиш усули оддий ва мароқли. Афсоналардан ижодий фойдаланиш, руҳий олам ҳақидаги талқин кишини ўзига жалб этади. Айниқса, бугунги кунда инсон ақл-заковатининг янгидан-янги қирралари қайта бошдан кашф этилаётган бир даврда биоток ёрдамида касалларни даволаш (Тегина Бегим Моҳ, Носир Хисрав, Ҳажим Низорий), руҳларнинг мавжудлиги (рижол ул ғойиб), тилсимот ва жаҳонномалар ҳақидаги нақллар қизиқиб ўқилади.

«Темурнома» жаҳонга таниқли улуғвор тарихий шахснинг ҳаёти мисолида кишиларни бир-бирига меҳр-оқибатли бўлишга ундайди. Ўтмишда юз берган қиргинлардан сақланишга, тинчликнинг, офиятнинг қадрига етишга даъват этади. Қолбуки, биз тарихимизни жуда-жуда саёз биламиз, ўтмиш — эртанги куннинг дарслиги. Дарс эса ҳамиша ибрат йўлига бошлайди.

ПОЁН РАВШАНОВ,
филология фанлари номзоди

ТЕМУРНОМА

Амир Темур Кўрагон жангномаси

Ҳамд бағоят ва ситойиш бениҳоят ул халлоқ қадимул вужуд
парвардигори оламга, вужуд жамъи музоҳир ва муботин баҳр
жудин бир қатра шухуд нур зуҳури — зуҳур нур шухудидин бир
ламҳа ўлуб, байн ул каф ва ан-нун анвоъи мавжудот ибтидоъи
асрор мақнунот буюруб, вужуди инсоний калимаи жалоъга ва
саҳифаи комила қилиб, нухайи кубаросини ва сойир ашъдин
илтнйёз ва интиҳоб бирла сувар жамъи маоний ва калимаи сабъ
ул масоний дарж ва маҳз истиффо ва иштиёр ила мажмуъайи
Одамдин иктисор жаридайи сулола акромн-ла Лой бинни Одама
сойае андоз мафориқи олам бўлуб, ҳамул хилъати иззат ва
манишур туғройи хилофот бўлганроқ.

Арсаи ғабродин восил мало аъло ўлмишдур. Саловот, салом ул
раҳномаи шохроҳи худо ва пешвойи жодайи худо, сардафтари
саҳифайи анбиё ва феҳрасти жаридайи авлиё, офтоби фалак
истиффо, моҳтоби буржи асфиё, яъни ҳазрат Муҳаммад мустаффо
саллалло алайҳи вассаломни ўзлариға бўлсунким, жумла авлиёга
раҳнома ва барча умматларға мухтадий ўлмишдур, ризвон таоло
алайҳим ажмайн.

Аммо баъд, тарихшуносон, арбоби ирфонга махфий эмасдур-
ким, жаноб ҳазрат Одам сафийалло замонларидин бизни вақти
замонимизгача жамъи одамлар икки қисм бўлуб: аввалги қисм
тўфони ҳазрат Нухдин илгаридур, иккинчи қисм кейиндур. Аммо
қисми аввални ҳақиқати ҳоллари ва ниҳояти аҳволлари ва асомий
ансoblари камоҳий маълум эмасдур. Агарчи баъзи аҳли таворих бу
мақолада пирояи саҳойиф этмиш, аммо индалақлан мусаллам
ўлмаганлиги ошкорадур ва лекин баъзи ҳодиса вуқуъига илмимиз
фақат Қуръони шарифнинг нотиқ ўлдиги Қисасдин ва анбиё-у
аъзам ва расул киром афандиларимиз ҳазратларининг ахбор
мўъжиза осоридин лоҳиқ ўлмишдур. Ҳатто, «Китоб ул ахбор»дан
манқулдурким, тўфондин илгари олам зери ҳукумати жабобирда
бўлуб, кўб олим, фозил ва файласуф, оқил кимарсалар кўб-кўб
бўлуб, анвойи илмлар ижод, гуногун санъатлар ихдос этиб, илми
тилсим ва илми афсун каби ва мунга ўхшаш эшитилган ва
эшитилмаган неча хунарлар ижод қилмишлар эрди. Ҳатто Идрис
алайҳиссаломни шогирди Исқилинус отлиг гоятда аҳли хунарманд
киши эрди.

Аммо аҳли таворихларға маълумдурким, замони Одамдин
ҳазрати фаҳри оламнинг арсаи шухуд бўлдиқлари овониғача аҳли
ажамлар айтур: олти минг ўн уч йилдур ва баъзилар айтур: беш
минг тўққуз юз йилдур. Асҳоби ҳисобнинг аксари иттифоқлари
абжад ҳуруфининг жамъи адади миқдоричадурким, беш минг
тўққиз юз тўқсон беш санадур. Аммо, тоифаи Яхуд Тавротдин
нақллари узра Ҳабут Одам алайҳис салом ила ҳикрати Хотамул
анбиё-у алайҳа вассалом вуқуъи мобаини беш минг қирқ уч йилдур
ва миллати насоронинг Инжилдин ривоятлари замони мазкурдин
Саййиди ҳашрда зоҳири олам ҳазратларининг нури заҳуригача беш
юз минг етмиш йилдур. Аммо, Саййидиннос ибн Аббос розалло
инна ҳазратларини қавли шарифлари узра Ҳазрат Одам софийдин
жаноб Нух набийни тўфонигача икки минг икки юз эллик олти
йилдур. Андин ҳазрат руббулжалил Иброҳим алайҳиссаломгача
минг етмиш йилдур.

Андин ҳазрат Сулаймон алайҳиссаломгача беш юз ўттиз олти

йилдур. Андин ҳазрат Мусо алайҳиссаломгача беш юз беш йилдур. Андин ҳазрат Искандарни садд Яъжужигача етти юз ўн етти йилдур. Андин ҳазрат Исо алайҳиссаломгача уч юз олтинчи тўққуз йилдур. Андин Саййид ал кавнайн расул ас сайқалинни зухурларигача тўрт юз ўттуз тўрт йилдур. Бу тақдиргача жаноб ҳазрат Одамдин ҳазрат Саййид ул оламгача беш минг тўққуз юз эллик олти санага болиг эрур. Аммо ҳисоб қамарийяи арабиймудур. бўлмаса шамсияи рўмийямудур, маълум эмас. На учун, шамсияни қамарийядин ўн бир кунга яқин тафовути бордур. Яна ҳазрат Одам замонидин бизларни замонимизга келгунча садр нишин салтанати жаҳон бўлган беклар, подшоҳони аслоф икки синф узрадур. Аввалги синф ҳазрат Саййид ас-сайқалиндин илгари. Алар тўрт табоқотдур. Табақаи аввал — Пешдодиён, табақаи иккинчи — Каёниён, табақаи учунчи — Ашканиён, табақаи тўртинчи — Сосониёндур. Лекин аксар ақволда диёри Арабга анбиё ва диёри Ажамга салотин келдиги машхур ва мутавотирдур.

Аммо синфи иккинчи замони ҳазрат Саййид ас сайқалин алайҳиссаловот вассалом сўнграги афрод иқбол бўлгонлар ўн табоқотга восил бўлмишдур: аввалги табақа — бани Умийядурким, чаҳорёр гузин ризвонулло таоло алайҳим ажмайин; иккинчи табақа — Аббосиёндур; учунчи табақа — Сомониёндур; тўртунчи табақа — Ол Пўйахдур; бешинчи табақа — Сабук Тегиндур; олтинчи табақа — Хоразмиёндур; еттинчи табақа — Салоҳидат ул мавтдур; саккизинчи табақа — Салжукиёндур; тўққузунчи табақа — Чингизхониёндур; ўнунчи табақа — Усмониёндур.

Аҳли таворих қавлида ибтидои дунёга султон бўлгон Каюмарсдур дерлар, қирк йил салтанат сурди, етти юз йил умр кўрди. /тафсилин истоғон «Тарихи Табарий»га борсун/, анинг ўгли Сиёминг, анинг ўгли Хушанг, анинг ўгли Тахмурас, анинг ўгли Жамшид етти юз йил салтанат сурди. Охирида Заҳҳокни танасиға арра солиб ўлдурди. Булар барчаси тўфондин илгари муқаддимдур. Аммо Афросиёб, Рустам ибн Зол, Кайковус булар Жамшидни авлодидур. Афросиёб Пушангни ўгли эрди, туркларга малик эрди. Жамъя Туркисиз ва Мовароуннахр ва Машриқ халқи они ҳукмида эрдилар. Ҳисобсиз аскар ва қўшунлари бор эрди. Аскарини тортиб Манучехрнинг устиға келди. Етти йил муҳосара этиб, охир ярашдилар. Бир баҳодури бор эрди, оти Ариш эрди, Замованд тоғини устиға чиқиб бир ўқ отти, ул бир қарқасни қанотига тегиб, учуб Замованд ва Табаристондин ўтуб Жайхун ёқасиға тушти. Ул юртни барчасини Афросиёб забт айлади. Ҳазрат Мусо алайҳис салом замонида оламға вужуд тобдилар. Мусо алайҳис саломдин ҳазрат Искандарни саддигача етти юз ўн етти йилдур. Ҳазрат Искандар Зулқарнайн Ефас авлодидиндур. Файлоқус қизидин, Дороб ўглидур. Файлоқус ёнида юрмак ила анга Файлоқус ўгли дерлар. Шарқга ва Ғарбга ҳукм этиб, Яъжуж ва Маъжужга садд тортти. Зулмат ичра ҳайвон суйиға борди, андин қайтиб Ироқға борурда шаҳри Заворда вафот тобти, ўттуз олти йил баъзи қавлда султон бўлди, баъзиким, дерлар бидъат ўглиға таклиф қилдилар, қабул этмай ибодатга машғул бўлди. Тафсилин истасалар «Искандарнома»ни мутолаа қилсунлар.

Эмди келдур табақаи Чингизхонийларга. Ҳазрат расул акром саллалло алайҳи вассаломдин сўнгра тарихнинг беш юз тўқсон тўққуз (1203) ҳижрати нубуввий эрдиким, давлати Чингизхон воқеъ ўлмишдир. Чингизхон ибн Бийнукаҳон ибн Хонфил ибн Бойсунқурхон ибн Нумийъахон ибн Қайдухон, насли мўгул-тотор авлоди Ефас Нух алайҳис саломға борур. Аммо, Чингизхон ўн уч ёшида эрди, отаси ўлуб йиғирма етти йил паришонҳол бўлуб юрур эрди, мундин ҳеч кимса воқиф бўлмади.

Иттифоқо, ҳақ таоло анга давлат бериб, бора-бора Хитой ва Хўтан икломлида тахтга жулус айлади ва ул навоҳини мусаххара этиб, йиғирма беш йил салтанат сурди ва Ироқ жонибига таважҷуҳ этиб, тамоми мүлкни фатҳ айлади, отини Чингизхон лақаб қўйдилар, яъни беклар беги ва подшоҳларни подшоҳи демақдур. Андин Бухорои шарифға борди. Бухоро аскарни юз йиғирма минг эрди, урушлар қилиб Чингизхон гўлиб бўлди. Андин кейин Самарқанд борди. Султон Муҳаммад Текинш Хоразмға бек эрди. Анда Мовароуннахр подшоҳи беадад ва беҳисоб аскар бирла етиб келди, юз минг одам бирла муқобил бўлуб, мунҳазим бўлди, Арзинжонга қочти. Чингизхон вилояти Хуросонни забт этиб, аксар вилоятни қатли ом айлади. Чингизхондин тўққуз ўғул бўлди, бирини оти Тулояхондур, анинг ўгли Хулоғхондур, анинг ўгли Ғазон Маҳмудхондур, исломға мушарраф бўлуб, подшоҳи ислом эрди. Маккаға ва Мадинаи мунаввараға ҳайрати кўб воқеъ бўлмиш.

Фирот денгизидин бир ариг чиқориб, отини Наҳри Мавсум қўйди.

ЭМДИ КЕЛДУК ДОСТОНИ АМИР СОҲИБҚИРОНГА, ЯЪНИ АМИР ТЕМҶР КЎРАГОН ИСКАНДАРИ СОНИЙГА

Байт:

*Дабдибаи салтанати кўб баланд,
Зилзиласи олам орадур начанд.*

Аммо қавли саҳиҳда булар авлоди Ефас бин Нух алайҳис салом аммо ахборларда мундоғ келтурубдурларким, Амир Соҳибқирони Искандари соний беклар беги, хонларни хони, султони рубъи масқун хону ҳоқон ибнн Хоқон, яъни исми обо ва аждодлари Амир Темур ибн амир Турағай баҳодур ибн Баркул баҳодур ибн Илонгиз баҳодур ибн Инжил ибн Қоражор Нуён ибн Амир Сугучин ибн Иримчи Залосхон ибн Қожувли баҳодурхон ибн Ғарбонхон.

Чингизхон Бартонхонга набира бўлур, Ибн Қобулхон ибн Тумғахон ибн Бойсунгурхон ибн Қайдунхон Дутманипхон ибн Буқахон ибн Анқу ибн Данун Поён султон ибн Чўбинахон ибн Менгихон ибн Ойхон ибн Офтобхон ибн Темуртошхон ибн Қаёнхон ибн Элхон ибн Юлдузхон ибн Мўгулхон ибн Элчихон. Тоторхон Элчихонни ўглидур. Ибн Илёсхон ибн Қорахон ибн Шамархон ибн Туркхон ибн Ғомур ибн Ефас ибн Нух алайҳиссалом ибн Малик ибн Идрис алайҳиссалом ибн Бурда ибн Маҳдойил ибн Маннон ибн

Нуш ибн Шино ибн Одам Ато алайҳис салом. Ушбу маъқур оталар бирла баъзи қавлда мундин ҳам зиёда Ҳазрат одам Абул Башарға борурлар. Дерларким, тарихнинг етти юз ўттиз бешинчисида /1335 й/ сичқон йилида вужудга келиб, сана саккиз юз саккизда /1405 й / олами фонийдин олами бақога интиқол қилдилар.

Назм:

*Ушбу жаҳон икки эшик уй каби бўлур,
Бириндин неча чиқор эса бириндин неча келур.*

Садр аш шариатни қизлари Тегина бегим моҳдин тугулуб, Тегина бегим моҳ бу ўғул сабабидин кўб машоққатлар тортиб, андин кейин амир Чокунинг уйида бўлуб, Амир Темур ўн ёшқа келгонда Амир Турағай баҳодур ўглини топиб, андин кейин Баёнқулихонни хизматида бўлуб, андин кейин қипчоқ элидин Тўқтемурухон хуруж қилиб отасини ўрнига Бароқхон салтанат тахтига миниб, андин кейин Тўқтемурухон Самарқандга пойтахт қилиб, Бароқхонга голиб келиб, андин кейин Бароқхон Чигатой беклари бирла Шаҳри Балх сариға қочиб, андин кейин Амир Темур Хожам Баҳовуддин ёрдамлари бирла бориб, Бароқхонни шоҳ Мансур қўлидин топиб келтуруб, андин кейин Қипчоқ хонларини Самарқанддин ихрож қилиб, андин кейин Амир Темур Соҳибқирон Самарқанд тахтига ўлтуруб, аммо Бароқхон Балх шаҳрига бориб пойтахт қилиб, Мирзо Жаҳонгир тўра Бароқхон тоғасини қошига бориб Мирзо Жаҳонгир тўрани Бароқхон қатл қилиб, анинг сабабидин Амир Темур бориб Бароқхонни ҳалокатга текуруб, андин кейин Хоразмга бориб, Ҳасан сўфини ўзиға тобеъ қилиб, андин кейин Хуросонга бориб Шерозгача мусаххара қилиб, Ол Музаффарни олиб, андин қайтиб Дошти Қипчоққа бориб, ўзбекларни ўзиға тобеъ қилиб, андин Қорақурумгача бориб, андин кейин Мирзо Шоҳруҳ тўра Тўхтамишхонни қатл айлаб, андин кейин Ўрус мамлакатларини мусаххара қилиб, андин келиб яна Ҳиндустон ва Хуросон, Ироқға бориб, Мироншоҳ тўрани Бағдоди шарифга ҳоким қилиб, ул султон Аҳмад жалойирни қўлида ўлуб, андин кейин тамом Мозандарон, /Гур/ Жистонгача олиб, Шом, Халаб, Дамашқни ўзиға тобеъ қилиб, Қайсари Рўмға бориб, султон Боязид Елдиридин Рўмни тобеъ қилиб, Улугбек Мирзо Шоҳруҳ тўра ўглини Мағрибга юбориб, Хутбани Амирни отига ўқуб, андин тарихни саккиз юз еттисиди /1404 й/ Самарқандга келиб, Мирзо Шоҳруҳ тўрани Ҳиротга юбориб, султон Муҳаммад тўра набирасини Қандаҳорга юбориб, валиаҳд қилиб, ўзга авлодларини Самарқандга қўйиб, ўзлари Ўтрорға бориб пойтахт қилиб, умри шарифлари етмиш икки йил ва бир ойу ўн саккиз кунда тамом бўлур. мавзиеъ Ўтрорда ҳукми Қирдикор ила шаъбонни ўн еттиси сешанба /1405 йил 18 февраль/ куни оқшом вақтида дорулфанодин дорулбақога рихлат қилиб, раҳмати парвардигорга уландилар. Андин кейин Сарой мулк ойим ҳазрат Амир Соҳибқирон жасади муборакларини Самарқандга олиб бориб даҳма ичра дафн қилдилар. Андин кейин султон Мирзо Халил Самарқандда тахт

узра ўлтурди. Андин кейин султон Абдул Қосимхон бўлди. Ўн икки йилдин кейин Хўжа Аҳрорни ёрдамлари бирла Султон Саид Мирзо, Жаҳонгир тўрани набираси, салтанат тахтига ўлтурди. Йигирма уч йилдин кейин рофизийлар ўлдурди. Андин султон Ҳусайн тахтга ўлтурди. Ўттиз саккиз йилдин кейин анинг ўрнига Бобуршоҳ салтанатга ўлтурди.

Тарих тўқуз юзга келгонда /1495 й./ шоҳ Исмоил қизилбош хуруж қилиб Бобуршоҳ Ҳиндистонга қочиб, Шайбонийхон Марвда қизилбош қўлида ўлуб, андин кейин ўтуз йилгача мулк безобита бўлди. Ани амакбачаси Убайдуллахон Мир Араб ёрдами бирла тахт узро ўлтуруб, яна ушбу мамлакатларни мусаххара қилиб, етти йил салтанат сурди. Яна ўтуз йил безобталиқ бўлуб, ўзбеклар ичра ҳар тўра сивкасини ўзини отига қилиб, андин кейин хожа Саъдулдин Имдодий ёрдами бирла Убайдуллахон Қармандин хуруж қилиб, ўтуз тўрт йил салтанат сурди, чўлларни обод қилди. Эронийларни подшоҳи Аббосхон била жанг қилди; вақти бўлуб Абдулмўминхон ўз ўглини салтанат тахтига ўтқузди. Муҳаммадқулихон жўш мунинг улуг бобоси, они Зоминда қатл айлади. Андин кейин Ҳонихон салтанатга ўлтурди. Андин кейин Боқи Муҳаммадхон беш йил тахт узро чиқти. Андин кейин Имомқулихон ўтуз саккиз йил салтанат тахтига ўлтурди. Тарихнинг бир минг эллик учсида (1643 й) Нодир Муҳаммадхон қардошига бериб, ўзи ҳажга кетти. Икки йилдин кейин Абдулазизхонни Боқи Бешқанд мавзиеъда тўра кўтариб ўтуз беш йил салтанат суруб, андин кейин сана минг тўқсонга (1679 й) етганда ҳаж зиёратига кетти. Андин кейин Субҳонқулихон Балхдин келиб, онинг ўрнига ўлтуриб ўн саккиз йил салтанат суруб, вафот топти. Андин кейин Убайдуллахон анинг ўгли салтанат тахтига ўлтуруб, тўқуз йилдин сўнг ўз мулозимлари шаҳид қилдилар.

Тарихнинг бир минг бир юз йигирмасида (1708 й.) Абул Файз Муҳаммад баҳодурхон Бухорои шарифга тахтини қарор бериб, ўтуз саккиз йил салтанат сурди. Эл ва улус, фуқаролар барчаси тинчликда бўлдилар. Ул зотни Раҳим оталиқ шаҳодат даражасига еткурди. Андин кейин Абдулмўминхон отасини ўлдурди, ани қудуқга ташлаб барҳам бердилар. Ани қардоши салтанат тахтига минди. Ани ҳам ўлдурдилар. Андин кейин Абдуллахон тахт узра ўлтурди. Тўқуз йил салтанат сурди. Ул замонда Сўфи Оллоёр ҳам асир эрдилар, онда тарих бир минг бир юз ўтуз учсида (1721 й.) эрди, муҳолифлар шаҳид қилди. Андин кейин Раҳим оталиқ ўзи тахтга чиқти, анга ҳам дунё вафо қилмади. Андин кейин Дониёл бий оталиқ, Раҳимхонни амакисидур, лақаби Абул Ҳозийхондур, ани салтанат тахтига ўтқуздилар. Аммо вилоятлар ани амрида бўлуб, андин кейин Шоҳмуродхон салтанат суруб тамом юртни ёмонларини барҳам бериб, масжид ва мадрасаларни обод қилди. Анда тарих бир минг икки юз еттида (1792 й) эрди, андин кейин анинг ўгли салтанат тахтига ўлтирди. Ул зот Олтуи бешик хонни авлоди амир Умархонга замондош эрдилар. Анда тарих бир минг икки юз ўтузда (1815 й) эрди. Андин кейин амир Насрулло баҳодурхон ибн Хайдархон салтанат тахтига қарор олдилар. Андин кейин султон

Музаффархон амирлиг маснадига ўлтурдилар. Ул зоти бобаракот ҳам оламдин ўтиб, раҳмати парвардигорга уландилар. Оталарини ўрнига амир Абдулаҳадхон салтанат тахтига жулус қилгон замонларида тарихнинг бир минг уч юз йигирма еттисида (1908 й) товук йилида Тошканд мамлакатлик аҳқар ул абад мулло Салоҳиддин хожа ибн мулло Алоиддин хожа эшон айтурким, бу «Темурнома»ни бир неча қардошларни илтимоси бирла турки тилида тартиб бермоқга кушиш қилдик.

Назм :

*Назм ила бўлсун дедимким илтимос этганлари,
Қофия, вазн ила тартиб айласак бу дафтара.
Назмнинг қадрига етмас даҳр аҳли, дедилар,
Кошки назм ила бўлса ҳар китоб, ўлғай сарара.*

Олло таолонинг инояти бўлуб, бу дoston бўстони ичра кўнгул сандуғочлари сўзласа.

Назм :

*Кўнгулумни гайри лаби қилғай ажаб фано,
Чунки ҳазор дoston заррасидин баёна.
Борди хаёл элчиси ҳар соридин ахториб,
Келтурубон лисона, зоҳир этар жаҳона.*

Эмди мунга назар қилғувчи ва ўқиғувчи қардошларга албатта баъзи сўзимда хатоси бўлса, илтимосимиз шулки, ақл кўзи била кўруб, ислоҳ қалами бирла тузатиб, таъна тилини сақлаб, афв этаги бирла ёнсунар.

Назм :

*Қорилар қилманг манга қаҳру итоб,
Чун хато бирла бўлуб деб бу китоб.
Ҳар хатосини билиб тасдиҳ этинг
Ким, билур валлоҳи олам биссаваб.*

Эй дўстлар, в-эй қардошлар, ушбу китобга назар қилгонларингда ман фақир, гуноҳ домига асирни дуода ёд этгайсиз. Илоҳи, ўтган ота-оналарингизни раҳмат қилиб, тирикларингизга тавфиқ ато қилғай. Омин.

Булар ерда муаллиф оёғчи бирла дўмбурачига хитоб қилгани.

Назм :

*Оёғчи, на эрди бу гулранг май,
Улуғлар азар ичса бўлғуси хай.
Муганний, таронанг қўшуқму лафгар,
Қулогина тегса киши жон топар.
Оёғчи, надандур бу берган сувинг,
Мани сархуш этти, қўй, аччиғ увинг.
Муганний, на эрди бу бонг товуш,*

*Анинг таъсирига жетиб ақлу ҳуш.
Оёғчи, на эрди бу ўтлуғ шароб,
Шарориға бағрим бўлубдур кабоб.
Муганний, на эрди бу деган улан,
Уланму уландин ўлан жон-тан.*

Бу ерда қаламга хитоб қилиб, муаллиф бу ғазални айтгани.

Назм :

*Жаҳд айла бу достона хома,
Турки тила айтуб «Темурнома».
Боғлаб белинг, эй бу дам, қалам, сан
Қутқор мани маҳнати аламдан.
Саъйи айлаки, сўзла килж рафтор,
Вақт ўлдики, бўласан манга ёр.
Денгиз довогиға ур ўзунгни,
Майдони суҳанға сол сўзунгни.
Эй килж ғаввоси оғзинг очғил,
Бу сафҳаға турлу лўълу сочғил.
Сан бизки Темур йўлиға тушсак,
Воқиф бўлакўр бу ишқа андак.
Гўё йўли бўлса хор, оҳин,
Яъни бориси Темур Тегиндин.
Меҳнат тегинидур, этма шуйун.
Кел, бу тегинни айла гулшан.
Гулзор сифатлу дoston эт,
Ҳар дostonини бўстон эт.
Бўстонида турфа гул очилсун,
Ҳар яфроғида қуқу сочилсун.
Қилғилки бу боғни андоғ обод,
Бўлсун киши кўзи хурраму шод.*

Эмди бу боғни атрок алфозин гулларидин тартиб берғилким, турклар кўруб, шод бўлсун. Илоҳи, бу боғ атрок аро абад ул обод бўлсун. Эмди, эй қариндошлар, валиларга беодобона сўз деманглар, нечун муаллиф дерким, физзамонина уламолардин бири Амир Темур ҳазратларига андак кўтоҳлик ила бир сўз деб эрди, андин яна бир сўз дини куфрга оид бўлуб, ўз қавми ичра кўб шарманда бўлди. Бу ҳам қаттиғ жазо. Эмди, агар андоғ ноинсоф бўлса, дуо қилинлар, олло таоло тавфиқ берсун. Валиларни ҳамма ишлари хикматдин ташқари эмасдур. Ўзини билган кишиларни ҳақиға беҳуда сўз демас.

Назм :

*Худо ҳар кишини сарафроз этар,
Бериб анга иқбол оғоз этар.
Кишижим сазовор шоҳи бўлур,
Дей манзури лутфи илоҳи бўлур.*

Ҳануз сурати замирга муртасим эмас эрди, жангу жўй мухлифлари хабе тадбир била мутобъат тузоқиға асир бўлдилар ва тундхўй душманлари инқиёд домиға мутӣ бўлдилар. Ҳар киши итоатидин бўйун товласа изд иқобатиға грифтор бўлур эрди. Бир ишорати хусравона бирла дарёлари хомун қилиб, сахроларни жайхун қилур эрди. Қайсари Рўм ила анга ҳоқони Чин бўлуб тобеъи Эрон, Турон Замин қилиб, ибтидоси Булғордин интиҳоси Чин Мочинғача анинг қаҳридин тарсида бўлуб, Жоблиқодин Жоблисоғача анинг салобатидин ларзада эрдилар.

Назм:

*Асоси Муслмонлиғ обод ўлуб,
Ривожи топиб дин, эли шод ўлуб,
На ерда иморатдин най тузуб,
Яна бўлса фассоқ аҳлин бузиб,
Бўлуб барҳам авсону асномлар.
Ёриб динни тонги, кетиб шомлар,
Кетиб куфр бирла жаҳолат тунни,
Чиқиб дини ҳақни қуёшдек кунни,
Адолатлиғин донг овозаси—
Етиб элу юртға чу афрозаси.*

Шухрати адолатидин Кайқубод, Нўширавон номаълум бўлди, шон-шавкатидин Фаридун ила Кайхисрав гум бўлди. Рустам Достон ҳикояси мансух бўлди. Ва анинг шижоатидин мухлифларни юрак бағри мажрух бўлди.

Назм:

*Ҳеч сув қилмади шамолдин дод,
Ҳеч гул бағрин пора қилмади бод.
Қўю қўзиға тегмади қашқир,
Бирга юрдилар шер ила нахчир.
Эғнидин ўзга йўқ бараҳна киши,
Ғайр мутрафни йўқ ўғурлуқ иши.
Ерла қалош барчаси хандон,
Тул хотун савҳаси ўлуб маржон,
Эшитиб барча бўйла шухрату донг,
Кетти Жофон ила Хитою фаранг.*

Вақтики, Чингизхон Эронни қатли ом қилиб, пойтахтни Мўғулистонға қарор айлаб, Қорақурумға келди. Ўзига дўстрок ўғлидин Чигатойхонни Фарғона ва Мовароуннахрға ҳоким қилди. Қорачор нўённи анга рафиқ этиб, Чигатойхон Қошғарға пойтахт қилди. Фаргонани Қорачор нўёнга берди. Мовароуннахр ва Фарғона шаҳрларида батнан баъд батин беклиқ қилдилар. Токи навбат Баёнқулихон ибн Довонхонким, Малик шоҳ машхурдур. Бухоро тахтиға ўлтургон эрди, ўшал вақт авлиёи бани одам Шайх ул аълам, яъни шайх Сайфиддин Бухороға келиб эрдилар. Бухоро одамлари барчаси мурид, мухлис бўлдилар. Худо таоло ул кишиға

кўб-кўб дунёликдин берган эрдиким, етти юз от оғулда бойлик турар эрди. Қозонхон андоғ золим эрдиким, ҳар кишини талаб қилса, аввал хотун ва болаларига васият қилиб, андин кейин, Қозонхонни олдиға борур эрди. Мунинг ҳолини баъзи одамлар шайхға арз қилдилар. Бул киши сабр эттилар. Хон бир кун айди: «Шайхни келтуринглар, дарвиш кишиға мунча давлатни нима кераги бордур»деб. Ходимларидин бирини шайхни олдиларига юборди. Ходим бориб шайхға воқеани баён қилди. Шайх бу сўзни ходимдин эшитиб, ранжиб, газаб ила рубойини дедилар.

Байт:

*Эй ситамгар, бу кўнгул озоридин сан хавф қил.
Элға кўб қаҳр айлама, қаҳқордин сан хавф қил.
Бир кўнгул озоридин бўлғай жаҳон зеру забар,
Мунча зулам этми, бу кирдордин сан хавф қил.*

Ул киши келтуруб хонға рубойини берди, мутолаа қилиб ўқуб, яна аччиги ва қаҳри зиёда бўлуб айди: қандоғ иш буюрма, ҳур бу ерга келиб, манга мундоғ рубойи битиб юборур деб. Буюрдиким, отни эгарлаб келинлар, бориб шайхни ўлдурурман. Умаролар манъ қилдилар, бўлмади. Охир от узра минди. Хабарчи келиб шайхға айдилар, андин кейин, шайх қўлларига бир олмани олиб ҳавога оттилар, келгунча ҳикмат худо таолодин деб, сўнгра муруқабага бордилар. Муддати мадидин сўнг «оллоҳи акбар» деб бош кўтардилар. Аммо бул сўзни эшитмак керакким, иттифоқо, Қозонхон ариг ёқасига келиб эрди, анда бир деҳқон киши сабад ичра тўла олмани кўтариб Қозонхонға кўрсатти, хонни оти бирдан хуркуб кетиб, отдин йиқилиб бўйни синди. Барча халқ билдиларким қаромати шайхдур. Умаро ва фуқаролар барчаси келиб шайхни оёқларига йиқилдилар. Шайх анда бу рубойини ўқудилар.

Байт:

*Соф тийнатким, ҳисори офият озодалиғ,
Кимки каж юрди, ўзини ҳолиға афтодалиғ.
Ушбу дунё давлатидин кимсаға беҳбуд йўқ,
Бу ўтар дунёға мағрур ўлмоқ кўб содаллиғ.*

Олоп одамлар ҳайрон бўлуб айдиларким, қайси киши хон бўлур? Баъзилар айдилар: «султонға шайхни қилурмиз, нечунким, бу киши дунё ва диннинг султони дурлар». Анда шайх айдилар: «биз лойиқи хонақоҳмиз, тахтимиз бурё, тожимиз эски така, бас, мани дунё ва охиратда шарманда қилманглар». Аммо бир йилғача дод-адлини шайх сўраб турур эрдилар. Бир йилғача ҳеч киши бир-бирига таъадди қилмадилар. Аммо бир кун одамлар ҳужум бўлуб, шайхға арз қилдилар: юртимиз подшоҳсиз бўлмасун, олти жиҳатни подшоҳ ва беклари эшитибдурларким, Бухорои шариф подшоҳсиздур деб, Бухороға қасд қилибдурлар, фикри кима бўлур? Шайх айдилар бу асони ушланглар, кимнинг бўйига мувофиқ келса, агарчи фодачи бўлса ҳам, хон келинлар. Халқ кўб жидди

жаҳд қилдилар ҳеч кимарсаининг бўйини асога мувофиқ тобмадилар. Мардуми Бухоро яна келиб арз қилдилар, анда шайх Сайфиддин овозларини чиқариб айдилар: «Баёнқулихон деб, тоғларга боринглар, ҳар кимни кўрсанглар, бу асои мувофиқ қилдинглар». Андин кейин одамлар шайхни асосини олиб чиқтилар, ҳар ким олдиларидан ўтса бўйига ўлчаб кўрдилар, мувофиқ келмади. Андин кейин Баёнқулихонни сўрдилар, ҳеч кимдин хабар эшитмадилар. Аммо ул вақт Баёнқулихон ўн савқиз яшар эрди. Амир Қозонхон ани қатлга буюриб эрди гаразлиқ бўлуб. Жаллодга олтуи бериб, беклар найранг бирла қочуруб эрди, нечунким, Давонхонни мундин ўзга ўгли йўқ эрди. Ул тўра бечора тоғларда саргардон бўлуб, айланиб юруб, Орлот деган элга келди. Бу йигитни кўзи ногоҳ ҳавода бир калхатга тушти, учуб юрур, тумшугида бир ҳамён тўла олтуи, ул калхат Орлот элига келиб тушти, бу йигит анда ҳамённи таниб, олиб амир Муаййидини олдига келди. Ул олтуи амир Муаййидиники эрди. Амир айди: «Ман булоғқа тушиб, гусл қилиб чўмулдим, кўрдимким, ҳамён йўқдур, сан ўгурабсан». Бу калхатий воқеасини айди, қабул қилмади. Амир Муаййид мунни бойлаб қўйди, бу бола «ман тўразодаман» деб ўз воқеасини айтмади, кўб замон ўтти, бир кеча ҳазрати Шайх ул аъламни тушида кўруб уйғонди. Кўрдикки, бойлуқлари ешилибдур. Андин кейин қочиб Ғазгом деган ерга келди. Бир девор остида гариблардек бўлуб йиглаб ўлтурди. Анда бир қари камшир кўруб, анинг бир қари эри бор эрдикки, подачи эрди, алар мунни кўруб ўгул бола қилди. Андин кейин ул қари подачи ўлди, ўзга боласи йўқ эрди, ўрнига неча кунлар бу пода боқиб юрди, токи Бухоро одамлари келиб Баёнқулихон деб сўроқлаб, иттифоқо мундин сўрдиларки, «эй йигит, Баёнқулихонни кўрдингму?» Бул айди, «нима ишларинг бордур?» Воқеани баён қилди, асои кўлига бердилар, кўрсалар мувофиқ келибдур. Барчалари таажжуб қилуб айдилар: беклиққа подачи қандай лойиқ бўладур? Аммо Баёнқулихонни Бухоро шаҳрига келтуруб, шайхга олиб келдилар. Анда тўрани боғлагон Қозонхонни мулозимлари ошиқиб келиб, оёғига йиқилдилар. Ул кунни шаҳрга ойин боғлаб зийнат бердилар, кўб садоқат, хайрот бериб тўрани бошидин олтуилар нисор қилиб Бухорои шарифда ул кунни тўрани салтанат тахтига ўтқуздилар.

Байт:

*Хоннинг ўрнига бўлди янги хон,
Фитнау фикрни қилиб вайрон.
Ҳиммати бўлди они дарёдек,
Адли бирла шижоати чандон.*

Ўтуз йил беклик маснадида ўлтурди. Баёнқулихон адолатда шундоғ эрдиким, биров ов қилмоқ учун сайдга отланиб боролмас эрди, қушлар озор топар деб, манъ қилур эрди. Аммо анинг замонида шароб ва чоғир ичмак мутлақо йўқ эрди. Лекин ўгли отасидин шаробни отини эшитиб сўрдикки, шароб ва чоғир не нимарсадур? Бир кунни иттифоқо хонни қошига бир мойчи келди.

Сўрдикки бир дона кунжуддин на миқдор мой олурсан деб. Мойчи айди: «тирноғ юзида мой олурман». Андин кейин яна намоз ва рўзадин сўрди, мойчи дармонда бўлди. Филҳол, ўлдурмоққа буюрди. Ўгли мулло эрди, бориб хонга арз қилдиким, «эй хоним афандим, амакинг Қозонхон зулмидан отам мактабхона юзини кўргани йўқтур, нечунким, Қозонхон амр қилиб эрдикки, мактаб ўкуманглар деб, ман сани адлингдин мулло бўлдум, чунки сан ўкумоққа амр қилиб эрдинг».

Андин кейин отаси боласини сабаби бирла озод бўлди. Вой баъзи одамларни жонигақим, ўғлонларини мактабга бермабдур?

АВВАЛҒИ ДОСТОН. ҲАЗРАТ АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОННИ ОНАЛАРИДИН ТУҒУЛМОҚЛАРИНИ БАЕНИ

Алқисса, Турагай баходур васли Қорачор нўбидин эрди. Кунлардан бир кун Нўён хонадонидин чиқиб кетиб эрди. Аммо давлати зўр эрди. Одамлар ани иззат қилур эрдилар. Шаҳрисабзки, холо ул мавзтияни Турагайя дерлар, ўшал ерга бориб эрди. Етмиш олтуи қалодалиғ ити бор эрди. Кўб қўй рамаларини атрофида юрур эрди. Аммо ўзи қавий жўша ва майғушлаб эрди. Аммо ўшал замонда Бухорои шарифда Садр аш шаърият соҳиби шарҳи вуқойи ўшул асрининг муллоси эрдилар. Бир кун дарс айтиб ўлтуруб эрдилар бир қаландар келди. Айди: «Тегина бегим моҳ деган қизни куёвга беринг, андин бир ўгул туғуладур, ани жаҳонгир ва соҳибқирон дерлар». «Эй девонаи телба, қайдин бўлурсан», дедилар. Қаландар айди: «Асрори гойибни билурман». Садр аш шаърият буюрдилар, «бу девонани уйга қаманглар» деб. Филҳол воқеани хонга келиб арз қилдилар. Баёнқулихон буюрдикки, «олиб келинглар» деб. Дарҳол келиб қаландар турган уйни очиб кўрсаларки, қаландарни ўрнига бир қиз бойланибдур. Қаландар йўқ. Кўрган кишилар хайрон бўлдилар, қиз телба бўлуб қолибдур. Ҳарчанд дуолар ўқидилар, бўлмади. Оқибат қизни Шайх ул аъламни қошларига олиб келдилар. Шайх кўруб, табассум қилиб айдилар: «Ул руҳи Қудс эрди, қаландар суратида бўлуб келиб эрди. Агнун, бу покиза қиздин бир яхши муборак ўгул вужудга келадур».

Лекин шайхнинг шарофатидин қиз ўзига келиб, хушёр бўлди. Андин кейин шайх айдилар, «бу қизни куёвга берайлук». Садр аш шаърият айдилар: «Ихтиёр Сизга». Одамлар эшитиб, билдиларки, ул қиз шайхга назр бўлгандур. Ҳар тарафдин уламо ва умароларни хостакорлиққа йўқладилар. Шайх айдилар: «куёв бўлғувчи Бухорога келгани йўқтур». Одамлар айдилар: «Шайхни ўзи олур».

Энди икки калима сўзни Турагай баходурдин эшитилсун. Шаҳрисабада ов қилиб юрур эрди. Бир кийик келиб қўйлар рамасига ўтти. Ногоҳ қўйларни кўрса, ҳар тарафга қочиб, хуркуб юрур. Қўйларни ичида бир кашқир турур. Филҳол, бўрини ўқ бирла урди. Қўйчини уйқудин тургузуб, зақр қилди. Қўйчи айди: «мендин коҳимагил, сенинг сабабингни тушумда кўруб эрдим». Турагай баходур айди: «Нима кўрдунг?» Чўпон айди: «яшил

кийимлик киши келиб нидо қилдики, Турағайа айтгил, Шайх ул аълам қошлариға борсун, Садр аш шаъриятнинг қизларини олесун, мундин бир соҳибқирон ўгул пайдо бўлур». Бу айди: «қўрққаннингдан алдаюрсан». Қўйчи айди: «эй баҳодур, ман ҳеч Садр аш шаърият ила Шайх ул аъламнинг отларини эшитганим йўқ, тангри ҳақи, ёлғон демайман». Амир Турағай қабул қилмади, қамчи бирла урар бўлди. Чўпоннинг ити овоз қилиб, акиллай берди. Амир Турағай баҳодир билдики, ит-да бул сўз чинлигина ишорат берур. Турағай баҳодир айди: «ит нима деюр? Чўпон айди: «Ит мани сўзумни чин деб айтур». Баҳодир тасдиқ қилдики, шул чўпон рост деюр. Андин Бухорои шарифға етгач, тўғри Шайх ул аъламни олдилариға кириб келди. Шайх ул аъламни кўрди, сўфилар халқасида муруқабада ўлтурурлар, андин кейин Шайх ул аълам бошларини кўтариб, айдилар: «Марҳабо, сафо келдинг, эй соҳибқирон отаси».

Аммо Амир Темурға Соҳибқирон лақабини Сайфиддин Шайх ул аълам қўйгонлар. Хануз тугулмасдин Соҳибқирон мазкур бўлди. Амир Турағай баҳодур чўпон воқеасин баён қилди. Шайх ул аълам айдилар: «чин сўздур». Биз Тегина бекамни Сизға сақлаб қўйбурдурмиз, аммо аҳд қилгондурман, ҳар ким бир кечада масжид, хонақоҳ бино қилса анга берурмиз». Амир Турағай баҳодур айди: «Нима десангиз, Сизға қул бўлурман». Шайх ул аълам айдилар: «эй баҳодур, ғам емагил, ҳар киши ушбу дуони ўқуса ҳар ишни ухдасидин чиқар». Анда Турағай баҳодур шайхни оёқлариға ўзин ташлади. Шайх ул аълам тамоми муридлариға рухсат бердилар. Амир Турағай баҳодурдин ўзга киши қолмади. Буюрдилар, «турғул, таҳорат қилгил». Баҳодур туруб, таҳорат қилиб, икки рақаат намоз ўқуди. Шайх бир хат анга бериб, айдилар, «боргил, шаҳрдин ташқари мозори Файз Осор ҳазрат Айюб бордур, яна хонақоҳ бор. Анинг олдида булог бор (ул мозорни Абдулазизхон ибн Абдуллахон шаҳр қўргони ичра олиб эрди). Аммо хонақоҳ эшиги берк бўлса, зинҳор очмагил, булог ёқасида ўлтиргил, нима эшитсанг сукут қил. Андин кейин сўфилардин бири сани олдинга оёғ илгида, ўроғлиғ бир нимарса келтурур. Ул таом мубохот жумласидин бўлса, санга худои таоло бир ўгул берур, шариасти Нубуввийда мустақим бўлур, агар маҳрамот жумласидин бўлуб, бола тугулса, фисқ фужурдин ўзга иш қилмағай. Таомни об бўлгач, хатни сўфига бергил. Сўфини орқасидин бормагил, гунбаз ичра асло кирмагил, аларға назар солмагил, ҳар ким санга нечук назар қилмадинг деса, ани сўзин қабул қилмагил, мани олдимға келгунча». Амир Турағай баҳодур таъзим ва тақрим қилиб, хатни олиб мозори Файз Осорға йўнаб кеттилар. Андин кейин бориб ҳазрат Айюб мозорига еттилар. Назар қилдиким, бир гунбаз нури қуббаси афлокға етар. Садои ва нолаи най ва барбат ва арғанун ва дўнбира ва рубоб овози кулоғига етти. Баҳодур айди: «Субҳонолло, бу воқеани сирри нимадур?»

Алқисса, Шайх ул аълам нима амр қилиб эрдилар, амал қилди. Қудуқ ёқасида ўлтурди. Ногоҳ хонақоҳ эшиги очилиб, яшил кийимлик сўфи дастурхон ила оёғ илгида келтуруб амир Турағай

баҳодур олдиға қўйди. Баҳодур таваҳхумда бўлуб, «бу таом маҳрамотдинму ё мубохотдинму, қандай бўлғай» деб ёшқин очиб кўрдиким, тўла сут турур.

Ушал сутни ҳаммасин тановвул қилди. Хатни сўфини қўлиға берди. Ўзи бир тарафға жўнаб кетти. Орқасидин «оллоҳи акбар» деб овоз келди. Турағай баҳодурни тамоми аъзосига ларза тушти. Андин Шамс ул малик чорбоғига етиб эрди — холо Намозгоҳ дерлар — шул ерда бир оқсоқоллиқ киши келиб айди: «На учун олдингга ва кейингга қарамайсан, ажаб тамошаларға назар қилмайсан, Шайх ул аълам сўзига амал қилиб, маҳрум қайтурсан», деб васваса қилаберди. Турағай баҳодур анда назар қилмоқға майлон бўлди. Ногоҳ Айюбдин сели яъни бир шафалоқ келиб, амир Турағай баҳодурни юзига тегди. Қўрқуб Шайх ул аълам саройига юзланди. Ул қари одам ғойиб бўлди. Баҳодур тавба ва истигфор этиб, хонақоҳға келиб шайхни топди. Айдилар, «ул қари одам Иблис алайҳил ланьадур. Ул ғойиб сели биздин эрди. Агар мундоғ қилмасам, кейин бориб назар қилсанг, амалинг зоеъ бўлур эрди. Эмди келгил мани бармоқларим орасиға назар қилгил». Филҳол, келиб назар қилди, кўрдиким, барча яшил тўнлук ва оқ тўнлук кишилар, ҳар бирларин орқаларида кирпич ва карж, келтурурлар. Ҳазрат шайх Сайфиддин таъйин қилурлар, дерларким, булар рижол ул ғойибдур, яъни ғойиб эрлардур. Баҳодур сўрдиким «Қутб қайсидур?»

Шайх ул аълам айдилар, «Қутб фавт бўлбдур. Булар бизға Қутб Сиз бўлунг дерлар». Аммо Турағай баҳодур айтур: «аскарларим танудимким, зоҳирда ҳар бири бир ишға машғулдурлар. Аммо ботинда рижол ул ғойиб эканлар». Шайх ул аълам айдилар, «эй Турағай баҳодур, агарчу, оз офиятимиз, бўлмаса буларни кўрмоқға тоқат қилолмасаан». Аммо рижол ул ғойиб барчалари келиб шайхға таъзим қилиб айдилар: «аввал мартаба Сизға келдук маснади Қутаботға ўлтурсангиз деб, қабул қилмадингиз, яна мулозимингиз китобатни бизни олдимизға олиб борди, бизлар хурсанд бўлуб Сизни хизматингизға келдук». Шайх айдиларким, «аввал биз ул давадға най тутмаб эрдук, эмдиким, шул маснадға ўлтургумиздур, илтижо қилибдурсиз, баҳодур хотири учун қабул қилдук, аммо шул шарт бирлаким, ушбу эртағача бир хонақоҳ тартиб беринглар». Рижол ул ғойиб барчалари хурсанд бўлуб, мотам кийимин солиб, шодмон либос кийдилар. Хонақоҳ таъмириға машғул бўлдилар. Тонг отқунча қаю ва қадр меъморлари кўк ранглиқ, фалак қуббасиға еткуруб, қаржи субҳ ила қуёш гириҳидин таъмир қилдилар. Қундузи бўлгач, Бухоро одамлари кўрдиларким, гунбази олий фалакға етар, Шайх ул аълам устиларида бино бўлбдур, барча одамлар таажжуб қилиб, айдиларким, қаромати Шайх ул аъламдур. Анда шайх айдилар, «бу хонақоҳ таъмирини Турағай баҳодур тартиб бергандур». Андин кейин Тегина бегим моҳни амир Турағай баҳодурға ақд қилдилар. Қуёш жади даражасида эрди. Ушал нутфаи пок соати зуҳалда ота силабидин она ботиниға боғланди. Аммо бу воқеани илгари Амир Қозагон, мансаби амир ун нос, бор эрди — холо оталиқ дерлар, туви қўнғирот элидин эрур — андоғ эрдиким, хутба ва сикка мунинг

хукмидин ўзга амир, бекларга йўқ эрди. Барча оталиқ кўлида эрди. Бу Тегина бегимга талабгор бўлуб келиб, хонга маъқул қилдиким, манга берилган қизни ҳоло Қарачор нўён авлоди Турағай баҳодурга берибдурлар, ман бориб Шайх ул аълам бирла жанг қилурман. Харчанд хон манъ қилдиким, асло қабул қилмади. Бир одам бориб шайхга хабар берди. Анда Шайх ул аълам айдилар, «агар анга берилган бўлса, на учун қиз телва бўлмасдин илгари қадам қўймади, ҳоло биз муни никоҳи мусулмоний бирла Турағай баҳодурга бердук. Нима кўлидин келса, они қилсун». Аммо амир Қозагон кўшун тортиб келди.

Шайх ул аълам бу рубойни айтиб, юбордилар:

Байт:

*Чун сайди қазойи қадрдин келди қулға,
Сен қўйма қадам хонжи юрган йўлга,
Аҳволи Малик шоҳни кўрубсан охир,
Қўрқ тангридин, берма изза кўнгулга.*

Амир Қозагон рубойни ўқуб кўрқуб қайтар бўлди. Шайтон васваса қилдиким, «Малик шоҳни ажалини каромати Шайх ул аъламга ҳамул қилмагил». Яна шайтон йўлига кириб, шайх сарига йўл олди. Хонақоҳларига етти. Баҳодур кўруб қайғурдиким, «Мани оталаримда амир ун носдин ўтуб келди, менинг орзум Амир Қозагон жангидур, анинг ўқ отмоқиға бадали йўқтур». Шайх манъ қилдилар. Турағай баҳодур кўб тавалло қилди. Ноилож жавоб бердилар, анга тўрт юз мурид кўшулуб, жангга муқобил бўлуб чиқтилар. Амир Қозагон саф тортти. Ушал кун қуёш чиқар вақтига етиб эрди, амир Турағай баҳодур тўғрисиға келиб ташвишда бўлди. Шайх хонақоҳда намоз ўқуб турур эрдилар, ҳавода булут найдо бўлуб, осмон юзин олди. Амир Қозагон ланкари баҳодурга қараб тамасхур ила қилди. Шайх ул аъламнинг байроқларини баҳодур бошида ушлаб турур эрдилар. Барчалари яёв, баҳодур ўзи отлиғ эрди. Амир Қозагон байроқи оқ, кийуми қизил, оти қора эрди. Шайх баҳодурга айтиб эрдиларким, майдонда Амир Қозагонни ёлғуз талаб қилгил. Шайхни сўзларига амал қилиб, ўзи борди. Қозагон ҳам ёлғуз келди.

Алқисса, жангда Қозагон ўқи баҳодурни ўнг кўзин ёнидин ўтуб отиға тегиб йиқилди, хоҳласаким, бошин кесиб олса сўфилар шайхга хабар бердилар. Шайх ул аълам бурёдин бир тора олиб, ёй каби қилиб, Қозагон сарига оттилар. Бу байтни дедиларким:

*Кишиға берсаким ноҳақ иззойи,
Топар бул қилгондин бад жазойи.
Биров ноҳақ бировға қаҳр эгарму—
Анга қаҳр айлағай қодир худойи.*

Шайх ул аъламни ёйлари хонақоҳ деворидин ўтуб Қозагон шоҳни кўксига андоғ тегдиким, орқасидин ўтуб кетди. Филҳол ўлуб, йиқилди. Барчалари онда мушоҳада қилдилар. Баёнқулихон

подшоҳ келиб, Шайх ул аъламга уэр айтди. Шайх айдилар, «санга гуноҳ йўқ». Аммо Амир Турағай баҳодур Тегина бегимни олиб, Шаҳрисабзға борди. Ушбу йил ҳазрат Сайфиддин Шайх ул аълам дорулфанодин дорулбақоға рихлат қилдилар. Руҳи поклари тан қафасидин учмоқ ёғочларин бутоқина тайрон қилди. Анда Тегина бегимни олти ойлиқ ҳомиласи бор эрди. Ўлмасидин илгари ушбу рубойни ўқудилар:

*Дунё мисоли уйдур, икки эшик анга бор,
Ул биридин нечалар кирмак эса сазовор.
Хоҳ катта ё кичикдур келса кераж бориға,
Бу бирисидин они чиқмоғи лозим, эй ёр.*

Юз ўн беш йил умр кўрубдурлар. Аммо Турағай баҳодур Шаҳрисабзда мунтазир эрдиким, қуёш каби бир ўғул буржи раҳим Тегина бегим моҳдин қачон тулуб қилгай деб. Шул вақтларда Баёнқулихондин нома Шаҳрисабз сари амир Турағай баҳодурга келди. Ўқуб кўрди, айтибдурким, лашкари Ўғлон Қошғарни мусаххара қилибдурлар. Ангиз тўғён қилибдур, албатта амир Турағай баҳодур Каркондин кўшун олиб, барвақт Ўғлон лашкариға борсун. Анда хон фармониға ҳаракат қилиб, катта хотуни Қозагон шоҳ қизи эрди, анинг оти Йўқун хоним эрди, Тегина бегим моҳни анга тобшуруб, Қошғар сарига кеттилар.

ЭМДИ АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОННИ ОНАДИН ТУҒУЛМОҚИ ВОҒЕАСИНИ ЭШИТУНГ

Тегина бегим моҳни туғори яқин келган вақтда, Йўқун хоним бир кечаси туш кўрдиким, Тегина бегим моҳ этакидин қуёш тулуб қилиб, машриқдин Мағрибға боруб тамом оламни олди. Андин Ҳиндистон сарига майл қилди. Филҳол уйқудин турди, ақл била тофтиким, Тегина бегим моҳға давлат юз қуйбдур. Аввалдин Йўқун хонимни ўзини кўнглида сақлаб юрган кина ва кудурати бор эрдиким, нечук, анинг отаси Қозагон шоҳ мунинг сабаби ила ўлуб эрди, яна муни рашкидин бир гинаси юз ҳисса бўлди. Ўрнидин туруб отасидин қолгон бир ғуломи, яъни қули бор эрди, оти Мойдун эди, они чақириб айди: «Эй ғулом, мани бир сиррим бордур, сан манга маҳрами роздурсан. Аммо мани сирримни пардасин сен йиртгайсан». Қул айди: «Ман отангдан қолгон қулман, сани сиррингни фош қилмоқға хоҳишим йўқ».

Йўқун хоним айди: «Тегина бегимни тушумда андоғ кўрдим, бир таъбирға етук киши бўлса, ушбу тушни сўрғил», деб воқеани баён қилди. Қул айди: «бу юртларда таъбирға етук киши йўқтур, аммо эшитурманким, Самарқанд вилоятида бир мағорада оти Сабулак ота деган киши ҳар қандай мушкул сўз бўлса ҳал қилур эрмиш», дегач, Мойдунни Сабулак ота сарига юборди. Қул Самарқандға келиб анда мағорани топти, Сабулак ота ўлтурур,

одамлар атрофларида кўбдур. Бир куну бир тун туруб, воқеани махфий баён қилди. Сабулак ота айди: «Тарихнинг етти юз ўтуз бешида бир ўгули соҳибқирон вужудга келадур. Гумон қилурман, тулдуи Кавкабнинг вақтига қарагонда яқиндурким, ул ўгул онадин ер юзига туғулур соҳибқирон бўлуб, етти иқлимни олғай, анинг авлоди саккиз юз йил салтанат сурғай». Мойдун Сабулак отадин бул сўзни эшитиб Йўқун хонимга келиб баёни воқеа таъбирини айди. Анга рашиқ ўти шуъла урди. Қулига айдиким, «бир иш қилиб, Тегина бегим моҳни ўлдурайлук». Қул Турағай баходурдин кўрқуб, анда кўб манъ қилди, бўлмади. Охир кўрдиким, Йўқун хонимни газабни келиб, хафа бўлди. Ноилож ўлдурмакга ихтиёр қилди. Андин кейин ёлгон сўз била бир нома Садр аш шарифат тилларидан ёздуриб, Тегина бегимга бердурди. Андин кейин Тегина бегим моҳ номани ўқуб кўрдиким, мазмуни булдурким: «Ман отанг Садр аш шарифат касал ва бетоб бўлуб ётурман. Сани кўрмоқга интиёқим кўб ва ҳолатим заифдур. Келсанг кўрсам, келмасанг, дийдор қиёматга қолур.» Тегина бегим моҳ мунини эшитиб бағри кабоб, холи хароб бўлуб, югуруб Йўқун хоним олдига келди. «Манга Садр аш шарифат отамдин нома келди», деб шарҳи воқеани баён қилди. Амир Турағай баходур Тегина бегим моҳни анга тобишуруб кетган эрди. Андин рухсат талаб қилди. Тегина бегим моҳни икки чўриси бор эди, икковин анга йўлдош қилиб, Мойдунни аларга бош қилиб йўлга солиб юборди. Шаҳрдин алар чиқиб бир қудук бошига келдилар. Анда Мойдун қул аввал иккала чўрини ўлдурди, андин кейин Тегина бегим моҳни ўлдурмоқга ҳаракат қилди. Тегина бегим моҳ кўб зори қилиб айди: «Эй бобо, мани ўлдурмоқни қандай хохлаюрсан, манда гуноҳ бўлса, қорнимдаги боланинг нима гуноҳи бор?» Анда Мойдун айди: «Сани шу бола сабабидин ўлдурман», деб қилични кўтариб солгач, жон ваҳмидин Тегина бегим моҳ ўзини қудукга ташлади. Иқболи амир Темур ногоҳ хавода барқ пайдо бўлуб, яшин келиб қулни кўкракидин уриб, икки бўлак қилди. Тегина бегим моҳни тангри таоло они шарридин омон сақлади. Лекин қудукни тубидин чиқарга қуввати бўлмади. Андин кейин бир кўйчи келиб, сув олмоқ бўлуб, қудукга челақ бирла арқонни ташлади. Қудук ичра бир маликани кўрди. Хайрону саросима бўлуб, Тегина бегим моҳни қудукдин тортиб олди. Назар қилдиким, бир маликаи даврон, жамоли мисоли хуршиди тобон, қомати сарви хиромон, юзи тўлган ойдек, кўзи чўлпондек, бир нодирай хўбондурким, андин чўпон сўрди: «Қай элдин бўлурсан?» Тегина бегим моҳ айди: Аймоқийя бўлурман, бизлар шул қудук ёқасига келиб эрдук, ман билмасман бул тарафда элатларни. Яна ҳийда бирла айди: «бу ўлган киши эрим бўлур, мунга яшин тегиб ўлубдур, ман кўрққанамдин қудукга тушуб кеттим». Аммо чўпон нафси шаҳват тақозосин қилди. Анда Тегина бегим моҳ тангри таоло даргоҳига нола қила берди. Ногоҳ араб янглиғ бир киши келиб, воқеаларни эшитиб билди. Кўйчиға ваҳшат қилди, айди: «Эй малика, мани амир Чоку дерлар, бул одам мани кўйчимдур. Эмди мани уйимга боргил, мани қизимдек бўл, ман сани болаларим каби тарбият қилай. Андин кейин,

ўз элларингга борурсан» деб уйига бирла олиб бориб, хотунига тобшурди. Ўшал вақт Тегина бегим моҳни вазиъи ҳамали етиб, чаҳоршанба кечаси, шаъбоннинг йигирма бешида, сичқон йилида, тарихнинг етти юз ўтуз бешида толеъи саратони шамсда жадийи аввал даражасида, далвни йигирма тўққуз даражасида эрди, иккала қирон. Ўзгалар бу воқеани шарҳи шул бўлур дерким, қай вақт ҳар етти кавкаб толеъи саратонда жадий буржинда маъитда бўлса қирон бўлурлар. Шундай вақтга ўгул вужудга келса, толеъи масъуд ўлур. Шул соатда тангри таборак ва таоло оламни яратибдур. Ҳар фарзанд шул соатда таваллуд бўлса, онинг толеъи охир умригача доимо иқболи масъуддур.

Айтибдурларким, уч ўгил шу соатда туғилди. Аввал Искандар Зулқарнайн ҳазратлари афандимиз, иккинчи Муҳаммад расул акром саллоллоҳу алайҳи васаллам саййидимиз, учинчи Амир Темур Кўрагон хонимиз ва бегимиздур, дерларким, таваллуди Искандардин таваллуди расул алайҳис саломгача саккиз юз йил, таваллуди Муҳаммад алайҳис саломдин таваллуди Амир Темургача саккиз юз йил. Ҳар саккиз юз йилда кавокиб жадий даражасида бўлгандурлар. Аммо Соҳибқирон Амир Темурни оналари Тегина бегим моҳ дерларким, таваллуд маҳаллида захмат ва машаққат сира кўрмадим ўзга хотунлардек.

Байт

*Фаридун, Қайхисрав номлиғ,
Манучеҳр, Искандар комлиғ,
Чу мавлуди Искандару ҳам расул,
Жаҳонга келиб топти анжомлиғ.*

ДОСТОН: ЕТТИ ҲАКИМ ЕТТИ ИҚЛИМДИН ЭЛЧИ БЎЛУБ КЕЛУР АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН ҚАТЛИ УЧУН. АНИНГ БАЁНИДА

Эмди ҳазрат Жалол ул ҳидоят камоли самадийят ила хоҳлабдурким, камоли қудрат бирла, мабдаи фитрат бирла кавкаб толеъ соҳибқиронни авжи ирважи афлокка иқбол ва комронлигини жилвагар қилғай. Аввал тангной музояқа паришонлиғда. Ҳобут бесомонлиғда қолиб, кўб-кўб меҳнат ва кулфатдин сўнгра камолот баройи бўлуб, бора-бора давлат иқболига юз кўйғай: «Яфъалуллоҳу мояшау ва яахкуму мо йўр ид»¹. Ушбу мақолани маънисини: аҳволи Соҳибқирон неча кунлар умри паришонлиқ ила ўтуб, қачон ихтиёр жиловини иқтидор тутамига олғай. Аммо Амир Темур таваллуд бўлгандин кейин Амир Чоку анинг тарбиятига муқаййид бўлди. Ўшал йил Соҳибқиронни умри олти ойга етар-етмас иқболини қуёши рабъул масқунда таъсир қилиб, ҳар гўшада овозаи ва ҳар шаҳрда хангомаи беадада бўлаберди. Ўшал вақт Рўм мамлакатида

¹ Оллоҳ нимани тоҳласа ўз иродаси билан шуни ҳукм қилади.— Ушбу ва бундан кейинги барча оятларни Анвар Турсун ўзгирган.

Усмонхон Ғозийнинг набираси Елдирым султон Боязид Рўм халифаси эди. Улар насли Ёфосдиндур.

Алқисса, кунлардан бир кун султон санжари мозий Рўм мамлакатларин Ол Салжуқийдин олиб эрди, ул мамлакат бекларига хитоб айлаб шарҳи Нубуввийни ошқора қилиб эрди. «Сабхат ул ахбор» китобида дерларким, шахри Рўм салтанати Усмон Ғозий наслидиндур. Рўм беклари Турон бекларига насабда яқин бўлур. Иккаласи Ёфас ибн Нуҳ алайҳис салом авлодидиндур. Аммо султони Рўм етмиш шахрни Фарангистондин тасаххира қилиб олиб эрди. Оталаридин зиёда ишларни кўрсатур эрдиким, етти иқлим салотинлари анинг қиличи зарбидин кўркуб ларзада эрдилар. Айгур эрдиким, «халифат ул муслихиндурман». Нечунким, Макка ва Мадина манбаъи исломдур, филҳақиқат, султони Рўм султони исломдур. Бир кун Қайсари Рўм овға чиқиб эрди, кўрдиким, бир тоғ бағрида гори бордур. Сўрдиким, бу қандай гор? Айдилар, «Искандар туғилган ердурким, амир, султонлар бу мақомни зиёрат қилурлар». Қайсари Рўм кириб заёрат қилғоч, бир лавҳани кўрди. Хукамон Рўм лавҳани ўқидилар, мазмуни шул эрдиким, Искандар Зулқарнайн таваллудидин саккиз юз йил ўтгандин кейин расул акрам саллаллоху алайҳи вассалом таваллуд бўлурларидин саккиз юз йилдин кейин шахсе таваллуд бўлғайким, ер юзини ва кун кўзини олғай, салотинларни забун қилғай, бу ёзилган Аристотелис деган ҳақимни хатидур. Қайсари Рўм айди: «ушбу соҳибқирон мандурман, чунки кўб-кўб юртлар ва мамлакатлар мани қўлумда мусаххира бўлудур. Анда Абулмуфохир отлиғ ҳақим Қайсарни хизматида эрди, султони Рўм анга қараб айди: Эй ҳақими замон, сан бу сўзга нима дейурсан?» Абулмуфохир айди: «ман ҳикмат китобларида кўрдимким, шу бу йил Мовароуннаҳрда бир ўгул туғулмишдур, они Искандари соний дерлар, Вилояти Рўм онинг тахти ихтиёрида бўлур, Қайсари Рўм анга асир бўлғай». Султони Рўм бу сўзни эшитиб, Баёнқулихонга нома ёздурди. Абулмуфохирни элчи қилиб юборди, айдиким, албатта, албатта, ўшал бачани ҳалок қилғай. Андин кўб-кўб туҳфаларни хизмати хонга келтуруб, элчи арз қилди.

Аммо айтибдурларким, етти ўлка яъни барча ақолимда уч мусулмон, тўрт кофир подшоҳлардин бор эрди. Иккинчи Дилшод хотун Бағдод шарифда малика эрди, вақтиким, Абу Саидхон Холоку наслидин эрдиким, барҳам топиб, ҳеч киши Холоку наслидин қолмаб эрди. Аммо Дилшод хотун салтанат тахтида ўзи ўлтуруб эри бирла ўғли онинг фармонида эрдилар. Чақимний ҳақимга андин бир ҳикмат китоби қолғондур, ҳоло машхурдур. Ўз еридин интиқол қилиб, Бағдод юртина келди. Аммо Дилшод хотун қасре бино қилгон эрдиким, ҳеч кўз кўрмаган, қулоқ эшитмаган эрди. Чақимнийни ул қасрида ўлтуруб талаб қилди, ҳақим бормади. Айдиким, «бориб маликага денгким, тезлик била қасридин ўзин олсун, йиқилиб кетадур». Малика қабул қилмади, айдиким, бу қаср ҳафт жўшдин, яъни филизотдин бунёд бўлғондур. Вақти ярим кечада ул қаср йиқилиб, Дилшод хотунга тушуб, минг машаққат ила чиқиб, Чақимнийдин сўрди. Бу

айдиким, Мовароуннаҳрда бу кеча бир ўгул туғилмишдур, ул соҳибқирон бўлур, қасри толеъимиз анда бунёд бўлғондур. Мезон уйи шамолдур, анинг иқболидин бу қаср йиқилибдур. Дилшод хотун бу сирни кайфиятидин сўрди. Ҳақим айди: «Эй малика, ул ўгул санга мусаллат бўлғай, юртингни кўлингдин олғай». Анда Дилшод хотун ҳақимни элчи қилиб Бухорога, Баёнқулихон олдиға юборди, албатта, ул бачани ҳалок қилғайлар. Учунчи шоҳ Шужоъ отасин кўзига мил тортиб, подшоҳ бўлди. Бир кечаси туш кўрдиким, кўкдин кўёш Мовароуннаҳрда соҳибқирон туғулур, хуруж қилғай. Шоҳ Шужоъ ўшал ҳақимни элчи қилиб Бухорони шарифга юборди. Тўртинчи Ҳиндистон беги ва подшоҳи Малик Раъно Баллухон Ҳиндистон мамлакатларин барчасига султон эрди. Амир Соҳибқирон таваллуд бўлғонин эшитиб ҳақимлардин бирини элчи қилиб юборди. Ўшал болани ҳалок қилмоқ учун. Бешинчи Фаранг подшоҳидин элчи келди. Олтинчи Хитой подшоҳидин элчи келди. Еттинчи Тотару Ўрусдин ҳам элчилар келиб барчаси аҳли хукамондин эрдилар. Лекин мусулмон элчилар товарих китобларда ёзилгандурлар, валло кофир элчилар ёзилмагандур.

Аммо Баёнқулихонга хабар етқуздиларким, етти қирондин етти элчи келибдур. Хон буюрдиким, «Бухорога зийнат беринглар, элчиларга яхши жойдин ўрин кўрсатинглар». Анда элчилар айдилар: «бизларга рухсат берсунлар, бизларда таваққуф қилмоқ йўқ». Анда Баёнқулихон элчиларга айди: «фалон кун», деб бир ерга кўриниш муқаррар қилди. Жаноб Мавлоно Бурҳониддин соҳиб ҳидоятни Самарқанддин чақиртуруб олиб келди. Мусулмондин келган уч элчи ўнг тарафида бўлдилар. Кофирдин келган тўрт элчи чаб тарафида бўлдилар.

Соҳиб ҳидоят айдилар: Рўм элчиси муқаддам ўлтурсун, андин кейин Ироқ элчиси ўлтурсун, андин кейин Хуросон элчиси ўлтурсун. Яна кофирлар элчисига ўзига лойиқ ўрунда қарор бердилар. Аввал номасин Рўм элчиси берди. Ўқуб кўрсалар, нома мазмуни буким, «ҳамд ўшандог тангри таборак ва таологадур, ерни мутаббак, кўкни муаллақ тираксиз ва тапобсиз яратибдур. Ою кун ва юлдузлар бирла анга зийнат берибдур. Яна дуруд анингдек шафоатхоҳимиз расул акром саллаллоху алайҳи вассаломга бўлсун, андин кейин дуомиз Мовароуннаҳр султониға бўлсунким, вилотингизда бир ўгул вужудга шу бу йилда келмиш. Хукамоларимиз Искандари Соний отарлар, тамоми ер юзини ва кун кўзин олиб, салотинлар анга асир ўлмишлар. Албатта ўшул ўгулни барҳам бўлмоқига ҳаракат қилурсиз, зиёда ассалом». Етти элчи барчасин номаси ушбу мазмунда эрди. Андин кейин Баёнқулихон Соҳиб ҳидоятга қаради. Соҳиб ҳидоят айдилар: Худой аззи жаллнинг тақдирин зўр бирла табдил қилиб бўлмас. Анда Сирож Қамарий отлиғ хоннинг вазири бор эди, хон анга кенгаш қилди. Ул айди: шариятда қавли хукамо мани қилибдур, аммо арбоб қавлида қилса бўлур, нечук, хукамо саъй қилибдурлар, дегач хон ўлдурумқоқа ризо берди. Соҳиб ҳидоят айдилар: «тангрим хоҳламаса бир мўйини йўқ қилиб бўлмас», деб Самарқандга

кетилар. Баёнқулихон ҳукамоларга айди: Сизлар болани қайдин билурсизлар? Элчилар айди: эй хоним, сиз ушбу йил тугулгон ўгул болани бизни назаримиздин ўтқузурсиз, бизлар уни қуръа бирла тошиб олурмиз. Хон амр қилдиким, ҳукамолар масжиди жомеъга келсунлар, юртга жарчи қўйдиким, ушбу йил тугулгон ўгул бўлса, ота-онаси келтуруб, бир мунча олтин олиб кетаверсун. Бир ойча ҳар ерда гўдак бола бўлса келтурдилар. Элчилар кўруб, яна ота-онасига Андин кейин хон Сирож Қамарийни элчиларга йўлдош қилиб атрофдаги кентларни ахтардилар. Миёнкол, Самарқанд, Хўжанд, Хисор ва Шахрисабзга келдилар. Турагай баҳодур аларни зиёфат қилди. Андин Қаршига ва Занжир Сара барлосга келдилар. Анда амир Чоку аларни зиёфат қилди. Аммо Амир Темур олти ойлик, амир Чокуни уйида эрди. Элчилар ул боланинг нишонин амир Чокуга айдилар. Амир айди: эртага болаларимизни назарингизга келтурурман. Амир Чоку келиб воқеани хотунларига айди. Тегина бегим моҳ эшитиб билди. «Нишонин аломат менинг ўғлумдадур», деб хайрону саросима бўлуб эрди, ярим кечада туш кўрди. Тушида ҳазрат Шайх ул аъламни кўрди. Шайх ул аълам айдилар: «Бухорога келгил, мани қабрим ичида тургул, такяни худон таолога қилиб, яратганга сизингил. Бу ўғлунига қазои муаллақ юзланибдур». Тегина бегим моҳ ноилож ўшал туш ярим кечада туруб, боласини кучоғига олиб, Бухоро тарафига йўнадилар. Қаромати Шайх ул аълам: тонг отқунча Бухорога етиб, мазори Файз Осорга кириб, ўглин бир сандуққа шихон қилиб, беркитти. Аммо эрта бирла ҳукамолар Амир Чокудин сўрсалар Тегина бегим моҳ ўглин олиб қочибдур. Элчилар айди: «Нима учун мундай қилдинг?» Амир Чоку айди: «бу заифа печа кундин бери меҳмон эрди. Ман билмадим, ўглин қаён олиб кетибдур». Ҳукамолар қуръа солиб, тобдиларким, Бухорога қочиб кетибдур. Орқасидин элчилар тезлик бирла Бухорога келиб хонга арз қилдилар. Баёнқулихон юртга жарчи қўйиб ҳар ким ушбу сифатдаги болани сақласа боши ўлумда, моли толонда. Андин кейин Мозори Шайх ул аъламга келиб, болани топтилар. Губазни атрофин олдилар. Тегина бегим моҳ зolimлардин кўрқуб, боласин кучоқга олиб йиллар эрди: «Замон-замон, — айтар эрди, — валлалло, бу бачан бегуноҳни илқидин тутунг». Баёнқулихон хабар тошиб келиб, Мозори Шайх ул аъламни зиёрат қилди. Элчилар айдилар: бу бачани шул ерда ўлдурурмиз. Анда Тегина бегимга айдилар: «сандуқни бизларга келтур. Санга ишимиз йўқ». Бегим моҳ кўб зори қилиб, келтурмади. Аввал Хуросон элчиси болани олдиға, Мозори шарифга кирди. Тегина бегим моҳ муни кўруб нола қилиб Қутбул Қатобдин истиъноот тилаб, олло таолога зори қилиб айди: «Эй яратган тангрим, мазлумларни додиға етгил, муножотимни қабул этгил», деб йиллар эрди. Анда элчи сандуқга яқин келиб эрди. Ногоҳ муборак қабр ичкарасидин кўтарган гойибдин бир кўл чиқиб, ҳакимни бўйнига уруб, калласи олма каби бени қадам парига юмалануб тушти. Шул сабабдин аввал Хуросон мусаххира бўлур. Иккинчи Ироқ элчиси келди, қабрдин яроғлу кўла чиқиб, калласин

қалам қилди. Ул ҳам ҳалок бўлди. Кейин Ироқ мусаххира бўлур. Учунчи Ўрус элчиси келди, ул ҳам ўлди. Тўртинчи фаранг элчиси келди, ул ҳам калласи узулуб ўлди. Бешинчи Хиндистон элчиси фарангни таъна қилиб, ул ҳам ўлуб қолди. Олтинчи Рўм элчиси ниҳоятда ғайратда бўлуб қадам қўйиб эрди, гойибдин яроғлу кўл чиқиб андоғ урдиким, дарҳол ҳалок бўлди. Дарларким, ҳар элчи келди, ҳалок бўлди, бирин-бирин мамлакатлари мусаххира бўлур. Еттинчи Хитой элчиси айди: ман ҳам кирсам албатта ҳалок бўлурман, энди эй муслимлар, агарчи ман кофир бўлсам ҳам, билурманким, авлиён олло қабрларида фаришта бўлур. Бу яроғлу кўл аларни қўлидур. Мунда ит бирла кирса фаришталар қочар эрди. Буюрдиларким, ит келтурунглар, андин кейин ит келтурдилар. Элчи кучук бирла кириб, қабри шарифдин Тегина Бегим моҳни ўғли бирла олиб чиқти. Анда қуёш амири офоқ сандуқина беркинди. Мухолиф юлдузлари кўк сафҳасида жилва қила бошлади, яъни кун кеч бўлуб қоронгу бўлди. Ҳаким айди: холо бу болани олиб ўлдурурман. Хон айди: «Сабр қил, тонгла бўлсун, барча кўрсунлар. Аммо шу кеча Баёнқулихон Мозори Шайх ул аъламда эрди, тушида кўрди, айдилар, «биз сани подачи мартабасидин султонга еткурдук. Бул бечора бул ерга сизиниб келса, куффорлар сўзига амал қилиб, бегуноҳ болани ўлдурмоқга ҳаракат қилурсан. Муни Амир Чоку олдиға Занжир Сарага юборгил». Дарҳол ўрнидан туруб, Тегина бегим моҳни хон ўғли бирла, либоси шохона бериб, Занжир Сарага юборди. Бул элчи ҳам муддаосига етмай ҳалок бўлди. Бу ишлар Амир Темур иқболидур.

Б а й т :

*Чирогини ки тангрим ёндурубдур,
Ани ким пуф дебю риши куйубдур.*

Аммо ровийлар андоғ ривоят қилурларким, Амир Соҳибқирон ўн икки ёшга келди. Амир Чоку уйида эрди. Амир Чоку хаққа айтур эрдиким, бу бола гуломзодамдин, деб. Ўз болаларидек яхши кўрур эрди. Аммо ровий дерким, амир Чоку мундин илгари Қаршига ҳоким эрди. Баёнқулихон муни бекор қилиб, Амир Мусо Жалойирни ҳоким қилиб эрди. Аммо Тегина бегим моҳ ўн икки йил Амир Чокуни уйида бўлуб кўб-кўб тоат қилиб, мустажоб уд даъва бўлуб ҳар касал ва нуқсон бўлса келтурур эрдилар, дуо қилса, шафоат берарди. Амир Чоку Тегина бегим моҳга ихлоси зиёда бўлуб, анга жойи хос қилиб берган эрди. Анда мангу тоат қилиб ўлтурур эрди. Амир Чоку барлосда давлатманд эрди. Кўб-кўб моли ва қирқ қули бор эди. Инъом, товар ва улоғлари кўб эрди. Уларга қирқ қул бир улуг қовғада қудуқдин сув тортиб берар эрдилар. Қовга занжирга бойлуқ эрди. Шул сабабдин: ўшал ерни Занжир Сара атарлар. Аммо Амир Темур Мирзо Сайфиддин Амир Чоку ўғли бирла ов овлаб юрур эрди. Хануз Амир Чоку билмас эрдиким, бу Амир Турагай баҳодур ўғли эканин. Тегина бегим моҳ ҳам айтгани

йўқ эрди. Аммо Амир Чокуга Амир Турағай яқин хеш эрди. Аксар Амир Темур болалар бирла ўйнаб юрса ўзи амир бўлди. ўзга болаларни вазир навкар қилур эрди. Биров айди, «Або Муслим қассобни сихлик қанорасин бир бармоғи-ла отиб юборибдур, китобда кўрдум», деб. Амир Темур айди: бу сахал мартабадур, ман ҳам кўтарурман. Анда қассоб қанорасин келтурдилар, бир бармоқ бирла отиб ташлади. Андин кейин яна бир жойда қўлини юклик ароба остига қўйиб кўтариб ташлаган эрди, бу воқеани Амир Чоку эшитиб хайрон бўлди. Айдиким, «бу ўгул магар Жаҳонгирдур».

Амир Темурни тўрт кирдорини китобга ёзгонлар, нечукким, аввал бир қўли бирла тўла юклик аробани остидин кўтаргон, иккинчи, аждар бошини тиши бирла тишлаб олиб ташлаган. Учунчи, қирқ киши тортадурган қовғани ёлғиз ўзи тортиб олган. Тўртунчи, кўтур уйуз бўлди, етти йилгача сира ўзин қашумаган эрди.

Алқисса, бир кун қирқ қул қудукдин сув тортиб эрди. Мирзо Сайфиддин айди: «бир киши бўлса, қудукдин ёлғуз ўзи ушбу қовғада сув олса?!» Амир Темур айди: «Бордур». Анда мирзо кула берди. Амир Темурни гайрати келиб қудук узра бориб, зашжирни ушлаб тортиб, ёлғиз ўзи қовғада сув олиб, одамларга берди. Неча бор олиб, охурга қуя берди. Мирзо Сайфиддин айди: «Эй қариндош, мани ўзинга вазир қилгайсан». Амир Темур айди: «ман подшоҳ эмасман, сани вазир қилсам». Мирзо айди: «ният қилиб эрдим, агар қариндошим қудукдин қовгани тортиб олса, подшоҳ бўлур деб, ниятим тузук келди». Амир Темур аҳд қилдиким, «ман подшоҳ бўлсам, сани вазир қилурман,» деб. Ушал кунда қирқ қовға сув олди. Барча одамлар мамнун бўлди. Бу ишни амир Чоку барча қабиласи бирла эшитдилар.

ЭМДИ СЎЗНИ ТУРАҒАЙ БАҲОДУРДИН ЭШИТМАК КЕРАК

Баёнқулихон Кошгарга юбориб, анда туруб, кейин Бухорога келиб, Баёнқулихонга кўрунуш қилди. Андин кейин, Тегина бегим моҳ интиёқда Шахрисабзга борди. Йўқун хотун телва, жинни бўлди ва ҳам сўкур бўлди. Тегина бегим моҳ ани қаргаб эрди, дуои бадга гирифторм бўлди ўлтурубдур. Тегина бегим моҳдин асар топмади. Турағай баҳодур сўрди, айдилар: «Тегина бегим моҳ отасин олдиға Бухорога кетиб эрди». Баҳодур айди: «Ман Бухородин келдим. Садр аш шаърият харчанд тарадуд қилиб, хабарин тобмабдурлар.»

Шул ўртада ўн икки йил ўтти. Баҳодур тошолмай, йиллар эрди. Бир кеча тушида Шайх ул аъламини кўрди. Айдилар, «Эй Турағай баҳодур, хабаринг йўқ, ўғлинг ўн икки ёшга келди, сан бу юртда нима иш қилурсан?» Анда баҳодур уйқудин турди. Лекин Йўқун хонимни телвалиқи зиёда бўлди эрди. Аммо барлоёда Тегина бегим моҳдин валиятлиқи ва добиялиқи ва ўғлин донг-овозаси шухрат бўлди, ани амир Турағай баҳодур эшитиб эрди. Андин кейин Йўқун

хоним бирла совғот ва тухфалар олиб Занжир Сара жонибга йўнадилар. Начанд кун йўл йўруб, Занжир Сара мавзиёда қудук ёқасига келдилар. Ҳаво кўб иссиғ эрди. Анда Амир Темур қирқ қовға сув олиб, ҳориб чарчаб уйқуга бориб эрди. Ногоҳ, бир аждар-илон келиб амир Темурни кўкракига чиқиб, хоҳласаким, зарб еткурса. Турағай баҳодур кўрдиким, илон анга захмат уруб, чақғудек, кўрган замон оталиқ муҳаббати жўшга келиб хайрон бўлди, не мадад қиларин билмай туруб эрди. Амир Темур кўзин очиб кўрса, кўкесида бир аждар-илон туруб, Филҳол илонни калласин гарча тишлаб ташлади. Бу мамнуъат жумласидин биридур. Бу ишни киши қилмабдур.

Б а й т :

*Тиши бирла тишлаб, илонни кўруб,
Узуб ташлади бошини суғуруб,
Отаси кўруб ўғлини ишларин,
Қилиб меҳр анга бошидин ўргулди.*

Алқисса, Турағай баҳодур бу жиҳатдин таҳсин ва таажжубда қолиб, атрофидин айланаверди. Айди: «Эй ўгул, отанг ким?» Бу айди: «амир Чоку ўғлидурман». Баҳодур айди: «амир Чоқуни манга уйини кўрсатгил». Амир Темур Турағай баҳодурни амир Чоқуни ҳовлисиға келтуруб, амир Чоқуга айди: «бир меҳмон келибдур». Анда баҳодурни кўруб, иков қучоғлашуб кўришдилар. Зиёфат қилди, андин кейин баҳодур айди: «бу ғулом бачадин бу кун таажжуб ишларни кўрдим». Амир Чоку айди: «бу мани қудум эмас, муни онаси мани синглим хонимдур, мастура ва форсо эрур, мустажоб уд даъва бўлди». Амир Турағай баҳодур айди: «ман тушумда бир сир кўрдим, шул заифадин ушбу сирни сўрсам». Амир Чоку айди: «Хўб бўлур». Андин кейин парда тортиб, Тегина бегим моҳни келтурдилар. Филҳол эрини кўруб, Тегина бегим моҳ тануди, ўзини махфий сақлади.

Амир Турағай тушида кўрган воқеасин сўрди. Тегина бегим моҳ айди: «худои аззи жалл Сизга бир ўгул берибдур, оламни ҳаммасига султон бўлур». Баҳодур айди: «мани сира ўғлум йўқдур. Йўқун хотунум бўлса телва яна сўкур, неча йилдин бери мундин ўзга хотунум йўқ». Тегина бегим моҳ айди: «Бир яхши ўгул бор, Сизни хабарингиз йўқ». Яна айди: «Йўқун хонимни келтуринг, ман дуо қилай, иншооллох, таоло шифо бергай». Йўқун хонимни келтурдилар. Тегина бегим моҳ айди: «Эй Йўқун хоним, худои таоло санга шифо бергай, қилган ишларингни чининг бирла айтурсан». Анда Йўқун хоним ноилож қилгон ишларин айта берди: «Ишим шулки, Тегина бегим моҳни Мойдун қулга буюруб ўлдуруб юбордим», дегач, баҳодур қўлида шамширин кўтариб Йўқун хонимга солмоқ бўлди. «Кўлингни торг, ман Тегина бегим моҳдурман, бу тургон бола Сизга ўгул бўлур», деди. Амир Турағай туруб ўғлини бўйинини қучиб йилгай берди. Андин кейин, Тегина бегим моҳ дуо қилди, Йўқун хоним шифо топти. Неча кун Амир

Чокуни ҳовлисида бўлдилар. Андин кейин, аларга видоъи қилиб, Шахрисабзга йўл солиб, ҳаммалари шаҳрға доҳил бўлдилар.

БУ ДОСТОНДА РИЖОЛ УЛ ҒОЙИБНИ АМИР ТЕМУРҒА КЎБ-КЎБ ИЛТИФОТ ҚИЛҒОНЛАРИН БАЕНИ

«Қолаллоҳу таоло йухриж ул хаййа минал маййит ва йухруж ул маййита минал хаййи.¹ Ялинмоқ ва ёлбормоқ ва ўқунмоқ худойи аззи жаллга бўлеунким, қора ерға уланлар бериб, кўкариб ва куруқ йиғочларға яфроғлар бериб, либослар кийдуруб хабототдин наботот пайдо бўлуб, вақти келиб ранго-ранг гуллар ва чечаклар очилиб, андин турлу-турлу емишлар ўлубдур. Ҳазрат Шайх Саъдий раҳматуллоҳ алайҳа форсий тилинда дерларким,

Б а й т :

*Барги дарахтон сабз дар назари ҳушёр,
Ҳар варақ дафтарист маърифати кирдикор.*

ЭМДИ КЕЛДУК БУ МАҚОЛАҒА: АХВОЛИ СОҲИБҚИРОНҒА

Аммо Турагай баҳодур Амир Темурни Шахрисабзга олиб келди. Соҳибқирон умри ўн иккидин ошуб, туғилгон ёши атрок ҳисобларида сичқон йил доҳил бўлуб, наврўз, йил боши, кўклам бўлубдур.

Эмди ҳазрат Амир Темурни давлат анқариби очқуси қўлга қандай келадур, қандай мамлакатларни уҳда қиладур. Ровий айтурким, Амир Соҳибқиронға жаҳонбонлиғни осори тез оид бўлаберди, доим мақсудин қуши юқори парвоз қилаберди. То сарҳадиға етгунча ушоқ болаларни ўртасида салтанат русумин қилур эрди. Ҳар бачаға бир мансабни муқаррар қилиб, ўзи амир бўлуб, ўзгаларни вазир, бакавул, яна ҳар ерға қоравул қилиб, аларға синоҳлиқ илмини ўргатур эрди. Одамлар анга узоқ-яқиндин тамошо қилур эрдилар, ҳар кун ушбу одатда лаъбат ила ўйнар эрди. Бир кун бир оқсоқол қари киши айди: «агар амир бўлсанг жаҳонни ухдасидин чиқармусан?» Амир Соҳибқирон айди: Эй бобо, шул қадар ҳимматим қуши баланд парвоз қилгондурким, агар рубъи маскун тахти тасарруфимға келса, бир каф туффроқ каби эмасдур». Бобо айди.

Н а з м

*Ҳар нарса талабдадур, топирсан,
Мақсудинг иморатин ёпарсан.*

Эй ўгул, не ҳавасдасан, зинҳор маюс бўлмагил. Яқиндурким, макрунни ижобатда эурсан. Филҳол, ўшал оқсоқол киши гойиб бўлди. Соҳибқирон мулҳам-болҳам бўлуб, айди: «бул киши аҳлаллодин бўлур, умиди қарам худодин. Ҳар нимарса дебдур мани ҳаққимға ижобатдур». Яна болалар ўйнаб бирини гунаҳкор қилиб, Амир Темурни олдиға келтурди. Буқардиким, бу бола гуноҳкор бўлубдур, подшоҳлар каби ани жазоға ижозат берди. Филҳол Соҳибқиронни нафасин таъсири бирла ушоқ болалар они йиғочға остилар. Ушал ҳолда бу бола жон берди. Ушоқ болалар ҳар тарафға қоча бошладилар. Соҳибқирон ўзи ёлғиз хайрон бўлуб қолди. Аммо ғайрат қочарға ёри бермади. Андишада ўйлаб, амир Турагай ҳисориға борди.

Ушал вақт шайх Ҳасан Кулол ҳаёт эрдилар. Минбарда муридлариға ваъз айтур эрдилар, дедиларким, «ер юзин шохин мушоҳада қилинлар тонгла кун чиқмасдин илгари Турагай йўлиға мунтазир бўлунлар». Эртаси барча муридлар йўл узра бориб, кўз тутуб турдилар. Кўрдиларким, бир ўгул бола келур, асари жаҳонбонлиғ манглайида хувайдодур. Мундин ўзга кишини кўрмадилар. Барчалари анда тавоф қилдилар. Соҳибқирон танудиким, минбар узра ваъз айтиб турган киши вақтики ўйнаб юрган кезида назар қилгон шайх турурлар. Соҳибқирон минбарни қуйи поясиға келиб ўлтурди. Шайх айдилар, «бу кун бизларни суҳбатимизға келган нимарсани дунё ва охирати маъмур: ер юзин анга тангрим бергандур». Соҳибқирон хотирида айди: «ман шундай кишидурким, қайгу ҳасратда қолгон, гамзода, бекасдурман». Шайх бу сирдин огоҳ бўлуб, ваъз узра ҳазрат Одамдин нақл қилибдурлар: Одам алайҳис саломни халқ қилурида ҳар қайси нимарса «мандин» деб ноз қилдилар. Аммо ер ўзин заиф кўруб сукутда бўлуб, давлати узмо анга муяссар бўлди. Анда Амир Темур шайхға қўл бериб, мурид бўлди. Соҳибқирон Искандари Соний айтур эрдиким, «аввал кунларимда етмиш пири комилға қўл бердим. Етмиш мартаба ўлимдин нажот топтим, етмиш денгиздин ғаввос каби сузуб ўттим. Ҳаргиз шароб-чағир ичканим йўқ ва намоз тарк қилгоним йўқ».

Алқисса, пири комил ой каби хирқаи пурнур биле мано бир хутбасида «Йухри жуҳм миназулимоти шалнур»¹ ўқуб Соҳибқиронни ўзларига яқин қилди. Муридлариға рухсат бериб, айдилар: «келгил, манга йўлдош ва рафиқ бўлгил», деб андин Соҳибқирон ила бир булоқ ёқасина келдилар. Анда бир гунбази турур, сира кўрмаган. Шайх амирни қўйуб, гунбазға кирдилар. Ногоҳ бир киши пайдо бўлуб — анга бир йигит рафиқ эрди — ани ташқари қўйуб, ўзи гунбаз ичра доҳил бўлди. Яна бир киши келди. Ёнида бир ўгул йўлдошдур. Бул ҳам йўлдошни қўйуб, ўзи гунбазға кириб гойиб бўлди. Аммо ул иккала йигит кийум ва либослари ўзгадур, тилларин киши англаёлмас, алар Соҳибқиронға таажуб қилдилар. Лекин учовлари бир бирларин тилларин биллолмас. Ногоҳ ҳалиги гунбаз эшикин очиб бир сўфий, яшил кийумли киши чиқиб, бу

¹ Оллоҳ таоло айди: йликдан тирик чиқарди ва тирикдан йлик чиқарди.

¹ Уларни зулматлардан нурға чиқарди.

учовуни ўртасида мухаййир бўлуб туруб, муборак оғзиларидин сув олиб, буларни оғзига томиздилар. Анда бир-бирларин тилларин англамоқ осон бўлди. Бири айди, «ман Мағриб бекин ўғлидурман, сайд узра ов қилиб юрур эрдим, бир қуш олиб қочиб бул ерга келтурди. Отим Султон Муҳаммаддур». Яна бири айди: «Ман Яман бекбачасидурман, ҳаж тавофиға борур эрдим, мани ҳам бир қуш келтуруб бул ерга қўйди. Отим султон Зуннундур.»

Булар сўфидин сўрдиларким, «бу сирни воқеаси нимадур». Ул киши айди: «бу ер рижол ул ғойиб, яъни ғойиб эронлар ўрунларидур. Дунё мадори алар била. Агар хоҳласалар подшоҳлик тахти иззатидин ани маззалат туфроғига тортадурлар ва агар хоҳласалар ерли ва гадони хорлиғ туфроғидин олиб, шаҳриёрлиғ авжиге еткурурлар. Барча иш худойи таоло тақдири ила бўлур, ҳар кишига афъолига яраша ёри берилур, хусусан, ушбу йил тақдири азал кетибдур, бир подшоҳи ишлари юзланадурким, тамоми шаҳар, ўлка яъни иқлим ва кишвар анга мусаххира бўлғай. Рижол ул ғойиб анинг тарбиятига маъмур бўлубдурларким, анинг ишида тараққий пайдо бўладур, давлати мадорага келиб авлодигача саккиз юз йил амирлик ва беклик маснадида ўлтургайлар. Бу сўздин хулоса шулки, рижол ул ғойиб қайси қул давлатга лойиқ бўлса, анга тарбият қилурлар. Сизларни икки қуш келтурубдурлар. Рижол ул ғойибдин булар. Холо сизлар ҳам ушбу суҳбатга дохил бўлурсизлар. Сизга назари марҳамат айлагайлар. Зинҳор ишларингизни билиб қилурсиз. Савол қилса, сўзни билиб дерсиз. Имтиҳон қилурлар. Бу уч киши ифтиҳол ва атворидин. Кимни хоҳласангиз салтанат либосин кийурсиз. Амирзодаи Яман айди: «бу давлат маникидур, нечунким, илмга етук киши бўлурман, ҳар илмдин хабарим бордур». Бек бачаи Мағриб айди: «имвари илмда бўлса, давлат мани қўлимга теккай, кўб-кўб ҳикмат билурман, хоҳиши давлат манга юзлангай». Амир Темур суҳбатда бўлди. Ул сўфий айди, эй турк бача, сан сўзламадинг? Соҳибқирон айди: «ҳарчанд ўзимга назар қилурман, эй сўфим, манда қобилият йўқтурким, рижол ул ғойиб хизматиға борсам». Амир Соҳибқиронга айди: «сандин аҳлалло исм ва қуқулари келур».

Алқисса, учовлон тўрани таклиф қилди. Ичкарига дохил бўлуб, кўрдиларким, ана базм: барча соғари муҳаббат ила саршор бўлубдурлар. Анда иккала амирзодаи подшоҳлик унвонига келтурдилар. Яман бекбачаси айди: ман юқори ўлтургайман. Султон Муҳаммад айди: ман юқори ўлтурурман. Аммо Соҳибқирон ҳеч нима демади. Охир ходим бирини ўнг тарафга, бирини чап тарафга ўрин берди. Қутб маликлар дастурида ўлтуруб, рижол ул ғойиб умаро каби қарор олиб эрдилар. Аммо Соҳибқирон сафда қўлин қовуштириб, таъзим узра туруб эрди. Ходим айди: «ўлтурғил». Соҳибқирон айди: «бу макони долийда ўлтурмоқ жойи эмас, хизмат жойидур». Бу сўз барчага манзуру мўтабар бўлди. Шайх Шаме Қуллол зоҳир бўлдилар. Ҳар подшоҳга рижол ул ғойиб бирлари тарбиячи бўлуб, Амир Темурга шайх Шаме Қуллол мураббий бўлдилар. Айдилар, «эй ўғул, бу лойиқи амвори

салтанатдур». Муқарраблар расмига мулкларни мажора қилурлар. Анда бир киши суҳбат гўшасида бу байтни ўқидиким:

Амирлар узуги ақиқдинки, бас,

Узук мамлакатларгадур дасти рас.

Бўлуб шаҳ Муҳаммад жаҳон тозақим,

Муҳаммад отиға ҳам овозаким.

Соҳибқирон ходимдин сўрди: «бу киши ким?» Айди: «бу шайх жаноб султон Муҳаммадга тавожжих қилур». Уч шайх ўз амирзодасига тавожжих қилиб, таъриф қилурлар. Қутб булар ҳар бирин сўзларин эшитурлар. Рижол ул ғойиб барчалари суҳбатда эрдилар, тамоми арвоҳ тойибалар ҳозир бўлуб, руҳи хожайи жаҳон ва хожайи ориф чун моҳ тобон Хожак Аҳмад Яссавий ва султон Боязид шайх Мансурларни тамомин сўфи таъйин қилди. Қутб бошларини кўтариб, Нақшбандий пирлари Мир Қуллолга айдилар: «бу мақоми имтиҳондур. Булар ҳар бирин имтиҳон қилмоқ керак». Шу сўзда эрдилар, бир йигитни келтурдилар, маст, лоаъқл, бир қўлида шиша ва шароб ва бир қўлида яроғ. Кийган либоси қора. Ҳар жонига қараб бози қилур. Қутб айдилар: «бу мани ўғлумдур, ҳарчанд тавба бердим, қабул қилмади. Уч мартаба тавбасин синдурди. Сиз учовингиз мунинг борасига ҳукм қилинглар. Яман бекбачаси фақиҳ эрди, айди. «Мунга худ ўзингиз». Мағриб бекбача ҳаким эрди, айди: «яна тавба берингиз». Соҳибқиронга айдилар: «сан нима дерсан». Анда Соҳибқирон ирғиб туруб андоғ урдиким, рижол ўлди, на учун ноҳақ ўлдурдинг? Шароб ичган жазоси худдур, ўлдурмоқ эмас». Соҳибқирон айди: «Сиз икковингиз ўз ҳунарларингизни айдингиз, манга лозим бўлди, ўз ҳунарим кўрсатгим, мен турк, ҳунарим ўлдурмоқ ва боғламоқдин ўзга ишим йўқтур. Бу мақомга маст келмоқ лозим эмасдур». Боз уч тўрани тарбиятчилари муноқашада бўлдилар. Бири «султон Муҳаммад тўрани сўзи хўб эрди, агар тавба берсалар, яна қилмасуди» деди. Яна бири айдилар: «андишаъи назарга келса, таъзир лозим». Шайх Қуллол айдилар: «салобати амирлиғ шулдурким, гунакорни ўлдургай, хусусан гунакорким, тавба синдурган бўлғай».

Ровий айтур, ўшал мақомиким рижол ул ғойиб эрдилар, маълум эмас эрдиким, қайси ердур. Ахир, Қутб айдилар: «бу учовларинг амирлик давосин қилурсиз. Бу хонақоҳ томи узра давлат нақораси бор, яъни борабони бордур, ҳар қайсиларинг чалиб кўрунглар, кимга овоз ва садо берадур». Андин кейин уч тўра хонақоҳ томи узра чиқтилар. Аввал Яман бекбачаси чалгач, садо чиқти, андин кейин султон Муҳаммад чалди, овоз бермади. Андин кейин Амир Темур чалиб эрди, овози дилнавоз ун ва садо чиқа бердиким: «давлат, давлат Амир Темурий» деб. Таворихларда келтурубдурларким, ўшал кун рубъи маскун овозаи давлати Амир Темурий барча олам қулоқига етиб эрди. Ногоҳ бир тарафдин боғи кўрунуб, андин бир неча ғуломлари азрақ сурат келиб, борабон чолгучини талаб қилдилар. Ул ики йигит Соҳибқирондин рад

қилди. Амир Темур беибо бораберди. Соҳибқиронни қасрига келтурдилар. Етти дарвоза қуфлиқ, ҳар қуфлини очиб барчадин ичкари кирсақим, афақ этаги тўла қон, мисли дийдаи ошиқон, гулгун тан, яъни эркак одамларни танаси мармар тошидин қонлари қуруб, бир курси тарошланган, атрофида яна эркак одамлар қалаалари терилгандур. Аксар ушбу каби тошларни Соҳибқирон кўб кўрди. Улуслари ул вақт қолмабдурлар. Бир қизил парда, ўшал уй ўртасига тортдилар, муваққиллар айдилар: «ўшал кишиким подшоҳлиқ даъвосин шул ўриндин ўтгузилгай, деб, сандалига ўлтургил» деди. Амир ўлтурди, ўзини хонақоҳда кўрди. Яна Қутб олдида турар эдилар: «Муборак бўлсун етти иқлимга амирлиг. Агар ўз ўғлунг ёзуқлу бўлса ўлдурмоққа таваққуф қилмайсан. Бу мисолдур, ўшал табали давлатдур. Ушул уйким, Зол дунё эрди, кўрдинг минг-минг эрларни бошларин ебдур. Ушал муваққиллар асбоби подшоҳлигинга керак эрди, буларни барчаси тимсолдур.»

Алқисса, Қутб Соҳибқиронга кўб-кўб насихатлари қилди. Кейин Шайх Кулолға тобшурдилар. Шайх айдилар: «оёқингни мани қадамим устига қўйгил. Амир Соҳибқирон оёқин шайхни муборак оёқларин устига қўйди. Кўзин очиб ўзларин Шаҳрисабзда, шайхни хонақоҳларида кўрдилар. Мунда Турағай баҳодур ул ёғоч узра ўлган болани қонига тавон тўлаб, бериб эрди. Эшиттиким, ўгли шайхнинг хонақоҳларида эрмиш. Анда хизмати шайхга келди. Турағай баҳодурга шайх айдилар: бу ўғлунгни яхши сақлагил. Андин Амир Темурни баҳодур олиб борди. Соҳибқирон ажойиб кўрганларин сўзлар эрди. Одамлар бовар қилмас эдилар.

Байт:

*Қутбдин топди назар Соҳибқирон,
Анинг учун бўлдиқим шоҳи жаҳон.
Ёши ўн иккидин ўтуб ул писар,
Гойиб эронлар этиб анга назар.
Неча санъатни кўруб, бориб келуб,
Нечасини эшитиб, англаб билуб,
Минди давлат маркабиға ул сабий,
Шуҳрати топтиким Искандар каби.*

БУ ДОСТОНДА МУКНО РАСУЛЛИҚ ДАЪВОСИН ҚИЛМОҚИН БАЕНИ

Ҳамд ўшандоқ аззи жаллғақим, шаърият биносин андоғ мусулмонлар кўнглида мустаҳкам қилибдурким, малоҳидаларни сийлаб, гуфтуғўси ила бузолмас, ниҳоли иқбол Қалимаи таййибат жошлар бўстонида бутоқу яфроғлар бўлиб кўкарибдурким, мубтадаъалар номубарак қавли бирла ўролмас, бу сўз шарҳи Носир Хисравдурким, ани мукно дерлар, воқеаси шулким, анинг асли-Бадахшонда туғулган эрди. Ул лаъиннинг таъби зеҳни кўб етук эрди. Неча йил Бухорои шарифда таҳсили илм қилди. Ул амир

Тегин Салжутни уйига кўб келар эди. Бир кун айди: агар менга йўлдош бўлсанг, дини Мухаммадни барҳам урарман, деди. Бу койиди. Андин кейин гойиб бўлуб, қирқ йилгача ҳеч киши уни кўрмади. Қирқ йилдан кейин ўзига Мукно от қўйиб келди. Талли деган жойига бир мағора қилди. Ул жойи Шаҳрисабзда яқин эрди. Ҳар илм ва адивияларни билиб, ҳар қайси ерда касал ва ноқис бўлса, келтурсалар шифо толар эрди. Кўзи кўр бўлса, очилур эрди. Бари элат оқ кийумли бўлиб, анга муътаққид бўлдилар, уч кун горға кириб, гойиб бўлуб, кейин чиқиб, айди: «мани бу эрта расул, яъни ялавоч қилдилар». Яна ул лаъин айди: «барчаларингиз айтингиз: Носир Хисрав расули ҳақдур». Одамлар айдилар: «бу даъвони қилсанг, муъжиза кўргузгил». Бу бадбахт айди: «ушбу чинор ёғочи узра Жабройил манга сўзлаюр». Барчалари чинор олдига келдилар, ёғочдин овоз чиқтиким, «маъ Номус Акбар, яъни Жабройилдурман, Носир Хисрав пайгамбари худодур». Барчаларини ақллари қусур ўлуб анга имон келтурдилар.

Байт:

*Ул эски дарахтдин чиқибким тавуш,
Эшитти ҳаммадин кетиб ағлу хуш.
Мани бул сўзимдин еманг сиз малул,
Бу Мукно бўлубдур, худога расул.*

Наузибиллоҳ мин залика¹, барча халқ айдилар: «расули охир замонга нима дейурсан?» Носир айди: «ман шарҳи Қуръондурман, ул нима маъмулдур, амал қилурман». Расулдин кейин асҳоби нафсониятлиқ келтируб, йўлни йўқотдилар. Ушбу Жабройил манга рисолат еткурубдур. Бу шаърият етмиш икки мазҳаб бўлубдур». Носир айди: «ман расулманким, етмиш икки мазҳабни бир мазҳабга мусаххира қилурман. Тобеълари айдилар: «сани мазҳабинг қайси?» Бу бадбахт ботин ва малоҳида ва қароматларга ривож бердиким, ани «чароғ куш» дерлар, оятни таъвил қилибдур. Анда бу лаъин айди: мани мазҳабимда намоз ўқулмоқ ҳожат эмас, нечук, айтилибдур «ётуйкул иққин»,² бизлар худони танурмиз, худони танугандин кейин, мундин ўзга нима ҳосил? Яна имом пайгамбардин зиёда, нечук, Мусо расул эрди. Ҳазрат Мусога имом эрди, Мусо шогирд эрди. Яна мўъмин мўъминга қариндошдур, ҳаргиз мўъмин молини мўъминдин хасият қилмасун, агар сизлар мўъмин экансиз, молигини бир-бирингиздин дариг тутмангиз. Ҳеч мол сизга хотундин яхши эмас. Хотунларингизни бир-бирингиздан аёмангиз, мавтуқабулон тамавтуға андоғ маъни бердиким, «хотунларингизни биров зино қилса, кўрангиз, ҳеч нима демангиз, гўё ўз нафсини ўлдургандек бўлгай. Ҳар ким нафсини ўлдурди, вали бўлди». Яна айди: «шаръи зоҳирдур, зоҳирда сўфи бўлунг. Ботинда ҳар суратеким, ўзингиз билурсиз,

¹ Бу нарсдан оллоҳнинг ўзи асрасин.

² Бизга гайб сандан ато бўлди.

фиски ботинда ҳалолдур. Агар хотунингизга биров яқинлик қилса хурсанд бўлуб, севунинг. Майни ичингиз. Альёзибиллох, Хамру майун одамдур, гул ҳаргиз қилманг, деб мардумларни ўзига тобеъ қилиб, атроф-жавонибга юбордиким, эй одамлар, гулли шаръини сизларни буйнигиздин кўтарурман, яна қиёмат кунин азобидин нажот берурман. Дунё ҳаргиз охир бўлмас, қиёматдин мурод ўлгандин кейин тирилмоқ йўк, саккиз учмоқ маънавийдур. Хар кимни яхши феъли маишати жаннатдур, томуг дерларким, хуйи баъддур, қибла сизларга даркор эмас. Киши худони талаб қилса, қибла нима даркор? Олам қадимдур, хотунларингизни ўзгалар зино қилса, зиёни йўқтур, яна шароб, чоғир ичинлар, мастлик қилманг, мастлик ҳаром. Холо рамазон ўн еттисини ўзларингизга ийд билинг. Ҳазрат Али ўлган кунларидур. Тарих етти юз қирқ тўққузда (1348 й.) эрди, тарихи ҳижрийни барҳам берди, ул кунни тарихин «Чароғ кун» деди, ўзига «Абдулқиём» от қўйди. Ул бадбахтни иши ўшал кунларда авж қила берди, хабари Мовароуннаҳрга машҳур бўлди. Аммо ҳар жойда касал бўлса, онинг олдига борса сихҳат топар эрди. Носир Хисрав қавми оқ кийумликларни барча бошлиғи бирла уламолар кофир деб ҳукм қилдилар. Носир эшиттиким, аларни айммай дин, уламолар куфрга ҳукм қилибдур. Анда ул «Фидойи Носир» деб қавмига от қўйиб, начанд мусулмонларни ўлдуруб, хусусан, айммай динни кўб ўлдурди. Ўшал йил Бухорода ва Самарқандда ва Балхда тўрт минг муллони мусулмонлардин қатл қилибдур. Буларни хавфидин ер остига уламолар беркиндилар. Носир эшиттиким, Соҳиб ҳидоят Самарқандда ани кофирлигига ҳукм қилибдурлар. Анда фидойидин бир кишини юборди, ул Самарқандга келиб, табиб суратида бўлуб, Соҳиб ҳидоят кўзлари қарилигидин хира бўлуб эрди. Айди: «мен сизни кўзингизни равшан қилурман», деб бир доруни кўзларига қўйуб, ул ҳароми чиқиб кетти. Дарҳол кўзлари кўрмас бўлди. Кейин шогирдларига дарс айтмоққа машғул бўлдилар.

Бу сўзни Баёнқулихон эшитти, яна Бухорога Носирдин нома келди, мазмуни шулким: «бизга имон келтурсун» деб буюрубдур. Хон анда уламоларни талаб қилди. Ул кун барчалари қора кийуб бордилар. Хон сўрдиким, на учун қора кийдингиз? Уламолар айдилар, эшитгукким, сиз малоҳидага, яъни Носирга рағбат қилибсиз, деб фироқи шарият нубиввийга қора кийдук. Хон анда қасам ичиб айдиким, малоҳида динига эътиқодим йўқдур, агар буюрсаларингиз фидойини элчисини ўлдурурман. Уламолар айдилар: «фидойининг қулоқ-бурнин кесиб юборинг». Носир эшитти. Аммо амир Тегин Салжук Носирга тануш эрди, вақтини топиб, анинг уйига келиб, айдиким, агар икки йўлдошни муяссар қилса, Малик Ол Чигатойни барҳам бериб, балки шарияти Муҳаммадига ҳалал еткурурман. Амир Тегин: «бу жинни бўлубдур, мунинг савдосин тарбиятига шарбат беринг», деб буюрди. Носир шарбатни сабабин сўрди. Амир Тегин айди: «сенинг касалинга дафъдур». Носир кулди, ўшал кеч ғойиб бўлди. Ул вақт бу сўз амир Тегин кўнглида эрди, англадиким, фидойини элчиси қулоқ-бурни кесилиб, Носир олдига келибдур. Носир номани амир

Тегинга юборди. Айдиким, «эй амир Тегин, ман шул Носирманким, қирқ йилдин илгари айтиб эрдим, агар икки йўлдош топсам, шариятга ҳалол еткуругайман», деди. Наузибиллох, Малики Ол Чигатойни олурман, холо бир йўлдош Замонбек оқ кийумлуларга бошлиқ бўлубдур. Яна бир йўлдошга маъталман. Йўлдошлиқ айлаб, Баёнқулихонни ишини тамом қилмоқ учун зиёфат қилиб уйунга чорлагил, ман қўшун қилиб, тайёр қилиб юборай», деди ул они васваса ила. Йўлдин чиқиб, фидойиларга қўшулуб, «олдингга еттим», деб хонни ишини фикрига мутаффиқ бўлуб, Носир олдига бир нома ўз мулозимидин юбориб эрди. Ул нома шаҳар дарвозасига тушуб қолди.

Сирож Қамарийни мулозимларидин бири топиб олиб, Сирож Қамарийга берди. Мазмуни шулким, «Носир Хисрав, ўз ишининг фикрида бўлгайсан, биз олдингга етгук», дебдур. Сирож Қамарий номани амир Чокуга дарҳол етқузди. Нома мазмунидин огоҳ бўлуб, анинг фикрида бўлди. Амир Чоку айди: «талаб қилиб, анинг ишини қилурмиз, валло, ул соҳиб қиладур, зарбани тўғри келтурган бўлгай». Ўтуз кишини уй ичра мукамал қилиб, қўлларида қилич, ул кишига юбордилар. Улар чиқиб келиб, нечани ўлдурдилар. Охир, аззолари яра бўлиб, бирини бойладилар. Харчанд қилдилар: «йўлдошларингни айтгил», айтмади. Охир ўлдуруб юбордилар. Хон анда аскарлари бирла Носир олдига бормоқ бўлуб, аскарларига айди: «аввал бориб Балх қофиласин уринглар». Аскарлари бориб яроғ-аслаҳа топдилар. Қўби тўфангчи эрди, сотмоқ учун келтуруб эрдилар, буларни ҳам эътиқоди малоҳидага эрди.

Алқисса, Баёнқулихон Шаҳрисабзга келиб тушди. Турағай баҳодур хон олдига чиқти. Амир Темур ўн тўрт ёшга келиб эрди. Хон аскарларин кўрук кўрсатти. Аввал амир Чоку бўз отга миниб қарқарасин дўбулғасин устига қўйиб ўн минг йигит бирла барлосдин чиқиб яроғларин тақиниб ўта берди.

Хон чодирини зонгорини Шаҳрисабз дарвозасин устига тикиб ўлтуруб эрди. Буларни кўрди, андин кейин Турағай баҳодур саманди белина миниб, найза санчқу қўлида, ўн минг фўлод кийганлар бирла ўтаберди. Андин кейин, амир Муъайяд орлот, амир Боязид Жалойир, яна амир Мусо баҳодур, ҳар қайсилари икки минг, уч минг қўшун бирла ўта бердилар. Микдор ўн икки беклар бошлиқ ўтдилар. Ногоҳ хонни кўзи икки йигитчага туштиким, келур аргумоқ отга минган, қалқонларини олиб, бошу юзлари очуқ заррин пўта белларида, найза қўлларида. Хон сўрдиким, «бу иккови кимдур?» Айдилар, «улуғи Мирзо Сайфиддин амир Чоку ўғлидур». Яна хон сўрдиким, «тўруқ отлиғ кимдур?» Анда биров туруб айди: «бу Турағай баҳодур ўғлидур, Амир Темур». Хоннинг назарига ёш бола кўрунуб, буюрдиким, «Турағай баҳодурни ўғли жангга бормасун». Анда Амир Темур ўк ёсин олиб, тоблаб юборди. Отилиб эллиқ қадам ерга бориб тушти. Мирзо Сайфиддин анга тақлид қилиб, ани ўрнига юборолмади. Андин кейин Соҳибқирон дастури Чигатой бирла хонга келиб, тизин букуб, дуо қилди. Айди: «илтимос қилиб сиздин хоҳлаюрман, давлати хумоюннингизда ушбу қўшун мен бирла талош қилсалар».

Анда уч кун талош қилдилар. Барчалари ақалли анинг қўлидин ирогин тортиб ололмадилар. Бу журъатни Соҳибқирондин кўруб, баъзилар ёшурун зўр қилдилар, кучлари етмади, тортуб ололмадилар. Хон айди: «ҳасбингни кўргузгул, қай мансабни талаб қилурсан». Амир Темур айди: «қуллик расани бўйнимда, тақозаи мансаб қилмасман». Анинг бу қилгани хонга манзур бўлуб ўн минг олтун инъом қилди. Ўшал кун кечгача Соҳибқирон барчага ул пулни эҳсон қилдилар.

Алқисса, хон сешанба куни ражаб ойини ўн бешинчисида малоҳидалар бирла жанг қилмоқга бордилар. Аммо малоҳидалар оқ кийумлу бўлуб бошлариға салла ўраб, Носир қора от миниб, Мукно от қўйғон чинорни олдиға келиб, қарор олди. Тўрт тарафга тўрт ялов қўйди. Сўфилари атрофида жаҳр қилур эрдилар. Бир ёғлиғни боши узра солиб айдиким, «манга Жаброил жангни ахволидин хабар берур». Бул тарафдин Баёнқулихон бориб, бир девор яқинида турди. Яшил байроқ бирла тамоми уламо, аиммаи дин атрофларида хатми Қуръон қилиб, руҳи расулилло алайҳиссаломга бағишлар эрдилар.

Атроклар расми Чингизхонийда саф бойладилар. Амир Чоку бир миқдор ўқ отимлик нарида оқ байроқни ҳавога кўтариб келур эрди. Кейин тарафда амир Боязид Жалойир, анинг кўтосдин байроқи келур эрди. Хон лашкарида ўн саккиз туг байроқ бор эрди. Турағай баҳодур қизил байроқ бирла хоннинг жиловиде эрди. Минг тўфангчи олдиларида эрди. Қўрхонани Турағай баҳодурга тобшурдилар. Аммо Амир Темур хонга айди: «Мани Чокарбоши қилинглар», ҳеч ким анинг сўзини қабул қилмадилар. Хануз ёш бола деб. Ўшал кун Соҳибқирон яшил либос кийуб, қора ранг отга рокиб бўлуб лашкар ичра келур эрди. Ҳар ким кўзи анга тушса, кўрқар эди. Амир Турағай баҳодур ўғли деб хон ситойиш қилур эрди.

Алқисса, майдон ораста бўлди. Носир фидойи қавмлари била икки лашкар тўғри келдилар. Аммо Носир аскари ичра икки кўзи кўр киши бор эрди. Анинг отин Откин отғувчи дер эрдилар, отса бир тош ерга борур эрди. Ул айди: «ҳар вақт икки қўшун муқобил келса, манга хоннинг байроқин тўғри қилинглар, ман ҳаргиз ул ердин ўтмасман. Аммо ул кўр байталига миниб, кўзини лунги ила боглаб, они хон байроқиға тўғрилаб қўйдилар. Ул сўқўр андоғ оттиким, бир мил йўлдин алами хонни қалам қилди. Хон байроқи йиқилди. Қўшунлар саросима бўлдилар. Дарҳол Турағай баҳодур ўз байроқин хон бошиға еткурди. Малоҳидалар югурдилар. Жалойир лашкаридин юз киши шаҳид бўлди. Амир Боязид жасадиға ўқ тегиб, аъзолари ярадор бўлди. Яна Жалойир лашкари қувват топиб ул аскарға ғолиб келдилар. Яна ул сўқури қув ўқ отти, балки байроқ кўтарган бирла аламни қалам қилди. Хон келтурди, малоҳидалар яна югурдилар, амир Чоку икки минг отлиғ йигит била олдини туттилар. Мирза Сайфиддин отасин кўруб, беш юз отлиғ била йўлин олдилар. Яна шум кўр байроқға ўқ отти, ҳар дафъа нобакор кўр байроқға ўқ отса, байроқ йиқилиб, аскарлар остин-устун бўлур эрди. Малоҳидалар кўб-кўб одамни ўлдуруб

юборди. Умаролар кинакаш қилиб, хонни ўрнин тағйир бердилар. Ул шум сўқурни авсофин барча билдилар. Ўшал вақт Соҳибқирон кўлда қилич, қизил қонга бўёлғон эрди. Аммо Носир Хисравни Маҳмуд деган ўғли бор эрди. Ул ҳам баҳодур эрди. Ногоҳ Амир Соҳибқиронга тўғри келди. Малоҳидалар гавур қилдилар, бўлмади. Ани уруб калласин танасидин жудо қилиб тамуқга юборди. Соҳибқирон ўз қўшунлариға келди, кўрса умаролар аламни ўз ериға тивмакга кенгаш қилурлар. Амир Темур Соҳибқирон айди: бу иш ғалатдур, байроқни қайси ерга қўйсалар ангиз сўқурни ҳам ўшал ерга тўғри қилурлар. Муниг фикри шулким, бир йигит бориб сўқурни бошини келтурсун. Анда Жудин баҳодур отлиғ йигит фотиҳа олиб, иложин қилолмай қайтиб келди. Айдиким, ики минг киши атрофида турурларким, анга қасд қилса хабар берур. Хон айди: ким бориб ўшал сўқур бошини олиб келур? Анда амир Ёдгор шоҳи орлот икки юз кишини ўзиға ҳамроҳ қилиб борди. Малоҳидалар сўқурга хабар бердилар. Ул айди: манга эллик киши ўқ еткузуб туринг. Дарҳол ўқ келтурдилар. Ёдгор шоҳ кўрдиким, ҳар ким анга тўғри келса, ҳалок бўлур. Ҳеч кишини кўрмас ва билмас, ўқин отиб турур. Яна Жудин отиға миниб ёсин қўлиға олиб, ўқ ота бошлади. Ул кун миқдор уч юз киши анинг ўқи тегиб шаҳид бўлдилар. Барча бу ишга ҳайрон бўлуб эрдилар. Амир Соҳибқиронни ғайрати жўшға келиб, хондин фотиҳа талаб қилди. Хон сўрди: Турағай баҳодур, мундин бошқа ўглинг борму? Айдилар: йўқ. Хон айди: санга нечук фотиҳа бергайман, отанг доғингга қолмасун. Турағай баҳодур айди: ўғлимга ризолиғ йўқ. Яна Соҳибқирон айди: тақсир хоним ва бегим, отамни рози қилиб, манга фотиҳа беринг. Хон отасидан сўраб, ноилож фотиҳа берди. Амир Темур Соҳибқирон чодирга кириб, малоҳида суратида кийум кийуб, қўшундин чиқиб, малоҳида лашкариға кирди. Муни кўруб Турағай баҳодур хондин рухсат олмай, бул ҳам жўнади. Соҳибқирон сўқурни кўрдиким, байталга минган, қўлиға ёсин олган, эллик киши анга ўқ етқузурлар. Малоҳидалар кўзин шамғалот қилиб, сўқурни орқасидин келиб, андоғ урдиким, томуғ чуқуриға ул қув сўқур туртунуб йиқилиб кетти. Соҳибқирон калласини танасидин жудо қилиб, соқолидин тутиб хон олдиға келтурди. Ул кун тўфони Ажий бўлдиким олти жиҳатдин лашкари Чигатой югурдилар. Малоҳида мунҳазим бўлдилар. Қуёш нури кўздин ёшунди. Ул кун одам боласиға андоғ қирғин бўлдиким жасади фалакидин каллаи хандалаки узулуб, қулайберди. Фалокат деҳқони ул хандалакларни ҳалокат аробасиға солаберди. Таналари ханнот қофидек туб-туб бўлуб, ажал вагончилари анинг бир донасин қўймай олаберди. Ул кун қизил денгиз тошти. Ғовго ҳаддин ошти. Аммо хон муқаррар қилдиким, аларни нуён деб, малоҳидалар тамоми Носир Хисрав туғин остиға келдилар. Хон тўрт тарафдин аларни қамаб келаберди. Носир бадбахт ул кун бошиға ёвлиқ солди, кўрдиким, атрофдин Чигатой қўшунлари тошиб-ошиб келаберди. Ул Носир кофир хийла бирла жарчиға буюрдиким, нидо қилиб чақиргил. Жарчи анда чақирдиким, бу лашкари Чигатой, сизларни ўртангизда амир Тегиндин киши

йўқтур. Амир Тегин бизлар учун бош берди. Сизларни Носир давлатга еткургай. Чиноқ баҳодур амир Тегин қардоши, Салжутдин Чигатой аскарарида эрди. Миқдор беш минг киши Салжутлашқаридин эрдилар, ул лашқар бу сўзни эшитиб, Чиноқ баҳодур Салжутлашқарин ўзига олди. Бирдан хон қўшунига ҳамла қилдилар. Лашқарлар шикаст еди. Лашқари Чигатой аксари талонда бўлдилар. Ногоҳ хон байроқи девор такида эрди, девор йиқилиб алам бирла икки минг киши девор остида қолди. Хонни оти ҳуркиб қочди, ҳар киши ҳар тарафга қочиб кетдилар. Амир Чоку хонни жиловидин тутуб, Бухорога юзланди. Турағай баҳодур Амир Темурни топиб, жиловини ушлаб айди: «Эй ўғул, аскарлардин хабаринг йўқ. Соҳибқирон кўрдиким, қўшунлар барчаси тарқашибдур. Андин Шаҳрисабзга келдилар. Кўб мол-ғаниматлардин малоҳидаларга қолди. Бу воқеани фидойилар мўъжиза ҳавола қилур эдилар.

БУ ДОСТОНДА АМИР СОҲИБҚИРОННИНГ БУРҲОНИДДИН СОҲИБ ҲИДОЯТГА КЕЛМОҚИ, УЛ КИШИНИ МУНОҚАШАЛАРИНИ БАЁНИ

Олон, Носир Хисрав лашқари Баёнқули қулига Зафар топиб, фидойилар қай ерда мулло бўлса, ўлдир берди. Мовароуннахр мусулмонларига замон тор бўлди. Ҳар жонибдин ақли қисқа кўплар ул шумга имон келтурдилар. Носир малъун кофир фидойидин бирини Шаҳрисабзга хат бирла ханжар қўлига бериб юборди. Ул ҳароми Шаҳрисабзга ярим кечада кириб, Турағай баҳодур ётган ўрнида ёсдуқ узра ханжарни, кўкси узра хатни қўйиб чиқиб кетти. Тонгла баҳодур уйқудин туриб хатни ўқуб кўрдиким, айтибдур: «Носир расули худодур, амир Турағай баҳодур келиб, имон келтурсун, бўлмаса омон йўқ ҳалок бўлгай». Турағай баҳодур Амир Темурни талаб қилиб, машварат қилди. Соҳибқирон манъ қилди. Турағай баҳодур айди: «замонасозлиқ учун олдига борурмиз. Андин кейин Соҳибқирон икковлари мубоҳаса қилмоқ учун бордилар.

Арбоби таърих дерларким, ўшал йил Носир ҳикматда топиб эрдиким, Амир Соҳибқирон хуруж қилгай. Аммо билмас эрдиким, қайси кишидур. Носир қавмлари буюрдиким, Турағай баҳодур ўғли бирла таҳаййит учун сажда қилсун. Носир айди: «булар ҳали янги келган, аввал менга имон келтурсун, сўнгра сажда қилмоқга буюргайман» деб ўз шарифатин баён қилиб, буларни чинор такига келтуруб, айди: «Эй мукно, сан шаҳодат бергил мани набилигимга. Ўшал замон йиғочдин овоз чиқтиким: «анта расулиллоҳ».¹ Аммо Жаброил андоғ фасоҳат ила сўзлаюрким, Турағайни сайд қилса. Соҳибқирон кўрдиким, отаси анинг сўзига эътиқод қилгудек. Амир Темур айди: «Эй Носир, шарҳи Қуръонман деурсан, Қуръонда саждаи таҳаййит манъдур». Бовужуд, Соҳибқирон қуввати муноқашаси бўлмаса ҳам кўб сўзларни деди. Носир айди: «эй амир

Турағай баҳодур, ўғлунга айгил, хомуш бўлсун». Турағай баҳодур Амир Темурни қўлидан ушлаб келтурди. Носир кофир айди: «Нима жавоб дерсан, имон келтурурсанму ё йўқ». Турағай баҳодур тонгла жавоб берурман, деб уйларига ёндилар. Келиб ўғлига гинакаш қилди. Амир Соҳибқирон айди: «Эй ота, имон келтурмангизким, ул кофирдур. Ман бу кеча Самарқандга борурман, аймман дин олдиларига, кўрайким, нима деурлар. Бир киши уламолардин келиб Носир била ижлос қилсун, сиз андин тонгла ўн кунга муҳлат сўранг». Аммо Соҳибқирон отасига видоъи қилиб, Самарқанд сарига юзланди. Амир Турағай баҳодур эртаси Носир олдига бориб, айди: «ман санга имон келтурсам, ўн кун муҳлат бергил». Носир шум айди: «санга омонлиг бердим, ўғлунг Самарқандга бориб, ижлос учун киши келтурурман деб кеттими?»

Алқисса, Соҳибқирон Самарқанд ичра кирди. Чақириб айди-ким, «эй аҳли ислом, ҳар киши уламодин бўлса бориб Носир Хисрав била муноқаша қилсин, шарифатдин сўзласун, қиёматга шафоат истаса, дини расул алайҳиссаломга ривож берсун». Эшитиб барча мусулмонлар йиғладилар. Амир Темур ҳам йиғлар эрди. Одамлар айдилар: «уламоларимиз фидойидин кўрқиб ер остида беркинуб ётурлар. Олимлар муаллими Соҳиб ҳидоятдурлар». Соҳибқирон: «мани ул азизга олиб бординг», деди. Анда мударрис олдиларига бордилар. Соҳибқирон кўрдиким, ҳазрат Соҳиб ҳидоят мударрис афандимиз кўзларини рўймол ила боғлаб дарс айтиб ўлтурурлар. «Ман қулингиз амир Турағай баҳодур ўғли бўлурман, хизматингизга келдим. Қадами шарифингизни Носир олдига еткурсангиз».

Соҳиб ҳидоят айдилар: «ман ҳам малоҳида кофир деб ҳукм қилиб эрдим. Ул шумлардин бири табиб бўлуб келиб, кўзумга дору қўйуб, кўрмас қилиб қўйди. Ман ҳам алардин кўрқувда эрурман».

Аммо Носир шум фидойидин бирини юбордиким, Амир Темур мулоқатда бўлгач, шаҳид бўлуб, ёлгончи дегил. Ушал ҳол ул шум фидойи келди. Амир Темур Соҳиб ҳидоятга сўзлаб ўлтуруб эрди, дарҳол маърака ўртасига кириб, айди: «ман билурман бу йигит фидойидин, мусулмонларни барҳам урғали келибдур». Анда Амир Темур: «Турағай баҳодур ўғлидурман», деди. Халқ бовар қилмадилар. Яна қасам ичти қабул қилмадилар. Охир, Амир Темурни ушлаб, ўшал кеча мадрасани Низомулмулкда сақладилар. Соҳиб ҳидоят воқеада кўрдилар. Ушал кеча тушларида расул акром саллаллоху алайҳис салом афандимиз қора кийум кийиб келдилар, айдилар: «эй Бурҳониддин, тургил ул йигит чин сўзлаюр. Ул йигитни топиб, малоҳидалар олдига анинг бирла боргил, зафар топгайсиз».

Филҳол, уйқудин турдилар, кўзлари мунаввар бўлуб, очи-либдур. Олам муаттар бўлубдур. Ушал соат йиғлаб, Амир Темурни топиб келтурдилар. Одамлар барчаси эшитдилар Соҳиб ҳидоят кўзлари сиҳат топубдир, деб хосу ом зиёратга келдилар. Амир Соҳибқиронни яна навозиш қилиб сийладилар. Соҳибқиронга Соҳиб ҳидоят айдилар: «эй ўғлум, сан боргил, кетингдин тезлик ила ман борурман». Амир Темур илгари жўнади. Ҳазрат Соҳиб

¹ Сен пайгамбарсан.;

хидоят асбобларни муҳайя қилиб, неча теваларга китоб юклаб, миқдор тўрт минг улуғ, машҳур муллалар била йўлга туштилар.

Аммо Соҳибқирон ўнинчи кун деганда Шаҳрисабзга келиб кўрдиким, Носир кофир Амир Турагайга гавго қилиб турур. Баҳодур айтур: «тавфиқ қилгил, ўғлум келиб санга имон келтурса, ман ҳам имон келтурай». Ушал вақт Соҳибқирон бориб айдиким, «Соҳиб хидоят яқин келурлар. Эй Носир, санга муноқаша қилурлар. Агар Соҳиб хидоят Бурҳониддинга ижлоода голиб келсанг, ман санга имон келтурурман», деб уч кун муҳлат сўради. Уч кун ўтгандин кейин Носир шум ўз кўнглида айди: «агар Турагай баҳодурни ўғлини йўқ қилмасам, ул мани динимни барҳам ургай», деб, Турагай баҳодур олдиға келди: «Тез бўл, ўғлуни билан имон келтур, бўлмаса, санга омон бермасман».

Соҳибқирон ҳар замон Самарқанд йўлиға қараб-қараб турди. Носир кофир келиб, Амир Темурни белиға қўл уруб, фўтасидин торти. Филҳол, юз киши фидойидин келиб ул малъунлар Амир Темурға ёпуштилар.

Турагай баҳодур хайрон бўлди. Амир Соҳибқирон чин кўнглида нола қилаберди.

Б а й т:

*Илоҳи, подшоҳи кирдикор,
Санга очуқ ниҳон ва ошкор.
Умид бирла кўтарибман билагим,
Илоҳи, сан қабул этгил тилагим.
Илоҳи, бандани еткур мурода,
Қилибон мубтало, қўйма орада.
Илоҳи, дўстларингни ҳурматидин
Чиқарма ул ҳабибинг суннатидин.*

Ногоҳ, Самарқанд тарафидин чанг-тўзон ҳавоға чиқа бошлади. Чанг орасидин оқ кийумлилар кўрунди. Фидойиларға ларза пайдо бўлди, барчалари овозларин чиқариб айдилар: ла илаҳа иллаллоҳу Муҳаммадур расувлуллоҳ.¹ Фидойилар Соҳибқиронни кўлдин кўйиб юбордилар. Соҳиб хидоят етиб келдилар. Аҳли ислом Соҳибқирон бирла олдилариға келдилар. Носир кофир чодир ичра ва олтур курси узра ўлтуруб эрди. Соҳиб хидоят Носир шумни олдиға кириб айдилар: «Эй Носир, сан савол қилурмусан, ё биз?»

Носир малъун айди: «Ман савол қилурман». Кўрсалар тақабурлиқ ила курсида ўлтурур. Яна курсидин тушурмоқ учун айдилар: «соил зиёдаму ё масоил?» Носир айди: «масоил зиёдадур». Айдилар: «тургул, тахт узра ман ўлтурурман, масоилдурман». Жавобиға дармонда бўлуб айди: Сиз савол қилинг. Бурҳониддин айдилар: мунофиқдурсан, сўзингни мувофиқи йўқтур. Соҳибқирон курси келтурди. Соҳиб хидоят курси узра ўлтурдилар. Яна айдилар: сўзлагил, нима дейурсан? Анда саросима бўлуб айди: ман расул бўлурман. Бул киши айдилар: «мўъжизанг

нимадур?» Ул малъун айди: манга фаришта вахий келтургандур, оти Мукнодур. Чинор йигочи ичрадур. Бурҳониддин айдилар: агар Жаброил бўлса, буюргил андин ўзга ерда сенинг пубувватингга гувоҳлиқ берсун. Ул айди: худо ўшул йигоч ичра ҳукм қилтибдур. Яна айдилар: буюргил, ўшул йигочни бутуқ-яфрогида сўзласун. Ул малъун маҳзул бўлуб, жавоб бермади. Айдилар: шариатингга нима бор? Айди: мўъминлар бир-бири ила қариндош, мол-аёлда шерикдурлар. Соҳиб хидоят айдилар: масалан, барчани молини келтуруб, бир-бирига аралаш қилса, ани яна тақсим қилсалар, мол муштарақ, савоб кимға бўлур жазм қилгил, нима ҳукм қилурсан? Ул лаъин жавоб тополмади. Яна айдилар: аҳли аёлга шерик дейурсан, масалан, бир хотунни неча киши келиб зино қилсалар, андин бола тугулса, қайси бириники бўлар, эмди айгил? Анда маҳзул бўлуб, ул шумнинг қора юзидин нопок тери оқа бошлади. Соҳиб хидоят Турагай баҳодурға қараб айдилар: Ефас иби Нух алайҳис салом замонларидин бери ота-боболаринг барчаси подшоҳлиқ, амирлиқ ва беклиқ қилиб ўтубдур. Уларни замонларида мундай кишини сўзин хотунларингга ўзгалар шерик, молларингга ўзгалар меросхўр деб эшиттингму? Турагай баҳодур айди: худо гувоҳ бўлсунким, ман мундин кечтим, безордурман. Носир шум айди: Эй Соҳиб хидоят, Мукно амри била пайгамбарлиқ даъво қилурман. Тонгла Мукно олдиға боргил, анда ижлос қилгил. Анда ҳам маҳзул бўлсам, ўз даъвомдин ўттим.

Соҳиб хидоят Турагай баҳодур ила Соҳибқирон жалавларин бўйниға солиб аҳли ислом барчалари йиғлашиб баҳодур уйиға бордилар. Аммо Носир муқаррар қилиб эрдиким, тонгла яроғ-аслоҳа келтурмангиз, бизларда ҳам олоти ҳамла бўлмағай.

Алқисса, эртаси Соҳиб хидоят отларига миниб, Амир Темурни талаб қилдилар. Соҳибқирон хотириға келдиким, мабодо Носир макр қилмасун деб қилични ёниға беркитуб олди. Аммо Носир шум фидойилардин ўн кишиға яроғ ва аслаҳа беруб, бошиға салла, этниға жанда кийдуруб, қаландар каби бўлуб, Мукно йигочин атрофида турдилар, айдиким: ҳозир бўлурсиз. Ҳар вақт Мукно қатлга ҳукм қилса, таваккуфсиз мусулмонларни ўлдурурсиз.

Анда Соҳиб хидоят Турагай баҳодур бирла Амир Темур олдиларида, келдилар. Бул тарафда Замонбек ўн фидойи била оқ кийумлу бўлуб яқин келдилар. Носир айди: Мукно, агар ман пайгамбар бўлсам, жавоб дегил? Чинордин овоз келди: манга бетоблик юзланубдур. Турагай баҳодурни ўлдуруб, қонин бул йигочға тўксаларингиз соғаярман. Андин кейин, шаҳодат берурман, деди. Фидойилар бирдан баҳодурни ўлдурмоқға қасд қилдилар. Соҳибқирон қўлга қиличин олиб, отасин олдиға келган фидойини андоғ урдиким, қалам қилуб, томуг элатиға юбора берди.

Анда аҳли ислом форигбол яроғ-аслаҳалари йўқ эрди. Ул ўн киши ҳарба ила мукамал эрдилар, гавго кўзголиб, кўб мусулмонларни шаҳид қилдилар. Малоҳида қувват топти. Соҳиб хидоят ва Турагай баҳодур яна Соҳибқирон шаҳр кўргони ичра қочиб кирдилар. Келган фидойини ўлдурдилар. Фидойилар муқаррар қилдиларким, тонгла шаҳрға от қўйурмиз. Аммо ул шум

¹ Оллоҳдан бошқа маъбуд йўқ ва Муҳаммад унинг пайгамбаридир.

Мукно йиғочи атрофида кўб-кўб йиғилди. Ул кеча тонг откунча аҳли келом йиғида бўлдилар. Андин Соҳибқирон жонсус¹ каби бўлуб, Носир лашкари ичра кирди. Кўрдиким, бир қора кийумли Носир қулидин Мукно сарига борур эрди. Амир Темур икки кишини ўзига ҳамроҳ қилиб, анинг орқасидин борур эрдилар. Кўрсалар, гор олдига қелиб тўхтади. Гор эшики очилди. Андин бир киши чиқти. Анга айди: Тонгла, йиғоч, андоғ дегил — мундоғ дегил. Соҳибқирон танудиким, қора кийумли Носир ўзидур, кўб сўзларни анга таълим бериб, ул шум қайтти. Соҳибқирон ҳамроҳларига айдиким, ман шул ердин хабар олурман. Гумон қилурманким, шул гордин чинор остига йўл бордур. Албатта, ул йиғоч ичра киши бор. Ҳар кун йиғочдин сўзлагувчи Мукно ушбу турур, деб эшикни уруб синдирдилар. Андин чинор такигача бордилар. Кўрсалар бир одам ухлаб ётур. Ани ушлаб, бошини ўраб орқаларига кўтариб олиб чиқтилар. Овозини чиқаролмади. Чинор атрофига ўтун йиғиб, ўт қўйиб юбордилар. Ул одамни Соҳиб ҳидоят олдиларига келтурдилар. Шарҳи воқеани андин сўрдилар. Ул бадбахт айди: Мани отим Мукнодур, қирқ йил бўлубдур ман ва Носир иккимиз ушбу ишни ўйлаб топиб эрдук. Қирқ йиллик меҳнатимизни бу ўгул шу кечада зое қилибдур. Сиримиз шулки, аксар ман чинорга кириб Носир Хисравга сўзлар эрдим. Мандин ўзга киши бўлмас эрди. Нечун овозимиз тагаййир бўлса, ўзгалар билуб, анда Мукно лаъинни шаҳр кўргонига осиб қўйдилар. Фарёд қилдиким: «Эй, қавм, Носир сўзи албатта галатдур», деди.

Қавмлари кўрсалар анда чинор ўртаниб ёнадур. Носир қавмини ихлоси фосид бўлуб Мукнога ўқ отиб ўлдурдилар. Носир муни кўруб: Эй қавмларим, Жаброил манга билвоситаи шажар ҳам келур, манга бу иш тўхмат бўлубдур, деди. Қавмлари икки фирқа бўлдилар. Оқиллари кўргон тагига келиб, мусулмонларга йиғлаб айдилар: бизлар хатога кетибмиз, энди мусулмон бўлурмиз. Турағай баҳодур хоҳладиким, шаҳар дарвозасин очишни Соҳибқирон манъ қилди. Агар Носир тўғри келса жангга муқайяд бўлурлар, деди. Соҳибқирон кўргон тефасига чиқиб кўрдиким, Носирни атрофида оқ кийумлардин ўзга киши қолмабдур. Замонбек аслаҳа ва ярогин тоқинуб қўшун атрофида юрур. Носир бир гўшада бошига ёвлик солиб айтурким, манга Жаброил ваҳий келтурур, фатҳ ва нусратдин хабар берур. Анда Соҳибқирон икки минг йиғит жарожир била янги мусулмон бўлганларни ўзига ҳамроҳ қилиб, лашкари малоҳида сарига бордилар. Яна Замонбек лашкари ила жалъ қилмоқга турди. Икки тарафдин икки қул бир-бири ила тўғри бўлдилар. Ҳар замон Носир олдига Замонбек келиб айтур эрди: Эй Носир, зафардин хабар борму, Амир Темур фидойиларни остун-устун қилгудек. Носир айди: шошма, хануз Жаброил келгани йўқ. Беш ва олти мартабадами яна еттинчи келганда айди: борғил, сени Жаброил Амир Темур урушига юборди, отингни Музаффариддин қўйди. Онинг қони сани қиличингда тўкулсин, худо тақдир қилибдур, деди. Анда Замонбек

айди: бу сўз чинму? Носир айди: ёлғон десам каллам танимдин жудо бўлсун.

Андин Замонбек Амир Темур кўшунига борди. Фарёд қилдиким, мандурман Музаффариддин, қайси ерда бўлур Амир Темур, они қони мани қиличимда тўкилур, тақдири худо шулдур, деди. Соҳибқирон аскарини ўнг тарафида эрди, овозини эшитти. Замонбекни кўрдиким, қўлида санчқу, найза, Соҳибқиронга қарши келур. Замонбек кўрдиким, Амирни қора отлиқ қўлида қиличи, бир йиғитдур. Филҳол, Замонбек айди: сан кимсан? Соҳибқирон айди: ман Амир Темур Турағай баҳодур ўғлидурман, нима дерсан? Ул айди: пайгамбарим хабар берибдурким, санинг қонингни тўкарман. Амир Соҳибқирон айди: пайгамбаринг номаъқул сўзлабдур. Анда Замонбекни аччиги келиб, найзасин кўтариб, ҳавола қилди. Амир санчқусин ўтқузуб, қиличин кўтариб, андоғ урдиким, қулоқ-бурнин шипуруб кетти. Замонбек бир юзлук бўлуб қочиб, Носир Хисрав олдига келди. Хануз бошига ёвлуқ солиб ўлтурур. Замонбек айди: Эй Носир Хисрав, Жаброил нима дер? Ул айди: қотили Амир Темур Замонбек Музаффариддиндур. Яна айди: ёлғон айтмагил?! Носир айди: ёлғон десам бошим жасадимдин жудо бўлсин. Анда Замонбек аччигидин газаби келиб, қилич бирла бўйнига андоғ урдиким, ул шумни калласи учуб икки қадам ерга тушти. Шул каззобни руҳи нажаси тамуғ шаҳрига элчи бўлуб етти.

Б а й т:

*Айди Мукнони, мулки девлар хайлига учради,
Тобмади Жаброилни, Азроилга учради.
Қилди даъвойи расуллиқ, бўлди лаъин абад,
Топти маликни яна дўзах элига учради.*

Алқисса, Замонбек бошни олиб Соҳиб ҳидоятни олдиларига келтурди. Турағай баҳодур кўруб, Амир Темурга киши юборди. Соҳибқирон айди: бу қавмни тирик қўймоқ ҳикматдин эмас, деб ўлдурмоқга муқаййид бўлдилар. Охир, баҳодурни ўзи келиб, Амир Темур жоловин ушлаб қайтти. Замонбекга саруполар бердилар. Соҳибқирон айди: бу қавм махраматдин, эрлар бир-бирларин хотунларига назар солурлар, буларни тирик қўймоқ синочилик эмас. Соҳиб ҳидоят яна тақвия қилдилар, барчалари ул қавмни ўлдурмоққа иттифоқ қилдилар. Ул қавм ҳийла бирла бир ҳовлига қамаб икки юз киши атрофига ўтун қалаб, кун ниҳоятда совуқ эрди, катта-кичик барчасини ўт ёқиб куйдуруб юбордилар. Ул малъунларни жони дунё ўтига тоб келтурулмай, томуғ шаҳрига қочтилар. Тонгла боқий қолганларини ҳам тутуб келтуруб ўлдурдилар. Булардин бир хотун қочиб кетти. Қолғон малоҳида чароғ кушлар ўшал бир хотун авлодидур. Носир айтиб эрди.

Б а й т:

*Ким ўлуб қолса дашт оро нечун,
Еса они қарғаю қузғун.*

¹ Ж о н с у с — жосус

*Бул каби ўлгани яна қайтуб
Зинда бўлғайми тонгла — маҳшар кун?*

Бурҳониддин соҳибнинг жавоблари.

Б а й т:

*Қодир Зулжалола қилди ҳаёт,
Ҳашрда тиргузулса эса ҳар зот.
Барча аъзолари бўлуб жужив,
Қолмағай ҳеч Носир Хисрав.*

БУ ДОСТОНДА АМИР СОҲИБҚИРОНИ БУХОРО БОРМОҶИ БАЁНҚУЛИХОННИ САРОЙМУЛҚ ОТЛИҚ ҚИЗИНИ ОЛМОҶИНИ БАЕНИ

Андин кейин малоҳида қавмларини Мавлоно Бурҳониддин афандимиз имдодлари ила тамомила ҳалок қилдилар. Итбоълариндин ҳеч киши қолмади. Андин Мавлоно Бурҳониддин олдин Самарқандга мурожаат қилдилар. Аммо Турағай баҳодур кўб гани, бой киши эрди. Ҳар ижнос моллари бор эрди. Бир кун кўб қўйларни Амир Темурга бериб, савдога юборди. Қўйларини ҳаммасини минг олтунга сотиб, пулларини белига боғлаб, бозорларни сайр қилиб юрур эрди, бир ерда қаландар маърака қилиб сўзлаюр. Қўлида қоғоз, шеър ёзилган. Айтуқим, шул ёзувни қадрига ким етиб, минг олтунга олғай? Амир Соҳибқирон химмати жўшга келиб, минг олтуни қаландар кўлига бериб, олди. Қаландар Амир Темурни бўйи, қоматига қараб, ҳасаб насабдин сўрди. Айдиқим, отанг олдига боргил, муни отанг олдида ўқиғил, боргунча очмағил. Қаландар ҳу деб йўлига кетаберди. Соҳибқирон чақириб сўрадиқим, отингиз нимадур? Айди: отим қоғоз ичра ёзилгандур. Андин кейин отасини олдига келди. Баҳодур айди: ҳеч матоъи олдингму? Соҳибқирон қоғозни берди. Амир Турағай хафа бўлди. Кейин Соҳибқирон очиб ўқуб кўрсалар, Хожа Камол Хўжандий ўшал қаландар экан. Шеърлари форси рубойидур:

*Он каски тамоми даҳр бигирфт нахуст,
Заврақи, замона ситами зулм бишаст.
Жамшиду Сулаймону Скандар гузашт,
Барҳез миён бандаки то навбати ту аст.*

Маълум бўлдиқим, подшоҳи мутақаддимин ер юзин ва кун кўзин олгон ўшал уч киши эрур. Турағай баҳодур бу ибрат қадрин билмади, айдиқим, сани бир банги фириб бериб, алдаб кетибдур. Ўғул бўлсанг тузук бўл, бўлмаса — йўл деб кўб койиди. Амир Темур хафа бўлуб шайх Шамс кулол хизматларига келди. Ўшал кун шайх муроқабача қилиб раҳматуллоҳга уланиб эрдилар. Ўшал йил тарих етти юз эллик беш эрди (1355 й.) дорулфанодин

дурулбақога рихлат қилдилар. Соҳибқирон жанозаларини ўқуб, бир кеча шайхни қабрларида ётиб туш кўрди. Шайх келуб айдилар: Эй ўғлум, Бухорога боргил, худои таборак ва таоло хикматин кўргил. Андин кейин Соҳибқирон Бухорога юзланди. Начанд йўл юруб, яёвликдин кўб чарчади. Бухоронинг Қолақож деган дарвозасидин кириб борди. Бир саройга бориб, бир хужрага кириб қарор олди. Аммо дунёлиғдин бир лаъл Бадахшони киссасида бор эрди. Андин ўзга нимарса йўқ эрди. Лоилож, лаълни жавоҳир бозорига олиб чиқти. Анга ҳар ким харидорлик қилур эрдилар. Ногоҳ тўсиндан барча одамлар қоча бердилар. Соҳибқирон ҳайрон бўлуб, буларни қочганларини сўради. Ҳеч ким жавоб бермади. Ҳар ким ҳар тарафга кетдилар. Ногоҳ бир ўғул маст лоақл келур, кўлида ханжар. Биров айди: эй турк бача, қочгил! Амир Темурни гайрати нихоятда баланд бўлуб, қочмади, турди. Ул ўғул кўлидаги ханжар билан Амир Соҳибқиронга солди. Соҳибқирон ўзини чаб бериб, лаъл Бадахшони кўлидин тушуб кетти. Ул мужиб лаълдин олиб кета берди. Амир Темур анинг кейинидин югурди. Бир одам тутуб айди: Эй турк бача, бу золим кейинидин бормагил, сани ўлдурур. Бу мужиб Бароқхон маҳбубидур. Бароқхон Баёнқулихонни ўғлидур, кўб-кўб мусулмонлар жойларига ўт қўйуб тамона қилур. Муни тўгрисидин ҳеч ким хонга арз қилолмас. Баёнқулихон қартайибдур, мундин бошқа ўгли йўқтур. Хонимиз одилдур. Агар англаса ўглини ўлдурмоққа таваккуф қилмайдур. Агар Бароқхон барҳам еса, Чигатой тўраларидин ҳеч киши қолмас. Лоилож умаро бардош қилиб турур, шояд энақага келса. Кейин Соҳибқирон мусофирлигини ўйлаб, саройга келди. Қўлида ҳеч нима йўқлиқидин саройбон қувлаб юборди. Соҳибқирон оч ва ташна бўлуб кўнглида айди: бориб додхоҳга арз қилай. Ул вақт додхоҳ Амир Ёдгоршоҳ орлот эрди. Бориб шарҳи воқеани баён қилди. Ул: туманбошига боргил, ул мандин эътиборликдур. Андин туманбошига арз қилди: ул ҳам айди: амир Ҳалойирга боргил ул мингбошидур. Анга бориб арз қилиб эрди, ул амир Баён Сулдузга юборди. Ул нўёнлардин эрди. Чигатой одамлари ичида андин зўр, паҳлавон киши йўқ эрди. Ул ҳам таҳаммул қилди. Айди: бу шарифат ишидур, қозиға боргил. Аммо қози имом Саъд эрдилар, анга борди. Арз қилди. Ул киши айди: аммо ман шарифатни олдида хонни андеша қилмайман. Лекин гувоҳ олиб келгил. Соҳибқирон хўб деб, андин заргар бозорига келди. Кўрган одамларни гувоҳликка талаб қилди. Алар айди: бизлар фуқаро бўлурмиз, гувоҳлик беролмасмиз. Жонимиз ўзимизга керакдур. Амир лоилож бир масжидга келиб, очлиқдин йиқилиб ётти. Ярим кеча эрди бир қаландар, кўлида чароғи, келуб Амир аҳволидин сўрди. Соҳибқирон анга воқеани баён қилди. Қаландар айди: орий, Бухорода шундог зулм қилгувчилар бордур. Яна айди: эрта намоздин кейин фалон минор тагига боргил, анда Малҳам порадўз ўлтурур, воқеани анга арз қилгил. Анинг роиятига мулоқат бўлгил, сани додингни Бароқхонга ул киши етгузгай, Амир Темур айди: Эй қаландар, чин сўзлағил. Қаландар ҳақиқатин сўзлади. Андин кейин Соҳибқирон эрта намоздин кейин минор тагига борди. Анда бир дўкон ичра бир оқсоқол киши эски

нимарсаларни тикиб ўлтурар, кийумлари тамом-эски турур. Амир Соҳибқирон ҳайрон бўлди. Хотирига келдиким, бу киши мани фарёдимга қандай етгай?! Охир они олдига келиб салом қилди. Ул киши жавоб саломин бериб, ўз ишига машғул бўлди. Бир ҳарф сўзламади. Соатидин кейин воқеани арз қилди. Соҳибқирон сўзин хўб тинглаб ўлтурди. Айти: умароларга арз қилмадингму? Амир арз қилдим дегач, шогирдларидин бирин Ёдгор шоҳга юборди. Амир кўнглида айти: бул гаир киши бўлса, умаро нечук мунинг олдига келур? Ногоҳ кўрдиким, амир Ёдгор шоҳ рангги бўзарган, туси оқарган келиб бул кишига таъзим қилди. Бу оқсоқол киши анга қарамасдан ўз ишига машғул бўлди, соатидин кейин анга қараб айти: Эй яратгандан кўрқмаган золим, нечук адл ила сўзламайсан? Бул бечорани арзин англамайсан? Андин кейин амир Ёдгоршоҳ кўрқиб айти: оре, бул йигит манга арз қилиб эрди, амир Муъайяд туман бошига юбориб эрдим, ул мандин илгаридур. Яна шогирдин анга юборди. Андак вақтдин кейин кайфи учуб, рангги қочиб амир Муъайяд келди. Бул кишига таъзим-тавозеълар қилди. Бир замондин кейин анга айти: Эй жобир, нечук мунинг арзин англамадинг? Ул айти: ман амир Боязид мингбошига ҳамол қилиб эрдим. Андин кейин кўрқуб букчайиб амир Боязид келди. Ул айти: амир Баён Сулдузга юбориб эрдим, андин кейин Баён Сулдуз саросима бўлуб, Нўён йўлдошлари ила келди. Алар барчаси жигалиқ кимхоб тўнлик эрди. Бул қари киши сира илтифот қилмади. Улар мунтазир бўлуб, тавозеъ ила турдилар. Амир Соҳибқирон бу ишларни кўруб ҳайрат денгизига ғарқ бўлуб, таажубиб бармоқин тишлар эрди. Бир фурсатдин кейин айти: Эй Баён Сулдуз, сан Қорачор нўён бўлсанг, бу мусофирнинг арзин нечук эшитмадинг? Ул айти: Эшиттим, шаръий шариф қозига хавола қилдим. Буюрдиким, қозини келтурунг. Андин кейин қози имом Абу Саид келдилар. Амир Темур анинг иззатиға таажубиб қилур эрди. Ул қари бобо ўлтурган жойида айти: Эй қози, нечук шарият ҳукмин жорий қилмадинг? Қози айти: шохид талаб қилдим. Бул йигит чиқиб кетти, қайтиб келмади. Андин кейин Соҳибқиронга назар қилди. Амир айти: Ман заргарлик бозориға бордим, алар айдилар: биз фуқародурмиз, шаходатлик беролмасмиз, дедилар. Қари бобо айти: боринглар, аларни келтурунг. Бориб заргарларни келтурдилар. Алардин лаълни баҳосин сўрди. Алар айти: бизлар қозини олдида қандоғ гувоҳ бўлурмиз? Бароқхон золимдур, андин кўрқармиз. Анда ул қари кишини аччиги зиёда бўлуб, ғазаби келиб, Бароқхонни келтурунглар, деди. Соҳибқиронни жигар-бағрида тамом тоқат қолмади. Айти: Эй бобо, на учун булар сизни мунча иззат қилур? Қари бобо айти: жим ўлтиргин, маълум қилурман. Аммо ўз ишига машғул бўлди. Барча сукутда эрдилар. То қари бобо сўзламагунча, ҳеч ким сўзлаёлмас эрди. Ногоҳ шотирлар кўнғирогин садоси кела берди. Кўрсалар, асъасою дабдаба ва шон-шавкат ила Бароқхон келур. Анда умаро ва фуқаро барчалари ўринларидин турдилар. Анда минор тагиға барча катта-кичик йигилдилар. Анда қари бобо сукутда эрди. Бароқхон била барча умаро, беклар ул кишига қараб мунтазир эрдилар.

Кейин қари бобо Бароқхонга қараб айти: Эй золим, тоқайгача санга мадҳу сано қилурман ва зомин бўлурман, энди отангга айтурман, ҳалок бўлурсан. Бароқхон айти: эй бобо, мани ёзуким нимадур? Анга воқеани баён қилди, яна айти: эй бобо, хабарим йўқдур, деб маҳрамни талаб қилиб сўради. Повужуд, маҳбуби эрди. Маҳрам айти: лаълни мастликда билмадим қайда қолибдур. Бароқхон қўлин кўксига қўйиб тавозеъ била айти: эй бобо, манга руҳсат беринг, бул йигит эртага мани олдимга бореун, лаълни икки баҳосин берурман. Заргарлар айти: баҳоси минг олтун эрди. Хон айти: икки минг тилло берай. Анда ул кишидин барчаларига руҳсат бўлуб, кеттилар. Андин кейин, Амир Темурга айти: йигит турғил, Бароқхондин бориб молингни олғил. Соҳибқирон айти: даъвомдин ўттим. Сиз воқеани баён қилинг. Ул киши айти: сен ул ерга бориб, қайтуб келгил, сенга айтурман. Андин кейин, Амир дошловк бўлуб хонни ўрдасига борди. Кўрдиким, Бароқхон айвон устида айш-ишрат ила ўлтурур. Амир Темурга кўзи тушти. Туриб ёнидан ўрин кўрсатти. Маҳрамларига буюрдиким, икки минг олтун келтурунг. Анда филхол Соҳибқирон олдига келтуруб қўйдилар, кўб узрлар қилиб айти. Албатта, мани арзи иҳлосимни бобога еткурурсиз. Андин кейин Амир Соҳибқирон олтуларни олиб яна истиқболи қари бобони олдига келди. Бобо айти: олдингму? Амир айти: оре, олдим. Андин кейин олтуларни икки тақсим қилиб бирин бобони олдига қўйди, бул киши хафа бўлуб, айти: эй подон бола, дунёга мани ҳоқатим йўқ, манга олтун қаҳат эрмас, ўзинг олғил, харажат қилурсан. Соҳибқирон айти: Эй бобо, манга сирингизни айтиб, ман бечорани хурсанд қилинг. Қари бобо айти: Эй барно йигит, мани сўзимни эшитгил. Ман қирқ йилдин бери порадўзлик қилурман. Кишидин тамаъ қилмасман. Шул минорага чиқиб азон айтур эрдим. Ун йил бўлубдурким, ахшом вақтида ёмғир ёғар эрди. Ушал вақт бир хотун ўта берди. Ани қавми чигатоидин бир маст турки келиб шул хотунни қўлидин тортиб, бир уйга келтурди. Ул заифа фарёд қилдиким, мани қўлидин, эй мусулмонлар, ҳалос қилинглар. Ман порсо бўлурман. Яна эрим айтиб эрдиким, шу бу кеча уйда бўлмасанг, талоқ қилурман. Яна мани бу ахволда кўрса, балки ўлдурур, манга раҳм қилинглар, дер эрди. Ман ани қўлидин пажот бергали туркни уйига бордим. Анинг куллари келиб мани ура берди. Ман алардин қочтим. Кўрдиким, ул мазлумани уйига олиб кирди. Ман ўйлаб, бул хотунни эрдин талоқ бўлмасин фикрин қилдим. Ул вақт кечани аввали эрди. Минорага чиқиб овози балаид ила ассалату хайрум мин ан навм¹ деб чақира бошладим. Баёнқулихон арк узра Қуръон тиловат қилур, экан, эшитиб, муқаррабларни чақириб, шул вақт азон айтур қилдур, деди. Алар айти: телбадур ё аблаҳ жишидур. Хон мунда бир воқеа бор, деб киши юборди. Ул келиб мени минорадин хонни олдига олиб борди. Хон сўрадиким, телбамусан ё хушёр? Ман айдим: хушёр эрурман. Анга воқеани баён қилдим. Хон ул турк била мазлумага киши

¹ Намоз уйқидан афзал.

юбориб, келтурди. Яна ул хотунни эрини талаб қилиб келтурдилар. Туркни коф ичра солиб, бўғуб ура-ура ўлдурдилар. Хотунда гуноҳ йўқлигин эрига маълум қилдилар. Андин кейин хон мани ўзига ота қилди. Айди эй ота, мани томуг ўтидин нажот бердингиз, энди ҳар воқеа шахр ичра бўлса, мани огоҳ қилгайсиз. Худои таоло учун онд айтурманки сиздин бошқа азони бемаҳал айтиб маълум қилгон киши йўқдур. Мазлумлар додига етсам, деди. Ҳоло, муддат ўн йил бўлубдур, шул ишга маъмурдурман. Бул сабабдин шул кунгача умаро мандин қўрқарлар. Воқеа шулдур.

Амир анга видоълашиб, саройга келди. Саройбонга пул берди. Ҳоло, Бобо породўз дерлар, қабрлари Бухорони жануб тарафидаги дарвозададур.

ЭМДИ СЎЗНИ БАЁНҚУЛИХОН ПОДШОДИН ЭШИТМАҚ КЕРАК

Бир кеча тушида Шайх ул аъламни кўрди. Айдилар: хилофи шаръий қилмагил, тургил, қизларингни эрга бергил. Баёнқулихонни тўққиз қизи бор эрди. Уйқудин туруб, барча қизларини жамъ қилди. Айди: Эй болаларим, эр ихтиёр қилинглар. Барчалари қабул қилди. Барчасидин кичиги Сарой Мулк хонимча эрди, айди, эй ота, сизни давлатингиз соясидан ҳеч жойга бормасмен, эр ҳам қабул қилмасмен, деди. Андин кейин хон бир қизини амир Чокуга ва бирини амир Жаҳон шоҳга берди. Бирин амир Ўлжойга берди. Ҳар қизини бир кишига берди. Қўб-қўб тўй-томошалар қилди. Бир кун яна Шайх ул аъламни тушида кўрди. Айдилар: қизингни эрга бергил. Уйқудин туриб кичик қизини чақириб айди: Эрга берурман. Қиз айди: мен ихтиёр қилмасман. Яна неча мартаба тушида кўрди. Шайх ул аълам ваҳшат ила айтурлар: қизингни эрга бергил. Анда хонимчани чақириб айди: Эй қизим, мани ризоликимга қарасанг, эрга тегмоқни ихтиёр қилгил. Анда хонимча айди: мани хохлашимга қарасангиз?! Мани Турагай Баҳодир ўғлига берингиз. Хон амир Турагай баҳодурдин хафа бўлган эрди, қабул қилмади. Яна хонимча айди: мани хохлашим шулки, ким шатранж ўйнаб ютса, ман они қабул қиламан, агарчи чўпон бўлса ҳам. Хон хайрон бўлди. Айди: номахрамни сенинг олдинга нечук келтурурман? Хонимча айди: ман қулбачаларингиз сифатида бўлай. Сиз айтинг, ким бизни қул бачамиз шатранж ўйнамоқ даъвосин қилур, ҳар ким шун ютса ман анга қулумни инъом қилурман. Хон андин кейин қизин сўзин қабул қилиб, хўи деди.

Тонгласи мун эшитиб шатранж ўйнагувчилар кела берди. Барчасини хонимча юта берди. Аммо, Шайх ул аълам тушида айтиб эрдилар, қизинг кимни хоҳласа анга бергил. Яна хонимча айди: эй отажоним, жарчига айтинг, ҳар ерда шатранж ўйнагувчи бўлса, келсун. Андин кейин жарчи бозорларда нидо қилур эрди. Амир Соҳибқирон бу овозни эшитиб, чиқиб сўрди, жарчи воқеани баён қилди. Аммо шатранж ўйнамоқда мисли йўқ эрди. Амир айди: Мен ҳам билурман. Андин кейин Амир Соҳибқиронни олиб бордилар.

Хон кўрдиким, бир турк бача, эгнида чакмон, бошида телпак. Хон айди: бу йигит нимани билур? Жарчи айди: ҳарчанд манъ қилдим, бўлмади, бирга келди. Амир Соҳибқирон ҳеч нима демади. Хон буюрдиким, қул бачани келтуринглар. Дарҳол келтурдилар. Амир билдиким, ўгул либосини кийубдур, аммо ўзи қиздур. Филҳол, кўруб бир-бирига кўнгул бердилар. Амир анда кўнглида деди.

Б а й т:

*Эй жамолинг партави хуришиди олам тобдек,
Шавқдин айлар тегиш кўнгулум мани симобдек.
Офият денгизидин ҳар дамда айлар баргарон,
Халқани зулфунг кўнгул балиқларин қуллобдек.*

Шатранжни ўртага қўйдилар. Соҳибқирон айди: ман шарт бирла ўйнагайман. Хон айди: шарт шулки, агар ютсанг, бу қулбача сеникидур. Амир айди: бой берсам нима қилурман? Хон айди: Сандин ҳеч тамаъ йўқ. Амир айди: гар ман ютқузсам шул гулом бачага қул бўлурман. Ўзи ёширун ошиқ бўлиб эрди. Эмди шатранж ўйнай берди уч бисотгача. Ҳар бисотиға бир кеча ва бир кун ўтуб кета берди. Амир Темур голиб келди. Ахир, хонимча этакин силкитиб, туруб уйига кетти. Хон хайрон бўлди. Бул анойи киши деб фаҳмлаб эрди, лекин Амир Соҳибқирон ман Турагай баҳодур, ўғлиман, деб маълум қилмади. Сабаб шулки, малоҳидалар жанггида хон қочиб эрди. Амир Турагай баҳодур айтиб эрдиким, хон номардлик қилиб қочмаса, ман дафъи қилуб эрдим. Бу воқеани хонга эшиттуриб эрдилар. Хон хафа бўлуб эрди. Соҳибқирон шул жиҳатдин кўрқиб ҳасаб ва насабни маълум қилмади. Хон айди: бу кун боргил, тонгла келгул. Қул бача сеникидур. Соҳибқирон андин саройга борди. Аммо хон уйига кириб, хонимча бирла кенгаш қилди, эй ота, аҳдингизга вафо қилиб, агарчандики, қул бўлса ҳам, анга беринг. Хон хайрон бўлуб ўйлаб, эшикига мулозим қўйди. Мулозимга турк бача келса, ичкари киргузмагил, деди.

Эртаси Соҳибқирон борди, дарвозадаги мулозимлар йўл бермадилар. Қайтиб саройга келиб, хужрасида қарор олди. Эртасига бир чўри Соҳибқиронни ахтариб келиб, саройдин топиб бир қоғоз хат ёзилганни берди. Айтибдурким, «ҳамд ила дуруд адосидин сўнгра ул ёрижонимга салом ва паём бўлсунким, ушбу сиз била шатранж ўйнаган қул бача хон қизи Сарой Мулк хонимча бўлурман. Иштиёқи муҳаббат манда бўлса ва соим боғинда жамолим чароғинда умид қилса хонга келиб арз қилсун. Отам одил бўлса мани анга берса керак. Мабодо бошқа қулбачани берса олмасун, нома тамом, вассалом».

Аммо Амир Соҳибқирон ул чўрига тавозеълар қилиб, йиғлаб арз-холини айтиб юборди. Эртасига хон ов қилмоқ учун отланиб борур эрди. Амир Темур йўл узра бориб: Эй подшоҳи одил, аҳдингга вафо қил, деб хонга арз қилди. Хон саросима бўлуб, овга бормаи қайтиб эртасига начанд бошқа қулбачаларни юборди. Соҳибқирон ман била шатранж ўйнаган қулбача йўқ деб қабул

қилмади. Хон хайрон бўлуб, Сирож Қамарий вазирга қараб айди: боргил, ўшал турк бачага жавоб бергил, деди. Вазир дарҳол келиб айди: Эй йигит, ул хонни ўзини қизидур, боргил, мулукона тўй асбобини келтургил, деб қўлида бир қути бор эрди. Амирга очиб кўрсатти. Ичи тўла олтундур. Вазир айди: ақалли, мартаба шунча олтуни келтуруб тўй асбобини мухайё қилиб, олурсан. Вазирни мақсади бу эрдиким, албатта бу ишни ухдасидин чиқолмас деб қилгон эрди. Аммо Соҳибқиронни мухаббати жиҳатидин уч кунга мухлат берди. Агар ондин ўтса, сўзинг кулогимга кирмас. Андин кейин Соҳибқирон хужрага келиб, фикр ила ўйлаб йиглар эрди.

Б а й т:

*Хар ошиқни қосаи чашми пур об эмас,
Еш тўкмайин юз узра дуо мустажоб эмас.*

Андин кейин Мозори Файз Осор ҳазрат Шайх ул аъламга бориб, бошин қўйуб, фиғон полан ва зори даргоҳборига қилиб айди: эй, яратган тангрим, мани жону кўнглимни ани ишқида куйдирмагил ва бу хижрон тоғидин олиб, мани ёрим висолин боғига еткургил, деб кўзи уйқуга борди. Ҳазрат Шайх ул аълам тушида келиб, айдилар: Эй Амир Темур, тургил, олло таоло қудратини кўргил. Филҳол, Амир Темур туруб, ердин бир кесакни олиб ҳожатга борди. Кўрдиким, девор тағида бир нимарса кўрунур. Бориб кўрса, бир қути турур. Они кўтариб қараса вазирни қўлида кўрган қутидур. Соати таажжуб қилиб, ўз кўнглида, муни манга худо етқузди, деб эрта памозин ўқуб, сабр қилмай қўлтукига қутини олиб, шаҳр ичра кирди. Кўрдиким, одамлар ҳар тарафга югуруб секин-секин сўзлашулар. Андин кейин Амир ҳар қайсидин воқеани сўрди. Ҳеч ким жавоб бермади. Кўрса, Сирож Қамарий шитоб ила келур. Соҳибқирон ишқ голиб бўлуб, анга салом берди. Вазир филҳол, қўлтукига қутуни кўриб, буюрдиким: бойла бу ўгрини. Оёқини кишан бирла, қўлини занжир ила боғладилар. Воқеа бу эрдиким, ушбу кеча хон ўрдасига ўгри кириб, хонни жароҳатлантуруб, ўлаеп қилиб яна бул қутуни олиб қочиб, ҳожатхонага беркитиб эрди. Одамлар саросима бўлуб у ён бу ён югурмоқларига сабаб бу эрди. Амир Соҳибқиронни қўл-оёғини боғлаб, вазирни олдига келтурдилар. Амир Темур айди: мани гуноҳим нимадур деса, одамлар сўқар эрдилар. Вазир Амирни хон олдига келтурди. Кўрсалар хон тахт устида ўлтурубдур. Амирлар ва беклар хонни ўнг тарафида ва чап тарафида ўлтурубдур. Бароқхон ўгли ҳам хонни ёнидадур. Вазир баргоҳга ўгрини топтим, деб кўрунуш қилди. Хон айди: бизни қизни талаб қилган сан эрдингму? Амир Темур айди: оре, яна айди: бизга жароҳат салгонсанму? Ондин кейин Соҳибқирон бошдин ўтган воқеани бир-бир баён қилди. Хон илтифотга олмади. Амир Темурни олиб бориб зиндонга солдилар. Аммо хон ҳолати назъга етиб, дорулфанодин дорулбақога сафар қилди.

Б а й т:

*Вақтиқи келиб фалак бериб иззатини,
Ўттиз йил адл узра кўруб давлатини.
Тушолди они умри кечиб, келди қазо
Соқиким анга берди ажал шарбатини.*

Жумаъ кечаси рамазон ойини еттисида руҳи пўр футихин қуши тан кафасидин учмоҳ йиғочларин бутоқиға тайрон қилди. Аммо ўлмасдин илгари Бароқхон ўглини тахтга ўтқазиб, анга васият қилдиким амирларни, вазирларни ва бекларни ўз ўрнида мандек кўргил. Сирож Қамарийни яхши иззат қилгил, деб эрди. Андин кейин хонни жанозасини ўқуб, Сирож Қамарий тобут олдида йиғлай-йиғлай олиб бориб, жасадини Шайх ул аълам ёнига дафн айлаб, қабрини устига иморат қилдилар.

БУ ДОСТОНДА БАРОҚХОН ТАХТ УЗРА ЎЛТУРГОНИ, ҚОЙДАИ ПОДШОҲЛИҚ ХИРМАНИН ҚУЙДИРГОНИ БАЁНИ

Олам ҳар кун ўлуб, дигар кун бўлуб, аммо амирлик маснади узра Бароқхон қарор олди. Уч кундин кейин Сирож Қамарийни ўлдурмоқ андешасини қилди. Чунки, ани кўб ёмон кўрар эрди. Сирож Қамарийга буюрдиким, саллам била жигамни келтургил. Дарҳол туруб олиб келиб, узатган вақтида қўлидин тушуб кетти. Мани саллам била жигамни тушурдинг, гўё ўзумни тушурдинг деб жаллодга буюруб, қўлини кести. Вазир айди: бу қўлим била етти қиронга нома ёзиб, Чигатой авлодини дунё ва охиротини маъмурига қўшиш қилур эрдим. Бул қуни мани шаҳид қилурсан деб бу рубойини айди.

Н а з м:

*Ҳайф одил шоҳдин ушбу писар,
Талаб ўтидин бу танимда кўб асар.
Ман шаҳид бўлдим бу кун қон ичра ғарқ,
Фисқу исёнга ғарқ ўлуб, эй беҳабар.*

Аммо Сирож Қамарий шаҳид бўлгандин кейин юртга ғавго пайдо бўлуб, Бароқхон нохуш қилди. Отасини тамом бекларини изл¹ қилди. Амир Чоку, амир Баён Сулдуз, амир Ёдгоршоҳ бу каби бекларни ҳукуматдин тушуруб ўзидин йироқ қилди. Одамлар ўз бошларига ишлар қила берди. Аммо Амир Темур зиндонда

¹ Изл — хўрлаш.

қолиб, Бароқхонни ёдига келмай, эсидин чиқиб кетти. Хаво кўб иссинг, ёз вақти эрди. Амир Темур ҳар кеча нола ва зори қилиб, кўб-кўб йиғлар эрди.

Б а й т:

*Маъбудига арз қилди зорин,
Даргоҳига тутуб рўйи ниёзин.
Дедиким, ҳажими фарид сенсан,
Ва онаи жамъи дард сенсан.
Ман ожизам ва қавийдур агёр.
Ман бекасун хасмдур ситамжор.
Ожизлара лутф этиб карам қил,
Бекасларни ғамин адам қил.*

Зиндонбон содот муътақидлардин эрди, Амирни оёқ-қўлини ечуб қўйиб эрди. Ярим кечада биров келиб Амир Соҳибқиронга салом қилди. Айди: Эй йигит, нечук мунча тушовда бўлғонинг менинг учундур, қути олгон ўғри мандурман. Тургил, санга нажот бергайман. Амир отини сўрди. Ул айди: ишинг бўлмасун, мани санга зорим йўқ, деб зиндондин Амирни чиқариб олди.

Зиндонбон, филхол, уйқудин туруб ёнидагиларни уйготти. Ғавго қилдилар. Одамлар атрофини олдилар. Бароқхон уйғониб, том узра чиқти. «Ўғриман», деган қора кийган эрди. Амир Темурга айди: мандин жудо бўлмағил, деб ҳар жонибдин келган киши ҳамла қилса, ул қора кийумлик дафъи қилур эрди. Одамлар била жанг қила-қила бир масжиди жомеъга яқин келдилар. Бир улуг йиғочга келиб қора кийумлик гойиб бўлди. Амир Темур масжиди жомеъ ичра кириб, они олти дарвозаси бор эрди, одамлар ҳар қайси дарвозани олиб турдилар. Ҳеч киши журъати йўқким, ичкари кирса. Андин кейин Амир Соҳибқирон ўзини минор юқорисига олди. Анда тоғ отқунча туруб кундузи бўлғоч Амирни ҳеч ким минордин тушуrolмади. Ким юқори чиқса кўлида таблиқ била урар эди. Филхол, ўлур эрди. Юз киши такида пойлар эрдилар. Ул кун ўтти, кеч бўлди. Ярим кечага боргонда ул қора кийумлик олдига чиқти. Амир они таёқ била урмоқга ҳаракат қилди. Бул айди: қўлунгни торт, дўстунг бўлурман. Амир бирла икков бўлуб туштиллар. Барча уйқуда турар. Андин ўтса икки қора кийумлик туруп, алар ҳамроҳ бўлуб, Амирни арқа еткурдилар. Кўрса даричалар очук. Амир айди: мани қаерга олиб борурсиз, минг машаққат била қочуб юрурман. Анда ул қулди. Амирни илтифот бирла қўлидин ушлаб етти дарвозадин киргузуб, барчасига қуфл уруб, бировига келтурди. Анда, рангоранг палослар солинган, турли-турли тўшақлар солинган, анда дарҳол мўм шамъларни олтун лаган узра ёқиб қўйдилар. Андин кейин айди: сиз била шатранж ўйнаган, яна бу мушкул ишлардин нажот берган Сарой Мулк бону бўлурман. Амир Соҳибқирон айди: Эй маликам хонимча, сани ишқингдин кўб балоларга гирифтор бўлдим. Алҳамдулиллоҳ, эмди висонингни маишатингни ўтоғи манга муяссар бўлди.

Б а й т:

*Жонни ким жонони учун севса, жононин севар,
Жони учун кимки жононин севар, жонин севар,
Ҳар кимнинг оламда миқдоричадур таъбида майл,
Ман лаби жононими Хизр оби ҳайвонин севар.*

Алқисса, Амир анга асл насабини баён қилди. Хонимча билдиким, амир Турағай баҳодурни ўғли туруп. Андин кейин икковлари ғаму ҳасрат деворини бузуб, маишат ўтоғини тузуб, неча кун айш-ишрат ила бўлдилар. Ногоҳ, фалакни гардиши, бир кеча Бароқхон том устига чиқиб кўрдиким, синглисини уйида чироғ ёнур, таажжуб қилиб, томдин-томга ўтиб хонимчани уйига келиб, секин эшикдин назар қилса, икков бўлуб намоз ўқурлар. Дарҳол, қуларидин ўн кишини мукамал қилди. Хонимча салом бериб эрди, дупур-дупур оёқларни овози кела берди. Хонимча чиқиб кўрса, одамлар эшикни олдига йиғилибдур, фарёд қилдиким, «намозингдин тургил», ҳануз бўлмай намоз ичра келиб, Амирни аъзоси етмиш жойидин ярадор бўлуб, Амир ўзидин кетиб йиқилди. Мукаррар қилдиларким, ўлди деб оёқидин сургаб Шайх Ҳасан Бохурзий майдонига олиб бориб ташладилар. Андин кейин Бароқхон бир қулига буюрдиким, секин хонимчани шаҳардин ташқари олиб чиқиб ўлдиргил ҳеч ким билмасун, чунки ман номус қилурман, ёмон от қолғай, деди.

Андин кейин Хонимчани отни орқасига миндуруб даштга олиб чиқти. Хонимча билдиким, албатта ўлдуруп. Секин қулни ёнидин ханжарини олиб, бўйнига андоғ урдиким, боши олма каби отилиб, отдин танаси юмаланиб, том йиқилғондек ерга тушиб ҳалок бўлди. Андин кейин қулни кийумларини кийиб, эгар устига миниб, Бухородин Қаршига юзланди. Икки кунда Қаршига келиб, андин кейин Шаҳрисабзга йўл олди. Келатуруб, оти чарчаб ўлди, андин Кейин пиёда йуруб, Йиғочлик деган ерга етти. Анда бир сариф туслик кишини кўрди. Қўйчиларни кутуб, бениҳоят қўйлар анинг атрофида йуруп. Ул одам Турағай баҳодур эрди. Хонимча йиғоч тушуб кетти. Бошида бўрк бор эрди, йиғочга тегиб ерга тушуб сўрди. Қайдин келурсан, ким бўлурсан? Бул айди: Турағай баҳодур келини бўлурман, деди. Баҳодур ҳайрон бўлди. Хонимча бошдин ўтган воқеани бир-бир баён қилди. Андин кейин Турағай баҳодур йиғлаб айди. Эй келин болам, Амир Темур мани ўғлумдур, муддати икки йил бўлубдир, ман тополмайман.

Андин кейин келинни иззат-икром бирла ҳовлисига олиб келди. Бировини анга бериб, неча чўриларни онга тайин қилди. Андин кейин Бароқхонга нома ёздурди. Айдиким, бизни ўғлумиз Бухорога бориб, сани отанг қизини бизни ўғлумиз Амир Темур била шатранж ўйнатиб, қизини бизни ўғлумизга бағишлаб экан, анинг учун Сарой Мулк хонимча сихат-саломат бул ерга келибдур. Айди: Амур Темурни яна саломат бизни олдимизга юборгил, бўлмаса лашқари кўрагон била бориб, Бухоро туфроқини кўкга совургайман. Албатта

тезлик ила юборгайсан. Андин кейин нома келиб Бароқхонга тегди. Нома мазмунидин огоҳ бўлуб, хон хайрон саросима бўлди. Айди: ман билмадим ул амир Турагай баҳодур ўгли эканини. Они ўликидин ва тирикидин ному нишон йўқтур. Андин кейин ҳар тарафга одам юбориб ахтардилар.

ЭМДИ СЎЗНИ АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОНДИН ЭШИТМАК КЕРАК

Аммо ўшал Шайх Ҳасан Бохурзийни майдонида ётганида ярим кечада муридлари шайхни зиёратларига бориб кела туруб, кўрдиким, бир нимарса ётур, келиб мулоҳаза қилиб кўрса бир йигит, барча аъзоси ёра, секин-секин қимирлаб ётур. Икки киши эрдилар, кўтариб уйларига келтурдилар. Андин хўб тарбиятига муқайид бўлдилар. Қирқ кунда сихат топти. Андин кейин шайхнинг хизматига келтурдилар. Шайх Ҳасан кўб навозишлар қилдилар.

БУ ДОСТОНДА ДЎНБОЙ БАҲОДУР АМИР ТЕМУР ҚЎЛИДА ЎЛГОНИ. АНИ СИНГЛИСИ АХТОРИБ КЕЛГОНИНИ БАЁНИ

Аммо ўшул вақтларда Урганж ҳокими Ҳусайн сўфи эрди. Ўгли бор эрдиким, оти Дўнбой баҳодур эрди. Доим сайд узра ов овлаб юрур эрди. Анинг бир қуши бор эди, чангалида тевани кўтарур эрди. Елгуз келиб Бухорони афгор қилур эрди. Хабар бердиларким, Дўнбой баҳодур келур. Алқисса, Бароқхон нечанд одамларни рокиб қилиб юборди. Шайх Ҳасан мулоқабата эрдилар, кўзларини очиб, буюрдиларким, бир от келтиринг, деди. Дарҳол бир от келтурдилар. Амир Темурга бердилар. Айдилар, эй Темур, сан хон олдиға борғил. Андин кейин Амир Соҳибқирон отиға миниб, шаҳар дарвозасидин ташқари чиқиб, йўлни йўқотти. Ҳарчанд ахтариб қўшунни тополмади. Кун туш бўлуб, ҳароратда сувсаб эрди, бир нима бир тарафдин яшнаб кўрунур. Отини анга югуртуб борди. Кўрса бир қора ранглиқ от қозуқдин айланиб турур, они ёнида найза ерга санчуқлик. Анинг софида кўкарчин юмуртқаси каби олмос кўрунур. Қуёшни шуъласидин олмос яшнаб турур экан. Анда бир паҳлавон йигит ётур, шижоатда далир, бошидин олтун куббалиқ дубулғасини ерга қўйубдур. Соҳибқирон ани олдиға бориб кўрдиким, от бағрида машқда сув кўрунур. Ул сувдин олиб ичти. Ул киши кўзини очиб кўрдиким, бир гўзал йигит, буғдой ранглик, қирра бурунлик, тиши-тишиға ёпушган турур. Анда ҳеч нима демай яна кўзини юмди. Соҳибқирон сўрдиким, очмусан ё сувсаган-мусан ё касалмусан? Яна кўзини очиб қўлтуқидин бир ҳуққани нечанд машаққат ила олиб берди. Яна кўзини юмуб ёта берди. Соҳибқирон қутичани олиб кўрса, тарёқ иси келур, ҳеч нима йўқдур. Билдиким, они тарёқ хумори қилиб йиқилибдур. Соҳибқирон анинг

тақоворини миниб, аттордин неча пулга тарёқ келтурди. Йўл узра полиздин уч-тўрт қовун олиб анинг олдиға келиб, тарёқдин пичоқ бирла ўн мисқол кесиб берди. Зиёдасини ҳуққасига солди. Ани Дўнбой баҳодур истеъмол қилиб, андин кейин сўзга келиб, айди: Эй ўғул, мани ҳақимга ажаб яхшилиқ иш қилдинг, бу муҳлиқдин нажот бердинг. Амир Соҳибқирон сўрди: ким бўлурсан, қайдин келурсан. Айди: ман Дўнбой баҳодур бўлурман. Бул ерга келиб, хуморлиқдин ўлаёзим. Худо хайр берсун, вақти била тарёқ еткурдинг, мани ўлжам сеникидур. Соҳибқирон анга ҳасаб ва насабин маълум қилди. Сан била жанг қилурни орзу қилурман. Дўнбой айди: манга фурсат бергил. Анда Соҳибқирон била қовунни кеса қилиб едилар. Дўнбой айди: ман бир соат ухлайин, андин кейин, сен била муқобил бўлайин деб бошин қўйуб уйқуга кетти. Соатидин кейин туруб, кўзига қон тўлуб айди: эй бек бача, мани шартимдин эмин бўл, ман била жанг қилмагил. Амир айди: кеча сани авсофингни эшитиб эрдим, сан била жанг қилмоқни орзу қилурман. Анда кўб-кўб насихат қилди. Амир Темур тингламади. Анда икковлари рокиб бўлуб, Дўнбой баҳодур санчқусин қўлиға олиб, Амир Темур ҳам найзасини қўлиға олиб бир-бирига ҳамла қилдилар. Дўнбой баҳодур отиға маҳмиз уруб, Соҳибқиронга санчқу ҳавола қилди. Амир даб қилуб, ёқасидин ушлаб, тизиги тизига тираб, бир тортиб отдин йиқитти. Найзаси ушалди, яна жиловни қўймай отиға минди, ёсини қўлиға олиб. Амирға қараб ўқ отди. Соҳибқирон қалқон юзига тутти, яна ўқ отди, яна Амир қалқон тутти. Дўнбой ботир шиддатда бўлуб, қиличчи қўлга олиб, Амирға қараб солди. Соҳибқирон қалқон тутуб эрди, дубулғаси икки пора бўлди. Амирға зиён қилмади. Амир қиличчи кўтариб овоз била андоғ урдиким, Дўнбой ботир отдин юмаланиб, ерда ётур эрди. Амирни қиличи елвасига тўрт бормоқ ботди. Дўнбой қиличчи кўтариб Амирға солғач, Амирни отини тўрт оёғини қалам қилди. Соҳибқирон ҳам яёв бўлуб, иккала баҳодур ҳарба олиштилар. Амирни совути Дўнбой яроғ қиличи зарбидин ушалди. Дўнбой совути Амир қиличи зарбидин ушалди. Иккала паҳлавон бир-бирларидин зарбу зарба қолдилар. Райрат жиҳатидин икков бир-бирини ёқаларига осилиб талаш қилдилар. Иккови ҳам боғидин оёғ терга гарқ бўлдилар. Амирни боши ани қўлтуғида эрди. Чунки Амирдин бўйи ярим газ юқори эрди. Соҳибқирон бовужуд талош қила-қила кеч вақти бўлди. Дўнбой баҳодур воя ейдиган вақтим бўлди деб эрди. Амир андин кейин жудо бўлди. Яна ўн мисқол тарёқ тарёқ еди. Амирға айди: сан ҳам егил. Амир ўн мисқол тарёқ еди. Амирға айди: сан ҳам яна егил. Амир қабул қилмади. Дўнбой баҳодур айди: эй йигит, мунда бир воқеа бор, сан билмадинг деб алдади. Андин кейин Амир ҳам еди. Сўнгра айди: кайфин билай десанг, сув ичгил. Пиёлада сувни қўйиб, лабига текузуб ичган кишидек Соҳибқиронга тутти. Икки пиёла сувни Амир ичти. Соати ўтмай оғзи қуруди, юраги оғриди, қуввати кетиб, заифланди. Дўнбойдин омон талаб қилди, нажот бермади, Амир кўнгли била тангри таборак ва таслоға муножот қилди.

*Оё парвордигорим, биру борим,
Санга маълум ниҳону ошкорим.
Ўзинг бергил манга мундин нажоти,
Муножотим қабул эт, ушбу зорим.*

Ушул вақт ғойибдин қўл пайдо бўлуб, Дўнбойни кўтариб ерга урди. Дўнбой айди: Эй йигит, бу нечук? Амир айди: тургил, Хусайн сўфи отанг хизматиға боргил, Бухоро одамиға озор бермагил. Дўнбой айди: талабим бор. Амир айди: дегил. Анда Дўнбой кишиға айтмагил деб амирға онд берди. Айди: бу ханжарни олгил, манга солгил, бошимни танимдин жудо қилгил, бўлмаса, сани ўлдурман. Эмди манга тириклик номус. Амир айди: Эй баҳодур, бул ерда бул ишларимизни ҳеч киши кўргани йўқ. Яна манга қасам бергил, кишиға айтмайман, деб. Қабул қилмади. Ажали етиб эрди насиҳат фойда қилмади. Охир, калласини танасидин жудо қилиб, от ва қилич ва найзасига қарамай Амир хафа ва қайғуда бўлуб, Бухороға келди. Бароқхон қўшунлари ҳам Дўнбойни тополмай келуб эрди. Соҳибқирон аҳдида бўлуб, ҳеч кимға сўзламади.

Аммо бу сўзни эшитмак керакким, арбобдин икки ўгул, бирини оти Асадулло, бирини оти Саъдулло, иккови Хожая Убон зиёратиға борур эрдилар. Бир сойда кўб қаргалар овоз қилур, нечаси чикуб, нечаси тушур эрдилар. Икков бир-бириға мундин хабар олайлук, деб келсалар, Дўнбой ботир қизил қониға гарқ бўлуб ётур. Оти вафолиг қилиб, эгасини атрофини олиб, қушлар ва йиртқичлар келса, дафъи қилур. Булар Дўнбой ўлугини таниб билдилар. Маслаҳат қилдилар, хон олдиға бориб, Дўнбойни ўлдурдук дермиз. Ўлугини от узра олиб, Бароқхонға келтурдилар. Бисёр ёлгон сўзладилар. Дўнбой баҳодур бошини хон дарвозаға осинглар, деб буюрди. Аммо отини ҳеч ким миномлади, занжирлаб қўйдилар. Иккала арбоб бачани туманбоши мансабига еткурди. Лекин бул сўз Хоразмда Хусайн Сўфиға етти. Уч кун урганжийлар мотам тутдилар. Урганж беклари айдилар: Бухоро борурмиз, Хусайн сўфи манъ қилди. Аммо Дўнбой ботирни бир синглиси бор эрди. Иккови бир кунда отга минуб эрдилар. Отини Камол ой дер эрдилар. Гўё гўзаллиғда хусни ўн тўрт кунлик тўлган ойға ўхшар эрди, дудоғи маржон, тишлари мисли инжу, ўзи шўху биқу эрди. Эгниға кўрк, бошиға бўрк кийуб, халқа-халқа кокилларини одамлардин беркитуб доим газот узра юрур эрди. Кучи-куввати огосидин неча даража зиёда эрди. Анинг баҳодурлиғидин барча ваҳм кўрқор эрди. Доим авқот кофирлар била урушуб, бисёр ўлжа олган сабабидин анинг лақабин Ўлжой Туркон дер эрдилар. Дўнбой Бухороға келуб ул қиз Хуросон бориб эрди. Хусайн Сўфи қизим эшитмасун деб, юртиға жарчи қўйдиким, Дўнбой ўлди деб ҳеч ким сўзламасун. Андин кейин Ўлжой Туркон кўб мол била отасини олдиға келди. Ҳеч ким бу воқеадин сўзламадилар. Огосини сўрдиким, қайдадур. Айдилар: Бухоро бориб, келгани йўқтур. Отасиға қараб айди: бир ходиса бўлгандурму, нечук келмас?

Ман борурман, деди. Отаси манъ, қилади қабул қилмади. Бир кун ул қиз ов овлаб юрур эрди бир тева, маст, анга келуб дафъи қилуб эрди. ани бир йўмриқ била бир уруб ўлдурди. Эгаси араби эрди, келиб айди: ботир бўлсанг, оганг боши Бухоро дориди турур, зўрлиқни анда қил, мани тевам огангни ўлдургани йўқ. Бу сўзни эшитуб кайфи бузулуб, зор-зор йиглаб, отасиға келуб, айди: ман Бухоро бориб оғам қонин даъво қилурман деб, баҳодурлиқига ишонуб, кечани кеча, кундузни кундуз қилуб, Бухоро шаҳрини дарвозасиға келуб, бир ариғ ёқасида қарор олди. Анда Дўнбой баҳодурни отини кўрди, ўкраб йиглаб юборди. Яна ўзини тўхтатиб, қараса, занжир ила тортиб қўйурлар, ёниға одам келолмас. Келган нимарсани ҳалок қилур. Бу қиз от олдиға бориб эрди, исин олиб, тануб жим турди. Отини супуриб, қашилаб, эгар қўйди, устиға минуб, регистонға борди. Жарчилар бир йигит келур, деб Бароқхонға воқеани билтурдилар. Анда хон олдиға борди. Бароқхон курси узра ўлтуруб эрди. Қиз хонни тўғрисиға келуб, қарши бўлуб, тиз букуб ўлтуруб шарҳи воқеани хонға бир-бир баён қилди, оғамни ўлдурган қотилни талаб қилурман, деди. Андин кейин Бароқхон иккала арбоб бачаға киши юбориб олиб келтурди. Қиз айди: буларда ҳад йўқ, оғамни ўлдурса. Бароқхон айди: булар манга Дўнбойни ўлдурдим дебдур. Мундин ўзга қотилни қайдин топурумиз?!

Ўлжой Туркон айди: Эй подшоҳ, сиз энди катта-кичикға буюринг мани назаримдин ўтсунлар. Ман оғам қотилини ўзим таниб олурман. Анда хон Бухоро халқиға етти ёшдин етмишгача, тўққуз ёшдин тўқсонгача барча одамни қизни назаридин уч кунгача ўтқузишни буюрди. Қиз бирин-бирин айди: бу тожик, бу араб, бу аҷам, бу бўзчи, бу қўшчи, бу темурчи, бу турк, бу кўмирчи, булар ичра мани оғамни ўлдурган киши йўқ. Они башпоратиға барча таҳсин қилдилар. Учунчи кун Амир Темур айди: ман ҳам назаридин ўтай, танурму ё йўқму, деб борур эрди. Яқин бормасдин назари тушуб, филҳол. Амирни салобатидин билиб айди: ана келур, мани оғам қотилини тобдим деб, Соҳибқирон олдини тўсуб, ҳасаб ва насабдин сўрди. Амир они қиз эконини билуб, анга ўзини маълум қилди. Барча билдилар, Турағай баҳодур ўгли Амир Темур ушбу турур. Ўлжой Туркон айди: сандин оғам қонин талаб қилурман. Анда Бароқхон Соҳибқиронға яроғ ва аслаҳалар берди. Одамлар тамоша қилдилар.

Ўлжой Туркон айди: сену биз қадим пахлавлонлардек масоф қилурмиз. Аммо бир-биримизга ўқ отмаймиз, чунки тамошо қилгувчиларға тегмасун, Икковлари қўлга санчқу олдилар. Амир чаққонлиғ ила қизни найзасини уруб сийдурди. Сўнгра қиз қўлиға қилич олиб, Амирға солиб эрди, совутдин ўтуб, Амир елкаси андак яраланди. Яна Соҳибқирон қиличин кўтариб, бошдин айлантуруб, урмасдин қайтти. Ўлжой Туркон айди: нечук урмадин? Соҳибқирон айди: сан аврат қизсан, бошингга урсам, яланг бўлмасун деб уёлдим. Яна бошқа сўз: эрларни яроғи хотунлар қони била бўёлмағай. Анда яроғни қўйуб, Амирни ёқосидин ушлаб, эртадин кечгача талош қилдилар. Амирни кўтариб Бароқхонни равоқини тағига келтурди. Бароқхон энгашуб қараб ўлтуруб эрди, Амирни

орқаси Бароқхонга келуб тегди. Амир бир сакраб ерга тушуб Бароқхонни кўтариб яна Ўлжой Турконни қўшуб кўтариб олиб, неча қадам юруб, икковини саломат ер узра қўйди. Одамлардин бирдан овоз чиқти. Ўлжой Туркон келуб Амирни қўлини ўпти, айди: ман ўзимни санга бағишладим. Соҳибқирон айди: отанг олдиға борғил ман сани тўй-томоша била олурман. Андин кейин Ўлжой Туркон Хоразмга борди.

Алқисса, Турағай баҳодур Бароқхонга нома юбориб эрди. Бароқхон Амирни ҳар қаердин йўқлатиб эрди. Эмдиликда хон Амир Темурни Шаҳрисабзга юбормоқ бўлуб, Амирға хилъати хослар кийдуруб отасини хизматига юборди. Турағай баҳодур ўглини олдиға чиқуб, ота ва ўғул қучоқлашиб кўруштилар. Неча кун Амир Шаҳрисабзда Хонимча дийдорига мушарраф бўлди. Турағай баҳодур айди: Эй ўғлум, тўй асбобини тайёр қилуб, Хонимча била Бухорога борайлук. Аввал, Баёнқулихон таъзиясини адо қилуб, сўнгра кейин тўйин юртга берайлук. Амир Темур қабул қилди. Андин амир Турағай ҳар нима кераклигини олиб, Бухорога юзландилар. Уч юз қатор тева тўйга кераклик юкларни ортиб, минг қўй била Бухорога етуб келдилар. Бароқхон эшитуб, олдиларига чиқти. Муни Чигатой беклари кўруб, рашк қилдилар. Бухорода кирқ кун кеча-кундуз ойин боглаб, тўй бердилар. Бароқхон мастликда айди: Эй баҳодур, сани оталаринг нўёндин келибдур, ман мансаби нўён демай, беандешалик қилдим. Баҳодур туруб, таъзим бажо келтурди.

Тўй тамом бўлгандин кейин, Бароқхон Турағай баҳодурни талаб қилди. Айди: Эй баҳодур, хонлиг русумини санга бердим. Ман уй ичра неча кун тинчлик қилайин. Баҳодур айди: Эй хоним афандим, салтанатни манга берурсиз, юрт қабул қилмас. Хон айди: ҳар ким санга хилоф қилса, бўйинини узарман, қонин тўкарман. Анда беклар тамоми хондин кўрқуб, Чингизхон расмида келиб, дуо қилдилар, Турағай баҳодур саркутин ичтилар. Анда амир Турағай юртни адл била сўрай берди. Ушул вақт ҳуқомодин бири айди. Чигатой авлодидин давлат мунқатиъ бўлуб, Қорачор нўён авлодиға давлат етуб, тараққий қилур, эмди амирлик ва беклик навбати Амир Темур-Соҳибқиронникидур.

БУ ДОСТОНДА САЙИИД ОТА ШАРОФАТИДИН ҚАЛМОҚЛАР МУСУЛМОН БЎЛГЕНИ, АМИР ТУРАҒАЙ БАҲОДУР ДАШТИ ҚИПЧОҚГА БОРИБ, ОЛАМ ФОНИЙДИН ИНТИҚОЛ ҚИЛГОНИНИ БАЕНИ

Ҳазрат Худованд лам язил ва ла язал хилъати кароматни ва либоси қобилиятни кимни бўйнига муносиб қилуб кимни қад-қоматига лойиқ қилур, яна кимларни залолат тунидин, жаҳолат чўлидан келтуруб имони ислом қуёши ила мунаввар қилуб, шаръи шариф дарёсидин сувлар ато айлагай.

Ровийлар андоғ ривоят қилурларким, ҳазрат Саййид Ота раҳматуллоҳ алайҳанинг муборак исмлари Саййид Аҳмад эрди, элатларга Саййид Ота деб шуҳрат тобдилар. Қолу хол ул зоти шарифга мундариж бўлгон эрди.

Меърож кеча расул акром саллолоҳу алайҳи васаллам Ҳаким отанинг муборак руҳларига бул зотни тобишургон эрдилар, Саййид Аҳмад деган бир қобил зоти шариф бизни авлодимиздин туғулса керак. Етти ёшларида ҳазрат Ҳаким Ота қўб назри марҳамат қилгон эрдилар. Ламхот ва нафхотда дерким, Саййид Ота ўн тўрт ёшларида Хоразмдин Бухорои шарифга бориб, йигирма йил илм таҳсилига машғул бўлдилар. Вақтики Баёнқулихон замонида Шайх ул аълам ва ҳазрат Саййид Ота иккала аҳлалони ўрталарида андак мунозаъат ўтуб эрди. Аммо Баёнқулихон Шайх ул аъламга иродат қилуб, ҳазрат Саййид Отани шаҳрдин ихрож қилди. Саййид Ота теваға минуб, дарё ёқасига келуб, андин ўтуб Тошкандга юзлануб борур эрдилар. Йўлда Бадр Ота, Садр Ота, Узун Ҳасан Ота Хоразмдин келуб, бул кишига қўшулуб, бу тўртовлари ҳамроҳ бўлуб, пири комил талаб қилуб, Тошкандга яқин келдилар. Ул мавзеъ Тошкандга бир тош келур эрди. Онда бир жасади кўмирдек қора кишини кўрдиларким, намозда турурлар. Маркаблари пода боқар. Ул зоти шариф Зангги Ота эрдилар. Ул ерда подачилик қилур эрдилар. Булар аҳволидин сўрдилар. Эй йигитлар, сафар муборак бўлсун. Тўртовлари айди: пири комил талаб қилурмиз. Анда Зангги Ота ба-илми каромат олти жиҳатдин бўй олиб дедилар: ҳар қанча атрофни исини олдим, ўзимдин афзал киши кўрмадим. Филҳол, Бадр Ота, Садр Ота, Узун Ҳасан Ота мурид бўлдилар. Саййид Ота тавоф қилдилар, кўнгилларида ҳабаший каби қора кишига ҳам ихлос қилса бўлурму, деб андек шак била мурид бўлдилар. Зангги бобо бу рубойини дедилар.

Байт:

*Эй дўстларим, келуб манга боқ,
Аъзойим қорадур, вале кўнгил оқ.
Атрофдин олдим бир исни,
Бул бандадин ўзга сини беҳроқ.*

Аммо ўшул уч кишини ишлари тараққий қила берди. Лекин Саййид Ота шак қилгонларига пушаймон бўлдилар. Ахир Анбар Онага арз қилдилар: пир манга илтифот қилмаслар. Анбар Она Зангги Ота хотунлари эрди, Хоразм Бурхонийни қизи эрди. Они арзини еткурдилар. Ҳазрат Зангги бобо айдилар, ул муллолиг ва сиёдатликқа гурур қилди. Ахир, Анбар Она таълими била Саййид Ота бир қора гиламга ўралуб Зангги Ота йўлларида ётиб эрди, кечаси Зангги Ота юруб келуб кўкрагини бостилар. Саййид Ота ҳаракат қилди. Зангги ота кўруб табассум қилдилар. Ул кеча қўб совук, ер узра қор ёқгон эрди. Саййид Ота кўкраклариде бир қумгон сувни олиб ётиб эрдилар, ҳароратлари била сув иссиғ бўлуб эрди, филҳол Зангги бобога бердилар. Пир муни кўруб, назари марҳамат била бир тўжа қилдилар. Андин камол тоуб, сўнгра Саййид Ота ишлари тараққий бўла берди. Саййид отлари Саййид Аҳмад эрди. Бир кеча Саййид Ота туш кўрдиким, Дашти Қипчоқдин оламини тутуб қора сел келур. Дуо қилуб эрди, қора сел

оқ бўлди, онда яна қорайди, бир аждарҳо чиқуб, Мовароуннахрға келуб, оламни хароб қилди. Анда оқ селда йигирма етти алам пайдо бўлди. Ҳар қайсини орқасидин аждаҳойи ўн саккиз шоҳи бор. Шунини кўруб уйғонуб, кўрқуб келуб воқеани Зангги Отаға сўзладилар. Зангги бобо айтдилар: ул сел қавми қипчоқ кофирдур, сизни кароматингиз била мусулмонлар диниға дохил бўлурлар, ул йигирма етти алам, андин йигирма етти бек чиқар. Андин кейин аждаҳолар қалмоқ жамоасидур, Мовароуннахрни мусаллат қилур, ўзбеклардин Соҳибқирон вужудға келур, эти Амир Темур бўлур. Ул ўлка иқлим барчасини мусахарра қилур. Шариати расул акром саллоллоху алайҳи вассаламға кўб ривож бергай. Анинг авлод-авлоди салтанат сургайлар. Андин кейин яна мусаллат бўлган хонни лақабини Халифат турраҳмон дерлар. Яна неча замондин кейин аҳли ҳукумат қолмоқдан келуб ўзбек мулкани олгайлар. Бўйи етти газ бўлгай, кўп соҳир бўлгай, ўн саккиз киши алардин подшоҳлиқ қилғойлар. Алардин неча йил ва неча замонлар ўтгандин кейин Дажжол алайҳал лаъина хуруж қилгай, валлоху олам.

Алқисса, Саййид Отаға Ҳазрат Зангги бобо Дашти Қинчоққа борғил деб ижозат бердилар. Айдилар: Эй Сайёҳ ўғлум, Сизни қўлингизда тотор ва Хоразм хонлари била, кўб элатлар мусулмон бўлиб сизга мурид бўлгайлар. Шул вақтда Хоразмға Жонибек қалмоқ хон бўлибдур. Расул алайҳиссалом пайгамбаримиздин бери ул юртлар мусулмон эрди.

Ул қалмоқ ўз диниға тобеъ қилубдур. Эмди, эй ўғлум, биздин рухсат сизга бўлсун ул юртларға бориб мўғул ва тоторларни мусулмон қилуб, шариатни жорий қилинг деб кулоқ била асо бериб дуо қилуб фотиҳа бериб юбордилар. Бадр Ота айди: ман ҳам борурман. Зангги Ота ҳарчанд манъ қилдилар, бўлмади, икковлари ҳамроҳ бўлмоқға иттифоқ қилдилар. Зангги Ота Саййид отаға китоби қилуб бердилар. Ҳар ерда дармонда бўлсанг очиб кўргил, андин икковлари Дашти Қинчоққа равона бўлдилар. Начанд йўл юруб иккала мурид бир чўлистонға келдиларким, ошиқлар кўнглидин иссиғроқ оташ ила қумлари бахиллар кўзидан қаттиғроқ, ул миқдорда сувсаб ташна бўлдиларким, Бадр Ота оёқдин қолдилар. Шу даражаға еттики, руҳ тўтиси тан қафасин зиндонидин учмоқ шакаристониға тайрон қилди, яъни доҳили раҳмат бўлдилар. Анда Саййид ҳам чўлламоқлари голиб келуб Зангги бобо берган хатлари хотириға келуб, очиб мутоллаа қилсалар, дебдурларким, Бадр Ота қайси ерда оламдин ўтса, ўшал ерға дафи қилинг. Андин Айнинбуъ булоқи зоҳир бўлур. Ўшал булоқ бизни замонимизгача холо мавжуддир. Ул мавзеъни Куйук дерлар, Тошкандға тўрт тошдур. Яна айтувдурларким, соат таваққуф қилсанг, қавми ҳозир бўлурлар. Алар Бадр Ота жанозасини ўқурлар. Анда Саййид Ота гўр кавлаб эрдилар, булоқ зухур этти, ичтилар, сучук эрди, қондилар. Анда майитни қуруқлаб турдилар. Ногоҳ бир тарафдин чанг-тўзон пайдо бўлди. Андин кўп-кўп оқ кийумлик одамлар кўрунди. Нечалари қоплонға минган ва қанчалари арслонға минубдурлар. Баъзилари бабрга

минуб, турлук-турлук ҳайвонларға минуб келдилар. Аларни улуғи Шайх Ҳасан Булғорий эрдилар. Бухорои шарифға келурдилар. Анда Бадр Отаға намоз ўқуб, турбатға тобшурдилар. Саййид Ота уч кунгача ул ерда алар билан суҳбат туздилар. Шайх Ҳасан Саййид Отаға айдилар: «бориб жатта қипчоқни мусулмон қилурсиз». Алар била видоъ қилуб, йўлга туштилар. Бир тоғни этакиға келуб кўрсалар бир қоплон кийикни олиб емоқға қасд қилубдур. Анга сиёсат ила овоз қилдилар, кийикни ташлаб кетти. Бул кийик Саййидни оёқларига бош қўйди. Андин сайдни бир булоқ ёқасига келтурди. Анда бир йигитча ўн саккиз яшар мажнун сифат, сочлари белиға тушган, тошдин камар боғлаган калласини кўксига ташлаб ўлтурур. Кийик келиши бирла йигит ўрнидан туруб эрди, Саййид анга келуб салом бердилар. Бошни кўгарди, ҳарчанд сўз сўрдилар жавоб бермади. Яна калласин кўкрагиға ташлаб ўлтурди. Баногоҳ чангги бир тарафдин кўрунди, ул тўзон ичра минг чоқлук қора кийумли болалар олти ёшар — етти ёшар ўйнаб келурлар. Барчалари бу йигитни бошидин айландилар. Бўйинида бути бор эрди. Анга сажда қилдилар. Яна ўйинга муқайид бўлдилар. Ўйунлари мисли ўқ ёй, пухтабозлиқ ва тупуқбозлиқ ва дарбозлиқ, неча ўйинлар шунга ўхшаш эрди. Аммо ул йигит ҳеч қарамайдур. Саййид таажжубда бўлдилар. Алар йигитға айтур эрди: Эй бек бача афандим, нечук қайғудасиз? Ул сўзламас эрди. Яна бир тарафдин чанг пайдо бўлди. Андин ўн минг қора кийумли йигитчалар барчаси ўн саккиз ёшар мукамал ва мусаллаҳ ёроғ-жабдуқ била отларға минган, бошларида жиға, келуб ул йигитдин булар ҳам парвона каби айландилар, бошларини оёқиға қўйдилар. Айди: «Эй бек бача, аргумоқ отлар, аслаҳа-ёроғлар билан турур, баҳодурлар бекор юрур, турғил, мамлакатға муқайид бўлғил» деса, асло гапирмас эрди. Андин кейин минг қиз, қўллариди дўнбура, рақс қилуб барчалари турлук-турлук либослар кийиб, гўзаллиқда раъно каби, зеболикда барно, алар келуб айдилар: Эй бек бача, хоним, сизга фидо жоним, бизлар сизга чўри бўлайлик шароб, чоғир, оёғлар тўла қўйуб берайлик, бул миқдор хафалиғда ва қайғуда бўлманг», дер эрдилар. Аларға ҳеч илтифот қилмас эрди. Андин кейин ўн минг йигит келди. Ёшлари ўттиздин қирқгача, барчалари мукамал ва мусаллиҳ, андин кейин ўн минг киши келдилар, барчалари қора кийган, бўйниларида бут осган, мўйлаби оғзин босган, саф-саф кела бердилар. Саййид таажжубда эрдилар. Алар ўртасида бир оқсоқол қари киши йиғлай-йиғлай кўзлари кўрмас бўлубдур. Ул йигитни кучоғиға олиб, зор-зор йиғлаб айди: Эй ўғлум, мани қарилиғда заиф нотавон қилдинг, улус аҳли ўртасида қайғуда қўйдинг. Келғил, манга сўзлагил, тоқатим қолмади. Мунга ҳазрат Саййид Ота ҳайрат бармоқин тишлаб, вожабо, бу ўғулға нима воқеа юзланубдур дер эрдилар. Ул жамоа бул ердин қайтдилар. Саййидни ҳар қайсилари меҳмон қилурға уйларига таклиф қилдилар. Агарчи кофир бўлсалар ҳам меҳмонни дўст тутар эрдилар. Саййид алар билан бордилар. Олдилариға ош-таом келтурдилар. Саййид емадилар айдилар: Сизлар кофирсиз, таомингиз макрух. Саййид ота ўшун қари кишидан телба йигитни

шарҳи воқеасини сўради. Қари киши сўзга келуб айди: шаро-
фатлиқ меҳмон, мани Жонибек хон дерлар, бу мамлакатлар барчаси
менга тобеъдур. Бу йигит мени ўғлумдур. Оти Ўзбекхондур. Ўғлум
қанча кўшун била Табризга ва Хўжандга борур эрди, табриз-
ликлар йўл узра келуб, Фарҳодбек, Хисравбек иккови бизни аскар
бирла жанг қилубдилар. Алар кўшунлари ичра қаландари Хожа
Камол Хўжандий — машхур киши келуб, мани аскаримни дуои бад
қилиб, қаргаб, бир овуч туфроғ сочиб экан, қанчаси жинни, телва
бўлиб ва қанчаси ўлубдурлар. Мани ўғлум ҳам телва бўлубдур.
Анда Саййид Ота муборак оғизларидин бир томчи ҳоқиға томузиб
эрдилар, филҳол, ҳушёр бўлуб, соғайди. Анда Жонибекхонни элати
била бу кароматни кўруб мусулмон бўлдилар. Подшоси Ўзбекхон
ҳам мусулмон бўлди. Хар кунда Саййид Ота олдиларига алар
қавмидин икки қабила-уч қабила келуб, мусулмон бўлур эрдилар.

Алқисса, Саййид Ота Хоразм шаҳри ичра кириб, ҳар ерда
бутхоналардаги бутларни синдируб, масжид ва хонақоҳ солдуруб
илми қол, илми ҳол дарсида мавж урар эрдилар. Шариатни ул
юртларга жорий қилдилар. Кунлардан бир кун Хожа Камол
Табризда туруб эшиттиларким, ҳазрат Саййид Ота Қипчоқ
элатларини мусулмон қилибдурлар деб. Ушбу газални айтуб,
элчидин юбордилар.

Байт:

*Ибрат ила қил назар, бул ерға кел, бул ерға кел,
Бўлмайн зеру забар, бул ерға кел, бул ерға кел.
Сан бу дам қошимға кел, хизматда бўл, кўзингни оч,
Илкима тиғи ду сипор, бул ерға кел, бул ерға кел.*

Анда ҳазрат Саййид Ота бу сўзни эшитуб валоятлари ва
соёдоллари мавжига келуб, филҳол, қаламни қўлига олиб, ушбу
иншони битуб, Табризга Хожа Камол хизматиға элчиға бериб
юбордилар.

Байт:

*Ҳимматим жўш урса, мундин ариши аъло бораман,
Сайр этарман бу жаҳонни, якка, танҳо бораман.
Мисраъим, мадди қиличдур. Умаро қатлидин нишон,
Кофир аҳлиға бўлиб шайх, калисо бораман.
Ихтиёрим йўқ ўзумда барча иш оллоҳ билур,
Амридаманки, асноға гоҳи боло бораман.
Фахри қилма гар қўлингда бўлса ул тиғи ду сипор,
Тиғингни айлаб яроғ этмоққа савдо бораман.
Саййид Аҳмаддур отим, пирим мани Зангги бобо,
Бохабар бўлғил сени айлабки яғмо бораман.*

Лекин икки азиз ўрталарида бу каби сўз кўбдур. Бир кун
Ўзбекхон Саййид Отанинг хизматлариға келуб, суҳбат қилуб

ўлтуруб айди: Эй Сирожиқдин афандим, пирим, нима бўладур
бизлар била Хўжандга борсангиз, андин Дашти Қипчоқга борсак,
эшитурманким: Хўжанд одамларин ярмисидин кўби кофир эмиш
деб. Тангри иззи жалл ёр бўлиб, пирлар мададкор бўлса,
кофирларни мусулмон қилсак, мусулмонларни сизга баъйат
қилдурсак. Саййид ота тузук, бу маслаҳатларинг яхши деб жавоб
бердилар. Андин кейин Ўзбекхон ўттиз минг аскар билан
Хўжандга юриш қилдилар. Аммо Саййид Ота ҳам мусулмон бўлган
мурид элатлардин ўн минг йигитни Хўжандга ва Табризга олиб
жўнадилар. Табриз ҳоқими Фарҳодбек олдиларида Хожа Камол бор
эдилар. Эшитуб шаҳрдин ташқари кўшун билан чиқтилар. Бу
ёндин Саййид Ота бордилар. Тарих етти юз эллик тўққуз
(1358-й.) да сафар ойини йигирманчисида, жумаъ куни эрди, икки
аскар бир-бириға муқобил бўлди. Саййид Ота ул кун бир яхши
арғумоқ отга минуб, зарбофт, кимхоф кийуб кўшун ўртасида
эрдилар. Барча ул кишиға таъзим-тавозеъда эрди. Ўзбекхон аҳд
қилдиким, мани авлодимда сизни зурриётингизга барча қул бўлиб
абадул абад хизмат қилғай.

Анда Хожа Камол сўрдилар: зарбофт, кимхоф кийган киши
кимдур. Айдилар. Саййид Ота. Андин кейин Хожа Камол ушбу
рубойини ўқ билан боғлаб, ёйға солиб икки манзил йироқ ердин
оттилар. Саййид хабардор бўлуб, ўқни қўллари била ушлаб
олдилар. Бу кароматни Саййиддин сарих кўрдилар. Қоғозни олиб,
хатни ўқиб кўрдилар.

Байт:

*Саййид аҳлоқ ичра бу оромудур,
Зоҳирингда зийнату зебомудур,
Хилъати зор киймоқингдин не қиёс,
Икки ранг икки юз раъномудур?*

Анда Саййид Ота бу келган ўқға бу рубойини ёзиб бойлаб,
бормоқлари билан ўқни чертиб юбордилар, гўё ёйдин чиқгон ўқ
каби Хожа Камолға бориб етти. Ўқуб кўрсалар бу рубойи
ёзилгандур.

Байт:

*Ушбу оламда юрурман рангеба-ранг,
Хожа, кўргуз ғайратинг қилмай даранг.
Зебими раъноға ўхшатма мани,
Шайхимиз Зангги Отадур англасанг.*

Алқисса, тонгласи куффор зулумоти беркунуб, куёш сайёди кўк
майдониға чиқуб, олам мўъмин кўнглидек зиё тошуб эрди. Анда
икки тарафдин нақора, борабон, карнай чолиб икки аскар бир-бирға
муқобил бўлдилар. Лекин Фарҳодбекни қалмоқлардин аскар, бало
адад кўб эрди. Ул кун андоғ уруш бўлдиким,

Бўлди як бора ки уруи қаттиг,
 Кўб ситиб найзалар ушолиб тиг,
 Осмонга чиқуб гўбору гард,
 Кўлаги асбобини олиб ҳар фард,
 Марг даллоли бўлди чобуки чуёт,
 Ақд баъйини анда айлаб суёт,
 Гарм бўлди йламини бозори,
 Малик ул Мавт бўлуб харидори,
 Сув каби эл қони тўқулмаклик,
 Танларидин боши сўкилмаклик,
 Ушлашиб, тишлашиб олишмоқдур,
 Рўбарў келса ким солишмоқдур,
 Барчаси бир-бирин суруб ҳар ён,
 Баъзи жон ваҳмидин бўлуб ҳайрон,
 Ким қочиб, ким қуварни билмаслар,
 Гард ила бир-бирин кўроласлар,
 Қиру сойда тўзон олиб кўзни,
 Ким тонур анда ёв билан ўзни,
 Ушлашиб бир-бирин қучоқлашмоқ,
 Гар қилич бўлмаса фичоқлашмоқ,
 Соё тоши сонича кесиб бошни,
 Анда фарқ айламай қари-ёшни,
 Оглар ўз ҳолича юрур ййнаб,
 Кимсалар жон берур тилин чайнаб,
 Кимсалар заҳмидин оқиб қони,
 Қийналиб чиқмойин неча жони.

Аммо ул кун уруи ҳаддин ошти. Қалмоқлар қони дарё каби тошти. Саййид Ота муридларидин Қўнғир отлиг йигит майдонга кириб бир-бир эзлик қалмоқни жонин тамуг қазармасига юборди. Анда Саййид Ота айдилар: баракалло, Қўнғир отлиқ муридим. Они авлоди Қўнғирот отандилар. Андин кейин манглайи оқ қашқа отлиг бир йигит майдонига кирди. Ул баҳодур қалмоқдин саксон кишини жаҳаннамга саксон қилди. Анга Саййид Ота: «баракалло, манглай отлиг муридим» дедилар. Мангут отандилар. Мангут асли — манглай от. Аммо, мангут икки қисмдур: оқ мангут, қора мангут. Оқ мангут ҳазрат Амир Темур авлодидур. Яна бир баҳодир чиқуб юз қалмоқни ўлдурди. Ул Қонадул отлиқ шаҳлавон эрди. Андин кейин Фарҳодбек Хожгага таъзим қилуб, фотиҳа олиб, майдонга юзланди. Яна бул тарафда Ўзбекхон Саййидга таъзим қилуб, фотиҳа олиб, майдонга юзланди. Иккала авлиё ботинда бир-бирларига жанг-жадалда эрдилар. Анда иккови бир-бирига муқобил бўлуб, Фарҳодбек Ўзбекхонни белидан ушлаб кўтарди. Қўнғунлар ҳар замон Саййидга илтижо қилдилар. Саййид Ота ширлари ҳазрат Зангги Отага мутаважжих бўлдилар. Вақти келуб Ўзбекхонни нўтаси узулуб, ерга тушуб, кўли синди. Ўзбекхонни аскари қочти. Табриз қўнғунлари голиб келди. Саййид Ота

ширларига мутаважжих бўлуб эрдилар. Ушал кечаси Саййидни тушида Зангги бобо келуб: мардона бўл, дедилар. Анда тун ярмида тоғ жонибидин садон гойиби келди. Табриз аскаринин гавго ва шавқин чиқа берди. Ун киши жосус бўлуб бориб кўрсалар, Табриз қўшинларини сел келуб босибдур. Маълум бўлдики, қаромати Зангги бободур. Ўзбекхон аскари кўб ўлжа олдилар. Хожка била Фарҳодбек қочиб ёшундилар. Саййид ота қўшун била бостуруб Табриз қонқосига кирдилар. Хожка била бекни ҳарчанд ахтариб тополмадилар. Саййид Ота буюрдилар. Табриз уламоларини жамъ қилинлар, деб. Албатта, Хожка Камол ҳам кўрунса керак. Анда жамъи уламо келдилар. Саййид сўрдиларким, шу икки масалани сўргайман: Тангрим нимани яратмас ва нимани билмас? Анда муллолар қирқ кунга муҳлат сўрдилар. Қирқ кундин кейин Ўзбекхон муллоларни қатли омга буюрди. Анда бир қари хотун келуб айди: Эй жаллод, қатли уламодин қўлингни торт, масала жавобини ман берадурман. Они хонни олдиға келтурдилар. Қари хотун айди: Эй хоним афандим, масалани иззат қилсанг, тахтдин тушгил. Хон Саййидга қаради. Саййид ишорат қилдилар, Ўзбекхон ерга тушди. Қари хотун анда айди: Масалани жавоби булдурким, тангри таборак ва таоло ўзи каби худони яратмас, яна ўзидин ўзга худони билмас. Анда Саййид Ота «бу масалани санга Хожка Камол ўргатибдур», деб уч кун қари хотунни қамаб қўйдилар. Хожка Камол била Фарҳодбек бул хотун ҳовлисида эрдилар. Анда қари хотун қамалганини эшиттилар. Фарҳодбек бизлар учун хотун кишини азоб тортмоғи яхши эмас, деб Ўзбекхон олдиға борди. Орқасидин Хожка бордилар. Фарҳодбек неча кишини қилич билан уриб, «бул хотунда нимаг бор», деб қутқариб юборди. Ҳеч киши бек қошиға боролмади. Ногоҳ исқандар они отлиқ киши келуб, бекни қатл қилди. Хожка келгач, Саййид Ота Хожани тутуб олдилар. Ул шаҳар одамлари барчаси мусулмон бўлуб, ҳазрат Саййид Отага мурид бўлдилар. Аммо Ўзбекхон аскарига Табриз ҳавоси хуш келмай ўла берди. Хон Дашти Қипчоқа мурожаат қилди. Хожани келтуриб шаҳр ичра саройга қўйдилар. Анда Саййидга Хожка Камол бу рубойини айтиб юбордилар.

Байт:

*Илоҳи, мартабангни ҳақ паравон айласун, Саййид,
 Мадад ҳолимга доим Шохмардон айласун, Саййид.
 Мани фориғ қилуб ғамдин бу ердин сен нажот этгил,
 Сани ҳам мушкулнинг тангрим осон айласун, Саййид.*

Андин кейин, Саййид Ота бу сўзни эшитуб, Ўзбекхондин руҳсат олиб, Хожка Камолни Табризга юбордилар. Аммо Қамаридин отлиг бир тожик бор эди. У шумни асли Балхдин эрди, бўйи узун киши эрди, саёҳат қилуб юриб, Дашти Қипчоқга келди. Ул вақтларда Тўқтемирхон, баъзи китобларда Тўқлуг Темурхон дерлар, ёши ўн тўртда эрди. Уғлон маснадиға ўлтуруб эрди. Қамаридин тожик расми айёрлик била бул ерга келуб аларга хизмат қилуб юрар эрди.

бул ерга келуб аларга хизмат қилуб юрар эрди. Ул вақтларда халқга ўғлон ҳукумати эътибор топиб эрди. Хонлиқни Тўқтемур хонга ўғлонлиқни Давлат шайхга хохлаб, анинг укаси расми хонлиқни Тўқтемурга бердилар. Булар насани Шайбонийхон ибн Жўзжихон ибн Чингизхондин бўлаур. Баъзилари Тўқтемур жонибиға ўғлонлиқни бердилар. Баъзилари Давлат шайхга ўғлонлиқни бердилар. Аммо Давлат шайх ўғлонлиқни олмади, балки қабул қилмади. Давлат шайх билан Тўқтемур иккови қардош эрди. Давлат шайх тўрт ёш катта эрди. Ўн саккиз ёшар эрди. Охир, шу сўзга қарор бердилар. иккови отга минуб чоңгайлар, қайси бири ўтса хонлиқ маснадиға ўлтургай иккови анда отга минуб чошидилар. Тўқтемурхон Давлат шайх била ўғлон нишонига тенг берди. Анда Давлат шайхни отини боши айлади. Тўқтемурхон оти ўтуб, хон нишонига борди. Давлат шайхни оти ўғлон мартабасида қолди. Тўқтемур хон бўлиб тахтга жулус айлади. Раёми хонлиқ анда муқаррар бўлди. Аммо мулло Танип Бухорий сўзи била шайх Худойод деган азиз, яъни Худой берди, Худойкули ҳам дерлар. Қипчоқни мусулмон қилуб эрдилар. Аммо хон хануз кофир эрди. Шайх Худойкулиға кофир бўлса ҳам мухлис эрди. Тўқтемурхон кониға бориб айдилар: «ман шириндин эшитуб эрдим, амири жахон вужудга келур, ани Хадид дерлар, яъни оти Темур бўлур, ер юзин ва кун кўзин олур. Сани отинг Темурдир», деб хонга кашур кушоллиғни, яъни етти икклимин фатх қилмоқни даълолат қилдилар. Булар ҳазрат Саййид Ота сарига отландилар. Аммо Саййид Ота шайх Худойодга нома юбориб, айдилар: баъзи қипчоқлар мусулмон бўлди, аммо қўброқни кофирдурлар, яна сиз келуб манга имдод беринг, барчасини мусулмон қилайлук. Шайх Худойкули айдилар: олдимга келуб мурид бўлсунлар. Қабул қилмадилар. Саёdot жихатидин ўрталарида низоъи кўб бўлди. Ўзбекхон Саййид Ота жонибидин эрди. Тўқтемурхон шайх Худойод жонибидин эрдилар. Саййид аскарисида мусулмон кўб эрди. Шайх лашкарида кофир кўб эрди. Иккала азиз кўп жанг қилдилар. Шайх Худойкули кўшунни ичра издиҳом кўп эрди. Саййидники озроқ эрди. Тўқтемур кули голиб келди. нечук анинг қўлида ҳар элатдин одам бисёр эрди.

Алқисса. Саййид Ота Бароқхон хизматиға Бухороға нома юбордилар. Аммо Баёнкули вақтида ҳар йили Дашти Қипчоқға сипоҳ юборур эрди. Лекин Бароқхон юбормади. Ушбу боб юқорисида мазкурдурким, Сарой Мулк хонимча сабаби ила Бароқхон хонлиқ маснадини, Амир Турағай баҳодурга бериб эрди. Саййид номасини эшитти, филҳол, отланди. Бароқхондин жавобсиз хазинадин беш юз тевага мол юклаб олиб, Бароқхонга хабар бермади. Иш бузулмасин деб Амир Темурни ўрниға ўтқузуб ўзига қанча аскар олиб Саййид Ота жонибиға юзлапти. Лекин Чигатой бекларидин ҳеч киши ҳамроҳ бўлмадилар. Турағай баҳодур кетгандин кейин Бароқхонга маълум қилиб, дедиларким, Турағай баҳодур Амир Темур ўғлини ўрниға қўйуб, ўзи хазинадаги бор нимарсани олиб, Дашти Қипчоқға Саййид Ота олдиларига кетти, кўнглида бир ёмонлиқ борга ўхшайдур, аларни ўзига эл қилубдур, нечук, Сизга сира маълум қилмайдур. Бароқхон айди: ул

мани дўстимдур, анинг ихлосин сизлар билмассиз, деб салтанатни Амир Темурга қўя берди. Соҳибқирон юртин андоғ адолат билан сўрадиларким, етти туман Бухоро барча офарин дедилар. Бир кун Амир беклар била Бухорони дарвозасидан чиқуб, ов қилголи борур эдилар. Абу Хафа Кабирининг иморатларини ёнида бир неча ушоқ болалар уйча ўйнаб ўлтурур. Алар ичра бир бола қаландар сурат, вали сийрат, қизил юзлик, қуралай кўзлик, кокиллаи фатилла-фатилла, пўтасиға ўролғон. Соҳибқирон ани томоша қилуб турдилар. Ул бола қараб айди: Эй Амир Темур, мани уйумни сотиб ол, санга фойда қилур. Амир таажжуб бармоқин тишлаб ул болани Кўнгли учун бир кумуш танга бериб сотуб олдук деб Саййидга юзландилар. Амир овдин келуб ул кечаси туш кўрсалар, гўё қиёмат қойим бўлубдур. Ҳашр-нашр ғавғоси — туб-туб халойиқларни баъзиси мезонга ҳайдарлар ва баъзисини сирот қуфрукиға ҳайдарлар. Барчаси, во ҳасрато, во надомато, деб йиғларлар. Амир Соҳибқирон ҳайрат дарёсига гарқ бўлуб туруб эрдилар, баногоҳ фаришталар келуб, Амирни бир тахтга чиқоруб, кўтариб учмоқға етқуздилар. Анда иззат-икром била иморати олийға кирғуздилар. Анда ҳисобсиз хуру гилмонлар Амирни хизматида бўлдилар. Ризвоилар айдилар: бу кечаги шарофатли ўғлондин олгон уйунгдур. Филҳол Амир уйғондилар. Эртаси яна овға чиқтилар, борсалар болалар яна ўйнаб ўлтурур. Амир айдилар: эй бола, уйунгни сотармусан. Ўғлон айди: уйумни минг танга сотарман. Амир айди: кеча бир танга сотуб, бугун нега мундоғ қиймат қилдинг! Ўғлон айди:бу кун уйумни қадрин билдинг. Минг танг ҳам бўлса баҳоси оздур. Филҳол, Амир Соҳибқирони отдин тушуб ўғлонни оёғиға йиқилдилар. Ул бола Хожам Баҳо ул Ҳақ вад дин (Баҳовуддин) эрдилар. Дерларким: аввал Амир Темур Соҳибқирони Шайх ул аълам тарбият қилдилар, иккинчи шайх Шамсиддин Кулол тарбият қилдилар. Учунчи Шайх Ҳасан Бохурзий тарбият қилдилар. Тўртинчи Нақшбанд пирим тарбият қилдилар. Оламдин интиқол қилғунларича тўрт вали тарбият қилур эрдилар.

Алқисса, Амир Темурни юртни муфаттинларидин ихтироз қилуб, хонимчани олуб, Шаҳрисабзга кеттилар. Беклар яна фитналиғни қўзғаб, айди: «агар мундоғ бўлмаса, ўғли ҳам Шаҳрисабзга бормас эрди». Бароқхон нома ёздиким, Амир Темур тез келсун. Бул нома бормасдин беклар хат юбордиким, агар келсанг жонингдан кечиб кел. Соҳибқирон келмади. Бароқхонни анда газаби келуб ва аччиғи зиёда бўлуб Саййид Отаға нома юбордиким, Турағай баҳодурни тамом қилсунлар. Аммо Турағай баҳодур бориб Саййид ота Ўзбекхон била мулоқот бўлуб андин кейин шаҳрдин ташқарига чиқуб кўрдиким. Тўқтемурхонни лашкари Ўзбекхон аскарини атрофини олибдур. Келтурган олтуларни анда тўда қилуб, аввал Саййид қўшунларига берди. Барчалари бой ва гани бўлдилар. Андан кейин жарчиға хабар бердиким, қайси ерда жатта элидин бўлса, чақирғил, қанча олту, кумуш керак бўлса, мани олдимга келсун. Сўзни жарчидин эшитуб, ҳар ерда одам бўлса кела бердилар. Тўқтемурхон қўшунларигача бузулиб ғуж-ғуж бўлуб кета берди. Мани кўруб

Тўқтемурхон буюруб, Қамариддин тожик отга минуб харчанд сипоҳларга буюруб жамъ қилолмади. Бир кун кечгача қипчоқ аскарлари бузуллуб, юз киши қолибдур. Ушул кеча юз киши билан тоғдин ошуб қочиб кетубдур. Турағай баҳодур тамоми ўзбек қўлига олтун-кумуш берди.

Алқисса, Бароқхон номаси келуб, Ўзбекхонга теғди. Ўзбекхон мунд хеч кимга изҳор қилманг, деб ўзи ҳам хеч кимга изҳор қилмади. Ва яна Саййид Отага келуб бул воқеани сўй демеди. Турағай баҳодур салтанатлиғ дағдағасини қилгонда Саййид манъ қилуб эрдилар. Иттифоқо Амир Турағай мунозимларинин бири номани топиб келтурди. Баҳодур мутолаа қилдиким, ўз қатлига аломатдур. Яна Саййид Ота они салтанатдин манъ қилуб эрдилар. анинг чун газоби ва аччиги зиёда бўлуб, ўшул кеча Саййид билан Ўзбекхонни бойлатиб, занжир ила кишанлатуб, аларни молдин талон қилурди. Саййид мани хабарим йўқ деб онд ичтилар, қабул қилмади. Ўзбекхонни буюрдиким, танасига шизни суркаб етти кун офтоб рўёсига тўрт қозиқ қоқиб боғлаб, аъзосини доглаб қўйдилар. Саййид Отани қатлга буюрди. Бул киши соёдоллигини шафез келтурди. Охир иккала кўзларига олмос қўйуб кажава ичра солиб Бухорога юборди. Олмос таъсир қилуб, кўр бўлдилар. Саййид қарғишига учраб мухрақ касалига мубтало бўлуб, бир кечада Амир Турағай ҳалок бўлди. Барчалари билдиким, Саййид Отани газабидиндур, тарих етти юз олтимиш эрди (1359 й.).

Б а й т :

*Ҳазрат Саййид Ота қаҳри била Турағайни кўр,
Бир кечада ул баҳодурни ҳалок эткурур.*

Алқисса, Турағай баҳодур кўшунини ҳар тарафга бўлуниб кетти, баъзилари ўлукни кўтариб Бухорога келдилар. Тўқтемурхон бул воқеани эшитуб, хуруж қилиб, Қамариддин тожик ва Шайх Худойдодлар келуб Турағайни хазиначарини олиб ўлжа қилдилар.

БУ ДОСТОНДА ҚИПЧОҚ СИПОҲИ МОВАРОУННАХР ШАҲАРЛАРИНИ ОЛГОНИ, АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН НЕЧА КҮНЛАР МАШАҚҚАТ ТОРТГОННИ БАЁНИ

Вақтики Саййид Отани Бухорога кетурдилар, беклар ва амирлар эшитуб олдиларига чиқтилар. Кўрсалар, Саййидни кўзи кўр бўлубдур. Хонақоқ ичра кириб, тоатга муқаййид бўлдилар. Яна баҳодурни ўлугини келтурдилар. Они Шахрисабзга Соҳибқиронга эллуб, отасига жаноза ўкуб, мазори шайх Шамс Қулолга дафи қилдилар. Соҳибқирон хонни бу ишидин хеч манзур қилмадилар. Аммо Бароқхон бир кечаси туш кўрса, Амир Темур қўлида тамоми мулк тасарруфидадур, уйғониб бекларга кенгаш қилуб айди: Амир

Темур Қорачор нўён авлодидур, ул Чингизхон вазири эмасму, Чигатой авлоди насли Чингизхондурму, албатта салтанатга Чигатой авлоди ўлтургай. Аммо Бароқхон беклар кўринишида шиква қилдиким, сизларни бир қабила кўрагонга тоқатингиз йўқ, Чигатой ва кўнгирот эл ўлтуруб эрдилар. Кўрак бий деган киши қозоқдин эрди, Амир Темур жангига ул муқаййид бўлди. Хон анга ваъда қилдиким, сани амир, нўён қилурман деб.

Алқисса, аскар била Қарши бориб, андин Шахрисабзга юзланди, бориб Шахрисабз атрофини олди. Анда бир қаландар Кўракни олдига келди. Андин Амир Темур аҳволини сўрди. Қаландар айди: Амир Темур хонимча била элидин Даштга чиқуб сайд қилмоқ учун Дўнбой баҳодур отин минуб келуб, фалон ерда яшил чодир ичра ўлтурубдур. Ман анда эрдим, эт пиштуруб манга бир андак бердилар. Хонимча иккови бир чора этни едилар, манга озроқ олтун бериб, бул ерда неча кун тургил, деди, қабул қилмадим. Начанд вақт Хиндустонни сайр қилдим, эмди иштиёқим Бухорога борурман. Кўрак бий айди: Амирни элдин узоглиғи не миқдордур. Ул айди: бир кунлиқ йўл бордур. Кўрак бий қаландарга қанча олтун бериб, қаландарни жандасини олиб кийди. Аскарига эҳтиёт бўлунг, деб ўзи қаландар суратида бўлуб, Амир Темур жонибига юзланди. Бориб кўрдиким, беш-олти кул, чўри Амир хизматида эрди. Соҳибқирон этни пора қилуб ўлтурур. Кўрак бий бориб «шай олло» дедилар. Амир Кўрак бийни кўрмаган эрди, хонимча ёнида ўлтурди. Ул вақтларда хотунларга юзини беркитмоқ йўқ эрди: хоҳ сорт, хоҳ ўзбек, хоҳ тожик. Кўрак бий кўзи Амир ўқ ёсига тушти, ҳар ўқни қадди бир ярим найза келур эрди. Аммо Кўрак бий кўб сўзга етук киши эрди. Соҳибқирон андин Бухорони сўрди. Амирга хушомад қилуб ёлгон сўзларни муболаға била сўзлади. Кўнглида шул эрдиким. Амир бир нимага машғул бўлса, ёй била ўқларини ўгирласа. Хонимча келуб айди: эй бегим афандим, туруб, хабар олгайсиз мабодо ёв келган бўлмасин, нечун отингиз қуйругин қиллари сочилибдур. Амир қабул қилмади, яна келуб айди: қозон ўртаси қайнар, мунда от кишнар, тургил, отга минуб атрофдин хабар олгил. Соҳибқирон маъқул қилмади. Аммо Кўрак бий хонимчани туйғунлиғига аҳсан деди. Аммо Бароқхон айтуб эрди Амир Темурга ғолиб келсанг бир иш қилиб Сарой Мулкни келтур, анинг била бизни ўртамызда яқинлик бўлмасун. Алқисса, таом еб бўлгандин кейин Амир нақзу зувға ташқари чиқти. Хонимча яна бир ишга машғул бўлди. Кўрак бий анди секин ёй ва ўқларини олиб қочти. Бул тарафда тоғни остида сипоҳи тайёр эрди, овоз қилдиким, югуринг, отларни келтуринг деғач, минг киши келдилар. Амир кўрдиким, иш мушкул бўлубдур. Филҳол, от устига ўзини олди. Хоҳласа Хонимчани отга олса. Оломонлар етти, хонимча ўзини бир тарафга олди. Лоилож, Амир қочти, киши анга етолмади. Оломонлар молларини олдилар. Хоҳласалар, Хонимчани яланғоч қилсалар. Кўрак бий аларни қилич билан урди, атрофга қочти. Кўрак бий Хонимчага таъзим қилуб айди: Эй Хонимчам, мани қариндошингиз Бароқхон сизга юборди. Хонимча замонасозлик

учун Амирдин шиква қилди. Андин кейин Хонимчани Кўрак бий кайжава ичра солди. Мол, асбобларин юклаб олди, ўзи жиловини ушлаб йўлга тушти. Хонимчани кўнгли Амирда эрди. Аммо Соҳибқирон нари бориб ўз кўнглида ўйлаб эди: агар эл ичра борсам манга таъна қилурлар, нечукким, алар бизлардин жудо бўлмагил деб эрди. Бўлмаса, ёвга борсам, қўлимда ёй ва ўкларим бўлмаса, алар бида жанг қилсам, шундог ҳам бўлса, бориб Кўрак бийни орқасидин етуб, чоқирди, айдиким, ҳар нимани олсанг ҳам хотунимни бергил. Кўрак бий айтиди: мани қасдим шул хотунинг учун келуб эрдим. Лоилож Амир отини бошини силаб таваққуф қилди. Тоқати бўлмади яна борди, начанд мартаба борди, ахир айтиди: Сарой Мулк завякамни ўзидин савол қилойин, агар ул қабул қилмаса, ихтиёрим йўқ. Анда Кўрак бийга Хонимча айтиди: мани тўхотгил, анинг бида сўалашойини, нима дер, деб Амирни кўб ҳақорат қилди. Кўрак бий лоилож таваққуф қилди. Хонимча зарурат учун айёрлик қилиб, бисёр аччиғ сўзларни Амирга сўзлади. Айтиди: боргил, чодир ўрнида туфроқ ичра мерос бир лўла қиймат баҳо қолибдур, ҳозир келтуруб Кўрак бийга бергил.

Соҳибқирон отини югуртуриб бориб ҳеч нима тономлади. Бир нимарса кўнглидин ўтқузуб, бир эски чопон чуруқини келтурди, айтиди: ушбу чуруқни тобдим. Хонимча айтиди: мунн ёқасида эрди, они келтур. Амир отини чоптириб кетди. Кўрак бий Хонимчага айтиди: энди анга кўп гафурманг. Аммо Хонимча Кўрак бий олган ёй ва ўкларни бир эски чофрон орасига ўраб, йўл узра секин ташлаб эрди. Соҳибқирон кела туруб, они олиб хурсанд бўлуб, филхол, ёй бида ўқни тўгрилаб югуруб Кўрак бий қонига келди. Кўрак бий кўруб кўшунга буюрдиким, атрофини олинглар деб. Андак соат ичра Амир икки юз кишини ўқ бида урди. Оломонлар қочтилар, анда Кўрак бий қочмоқни ихтиёр қилди, Амир қўлини узатиб жиловини тутуб, юзига бир шафалоқ уруб отдин йиқти. Амирни қул хизматчилари ҳозир бўлуб эрдилар. Кўрак бийни қўл-оёғини боғладилар. Ушал кун Соҳибқирон қўлига оломонлардин юз киши асир бўлди. Аларни элатга олиб юруб ҳар кун зиёфат қилдилар. Охир бир кун Кўрак бий арз қилди, айтиди: Эй Амир афандим, бизларни ўлдуринг ё кўйуб юборинг. Анда Амир ул юз кишига либос бериб, Кўрак бийни бир кўзини ўйуб ташлаб, боргил, кўрганингни Бароқхонга сўзлагил деди. Аммо Бухоро халқи эшитмишларким, Тошканддин, Хўжанддин бениҳоят кўб аскар келур эрмиш деб. Хонга сўзладилар аларни бошлиғи Тўқтемурухон, шайх Худойберди Қамариддин тожикдурлар. Анда Бароқхон отига миниб Хўжанд дарёсини ёқасига келуб, кўрдиким, аскарни азимдур, ҳаргиз киши кўрган эмасдур. Дарё-дарё лашқари Тўқтемурухондурким, етмиш туғ ва байроқи бордур. Ондин кўрқуб қайтиб Бухорога келди. Уч кун туруб, бир кечада қочиб, Қаршига борди, анда бир кечани ўтқузиб, эрта билан Балх жонибида юзланди. Мунн жанг қилмай қочганини кўруб, Чигатой сишоҳи Бухорода қолмай бир тарафга кеттилар. Аммо Тўқтемурухон Жайхундин ўтуб, Хўжандни фатҳ айлаб, Самарқанд борди, анда қобиру ашрафларни жамъ қилуб, аларга мулозимат қилиб, Самарқандга пойтахт қилди. Амир

Қозагон қозоқ элидин эрди, они Бухорога ҳоким қилди. Октемурухон ўглини юборди, яна бир ўгли Қоратемуруни Шаҳрисабзга юборди. Қамариддинни ўн саркарда бида ўз юртига, Балх жонибида юборди, Бароқхон орқасидин бориб, хон бида жанг қилуб, Бароқхон мағлуб бўлиб, талонуб қаландарлик қилуб, Қандоҳорга ўтуб кетти. Чигатой эллари тарқатиб Хирот, Қобил, Бадахшонларда бўлдилар. Қамариддин тожик Балхни олди, қишчок кўшуилари Бухоро ва Хисор, Тошканд, Самарқанд барча Моваруннаҳр юртларин олди.

Алқисса, Соҳибқирон айш-ишратда эрди. Ҳожибек амакиси келиб айтиди: Эй ўғлум, тургил, айшингни вақти эмас. Тўқтемурухон аскарни тамоми юртни олибдур, Бароқхон бир кечада қочибдур, Чигатой беклари элати бида ҳар тарафга тарқатиб кетибдур, бизлар ҳам қавми қариндошни олиб бир тарафга кетойлук, чунки Қоратемурухон эрта-бурун бул ерга келур эрмиш. Соҳибқирон айтиди: Эй амаки, аларни асли турк, бизлар ҳам турк, бир-биримизга ёвлик қилмаймиз. Бизларга ор-номус зўрлик қилса, сулҳ қилурмиз.

Ҳожибек қочмоқга кўб ҳарабат қилди. Амир лоилож амакисин уруб-сўкуб кўрқутди, тамоми оқсоқолларни чақирди. Барчалари Амирдин кўрқиб келдилар. Андин кейин шаҳардин ташқари Қоратемурухон олдида пенвоз чиқдилар. Бориб кўрсалар тоғ остида бениҳоят кўшун туруб. Амир замонасозлик учун кўруниш қилди. Хонга айдилар: бул киши Турағай баҳодур ўгли бўлур. Тўқтемурухон деб эрдиким, Турағай ўгли қўлга тушса, албатта ўлдуринг. Аммо кўрагонлар беги деб бойлаб қўйдилар. Кўрагонлардин овоз чиқуб, Амир Темурни маломат қилдилар: агар қочсак, бизларга бу бало йўқ эрди. Амир аларга ҳеч нарса демади. Келтуруб Қоратемурухон олдида қўйдилар. Хануз қатлга буюргани йўқ эрди, тоғ ичиндин бир қафлон бир эчкини қувлаб чиқиб келди. Они кўруб барчалари қочтилар, асирлар ҳам қочти, жаллодлар ҳам қочти. Аммо Амир Темур қочмади, қўли бойлик эрди, эчкини тутуб еб, андин Амирга ҳамла қилди. Соҳибқирон оёғи бида тепиб юбордиким, суяклари майда-майда бўлди. Қоратемурухон келуб Амирни юзларидин ўнти, қўлларини ешти, сани қатлингдин ўтгум, агар отам буйруқ қилса ҳам. Лекин ўзга асирларни ўлдуринг, хон ҳукми тайғир бўлмасун деди. Амир айтиди: агар ўлдурсанг, мани ҳам ўлдур, агар ўлдурмасанг барчамизни ўлдурма. Амирни ҳимматини кўруб, ҳеч кимни ўлдурмади, барчасин овоз қилди. Анда Шаҳрисабзга кириб Амирни ёнидин жудо қилмади, ҳар сўзни Амирдин сўраб қилурди. Аммо бир кун Амирни амакиси Ҳожибек ўлка қилди: мани хон муқаррабларига кўшмайсан. Анда амакисин рия қилиб, хонга дўст қилди. Аммо Қоратемурухон чўрилари ичра бир гўзал чўри бор эрди, ани барчасидин яхши кўра эрди. Иттифоқо, ул чўри Амир Темурга ошиқ бўлди. Бир кун Амирни хилват топиб, арз қилди, айтиди: эй хоним афандим, Амир Темур, мани бағрим куйдуруб ишқ ўтига куйдурма, мани мақсудим ҳосил қил, деди. Соҳибқирон айтиди: хонни тузини ичиб туруб бул ишни қилмасман. Мундин Ҳожибек вокиф бўлуб, кўнглида кудурати бор эрдиким, қочайлук деганда Амир они уруб-сўкуб қайтаруб эрди,

муни қасди Амирни ўлдурмоқда эрди. Бул ҳам макр ила алдаб, шундоғ гузал нимарса санга ошиқ бўлмиш, они мақсудини ҳосил қил, деб қўб муболага қилди. Анда макрига алданиб, Амир, пайлоқ қилурмиз, деди. Ҳожибек айди: манга сандуқ ичра солиб бергил, ман уйга олиб борай. Анда ул чўрини мушк асфар била сандуқ ичра солиб Амир соддалузбила амакисига тобшурди. Они Амирни уйига элтуб, ул бевафо амакиси кечи била хонга келуб айди: мани қардошим ўгли фалони чўрингизни олиб кетубдур. Хон қабул қилмади. Ҳожибек сандуқни маълумин қилди. Қоратемурхон ўшул вақт қиличчи қўлга олиб берди. Амир англаб уйидин чиқуб қочти. Ўшнал чўрини тошиб ўлтүрди. Амир Хонимчага эр либосин кийдуруб, Бухоро сарига олиб кетти. Қоратемурхон ҳар тарафга юз киши-юз кишидин юборди. Тонгласи кўрғагон элидин уч юз кишини келтуруб бошин кесди. Ҳожибек қалаңдар суратида бўлуб қочти. Аммо юз киши Амир орқасидин Бухоро жонибига юзландилар. Аммо Амир чўлда бир ҳавуз ёқасига келуб туштилар. Анда нахори қилдилар. Ногоҳ орқаларидин чанг ва тўзон кўрунди. Хонимчани етти мисқол оғуси бор эрди, ҳар ерда зикликда қонсам, ичурман, деб эрди. Анда ўшул ёвни кўруб оғуни ичмоқга ҳаракат қилди. Амир кўруб қўлидин олиб ҳовузга ташлади. Иккови отга минуб жўнаб кеттилар. Ул юз киши ҳовуз бўйига келдилар, тушуб ул сувдин ичуб, оғу асар қилуб эрди, тўксон киши ўлди. Ўн киши кўрқуб ичмадилар. Йўлга тушуб Амирни орқасидан бориб еттилар. Хонимчага Амир айди: сан бул ерда ўзингни сақлаб тургил, тангрим нимани ҳоҳлайдур. Филҳол, аларга муқобил бўлуб ўк отти, уч кишига тегди, бир кишини кўзи кўр бўлди. Қолган кишини уруб қувлади, агар жонларингдин қўл ювган бўлсанг бери кел, деди. Анда кўр бўлган: мунга бас келиб бўлмас, деб ўлганларини ҳавуз ичра ташлаб, андин қайтуб Қоратемурхон олдиға келдилар. Айдилар, бир оғу қўйган сувдан ичуб барчамиз ҳалок бўлуб қайтуб келдук, деб хонга жавоб берди.

**БУ ДОСТОНДА ҚИМОРИЙ ИНОҚ АМИР ТЕМУР
СОҲИБҚИРОНГА ЙЎЛДОШ БЎЛГони.
АМИР НАҚШБАНД ПИРИМ ХИЗМАТЛАРИГА
БОРГонини БАЕНИ.**

**АММО АХВОЛИ СОҲИБҚИРОН ИСКАНДАРИ СОНИЙ
НЕЧАНД КУН МАШАҚҚАТ ЗИНДОНИДА БЎЛУБ, АНДИН
КАМ-КАМ ФАРОФАТ МИСРИ УЗРА СУЛТОН БЎЛГони**

Алқисса, Соҳибқирон ўзбек, қишқоқ элидин нажот топиб, Қаршиға келди. «Шарафнома»да мусаннифи дерким, ваҳҳи тасмия, Қарши уйғур тилида, Қарши деб қасри баландни айтур. Оқтемурхон ибн Тўктемурхон ул ерда ўрдасини андоғ юқори кўтариб бино қилдиким, офтоб кўтарилса, сояси бир кунлик йўлга тушар эрди. Амир бечора бул ерга келуб, ҳайронликда қолиб, бошини хотунини тизига қўйуб, андек уйқуга борди.

Анда бир тарафдин чанг чиқти. Кўрса Оқтемурхон сайрдин келур. Хонимча бўркига йиғоч тегуб, ерга тушти. Оқтемурхон кўрдиким, хотун кишидур. Амирдин сўрди: қандай кишидурсиз? Амир Темур айди: беклардинмиз, аҳли насаб бўлурмиз. Бул заифа мани хотунимдур, сизларни зулмингиздан кўрқуб турурмиз, мабода бизларни ҳақорат қилмангиз деб. Бул сўз анга қаттиг тегиб, биз золим бўлсак, бул хотун саники бўлса, бизга керак, деб бир йигитга буюрди, келиб Хонимчани от узра миндуруб олиб кетти. Сарой Мулк: ман малика бўлурман, қўлингни текузма, деди. Ул айди: мен ҳам хон хотуни малика бўлурман, деб бўркини бошдин олди. Амир ғайратидин Оқтемурни жиловидин тутуб, бу қандоғ зулм, мани ҳақимга қилурсан деди. Хон қиличчини кўтариб Амир бошига солди. Тўрт бармоқ ботти. Амир эси кетуб йиқилди. Оқтемурхон Сарой Мулкни ўрдасига келтуруб эрди. Анда қўди куёви дунё зулмотидин қочуб ёшунди, тун келини гаму қайғуда бўлуб қора чодир ичра беркинди. Кечаси бўлғоч, хон Хонимча олдиға яқин келди. Хонимча айди: биз мусулмонлар расмида ҳайз кўрган хотунга яқин келуб бўлмас. Мани иллатим бор, мани қўйгил, агар бўлмаса ўзимни ханжар била уруб ҳалок қилурман. Охир, Оқтемурхон чиқуб кетти. Қирқ кун муҳлат сўради. Ҳар кун Оқтемурхон келса Хонимча қўлига ханжар олур эрди. Лоиллоқ қайтур эрди.

Аммо Амир Темур ақли ўзига келуб кўрса, ҳеч ким йўқтур, ўрнидин секин туруб, йиғлай-йиғлай бир масжидга келиб йиқилди. Ул масжидни сўфиси келуб кўрса бир йигит ётур, боши ёрилган, аъзоси қон. Муаззин раҳми келуб ани уйига олиб борди. Амир анга айди: тўра бача бўлурман, жатта элати мани мажруҳ қилдилар. Сўфи айди: мани бир ўғлум бор, Иноқдур, анинг лақабин қал Қиморий дерлар. Боши тоздур, ўзи қиморбоздур. Ман они ишиға норизолик қилурман. Андин кейин ўгли келди. Амир ярасини кўруб, ювиб бойлади. Амир хизматида доим бўлди. Холо, анинг қабри Соҳибқирон оёқи саридадур. Аммо ул сўфи қавчин элидин эрди, Амирни тарбиятига муқаййид бўлди. Андақ вақтда Соҳибқирон соғолди. Аммо Иноқ ҳар кеча уйдин чиқиб кетар эрди. Бир кечаси Амир ҳам анинг орқасидин борди. Кўрдиким, хандакдин сакраб ўтуб шаҳр кўрғонидин ошиб кетти. Яна бир фурсатда кўрғон орқасидин чиқуб жойига келди. Амир анга сиррини айтур бўлди. Хотирода ўйлаб яна ман сўзим айтқоним била ишимни уддасидан чиқарму чиқмасму, яна сўзум у қулоқига олурму, олмасму деб айтмади. Андин бурун уйига қайтуб келди. Иноқ ҳам келди. Кундуз бўлганидин кейин муаззин Амирга айди: эй йигит, тожикни, нақли бордурким, «одами бекор аст, аз ин худо безор аст», андақ ишға машғул бўлгил, сабаби овқат бўлур. Иши йўқни тиши йўқ, дерлар яъни анинг сўзи ҳеч кимға таъсир қилмас, деб сўфи, Иноқ учовлари бориб қовун фолиз ўтини юлуб, туш бўлгач йиғоч соясида ухлар эрдилар. Бир кун Амир бошига бирикки кесакни ясдук қилуб ухлар эрди, ногоҳ Иноқ уйқудин туруб кўрса, бир қуш товусга ўхшаш мунаққаш йиғоч узра қўнуб Амир бош узра соя солиб ўлтурур, тумшүқида эски сўнғак бор, секин

отасин уйкудин уйғотти. Иккови ани мушоҳада қилдилар. Бу қушни киши кўрган эмас, тайин билдиларким, ҳумоюн ушбу қушдур.

Иноқ айди: эй Ота, бул тўра бачага тангри таоло давлати азим қарам қилгай, ман ахд қилдим, ушбу тўрани мулозиматидан асло жудо бўлмагайман. Андин сўнг ул қуш ҳавога учуб кетти. Амир уйкудин турди. Ота ўгул Амирни кўб риоят била иззат қилур бўлдилар. Соҳибқирон алар мани масхара қилур деб йиғлади. Айди: эй қардош, мани бошимда шул кулфатлар бор экан.

Байт:

*Учарға келмаса лочин мадори,
Бўлур чумчуқға шумшук қор бори.*

Анда қиморбоз Иноқтоз айди: Эй тўра жоним, масхарам йўқлиғига қасам ичай, севганим сайру бўстон соёдог, бул кун бошинг узра латофатда бир қуш соя солмиш, кўрдим тумшукда сўнгак, ман анинг ҳумоюн идрок қилдим. Анқарибдур, мулки афлоки Юсуф иқболига етуб, меҳнат зиндонидин чиқсанг, роҳат Миери узра султон бўлсанг ажаб эмас. Эмди хотирингни жамъ қилуб, манга асли насабингни билдурғил, деди, қўймади. Анда доилож Амир Соҳибқирон чин сўзин анга зоҳир қилди.

Назм:

*Фалак манга қўймиш ушбу қаттиғ от,
Амири Темурдур, темурдур қанот.
Яратган қулиман, Расул, онам
Бўлуб уммат анга алайҳис салом,
Яна раҳмат ўлсун анинг олига
Ва авлодиға яна асҳобиға.
Амири баҳодур отамдур мани,
Қорачору Анжил бобомдур мани,
Алар эрдиларким шоҳи сафшиқан,
Қулоқ сол, Иноқим, эшитгил суҳан.
Қорачор нўён амалзодадур,
Темучин вазири ул озодадур.
Алар паҳлавонлиқда арслон каби,
Денгизда наҳанг, даштда қулон каби.
Алар аждаҳои замон эрдилар,
Шижоатда шеру жаён эрдилар.
Онамдин сўрасанг, бу ҳам асл зот,
Борий рўз, машҳар шафеъ асот.
Соёдогда эрди, булар оқ суяк,
Шариат сугуни, эшит, як ба як.
Неча кун бўлубман чу ғурбатда ман,
Яна неча кунлар мазаллатдаман.
Будурким, ҳамма феълу атвор даҳр,
Бериб иқбол гоҳида уёр даҳр.*

Алқисса, Соҳибқирон асвил кайвонлигин жулус айвонлигин бир-бир Иноқга айтуб, огоҳ қилди. Яна Хонимчани Оқтемур олиб кетганин, кўнглин қайтуде бўлганин баён айлади. Иноқ Қиморий айди: Эй тўрам афандим, кўнглингни гунча киби қон ила олада қилмағил, багрингни доғ айламағил, эмди, ажаб эмас, умидинг гуллари очилгай, душман қонлари сочилгай. Ман санинг-чун хизмат пўтасини белимға боғладим, қуллик халқасин қулоқимға солдим, иншооллох, Оқтемурхоннинг тоқи равоқиға ўт қўйуб, Хонимчага нажот бергумиздур. Ўшул кеч қуёш қуёви юзи шафақ қизариб гойиб бўлганидин тун келини гам ва андуҳда бўлуб, боши узра қора чодрани солганидин кейин, Иноқ расми айёрликда ўзин тузатиб, Амир Темур иккови кеча била хандак ёқасиға келдилар. Андин ўтуб Иноқ ўзин кўрган остига олди. Амирин ҳам олиб, шаҳар ичра дохил бўлдилар. Қазора, қоровуллар барчаси уйқуда эрди. Андин ўрда сариға бордилар, дорвозобонларни ҳаммасин гафлат уйқусида кўрдилар. Эшиқларда қуфли калид била турур, етти эшиқдин ўтуб, охиёта-охиёта келсалар чирог асари зоҳир бўлди. Соҳибқирон назар қилса Оқтемур Хонимчага юзланибдур, они қўлида ханжар, айтадурким, эй жатта кофири, мани олдимға келмағил, ўзимни ханжар била ҳалок қилурман, ҳеч ким мани ўлумдин қайтаролмас. Ғайрат ўти Амир кўнглида аланга уруб, эшиқни бир тешиб синдурди, ичкари кирди. Оқтемур қўлиға қилич олиб, иргиб туруб, кимдур, қандай уёти йўқ мани қасримға келур дегач, орқасидин Иноқ келуб хонни қилич била уруб ҳалок қилди. Хонимчани олиб, ўрдасини ўртасиға ўт қўйуб, тева кўрдингму, йўқ деб муаззинни уйиға келдилар. Тонгласи Қарши одамлари хабар топтиким, Оқтемурхон ўлубдур, қасрга ўт қўйулубдур ва тамоми қўйубдур, хавф Тўктемурхондин. Барчалари мотам либосини кийдилар. Аммо бир кеча Амир Темур туш кўрдиким, бир қаландар, атрофиға сочлари тарқалгон, Амирга бир бутун нон берди. Бир чеккасидин ушотиб олиб, қайтуб берди. Уйкудин туруб Иноқга тушини айди. Таъбириға Иноқ айди: ул нон ер юзини барчасидур, бир чаккасидин олиб қайтуб берибсан, бу рубъи масқундур, азизлар муни санга берибдур. Амир айди: ул қаландар жамолини шавқи мани Маънуи қилгудек.

Аммо Бухородин бул сўз эшиттиларким, амир Қозагон мулозимларға амр қилубдур ҳар ерда толиби илм қатлиға, холо, Бухорода мулламан деган киши қолмабдур. Амир Иноқга ул золимни бориб Бухоро халқидин дафъ қилурман, деди. Хонимчани Қаршиға қўйуб, Иноқ била Бухоро жонибиға юзландилар. Андин Бухороға яқин бир чорбоғга бордилар, анда ҳавуз ёқасида суфа узра бурё солинган, Амир суфа узра чиқуб ўлтурди. Йиғоч бутоқида осилган хатни кўрди. Айтубдурким, шул йиғоч емишларидин ҳар ким еса ҳам зомин, емаса ҳам зомин. Амир ҳайрон бўлди. Иноқ айди: емайлуқ, зомин бўлмайлук. Амир айди: охир зомин, биз яхшиси шулким, ермиз, деб кўнгли тортганича емишлардин едилар, бир кеча бир кун турдилар. Ҳовуз мавякға келди. Анда бир ўғлон, ўзи қаландар сифат, келурким, шижоатидин барча олам ларзаға келур. Иноқ айди: ана, бог эгаси келди, бизни еган-

ларимизни кўрса, лат қилуб урушодор. Анда эгаси келди, овоз қилуб, «сиз қандог одам, бу емишлардин ижозатеиз ерсиз» деди. Амир айди: биз мусофир, бул ердин ўтуб борур эдук, бул боғ ичра йиғочда осилган хатни кўрдук, емаган киши ҳам зомин, бул сўздин «охир зомин эканбиз деб, едук». Боғ эгаси анда «илло, Турағай баҳодур ўгли Амир Темурсан», дедилар. Амир кўруб тануб, «тақсир, афандим» деб оёқлариға йиқилдилар. Ул киши, мани отим Мухаммад Фазл Бухорий Нақшбанд Баҳовуддин шухрат бўлубдур, бул маникидур, худо йўлиға худойи қилубдурман, ҳар киши келуб меваларидин егай.

Аммо бул мавзёни Қасри Орифон дерлар. Амир айди, хат ёзилубдур экан, еган-емаган бари зомин, бу нечук сўз? Баҳовуддин айдилар: ҳар ким еса, ман зомин, нечук онсиз жаннатға қадам қўймасман. Ҳар ким еса ул зомин, нечун ўзига ўзи жафо қилубдур.

Масоҷжатдин кейин кечаси Қасри Орифондин Амир ила Иноқ Бухороға дохил бўлдилар. Чаҳор сув (Чорсу) яқиниға етуб эрдилар қоровуллар табласини садоси келди. Амир ўзини бир бузулган дўкон ичра олди. Иноқ ажраб ўзга тарафға кетти. Амир кўрдиким, бир заифа, боши кесилган ётур. Амир ҳайрон бўлуб андин чиқуб кетмоқда эрди, асаслар етуб келди. Филҳол, кўруб Амирни тутуб бойладилар. Ҳарчанд Амир чин сўзлади, алар ёлгон деб қабул қилмади. Қоровуллардин бири Амирни уйиға келтурди, муқаррар қилдиким мақтул ила Соҳибқиронни амир Қозагон олдиға еткурмакни. Амир тун ярмигача нола қилуб йиғлар эди. Сахарға яқин уй эшики очилди, қўлида чирог, бир чўри хотун чиқуб Амирни атрофидин айлануб йиглаб айди: Эй тўра бачам афандим, санга на бўлди. Анга назар қилуб кўрса, бул чўри Амирни энагаси эрди, яъни Бухори эмизиб эрди. Вақтики, оломоилар борганда қўлга тушиб Бухороға келтуруб, асасға сотиб эрди.

Алқисса, Амирни ешуб нажот қилди. Амир андин чиқуб Иноқни тобмоқға муқаййид бўлди. Бир ерға келса, Амирни тутуб бойлаган асасни бўйни узулуб қон ила булғониб, танаси чўзилуб ётур. Андин ўтуб кўб боши кесилган қоровулларни кўрди. Андин бир ерда қора кийумлу киши қўлида ханжар келур. Амир ўзини бурчакға олиб қараса, Иноқдур. Анда бир-бирини тануб, Иноқ айди: сиз учун қоровуллардин етмиш кишини бошин кесдим, то асас уйиға бориб, муродим ҳолос қилмоқда эрдим. Олтоға ҳамд, жамолингни кўрдим деб иккови ҳазрат Баҳовуддин хизматлариға келдилар.

Аммо Мавлоно Шарафиддин, «Жомеъул аъзам» да келтурбдурларким, амир Қозагон Тўқтемурхон буйруқи била Бухороға ҳоким бўлди. Аввал муътақидлар талабида эрди. Соний золим бўлди, сабаби шул эрдиким, отаси қалмоқ бекларини қизини олиб эрди, анга бул ошиқ эрди. Тўқтемурхон хизматида Самарқандда оламдин ўтти. Отаси ўлганидин кейин ул чўрини Бухороға олиб келди. Оти Бойғун эрди, ўзига хотун қилмоқ бўлди, амир Қозагонға ўгай она эрди. Бойғун айди: ман санга тегмасман, чунки ҳеч мазҳабда онани олмоқ дуруст эмас. Агар кофир бўлсанг ҳам, қабул қилмагайман.

Аммо алар занахи шундоғ эрдиким, ота-онамиз халқ қилгон деб, ота-онасиға чўқунур эрди, тасалсулдур. Асли Одам Атони осмон яратган деб, Кўк тангрим, дер эрди. Наузибиллоҳ, аммо амир Қозагон муллалардин ривоят олмоқ бўлди, ўз диниға, лекин кўнглида динлар афзали Мухаммад дини деб мухаммадийлардин ривоят талаб қилди. Шул дастурда эрдиким, кишини отаси ўлса, андин мол қолса ворис ани тасарруф қилса, ривоят борму, деб сўрди. Ул вақтда имом Хофизиддин Бухорий муфти эрдилар. Ривоят бердиларким мерос ворис ҳаққидур. Ул ривоятни Бойғунни олдиға келтурдилар. Ул хотун сўзга кўб етук эрди, имом Хофизиддинға хат ёзиб, хитоб қилуб юбордиким, қайси мазҳабда онани ўғул олғай, агарчи бизлар кофир, сизлар мусулмонсиз, дунё деб охиротдин кечдингизму? Они сўзини эшитуб, жумъа кўни имом Хофизиддин амир Қозагон қошиға келуб, говур қилуб айди: сан таблис била биздин ривоят олдинг. Муллоларға мухлис эрди, ҳеч нима демади. «Эмди ўттим», деб кўб узрлар қилди. Аммо бул воқеаъ етти ўлка, яъни иқлимларға шухрати кетти, Бухоро муллалари ўгай онани олмоқға ривоят берибдур, нечук, деб атрофдин нома кела берди. Бухоро муллалари бу сўздин шармисор ўлуб, йиғлар эрдилар. Имом Хофизиддин тушида Имом аъзам раҳматуллоҳ алайҳа пирим келуб айдилар: эй ўғлум, ҳар ким масала сўраса билуб жавоб бергил, шошиб жавоб айтмагил, эмди тургил, бул ишни олдини олғил, тонгла етти иқлимға етмиш икки мазҳабға нома юборгил. Андин кейин улусни алдаб ижтиҳод қилса, анга лаънати олло бўлғай. Имом уйқудин туруб кўб йиғладилар. Сўзларини халқға айди. Барча қабул қилди, рофизийлар қабул қилмади. Алар мазҳабда ижтиҳодларида кушодадур.

Алқисса, амир Қозагон Бойғунни олмади, имомлардин хавф қилди. Аммо Бойғун тожикдин бир кишиға кўнгил бериб эрди. Ўшал вақт Бойғун ани талаб қилса, бир катта қозони бор эрди, анга солиб келтурур эрдилар. Бир кун амир Қозагон ўлтуруб эрди, сўрдиким, бу нимадур, кўтариб келган? Хизматчи хотун айди: Бойғун хотун ошидур. Имом Хофизиддин ҳозир эрдилар, балъами каромат айдилар: қозон ичра одам бордур. Қозондин ул одамни олиб келдилар, тожик гуфт: «ман мулло мешавам, имом гуфтанд агар шаъни мулло ҳамчун бошад, дардики пухта шуд»¹.

Ул тожикни Қозагон қилич била уруб, ҳалок қилди, андин ҳарам сарига кирди. Бойғун кўрқуб сани қабул қилурман, деди. Анга ноз-ниёз қилуб, завқини келтурди. Аммо Бойғун малъуна эшиттиким, тожикни ўлдурмоқға имом сабаб бўлубдур, хоҳласа-ким, муллоларни барчасини ўлдурса. Қозагон макр қилуб айди: ўшал муфти имом мани иссиғ-совуқ била ўзига ром қилубдур, деб кўб муболага сўзлар сўзлади. Анда Қозагонни газоби келуб, агар муллоларни қони била йиғоч кўқартурмасам, деб онд ичти. Ул малъуна хотун муллоларни қони била йиғоч кўқартурсанг, сўнгра

¹ Ман мулломан, муллонинг шаъни шундай бўлса, дарди қаттиқ экан, деб айтганид имом.

мани олурсан, деди. Анда ул нобакор имом Ҳофизиддинни чоқирди. Имом ҳар кун олдига борур эрдилар. Урнидан туруб, оғоз қилур эрди, бул кун жабҳаси мутағаййир бўлубдур, асло ўрнидин тебранмади. Ани кўруб имом жонларидин қўл ювдилар. Имом андин тақаддум ўлтуруб эрдилар. Қозагон айди: ман амир бўлсам, мандин нечук илгари ўлтурдинг? Имом айдилар: ман олимдурман. Ул айди: олим бўлсанг нега бир масалага жавоб бермадинг? Имом айдилар: сўроғил. Ул айди: отадин қолгон хотунни ўгул олиб бўлурму? Имом айдилар: бизни мазҳабда жойиз эмас, аммо сан кофирсан, ихтиёринг. Филҳол, жаллодга буюрдиким, имомни ўлдиринг, деб. Шаҳид бўлурида имом Ҳофизиддин ушбу рубойини айдилар:

Байт:

*Тилим бирла ўқуб қирқ йил худони илми тавҳидин,
Қулоқ ила эшитдим шасти сол асрорини таъйин,
Не сир эрди бўлуб бул кун шаҳидим тиги қаҳринг ила
Яратгандин эрур бул лутфи раҳматдур манга ойин.*

Андин кейин, ул нобакор ва золим у кунхор муллоларни келтуруб шаҳид қила берди.

Ровий айтурким, қирқ кунгача тўрт минг мулло шаҳодат шарбатини ичдилар, руҳ тўтиси тан қафасидин учмоқ шакарисотнига учдилар. Ҳар ерда мактаб ва мадраса ва масжидларни хароб қилди, толиби илм бўлса ҳар тарафга қочдилар. Кофирлар куфр гавғосини Бухорога сочдилар, сўфилар ҳар масжидларда овозини чиқориб азон айтолмадилар. Ул вақт рамазони шариф эрди. Буюрдиким, рўза тутманглар деб. Бир неча бегок ва беидрок тожиклар дини Муҳаммадни ташладилар. Чорбоғи Шамсулмулк, холо Намозгоҳдур, ани бутхона қилуб, катта сипоҳлари зоҳиран бутга чўқина бердилар. Ушвал вақт мусулмонларга кўб шўришлар найдо бўлди, гўё Нух тўфони мавжга келди.

Байт:

*Қизил қон бўлуб мавжи тўфонлар,
Шаҳид ўдиларким азиз жонлар.
Кетуб арбоби дин, чу ислондин,
Алар ичра тушти ажаб кибру кин.
Жолойи ватан бўлди устодлар,
Дин аҳли хафадур, куффор шодлар.
Калисою бутхоналар зеб илан,
Бериб неча оройу тортиб илан,
Бўлуб мадрасаю масожид хароб,
Мусулмон паришону ҳайрон соб,
Шариат чироғи қолибдур ўчиб,
Шариатни талаби ҳар ён қочиб,*

*Мусулмон бариси ғаму қайғуда.
Фасад аҳли кўрким, кўзи уйғуда.*

Алқисса, фиққ-фасод шул даражага еттиким, қалам ани битолмай нол, тил ани аёнин зикр этолмай лол. Саййид Отадин ўзга Бухорода аҳли фузалодин киши қолмадилар. Саййидни келтурғил, деб киши юборди. Бухоро халқи муни эшитуб, барчалари Саййид Отани хонақосига келуб, сайҳа била йиғладилар. Бизлар ҳам яроғ ва аслаҳа олиб, жонимиздин кечдук, золим била жанг қилурмиз, дедилар. Саййид аларни манъ қилуб, айдилар. Эй қардошлар, сабр қилгайсиз, иншоолох, бу золимни давлатига завол эмди бўлубдур. Андин эл-улус бориб ўрда эшикида турдилар. Саййид Ота ичкари кўргонга Қозагон олдига бордилар, айди: манга масала ҳожат бўлубдур, муллолар, дин ожиз келдилар, нечаларини ўлдурдум, нечук, ўз ишларига парволари бўлмади, бир масала ўхдасидин чиқолмадилар. Аммо сиз била сўзламайман, келгон йўлингизга кета беринг. Саййид айдилар: нечук мандин масала сўрамадинг, санга жавоб айтар эдим. Анда сўрдиким, ўгул ўгай онани олса бўлурму? Саййид ота анинг ўнг ва сўлига қарадилар. Қозагон айди: ман сиздин савол қилсам, Сиз уён — бу ён боқарсиз, боқгон била ҳеч нимани кўрмайсиз. Саййид айдилар: мани кўзум кўрмаслиги барчага маълум, лекин сани тасаввур қилурманким, эркакдин бўлганмусан, хотундин туғулганмусан, маълум бермади. Ул айди: ман ота-она суратларидиндурман, менинг халқ бўлмоқимга алар сабаб бўлгандур, бизларни миллатимиз шулки, ота-онамизга ибодат қилурмиз, шунга ўхшаш муттасил борадур мабдаъигача ул иборатдурким, Одам Атодиндур.

Қозагон уйи юқорисида бир улкан бути бор эди. Анинг юзини беркитиб қўйуб эрди. Саййид Ота айдилар: ул нимадур? Ул айди: ҳазрат Одам суратлари маъбудимиз, шароб ичарда уёлуб беркитуб қўйубмиз, анга мабдаъи қасри забаржаддур, бизлар уни Кўк тангри дермиз, деди. Наузибиллох, Саййид айдилар: сани бу сўзингда ноқис бор, деб хотиримга келур, вой сени ҳолингга, дедилар. Қозагон сўрдиким, не учун? Саййид Ота айдилар: Сўзинг ноқис шулким, ота-онага ибодат қилурман, уёлурман, деб яна онамни хотун қилурман дерсан. Ҳеч киши маъбудига шахват ила назар қилурму? Қозагон қалласи андоғ тубан кеттиким, Саййидни жавобига мадор қолмади. Анда бировга буюрдиким, таом келтуринг. Бир киши анда таом келтурди. Саййид Ота таомдин бир луқма тановул қилдилар, неча қатра кўзларидин қизил ёш сочилди. Ногоҳ Саййид кўзлари чечак каби очилди. Бу ишга одамлар таажжуб қилдилар. Маълум бўлдиким, ул нобакор илон гўштини ҳалок қилмоқ учун пишуруб келтурган экан. Аксига кўзлари равшан бўлди, нечун, олмосдин кўр бўлган эрди. Они давоси илон эти бўлди, баъзилар кофир таомини еди, деб маломат қилдилар.

Назм:

*Тақозоки қудрат яратгандин,
Кўз очилди луқма еб илондин.*

Ушал вақтда амир Қозағонга Тўқтемурухондин нома келди, айтувдур,эй Қозағон эшиттимким, аҳли ислом айман дини хақорат қилуб, ўлдурмишсан, аларни қони била боғ кўкартмишсан, мундоғ қилмағил, бўлмаса санга сиёсат ила кўб жафо берурман, яна сўзум, Саййид Отани мани олдимга юборғил. Андин кейин Қозағон муллолар қатлидин қўл тортти. Сайид Отани Самарқандга юборди. Хон шахридин Саййид олдиларига пешбоз чиқти. Андин кейин Тўқтемуру хон кичик ўглини тавҳид илмига шогирд берди. Сипоҳи жатта Тошканд, Самарқанддин Саййидга имон келтурдилар.

Аммо Амир Темур ҳазрат Нақшбандга таҳорат суви бериб, бир печа йил анда бўлдилар. Иноқтоз била бир кун Хожя Нурободга сайр қилуб бордилар. Анда амир Қозағон майда болаларга тош отмоқ жанггини ўргатиб ўйунга солиб эрди. Иноқ Амирга айди: шу золимни бир иш қилуб ўлдурман. Амир Темур манъ қилмади. Иноқ кўлини чубрўк била ўраб болалар ичра кириб, кўрунмас бўлуб, бир тош олиб Қозағонга қараб отти. Тўғри келуб икки қошини ўртаси — манглайига тегуб, калласи таркидин ёрилуб, қон оқа берди. Болалар мунки кўруб ҳар тарафга қочиб кеттилар. Мулозимлар Қозағонни ўрда сарига олиб жўнадилар, жарроҳ талаб қилдилар. Иноқ ҳозир бўлуб, ўзини ҳаким сўратида қилуб, ман жарроҳлиқни яхши билурман деди. Мунки ҳам ўрдага бирла олиб келдилар. Иноқ Қозағонга секин айди: Эй амир бегим, ман тилим била тўхтаб қолган қонларни ялаб олурман, сиз сабр қилуб, сира ох-воҳ деманг, андак тоқат қилурсиз. Қозағон қабул қилди. Анда кал Иноқ калласини ёрилган еридин андоғ сўруб торттиким, мағзи миясигача қолмади. Қозағон кофир андоғ тинчиб ухладиким, лаъин хон томуғ сарига бориб асло келмади. Иноқ ўрнидин секин туруб мулозимларига айди: бегимиз андак осойишда, ухладилар. Ман уйимга бориб мархам келтурай, деб ўрдадин чиқуб бадар кетти. Келуб воқеани Хожя Баҳовуддинга ва Соҳибқиронга баён қилди. Кофирлар анинг ўлғонини билуб, қотилни ҳарчанд ахтариб тобмадилар. Самарқандга нома юбордиларким, Бухоро тожиклари Қозағонни ўлдурди, деб. Анда Тўқтемурухон ғазабда бўлуб, қасамёд қилуб Бухоро халқини қонин тўкмакга Самарқанддин Бухорога юзланди. Бу хабар Бухорога етти. барчалари йиғлашиб, Баҳовуддин хизматларига келдилар. Хожам Нақшбанд аларга мутасадди бўлуб, Бухоро дарвозасидин Тўқтемурухон олдиға чиқтилар.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН ТЎҚТЕМУРУХОН БИЛАН МУЛОҚОТ БЎЛГОННИ БАЕНИ

Анда Хожя Баҳовуддин пирим Тўқтемурухонни олдиға бордилар. қипчоқ сипоҳи Тўқтемурухонга айдилар: сиз ҳарам чодир ичра бўлунг, хожя туреунлар, тонгла кўруниш берсеунлар, хонлиғни салобати маълум бўлғай. Хожам Нақшбанд хануз боғларига етгани йўқ эрдилар, хон ҳарамдин чиқти. Шайх Худойқули ва ҳазрат

Саййид Ота сўрадилар: Нега таваққуф бўлмади. Хон айди, агар таваққуф қилсам, ўтга тушгандек бўлдим, кўрқуб туролмадим. Саййид Ота инсоф юзасидин айдилар: девона Баҳовуддин жазабаси кўб зўрдур.

Аммо Шайх Худойберди манзур қилмади. Баҳовуддин бориб эрдилар, хон юқори ўрин кўрсатти. Шайх Худойқули ҳарчанд журъат қилуб Баҳовуддиндин илгари ўтолмадилар. Хожам Нақшбанд салобатлари ул кишини бости. Аммо Амир Темур Баҳовуддин қадамларига жойнамоз солиб, кўлини алиф-лом қилуб турди. Анда хонни олдиға биров келуб ўлтурдиким, бўйи етти газ, атрофига ўралган юзига пардалари, мушқбарни солгон, белиға пўта боғлагон тиз чўқуб, хон муқобилида ўлтурди. Хон айди: бул аврат мани хотунимдур, оти Шаҳр Орой, қипчоқ элатидиндур, бул чодир шунинг учун қурилгон, агар жанг ичра кирса, минг кишини бошини оладур, ўн минг киши ҳам муқобил бўлолмай, маъюб бўлур, бир катта бош ўқи бор, чодирдин туруб отадур, минг кишигача қалқон тутуб турса, аларга таъсир қилуб, албатта, барчасини маъюб қилур. Эшитуб Хожам Баҳовуддин тамошо илтимос қилдилар. Хон буюрдиким, бир ўзага чодир тикинлар деб. Анда Шаҳр Орой ул чодир шикофдин ўқ отти, минг кишидин ўн минг кишигача қалқон тутуб югурдилар, барчаларига асар қилуб, зарби катта тош била илож тололмай, маъюб бўлдилар. Тўқтемурухон айди: Бухоро одамлари қанча бўлса, ушбу Шаҳр Орой ўзи кирфоя қилур, қандай тожик мани сипоҳимга кучи етадур, ҳар нима хоҳлаганимча тожикларга қилурман. Соҳибқирон қаҳр чашмда бўлуб, хон олдиға келуб айдилар: ман нотавон бечора ҳам тожик бўлурман, Шаҳр Орой била жанг ҳавас қилурман. Хон манъ қилди. Соҳибқирон сўзидин қайтмади. Хон Хожам Баҳовуддинга айди: сўфингизни қайтаринг, ажаали етубдур. Хожам Баҳовуддин айдилар: анинг кўнглиға келган ишни қайтариб бўлмас.

Алқисса, Амир Соҳибқирон Шаҳр Оройга юзланди. Шаҳр Орой чодир ичра туруб ўқини отти, Амир они иъода қилуб ўқини бошоқлари била олиб, рад қилуб чодир ичра кирди. Шаҳр Орой, филҳол, кўлиға қилич кўтарди, Амир қиличин кўлидин олиб, қайтариб ўзига андоғ солиб эрдиким, Шаҳр Орой бошидин белигача икки бўлунди. Мунки кўруб жатта сипоҳлари келуб Амирни, филҳол, ушладилар. Хон анда Амирни қатлга буюрди. Хожам мулоқабда ўлтуруб эрдилар, баногоҳ боғ тарафидин гулогулу овоз кела берди. Кўрдиларким, Тўхтамишхон, Тўқтемурухонни кичик ўгли баролуг йиғоч узра чиқиб чумчўқни уясидин боласини олиб, кўйниға солиб эрди, йиғоч тешукидин бир илон чиқуб, чумчўқ уясидин ўтуб Тўхтамишхонни бўйниға ўролибдур, барча ани нима қилурин билмай, ҳайрон бўлуб, барчаларига ваҳима тушуб Соҳибқиронга қарамай они фикриға муқаййид бўлдилар. Соҳибқирон онда туруб Шаҳр Орой хотун чодирига кируб ўқ била ёсин олиб шул ердин туруб йилонга қараб ўқ оттиким, йилонни калласи узулиб тушти. Аммо Тўхтамишхон билмай қолди.

Алқисса, хон Амирдин бул воқеани мушоҳада қилуб, ҳасаб ва насабдин сўраб билдиким, Қорачор нуён авлоди, Чигатой қизидин

экан. Расми Чингизхон деб саждаи тахийят қилди. Жўжи авлоди Чигатой авлодига сажда қилурдилар, Амир манъ қилди. Хон анда Жўжихондин қолгон гурзини Амирға инъом қилди. Огирлиқи ўн ботмон келур эди. Хон айди: аҳд қилуб эрдим, Бухоро халқини қонини тўкарман деб, тадбир қилингим, ҳукмим тағайир бўлмасун. Анда тамоми мардуми Бухорони томуридин қон олдидлар. Ҳукми хон тағайир бўлмади. Амир хожам Баҳовуддин хизматида бўлдилар, Тўқтемурхон Бухорога кириб юртни адл ила сўрай берди: Вақтики, қипчоқ элатлари Шаҳр Орой ўлганини эшитуб, хеш-ақраболари они қонини талаб қилуб Бухорога келдилар. Хонга айдилар: бизларға Турағайни ўглини топиб беринг, ўлдурурмиз, хон кўб манъ қилди, бўлмади. Баҳовуддинга хабар юбордиким, бу жамоъни ҳарчанд манъ қилдим, бўлмади. Анда хожам Соҳибқиронга назар қилуб, кўрдиларким, баҳодурликда арслондек, талаб жанггида қофлондек эрди. Айдилар, алҳол, сабр қилғил, агар зўрлик қилса, андин кейин ўзинг билурсан, деб бошларини кўксиларига ташлаб тафаккурға кетдилар. Анда ҳар кофир ҳовлиларига яқин келуб, отдин йиқилуб бўйни узулуб, жони томуг юртига кетар эрди. Агар эшикларига қадам қўйса, ғойибдин яроғ келуб, бўйнига тегди. Одамлар тамошо қилур эрдилар. Баҳовуддин муридлари била ўлтуруб эрдилар, қипчоқлар сўрадилар: сочлик йигит ким деб. Тожиқлар айдилар: девона Баҳовуддиндур, муридлари, Турағай Баҳодур ўглига ҳамийдурлар. Қипчоқлар айди: эй девона, сизға ишимиз йўқ бизларға Турағай ўглини келтуруб берғил. Хожам айдилар: ул мани муридим, нечук берай санга, асло бермасман. Анда аларни бир чол қарияси айди: бул девона тасаҳҳири малонка қилубдур, малонкани қочурмоқ осон, илло, бир туғулгон оға-сингилни келтурурсиз, мунда оға сингилсин зино қилғоч, малонка қочур. Анда Тотор отлу киши келуб, ўз сингилни зино қилди, тарми эли андиндур. Хожам «оллоху акбар» деб, ранглари мутағаййир бўлуб айдилар: эй Турағайни ўгли, сани аллоға тобшурдим, энди ғайратинг ва журъатинг бўлса, кўргузғил. Амир, филҳол, яроғ-аслаҳаларини белларига боғлаб, кўлига қалқон олиб, дубулгани бошларига кийуб, совутни эғилларига кийуб, Хожамдин фотиҳани олиб, бир тарафда Иноқ кўлига ханжар кўтариб ул юзи қораларға юзланиб эрдилар. Карвон саройдин қипчоқлардин Қолто отлу киши чиқуб, Амирға қилич кўтарди. Яна Амир Жўжихонни гурзисини кўлига олиб они уруб, қиличин синдурди. Қолто қочиб девор тағига ёшинди. Амир гурзи била деворға андоғ урдиким, устига девор йиқилуб, жони томуг горига беркинди. Қолтони иниси оғасини кўруб Амирға қилич кўтариб келди. Анинг кўлидин ушлаб, бир уруб икки тақсим қилди. Анинг ҳам жони оғасини ёнига борди. Анда Иноқ икковлари яёв карвон саройға бордилар. Иноқ айди: ман карвон саройни томига ўзимни олиб бу ёвни тошқори чиқарурман, Амир ани манъ қилуб, мандин жудо бўлмағил деди, қабул қилмади, сарой томига чиқти. Бири саройдин ани кўруб орқасидин чиқти. Иноқ полон остига ёшунди. Иттифоқо, Иноқ бўйнига полон ифи тушуб, шошиб полон била ерга юмалануб тушти. Ани тутуб бойладилар. Амир

Иноқни кўлга тушганин эшитуб карвон саройин остидин келур эди, одам кўблиғидин сарой томи йиқилди, Амир остида қолди. Халқ Амир Темур ўлди деб гумон қилди. Қипчоқлар Амирни ўлугини кўйдурурмиз деб очиб кўрсалар, Амир тирикдур, лекин хушсиз ётур. Келтуруб Иноқ била боғлаб кўйдилар. Амир анча вақтдин кейин ўзига келуб кўрса Иноқни олдидадур. Қипчоқлар хоҳласа-ким, икковини ҳолок қилса. Ўшал вақт душур-душур овози галоғул кела берди. Кўрсалар Тўхтамишхон Амирни бу ҳолда бўлганини эшитуб печа одамларни қалам қилуб келуб юз киши билан мулозимларидин бириси Амирни отни сағрисиға олиб, Иноқни яна бириси олиб Амирни яхшилик қилгани учун. Анда қипчоқлар Тўхтамишхонни ўртага олдилар. Тўхтамишхон ҳийла била Амир ва Иноқ икковини Шамс ул мулк боғи деган жойи бутхонага юборди. Қипчоқ элати Тўхтамишхонни кўб танг қилдилар. Тўхтамишхон эртагача деб алардин муҳлат сўрди. Тонгласи яна Тўхтамиш олдиға бориб гавго қилдилар. Тўхтамишхон айди: бориб бутхонадин хабар олтигла. Лекин аларни расмида бул эрдиким, ёзуқлу, гуноҳкор киши бутхонага борса, алар даҳл қилолмас эрди. Анда лоилож бўлуб, қай вақт бутхонадин чиқса ҳалок қилурмиз дедилар. Тўхтамишхон икки қулидин Амирға таом юбориб, уч кундин кейин иккала қул Тўхтамишхонни амри била олиб борган сабат ичра Амирни олиб ва бири Иноқни олиб, беркитуб кўтариб шох Нақшбанд бирим хизматиға келтурдилар. Хожам Амир Темурға айдилар: бориб Бароқхонни топиб келтурғил, мулкни жаттадин олиб, анга берғил, буларни вақти хануз узоқдур.

БУ ДОСТОНДА АМИР СОҲИБҚИРОН БАЛҲ ВА ҚАНДАҲОР САРИҒА БОРГОНИ, БАРОҚХОННИ АХТОРИБ ЮРГОННИ БАЁНИ

Ҳазрат Нақшбанд бирим амр қилдиларким, Бароқхон қайда бўлса, ахтариб топиб, келтурғил, дедилар. Анда Соҳибқирон Иноқни олиб икковлари яёв бўлуб сафар йўлига тушдилар. Кўб-кўб заҳматлар чекуб юрдилар. Аммо вақтики Оқтемурхонни Соҳибқирон ўлдуруб эрди, анинг, ўрнига Қизил Темурхон Қаршига ҳоким бўлди. Қаршини улугларини тамомига буюрдиким, мани оғамни қотилин топиб беринг, бўлмаса, барчангизни қатл этгумдур. Анда айдилар, сани оғанг бир йигитни хотунин олиб қочуб уйида сақлаб эрди, ул йигит ҳамийят қилуб бир кечада ўлдуруб кетубдур, маълум бўлмади кимдир. Ҳоким айди: ҳар кимарса ва ҳар нимарса шул шаҳр ичра хоҳ яхши ва хоҳ ёмон бордур, сизлар албатта, билурсиз, тезликда топиб берурсиз, бўлмаса барчангизни ҳалок қилурман. Биров айди: бул даштда бир азиз бор, илми Жафардин хабари бор, агар они топиб келтурсанг, ул киши илми Жафар била оғангни қотилин топиб берса керак. Қаршининг саҳросида ғор ичра шайх Умар тоат қилур эрдилар. Сипоҳларидин юбордиким, ул кишини бул ерга келтуринг, деб. Анда сипоҳларидин ким горға яқин келса, отдин учуб кета берди, жони томуг шаҳрига етаверди.

Сипоҳлардин кўб одам отдин йиқилуб, ул ерда ҳалок бўлдилар. Ҳоким бул ишқа ҳайрон қолди. Аммо шайх Умарнинг ўғлилари бор эрдиким, кўб сатанг ва чафани эрди, Қизил Темурхонга келуб айди: Эй хоним, манга инъом берсанг Жафар китобини ўғирлаб келтуруб берурман. Анга минг олтун инъом қилди. Ул кеча отасини олдиға келди. Шайх айдилар: Ўғлум, ҳарчанд қилдим тургил, турмадинг, юзингда яхшилик нишони йўқтур. Бул анда, ота мани ёмонлигим йўқ деб онг ичти. Ул кеча вақтни ғанимат билиб, китобни ўғурлаб олиб келуб ҳокимга берди. Тоғласи Шайх кўрсалар, китобларини ноқобил ўғиллари олиб кетубдур.

Алқисса, шайхни қўямасдин Ҳоким қошиға келтурдилар. Ҳоким иззат қилди, айди: эй шайх афандим, мани оғам қотилини манга билдуринг, бўлмаса Сизни ҳам ўлдурурман. Шайх айдилар, асрори ғойибни оллодин ўзга киши билмайдур. Андин кейин Шайхни ўғилларини келтурдилар. Ул бебоки нопок Қизил Темурхонга айди: одамларни ўлдурмаққа талаб қил, алар фиғон қилуб отамға тазорув қилурлар, лоилож, отам қотилни тошиб берур. Эртаси одамларни жамъ қилди, барчаларини қатлга буюрди. Андин кейин алар Шайхнинг этакига ёбушуб зори қилдилар. Шайх айдилар: Эй халқ, илми ғойибни тангри таборак ва таолодин ўзга киши билмайдур. Шул вақт узра бир қари хотун келуб айди, оғангни қотилни ман хабар берурман. Аммо бул қари хотун Хонимча била тануш эрди, бир-бириға дўст бўлуб, анга махрами асрор бўлуб, Хонимчаи сода лавҳ сиррин айтуб эрди. Қизил Темурхон қари хотундин сўради, қотил кимдур? Қари хотун айди, оғанг қотили Турагай баҳодур ўғлидур. Ул фалон сўфини ўғли Иноқтоз қиморбоз била Бухороға қочиб кетгандур. Лекин хотуни сўфини уйдадур, деб бир-бир воқеани баён қилди. Филҳол, Хонимчаға хабар келди, анда Хонимча ҳайрон бўлуб, сўфи била видоълашуб бошиға телфак, эғниға тўн кийуб Бухоро сари юзланди. Анда бул хотунни тоболмай, сўфини тутуб кетти. Аммо Хонимча Мирзо Жаҳонгирға ҳомиладор эрди, йўл узра бир эски роботга йўлиқти. Анда вайжи ҳомила яқин бўлуб, дарди зиёда бўлди. Ул эски робот жаҳонгир ибн Қизил Арслонхон Отабекдин қолгон эрди. Зўр ила ул робот ичра кириб эрди, бир ўгул вужудға келди. Аммо Бухородин Амир била Иноқ келур эдилар, шамол келуб кал Иноқ бошидин тўффисини тушурди. Шамол юмалонтуруб ер устида кета берди. Тўффисини орқасидин бул югуруб етолмай, Амир ҳам мунинг орқасидин кела берди, иттифоқо, бул роботга келдилар. Хонимчаға мулоқот бўлуб, Хонимча бўлган шарҳи воқеани бир-бир баён қилди. Амир бул ўгулни кўруб отини Мирзо Жаҳонгир қўйди, нечукким, Жаҳонгир роботида таваллуд бўлуб эрди. Аммо Амир тезлик била Қаршиға келдилар, ўлумдин одамларни нажот бергали. Аммо Қизил Темурхон сўфидин сўради, сўфи инкор қилди. Қаҳр-ғазабда бўлуб аввал шайх била сўфини шаҳодатга еткурди. Андин сўнг, ул зolim тамоми халқни қатлга буюрди. Қарши элини андоғ ўлдирди бердиким, қатта-кичик, эру хотундин фиғон фалакка чиқа берди. Қарши халқини насафини ул

хунхор нобакор ўлдуруб эрди. Соҳибқирон етуб келдилар. Анда бировдин сўрдиким бу нима воқеадур? Ул айди, бир одам учун бу кофир зolim барчамизни ҳалок қилур. Амир Хонимчани бир яқин одамға топшуруб, тўғри Ҳоким олдиға борди. Айди, Эй Қизил Темур Тўқтемурухон ўғли, оғангни қотили ман бўлурман, бу фақирларда ниманг бор? Анда Иноқ, бурчақда турур эрди. Ҳоким Соҳибқирон баҳодурлиқидин кўрқти. Айди, эй Амир Темур, ажаб баҳодур йигит экансан, икки қўлингни бергил, боғласунлар. Амир қайда қўлини берди, бойладилар, қатлга буюрди. Анда Жатта беклари манъ қилуб айдилар, бул тўра бачалардин экан, зиндонға солсанг, Бухороға Тўқтемурухон отангга нома юборсанг, они ҳукми била иш қилсанг яхши бўлур, дегач, Иноқ бу сўзни англаб, андин Хонимча олдиға келуб, видоълашиб, яёв Бухоро сари, Тўхтамишхон олдиға бормоқ бўлди. Шаҳрдин чиқуб бир ерға келса, Қизил Темурхон номи юборган элчилари ётур. Аларни отин олиб, Бухороға юзланди. Кечани кеча, қундузни қундуз қилуб, жўнаб кетти. Бу элчилар ўрнидин турса, отларини ўғри олиб кетибдур. Лоилож бўлуб, яёв юрдилар. Аммо Иноқ ел каби учуб Бухороға етти. Анда болалар ўйнайдургон варрак қилуб учуруб, Тўхтамишхонға хатни юборди. Мунинг учганини, ҳавода турганини Тўхтамишхон кўруб, варракни асло кўрмаган эрди, таажжуб қилиб, бу нимадур деди. Айдилар варракдур. Анда айди, варракни эгасини келтуринг, деди. Анда Иноқни олиб бордилар. Тўхтамишхон тануб, навозишлар қилди Соҳибқирон аҳволдин сўрди. Анда Иноқ воқеани бир-бир баён қилди. Тўхтамиш, филҳол, нома ёзиб, отасини муҳрин босиб Иноқдин Қизил Темурхонға юборди. Ўшал соат Иноқ номани олиб қайтуб Қаршиға юзланди. Йўлда қамишзор тўқай бор эрдиким, анга келса Қарши элчилари чарчаб тўқай ичра ухлаб ётур. Анда қамишға ўт қўйиб, тўқай тамомини қуйдуруб юборди. Анда ул элчиларни жони ул тўқай ўтига тоб келтуролмай, қочиб кетти, томуғ юртиға элчи бўлуб етти.

Кал Иноқ Қаршиға келуб ҳукмномани Қизил Темурхонға берди. Номада дебдурким, ҳарчанд, оғангни ўлдургон бўлса ҳам, зиндондин олиб озод қилгил. Анда Амир Темурни, озод қилуб юборди. Соҳибқирон Хонимчани олиб Шаҳрисабзға борди. Қора Темурхон Шаҳрисабзни адл бирла сўрар эрди. Беҳавф Хонимчани ўғли била анда қўйуб, ўзи Балх тарафиға, Бароқхонни ахтариб кетти.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН БАЛҲ ШАҲРИГА БОРИБ, АМИР ЧОКУ БИЛА МУЛОҚОТ БЎЛГОННИ БАЁНИ

Аммо Амир Соҳибқирон Иноқ била йўлдош бўлуб неча кун, неча тун йўл кезиб, чўл кезиб, қун туруб, тун йуруб бориб Балх вилоятиға доҳил бўлуб, бир саройға кириб, ҳужрасида қарор олдилар. Бир кун Амир саройдин чиқуб, ўрамаларда юрур эрди, бир киши соқоли мош биринч каби бўлгон, нола бирла йиғлаб

борур, айтадурки, эй яратган тангрим, бизларни бу кофир зolimдин йироқ қилғил. Амир анинг елкасидин ушлаб кўрди, танудиким, отаси кўлидан бир замонида мунн озод қилгон эрди. Соҳибқирон анинг кайфиятидин сўруб, санга кимдин зулм етубдур, деди. Ул қари чол айди, мани бир гўзал ўғлум бордур, анинг оти Ҳинд Хожа. Юртни ҳокими Қамариддин тожикдур. Солқут қатагон анинг паҳлавонидурким, мени ўғлумни олиб қочиб, ҳаммомга кетубдур, биллолмадикки, ул шум нима ҳақорат қилур. Амир айди, ҳеч кимга арз қилдингизму? Қари киши айди, Қамаридинга бориб арз қилуб эрдим, қулоқ солмади, лоилож, яратганга йиғлаб келурман. Амир анга, мен бориб ўғлингни нажот берурман, деди. Ул чол кулди. Амир анга ўзини аён ва баён қилуб билдурди. Андин кейин қари киши Амирни тануб, уйига таклиф қилди. Амир айди, аввал ўғлунгни нажот бериб, андин кейин уйингга борурман. Амир Иноқ бирла андин ҳаммомга бордилар. Ул ҳаммомчига ҳеч киши келмасун, деб эрди. Ҳаммомчи буларни манъ қилди. Амир ҳаммомчи сўзига қулоқ солмай ҳаммомга кира берди. Ҳаммом ичра кўрдиким Ҳинд Хожа ёлғуз турур, Солқут қатагон боши охур ичра, сув олур эрди. Амир, филхол, бориб иккала оёғини кўтариб, бошини сувга тикуб турди. Солқут сув ичига кетти, жони узулуб томуг ҳаммомига етти. Мунн Ҳинд Хожа кўруб урра қочти. Ўлуки охур ичра қолди. Қиморбоз Иноқтоз мунн кўруб, дақ-дақ титраб берди. Иштон деб қўйлакини оёқига кийуб, қўйлак деб иштонини бошига кийуб, шошиб қолди. Ҳарчанд Амир айди, мардона бўл, кўрқма, деса ҳам фойда бермади. Ҳаммомчи келуб кўрдиким, охурдин лунги чиқуб, сув томуб турур, бориб қараб ўлукни айди, ҳой усто, бу қандай бало. Солқутни охур ичра ўлдуруб қўйубсан, деб ҳамомдин чиқуб, шовқун қила берди. Қатагон элатлари эшитиб етиб келдилар. Ҳаммомчи мунда шу икки йигитдин ўзга киши йўк, деди. Соҳибқирон Жўжикон чўқморини кўтариб, наъра тортиб, шовқун солиб, мандурман Турағай баҳодур ўгли, деб уруш қила берди. Қамариддин эшитуб, отга минуб келди. Аммо Солқутни иниси Иримчи йўлбарени ёшликида тутуб олуб, устига эгар юкини қилуб минуб юрар эрди. Ул ҳам эшитуб, йўлбарегга минуб келуб, Иноқни қамчин бирла урди. Оғзидин лахта қон келуб, ўзидин кетуб йиқилди. Они бойлаб қўйдилар. Андин Соҳибқиронга келди, қамчинини Соҳибқиронга ҳавола қилди. Амир ани дафъ қилуб чўқмор бирла уруб эрди, Иримчига тегмай, йўлбарегга тегуб бошини пачақ-пачақ қилди. Иримчи ерга тушуб кўб олишти. Амир чўқмор бирла андоғ урдиким, кўксигача тегуб, пора-пора қилди. Соҳибқиронни бу қилгон ишини жатта элати кўруб, фиғон қилуб келдилар. Бир кечаю бир кундуз андоғ уруш бўлдиким, мундоғ масофни киши кўрган эмас. Амир жанг қила-қила шаҳарнинг дарвозасига келур эрди, анда кўпрук тешукига оёғи тушуб, тойиб йиқилуб эрди, келушуб боғлаб Қамаридинни олдига олиб келдилар. Амирни Иноқ бирла икковини зиндонга буюрдилар. Андин Бухорога, Тўқтемирхон олдига нома юбориб, дедиким, Турағай баҳодурни ўгли келуб, икки паҳлавонимизни ўлдурди. Ани элати қонини талаб қилур, берайму ё йўқ? Хануз нома жавоби

келмасдин, иттифоқо Амир бирла Иноқ зиндонда эрдилар. Зиндон эшикида қоровулга бир киши сабат ичра олма тухфа келтуруб, тўйга таклиф қилди. Қоровул икки кишини ўрнига қўйуб, тўйга кетти. Халиги икки киши чоғир ичиб, буларга айдилар, сизлар сабабингиздин тамошодин қолдук, тўйга беролмадук. Иноқ аларга айди, Сизни хизматингизга қоровул бир йилга нима берадур? Булар айди, бергани овқатимизга етмайдур. Иноқ айди, ман сизга бир пора лаъли Бадахшоний берурман, оғирлиқи етти мисқол келур, қиммати етти минг олтуз бўлур, бизни нажот қилурсиз. Алар қабул қилдилар, лаълни беркитуб қўйгон ерларидин олиб берди, иккови кўрдиларким, лаъл асилдир. Соҳибқирон бирла Иноқни зиндондин халос қилуб чиқарди. Иноқ кўнглида айди, бу икковига лаълни ташлаб кетарманму, деб. Яна аларга айди, эй қардошлар, қоровул келуб зиндонийларни қаерга юбординг деса, нима дерсиз? Алар ҳайрон бўлди. Иноқ айди, икковингизни ман боғлаб қўяй, сизлар юмаланиб, ер узра ётунг, қоровул келса, айтурсизлар, зиндонийлар ҳийла бирла бойлаб қочиб кетти, десангизким, кўрса маъқул қилур. Агар ўзи қочиб кетти десангиз, ҳеч ким инонмас. Алар қабул қилди. Ул содда замирларни алдаб, оёқ-қўлини боғлади, иккисини бошини кести, лаълни олиб, Ҳинд Хожа уйига юзландилар, билмадилар уйи қайда бўлса, йўл узра бир қора кийимлик учради, маълум бўлдиким, Ҳинд Хожадур, икковини уйига келтурди. Ул кеча анда бўлуб, тонгласи Ҳинд Хожани олиб, учров бўлуб Бароқхонни ахтариб, шаҳрдин чўлга чиқтилар. Ҳиротга яқин еттилар. Чигатой эли жатта элатидан Ҳирот, Қандаҳоргача тарқашиб эрдилар. Овулдин овулга Бароқхонни сўраб ахтардилар, топилмади, балки билсалар ҳам кўрқуб айтмадилар. Жиройил элига келдилар. Алар Амирни зиёфат қилди, алардин Бароқхонни сўрди, алар айдилар, биз ҳам тополмай, ҳайрондурмиз. Алардин ўзларига йўлдош талаб қилдилар. Алар мол-манолдин кечиб бермадилар. Андин сулдуз элига келдилар, булардин ҳам йўлдош талаб қилдилар, қабул қилмади. Андин Соҳибқирон, Иноқ, Ҳинд Хожа уч киши йўл кезиб, кун юруб Бароқхондин асар топмадилар. Соҳибқирон йиғлаб муножот ила бу абётни ўқудилар:

Б а й т :

*Тополмай мақсудим ҳайрон эрурман,
Биебонлар аро сарсон эрурман.
Кўрунур ерда қум-тош, кўкда юлдуз¹,*

*Бу тошлардин қабарди ким оёқлар.
Бу чўлда йўқ қалов, зиё, на раҳбар,
Илоҳо, сандин ўзга Хизру Жаброил
Чироғ эмас яшил, ҳоди эмас ел,
Ўзинг ҳоди бўлуб чин йўлингга сол,*

¹ Кейинги мисра асл нусхадан тушиб қолган.

*Адашган осий қулдурман, қўлум ол.
Ки сандин ўзга йўқдур ҳеч паноҳим,
Сиғиндим даргоҳингга, ё илоҳим,
Йўл узра қўймағил афтодаларни,
Хусусан, бизга ўхшаш соддаларни.*

Алқисса, Соҳибқирон тануш элатлардин рафиқ талаб қилдилар. Ҳеч ким рафоқатга ярамади. Неча кун йўл юруб, бир ерга келсалар, икки минг тева, ўн минг қўйга тўғри келдилар. Амир сўрди. Булар кимникидур? Қўйчилар айдилар: бул амир Чоку барлосникидур. Ул вақт амир Чоку элатлар ичра қўб гани киши эрди. Амир қўйчилардин сўрди, амир Чоку ўгли Мирзо Сайфиддин қайдадур? Алар айди: Мирзо Сайфиддин қудуқ бошидадур. Амир анда бордилар, кўрдиларким, мирзо қудуқдин нарида чодир ичра ўлтурур. Қуллари ҳар қайси ўз пишида эрди. Амир қудуқ ёқасига келса, қирқ ҳўкизни терисидин қилгон қовга осилиб турур. Амир анда қовгани сувга солиб, ёлғуз тортиб олди, охурга тўкуб, иккинчи тортиб олурида арқон узулди. Андоғ садо чиқдики, Мирзо Сайфиддин ирғиб туруб оёқ яланг югуруб келди, қуллари ҳам келдилар. Мирзо сўрдикки, нима гап? Айдилар, бу йигит ёлғуз қовгани сувга солиб, тортиб, иккинчида узулди. Барчалари таҳсин қилдилар. Амир ул вақтда йигирма бешда эрди. Амир Мирзо била чодирга бордилар. Мирзо Сайфиддин тануб, ўзин танумасга солди. Андин кейин Мирзо айдиким, ҳар ким ўз жойин билуб ўлтурсун, деди. Соҳибқирон Мирзодим юқори чиқуб ўлтурди. Мирзони аччиги келуб, Амирга айди, қайдин келдинг, қаерлик бўлурсан? Амир айди, ман бухоролик бўлурман. Мирзо Сайфиддин айди: Амир Чоку барлос авлоди бул ерга келубдур, агар бухоролик бўлсанг бизни жуворилар Бухорода қанча бордур? Соҳибқирон жавобига айди: Бухорода жуворилар, гурунч, мош баҳоси бирдек эрур. Мирзони аччиги келуб, газаб бирла айди, эй бухоролик, на сўзни билуб гапурасан ва на ўрнигини билиб ўлтурасан?! Амир айди, ман тўра бача бўлурман. Мирзо Сайфиддин айди, ман мулла бўлурман. Соҳибқирон айди, «илм» лугатда нимадур? Мирзо Сайфиддин айди, ҳар ниманинг ҳақиқатини билмоқ, Амир айди, мени билсанг, Турагай баҳодур ўғлидурман, Бароқхонни ахтариб келдим. Мирзо анга нағий ният қилуб, билса ҳам қабул қилмади, ишкор қилиб айди, ман эшиттим, Амир Темурни жатта синоҳлари ўадурди деб. Энди сан ман Амир Темурман, деб келдингму? Соҳибқирон айди, мажҳул сўзга инонмағил, Амир Темур ман бўлурман. Яна Мирзо айди, Амир Темурни жатта элатлари бисёр қўб азоб ила ўлдурмишдур. Амир хоҳласаким, ўзини кўрсатса, яна туз ҳақини андешасини қилди, ўзини сақлади. Ўз кўнглида ўз элимни ёв қилмойин, деб хафа бўлуб, андин жўнади.

» Мирзо Сайфиддин хайрон бўлуб қолди. Ногоҳ, бир тарафдин чапг кўрунди. Чапг ичра фил минган бир киши келур. Аммо амири Ҳиндистон Амир Чокуга сийловга бир фил бериб эрди. Соҳибқирон кўрсаким, Амир Чоку эрур. Иккови бир бирин тануб, қучоқлашиб кўриштилар. Амир Чоку элу юрти эсига тушуб, аларнинг фироқида

қўб йиглади. Андин кейин Амирни кўшга олиб келди. Мирзодин Соҳибқирон кўнгли хафа бўлгонини англаб қаҳр-газаб бирла мирзони ўлдурмоқга қасд қилди.

Мирзо Сайфиддин Амирни анда ўзига шафеъ қилди. Амир шафеъ бўлуб отасидин сўраб олдилар. Анда Амир Темур Амир Чокуга бошидин ўтган воқеасини бир-бир баён қилди. Ҳеч ким рафиқ бўлмаганини айди. Анда Амир Чоку бу уччовларига от бериб, ўгли бирла ўзи аларга йўлдош бўлуб Қўшиг қалъасига бордилар. Анда шаҳр ичра Иноқ кириб соатидин сўнг йиғлаб чиқа келди. Аммо Тугал бекким, туркмон эли Кўрагон элига қўб душман эрди, Соҳибқиронга айди: амакинг Ҳожи бекни буюруб, терисидин этини ажратиб, машаққат ила ўлдурурлар. Филҳол, Соҳибқирон қалъа ичра кириб, амакиларини аҳволини кўрдилар. Йўлдошларига, сизлар сукутда турунг, деб ўзи жаллод қошига секин бориб, амакини ўлукини неча олту бериб, жаллодлардин олди. Этини терисига ўраб олиб чиқуб, салласин анга кафан қилиб, жаноза ўқуб, дафн қилдилар. Ушул ерда бир бузуг қулбада ухлаб ётур эрдилар, туркмон эли чиқуб, бешовларини боғлаб олдилар. Қалъа ичра олиб кирдилар, беклари буларни ўлдурмоқга ҳукм қилди. Шул аснода шох Мансурдин шаҳри Машҳаддин нома келди. Дейдурким, хушёр бўл ва хабардор бўл, Чигатой беклари бизни мулкимизга қасд қилмасун. Алҳол, Тугал хотирига келуб, ўз кўнглида дилхоҳлиқ қилуб, шох Мансур олдига буларни тирик юбормоқ лозим бўлди, деб бул беш кишини икки бутуқлуқ айри йигочга маҳкам бўйниларидин бойлаб отларига миндуруб, бир неча муваккиллар бирла Машҳад сарига юзланди. Жом йўлидин Ҳарзга бордилар. Уч кеча, уч кундуз бирдек йўл юрдилар. Тўртинчи кечасида муваккилдин бирини уйку ғалаба қилуб, Амирни отини жиловни қўлидин чиқуб кетти. Соҳибқирон ишорат бирла ўзга йўлга юрди, аммо кун совук эрди, саҳаргача йўл юруб, бир қишлоқга етти, чеккасида боғ бор эрди. Анда хонақоҳ ҳам бор эрди. Хофизларни овози, зокирларни сайҳаси чиқадур. Анда Амир таваққуф қилуб, хофизларни ўқуганини, аларни оҳ ва ноласин эшитти.

Амир хоҳладиким, аларни бирини чокириб ўзини бойлугун ештурса, яна душманлар хабардор бўлмасун деб сабр қилди. Ногоҳ бир сўфи чиқуб нола била йиғлаб, икки итни хонақоҳдин келтуруб боғлаб қўйди. Бири семизу бири ориқ, яна бориб хонақоҳ ичра кирди, соатидин кейин ул сўфи қўлида қоғ ичра таъом олиб чиқти. Амир они кўруб, шовқун қилиб айди, эй сўфи, мани бойлугумни ешгил, ўшал таъомингдин мани зоеъ қилмағил. Ул сўфи Амирга назар қилди, аммо таъомини икки итини олдига қўйди. Амирга гафурмади. Таъом манга раво бўлмади, итларга раво бўлди, деб Амир бениҳоят қўб хафа бўлди. Вақти бўлуб ўшул хонақоҳдин бир нур чиқуб оламни тутти. Жаҳон кундуздек мунаввар бўлди, гўё Амир кўнглига етти иқлим жилва қилди, мағриб, Яман, Ҳиндистон, Мозандарон, Ироқ, Форс, Туркистон, Ўрус, Хуросон барчаси кўрунди, яъни илқо бўлди, яна гойиб бўлди. Андин сўнг икки киши келиб Амирни бойлугини ештилар. Бирин қўлида шиёла тўла сут, бирин илгида коса тўла шароб, ҳар

қайсилари ўз қосаларини кўб-кўб таъриф қилуб Амирга узаттилар. Амир шаробдин ичмай, сутдин ичти. Сўнгра бир арини кўрдиким, ўзи қаби арини ўлигини кўтариб чиқиб кетти. Андин сўнг бир киши кўб чумчуқларни кўб машаққат бирла тутуб бир қафас ичра солди, лекин эҳтиёт қилмади, бир илон келуб чумчуқларни еди, кўби учуб кетти. Анда бир кирпитикан ҳозир бўлуб, илонни еди. Хануз кирпитикан кетмай туруб, тулки келуб, они еди. Анда бир сайёд киши тулкини ўқ била уруб ҳалок қилди. Ўзи нари бормаи оёқи киши тулкини ўқ била уруб ҳалок қилди. Буларни барчасини бир соатда ҳалокатга етганини кўруб, Амир ҳайрон бўлуб, таажжубда эрди. Ўшул вақтда итларга таъом бергон киши чиқуб, Амир Соҳибқирон қонига чорада ўроғлуқ бир нима келтуруб қўйди. Амир айди: аввал таъомни итга бериб, эмди менга берурсан, деб сўфиға бу қўшукни айди:

*Бу аҳволим санга қандай десам ман,
Бу ит арзиди, лекин арзимасман.
Бу хорлик бирла келтурган таъоминг
Агар бўлса самар, қандлик, емасман.*

Сўфи айди: ман хизматчи кишидурман, егил. Соҳибқирон дастурхонни очиб кўрса, қўйни тўши пишган этидур. Соҳибқирон они завқ била хўб еди, тангри таъолога шукр айди.

Н а з м:

*Ҳар паришон сўзки айдим, ё карим,
Бачадин истиғфор олло алъазим.*

Амирни кўнглиға келдиким, Хуросон ер юзин кўкраги эмиш. Манга азизлар мунни бермишлар. Яна сўфи чиқиб айди: Эй тўра бача йнгит, бери кел, азизлар сани талаб қилурлар. Анда Соҳибқирон хонақоҳ эшикидин ичкарига кирди, кўрдиким, бир оқсоқол киши беқасам тўнли ва фўшли ва мисвоқлу, ўгли бирла шатранж ўйнаб ўлтурур, ҳар вақт ўгли ютса ақча берур, агар оқсоқол киши ютса, боқий кўюр. Мунга Соҳибқирон ҳайратда қолди. Келуб бир чеккада қарор олди. Ул киши ўз ишига мағрур эрди. Ногоҳ тонг отиб эрди, эшикдан бир киши келуб, таъзим қилди, айди: йилқиларингиз ичра бир қайсар байтал бор эрди, асло тугмаган, андин бир таажжуб той тугулгондур, анинг отини Ақим қўйдум, ул той от йилқиларни ҳар тарафга қувлаб, агар бир одамни кўрса, филҳол, ўлдуруб, кўб шугдур. Алар қонини сиздин талаб қилуб эшикга келубдур, ул киши йилқичига қараб айди: хўб яхши, аларга тавон беринглар. Яна Соҳибқиронга қараб айди: бул киши била боргил, ўшал отни бул ерга келтургил, санга инъом қилдим, яна санга кўб сўзлар гафургайман. Амир айди: Эй Шаҳриёр афандим, яёв қандай борурман?

Ул азиз даҳшат қилуб айди: боргил, агар дармонда бўлсанг, манга сизингил, деди. Амир кўнгилда айди, бул киши мутақийдин

бўлса фикрни олотларини хонақоҳга келтурмас эрди, қиморбознинг ёнига ёндошмас эрди. Анда Амирни йилқичига кўшуб юборди. Йилқичилар айдилар, сани бизга йўлдош қилибдурлар, сан ул балони бошимиздин узоқ қилмасанг, биз сани қўймасбиз. Соҳибқирон ҳайрон бўлуб, лоилож йилқиларга борди. Кўрсаким, Ақим тойи кўк ранглик от эрур. Аммо Амирнинг тақовори шахри Кешда қолиб эрди.

Алқисса, Амир таваккални олло таълоға қилуб, бошиға дубулға кийуб, қўлиға юган олиб, Ақимга яқин келуб, тўғри бўлди. Ул тақовар дубулғасига бир зарб уруб эрди, Амир тизи бирла букуб қолди. Анда мазкур азизга сизинди. Анда бир қўл ғойибдин ҳозир бўлуб Амирни елкасидин кўтариб эрди. Амирга қуввати пайдо бўлуб, ўрнидин турди, ул отни ёниға ёшунуб, бир иргиб миниб олди. Ҳар тарафга чопа-чопа шиддат била хонақоҳ эшигига келди. Амир бир дафъ қилуб эрди, жумжумада қолди. Амир ўзини жумжума ёқасига олди. Ҳарчанд зўр берди. Ақимни чиқаролмади, иложи бўлмади. Ул азиз хонақоҳдин чиқуб айдилар: Эй Амир Темур, Соҳибқиронлик даъвосини қилурсан, отни буён келтурмоқга кучунг етмайдур. Ул азиз икки бармоқ била жумжумадин олдилар.

Деюрларким, замон ида шох Мансур қатор филларидин бир фил ушбу жумжумага тушуб қолди. Бу азиз икки бармоқ била филни юқорига олиб эрдилар. Соҳибқиронга айдилар: Эй Амир Темур, сан подшоҳи азим бўлдуңг, энди сан одобни салтанатни ўргангил, қазон-қадр санга хоҳлабдур, ул икки итни кўрдунг, бири семиз, бири ориқ, нафе оммора бўлур, анга парво қилмагил. Андин сўнг нур кўрдунг, икболинг қуёшини паргавидур, олам санга мусаххара бўлур, ўшул икки киши санга сут била шароб бердилар, сан сутни ичтинг, шаробни ичмадинг, агар шароб ичсанг зolim бўлур эдинг. Ул ариким бир арини ўликин кўтариб ҳавоға учти, ул Яъқубдур, ариларни беги эрди, фуқаросидин бири ўлуб эрди, ўлигини кўтариб, ўз манзилиға олиб кетти. Сан ҳам фуқаро аҳволидин хабардор ўлуб, эҳтиёт қилгил, зомини қиёмат бўлмагил. Андин сўнг ул киши кўб чумчуқларни машаққат бирла тутуб жамъ қилуб, бир қафас ичра солди, ўзи кетгач, чумчуқлар учуб кетти. Ул дунёга хирсени қўюб, ранжур машаққат бирла жамъ қилгон эрди, олам ҳодисасидин тараж бўлди, зинҳор дунёга меҳрингни қўймагил, они муҳаббатига бойлаймагил. Аммо илон қафасидин бир неча чумчуқни тутуб еди, кирпитикан келуб илонни еди, анда бир тулки ҳозир бўлуб кирпитиканни еди. Тулкини бир отлик киши келуб ўқ била уруб, ўзи йиқилуб бўйни узулуб ҳалок бўлди. Булар мисоли шулким, дунё жойи мукофотдур, яъни ҳар ким бировга зиён хоҳлади, ул зиённи бошида кўрғай, мусулмонлик шул бўлурким, анга тўғри келса яхшилиқ қилурсан. Аммо қўйни тўшини бердук, яхши тамал қилким. Хуросон, ер юзини кўкси эмиш, мунни санга инъом қилдук, эмди тургил, Жом ерига боргил, йўлдошларингни тобгил. Андин Амир Соҳибқирон Хайл ул Ақимга минуб йўлга

¹ Жумжума — чуқур лой

туштилар. Аммо Жом йўлида асирларни муваккиллар етаклаб юриб, тонг отгач кўрсалар Соҳибқирон йўқ бўлубдур, ҳарчанд ахтариб тополмадилар, кўб ташвишда бўлуб, лоилож, ул тўрт кишини олиб жўнадилар. Бир роботга еттилар, они Амир Салжук бино қилиб эрди. Анда қарор олдилар. Ҳаво кўб совуқ эрди. Ўзлари робот гунбази ичра кирдилар, асирларни ташқарига қўйдилар, ҳарчанд булар нола қилдилар, бизлар совуқ захматидин ҳалок бўлмайлук, бизлар ҳам ичкори кирайлук, деб, алар қабул қилмадилар. Ушул кеча робот йиқилуб, муваккиллар ҳалок бўлди. Асирлар айдилар, бул Амир Темур иқболи турур. Аммо бўйниларидин айри бутоқни ҳарчанд зўр қилдилар: ешолмадилар. Ҳайрон бўлуб турдилар. Шул вақт Амир аларни қошига етуб бориб, аларни бойлуқларини ешуб, нажот бериб, андин Зиндафил хизматларига бориб дуоларини олиб, Бароқхон талабига юзландилар.

БУ ДОСТОНДА БАРОҚХОННИНГ ШОҲ МАНСУР ҚҶЛИДА АСИР БЎЛҶОНИНИ БАЊЕНИ

Њмди Бароқхон воқеасини эшитмак керак. Вақти бўлуб Тўқтемурхон аскарлари жатта элати Мовароуннаҳр мамлакатларини барчасини олуб, анда Бароқхон ўз мамлакатига тура олмай, кечи била қочиб Бароқхон эғнига жанда, бошига кулоқ, қўлига сўта олиб, чўлистонларни кезиб эрди. Қавми Чиғатойдин баъзи ёмон кўнгиллар Бароқхон ҳалокатига қасд қилдилар. Аларни сирини бир ушоқ бола хонга ҳабар беруб, Бароқхон бечора душманлардин хеч шаҳр ичра киролмай, доим дашту биёбонларда юрур эрди. Ул қавмга армон бўлуб, Бароқхондин ҳабар тобмадилар. Аммо Бароқхон яёв йўл кезиб, кеча-кундуз чўл кезиб, оёқ яланг, бош яланг бўлуб, даштни ҳаво била елига гаранг бўлуб, гоҳ юруб, гоҳи чарчаб, даранг бўлуб, олам ҳодисоти ранг-баранг бўлуб, Тегин аскарлари оёқидин найза уруб, қуёш беги бошидин зарра-зарра байза уруб, андоғ ҳолга туштиким, оҳ деса оғзидин яшин каби ўт чиқар эрди. Салтанат ёдиға тушуб, ёғин каби кўзидин ёш тўкар эрди. Гоҳи тангри тоборак ва таъоло ва қуддусга шукр айтур эрди. Гоҳи ўз аҳволини кўруб андешау фикр айтар эрди. Ва гоҳи, бу байтни фиғон ва нола била зикр айтар эрди.

Н а з м:

*Биёбон аро ман ғарибу фақир,
Жафо жаврларга бўлуб чун асир.
Қаёнда қолибдир беку хонлиғим,
Бу саҳро ародурму сарсонлиғим.
Бўлибдир элимдин вафо бир тараф,
Мани қатлимга тиғу ханжар бакаф.
Жудо беклиғимдин қилиб шўр бахт,
На иззат, на давлат, на афсар, на тахт.
Ўтуб бу сифатда кеча кундузи,*

*Чўлистонда қолдим манам ёлғузи.
Бошимга ўтубдур қуёшдин асар,
Оёғимга урғон тикон нашта.
Оёғим ялангдур, бошим ҳам яланг,
Оёғим қобартиб қуму тошу санг.
Таним узра жанда, қўлимда таёқ,
Белимда расандур, элимдин йироқ.
Қолиб мулк, боғу гулистонларим,
Алар ўрниғаму чўлистонларим.
Юрурга оёғимда йўқдур мадор,
Чўлистон қилуб ҳолимни танг-у тор.
Қуёш кетти, тўлғай самога нужум,
Мани кўнглум андоғ бўлуб ғам ҳужум.
Илоҳи, ман бандаға раҳм этуб,
Гуноҳим кечур, айбимни беркут.
Бу олам, у олам ўзинг илгим ол,
Адашганларни, худой, йўлга сол.*

Алқисса, Бароқхон бечора сарсон-саргардон ҳар жонибга юруб Қандаҳор сарига борди. Қандаҳор ҳоқими шоҳ Шужоьдин илгари шоҳ Мансур эрди. Аммо Бароқхон бисотида лаълдин бир узуги бор эрди. Анда бир булоқ ёқасига келуб, ёшинуб, ул булоқ ичра тушуб гусл қилди. Сувдин чиқиб кўрдиким, узук йўқ бўлубдур, ҳарчанд ахтардиким, топмади. Хеч киши кўрунмади. Ҳайрон бўлди. Бул узук йўқ бўлғонига кўп хафа бўлди. Лоилож Қандаҳор ичра дохил бўлди. Ўрамларда юрур эрди, баногоҳ дупур-дупур овози кела берди. Кўрсаким, начанд чавкар отга минганлар келур, қўллариди қушлари, олдиларида този итлари бўйнида олтун қуллода, бир-бир ўта бердилар. Аларни орқасидин шон-шавкат бирлан шоҳ Мансур кела берди. Бароқхон анинг дабдабасига кўзи тушуб эрди. Барчалари шон-шавкат ила овдин келурлар. Анда Бароқхон ўз салтанати ёдиға келуб, ичи куйуб, юрак-бағридин бир оҳ тортиб эрди, мунинг оҳи шоҳ Мансурга маълум бўлди. Кўрдиким, қаландар сурат, салтанат сийрат бир киши. Буюрдиким, ўшал қаландарни олиб юринлар. Анда ўрда сарига бир боғ ичра кириб ўлтурди. Бароқхонни келтуруб, чодир ичра шоҳ Мансур қошига жой кўрсатдилар. Шоҳ Мансур Бароқхондин ҳар тарафдин сўз сўрди, тамкин ила жавоб қайтарди. Шоҳ Мансур билдиким, салтанатлик кишидур. Буюрди бир каф олтун келтуруб бердилар. Бароқхон пўтасига солиб олиб кетти. Шоҳ буюрдиким, кўринлар нима иш қилур. Мулозимлар келуб кўрсалар, олтунни бир чеккага тўқуб, парво қилмай борур. Алар айди, эй гадо, олтунни нега ташладинг, бегимиз санга инъом қилубдур?! Қулоқ солмай кета берди. Қайтуб Мансурга айдилар. Яна буюрдиким: Келтуринг, Бароқхонни келтурдилар. Шоҳ Мансур туриб, ўзин ўрнига ўтқузуб, хизмат пўтасини белига боғлаб, уч кеча-уч кундуз айшу тароб қилдилар, шароб, кабоб келтурдилар. Бароқхон шаробни қўлига олиб айди.

Б а й т:

*Кўзда ёшим шаробдур, жону кўнгил кабобдур,
Недин ўзум тароб қилай, ҳол манга харобдур.*

Шоҳ Мансур хушлуқ вақтида арз қилуб сўрдиким, эй йигит, чин сўзлагил, қандай кишисан, гумон қилурманким, сандин шавкати салтанат иси келур, Бароқхон инкор қилди. Мансур айди, қайси кун юрак-бағрингдин оҳ тортинг, сабаб не эрди? Хон айди, бир узук йўқоттим, лаълдин эрди, оҳим анинг учун. Шоҳ Мансур, санга дунёни қурби йўқ, деб инонмади. Хон айди, ул узукда етти бобом отлари бор эрди. Мансур билдиким, узукни топмагунча бу қаландарни ҳасаби ва насаби маълум бўлмас, деб фикр бирла ўйлашиб Бароқхонни либоси қаландарий бирла ўзиға рафиқ қилуб, овға чиқуб борур эрди. Бир киши ўзидин ўзи улуғлар каби таассуф бирла борур. Мансур кўруб они чорлатуб савол сўрди, ул айди, аввал ўтунчи эрдим, қарга уясидин узук тошиб, мехнатдин холос бўлуб, Мири шикор бўлдим, саллам била қушимни бир ерга қўйуб эрдим, қушни оёғи бойлануб, салламни сургаб, кўтариб кетти, они орқасидин югуруб олайн десам, ул ерда отимни бўрилар еб қўйубдур. Энди Мири шикорликни қўйуб, хотиримға дағдаған қушбегилик тушубдур, энди ўз ақлимға назар қилсам, манга лозим лободи қушбегиликдур. Шоҳ Мансур кулди, айди; ақл бирла мансаби салтанатға етиб бўлмас, ало, ахчанг керак манга, ахчанг бўлса бергил, ман сани қушбеги қилайин, деди. Мири шикор анда ота-бобомдин қолгон деб бир лаъл узукни чиқориб берди. Мансур мутолаа қилуб кўрдиким, Бароқхоннинг етти отасини меми ёзилубдур, ушбудурким, Бароқхон ибн Баёнқулихон ибн Қорачорхон ибн Дунхон ибн Чигатойхон ибн Чингизхон ибн Бартонхон ибн Қобхонға борур. Филҳол, шоҳ Мансур Бароқхоннинг асвал кайвон, жулус айвонлигини билуб Бароқхонға шоҳона либослар ва хилғат кейдурди, олдидин тахтға ўрун берди, икковлари тахт узра оға-инилиқ аҳдини қилдилар. Бир неча кун машатдин кейин Шоҳ Мансур мастлик вақтида ўзиға баҳодурлик лофини уруб хонға айди, ҳеч киши мани қўлумни қайиролмас, аммо ман ҳар қандай баҳодур кишини қўлини ушлаб қайиргайман. Анда Бароқхон табассум қилиб, Мансурни қўлини ушлаб, андақ қайириб эди, Мансурни ҳоли қолмади. Бароқхонни бу иши Мансурга огир бўлди. Аммо шоҳ Мансурни бир синглиси бор эрди — ким, оти Шижоат бекач эрди, кўб баҳодир, гўзалликда нодир бир қиз эрди. Мансур секин синглисига бориб, бу сирдин изҳор қилди. Анда Шижоат бекач айди: Эй оға, они манга тўғри қилгил, ман ондин сани қасосингни олайн. Мансур айди, ул санга маҳрам эмас, қандай бўлур?! Шижоат бекач айди, ҳийла шулки мани анга никоҳ қилуб бергил, мани қўлимни қайирса, никоҳ дуруст ва агар они қўлини қайирсам, никоҳ фасод бўлсун. Шоҳ Мансур Бароқхон қошиға келуб айди, мани бир қариндош синглим бордур, они оти Шижоат бекачдур, сан бирла қўл қайирмоқ қилубдур. Аммо они санга ҳукми шаръи нубиввий бирла никоҳ қилуб берурмиз. Агар сан

они қўлини қайирсанг, сани хотунинг бўлсун ва агар кучинг етмаса, талоқ қилурсан. Бароқхон қабул қилди. Андин сўнг синглисин никоҳ қилуб берди. Бароқхон Шижоат бекач била иккови бир тўшакда ўлтурдилар. Шоҳ Мансур ҳам ҳозир эрди. Аммо Шижоат бекач баҳодурлик ва паҳлавонликда Бароқхондин зўр эрди, лекин Бароқхонга ул қиз ошиқ бўлди, Бароқхондин ажралмоқға тоқати бўлмади. Бароқхоннинг қўлини ушлаб қайиролмагандек бўлуб эрди, Бароқхон анинг қўлини қайирди. Андин сўнг икковлари кеча-кундуз айш-ишратда бўлдилар. Шоҳ Мансур кўнглида кудурат қолди. Аммо бир кеча Мансур девор тешукидин қараб туруб эрди. Шижоат бекач Бароқхонға айди, ман ишқим сани қўлингни қайирғали қўймади, деб Бароқхонни нозлар била қўлини тутуб қайирди. Хонни анга ҳарчанд қилуб кучи етмади. Мундин Мансур воқиф бўлуб, аччиғи келуб тонгла эрта саҳарда қаҳр-ҳашама бўлуб, начанд қулларини мукамал қилуб бекач бирла хонни бошиға келди. Бекач уйғонди, кўплашиб Шижоат бекачни ўлдурдилар. Мансур уелиб, кўрунмай қулларини айди, гавго қилманг, хонни уйқусида бойланг, ўзи шармандалиқдин Бароқхон тўғрисиға келмади. Они бойлаб бир қулға топшурдилар, муни тириклай ерга кўмгил, нафаси чиқмасдин ўлсун, деди. Альнёз бо оллоҳ ўшандоғ аҳди бузук подшоҳлардин. Аммо қул уйига элтуб эрди, тангрим анга муҳаббат солди, ўлдурмади, айди: сан ҳозир шул ерда бўлгил, ман сўнгра, худо хохлаसा, ўз элингға юборурман, эмди сабр қил. Андин Мансур қошиға бориб, ўлдурдум, деди. Аммо ҳар кун эрта бирла хоннинг холидин хабар олиб, сув била емак келтуруб берурди. Иттифоқо, ярим кеча Амир Темур Соҳибқирон ва Амир Чоку барлос ва мирзо Сайфиддин ва Иноқтоз қиморбоз ва Хинд Хожа барчалари Қандаҳорга бориб кирдилар. Соҳибқирон бир ерга отини бойламоқ учун қозиқ қоқиб эрди, муни кўруб хонни келтурган киши хонға кириб, сани элингдин одам келубдур, танурмусан, деди. Бароқхон секин кўриб, Амирни отини айтиб чақирди. Соҳибқирон ҳайрон бўлуб, йўлдошларига айди, барчалари эшитуб, таажжубда қолдилар. Амир Чоку Бароқхоннинг товушин тануб, «Ушбу Бароқхон», деб хонни қошиға кирдилар Бароқхон кўрқуб, буларға секин-секин сўйлади, бир-бирларидин аҳвол сўрашиб, йиғлашиб, бу назмни Бароқхон аларға айди.

Б а й т:

*Бўлубдур худодин қазо-у қадар,
Бу сарсонлуғумдур юруб дарбадар.
Ўрамлар кезарман неча йўл кезиб,
Юруб дашту саҳро неча чўл кезиб.
Элим барчаси қолди йўллар аро,
Адашиб ки юрдум не чўллар аро.
Бухорийларимдин манга йўқ хабар,
Жатта қилди юргимни зеру забар.
Биза қолмайин ору номус, нанг,*

*Келуб Балх аро биза қилди жанг.
 Заъифдур элим, ёв қавий бўлдилар,
 Бизи барча душман кўруб қулдилар.
 Фалак Зол этибдур мани кўб хароб,
 Сочилган бошим узра ҳасрати туроб.
 Қилиб тошни ёстуқ, тикондин палос,
 Чурик жандаларни қилубман либос.
 Таним тош-тикондин бўлубдур яра,
 Соқолим оқарди бу ғамдин, қара.
 Чаманда тўлубдур бари зоғлар,
 Анодил қафасда юрак доғлар.
 Қани мулки молим, бўлуб бир тараф,
 Кетуб элларим барчаси ҳар тараф?
 Қаёнда қолибдур беку хонлигим,
 Неча кун Бухорода султонлигим?
 Қани дўстлар била қалин суҳбатим,
 Қани салтанат, давлату шавкатим?
 Қани тахту бағтим, қани боғлар?
 Қани ёрлар, жўра, ўртоғлар?
 Қани ул қариндошу туққанларим,
 Қани ул аёлим, неча дилбарим?
 Қани мулку молим, бўлуб бир тараф,
 Кетуб элларим барчаси ҳар тараф?
 Бадахшону Кобил, юруб то Ҳирот,
 Қаландар ўзумни қилуб Мискин от.
 Қочуб Балх саридин, боруб Қандаҳор,
 Юрубман адашиб бўлуб хору зор.*

Алиқисса, Амир Темур Бароқхонга кўб насиҳатлар қилди. Аммо Бароқхон мулкиндин ажраб қаландар бўлғониға уч йил бўлуб эрди, ёши қирқға бориб эрди. Ғам-ғуссадин соқоли кўб оқариб эрди. Аммо булар сўзлашғониға Бароқхонни ўлдурмай, тарбият қилгон қул бир тарафдин мўралаб туруб эрди. Соҳибқирон они кўруб, ёмон ҳаёл кўнглиға келуб, ёсини қўлиға олиб, анга ўқ отти. Ул бечора сайха тортиб йиқилиб, ҳалок бўлди. Бароқхон муни кўруб йиғлади. Амир ҳақиқатни билиб, пушаймон бўлди.

Б а й т:

*Яхшилиқ тухмидан экуб ушбу фалакни гардиши,
 Берди ул бечорағаним заҳар қотил емиши.
 Яхшилиқ дўстиға қилса, ёмонлиқ душмана,
 Алқашу дўстиға урмас, душманға қарғиши.*

Алқисса, ул бечорани дафн эттилар. Бароқхон Амир Темурдин андак койиб хафа бўлди. Агар кучи етса қатлиға таваққуф қилмас эрди. Бароқхон айди, бир узуким шоҳ Мансур қўлида қолди, бир киши они келтурса. Амир айди, турғил эртароқ ўз манзилға борайлуқ, узук топилмас мато эмас. Хон айди, ман сизға керак

бўлсам, манга ул узук керак, нечукким, онда мани ота-боболарим исмлари бордур, боринлар, узукимни шоҳ Мансур қўлидин келтуринлар. Барчалари сувут қилди. Ахир Амир Ақим отини минуб, хонни олдиға солуб борди. Ўрда сариға яқин етуб, буларни бир ерга қўйиб, ўзи Иноқ била ўрдаға кирди. Бароқхон кўрқуб, қолганлар била қочиб кетти. Ҳинд Хожа Амир келгунча турайлуқ, деди. Хон қабул қилмади. Аммо ўшал кеча, қудрати етуб, дарвозабонлар ухлаб ётур эрдилар. Амир етти дарвозадин ўтуб, Иноқни эшикка қўйиб, ҳарамға дохил бўлди. Шоҳ Мансурни кўрдиким, маст уйқуда ётур, қўлидин узукни секин тортиб олди. Бир хат қўлини устиға қўйди. Анда бир кули туруб ҳамла қилди. Оми ўқ бирла теракка қоқиб қўйди. Андин Иноқ била келуб кўрсаким, йўлдошлар кетуб қолибдур. Амир доилож бўлуб буларни ахтариб кетти. Шоҳ Мансур эртаси қўлини кўруб ҳайрон бўлди. Яна хатни мутолаа қилуб кўрса, айтубдур, биз тўра бача бўлурмиз, сани мулкингни олурмиз, ўзингни ўлдурмасмиз. Мансур Амирининг баҳодурлиғина таҳсин қилди. Филҳол, отға минуб сахроға юзланди, орқасидин аскарлари юрдилар. Шоҳ Мансурни вазираини отини Шамс ул мулк дер эрдилар, кўб ақлга етук киши эрди. Булар сани ўлдурмабдур, деб Мансурни манъ қилди, санга аларни иши йўқ, деди. Шоҳ Мансур қабул қилмади. Аммо Бароқхон тоғ бағрида туруб эрди, ногоҳ чағг чиқа келди.

Кўрсаким шоҳ Мансур келур. Орқасидин қўшунлари келуб, тор йўлда олдини олдилар. Мансур қўлиға санчқусини олиб, бошидин айлантуруб, «Амир Темур» деб чақира берди. Бароқхон айди: Муни фикрини нима қилурмиз? Ҳинд Хожа айди, бориб ман Амир Темур бўлурман, дегайман. Бароқхон жавоб берди. Ҳинд Хожа майдонға бориб, эй Мансур, ман Амир Темур бўлурман, не ишинг бор, деди. Мансур айди, ғалат айтурсан, Амир Темур эмассан, хаддинг йўқким, мани ҳарамимға киргайсан ва узукни қўлимдин олгайсан, қулимни теракка ёнуштургайсан. Ҳинд Хожа ман Амир Темур бўлурман, албатта деди. Мансур айди, агар Амир Темур бўлсанг, қулни қайси теракка боғладиңг? Ҳинд Хожа ҳайрон, бўлуб айди: шошиб қайси теракка бойлаганимни билмадим. Мансур айди, сўзингни чинлиги йўқ. Амир Темур бу ишға шошмас. Ана Ҳинд Хожа Мансурга ўқ отти. Мансур қалқонини тутти, отган ўқи ақалли ўзиға етмади. Анда Ҳинд Хожа айди. Бароқхон вафоси йўқлиғина йиғлади. Мансурга айди: ман Амир Темурни қулидурман. Бароқхон мани санга юборди. Мансур айди, Амир Темур шундай киши учун ранж ва машаққат тортиб келурму? Бориб Бароқхонға айғил, ўзи келсун. Ҳинд Хожа келуб Бароқхонға айди. Анда хонни аччиғи келуб, мани Мансурдин кўрқди, дерсан. Ё мандин Амир Темурни кинасини қилурсан, деб қилич кўтариб Ҳинд Хожага солди. Анинг баданиға яроғи тўрт бармоқ қадари ботти. Ўзи майдонға борди. Шоҳ Мансур кўруб таъна ва маломат қилди. Хонға айди, шундай хизматчи кишини қўлдан юборурсанму? Бароқхон айди, жадал бирла ишингға машғул бўл. Анда Мансур қўшунларини чақариб айди, ҳеч киши манга қўмағға келмасун деб икковлари қўлларига санчқу олиб раддибадал айлади.

уч мартабагача. Тўртинчида Мансур найзаси Бароқхоннинг совутига илиниб қолди. Бир тортиб эрди, хон отдин йиқилуб ерга тушти. Мансур мулозимига буюрдиким, хонни калласини танасидин жудо қилгил. Мулозим келуб, кўксига чиқуб хоҳласаким, Бароқхонни қатл айласа, Амир Чоку мунни кўруб, йиглаб айди муножот.

Б а й т:

*Муножотим қабул эт, ё илоҳи,
Ўзингсан барча олам подшоҳи.
Сизиндим санга бул кун биру боро,
Бу ерга бизга сан бергил паноҳи.
Қидирдук тўрамизни, энди топдук,
Десақ бул кунда бўлгай табоҳи.
Бу дардларга ўзинг бергил давони,
Фақирларни ўзингсан такягоҳи.
Кўзимдин шашқатор ёшлар оқузиб,
Сурай даргоҳингга рўй сиёҳи.
Олибдур юртимиз кофир эликим,
Мусулмонларга бер оромгоҳи.
Сизинган даргоҳингга ман қулингени,
Дуом айла қабул, кечгил гуноҳи.*

Банагоҳ, тоғ бағридин бир от минган йигит шовқун қилуб, наъра тортиб чиқа келди. Қўлида йўлбарс терисини сайд қилиб, орқасида бир киши бабр терисин хода учига ялов қилуб келур. Кўрсаларким, Соҳибқирон бирла Иноқ эмиш. Анда Амир кўрдиким, хон кўксига чиқуб ўлтурур, қўлинда ханжар, хоҳласаким, Бароқхоннинг танасидин калласини жудо қилса. Амир Соҳибқирон найза сопи бирла андоғ урдиким, мулозим калласи узулуб, чаққон бўлуб хизмат қилмоқга қирқ қадамга юмалануб келуб турди. Бул ҳолни Мансур кўрди, билдиким, Амир Темур ушбу йигитдур. Амир хонга айди, эй афанди хоним, маъзур тутқил хизматингга таваққуф қилдим. Бароқхон уёлиб ҳеч нима демади. Амир Чоку ҳам муңфаил бўлди. Ҳинд Хожа мулоимлик қилди. Амир қайтуб бориб шох Мансур йўлини олди. Шох Мансур Соҳибқиронга айди, қатлни андеша қилгон тўра санму? Амир айди, эҳтимоли бор. Яна айди, мани ҳарамимга журъат била кирган санму? Амир айди, оре. Мансур, айди, қулни қайси теракга боғладинг, қайси жонибда эрди? Амир айди, қутб жонибдаги теракга бойладим. Шох Мансур таажжуб қилуб билдиким, ҳақиқатини айтур, Амир Темурни ўзидур. Ваҳима тутуб қолди, бовужуд, билдирмади. Огози мухораба қилиб, жанг ичра кируб, қилични кўтариб Амирга солди. Амирни бир қўлини мажруҳ қилди. Амир бир қўли бирла шох Мансурни пўтасидин ушлаб ерга урди, пўтаси узилди. Ол Музаффар қўшунлари Соҳибқирон устига тўкилди. Мансурни байроқини остигача ҳамла қилуб борди. Бовужуди, бир қўлидин қон оқиб кета берди, қони тийилмади, гайратидин буюрдиким, ўт ёқинг деб. Ўт

ёқтилар. Ханжорни олов ичра қўйуб, қизил чўқ қилиб, қўлини томурни кўриқилуб эрди, анда босуб кўйдурди, жиз-жиз куйиб овози чиқти. Анга йўлдошлари ҳайрон, таажжуб қилдилар. Филҳол, қон тўхтади, лекин Амирни бир қўли маъюб бўлуб, ишга ярамай қолди. Аммо шох Мансур қўшунлари атрофини мухосара қилдилар. Охири, Иноқга буюрдиким, йўлдошлар келуб мадад беринлар. Шох Мансур ашиқари ичра туруб эрди, бир тоғ тарафдин сойга сел кела берди. Тоғга бир дўндаси йиқилуб, аскар узра тушти. Амир Темурга зарар қилмади, ё пирим Нақшбанд, деб бир чеккасидин чиқти. Гўйибдан бир қўл хозир бўлуб, Амирни тоғни юқорисига чиқориб қўйди. Шох Мансур қочиб Қандаҳорга кетти. Қўшунлари сел ичра қолиб ҳалок бўлди. Соҳибқирон анда боши айлануб, Сеҳистонга бориб қолди. Иноқтоз яёв бир элдин ўтуб бир тоғ узра келуб, чорукни йиртилуб, тоғда қолди. Бирдан ёмғур ёға бошлади.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН СЕҲИСТОНГА БОРГОНИ, АТРОФДИН ЭЛ АМИРНИ КўРМАКГА КЕЛГОННИ БАЁНИ

Аммо Иноқ ёмғурдин ўзини бир тоғ ичра олди, анда олов ёқиб оёқига туз сурқаб, яёв юрмоқ учун қувват бўлурму деб оёғини оловга тутти. Ногоҳ ўт ёруғини тоғдин кўруб бир қоплон кела берди. Иноқ мунни кўруб ўтни оз-оз ёқти. Қоплон олов ёнганига таажжуб қилуб туриб эрди, орқасидин товуш келдиким, бу ерда биров ўт ёқадур, деб. Қоплон орқасига қайтуб, бу кишини ҳалок қилди. Иноқ оловни кўрқуб ўчирди, тонт отқондин сўнг бориб кўрдиким, қоплон бир кишини пора-пора қилуб кетубдур. Андин ўтуб, печа қадам юриб эрди, филҳол, икки киши келуб Иноқни маҳкам ушладилар, бойлаб айдилар, кеча бизни қардошимизни қоплонга ҳалок қилдургон шул деб, ура-ура олиб кетдилар. Қўшунларига келтурдилар, улар ўн минг эрди, икки улуги бор эрди. Иноқдин сўрдилар, Иноқ аларга воқеани баён қилди. Алардин бири Иноқни тануди, анда Амир Темурни сўрадилар. Иноқ Бароқхон талабида келганини айди. Алар айдилар, бизлар ҳам Бароқхонни ахтариб келдук. Аларни бири Учқора баҳодур, бири Тоғабўга баҳодур эрдилар. Иккови Иноқни чодирга келтуруб қўб навозишлар қилдилар. Амирдин хабар тобмадилар. Анда бир галча келуб, алар беш киши Сеҳистонга бордилар, дегач, булар барчаси тоғдин ошиб Сеҳистонга яқин келуб, бир улуг тошни кўрди, ости уй кабидур. Амир Чоку айди, эшитуб эрдим, бул тошни Зол ўгли Рустам сайдгоҳ учун уй қилгондур. Ул ерда Амирни кўлини яраси кўнайиб, ўзи заифланиб, бу уйга туштилар. Озуқлари қолмаб эрди. Аммо Сеҳистон ҳокими Жаён чашм отлу киши эрди, Ҳиндистон беки анга бир ҳўкиз юбориб эрди, турфа нақш-нигорлик таргил эрди, бул ерда ўглаб юрур эрди. Ҳеч киши они манъ қилолмас эрдилар. Иттифоқо ул ҳўкиз ўтлаганича булар қошига келди.

Алар очликдин ҳалокатга яқин бўлуб эрди. Мунни кўруб Амир

айди. бу бизларга тангри-таоло юборган ризқ эрур, деб бошин кестилар. Анда этини шўрба қилуб, еб-ичиб Хинд Хожя терисини бозорга олиб чиқти. Подачилар хўкизни ахтариб тополмадилар. Биров савдо узра таргил хўкиз терисидин тануб Хинд Хожани ушлаб Жаён чашм қошига келтурдилар. Хинд Хожя айди, ман ёлгуз эрдим, оч қолдим, лоилож ушбу хўкизни сўйуб едим, Жаён чашм қабул қилмади. Айди, бу қилгонинг бир кишини иви эмас, деб тутуб, қийнаб азоб берди. Андин кейин шарҳи воқеани баён этди. Филҳол, Жаён чашм султон Қиличбек насли Ёлқуб Сафодин эрди. Андин тўрт юз киши била келуб, Амир Темурни атрофини олиб, ўшал тош уйга қамадилар. Лоилож, Амир қўли бирла бўйнига ҳамойил осиб, тўфанг ила ўқ ёсини осиб яёв кела берди. Султон Қиличбек ариг ёқасида от узра туриб, сув деб буюрди. Анга бир пиёлада сув тутдилар, олай деб эди, бул тарафдин Амирни дубулга, совутини садосига от хурқаб, Қиличбекни ташлаб қочти. Амир келуб бир қўли била белидин кўтариб ерга секин ўтгузуб қўйди. Анда Қиличбек Амирни қўлини ўниб, айди: Санга жоним фидо, нима десанг, хизматингда бўлайин, деб аҳд қилди. Бориб Жаён чашм корини адо қилай деб, они қошига келди. Айди, мани Хинд Хожяга бадал қилуб юборди. Амир Темур санга сўзлар айтуб юборди. Анинг сўзини қулоқингга ёшурун айтурман, деди. Махрамдин бири Жаён чашмга секин ишорат қилуб айди, Қиличбекка омон берма. Жаён чашмга қараб айди, мани сандин хаворим бор, мабодо Амир Темур бирла мувофақат қилгон бўлма. Қиличбек анга айди, мундог сўзни гапурма, Амир Темур санга бу сўзини айтуб эрди деб, Жаён яқин келуб қўлига ханжар олиб, бирдан қасди солмоқ эрди, воқифлар, филҳол, ушладилар. Жаён чашм ўлдурмоқга амр қилди. Қилич айди, нима қилсанг, андог қилғил, ман Амир Темурга дўст, вафодорман, Жаён чашм: ахдингдин қайтғил, деб, кўп насихатлар қилди, қабул қилмади. Қўзини олдига келтуруб ўгул-қизларини аҳли аёлларини бир-бир ўлдурди, ахдидин қайтмади. Жаён чашм айди, Амир Темур санга нима яхшилиқ қилубдур, мундог жон нисор қилурсан? Айди, манга хеч нима яхшилиқ қилмабдур ва лекин ахдимни бузмасман.

Алқисса, анинг ўзини ҳам ҳалок қилдилар. Андин сўнг Жаён чашм ўзи филга роқиб бўлуб Соҳибқирон қошига келди. Амир Қиличбек қатлидин хабар топуб йиглади. Ул кун Жаён чашмни чўқмори бор эрдиким, Тошканд вазнига беш пут эрди. Ани қўлга олиб, тош уйга келуб, Амирга ҳамла қилди. Амир Темур бир қўл бирла ҳамойилларини бўйнига осуб, ташқорига қадам қўйди. Анда фил хартумини бир қўли била ушлаб, бураб, бир тортиб эрди, фил хартуми узулди. Фил орқасига қочти. Жаён чашм яёв бўлуб, чўқморини кўтаруб, Амирга келуб ҳамла айлади. Соҳибқирон бир қўли бирла ўзига дафъ қилуб эрди, елкасига тегиб сўнгалари синди, буюрдиким, тош уйни атрофига ўтти қалаб, ўт қўйиб юборгайлар. Ўзлари шахрга қайтдилар. Амир йўлдошлар бирла барчаси ҳайрон бўлуб, йиғлар эрди. Соҳибқирон юзларини меҳробга қилуб, қўлларини дуога кўтариб муножот қилуб, бу назмни айтур эрди:

*Соҳибқирон айладим муножот,
Эй олам оллоҳи ва-л халфиёт.
Эй холиқи кулли барча олам,
Ер юзи узра тушурдинг одам.
Одам Атомиз, Ҳаво Онамиз,
Қўз ёшларини этуб гуҳаррез.
Юз йил адашиб бир-биридин,
Одам занидин, ҳаво эридин.
Бир-бирга қўшуб яна икковни,
Халқ айладинг иккидин нечовни.
Намруд олов ёққанда ул он,
Иброҳима айладинг гулистон.
Юнусни ютуб денгиз балиғи,
Тоатлар этуб нур ўлди рўйи.
Ҳазм этмоқига йўқ эттинг одат.
Миср ичра солиб Юсуфни зиндон,
Тахт узра чиқординг, ўлди султон.
Айюб жасадини қурт кўб-кўб
Хўракига айладингки буйруқ.
Андин яна узвини этуб пок,
Тут яфроғин эттинг анга хўрак.
Оламга кетурдинг анбиёлар,
Аҳмадни қилуб бориға сарвар.
Бу Жаҳл ила Булҳаб бўлуб нав,
Ҳазратга қилиб ёмон дав.
Макрундин аларни сақладинг сан,
Дўстингни камина умматиман,
Эй зоти муназзаҳ, ору ҳам пок,
Зотингга етушмас ақлу идрок.
Афтодаларингга сан пано бер,
Бечораларингга яхши жо бер.
Мақбул эга кўр, дуони, ёраб!
Мағфур эга кўр хатони, ёраб!*

Алқисса, Амир муножоти қозиюл ҳожат қилуб турар эрди, чўл тарафдин губор кўрунди. Анда бир отлуг киши кўрунди. Қўлинда санчқу, оловни кўруб отдин тушти. Хуржунда мешдин сув олиб, қумғонга солиб тўлғизиб, яна бир нимарсани қумғонга солди, ани эгар қошига осиб, отини бурнини пичоқ била ёриб бир пиёлада қон олди. Анда қонни олти тарафга сочиб от узра қумғонни қўлга олиб жилва бериб, хар тарафга дафъ қилди, шовқин қила берди. Киши билмадиким, нима дейдур, нима қиладур. Аммо олов кучайиб ёниб, яқин эрдиким, Амирни йўлдошлари била қўйуб ҳалок бўлса, ногоҳ ҳаво узра бир қитъа булут келуб ўтга ёмғур ёға берди. Тамоми ёнган оловни ўчурди. Маълум бўлдиким, ул киши буларни кўруб, бу ишни муддао қилгон экан. Яна чанг-тўзон чиқа келди, кўрсаларким, Чигатой аскарлари, етти байроқ била келур, ул қилгон киши билдиларким, кал қиморбоз Иноқтоз эрур. Аскар боши

Учқора ва Тоғайбўга келуб булар била мулоқот бўлдилар. Қавчин эли била Тархон эли келуб Жаён чашм лашкарини сўрдилар, ахтариб кейнидин боруб тошдилар. Тоғайбўга жиловни тутуб турди, Учқора Жаён чашмини ушлаб келтурди, анинг қўшунлари қочиб Сеҳистонга бордилар. Чигатой беклари қайтуб Соҳибқирон хизматиға келдилар. Амир тош уйни олдида бир тош узра ўлтуруб эрдилар, Бароқхон била мулоқот бўлдилар. Бароқхон аларни койиб, хуш кўрмади. Алар хондан хафа бўлуб, мурожаат қилур бўлдилар. Амир Соҳибқирон аларни қошлариға келуб, навозишлар қилуб, кўнгилларини олиб, аларға айди, маъзур тутарсиз. Хон қайғуда ғамгин турур, сизларға ноз қилур, ота-бобосини ҳурматини сақлаб, кўнгилдин гинани кўтаринглар. Андин сўнг ҳар тарафдин элу улус келуб хон мулозаматида бўлдилар. Амир Темур аларға асру меҳрибонлик қилдилар. Аммо Жаён чашмини тутуб келтуруб Амирға тўғри қилдилар. Амир онинг кўнгилни олиб айди, ман сани қонингни хондин тилаб олайин дегач, киши келдиким, Жаён чашмини қўлга тушганини Бароқхон эшитуб талаб қилур, деди. Анда Амир Жаён чашмға Иноқни қўшуб берди. Айди, бизға муни ғуноҳини кечсун, деди. Ўзи қўли озоридин ул ерда қолди. Иноқ Жаён чашмини хонға тўғри қилуб, шафёъ бўлуб Амирни арзини еткурди. Бароқхон сўкуб... сўзлаб айди, олиб бориб, бошин кесинглар, деди. Амирни айтганиға қулоқ солмади. Иноқ келуб воқеани Соҳибқиронға айди. Анга Амир айди, ваъда қилуб, нечун вафо қилмагайман, деб ўрнидин туруб, хон қошиға келди. Анга шафёъ бўлди. Филҳол, буюрдиким, Амир Темурни ушланг, муни ҳам ҳалок қилинглар, деди. Амир хотириға келди, хон ҳукми тагайюр бўлмагай деб, айди: келинг, мани Жаён чашмға кўшуб, бойлаб, элтинглар. Аммо улуғлардин Амир Чоку, Мирзо Сайфиддин, Учқора баҳодур Амирға шафёъ бўлдилар. Буларни ҳам ўлдурмоқға ҳукм қилди. Анда барчалари ғавго қилдилар. Бароқхонни ўлдуруб, ўрниға Амир Темурни хон қилурмиз, дедилар. Анда Бароқхон қилгон ишиға пушаймон бўлуб, кўрқуб қочиб Соҳибқирон олдиға борди. Амир Бароқхон била элли яраштириб қўйди. Жаён чашм аларни шаҳр ичра келтуруб, сивкаларини Бароқхон отиға ёздурди, тахтини берди. Бароқхон улусни йиғуб, қўшун жамъ қилмоқ фикрида бўлди.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН БАЛХ ВИЛОЯТИГА БОРИБ, ҚАМАРИДДИН ТОҶИКНИ ҲАЛОҚ ҚИЛИМОҚИ БАЕНИ

Чигатой улуғлари эшитуб, Бадахшон тоғиға Бароқхонни келтуруб жамъ бўлдилар. Амир Мусо Жалойир, амир Боязид, Шер Баҳром қавчин баҳодур, амир Ёдгоршоҳ орлот, амир Муайяд орлот хонни мулозамат қилдилар. Элатлардин тўрт минг киши жамъ бўлуб кенгаш қилдилар. Айдиларким, бир киши жонсус бўлуб, жатта қипчоқ элиндин хабар олуб келса. Анда кўрқуб ҳеч киши жонсусликни ихтиёр қилмади. Ахир Соҳибқирон ихтиёр қилуб бир

кишини тархон элидин, бир кишини эскай элиндин олиб, уч киши бўлуб, йўлга туштиллар. Келуб бир тоғни бағрида ухлаб ёттиллар. Ногоҳ йигирма киши қипчоқ қоровулларидин келуб буларни уйқуда ушлаб олдилар. Амирни икки йўлдоши бирла боғлаб келтуруб оломонни бир қортисиға тобшурдилар. Ул қорт киши буларни денгиз ёқасиға келтуруб эрди. Тархон элини қўлинда бир лаъл бор эрди, озғиға солуб, ютуб юборди. Қорт ул бечоранинг қорнини ёруб, ҳалок қилуб, ул лаълни олди. Эскай эли муни кўруб ўти ёрилгудек бўлди. Лаълни сувға ювуб, андин сўнг Амирни ўлдурмоқға келди. Соҳибқирон ё ҳазрат Баҳовуддин, деб бир зўр урди, арқон узулуб, бўлак-бўлак бўлди. Қорт Амирни кўруб ёроғ ҳавола қилди. Амир баҳодур қортни билагидин ушлаб, яроғини қўлиндин олуб, бир уруб, икки бўлуб, ўзи анинг отиға миниб, бир тарафға қараб йўналди. Билмадиким, йўл қайда бўлур, қирни юқорисиға чиқуб кўрдиким, кўб аскар, эллик мингға яқин келур, денгиз орқасидин Бадахшон тарафға ўтуб борур. Аларни бошлиғи йигирма кишидур. Аларни бири Соҳибқирон минган отни тануб, «фалон баҳодурни оти» деб Амирни ушлаб, чодирға келтурдилар. Кўрсаларким, Қамариддин тожик жатта беклари бирла ўлтурур. Амирдин сўрдиким, Чигатой бекларидин хабаринг борму? Соҳибқирон онга тадбир бирла сўзлаб, айди: икки юз киши Сеҳистондин келуб қоровулларингизни ушладилар. Қоровуллар, эмди бизларни ўлдурманг, тавонимизни берайлик, киши бўлса ушбу отни минуб, бизлар бадалимизға Қамариддинға борса, деди. Ҳеч ким унамади, охир фақир аларға мутасадди бўлуб келдим. Агар мани ўлдурсангиз, пушаймон бўлурсиз. Қамариддин айди, агар сани ўлдурмасам йилги била сани юборурман, қоровулларни олиб етқузурсан, Амир айди: тузук.

Алқисса, қипчоқни сориқ ва кенагас элидин ўн минг кишини Амирға қўшуб юборди. Амир бир тоғни бағриға келуб қулға айди, сизлар шул ерда тўхтанг, биз бориб қоровуллардин хабар олайлук, деб икки кишини ўзига йўлдош қилуб тоғдин ошиб, йўлдошиға ҳарба қилуб бирини ҳалок қилди, бири қочти, анинг ҳам орқасидин югуриб келуб ўлдурди. Икковини от ва яроғ ва кийумларини олуб ўз қўшунлариға келди. Воқеани бир-бир аларға баён қилди. Филҳол, Чигатой сипоҳлари отлануб келсалар, тоғни ёқасида қипчоқ қўшунлари баъзилар отлариға ел бериб ва баъзилари ухлаб ётур. Бирдан аларға ҳамла қилдилар. Андоғ қиргин бўлдиким, қонлар ҳар жилғада ариғ-ариг бўлуб оқиб кета берди. Жасадлари ханнотлар қофидек тўб-тўб бўлуб ётур эрди. Қалла ҳандалаки узулуб, тан фалаки чўзилиб, андин аксари қочиб, бир горға ёшиндилар. Гор ичра сомон солиб тутун била ҳалок қилдилар. Ўн минг кишидан йигирмаси тирик қолиб, қочиб Қамариддинға келуб воқеани баён қилдилар.

Аммо Чигатой сипоҳлари кўб-кўб ўлжа олдилар. Амир аларға қипчоқ аскарини кўблигини баён қилди. Амир Мусо Жалойир айди бизларни кимиз қипчоқ сипоҳлариға етмайду. Ҳарчанд Соҳибқирон кунилларини кўтарди, кўб сўзларни айди, қабул қилмади. Ахир, тўпларни ушотти, тўрт минг кишидин минг киши қўшундин

чиқуб, айтдилар. Яна минг киши ҳар тарафга тарқаб кетдилар. Икки минг киши Соҳибқирон бирла қолди. Амир ҳайрон бўлди. Икки минг киши Амир фармонини тутуб, жиловинда бўлдилар. Кенгаш бирла ул кеча анда бўлдилар. Амир тушинда биров айди, турғил, зафар сеникидур. Уйқудин туруб, хузвор мажлисга айди. Алар айди, бизлар ҳам бу овозни тушимизда эшитдук. Амир айди, бу ривояти солиҳадур, эй улус, туринглар, тангри таоло қарамизга така қилинлар, аммо ҳар қайсиларингиз икки бог ўтни отга сургатинг, ман жатта қипчоқларига айтиб эрдим, Чигатой аскарини юз минг деб, чангу губорни алар кўруб ажаб эмас, қочса. Эртаси икки минг киши ушбу сўзга амал қилуб икки бог йиғоч ўтуни арқон бирла боғлаб, ҳар бир киши отга сургатиб, ахшомига қипчоқ қўшунларига етуб бордилар. Бу чанг-тўзон ҳисобсиз кўрунуб, қипчоқ аскарини кўнглига кўрқинч тушуб, кўчуб, денгиздин ўтуб ором олдилар. Соҳибқирон ёв қочганини билуб, холо аларни фикрини қилмоқ керак, тоғла бўлуб бизларни ҳолимизни билса, иш қабоҳат бўлуб, деб Амир беш юз кишини ўзига йўлдош қилуб, денгиздин ўтуб, тоғ устига чиқуб, ўтин йиғиб, олов ёқиб юбордилар. Тўрт киши қарнай чолиб эрдилар, ёв муни эшитуб олов ёнганини кўруб, қоча бердилар. Қамариддин ҳам қочиб Балхга келди. Шаҳар дарвозасини очмадилар. Кечаси бирла бир тарафга қочиб, ғойиб бўлди. Амир ганимат моллардин олиб, қўшунлари бирла Балхга келдилар. Амир Мусо Жалойир қилгон ишига пушаймон бўлуб келди. Амир эшитуб, Бароқхонга келуб кўриниш берди. Амирни навозишлар қилди. Амир Темур амир Мусога аччи қилуб, газабда бўлди. Амир Мусо муни кўруб, қочти. Амир Темур Шер Баҳромни анга юборди. Андин Бароқхон қошига келуб эрди, хон амир Мусо гуноҳини Соҳибқирондин сўради. Хон амир Зуннун туркмонни юборди, Шер Баҳромга айғил, амир Мусога озор бермасун. Аммо Зуннун кўнглида адовати бор эрди. Шер Баҳром амир Мусони жиловидин тутуб лашкар тарафига тортиб келур эрди. Амир Зуннун бул тарафдин қиличини қинидин чиқориб бора берди. Шер Баҳром муни кўриб хаёлида ўлдурмоқга ҳукм қилибдур, деб қиличини кўтариб амир Мусо Жалойирни бир уруб ўлдурди. Амир Зуннун айди, нега муни ўлдуринг, Амир гуноҳини кечиб эрди. Шоҳ Баҳром айди, ман қайдин билурман, қилич яланг келди, деб иккови муноқаша қила-қила Амир била хонни олдига келдилар. Хон Амирга, албатта, бу ишни сан қилубдурсан, деди. Амир онд ичти. Хон айди, агар ўлдурмаган бўлсанг, Шер Баҳромни ҳалок қилурман. Амир қабул қилмади. Бароқхон Амирга кина сақлаб, ҳеч нарса қилолмади. Балх одамлари жойларида қарор олдилар. Андин сўнг Қамариддинни ахтармоқга муқайид бўлдилар. Амир буюрдиким, ҳар ким они тирик келтурса минг олтув олсун, деб ваъда қилди. Ҳарчанд ахтариб тополмадилар. Иттифоқ, бир кун хон била Амир сайдга ов қилмоқ учун чиқдилар. Бир тулкини Амир отмоқда эрди, Бароқхон ҳам югуруб келуб, отмоқ бўлуб эрди, урунуб Бароқхон бошидин тожи тушуб кетти. Муни кўруб, ахли ҳукуматлар айдилар, охир Бароқхон боши Соҳибқирон қўлида ҳалок бўлса керак. Муни кўруб хон аччиғи келуб, газабда бўлуб,

тожига қарамай, тулкига ўқ отти. Тожи бир қудуқ ичра тушти. Анда бир кишини қудуқга тушурдилар. Қудуқда кўб замон тўхтаб қолди, сўнгра тожни олиб чиқти. Амир они тахайюр қилгонини сабабини сўради. Ул айди, тожни ахтариб, зўр бирла топиб чиқтим. Амир анинг сўзини қабул қилмади ва айди, бу қудуқ ичра албатта биров бордур деб. Эгниндин кийумларини ахтариб, бир дўълў бирла ёзилган хатни топиб олдилар. Анда Амир, чинингни айғил, деди. Лоилож, айди: Қамариддин ушбу қудуқ ичра, манга бул ишжунни берди, кўб ваъдаларни қилди, яна ушбу хатни Тўқтемурхонга, Самарқандга еткурурсан, деди. Хатни мутолаа қилуб кўрсалар, айтибдурки, эй Тўқтемурхон, ман ушбу қудуқ ичра ўлуб қолмайин, ўлтурса турсун, турса юрсин, деб кўб таъкид қилибдур. Барчалари Амир Темур Соҳибқироннинг фаросатиға ва басиратиға таҳсин ва офарин қилдилар. Бароқхон айди, они қудуқдин чиқоринг. Ҳеч киши кўрқуб тушмади. Яна Бароқхон, бул Амир Темур тушсун, деди. Соҳибқирон белини бойлаб тушмоқ бўлуб эрди, эл кўнмадилар. Хон аларга адоват қилди. Амир аларнинг сўзини қабул қилмади. Филхон Амир қудуқга тушти. Хоҳласа, қудуқ остиндин Қамариддин Амирга ўқ отса, Соҳибқирон қаққонлиқ бирла қўлини қоқиб юборди, ўқ юқори чиқуб кетти. Оёқ-қўлини маҳкам боғлаб, арқон била белидин боғлаб юқориға чиқорди, кейнидин ўзи чиқти. Амир айди, энди нима деурсан? Қамариддин айди, филларимни олдинг, филбонни ҳарчанд ҳаракат қилуб, олиб боролмасан. Амир айди: нима талаб қилурсан? Ул айди, савдин талабим йўқ, нима иш қилсанг, андоғ қилғил. Амир ҳарчанд насиҳат қилди, қабул қилмади. Айди, эмди бахт ва давлат мандин кетубдур, балки менинг тириклигимдин ўлганим авлодур.

На з м:

*Қўлимдин учти давлатни қуши бас,
Бу учган қуш манга ҳаргизда келмас.
Манга қилманг насиҳат дўсту душман,
Тирикликдин ўлмудур манга эҳсон.
Тилаб ўз нафсиға топти ҳалокат,
Жаҳондин ўтти тожик фалокат.
Муни ўлганлиқин қипчоқи бобок,
Самарқандга етурди жусту чолок.*

Алқисса, Қамариддин тожик ўлганини қипчоқ элатиндин Самарқанд узра келуб, Тўқтемурхонга хабар бердилар.

БУ ДОСТОНДА АМИР СОҲИБҚИРОН ЖАТТА ҚИПЧОҚ АСКАРИ БИРЛА ТАБРИЗ ЙЎЛИНДА ЖАНГ ҚИЛМОҒИНИ БАЕНИ

Алқисса, уммўлбилод Балхнинг хабари фатҳ бўлгонлиғи Тўқтемурхонга етти. Андин сўнг қўшун жамъ қилмоқга муқайид бўлди. Сайид Отани талаб қилди, нома ёздуруб, Сайидини

элчиларга бош қилуб юборди. Соҳибқирон эшиттиким, Саййид Ота келурлар деб. Филҳол олдиларига чиқти, мулозимат била келтуруб, элчихонага тушурди. Уч кундин сўнг саломга келдилар, номани овозларини чиқориб ўқидилар. Нома мазмунни булким, аввал ҳамду сано тангри таборак ва таологаким, кўкни муаллақ ва ерни мутаббақ яратибдур ва дуо ва дуруд Муҳаммад алайҳис саломгаким, олло таоло анинг туфайлидин ўн саккиз минг оламни вужудга келтурубдур, шариат андин жорий бўлуб, заллат чўлида қолғонларни хидоят йўлига солибдур. Андин сўнг, кўбдин кўб дуои салом Бароқхонга ва мусулмонларга Тўқтемурухондин. Сўз шулки, бизлар ислом бирла мушарраф бўлдук, аксар сипоҳи ва фуқароларимиз барчалари мусулмон бўлдилар. Эмди сўз яхшиси шулки, Чигатой эли барчалари бизга сипоҳ бўлсун. Бароқхонни Бухорога волий қилайин. Мусулмонлар осойишта бўлмоқлари яхшидур. Нома тамом вассалом.

Жавобиға Соҳибқирон дедиким, икки юз йил бўлубдур, оталаримиз ва оналаримиз мусулмон бўлгонларига. Агар исломдин сўрса, ул кеча мусулмон бўлубдур. Бизлар начанд йилдин бери шарофи ислом топгандурмиз. Агар асолатдин сўрса, Чигатой авлоди бизлар эрурмиз, Жўжи авлоди сизлар, қипчоқдурсиз, иккови ҳам Чингизхон ўғли бўлур. Салтанатни Чигатой авлодига тобшургондур. Бизлар сизлардин зиёдадурмиз, қандай сизларга инқиёд қилурмиз. Анда Саййид Ота айдилар, қипчоқ қавмини тилим қиличи бирла мусулмон қилиб эрдим, деб айтур эрдим, ким расул алайҳис салом вақтларида бўлсам, тамоми арабларни фасеҳ тил била мусулмонлиқга еткургай эрдим, деб сўзумга мағрур эрдим. Аммо Амир Темур Соҳибқиронга хайрон ўлдум.

Алқисса, Амир Соҳибқирон Саййид Отага рухсат бердилар. Саййид афандим Самарқандга келуб, нома жавобини Тўқтемурухонга етқуздилар. Филҳол, Тўқтемурухон эшитуб, юз минг ўзбакни отлантурди. Жонфур оталиқ қатогонни қоровул қилди. Аммо бул тарафдин Амир Темур қоровуллик расмида отлануб икки минг киши бирла Термизга юзландилар. Келуб дарё ёқасинда ором олдилар. Аммо Жонфур оталиқ беш минг киши бирла етуб келди. Ўзга йўлдин ўтуб, Амирни қоровуллари хабар топмай, қипчоқ аскарини қўлинда ҳалок бўлдилар. Аммо кеч вақтига яқин эрдиким, бир тарафдин чанг чиқа келди. Кўрса қипчоқ қўшунлари ҳозир бўлубдур. Соҳибқирон уйқуда эрди, уйғониб кўрсаким, ёв келуб босибдур. Саросима бўлуб, Амир, филҳол совут эгнига кийуб, ханжар била қиличдин белига осиб, форс Ақимга минуб, Чигатой қўшунларини чоқириб, айди: барчаларинг денгиз ичра кемага тушунлар, деб ўзи ёвни саддин тута берди. Қипчоқ қўшунлари йигирма-йигирма, ўттиз-ўттиз ҳар жонибдин Амирга югурдилар, ҳар бора беш киши, ўн киши ўлдур берди. Ҳеч киши ёвдин булар қўшунига зарар беролмади. Барчалари кемага молу амвол бирла қарор олдилар, бирортасини бир туки ҳам бўлмади. Аммо кема денгиз¹ ўртасига бориб эрди. Амир Ақимни олиб, соҳилга тушуб

хоҳласаким, кемага борса. Жонфур оталиқ айди, эй Ўзбекистондин келган қўшунлар, сизларга ору номус йўқдурким, бир одамдин барчаларингиз мунча кўрқасиз. Яна Амирга қараб чоқириб айди: Эй Чигатой йигити, тўхтагил, сан била жанг қилмоқ орзусидаман. Соҳибқирон соҳил ичра эрди, эшитуб қайтти. Жонфур ила Амир иккови бир-бирига тўғри келди. Ногоҳ Амирни Ақим оти денгиз ёқасинда қумдин тойиб кетти. Кейнидин Амир ҳам кетти. Жонфур ҳам кейнидин тушуб, Амирни кўксига чиқиб, қўлига ханжарни олуб, хоҳласаким, Амирга солса. Кема ичра мунн Чигатой элини сипоҳлари кўруб, барчалари даргоҳи қазоюл ҳожатга муножот қилдилар. Қазодин бўлуб, бир улуг балиқ денгизидин чиқуб Жонфур оталиқни, нафасига тортиб, денгиз ичра олуб кетти. Бул ҳам Соҳибқирон иқболи турур. Амир денгиздин шўнқиб чиқиб, суза-суза Ақим отига яқин келуб, ёлидин ушлаб денгиздин ташқарига — қуриққа чиқти.

Аммо Тўқтемурухон Термиз қўргонига келуб тушти. Бул тарафдин Бароқхон етуб борди. Лекин Тўқтемурухонга бениҳон ададсиз қўшунлар кела берди. Аммо Бароқхонга қўшун оз эрди. Лекин Соҳибқирон хонни кўнлидин кўтарур эрди. Қирқ кун иккала аскар денгиз ёқасинда қарор олдилар. Бир-бирлари бирла жанг қилмадилар. Ушул вақт ҳаво кўб иссиг эрди. Аммо Мирзо Сайфиддин ҳукм қилдиким, ушбу йил беш кавкаб ҳут буржида эрур, қирон дерлар, Нух тўфони шул йилларда бўлубдур, акаб эмаским, барчалари сувга гарқ бўлса. Аммо таҳсин ангаким, Чигатой ҳукамолари совуқга ҳукм қилдилар. Аммо жатта ҳукамолари совуқга ҳукм қилдилар. Қазодин бўлуб, қуёш саратон буржинда эрди, иссиг шиддати кўб зўр эрди, соатида шамол бўлуб қор ёга бошлади. Ҳаво андог совуқ бўлдиким, гўё қуёш жади буржига нозул қилгондек, денгиз андог музладиким, гўё тоғни муз устига қўйса кўтаргудек бўлди. Сипоҳи Чигатой мунн кўруб, қайтуб Балхга келдилар. Ҳарчанд Соҳибқирон манъ қилдилар, бўлмади. Охири Бароқхонгача қайтуб Балх тарафига келдилар. Икки минг кишидин ўзгаси совуқни шиддатидин қочтилар. Булар Соҳибқиронга эътимодин бор эрди, буларни улуглари Амир Чоку барлос ва Амир Муайяд орлот, Амир Ёдгоршоҳ ва Амир Умаршоҳ Жондарий ва Иноқтоз қиморбоз ва Ҳинд Хожа қушбети ва Амир Сайфиддин ва Тоғайбўга ва Амир Ўлжой ва Тотлимиш баҳодур ва Амир Боязид жалойир ва Жаён чаши сеҳистонлик. Булар сипоҳлари бирла қолдилар. Қипчоқ қўшунлари кўрдиларким, Чигатой қўшунлари совуқга тоқат қилолмай қочтилар. Филҳол, отлануб барчалари қорни туфроқга аралаш қилуб нақораларни чолиб ва карнай тортиб денгиздин, муз устида кела бердилар. Соҳибқирон ёрон қардошларга айдилар: булардин қочмоқимиз номусдур, агар ўлсак шахид бўлурмиз. Сизлар ҳам ёвга бостурунлар, дегач, доилож, сипоҳлар Амир ҳукмига амал қилуб, отландилар. Анда Соҳибқирон бу назмни айди:

*Дўстларни ўзига ёрий айлаб,
Кўз ёшларин анда жорий айлаб,*

¹Муаллиф бу ерда Амударёни назарда тутган.

*Ул дамда ҳаққа деди Темуршоҳ
Бу бандани ҳолидин сан огоҳ,
Синдурди кўнглини таъна тожик,
Ёраб, карам айла дўсти малик,
Келгай йиғилиб бу чанд қипчоқ,
Кўп-кўб кўрунур бўлуб қора, оқ.
Бергил зафари бу қулға, ёраб,
Бўласун хотири у қулға, ёраб.*

Алқисса, ёронлар дилига дилбарлик бериб эрдилар, ёв денгиздин ўтуб, горат қилгудек бўлди. Филҳол, Амир Ақимга минуб, қора кийумлар кийиб, қилич қўлига олуб, бирдан ёвга ўзини урди. Қипчоқлар қочиб музга тушти. Иноқ бир ўқни қўлга олди, Амир анга денгиз ёқасидин узоқ бўлмагил, деди. Соҳибқирон қайси тарафга ҳамла қилса ёв қочар эрди. Тўқтемурхон кўрдиким, бўз от минган кимдур? Айдилар, Амир Темур. Яна айди, киши йўқму они келтурса. Зафарбек айди қизинг Туман огани берсанг, ман бориб бошини келтурай. Аммо бул сўз хонга мақбул бўлмади. Шундоғ ҳам бўлса, минг кишини ўзига ҳамроҳ қилуб, овози бахайбат бирла шовқун қилиб кела берди. Аммо Туман ога тоғ этакинда, муъофа, яъни кажавани ичра ўлтуруб эрди, анга бир ўзбак келуб, сани Зафарбек талаб қилубдур, деди. Эшитуб, Зафарбекни ёқтурмай қўб таъни нозук эрди, кўплаб куёвга талаб қилсалар, қабул қилмас эрди. Онасига айди, мани каловатимни тоғни устига олиб қўйсунлар, ман жанг ичра бўлгон сўқишларни тамоша қилойин. Аммо қор ёғар эрди.

Алқисса, юқорига чўрилар олиб чиқуб эрди, анда кўрдиким, Зафарбек бирла Амир Соҳибқирон муқобил бўлуб Амирни қиличи синибдур. Зафарбек Амирни бошига бир уруб дубулгани тушуруб, Амирни бошига яра солди. Иккинчи яна уруб Амирни калласини пора-пора қилгай эрди, Туман ога мунки кўруб, Амир Темурга андак мухаббати зиёда бўлуб, Амир Соҳибқиронга, тараххум айлаб, беш юз қадамлик ердин, филҳол, ёйига ўқ солиб отиб эрди, Зафарбек хоҳласаким, Амирни ишини тамом қилса. Филҳол, ўқ келуб, Зафарбекнинг кўксига тегди. От устидин йиқулуб кетти. Бул ҳам Соҳибқирон иқболидур. Амир билмадиким, бу ўқни отган кимдур, деб. Кимарса бўлмади, анга маълум қилса.

Алқисса, Соҳибқирон аъзолари яра бўлуб, байроқни остига тўхтади. Анда қипчоқ сипоҳлари бирдан ҳамла қилдилар.

Соҳибқирон буюрдиким, кечгача ўқ отинглар деб. Қипчоқ қўшунлари денгиз ичра муз устига туштиллар. Амир денгиз ёқасида эрди. Аммо Мирзо Сайфиддин ҳар замон айтур эрди, эй аскарни Чигатой, дам ушбудур, тангри таоло ишимизга фатҳ ва нусрат бергай. Аммо Соҳибқирон айди, эй қардош, ман ҳеч нимарсадин умид қилолмадим, иш қандай бўлур! Мирзо Сайфиддин айди, албатта умид худо таолодин. Ногоҳ ёғгон қор тўхтади, ҳаво очилиб, қуёш нури зоҳир бўлди. Кун иссиқликка айлануб, совуқ босилди. Мирзо айди, энди қирон кавокиб даражасидин ўтубдур, вақти бўлуб, чарс-чурс шовқин денгиздин чиқа берди. Кўрсаларким, муз

ушобиб, юз минг, тўқсон минг қипчоқ қўшунлари гарқ бўлуб, адам денгизга юз қўйдилар. Мунажжим сўзлари тўғри келди.

Аммо Тўқтемурхон ўн минг киши бирлан Самарқанд тарафига қочиб кетти. Аммо Чигатой сипоҳлари қўб ўлжа олиб, Чоржўй ва Хоразмга бордилар. Деюрларким, Абдулла замонида ўшал ердин бир сандуқ Тўқтемурхон сиккасида тўла танга топиб эрдилар.

Алқисса, Бароқхонга киши юбордиларким, тангри таоло бизларга зафар берди, деб Бароқхон эшитиб, хурсанд бўлуб, отлануб келуб, денгиздин ўтти.

БУ ДОСТОНДА ҚАРШИ ВА ТЕРМИЗ ФАТҲ ЎЛУБ, ТЎҚТЕМУРХОН ҚАРШИГА КЕЛУБ ҚУЛ ВА ҚЎШУНЛАРИ АМИРДИН ШИҚАСТ ТОПГОННИ БАЕНИ

Аммо нўён ва туманот ва ҳазора жотни умаро ва беклари йиғилуб маслаҳат қилдилар. Айдилар, киши бўлса, бориб Қаршини мусаххара қилса. Анда Қоратемурхон Тўқтемурхон ўғли ҳокимдур, ҳеч киши бормоқга ихтиёр қилмадилар. Андин кейин Амир Соҳибқирон Чингизхон қондасида ўн тўқуз хондин фотиҳа олуб, қирқ кишини ўзига ҳамроҳ ва рафиқ айлаб отларига минуб, ёбон тарафига юзландилар. Начанд кун йўл юруб, кўзларига узоғдин бир кент кўрунди. Филҳол, Иноқтоз яёв бориб кўриб келди. Айди, бир неча баққолни кўрдум, узумни кажаваларда юклаб борурлар. Анда эшитуб айдилар: баққолларни талон қилурмиз. Соҳибқирон қабул қилмади. Айди, биз юрт олғали келдук, фуқаро ранжимасун.

Алқисса, Амир келуб баққолларга мулоқат бўлдилар. Баққоллар анда кент Лор келур эрдилар. Амирни кўруб кўнгилларига кўркунч тушти. Иноқ баққолларни бир-бир отини сўраб, воқеани баён қилди. Андин кейин баққоллар Амирга келуб мулозамат қилдилар. Соҳибқирон алардин Қаршини воқеасини сўрди. Алар Қоратемурни зулмидин қўб сўзладилар. Соҳибқирон айди, алар Чигатойдин сўзлаюрму? Баққоллар айди, Қарши одамлари Сиз жамоани қўб-қўб дуо қилурлар. Жатта зулмидин қўб қайгудадурлар. Анда Соҳибқирон бир талбирни ўйлаб, ҳар киши баққолларни кажавасига тушинглар, деб амр қилди. Андин кейин узумларни бўшотиб, йигирма отга қирқ кажавани ортиб, қирқ киши аслаҳа-яроғ бирла кажаваларга тушуб, андин кейин, баққоллар ҳар қайсиёи ўз отларини жиловидин тутуб, қирқ киши шаҳр ичра кирдилар. Ҳар ким сўрса, узум деб жавоб бердилар. Ул Амирни Ақим отига икки кажавани ортиб, анинг ичида Иноқ бирла Соҳибқирон эрдилар.

Аммо кажавани устига ток баргларини тўлгузуб эрди.

Алқисса, Қоратемур амр қилуб эрдиким, ҳар киши дарвозадин шаҳрга кирса, мунда келтур, деб. Баққол Қаршини дарвозасидан киргач, дарвозабонлар кўруб, буларни хон ўрдасига олиб борди. Қоратемур ўрда сахнида чодир ичра ўлтуруб эрди. баққоллар қатор турдилар. Амир Темур кажавани тешукиндин аларга қараб турур эрдилар. Хон олдида бир қари бобой бор эрдиким, қўб соҳиб басирот

эрди. Айди, бу от ёнидаги кажавада албатта одам бордур. Одамлар айдилар, нечук билдинг? Айди, кажавалар секин-секин қимирлай-дур, яна узумни мундоғ юкламаслар. Хеч ким бовар қилмади. Хон баққолларни талаб қилди. Баққоллар харжини кўб айдилар, маъқул бўлмади. Қоратемур буюрдиким, кажавани очинглар. Бир оқил баққол келуб Амир турган кажавани келтурди. Филҳол, Соҳибқирон кажавадин туруб, наъра уруб, ҳайқириб юборди. Кажавадаги барчалари бойлуқ арқонларни қирқиб, кажавалар ерга тушуб, бирдан кажавадин чиқуб, қирқ киши, давлат, давлат Бароқхон, деб шовқун қила бордилар. Барча эл хайратда бўлдилар, гавго кўзгалди. Андин кейин Қоратемур атрофига икки минг жатта аскаринин жамъ бўлдилар. Соҳибқирон қўшун ичра кириб, йўлбарс каби ҳайқуруб, одамлар тамонада эрдилар. Ногоҳ Иноқни оёғи тойиб йиқилди. Ани қипчоқлар боглаб, бир кишига топшурдилар. Ани девор тагида ушлаб туруб эрди. Анда бир хотун Иноқни тануди, нечуким, Иноқни асли қаршилик эрди. Қўдинда тоғорада тўла чўғ олиб борур эрди, қипчоқни бошига тўкиб эрди. Филҳол, куйуб ўлди. Иноқ навог тошиб, Соҳибқиронга келуб кўшулди. Қоратемур қизил байроқ остинда қора от минуб туриб эрди, ёшун хотунни кўриб, буюрдиким, келтур, деб. Ул хотун қочти. буюрдиким, ул хотун маҳалласидаги заифаларни келтур, деб. Андин кейин шаҳр барчасига гавго тўлди. Қарши эли хамийят қилдилар, олти тарафдин одамлар йиғулуб қипчоқ устига тош ёғилди. Икки минг жатта бирдан ўлдилар. Қоратемур қочиб, ўрдасига қамалди. Бул қирқ киши ҳулқардек бир ерга йиғилдилар. Одамлар келуб, Соҳибқирон узангусини ўпар эрдилар. Уч кунгача хон қамалиб ётти. Қипчоқлар кўнглини олиб, гам еманг. Самарқанд сари отангиз Тўқтемурхонга нома юбордук, дер эрдилар.

Аммо мақсади Соҳибқирон андоғ эрдиким, жатта қўшунлари келмайин, бир ишга дастирлик қилса. Аммо бир йигит бўсага остидин қовлаб чиқуб, Қоратемурга ўқ отти. Қоратемур ҳам чакқонлик бирла мунга қараб ўқ отти. Тақдири худо ўқ эшик аралаш йигитга тегди. Йигитни ўқи Қоратемурхон кўксига тегуб, иккови ҳам ўлди. Муни кўруб Соҳибқирон ўрдадин хоннинг аҳли аёлини Самарқандга саломат юбордилар. Қаршини фатх қилдилар. Андин кейин Амир Табриз сари Бароқхонга нома юборди, албатта келинг, деб. Бу хангомаларни хабари Тўқтемурхонга етти. Самарқандни Тўқтемурхон эшитгач, Бухорога келди. Андин кейин Қарши жонибига юзланди. Қаршига яқин етгач, қоровуллар Соҳибқиронга хабар бериб айдиларки, Тўқтемурхон бенихоят аскари бирла келадур, филҳол, Соҳибқирон буюрдиким, дарвозаларни беркитинглар, деб. Фуқаролар барчаси келуб, Амирга аҳли аёлларимиз, бошимиз билла сизга жонбозлик қилурмиз, деб онд ичиб, аҳд қилдилар. Андин кейин, жатта қўшунлари бўлак-бўлак, тўб-тўб, қабила-қабила, кўтос тугларини кўтариб кела бердилар Тутак мавзёга. Қарийб туш вақти эрдиким, ўқчилар ва тўфангилар йиғилдилар. Андин кейин Тўхтамишхон Саййид Ота бирла мусулмон бўлгон қозоқ ва қипчоқлар жамъ бўлуб, Қуръон бўйинларида Тўхтамишхон Қаршини чор атрофига чиқуб, Соҳиб-

қиронга нома ёздурди. Айдиким, агар бизни отамизга ўқ отсалар, биз ҳам ўқ отармиз. Ва илло, биз мусулмон, сиз мусулмон. Мусулмоннинг ака-укалик тақозоси билла сулҳ қилсалар, биз ҳам сулҳ қилурмиз, деб Амирга юборди. Соҳибқирон эшитуб номани қайтарди. Айди, иш сулҳ қилурдин ўтти. Яна сўз шулки, аларни мадади манга керак эмас. Ман мадади ёрумни худои аззи жалнинг ўзидин тилаюрман, деб.

Алқисса, Соҳибқиронга хабар еттиким, Бароқхон Чигатой аскари бирла Шаҳрисабзга келубтур, деб. Қаршига келмоқга кўрқувдадур, нечукким, қипчоқ ва жатта қўшунлари Қаршини атрофини халқа каби олиб, чодир қозуқини хандақ ёқасига тиккандур. Амир Соҳибқирон фикр бирла ўйлаб, Тўқтемурхонга нома ёздурди. Айдиким, эй Тўқтемурхон, бизни Чигатой сипоҳлари жанг қилурга орзудадулар. Бизларга майдонни холи қилса, биз алар бирла чиқуб, майдонда муқобил бўлсак, агар алар кучлик қилуб, бизларни зўримиз етмаса, анга итоат қилуб тобеъ бўлсак, деб номани юборди.

Номани Иноқтоз кал қиморбоз олиб, Тўқтемурхон чодирига келди. Кўрдиким, хон тахт узра ўлтурур. Маҳрамлар қўлларини кўкракларига қовуштуруб таъзим ва тавозеъдадур. Ўзини маълум қилди. Хон Иноқни талаб қилди, чодирга кирди. Номани берди. Тўқтемурхон айди, бу Амир Темурни тадбириду, биз ўрнимиздин тебранмасмиз. Бизларга сипоҳгирлиги керакмас, деб Иноқга бир ёргоқ бериб жўнатти.

Иноқ бориб воқеани Соҳибқиронга баён қилди. Амир бошини кўксига кўйуб, тафаккурда бўлуб, ўйлаб кетти. Соатидин кейин бошини кўтариб, агар тангрим берса, урушсиз, бежангу жадал жатта, қипчоқ сипоҳларини қочирмасам, манам Темур бўлмадим, деди. Кечкурун бўлғач, Иноқга айди, тур ўрнингдан, йўрғил, бир ерга борурмиз, деди. Иноқ айди, қаён борурсиз? Амир айди, ман қаерга борсам, сан ҳам боравур. Икковлари шаҳрни дарвозасидин чиқтилар. Жатта аскарини оралаб юра бердилар. Иноқ сўрдиким, эй тақсир афандим, борур жойни маълумини айтинг, ман билайин. Амир айди, Тўхтамишхон қошига борурман. Иноқ айди, мабодо қабоҳат юзланмасун?! Амир қабул қилмади. Ногоҳ бир киши, қўлида дастурхонда ўралгон нимарсадур, одамлардин Тўхтамишхонни чодирини сўраб келадур. Анинг кейнидин Амир бирла Иноқ кела бердилар. Ул киши қўшунларни ўнг тарафига ўтуб, чодирни топиб Тўхтамишхонга отасидин ош-таъом келтурди. Амир Тўхтамишхонни сўради. Ул айди, Саййид Ота мусулмонлик одобини ўргатиб турурлар. Амир айди, ман ани дўсти бўлурман, қошига кирсам, ижозат борму? Ул киши кириб сўради. Тўхтамиш, қандай дўстум, келсун деб ижозат берди. Соҳибқирон чодир ичра кируб, Тўхтамишхон ёнига ўлтурди. Тўхтамишхон сўрдиким, сан кимдурсан, деб. Соҳибқирон қулоғига секин дедиким, Амир Темурман. Тўхтамишхон билуб, Соҳибқирон журъатига таҳсин қилди. Анда буюрди, олдиндаги мулозимлар барчаси саҳрога чиқтилар. Аммо, Саййид Ота, Тўхтамишхон ўзи, Амир бирла Иноқ тўрт киши қолдилар. Соҳибқирон айди, кеча Тўқтемурхонга нома

юборуб эрдук, бизларга ҳам майдон холи бўлсун, Чигатой, сипоҳлари жангни орзу қилурлар, деб. Хон қабул қилмайду, ман бул сўзларни Тўхтамишхон эшитмаган деб, Сизни дўстлигингизга таяв қилуб келдум. Эл ичра бизни шарманда қилманглар. Бир манзил сипоҳларингиз шаҳар қўрғонидин узоқ турсалар, майдон васеъ бўлса. Тўхтамишхон Қуръон ила онд ичуб, Амир сўзини қабул қилди. Аммо Саййид Ота билдилар. Аксар Саййид Ота айтур эрдилар, Амир Темурни иқболи баланд, ҳаргиз сўзлаб бўлмас. Таъом келтурдилар, Соҳибқирон шавқ ва завқ бирлан ер эрди. Иноқ ишорат қилди, емагил, мабодо душманлар бир иш қилмасун деб. Соҳибқирон қулоқ солмади, айди: бизга Тўхтамишхон ёвлик қилмас.

Алқисса, Амир шаҳр ичра келуб кирдилар. Тонгласи Тўхтамишхон қизил кийум кийуб, қора отга минди, қилич қўлига олиб, Тўқтемурхон отасини чодирга бормоқ бўлди. Саййид Ота манъ қилдилар. Айдилар, бул ишга бормагил. Тўхтамишхон айди, не учун анинг ҳузурда ҳеч нимарса демадингиз, энди ман Қуръон бирла қасамёд қилдум, амал қилмасам, қасам жонимга уруб ё мусулмонликга нуқсон бўлса керак, деб.

Алқисса, отасини чодирга келуб, йигитларга айди, сизлар бирла Чигатой сипоҳлари майдонга келуб жанг қилмоқ орзусида эканлар, нечун йўл бермадинглар. Тўқтемурхон айди, эй ўғлум, бу Амир Темур тадбиридур. Аммо йигитлар Тўхтамиш сўзини қабул қилдилар, лекин сипоҳларни қариси қабул қилмадилар. Тўхтамишхон қўлига қилични яланғочлаб аскарни қалъадин бир манзил йироқ суруб қўйди. Амир мундин воқиф бўлуб, Бароқхонга филҳол киши юбордики, албатта тезлик бирла келсун деб. Ўшул кеча Бароқхон Қаршига дохил бўлди. Барчалари хурсанд бўлуб, Амир Соҳибқирон қилгон ишига аҳсанта ўқудилар. Нақора бирла карнай чолинди. Анда Тўқтемурхон билдиким, Бароқхон келубудур, бу Амир Темур ҳийласидур. Жатта сипоҳлари кўб безовта бўлдилар, лоилож, ўшал кеча Самарқандга қайтдилар. Аммо Бароқхон Қаршида қарор олди, Чигатой эли бора-бора ҳужум бўлавердилар, ҳар қайсилари ўз ватанларини топдилар. Агар Соҳибқирон мундог тадбир қилмаса, буларни кўблари ватандин умид узган эрдилар. Эмди

БУХОРИ ШАРИФДИН СЎЗ ЭШИТМАК КЕРАК

Бухорои шарифда Хўжа Саъдиддин Абу Бакр хўжаи Жўйборийнинг улуг боболари бор эрдиким, ул зотга бир киши келуб, арз қилуб айди, эй тақсир афандим, Сиз Шайх ул ислом бўлурсиз, соёдотдин авлоди расул алайҳис салом бўлурсиз, жатта кофирлари бу мамлакатларни олуб хароб қилубдур, мусулмонлар жумъа номозиға ҳаргиз киролмаслар. Бу сўзни айтув, шўру фиғон бирла бу сўзни ўқуди:

*Бу назмин деб ул мард шўридакор,
Ким эй шайх ул ислом олий табор.*

*Баъибрат назар қил бу масжидлара,
Бўлубдур харобот чу бўзақора.
Худо деб қилайлуқ биз анга уруш,
Шариат десак лозим эрмас туруш.
Мусулмонлара ким на ишдур бу кун,
Шаҳид айласак ўзни ислом учун.
Бу дин йўлида жон нисор айлалуқ,
Бақосиз жаҳондин гузор айлалуқ.*

Андин кейин, ҳазрат Абу Бакр Саъдиддин йиғладилар. Одамлар барчалари бирдан фиғон қилдилар. Хўжа Саъдиддинга айдилар, эй тақсир афандим, бизлар эшиттувким, Амир Темур бирла Бароқхон келуб, Қаршини олибдур, деб. Яхшиси шулким, ҳаммамиз ҳужуми ом қилиб, шул тоифа оёқиға ўзимизни ташлармиз. Муни барчалари қабул қилдилар. Анда яшил туғ келтурув, Хўжа Саъдиддиннинг бошларига қўйдилар. Хўжа афандим яшил либос кийуб, қўлларига қилич олуб, маддоҳларга буюрдиларким, тангри таолоға ҳамду, расул алайҳис саловату исломга наът ўқуб турдилар. Мўминлар кўнгли мўмдек эриди, ҳар жонибдин айтур эрдилар. Бухорода жатта аскардин ўн минг эрди, мусулмонлар салобатидин титрар эрди. Ул кун андог уруш бўлдиким, жаттадин икки минг киши Самарқандга қочиб келди. Қолган барчасини ўлдурдилар. Масжиди жомеъга келуб, Бўза ҳам кўбларини ушотдилар. Ўшул кун Хўжанинг ўзларини амир кўтардилар. Аммо Самарқандга келгонлар воқеани Тўқтемурга баён қилдилар. Хон эшитуб, газабда аччиғи зиёда бўлуб, Тоймуғур қатагон ва Темуртош кўнғиротларни юбордиким, бориб Бухорони қатли ом қилинглар, деб. Булар эллик минг киши била Бухороға отландилар. Аммо Темуртош соҳиб фикр эрди. Тўқтемурхонга ўйлаб дедиким, Бухороға борсак, бир тадбир қилайлуқ, бу эллик минг киши малла тўн кийсунлар, бошларига оқ салла ўраб, ёнларига мисвок осиб, кўлларига тасбех бўлсун. Бухоро барчаси мусулмондур, бизлар ҳам мусулмонлар расмида бўлуб борурмиз.

Хўжа Абу Бакрға хабаримиз борур, деди. Хонга бул сўз қабул бўлди. Бу эллик минг киши мусулмонлардек бўлуб Бухороға яқин келдилар. Ҳеч кимни молу амволиға назар қилмадилар. Кеча-кундуз номоз ўқидилар. Бухородин неча-неча жонуси чиқориб шул кайфиятда кўрдилар. Охир Бухородин бир сўзга етук киши бўлуб чиқуб эрди, начанд тухфалар бирла, булар тухфасини олмади. Айди, бизлар эллик минг киши Саййид Ота қўлларига мусулмон бўлуб эрдук. Бизларга Тўқтемурхон айди, сиз мусулмонлар бизлар орамизда турманглар, деди. Лоилож, бизлар бул тарафга келдук, деб. Тоштемур элчиға айди, хотиримизга келдиким, бизлар мусулмон албатта йўл берсалар керак деб, кўб инъом ва эҳсонлар фириб бирла элчидин Хўжаға бериб юборди. Элчи келуб, ҳазрат Хўжаға андог таъриф қилдиким, Хўжа афандим Темуртошни кўрмоқ орзусиға тушуб қолдилар. Неча-неча мартаба келсун деб киши юбордилар, келмади. Аммо Темуртош бир чорбоғни кўрди, ичида ҳовуз тўла суйи бир. Ул сувдин идишларга

олди ва сўрди, кимникидур? Хўжа Абу Бакр боғудур, дедилар. Темуртош ул ерга аскарини қўйиб, ўзи Бухорога юзланди. Тоймуғур бормағил, деди. Темуртош айди, ман бир ишни қилиб, шаҳрни олурман, деб дарвоза сариға келди, юзини қиблага қилуб ўлтурди. Тонг отғоч шаҳр ичра кирди, хўжанинг қошлариға бориб, тишини бойлаб, йиғлаб айди, эй тақсир афандим, хато қилдим, ёзуқларимни кечуринг. Айдилар, тишингни нега боғладинг. Бул айди, сизни боғингиздин сув келтуруб таҳорат қилуб эрдим, ўшул ҳол тишим оғриди. Ман айдим, бул сув мусулмонлар ҳақидур, охир ҳақиқатни билсам, сизни боғингиз экан, деб оғзидин сўлаги оқиб йиғлар эрди. Барчалари мунинг ёлғон эътиқодиға инондилар. Хўжа айдилар, жамоанг ичра сўзга етук сендурсан. Ул айди, ҳаммасидин ярамаси мендурман. Хўжанинг кўнгиллариға келдики, бул киши ярамаши кўрунур, шаҳр ичра йўл берайлук, деб. Айдилар, эй Темуртош, элатларинг бирла шаҳр ичра киришлар дегач, ул ўз қавмиға қараб кетти. Бориб келурда шаҳр дарвозасиға етгач, зикри жаҳрия қилуб, йиғлашуб, Айюб булогини ёқасиға келдилар. Ул замонда ул ерда иморат йўқ эрди. Анда қарор олдилар. Ушул кеча анда мукамал ва мусаллаҳ бўлуб, ёроғлануб, аввал Хўжани шаҳид қилдилар, Хўжани руҳи тўтиси ўчмак шакаристонга тайрон қилди. Яна беш юз кишини юрт улугларидин шаҳид қилдилар, бошларини ёғочлар учига санчиб юрур эрдилар. Хеч кишида дам урмоқға ҳолат қолмади. Жамъи эру хотун масжидларга кируб, жой олдилар. Қизил Арслонхондин қолғон масжидни вайрон қилдилар. Жамъи Қуръон ва китобларни бир ерга тўда қилуб куйдурдилар. Қўб одамлар ул куни ҳалок бўлди. Бул кун Бухоро гўё қиёмати сағир бўлди. Аммо ҳар лаҳза ғойибдин садо келурдиким, эй Бухоро аҳли, ўлумға ўзингизни урманглар. Аммо ушбу овозни мўминлар эшитуб, кофирлар эшитмас эрди. Замон-замон, кофирлар мусулмонларни қасос, деб ўлдурур эрди. Мол беринг, сизларни ўлдургузим, деб эрди. Баъзидим, ақли муслимдин дер эрди, ҳаргиз сизлар бизларни ўлдуролмасизлар, нечун, шавқун эшитурмиз, Бухоро қатли ом бўлмайдур деб. Ани Темуртошга айдилар, ул мусулмонларга савол қилди. Мусулмонлар, оре, эшитурмиз, аммо билмасмиз, кимдур, дедилар. Темуртош ўз расмиға кўра онд ичиб айдиким, то овоз қилғон кишини тобмағунча қатли ом қилмоқдин қўл тортмағаймен, деб. Яна бойду, қашшоқму барини молларини олур эрди. Барчалари нолада эрдилар. Аммо Соҳибқирон Қаршида бу воқеани эшиттилар. Бароқхон бирла маслаҳат қилдилар. Бароқхон парво қилмади. Аммо Соҳибқирон мусулмонларга ҳамият қилуб, қирқ киши бирла Бухоро жонибиға келдилар. Бухоро атрофида юз киши қоровул эрди. Бир қоровул оти қочиб бўзачи қўлиға келди. Андин отни Соҳибқирон олдилар. Қоровул отини ахтариб Амирга тўғри келди. Қоровулдин шарҳи воқеани сўрадилар. Ушул кеча келуб юз киши қоровулдин бош кестилар. Амир сахродин бир туб қитъа қоғоз тошиб олдилар. Битиқликдур ул китобда рижол ул ғойиб мадад берурлар Бухоро ақли мўмин мусулмонларга деб. Они Соҳибқирон олиб кечи бирла Бухорога кируб, минора устиға чиқуб ул қоғозни

учуруб юбордилар. Андин рафиқларини қошлариға келди. Аммо ўшал кун Темуртош муқаррар қилуб эрдиким, тонгла мусулмонларни қатли ом қилурман, деб. Ушул қоғозларни шамол ҳар тарафга учуруб эрди, тонгласи битук қоғозни барчалари кўрдилар. Темуртош бидиким, ислом дини ҳақдур. Тоймуғур фуқароларини асир қилуб дарвозадин чиқоруб ўлдурмоқ учун Боғи Шамс ул мулкға келтурди, Бухоро жанибидур, холо Намозгоҳ дерлар. Аммо Соҳибқирон рафиқлари оқ кийуб, оқ байроқлари олдинда, отга минуб, шаҳр саройиға юзландилар. Аммо жатта сипоҳлари Бухоро халқини ўлдурмоқға қасд қилғонда садолари рижол ул ғойибдин кела берди. Ногоҳ бир тарафдин чанг ва тўзон зоҳир бўлди. Кўрсаларким, Соҳибқирон қирқ киши бирлан такбири ташриқ айтиб кела берди. Темуртош оти ҳуркуб отдин йиқилуб, бўйни узулди. Жатта сипоҳлариға зилзила тушти. Соҳибқирон илгари кела бердилар. Темуртош ўлугини кўнгироқ элати олиб кетти. Тоймуғур қўшунлари бирла жангга юзланди. Асирлар бойлуқларини пора-пора қилуб, жатгаларни ўлдур бердилар. Тоймуғур андоғ жанг қилдиким, сўзлагон бирла тўғри келмас. Соҳибқирон они йўлини олдилар. Ул келуб Амирни эгар устидин кўтариб олди. Соҳибқирон филхол қўлиға ханжар олуб, бир уруб эрди, Тоймуғур калласи хандалакдек узулиб кетти. Қолғон жатта сипоҳлари ҳар тарафга қочтилар. Андин кейин мусулмонлар тинчлиғда бўлуб олти йил Соҳибқирон қайин отаси Баёнқулихон тахти узра подшоҳлик қилуб ўлтурди. Яна Бухоро аҳли тинчлиғда бўлуб, шуврона келтурдилар.

БУ ДОСТОНДА САМАРҚАНД ФАТҲ БЎЛУБ, МИРЗО ЖАҲОНГИР ИБН АМИР ТЕМУР КўРАҒОН ХУРУЖ ҚИЛҒОНИНИ БАЁНИ

Аммо Тўқтемурхон бу воқеаларни эшитуб, олти йилгача ўзбак ва қалмоқ ва қишчоқ ва қозоқ ва қирғиз, ҳар қайси элатдин сипоҳ жамъ қила берди. То олти йилгача андоғ қул ва қўшун йиғдиким, аҳли таворих деюрларким, аскарни Ҳалогудин ҳам зиёда эрди. Соҳибқирон эшитуб Бароқхонга киши юборди. Аммо Бароқхон кўрик қилғонда Соҳибқирон анинг олдиға кўрикға келдилар. Шул вақт Амир Темур ўғли мирзо Жаҳонгир Хонимчадин тугилуб, саккиз ёшга келуб эрди. Лекин Бароқхон мундин хабари йўқ эрди. Кўрмаган эрди. Қуйруқ ва ёле зора саманда муниб, қизил энгил кийуб, фўтасиға Миср қиличини тоқинуб, атрофиға икки минг нав-жувон йигитчаи даврон, ёшлари ўн етти ва ўн саккиздин ошмағон барчалари отга минуб, илми сипоҳини ўзлариға оро беруб, ўта бердилар. Бароқхон сўрдиким, бу ёш бача кимдур? Соҳибқирон тиз букуб, арз қилуб, айди, эй афандим хоним, сизни синглингиздин тугулғон жиёнингиздур, мави ўғлумдур. Бу сўз хонга қатти тегди, манга бу ўғул қулбачангиз демади деб. Барча тамонада эрдилар, хон рашк, қилуб, айди: мунинг сизини сўт иси келодур, мунини жангга юбормоқ хўб эмас. Амир айди, бу ўғул ўқ отмоқни кўб яхши билур. Аммо Мирзо Жаҳонгир тарафдан олдиға келуб ўтурди.

чиндан таъзим ва тавозеъ қилмади. Тоғаси учун, лекин бу қилғони Бароқхонга оғир келди. Баногоҳ Шайх ул аълам мазори шарифларини қуббасида лаклак бўйнига илон ўралган, одамлар тамошада эрдилар. Муни кўруб мирзо Жаҳонгир филҳол туруб кўлига ёсини олиб ўқ отти, отган ўқи илоннинг калласини узуб тушти, лаклакга зарари тегмади. Барча кўрганлар офарин ва таҳсинлар қилдилар. Андин кейин бир бўйи узун киши беш минг йигит бирла келди. Яшил туслик соқоли мош биринч, оти хиноранг, қуйруқи оқ, йўлбарсдин бўрк кийган, йигирма газ туғ байроқи, они кўтарган кишини бўйи ўзгаларидин икки газ юқори туруп. Аларни бошлиғи амир Чоку барлос эрди, келуб Хонга таъзим, тавозеъ қилдилар. Яна андин кейин тўрт минг киши бирла келуб амир Ўлжой хонга таъзим ва тавозеълар қилди. Андин кейин икки киши келди, манглайи очуқ, оқ юзлу ва бири юзи очуқ, оғзи катта, кўли узун, бири амир Ёдгоршоҳ ва бири амир Муайяд орлот эрди. Олти минг йигит бирла барчалари қора от ва қора кийум кийган, байроқлари ҳам қора. Хонга келуб таъзим ва тавозеъ қилдилар. Андин кейин хонга айдилар, агар бу мамлакатларидин жатта кофирларини ихрож қилмасак, бу қора либосларни қўймасмиз. Яна андин кейин бир киши келди, тўфангги бўйнида ҳамойил, кўзи катта: соқоли қўб — бу амир Боязид жалойир эрди. Неча минг аскар бирла хонга келуб таъзим-тавозеъ қилди. Андин кейин бир киши келди, муъофа узра фўш ва мисвоқ осган, қуръон тиловат қилур, Шайх Хусаннўш эрдилар. Балх, Ҳиндустондин неча минг аскари бирла келуб хонга таъзим ва тавозеълар қилдилар. Ҳаммалари жамоъ бўлуб маслаҳат қилдилар. Анда икки йигит тева минуб келдилар. Қўллариди қилич яланғоч, бири Аббос баҳодур, бири Усмон баҳодур эрди. Аларни хон хуш кўруб инъом берди. Андин ўзга яна икки йигит келди, қирқ киши бирла барчаларида яроғ ва аслаҳа сипогарлик била ораста, бири Ҳинд Хожа қушбеги ва бири Қиморий Иноқ. Андин кейин амир Худойберди ва Амир Хусайн, Жондарий ва амир Баён Сулдуз ва Олтмиш баҳодур, Тоғайбўга баҳодур, ҳар қайсилари шон-шавкат бирла кела бердилар. Чигатой аскари юз мингдин зиёда бўлди. Етмиш туғ бардори бор эрди. Аммо Бароқхон Мирзо Жаҳонгирни жангга бормоқини манъ қилди. Мирзо Жаҳонгирни кўнгли бузулуб қолди. Қўшунларни ўнг тарафини Соҳибқиронга бердилар, сўл тарафини Чокуга бердилар, Жаёнини яровул қилдилар, амир Аргун туркмонни ясовул қилдилар, аскарларнинг илгари-илгари юргуза бердилар. Жумъа куни рамазони шарифни ён етгиси, тарихга етти юз етмиш эрди, (1369 й) аскари Чигатой Бухорои шарифдин Самарқандга юзландилар.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН ТЎҚТЕМУРХОН БИЛА ЖАНГ ҚИЛИБ, ЖАТТА СИПОҲЛАРИ ШИКАСТ ТОПГОНИНИ БАЁНИ

Аммо Соҳибқирон Бароқхон бирла Чигатой қўшунларини олуб йўл олдилар, Самарқандга етганда қоровуллар Хонга бориб хабар

бердиким, Чигатой аскари келадур деб. Аммо Тўқтемурухон Тўхтамиш ўғлини Самарқандга кўйуб, ўзи Чархин роботига бориб эрди. Филҳол, Тўхтамишхон қоровул ва яровулларини кўшун била Чигатой аскарини муқобилига чиқориб, ҳайма ва чодирларни тика бердилар. Бир тарафдин Соҳибқирон қўшунлари туш вақтидан тун бўлгунча бориб қарор олдилар. Иккала аскардин чиндовул тонг отқунча айланиб юрар эрди. То уч кунгача икки қул маслаҳат қилдилар, жатта сипоҳларини йигити қиличлар савқидин Чингизхон руҳига қасамёд айладиларки, урушлар қилуб Чигатой аскарини қонидин тоғ ва тузларни ранго ранг қилуб, жилга-жилғаларда қонларини оқузурмиз, деб. Тонгласи қуёш амири чодир зулумотдин чиқуб, кўк майдонида жилва кўргузди, юлдуз жатталари тоб келтуролмай ўзларини ёшурдилар. Анда Тўқтемурухон қўшунлари бирла отланиб эрди.

Аммо Соҳибқирон қул атрофида юрур эрдилар, қоровуллар хабар бердиким, жатта сипоҳлари отланди, деб. Анда карнай овози кела берди. Соҳибқирон беклар бирла келуб Бароқхонга таъзим қилдилар. Хон маҳрамлари бирла шароб ичиб ўлтурур эрди. Соҳибқирон тиз букуб арз қилдиким, эй хоним афандим, Тўқтемурухон отланибдур, сиз ҳам отлансангиз, бизлар қардошлар бирла сизни жиловингизда жонбозлик қилсак?! Бароқхон айди, Чигатой беклари Жўжа бекларидин зиёда, нечун сизларга шикаст етса, бизга тақя қилурсиз, вало бизга шикаст етса, кимга тақя қилурмиз? Соҳибқирон айди, бу сўз хатодур, барчамизни тақямиз олло таолонинг ўзиғадур, агар хонимиз отлануб, йигитлар атрофида бўлсалар, яхши бўлур. Мабодо бул ерда муҳолифлардин сизга зарар бўлмаса деб эрди. Бароқхон ўрнидин кўзғолмади. Аммо Соҳибқирон била баҳодур йигитлар отлануб Тўқтемурухон муқобилида қарор олди. Аммо Соҳибқирон ўнг қўл тарафни Орлот ва амир Муайяд ва амир Ёдгоршоҳга берди: Алар туғ ва байроғин ирмоқ ёқосига тикдилар ва сўлни Жалойир ва амир Боязид ва қавчин ва амир Чоку барлосга бердилар. Булар туғларини қир ёқосига тикдилар. Соҳибқирон туғлари яшил эрди. Ҳинд Хожа қушбеги ва Иноқтоз кал қиморбоз икковларига яёв Соҳибқирон жиловида эрдилар. Ун икки минг тўфангчи барчалари яёв эрдилар. Амир Соҳибқирон ўнг ва сўл аскарларига тартиб бериб, ҳировул яна қул, яна жаранғар, яна барангир, яна чиндовул, ҳар қайсини ўз навбати бирла келтурур эрди. Аммо бул тарафда Саййид Ота ўзбек қўшунларини жойига келтурур эрдилар. Баковул, эровул, ясовул, чиндовул, қоровулларни ҳар қайсисини ўз жойига, найман ва қозоқ ва кўнғирот элатларини ўнг тарафга кўрсатдилар. Ва аргун ва барқут ва қаҳод элатларига сўлга ўрун кўрсатдилар. Тўқтемурухон қошида кўтосдин байроқ эрди. Ногоҳ Соҳибқирон яшил байроқига Тўқтемурухонни кўзи тушти. Мунда осори фатҳ ва нусратни мушоҳада кўрди. Сўраб эрди, «Амир Темур байроқи» дедилар. Андин билдиким, Бароқхон жангга келмабдур. Булардин Эртавул баҳодир Амирга келуб ваҳшат қилуб айдиким, Чигатой хони нечук отларига роқиб бўлмабдур деб. Яна қайтуб Тўқтемурухонга айди, эй хоним, ғам еманг бу ишдин булар Чигатой

сипоҳлари. Фириб бирла яна Тўқтемурхонга секин айди, ман Бароқхон чодирига бориб, ҳеч кимга билдурмай Бароқхонни асир қилуб келурман, деб ўзига беш юз кишини ҳамроҳ қилуб, бир тарафдин беркинуб кетуб бориб, Бароқхон чодирини топиб айдилар: бизлар Чигатой элидин бўлурмиз, хондин фотиҳа олғали келдук дедилар. Бароқхон буларни билмай, онларни талаб қилди. Филҳол, қиличларини қиндин чиқоруб, чодир атрофини олдилар. Ғавго қўзгалди. Бир киши Соҳибқиронга келуб хабар берди, шарҳи воқеани айди. Соҳибқирон эшитуб, хайрон бўлди, нима қилурни билмади. Бул ердин кетса, икки аскар муқобилдадур, иш қабоҳат бўлур. Мухбирга ишора қилди, сукут қил, деб. Андин кейин бекарга секин айди, сукут қил, деб, эй қурдошлар, бул жанг ичра Бароқхон бўлмаса, иш бўлмайдур экан, ман бориб, хонни келтурайин. Андин келуб, Иноқга айди, сан туғ остидин кўзғолма. Андин кейин Ҳинд Хожани юз тўфанчи била олуб, хон сарига борурди. Хар киши сўрса, дер эрдиким, бу кун ўзларингга аҳтиёт бўлунглар, ман хонни келтурурман деб сафдин чиққонларни уруб, сафга киргизур эрди. Аммо Эртавул қилич яланг қилуб, Бароқхон қошига бориб, буюрдиким, хонни бойланг, деб. Онда молларини ўлга қилуб, отларга ортиб, ўзи аскар тарафга келур эрди. Бухоро тарафдин чанг-тўзонлар пайдо бўлди. Кўрдиким, мингга яқин йигитчалар келур. Яшил алам бирла. Барчалари ўн етти ва ўн саккиз яшар. Алар ичра бир бола бўз отга минган, ёши ўн иккидин ошғон, либослари қизил, боши узра қарқара. Бароқхон кўрдиким, мирзо Жаҳонгир келадур, фарёд қилуб чақирдиким, эй кўзум нури, кел, бизларга раҳм қил, дегач, мирзо Жаҳонгир тоғасини бу ҳолда кўруб, югуруб келур эрди. Эртавул буларни кўруб, Бароқхонга қилич солди. Бароқхон ўзини ерга ташлади, икки оёғини от қорнидин тортиб боғланган эрди. Бароқхон жон ваҳимидин ерга тушолмай, осилиб қолди. Эртавул баҳодур хоҳласаким, иккинчи яна тиг бирла ўлдурса. Мирзо Жаҳонгир кўрдиким, иш қабоҳат бўлур, филҳол, ёсини қўлиго олиб, ўқ бирла Эртавулни кўксига андоғ урдиким, Эртавул жони кетуб, танаси ертавул бўлди. Бунда, филҳол, келуб хонни эгор устига қўйди. Жатта сипоҳларини барчаларини ўлдуруб, хонни олиб қўшунларига келдилар. Анда Амир Соҳибқирон келуб, бу ишларни кўруб хайрон бўлуб, ўғлидун кўб хурсанд бўлди. Бу жазолар Бароқхонга Амир сўзини манъ қилғонидин бўлди. Бу хабари ваҳшат иккала аскарга овоза бўлуб кеттиким, Эртавул Бароқхонни ўлдурубдур, деб. Сипоҳилар сафида шўру ғавго қўзғолди. Анда Жўжакбек деган киши найман элати била жаттадин чиқуб, Соҳибқирон байроқиға қараб кела бошладилар. Иноқ яёв унга-мунга югурур эрди. Амир Жалойир қатағон элати бирла жангга муқаййид бўлдилар. Ва яна амир Муайяд орлот қавми бирла урушмоқга ҳаракат қилдилар. Чанг ва туфроқ ҳавога ўрлаб, оламни қоранғулук бости, биров-бировни кўролмадилар, офтоб кўздин ғойиб бўлди. Соҳибқирон Бароқхон бирла жанг ичра кирдилар. Баъзилари Бароқхонни соғ-саломат кўрдилар. Кўрмаганлар хонни саломатлигини бовар қилмадилар. Анда Бароқхонни филга миндурдилар. Андин кейин

барча маъин кўрдилар. Ул кун андоғ жанг бўлдиким, қонлар жилга-жилгада оқа бошлади, калла ҳандалаклари жасад фалакидин узила бошлади, деҳқони йўқким фалокат аравасига солиб бозори адам шаҳристонига элтгай, ё бир гўркови йўқким, бу жасадларни қабристонга беркитгай. Ул кун Иноқни уч ерига ўқ тегиб, яралиқ бўлди. Соҳибқирон они мирзо Жаҳонгир отига олиб, юбордилар. Икки жатта Амирни икки тарафидин келуб, ўқ отти, форс Ақим ҳавога сакраб эрди, бирини ўқи бирига тегуб, Соҳибқирон отдин ағдарилуб тушти. Филҳол, Мирзо Жаҳонгир келуб, Амирни отига миндурди.

Алқисса, уч кун Қуёш товусини мағриб денгизини наҳангги ютти, кундуз шунқорини тун қарғаси қувлаб, беркитти. Андин иккала подшоҳ икки сари бўлунуб ўринларида қарор олдилар. Ахшомдин кейин Амир хондин фотиҳа олиб кечаси ухламай, аскар атрофидин айланур эрди. Ногоҳ Амир отдин тушуб, нақзузугга ўлтургач, бу от форс Ақимдин ўзга эрди, жилов Амир қўлидин чиқуб, қочти. Соҳибқирон отни кейнидин бора берди. От қочиб жатта қўшунларига яқин борди. Амир харчанд қилди, тутолмади. Жатта ичра Бўри баҳодур кўрсаким, бир от қочиб келур, они тутуб келдилар, яна бировини кўзи Соҳибқиронга тушти, атрофдин келуб Амирни ҳам ушладилар. Амирдин сўз сўраб эрдилар, Амир лол каби бўлуб, аларга овозини чиқармади. Аммо Соҳибқирон араб башара эрди. Бўри Баҳодур Тўқтемурхон қошига элтти. Хон бекар бирла кенгаш қилдилар, Бўри тўғри келуб айди, Чигатой қўшунларидин бир кишини ушладук, деди. Хон буюрди, келтур, кўрай, деб. Амирни келтурдилар. Тўқтемурхон сўз сўраб эрди, Амир тилини соқов қилуб, андак тожикви сўзлади. Хон тилига тушунмай, буюрдиким, боғлаб қўйунг, деб. Амирни боғлаб, бир чўғолга тобшурдилар. Андек фурсатда чўғол ухлаб эрди, Амир бойлуқларини бураб, ушотиб, секин чўғолни ханжарини олиб, чодирдин чиқуб кетти. Жатта аскаридин чиққач, йўл узра қора либос кийган бир кимарса турар, анга бориб Амир харчанд сўз сўрди, жавоб бермади. Амир они ханжар бирла пора-пора қилай деб эрди, ул йиғлади. Амир айди, ўлумдин кўрқарсан, нега сўзламайсан, йиғларсан? Ул айди, кўрқуб йиғламайман, балки маъшукан матлубимга етолмайин йиғларман. Соҳибқирон айди, матлубинг кимдур? Ул айди.

Назм:

*Бул кеча кўзим ёрутгай меҳри олам тобдек,
Ким танимда ҳар замон титрар кўнглим симобдек.*

Амир анинг заифа эканини билуб, кўб-кўб муболаға қила берди. Ул айди, отимни Туман оға дерлар, ўзим Тўқтемурхон подшоҳни қизи бўлурман. Термиз урушинда Амир Темурга кўнгил бериб эрдим, мани ошиқай бечора ҳайратда қолгонни анга еткурсанг, хар қанча хизматинг бўлса, бошим устига, деб йиғлаб бу газални ўкуди:

Иўл бошла, манга раҳбор, ул хонима еткур,
 Ман чўри анга, ул мани султонима еткур.
 Оқғон бу кўзимдин ёшима раҳм гар этсанг,
 Афсурда кўруб бу мани жонима еткур
 Ишқ ўти тегуб жисмима шўрида бўлубмен,
 Гўё жасадим жонсиз ўлуб, жонима еткур
 Термизда они кўрдим, кўнгилни бериб бой,
 Чин бу сўзумни мани ҳақонима еткур.
 Исён тунидин ол мани ислом кунига,
 Кофирлар аро қўйма, мусулмонима еткур,—

деб андоғ фиғон қила бердиким, анинг ишқ-муҳаббатига Амир ҳам йиглаб, ўзини Амир Темур эканини анга билдурди. Анда Туман оға хайрон-саросима бўлуб, йиглаб нима дерини билмай, ошиқ ва маъшук бир-бири бирла мулоқот бўлуб, андин кейин Туман оға айди, мани чодирим қизил, тонгла Чиғатой сипоҳлари бирин-бирин бўлуб бизни чодирга келурда чодир ёнидаги туг, байроқини тавоф қилурлар, ман аларни чодир ичра ёшурурман, сиз ҳам келурсиз, ярим кеча бўлғоч, карнай чолсалар отам қўшинлари албатта саросима бўлуб қочарлар, деб эрди, Соҳибқирон қабул қилди. Туман оға отасини аскари ичра келди, Амир ҳам қўшинларига борди. Булар Амирни йўқотиб ҳар жонибни ахтариб юрур эрдилар. Субҳ бўлғач, барчалари Амирни кўруб хурсанд бўлдилар. Ёронларга Амир воқеани баён қилди. Барчалари қабул қилдилар. Анда Саротилмиш баҳодур ва Учқора баҳодур ва Гийёс баҳодур ва Усмон баҳодур ва Мирзо Жаҳонгир, умаролардин олтмиш киши шул ишга бел боғладилар. Ҳар қайси баҳодур арслон каби бўлуб, бошлуқлари Соҳибқирон, Мирзо Жаҳонгир бирла хонга арз қилуб, маълум қилдилар, маслаҳат бирла ўлтуруб, ул кунни кеч бўлғоч, тун амири боши узра қора чодир солди, юлдуз аскари кўк майдонини олди. Анда Соҳибқирон хондин фотиҳа олиб, Туман оға сарига кела бердилар. Аввал Амир келуб, қизил байроқини тавоф қилуб эрди, бир чўри келуб Амирни қўлидин ушлаб чодир ичра Туман оға қошига келтурдилар. Туман айди, бу ерда ўзга кишидин йўқдур. Андин кейин Мирзо Жаҳонгир келди. Амир айди, бу мани ўғлумдур. Алқисса, бирин-бирин олтмиш киши чодир ичра кирдилар. Туман оға ўзга чодирга борди. Аммо Амир Чиғатой аскари бирла муқаррар қилуб эрдиким, ҳар вақтики, бизлардин карнай шавқуни чиққач, сизлар ҳам карнай чолиб от қўйинглар, деб эрди. Ул кеча тун ярми бўлғоч, Олтмиш киши чодир ичра карнай тортиб, шавқун сола бошладилар, Тўқтемурухон қўшунлари барча бирдан чўчуб уйғонсаларким, аскар ўртасидин шавқун бирла карнай овози чиқадур, барчалари жангга муқаййид бўлуб эрдилар, атрофдин карнай овози кела берди. Анда жатта қўшунлари шошиб ва саросима бўлуб, кўнгилларига қўрқув тушуб, атрофга тарқашиб, қоча бошладилар. Чиғатой сипоҳлари жатта қипчоқ аскарига андоғ қирғин солдиларким, ўлуклари хирмон-хирмон бўлуб, таналари тефа-тефа бўлуб уюлуб, бошлари сой тошларидек узулуб, баъзини қўли синуб ва баъзини бели синуб, баҳодурлар

муни кўруб, кўнгли тинуб, баъзи оёғи узулуб, баъзини қулоғи узилуб, баъзи жон бермоғда кўзи сузилуб, баҳодурлар ҳажжомдек қон олмоғда бўлдилар. Гавғо ҳадин ошуб, қизил денгиз тошиб ҳар тарафга оқа бошлади, гўё алар бошида қиёмати сағир бўлди. Тўқтемурухон ҳайратда бўлуб, ярим кечада Самарқандга қочиб кирди. Бўри баҳодур Амир қўлида ўлди. Соҳибқирон бирла Бароқхон Самарқанд қўрғонини атрофини олиб, тўрт ойгача Тўқтемурухонни қамаб, кўб аскар бирла ёттилар. Ул замонида Хўжа Маҳмуд тошқандлик Хўжа Аҳрор валини оталари эрди, соҳиб давлат ва шавкатлиқ ғани киши эрдилар. Қирқ қуллари бор эрди, қўрғон остидин хандак кавлаб, андак йўл очиб эрдилар, бир қулларига нома битуб, ўшул кун Соҳибқиронга беруб юбордилар. Амир Соҳибқирон Бароқхон чодирини чиқуб, ўз хаймасига борур эрди, қул китобатни Амирга еткурди, кўруб қайтуб Бароқхон чодирига бориб, қулни Бароқхон қошига чоқиртуруб, мутолаа қилуб, яна Бароқхон нома ёздуруб, бир мансабни хўжага ваъда қилуб юборди. Қул номани мўм ичра олиб борур эрди. Тўқтемурухон кўзи тушуб, ани феъл-атворидин билуб, ушлаб олдуруб, ҳарчанд бош-оёғини ахтариб, тополмай турурдилар, ногоҳ акса уруб, оғзидин мўм тушти. Анда хатни кўруб, буюрдиким, хўжанинг молини талон қилинглар, хўжани ўзини зиндонга солинглар деб. Аммо хандак йўлини тополмадилар. Хўжани қийнаб сўрдилар, инкор қилуб, билмайман, деди. Хўжанинг қулларидин бири секин келуб Соҳибқиронга бу воқеаларни баён қилди. Ул қулни Соҳибқирон келтуруб, тадбирини Бароқхондин сўрди. Хон айди, бир бола бўлса, бориб хандак йўлини Хўжадин сўрса, бу сирни билуб келса?! Андан Мирзо қўлини кўксига қўйуб, таъзим бирла турди, ҳарчанд хон ва Амир манъ қилдилар, бўлмади. Акнун, лоилож, жавоб бердилар. Мирзо филҳол, Самарқандга доҳил бўлдилар, боруб диловарлиқ бирла Тўқтемурухонга арз қилуб айдиким, ман кичиклигимда отам ўлар вақтида дунёларини хўжа Маҳмудга топшуруб, деган эканким, бола ҳозир ёшдур, балоғатга етгандин сўнг берарсиз, деб. Ҳоло, ёшим ўн тўртга етибдур, сиз адолатда бўлсангиз анга мани тўғри қилсалар, молимни талаб қилсам. Хон адолат юзасидин буюрдиким, бу болани хўжанинг қошига элтинглар деб. Они хўжага келтурдилар, хўжа они танимади, фалоний нақибни ўғлидурман, отамни моли қайдадур деб, яъни отам олтунарини қаерга беркитуб қўйубсиз, деди. Хўжа Маҳмуд билдиким, бу ўғул сўзунда бир сир бор. Хандак йўлини билдурмоқ учун анга Хўжа айди, отангни моли қўрғонни шарқ тарафинда, гўру ошиқон мавзунда, андин топиб олғил, деди. Мирзо Жаҳонгир билдиким, албатта ўшал ерда хандак йўли бордур. Андин мирзо Жаҳонгир хон қошига бориб, айди: Сизни адолатингиздин мани омонатим қўлимга тегди, деб хонни дуо қилуб қайтти.

Алқисса, ул кечаси отаси Соҳибқирон олдиға келуб, воқеани бир-бир баён қилди. Амир Соҳибқирон қирқ киши бир улуг йиғоч остига келдилар. Бу мирзо Жаҳонгир қилғон тадбирига барчалари таҳсин ва офарин ўқудилар. Андин таъйин қилғон ерни топуб, қўрғон тағидин бир одам миқдори бориб, барчалари тун ярмида

карнай чалиб, шовқун қила бошладилар. Ул кечаси Самарқанд ичра андоғ гавго бўлдим, Тўқтемурухон ўрдасида етти киши бирла қамалуб қолди. Тўхтамишхон ўрда буржидин ошуб тушти. Соҳибқирон кўруб, яхшилиқ қилгон жихатидин анга навозишлар қилди. Анда Тўхтамишхон айди, эй Амир Темур, диловар бўлсанг, кишига яхшилиқ қил, ман сени ўлумдин нажот бериб эрдим, сан мани отамга нажот бергил. Амир айди, отангни бағишладук, лекин Саййид Отага нажот йўқ, мунча ишлар бари андин бўлбдур. Тўхтамишхон: кофирларни бағишлаб, нечун мусулмонни бағишламайсан, агар они ўлдурсанг, ўзбек мусулмонлари ичра кўб гавго бўлур, Саййид Отани ўлдурма, мани ўлдур, деди. Андин кейин Амир барчасини бағишлади, бош-оёқ либослар берди. Ул етти кишини чиқоруб, мамлакатларга қасд қилмасликга Тўқтемурухон ва Тўхтамишхон аҳд қилдилар. Бу сўзни Бароқхон эшитуб, аччиги келуб, газабда бўлуб, Амир Темурни бу ишиким, мандин бежавоб аларни бағишлар, филҳол, аларни ўлдурунг деб ҳукм қилди. Соҳибқирон шаҳр ичра эрди, эшиттиким, Бароқхон етти кишини ўлдурмоқга амир қилибдур, деб бориб кўрдиким, Тўхтамишхон бўйнидин аргамчи била бойлаб турурлар. Филҳол, Амир Соҳибқирон аргамчини кесуб, ўзи Бароқхон қошига келди. Анда Амирга хон итоб қилуб айди, нечун мани ҳукминни тағайюр берурсан, ман аларни қонини тўкмоқга қасамёд қилуб эрдим деб. Амир айди, алар учун мани ўлдур. Хон газаб бирла буюрдиким, ушланг бу оқсоқни, деди, нечук Соҳибқирон оёғларига захм жанг ичра тегуб, андак оқсоқлиги бор эрди. Беклар гувир қилуб айдилар, Амир Темур санинг учун машаққатлар чекуб, санга кўб яхшилиқ қилди, мунча санга асло ёмонлиқи йўқтур, деб. Ҳеч киши Бароқхон сўзини қулоқига олмадилар. Агар Амир Соҳибқирон Бароқхонни ўлдурунглар деса, неча одамлар ўлдурмоқга тайёр эрдилар. Лекин бу ишларни Амир Соҳибқирон асло парво қилмас эрди. Аммо уламолар ҳукми хон тағайюр бўлмасун деб алардин андак ҳажамат қилуб қон оқизилсун дедилар. Андин кейин подшоҳона инъомлар бериб, аларни Дашти Қипчоқга юбордилар. Бароқхон ҳеч нима демади. Лекин Амирдин гинаси кўнглида қолди. Андин кейин хўжа Маҳмудни мусулмонларга раис қилдилар. Тамоми мулки, Мовароуннаҳр Тошканд ва Хўжанд ва Хўқанд ва Марғинон ва Андижон ва Қошғар ва Туркистон жатта зулмидин омон топдилар. Чигатой эли ҳар қайсилари ўз мақомларига бордилар. Бароқхон йигирма икки йилдин бери Самарқанд ва Бухорода отасини тахти узра эсдин бегона эрди. Андин кейин мунда турулмай, Балхга бориб, Хиндувон қалъасига, ҳало қалъаи Хиротда Ҳарак дерлар, анда бир шаҳр бино қилуб, анга поймахт қилди. Амир Темур Шахрисабзга бориб, анда салтанатлик маснадида қарор олди. Ушул йил Бароқхон элдин солуқ олурмиз, деди. Соҳибқирон манъ қилдилар, бу йил барча эллар қашшоқдурлар, элни тархон қилурмиз, деди. Хон қабул қилмади. Ахир, Соҳибқирон ўз йилқиларидин қанчасини олуб, қанча олтун билан Хонимча молига ҳисоб қилуб, элни солиғи учун отларга юклаб, хонга юбордилар, Элдин ҳеч нимарса олмадилар. Одамлар Амир бошидин қасамёд қилдилар. Аммо Бароқхон

синглисини асбоби олтун-қумушларини тануб-билуб, юбормай хазинага солдурди.

БУ ДОСТОНДА НОСИР ХИСРАВНИ ЎҒЛИ МАНСУР ИСМЛИҚ ҚОШҒАР ИЧРА ПАЙҒАМБАРЛИҚ ДАЪВОСИНИ ҚИЛУБ, МИРЗО ЖАҲОНГИР ИБН АМИР ТЕМУР ОНИНГ БИРЛА ЖАНГ ҚИЛГОННИ БАЕНИ

Андоғ келтурубдурларким, Амир Соҳибқирон Мовароуннаҳрга валий бўлуб адолатини овозаси ҳар жонибга мунташир бўлуб, қофила, карвон, савдочилар кўнгиллари жамъ бўлуб, шаҳрдин шаҳр, кентдин кентга борур эрдилар. Қошғардин начанд савдогарлар келуб, Амирга хабар бердиларким, бизни юрт ичра бир киши чиқубдур, пайғамбарлик даъвосини қиладур, жуҳхалдин баъзилар анга имон келтурубдур. Ул уч кун аввал ҳавода туруб, одамларни ўзига даъват қилуб, яна гойиб бўлуб, андин кейин бир тоғ узра чиқуб туруб, элга кўрунди. Ҳар кишининг дилида нима ният бўлса, филҳол, анга маълум бўлуб айтур эрди. Ҳар киши они ўлдурмакга қасд қилса, ўзини урарди. Деюрларким, тарихнинг етти юз саксон бешиди¹ Амир Темур Соҳибқирон Носир Хисравни барҳам беруб, анинг бир ўғли қочиб, Ҳиндистонга бориб, Қашмир браҳманларидин илму сеҳр ўқуб, андин Қошғар мамлакатларига келуб пайғамбарлик даъвосини қилуб, айтадурким, ман Маҳдий бўлурман, отим Муҳаммаддур, кунийятим гобир имомидур, Амир Темур даъвоқолдур, деб. Баъзи уламолар анга Маҳдий пайғамбарлик даъвосини қилмагай, десалар, начанд жуҳудлар шаҳодат бергай, кўб жуҳудлар анинг ботил динига кирибдур, Қуръонни мансوخ қилибдур, кўб кишилар анга итоат қилибдурлар, деб Қошғардин Соҳибқиронга нома келди. Амир билдиким, албатта соҳирдур, хаёлида дедиким, агар борсам, муҳолифлар кўзголур ва агар бормасам, ул жодугарнинг сеҳри қандай бўлур? Андешада ўйлаб, андин кейин йигирма минг кишини Мирзо Жаҳонгир тўрага рафиқ айлаб, кўб насиҳат қилуб, айди: Эй кўзим нури, ўз ишингга омил бўлуб, билуб иш қилгайсан. Андин Мирзо Жаҳонгир тўра Қошғарга яқин етгач, Мансурга хабар бердиларким Мирзо Жаҳонгир тўра келур, деб. Ул айди, ани жангдин манъ қилуб, даъват қилурман, Хонақосига таклиф қилуб, Мирзога киши юборди. Мирзо Жаҳонгир келгоч, кўнглида кечгон сирни борини сўзлаб берди. Анда Мирзо Жаҳонгир тўра ҳайрон бўлди, андоғ маърифат қила бердики, Мирзо Жаҳонгир йўлдошларини барчалари анга итоат қилсалар. Мирзо Жаҳонгир тўра манъ қилуб айди, эй Мансур, санинг мўъжизанг қайсидур? Мансур айди, манга гўр қилдургил, анда манинг мўъжизаларимни кўргил. Мирзо Жаҳонгир буюрди, гўр кавладилар. Анинг ичра тириклай кириб, қетти. Анинг устига олов ёқтилар, уч кундин кейин қабрининг уч еридин гўбор чиқуб, Маширик тарафига борди. Яна қабрининг атрофидин гўборлар Мағриб сориға борди. Андин кейин гўр ёрилиб Мансур қабри узра чиқуб турди. Мирзо Жаҳонгир тўра буюрди, занжир била

¹ 1235 йил.

бойладилар, филҳол, занжир пора-пора бўлди, анга ким қилич солса, ўзига тегди. Манга имон келтургил ва агар имон келтурмасанг аскарларинг бирла ўтга куйиб, адам, яъни йўқ бўлурсан, деди. Мирзо Жаҳонгир тўра ибн Амир Темур Соҳибқирон андин етти кун муҳлат талаб қилдилар. Анда Мирзо Жаҳонгирнинг рафиқлари айдилар, агар пайғамбар бўлмаса, мундоғ мўъжизани кўрсатурму? Қошғар аҳлидин аксар одамлар анга имон келтуруб, ул намозни эллик вақтга таъйин қилуб эрди, ҳар ким тарк қилса, ўлдурди, рўзани олти ой тутинлар, деди, муни буюрди. Тез-тез Мирзо Жаҳонгир тўрага киши юборур эрдиким, манга имон келтурсун деб. Анда Мирзо Жаҳонгир тўра ҳаргиз қабул қилмас эрди.

Алқисса, ишлари жангга оид бўлди. Тонгла иккала тарафдин аскарлар саф туздилар. Мансур айди, манга ғойибдин қўшунлар келур. Мирзо Жаҳонгир тўра сипоҳлариға буюрдиким, барчалари оқ кийум кийдилар, майдон ичра жаҳд бирлан, «олло» дерлар. Жарчи хабар бердиким, эй аҳли ислом, вақти жанг бўлубдур, деб. Анда Мансурни кўрдиларким, тева узра минган. Мирзо Жаҳонгир тўра анинг қошиға келуб, анинг қошида туг кўтарган кишиға қилич солди. Ул киши тугини қўйуб, томуг сариға йўл олди. Яна ўзгаси келуб тутти, ани ҳам адам диёриға беркитти. Яна бири келуб, тугни ушлади. Ани ҳам тиг бирла андоғ мушлади. Ул куни Мирзо Жаҳонгир тўра етмиш кишини томуг казармасиға жўнатти. Лекин яна бир ушлаб, алам ер узра ҳаргиз йиқилмади. Ул куни Мирзо Жаҳонгир тўранинг етти жойиға жароҳат тегди. Мирзо Жаҳонгир тўранинг журъатиға Мансур ҳайрон бўлди. Иккала аскар жудо бўлди. Андин кейин Мансур сеҳриға муқайид бўлуб, қанча ўт ва ўланг ва арфа ва бугдой ва эмак ва шахмо қувлотларни қўй этиға қўшуб, они қайнатиб, кўб таъомларни қўшуб, нома бирла Мирзо Жаҳонгир тўранинг қошиға юборди. Номада айтубдурки, эй Амир Темур ўгли, биз каримлардин бўлурмиз, агарчанди, сиз бизларни ўлдурмоқға келсангиз ҳам, бизлар сизларни меҳмон, ҳурмат қилуб, зиёфат лозимотларини қилурмиз. Сизлар, албатта рад қилмағайсиз, анда Мирзо Жаҳонгир хоҳладиким, олмайин қайтарса, анда йўлдошлари айдилар бизларни отимизни сипоҳ, дерлар, қайтариб юбормасмиз, деб барчалари тақсим қилуб едилар. Арфа бирла ўтларни отлариға бердилар. Уч таъомни тановул қилгонларға ногоҳ қичитма пайдо бўлуб, кўтур бўлдилар. Аъзоларини қашигон еридин қон жорий бўлар эрди, яна ем еган отларни тезагидин сўнтак каби чибинлар пайдо бўлуб, кимарсани чоқса, ўрнидин, филҳол, қон жорий бўлар эрди. Отлар ҳам аргамчиларини узуб, тоқатсиз бўла бердилар, ҳарчанд қилуб, туролмадилар, тобора зиёда бўлди. Лоилож, ярим кечада туруб, йўл юрмоқға юзландилар. Соати юруб эрдилар, муқобилларидин олов ҳозир бўлди, барчалари кўрқуб, юрмадилар. Мирзо Жаҳонгир тўра ёлғиз ўзи бораверди. Ўт ҳам Мирзоға қаршу келуб, ғойиб бўлди. Мирзо Жаҳонгир тўра ҳайрон бўлуб орқасиға қайтуб эрди, иккинчи яна олов кўрунди. Яна Мирзо ўт олдиға борди, яна ўт ғойиб бўлди, учинчи бўлгандин кейин Мирзо ҳамроҳлари бирла ўтни олдиға бордилар, ўт йўқ бўлуб, бир қаландар ҳозир бўлди. Мирзо они бирла мулоқот бўлуб

бир-бирини сирри аҳволларини сўраштилар. Мирзо аввалдин охиргача воқеани бир-бир баён қилди. Қаландар айди, мани Мавлоно Саъдиддин дерлар, Қошғар элидинман, Соҳиб ҳидоятни шогирдлари бўлурман. Мансур манга даъват қилди, ман инкор қилдим. Кейин мани ўлдурмоқға қасд қилди, қочиб бул ерға келиб эрдим, ҳазрат Ҳизр алайҳис салом келиб айдилар, сабр қилгил, Чигатоё элидин келиб санга мадад еткузурлар, бориб ул ҳаромзодани ботил ишларини барҳам ургул. Ман айдим, улар келгунча, манга анинг сеҳридин зарар етмасун, кейин ул зоти боборакат манга исми Аъзамни ўргатдилар. Бир кишидин бошқаға айтмагил дедилар. Қачон ўкусам етмиш минг фаришта ҳозир бўлурлар. Ўшул кўрунуб ғойиб бўлгон ўт анвори малонқурлар. Мирзо Жаҳонгир айди, эй тақсир афандим, энди нима қилурмиз? Мавлоно Саъдиддин айдилар, қайтинглар, ман сизларни орқаларингиздин борурман. Мирзо Жаҳонгир айди, аскаримиз бетобдурлар. Мавлоно буюрдиларким, бу ерда бир қудуқ бор, шунинг сувидин ичинлар. Филҳол, ичтилар, соғайдилар.

Алқисса, Мирзо Жаҳонгир Мавлоно Саъдиддин афандим сўзлари бирла Мансур жангиға юз қўйуб боравердилар. Хабар Мансурға Чигатоё аскари қайтиб келурлар деб эшитуб, ҳайрон бўлди. Алқисса, икки тарафдин аскарлар келиб, бир-бириға муқобил бўлдилар. Мансур ўзи майдон ичра кириб, баҳодур талаб қилди. Шер Баҳром анинг бирлан бориб ҳарба қилди. Шер Баҳром мажруҳ бўлди. Ким бориб ул нобакорға ҳарба қилди, филҳол, ҳалок бўлди. Анда Мансури лаъин қичқириб айдиким, эй одамлар, маннинг мўъжизамни кўрурсиз, нечук имон келтурмасиз? Шул вақтда бир тарафдин чанг-ғубор пайдо бўлди, кўрсалар Мавлоно Саъдиддин келубдурлар. Мирзо Жаҳонгир тўра бориб ул кишини мулозиматида бўлдилар. Мавлоно афандим марқабдин тушмасдин уруш йўлини тутдилар. Мансур хоҳласа, аларға ўқ отса, қўлидин ёсини олиб ерға ташладилар. Анинг қавмлари буларни устиға тўкила берди. Мирзо Жаҳонгир, филҳол, от узра минуб Мансур шумни ўртаға олиб бойладилар, етти мартабагача қилди, пора-пора бўлаверди. Бу ишға барчалари ҳайрат бармоқин тишлаб, ҳеч илож тополмас эрдилар, ногоҳ юзида бурқаёи бирла бир кимарса келди, от ва аслаҳоси қора турур. Мирзо Жаҳонгир хоҳласаки, ани қилич бирла уруб, ҳалокатға еткурса. Ул кимарса айди, мани ўлдурмагил, санга яхшилик қилурман, яна заифадурман. Мирзо билдиким, қиз турур ва оти Қойлиқдур. Мансур шумни қизи эрди. Мирзо Жаҳонгирни кўруб, ошиқ бўлуб, муҳаббат майидин ичиб, маст эрди. Айди, мани отамни бойласанг, албатта бошини қилидин бир тола олиб боғланглар. Сўнгра Мирзо Мансурни бойлаб асир қилиб, аскариға шикаст бердилар. Андоғ қирғин бўлдиким, гавағо ошуб, қизил денгиз тошуб, ул шумлар жони қочиб, томуг казармасиға бориб қамолур эрди. Қолгонлари қоча бошладилар. Андин кейин ул бадбахт Мансурни тоғ узра олиб чиқиб, паства ташладилар, ўлмади. Ҳарчанд қилдилар ул нобакор шумни ҳалокатға еткура олмадилар. Охир, Мавлоно Саъдиддин айдилар, мунинг қатлиға сабабни яна қиздин сўранглар. Мирзо Жаҳонгир

қиздин мунинг сирини сўраб эрди, қиз айди: шартим бор. Эй Мирзо афандим тўрам, мани хотунлиқга қабул қилсанг айтурман. Мирзо қизни олмоқга аҳд қилди. Андин кейин Қойлиқ айди, кўк туслик бокира қизни ҳайзининг қонидан қилич дамига сурқаб, анга солғил, андин кейин ўлур, тадбири шулдур. Илло, мунинг суҳрига иложи йўқ, ҳарчанд кўк туслик қизни ахтариб тополмадилар. Сўнгра мулоҳаза қилсалар Қойлиқни рангги кўк турур. Филҳол, анинг ҳайзидин қиличга сурқаб, Мансур қув, фалокатни увъи ҳалокатиға еткурдилар. Ушул вақт ул шум мани қотилим олти ойдин зиёда умр кўрмас, деб эрди. Мансур барча қавмлари била томуғ шахристонига боргандин кейин Мирзо Жаҳонгир ахдиға етиб, ул қизни никоҳиға олди. Бир кеча хилват қилуб, гул ғунчасини, узуб эрди, анинг оғзида сассиги бор эрди, анга тоқат қилолмай, эртасига они мадҳуш қилиб, сандуқ ичра солуб, денгизга ташлаб юборди. Қазора бир хилват била анинг қорнида ўгул пайдо бўлгон эрди. Ул сандуқ дарёдин қалмоқлар қўлиға келиб тушти. Ул қиздин шаҳзадо султон Муҳаммад тўра туғулди. Аммо қалмоқлар они Қўбқинбек атадилар. Иншоолоҳи таоло, анинг хуружи ҳам ушбу китоб ичра сўзланур. Андин кейин, Мирзо Жаҳонгир тўра Мавлоно Саъдидинни олиб Бухоро сариға келдилар. Мавлоно Саъдидин Нақшбанд пиримга мурид бўлуб, хизматларида бўлдилар. Мирзо Жаҳонгир отаси олдиға Самарқандға келди. Амир Темур нури айнларини саломатлигин кўруб, кўб хурсанд бўлди.

**БУ ДОСТОНДА МИРЗО ЖАҲОНГИР ТўРА ИБН АМИР
ТЕМУР БАЛХ ЮРТИГА БОРИБ, БАРОҚҲОН НОМЕҲРИБОН
ТОҒАСИНИ ҚўЛИДА ШАҲОДАТ ТОПГЕНИ. АМИР ТЕМУР
СОҲИБҚИРОН БОРИБ, БАРОҚҲОННИ ўЛДУРУБ, АНДИН
КЕЙИН ҲИНДИСТОННИ МУСАҲХАРА ҚИЛГЕНИНИ БАЕНИ**

Алқисса, ўшул йилларда Самарқанд ичра хўжа Абдуллани қизи илми нўжумға кўб маҳорат пайдо қилиб, ҳар кишини кўнглидаги сирини айтур эрди. Мирзо Жаҳонгир тўра била Мирзо Умар тўра иккала оға-ини ўшул раммола қизни қошиға бордилар. Аммо ул қиз гўзалликда анинг назирни йўқ эрди, оти Сокина бону, кўзлари жоду, кирпиклари хунрез, қошлари қилич каби тез, юзи мисли қуёш, лаблари ақиқга ўхшаш ва тишлари дурға ўхшаш эрди. Қошлари хилол, бўйлари ниҳол, кўзлари чўлфондек эрди. Анда қиз олдиға парда ташлаб икковларини чақиртуруб айди, муддаола-рингизни кўнглиға олиб туринг деб. Андин кейин қиз қуръа солиб, айдики, иккалангиз кўнглингиз ичра муддао бир нимарсаға бўлубдур. Ул нимарса икковларингга баробар ҳосил бўлмагай. Булар айди, бизға маълум қилғил? Қиз филҳол икковинг мани талаб қилуб келибсиз, деб пардани ўртадин кўтариб эрди, иккаласи анинг кўруб, хаёл қилса, парвонадек они сирожни ҳусниға урса. Мирзо Жаҳонгир айди, ман олурман. Мирзо Умар айди, ман олурман. Икковлари низода эрдилар, қиз мирзо Умарни ихтиёр қилди. Мирзо Жаҳонгир Мирзо Умарни аъзосини ярадор қилиб

қизни олиб қочиб кўшиниға келди. Мирзо Умар келиб воқеани Амир Соҳибқиронга арз қилди. Мирзо Жаҳонгир тўрани чақириб, Амир итоб қилди. Мирзо Жаҳонгир айди, қиз мани хоҳлабдур. Мирзо Умар айди, мани хоҳлабдур. Андин кейин Сокина бонунни чақирдилар. Қиз келиб Мирзо Умарни ихтиёр қилди. Андин кейин Соҳибқирон Сокина бонунни никоҳ қилиб Мирзо Умарга ақд айлалдилар. Ул қизни Мирзо Умар тўра ғунчаларини очиб, қизил баргларини сочиб эрди. Муни кўруб Мирзо Жаҳонгир тўра инисини ўлдурмоқга қасд қилди. Сокина бону бу ёмон ҳаракатдин хабар топиб, Мирзо Умар тўраға айди, эй тўрам, афандим, бу кеча мани ёнимдин йироғ ётғил, тонгла келиб мани бошим узра бир хат бўлгай, они очиб ўқугил, деб Мирзо Умар тўрани ўзга ерга юборди. Ул кеча Мирзо Жаҳонгир тўра келиб инисини ахтариб тополмай. Сокина бону бечорани шаҳид қилиб чиқиб кетти. Эртаси Мирзо Умар тўра келиб кўрсалар хотини шаҳид бўлубдур, боши узра хат бордур, олиб кўруб мулоҳаза қилса, мани қотилим санинг оғанг бўлди, дебдур. Хатни Амир Соҳибқиронга олиб келди. Андин кейин Соҳибқирон Мирзо Жаҳонгир тўрани ушлаб, неча дарра уруб, зиндонға буюрди. Филҳол Мирзо Жаҳонгир тўрани хотунни бу сўзни англаб, ўзини чўри суратида қилиб бориб, Мирзони зиндондин чиқориб, ҳарамға олиб келди. Мирзо Жаҳонгир тўра хотунни бирла видоълашиб, ярим кеча палла Балх сариға қочиб, Бароқхон қошиға кетти. Тонгласи Соҳибқирон эшитиб, гафурмади, лекин ўглини борғаниға мағмум бўлуб, Бароқхонни меҳрини йўқлигини қайғуда эрди. Аммо Мирзо Жаҳонгир тўра Балхға яқин етгач, Бароқхон хабар топиб, жиянини олдиға кўринушға неча беклар била чиқти. Кўб рияятлар қилуб, шаҳр ичра олиб кирди. Ушал вақт хўжам Баҳовуддин муридларидин Хўжа Порсо хўжа Абу Наерни оталари Балхда эрдилар. Ул киши Нақшбандий силсиласиға балх элини даъват қилиб, сулук тебратур эрдилар. Мирзо Жаҳонгир тўра бориб, ул кишини хизматида бўлди.

Алқисса, неча кун ўтгандин кейин Бароқхон бениҳоят аскар ва қўшун йиғиб, Ғазвин шаҳри узра Султон Маъсудға ёв қилиб юборди. Султон Маъсуд беклари ва сипоҳлари барчасини аскар бориб ўлдуруб, Ғазвинни кўб хароб қилдилар. Аммо Султон Маъсудни бир қизи бор эрди, кўб туйғун, соҳиб фитрат эрди, гўзалликда юзи қуёшдек, баданлари кумушдек эрди, кўзлари чўлфондек, лаблари хандондек, тишлари дурдек, ўзи бир ҳурдек қиз эрди. Неча чўриларни ўзига ҳамроҳ қилиб, кавваларға тушиб, тевааларға юклатуб, хўжа Муҳаммад Порсо ҳовилларига «дорул-омон», деб келиб тушти. Ушал вақтда худой аззужални арслон йигитларни хўжани ва ҳоқони расул алайҳис саломни куёвлари тўрт ёр нозанинни бирлари Асадулло ғолиб Али ибн Абу Толиб каримуллоҳ важиҳа афандимиз ҳазратларининг қабри муборакларига яқин бир беша тўқай бор эрди, андин бир йўлбарс чиқуб келиб ҳазрат Али ризо оллоҳийнанинг қабри шарифларини аёсрат қилиб, ҳеч нимарсаға зарар қилман, яна тўқай ичра кириб кетар эрди. Агар бир кимарса ул йўлбарсга даҳл қилса, Балх шаҳриға офати пайдо бўлар эрди. Бу воқеани қиз эшитиб эрди. Аммо Бароқхон

англаб қизга киши юборди, мани ақдимни қилсун, деб. Яна Мирзо Жаҳонгир киши юборди. Маҳмуда мани қабул қилсун, тоғам Ғазвинни хароб қилиб, балки гумон ғолиб, Балхгача хароб қилгай, анга бормасун, манга келсун, деб эрди. Маҳмуда жавобиға айди, икковлари манга талаб бўлса, Али ал-Муртозони мутаҳарраларини зиёрат қилғувчи арслон бор эмиш, қўб-қўб мунаққаш эмиш, ким они тутуб олса, териси мани маҳрим бўлсун, шул ишни ухдасидин чиққон кишини қабул қилурман, деб.

Хўжа Муҳаммад Порсо бирла маслаҳат қилиб, ул қиз ушбу ғазални номаға ёзиб юборди.

Назм:

*Отим Маҳмуда бинти шоҳ Масъуд,
Бобом оти яна Султон Маҳмуд.
Ота-боболарим ислом шоҳи,
Бошида афсарий заррин кулоҳи.
Мани бул ерға келтирди худойим,
Сабо очган эмас банди қабоим.
Сочимни шона айлар бўлса ҳар кас,
Сочим савдосидин юзимни кўрмас.
Эрон тутган эмас зулфим асосин,
Кўзимға ман чекуб сурма ҳаёсин.
Хино исмат ила гулранг иликим,
Бу ишларға ёзиб таҳрир қилким.
Бил охир рўзғор сифла берур,
Бул ерларда қилуб шарманда музтар.
Сочим бўлди ўзимни бўйнима банд,
Манга зиндон эрур бу шаҳр ила канд.
Истаб келиб бу ерға индим,
Эгам тангри таолоға сиғиндим.
Турубман хўжани манзилларида,
Кўнгишлар ғам йироғидин дариди.
Манга талаб эса қилсун сўзумни,
Кимарса анга топшурсам ўзумни.*

Андин кейин Хўжа Муҳаммад Порсо Бароқхон олдиға номани келтурдилар. Мирзо Жаҳонгир хон била шарбат ичиб ўлтуруб эрди, хўжа боргач, шаробларини беркиттилар. Хўжа Порсо хонға воқеани баён қилдилар. Хон эшитиб ўн минг кишини ўзига ҳамроҳ қилуб, барчаси тўфангчи эрди, бориб йўлбарсга муқобил бўлуб кўрсаларким, қўб нақши нигор ила мунаққаш, бу сифатда арслонни киши кўргон эмас. Бирдан они милтиқға туттилар. Арслон қочиб тўқай ичра кирди. Тўқайға етқунича йўлбарсни ўн ериға ўқ тегди. Милтиқларни шавқуни Балхни барчасига эшитилди. Арслон тўқай ичра кириб, ғойиб бўлди. Хон арслонни мажруҳ қилуб, ололмай ўрдасига қайтти. Мирзо Жаҳонгир муни эшитиб, аслаҳа-ёроғларни тоқинуб, тўқайға караб бораверди. Қўшун бирла бориб, қониға зомин бўлмайин деб, ёлғуз ўзи бориб,

тўқай ичра кирди. Арслонни кўрдиким, ёнида яшил туслиқ нуроний бир киши йўлбарсни манглайин силаб турурлар. Айдилар, эй йигит, умрингни зоеъ қилмагил, ҳар ким муни ҳалокатға еткурса, фалокатға дучор бўлур. Эй ўғул, бу мақом улуғларни мақомидур, беодоблик қилдинг, ўзингға ҳозир бўл. Мирзо Жаҳонгир тўра, бу сўздин кўнглиға кўрқув тушуб, қайтти.

Ровий айтурким, Бароқхон била Мирзо Жаҳонгир тўра иккови беодоблиқидин икки ойға етмайин ҳалок бўлдилар. Мирзо Жаҳонгир тўра айди, ул зоти шарифни салобатидин сиз ким деб отларини сўролмадим.

Алқисса, Маҳмуда айдиким, хон бирла Мирзо икковлари мани назримдин устунлар, қайси бирини ёқурсам, они куёвлиқини хоҳлаюрман. Андин кейин, Бароқхон била Мирзо Жаҳонгир ўзлариға ва отлариға зеб бериб, қизни олдидин ўттилар. Қиз Мирзони кўрдиким, гўзаллиқда юзи раънодек, бўйлари сарв ё санубардек, они қад қомагини кўруб, устидин гуллар соча бошлади. Бароқхон муни кўруб, кўнглиға кина олди. Ушул қуни кечқурун хон неча кишини мукамал ва мусаллих қилиб бир ерға беркитиб кейин меҳмонхонаға зеб ва зийнат бериб, таъому шароблар тайёр қилуб, Мирзо Жаҳонгирни талаб қилиб, таъомларни еб ўлтурган ҳолда, они баҳор умриға хазон самумин етқуруб, барча мулозимлари келиб, Мирзоға қилич сола бошладилар. Мирзо Жаҳонгир тўра нечасини ўлдуруб ва нечасини яралиқ қилиб, охирида Мирзони бир қўли узулуб, қонға бўёлуб, аъзоси чўзулуб, оёқ узра йиқилуб қолди. Мирзо айди, эй зolim тоға, мани бул кун ўлдуруб, тонгла отамға нима жавоб берсан? Андин кейин Бароқхон ханжар била жиёнини ул бевафо тоғаси қалласига уруб, танасидин ажратиб шаҳид қилди. Ул кеча Балх ичра қўб шўришлар пайдо бўлди. Эртасига хўжа Порсо эшитиб келдилар. Бароқхон Мирзо Жаҳонгир тўрани бошини лаган ичра солуб, ҳақорат қилиб ўлтурубдур. Хўжа Порсо айдилар, бу кун сан муни бошини ҳақорат қилурсан, сани бошингни ҳам ўзгалар ҳақорат қилур. Хўжа Порсонинг сўзиға Бароқхонни аччиги келди, аммо ҳеч нима деёлмади. Хўжа Порсо туруб уйиға кетгандин кейин Бароқхонни ҳузуридагилар айди, нечук Хўжа Порсонни қатлга буюрмадинг? Бароқхон айди, Хўжани боши узра аждаҳо кўрдум, сўзлай десам дамиға тортғудек.

Андин кейин Хўжа Порсо афандим Балх одамлариға ҳар кишида ақл бўлса, ўзини чет-ёқаға олсун деб Бухороға келдилар. Бароқхон Мирзо Жаҳонгир тўрани бошини кўргон остиға ташлади. Аммо ровийлар андог ривоят қилурларким, Бароқхон хизматида бир ҳинду бор эрди, Бароқхонға муқарраб эрди, қанча харж керак бўлса топуб берур эрди. Аксар вақт Бароқхонни ўрдасида юрур эрди, Мирзо Жаҳонгирни ҳаётлиғида қўб яхши кўрар эрди. Мирзо Жаҳонгирни ўлигини ёшуруб уйиға олиб кетти. Хон эшитиб ҳиндуни талаб қилди. Бароқхон айди, ман ўлқуни қуйдурурман, нечук олиб кеттинг? Ҳинду айди, ман анга раҳм қилдим, гўрға кўмгайман. Хонни дўсти учун ҳеч нима демади. Соатидин кейин амр қилди, бор, ўлқуни келтур, деб. Аммо ҳиндуни тўрт ўғли бор

эрди. Бирини ўлдуруб, калласини олиб, жасадини қон ичра солиб, ул ҳинду бечора «путтур мари яват чиливув» деб, йиғлай-йиғлай келтуруб хонга берди. Лекин ҳиндуларни расмида олгон нимарсани келтуруб бермоғи номус эрди, анинг учун Мирзони ўлиқини беркитиб, ўғлини келтурди. Хон буюрдиким, куйдуриглар. Куйгандин кейин хонга маълум қилдилар, Мирзо эмас, ҳиндуни ўғли деб. Яна хон ҳиндуни талаб қилиб, нечук мундай қилдинг деб ғазаб қилди. Яна ҳинду хўб, Мирзони ўлуқини келтурай деб уйига келиб, лоилж, яна бир ўғлини сўйиб, калласини уйга қўйиб, «путтур мари яват чиливув» деб йиғлаб, танасини хонга олиб бориб берди, айди: Мана Жаҳонгирни ўлуқи. Они ҳам куйдурдилар. Кейин билдиларким, ўзини ўғлидур, Мирзо эмас. Яна хон сиёсат бирла хитоб қилди, аччиғ, ғазаб била Мирзони ўлиқини келтур, кабоб қилай, бўлмаса санга қаттиғ азоб берурман, деди. Яна ҳинду бечора уйига келуб, илож тополмай, яна бир ўғлини бошини қирқиб, чуқурга солиб беркитиб, танасини қоф ичра тикиб, орқасига кўтариб олиб йиғлай-йиғлай «путтур мари яват чиливув» деб яна Бароқхонни қошига келтурди. Ани ҳам куйдурдилар, яна хабар топдилар, Мирзо Жаҳонгир тўрани жасади бу эмас. Ҳинду бечорани ура-ура келтур, деб юбордилар. Ҳинду анда ҳайрон ва саросима бўлуб, тўртунчи ўғлини сўйиб, ҳасрат ўтига куйуб, танасини қофга солиб, орқасига қўйиб, калласини бир ерга ташлаб қайғу била кўзини ёшлаб, ул ҳинду бечора бир ёгда Жаҳонгир тўрани муҳаббати, яна бир тарафда фарзандларини аламиндин йиғлаб «путтур мари яват чиливув»ни айта-айта хонга ўғлини жасадини Жаҳонгир тўрани тани деб элтуб берди.

Алқисса, ўшул кун ичра тўрт ўғлини бир-бир ўлдуруб, элтуб берди. Барчаси куйуб, адам чўлистонига кетти. Яна Бароқхон билиб, аччиғи келиб, ғазаб била ваҳшат қилиб эрди, муҳлат сўради. Эртага келтуруб берайин деб, ўшул кеча Мирзо Жаҳонгир тўрани ўлуқини шахрдин ташқари олиб чиқиб, бир ерга дафн айладиким, киши ахтариб тополмас. Келиб бир мусулмон дўстига айди, мани Бароқхон ўлдурса фалон мавзеъдаги ерга кўмғил, мусулмон бўлдим, деб васият қилди. Эртасига хонни олдиға борди. Хон ҳиндудин Жаҳонгирни жасадини сўради. Ҳинду айтмади, ҳарчанд ахтариб тополмадилар. Андин кейин ҳиндуга бениҳоят кўб азоблар қилдилар, охири қийнай-қийнай азоб ила ул ҳинду бечора ўлди. Дўсти васиятига амал қилиб, намоз ўқуб, ўлиқини элтиб таъйин қилгон ерига дафн айлади.

Алқисса, хўжа Порсо Бухороға келиб, андин кейин Соҳибқирон қошларига бориб, нури айнларини шахид ўлгонини бир-бир баён қилди. Бу сўзни эшитиб, Амирни тоб-тоқатлари қолмади. Бу кунни эртага қўймай, аскар йиғдуруб, анда ҳисобу сони йўқ аскарлар гуж-гуж, тўп-тўп бўлуб, ўзбакдин, тожикдин, қозокдин, қирғиздин, ҳар элатдин олиб, қизил байроқ, яшил байроқ, оқ байроқларни кўтариб Балхға равона бўлдилар. Бир неча кун йўл юруб, Бароқхонни шахрига бориб, бирдан Бароқхон ўрдасига от қўйдилар. Неча одамларни адам диёрига юбориб, Бароқхонни ҳалок қилиб, тахтдин тобутға олдилар. Балх вилоятларини фатҳ

айлаб, андин кейин Ҳиндустон мамлакатларига юзландилар. Эрон, Ироқистон ва Ҳиндустонларға овози гулгула тушти. Ўзбакис-тондин Амир Темур деган соҳибқиронлиқ даъво айлаб, хуруж қилибдурмиш деб, улар ҳам аскар йиғмоқға машғул бўлдилар. Амир Соҳибқирон сипоҳлари бир неча манзил, марохил тай қилиб, чўл кезиб, кўл кезиб бир баланд тоғ узра тушти. Бир неча қоровулларни тоғ устига чиқордилар, қайтиб тушиб алар Амирга арз қилдилар. Айдилар, эй тақсир афандим, бу тоғни орқасида бир гор кўрдук, анда тўрт мўлтони соҳир ўлтурур, мундин бошқа йўл йўқтур, агар муни олдидин ўтса гордин ели чиқуб, барчани ҳалок қилур, ҳеч кимда ҳад йўқким, бошқа йўл топиб ўтса. Анда бир неча кун чодир байроқларни тиктилар. Сўзга етук умаро, вузароларни жамъ қилиб, маслаҳат қилдилар. Андин кейин қирқ чоғлиқ машхур, баҳодурлар ва паҳлавонлар ўшал горни олдиға бордилар. Ногоҳ ул гордин иссиғ шамол чиқиб, бу йигитларни ҳалок қилди. Ул баҳодурлардин бири юз машаққат била омон қолиб Амир Соҳибқиронга, арз қилди. Андин кейин ҳуқомолар айди, ул аждархони нафасидур дедилар. Амир Соҳибқиронга бу сўз маъқул бўлди. Андин кейин ҳуқомолар илми ҳикмат била бир неча баҳодур диловарларға сўт егизиб, ўшал горға юборавердилар. Кейиндин аскар била Амир Соҳибқирон ҳам йўл олдилар. Аҳли ҳикматлар бир неча ёргоқ саночларда сўт бирла шароб олиб бордилар. Буларни кўруб мўлтонилар сеҳрга муқаййид бўлдилар. Ҳамма исми Аъзамни ўқуб боравердилар. Булар борган замон ул мўлтониларни туттилар, горни оғзиға яқин чуқур қовлаб, сутни тўктилар. Андин кейин бирлари чуқур қилиб, заҳарни тўктилар. Ўшул замон гордин гавриллаб шавқун солиб ит сувратлик, арслон сувратлик аждаҳо-лар сутни кўруб чиқиб ичиб, қайтаруб яна заҳардин ичиб, масти лоаъқл бўлуб йиқилдилар. Андин кейин бир аждархо чиқдиким, бўйи чинордек, йўғонлиғи минордек, икки кўзи машғалдек ёниб, ранги қора, нафасини заҳри оламни хароб қилур. Филҳол, сутни ичиб, қайтариб қўсти. Андин кейин келиб, заҳарни ичиб масти лоаъқл бўлди. Анинг бўйни узра бир илонни кўрдилар, бениҳоят чиройлик, боши қизил, қуйруғи яшилға ўхшаш, орқа била қорни оқ, ул барча аждархо ва илонларни султони эрди. Филҳол, Амир Соҳибқиронга келиб салом берди. Андин кейин айди, эй Амир Темур Соҳибқирон афандим, ман илонларни подшоҳи бўлурман, Сулаймон пайғамбар алайҳис саломни замонларидин бери бул гор ичра макон қилиб эрдим. Ҳазрат Сулаймон пайғамбар алайҳис салом манга айтиб эрдиларки, Муҳаммад пайғамбари охир замон умматларидин, анинг авлодидин қизи Сайидадин туғулгон бир соҳибқирон бу ерга келур, бул горда қанча олтун бор, сизнинг насибангиздур олинг, деди. Андин кейин ул илон айди. Ман ҳам Муҳаммад алайҳис салом умматларидин бўлғаймен, деб Калимаи тоййибани айтиб, имон келтурди. Андин кейин ул илон барча аждаҳо-ларни бошлаб тоғ узра чиқуб кетти. Андин кейин Амир Соҳиброн гор ичра кириб кўрдиларким, етти хум тўла олтун турур, барчасини тошқариға олиб чиқиб тақсим қилдилар. Кўрсалар, барча тил-лосига Жамшидни сикқаси урулгон. Андин кейин аскарлар шавқ-завқ

билан тоғдин ўтуб, неча муддатда Жалолий чўлига келиб чодирларни тикиб қарор олдилар. Аммо Жалолий отонғони шул эрдиким, Султон Жалолиддин Хоразмнинг хони, Чингизхоннинг набираси қўшун йиғиб келиб, Ҳиндустон халқи била жанг қилиб қайтиб эрди. Андин кейин бу мавзёга Жалоли от қолгон эрди. Анда Амир Соҳибқирон юборган қоровуллари келиб Амирга арз қилиб айдилар, эй Амир Соҳибқирон афандим, хинду аскарни човуртақдин зиёда, юз минг лакга яқин келур. Ҳиндуларни шоҳи Маллухон бизларга қаршу чиқиб; фалон мавзёга тушти, яна Қунакдахат паҳлавон ҳам тўкуз минг баҳодур ва диловарлар била хинду аскарнига келуб қўшулди. Муни эшитиб, дарҳол Амир Соҳибқирон сипоҳларни буюрдилар. Сипоҳлар бориб хиндуларга муқобил бўлдилар. Ул кун кеч бўлуб, тонг откунча баҳодур ва паҳлавонлар жангни маслаҳатини қилдилар. Амир Соҳибқирон ул кечани тиловати Қуръон била ўтқуздилар. Субҳ бўлгоч сўфилар азон айтиб, мусулмонлар намоз ўқудилар. Ногоҳ офтоб чиқгондин Амир Соҳибқирон жарчиға буюрдиларким, жангга табал, барабан қоксунлар дедилар.

Алқисса, кофирлардин ҳам нақора, карнай овози келди, соатидин кейин Қунакдахат деган паҳлавон уч филни бир-бирига қўшуб боғлаб, устига темурдин хужра қилиб, ул хужра ичра ул кофири бадбахт мусулмонлар тарафга қараб келаверди. Аскарларга яқин келиб турк тилида айди, бу филни кўрдингизлар, эй турк аскарлари, бу ерға бошларингизни ўлумга бергали келдингизларму, сизларни бу жойларга ким бошлаб олиб келди, йўлдин адашиб келдингизларму, эй бечоралар, ҳали ҳам эсларингиз борида этакларингизни ёпуб, уйлариңни топуб, жойларингизга қайтинглар, беҳуда шарманда бўлманглар, уёлиб қолурсизлар, мани паҳлавон Қунакдахат дерлар, ҳар ким манга муқобил бўлса, рахтини елга берурман, бекларингизни тахти-бахтини барбод урурман, бу филимни кўрдингму, беш юз ёшга киргандур, унча-мунча шаҳру кендларингизни бурундоғи чўқмори била уруб хароб қилгай. Кўзимизга ожиз ва ночиз бўлуб, заиф кўрунурсиз, холо, Маллухон подшоҳимиз айдиларким, меҳмонларга айгил, урушга майллари бўлса, маслаҳат қилсунлар, бўлмаса, байъат қилуб, шахримизга кириб, тамошо қилиб, инъом ва сийлов олиб, биздин руҳсат сўраб, вилоятлариға қайтсунлар. Бўлмаса, бошлари узра гавғони орттурлар, ўзлари билгай, деб кўб муболага била сиёсат қилди. Андин кейин ислом аскарларидин Саидбек баҳодур анинг сўзиға қахрланиб, аччиғи зиёда булуб, ғайратидин дарҳол туруб, Амирдин фотиҳа олиб, бирдан хайқируб, шавқун солиб майдонга кирди. Ушул замон Қунакдахат бир ўқ била Саидбек баҳодурни шахид қилди, муни кўруб отаси амир Боязид ёқосини йиртиб, икки юз баҳодурни олиб, наъра тортиб, анча муқобил бўлдилар. Қунакдахат кофир бир дамда барча баҳодурларни ҳалок қилди. Барчалари шахид бўлуб, руҳ тўтилари жасад шахристонидин учмоғ шакарис-тониға тайрон қилдилар. Андин кейин Амир Қора баҳодур юз диловар била анга бирдан ҳамла қилдилар. Ул бадбахт кофир

буларни ҳам шаҳодат даражасига еткурди. Уч кунгача мусулмонлардин келуб, ўлмақдин ўзга чора топмадилар. Тўртинчи Куни Амир Соҳибқирон ғайрат ва химмати жўшға келиб, муборак туг ва байроқларини кўтариб, тўрт юз ғайрати ва химмати балан беклар била тўрт минг сипоҳи шижоатлиқ баҳодур ва паҳлавонларни олиб, аскарни куффорга қараб юриш қилдилар. Баҳодурлар Амир Темур Соҳибқирондин фотиҳа олиб боравердилар. Қунакдахат кофир муни кўруб, аччиғланиб туруб эрди, Шоҳруҳ тўра бошлиқ аскарлар бирдан от қўйдилар. Бул тарафдин хинду кофирлар жангга ўзини урди. Оламга тарақа-туруқ, аслаҳа-ёроғларни овози тўлди. Бул тарафдин турк, ўзбаклар, ул тарафдин хинду бадраклар ул қорасаклар бирла андоғ уруш қилдиларким, иккала тарафда ўлуқлар ханнот қофидек тўб-тўб бўлуб қолаверди. Қазо дўкончилари бу юкларни адам аробасиға солаверди. Тана фолизидин калла ҳандалағи узулуб, жасад фалағи чўзулуб қиру сойда ётаверди. Қонлар жилға-жилға бўлуб оқаверди. Ул кунда барчаларини ақли шошиб, қирғинлари ҳаддин ошиб, қизил денгиз тошиб, хинду бадбахтларни боши қора тарбуздек юмалануб, жасадлари даванг қабақдек ёрилиб, қўл-оёғлари тарракдек тириллаб, бодрингдек дириллаб, аъзолари узв бўлуб, бўлак-бўлак жузв бўлуб, ҳар ерда ўйнаб ётур эрди. Бу урушларга фалак хайратда бўлуб, офтоб беркинди. Малаклар таажжуб бармоқини тишлар эрди. Оламни зулумот бости. Амир Темур Соҳибқирон саросима бўлуб туруб эрдилар, денгиз жонибидин чанг чиқиб, чанг ичидин қора кийумлик, қора отга миниб, бир йигит қўлида исфаконий қилич, бирдан келиб, «оллоҳу ақбар» деб, Қунакдахат кофирни бошиға андоғ урдуким, анинг овозидин олам ларзага тўлди. Ул кофирни жони томугни темир хужрасиға бориб қамалди. Муни кўруб мўғ ила хиндулар қоча бошлади. Мусулмон ўзбаклар аларни қонини соча бошлади. Аҳли ислом андоғ зафар топтиким, ўз тус-тусидин отмоқ, чопмоқ, санчмоқ, қувламоқ, сукмоқ, йиқмоқ, найзаламоқ, қиличламоқ, шоқирлатиб, тоқирлатиб урур эрдилар. Ҳинду бадбахтлар бошиға андоғ қирғин туштиким, ҳировул, қул, жаронгор, баронгор, чиндовил бир-бирига аралашиб, сафлари бузулуб, танлари чўзулуб, отлари қоқилуб, ўзлари йиқилуб, кўзлари сузилуб, жонлари узилуб, тилларин чайнаб, отлари ўйнаб, туг-байроқлари ағнаб йиқилди. Қолгонларин жони оғзиға тикилди. Маллухон подшоҳ кўрдиким, аскарниға гўё офат юзланубдур. Маллухон кўрқуб қочиб, шаҳриға қамалди. Аскарни ислом андоғ фатҳи нусрат топтиким, беадад ва беҳисоб ўлжалар олиб бориб, жойларида қарор олдилар. Амир Соҳибқирон ўз чодирлариға борсалар қора от боғлиқ турур, чодир ичра кўрдиларким, Ўлжой Туркон, яъни Камол хоним ўлтурур. Амир Соҳибқиронни кўруб, дарҳол ўрнидин туруб, таъзим-тавозеъ бирла салом берди. Амирға айди, ман Хоразмда эрдим, ҳазрат Саййид Ота пиримиз айдиларки, Ҳиндустонга борғил, Амир Темур Соҳибқирон хинду кофирларга муқобил бўлубдур, анга ёрдам бергил, деб, жавоб бериб юбордилар, андин кейин Бухорой шарифга бориб, ҳазрат Баҳовуддинни зиёрат қилдим. Ҳазрат Нақшбанд сизни ҳақингизга кўб дуои хайр

қилдилар, ҳар ерда бизни ёд қилсун, дедилар. Амир Соҳибқирон кўрсаларки, чодир тефасида бир бош осеғлиқ турур. Амир Соҳибқирон «бу нима» деб сўрадилар. Камол хоним айдик, Кунакдахат кофирнинг бошидур, биз чўрингиз хизматингизга тухфа келтурдим, деди. Амир Соҳибқирон андоғ хушвақт бўлдиларким, Камол хонимга етти қалқон инъом бердилар. Бу олтуларни Самарқанд ичра мадраса таъмирига Камол хоним сарф қилурлар, иншооллоҳи таоло, бу сўз ўттиз биринчи дoston охирида сўзланур.

Алқисса, Камол хоним ўз юртига қайтти. Аммо, Амир Соҳибқирон ҳинду вилоятларини билар эрдилар, ҳиндулар либосини кийуб, бир филга минуб, ўз қўшунларидин чиқиб, шаҳр ичра Маллухонни олдиға кирдилар. Маллухон подшоҳга айдилар, эй подшоҳи ҳинду, ман араб баҳодурларидин бўлурман, қанча ўзимга яраша паҳлавон ва баҳодурларим бордур. Кўб турк, ўзбак аскарларни ўлдуруб, сизни хизматингизга келдим. Амир Соҳибқиронни сўзига ишонуб, кўб инъом-эхсон бирла Амрини тарбият қилди. Аммо аҳли исломдин йўқ бўлгонларига ғавғо кўзғолди. Вузаролар ва умаролар ва беклар маслаҳат қилиб, Шохрух тўрани ҳазрат Амир Соҳибқиронни ўрнига ўтқуздилар. Алқисса, ўзбак, турк аскарни карнай, барабон чолдилар. Бул тарафдин яна ҳинду лашкари кўзғолиб, иккала тараф аскарни саф ораста қилиб, бирдан жангга муқаййид бўлдилар. Ул куни Амир Соҳибқирон ҳиндулар лашкари ичра эрди, филҳол, майдон ичра бирдан наъра тортиб, хайқириб, ҳиндуларни оталгон паҳлавонларини ўлдуруб, ислом аскарнига қўшулдилар. Кофирларни лашкари хазимат топуб қочарга юз қўйдилар. Ул кун кўб-кўб ҳиндуларни ўзбағ баҳодурлари томуг казармасиға юбордилар, қолгонлари шаҳр ичра кириб, дарвозаларни маҳкам қилдилар. Амир Соҳибқирон бекағ била маслаҳат қилиб айдилар, ўн кунгача аскарлар кўзғолмай, ҳақ қайсиси ўз чодирда қарор олсунлар деб. Ўзлари тева кўрдингму йўқ, деб Маллухонга бориб кўриниш қилдилар. Маллухон аскарларини ҳалок бўлғониға кўб хафа эрди. Амир Соҳибқирондин сўради, эй азиз меҳмон, санинг асли юртинг қайдадур? Амир Темур айдилар, Кобуляк бўлурман. Маллухон айти, эй йигит мани кўзумга сандин баҳодурроқ киши кўрунмайдур. Бу турклардин омон қолиб, давлати тахтимда қарор олсам, сани сипоҳсолар қилайин деб ваъда қилди. Шу он юртга ғавғо тўлди. Амир Соҳибқирон сўрадилар бу нима ғавғо? Одамлар айдиларки, Бурхоний отлин Маллухоннинг бир қизи бор эрди, они мўлтоний бекзодасиға берис эрди, куёви урушдин яралиқ бўлуб келиб, ўлубдур. Ҳиндулар расмида ўликни ўтқа ёқарлар. Муни кўруб, Бурхоний малика ман ҳам ўтга тушарман эримдин кейин қолиб нима қилурман, демиш. Они ғавғосидур. Амир Соҳибқирон Маллухондин руҳсат олиб келдилар. Кўрсалар бир ерга кўб ўт ёқиб, анда куёвини ўлигини иззат-икром бирла оловга ташлаб, зиёрат қилдилар. Ушул замон қирқ қиз бирла малика келиб ўзини ўтқа ташлади. Анда биғ қаландар ҳозир бўлуб, ё хув, ё мин, ло илоҳо илоллоҳу, деб қизни қучоғлаб олиб бир тарафга кетти. Амир Темур Соҳибқирон ошин

орқасидин бир манзил йўл юриб кўрсалар хурмо, ёнғоқ йиғочлари кўбдур, анинг ўртасида малика намоз ўқуб ўлтурур. Амир Соҳибқирон «Субҳаноллоҳ» бу нима сирдур, кофира намоз ўқур», деб хайратда эрдилар, ул қаландар ҳозир бўлди. Амир Соҳибқирон қаландарга салом қилдилар. Қаландар сиёсат бирла айдилар, эй оқсоқ Темур, мани танурмисан? Амир Темур Соҳибқирон қарасалар ҳазрат Баҳовуддин пирим эканлар. Дарҳол, Амир Соҳибқирон оёғларига йиқилди. Андин кейин ҳазрат Нақибанд қизни Амир Темур Соҳибқиронга топшуруб, ғойиб бўлдилар. Амир Соҳибқирон маликани олиб, ўз қўшунларига келдилар. Соатидин кейин ғавғо бирлан бир ғўзал йигит неча филларни ўзига ҳамроҳ қилиб келиб Амир Соҳибқиронга арз қилди. Айдик, ман Султон Маҳмуд подшоҳни ўғлидурман, отамни Маллухон ўлдуруб, мани зиндонга солиб эрди, бу кун бир қаландар келиб мани зиндондин нажот қилуб, Сизни олдингизга юборди. Эй Амир Соҳибқирон, Сизга арзим шулки, мани отамни қасосини Маллухондин олиб берсангиз, сизни хизматингизда бўлсам деб кўб йиғлади. Дарҳол, анинг бирла Соҳибқирон қучоқлашиб кўрушуб, ўнг ёнларидин ўрун бердилар. Ул кун кеч бўлуб, амир куёви қизил чодирга ўзини олиб, тун ҳиндулари оламни босиб, кечаси тонг отқунча Амир Соҳибқирон тиловати Қуръон қилдилар. Ноғоҳ куёш субҳ ёқасини чок қилуб, кўк майдониға жилва кўргузғач, тун ҳиндулари қочиб, кўздин ғойиб бўлдилар. Андин кейин бирдан ислом аскарни ўзбак баҳодурлари Маллухонни шаҳриға от қўйуб, кўрғонларини бўзуб, денгиздай ошуб, тошуб кира бошладилар. Урамларда оқузуб кофирлар қонини, томуг казармасиға юбориб жонини. Андин кейин Маллухонни ўрдасиға бордилар. Маллухондин хабар топмадилар. Хазина-дафиналарини талон қилиб олдилар. Хазина ичра бир бут кўрдиларким, бўйи юз қариш олгундин, лаъл, зумрадни анга фарш қилгон.

Амир Темур Соҳибқиронни олдилариға олиб келдилар. Амир Соҳибқирон бутни кўруб, таажжубда қолдилар. Ул бутни бир неча қофило савдогарлар кўруб, бизга сотинг деб арз қилдилар. Муни синдуруб ҳарж қилайлук, деди. Андин кейин Амир Соҳибқирон айдилар, тонгла қиёмат куни бўлса, яратган ўзи қози бўлуб, расул акром Саллоллаҳу алайҳи васаллам шафоат тахтиға ўлтурсалар, олло таоло айтсаким, «озар буттарош бирла Амир Темур бутфурушни келтуринг» деб хитоб қилса, анда нима жавоб айтурман, деб йиғлаб бутни синдуруб, пора-пора қилиб ташладилар. Андин кейин оломонлар талошиб олиб кеттилар. Андин кейин Маллухон подшоҳни топиб, Феруз шох Султон Маҳмуд ўғлиға бердилар. Ферузшох отасини қасосини Маллухондан олди. Ҳиндустон вилоятини олгандин кейин Муборакшоҳ дегағ юз минг сипоҳи диловарлари бирла Амир Соҳибқиронга келиб байъат қилдилар. Андин кейин Амир Соҳибқирон аҳли Ҳиндустонни машшоқ, нағмасозларини чақируб айдиларки, ман эшитиб эрдим, улуғлардин бу вилоятларда яхши машшоқлар бор деб. Андин кейин машшоқлар «хўб, бажонидил, тақсир», деб келиб, мақомини қила бошлади. Машшоқлар ичра кўзи кўр бир нағмачи бор эрди, Амир

Соҳибқиронга кўб манзур бўлди. Ул кўр Амир олдида доим нағма чаладиган бўлди. Бир кун Амир Соҳибқирон нағмачи кўрдин «отинг нима?» — деб сўрадилар. Нағмачи кўр «отим Давлат» деб жавоб берди. Амир Соҳибқирон айдилар: «давлатни кўзи кўр бўлурму?». Нағмачи айди, «давлат кўр бўлмаса, оқсоқ қонига келурму?». Бу сўз Соҳибқиронга маъқул бўлуб, анга кўб ишъом ва сийлов бердилар. Неча кун ўтгандин кейин Ферузшоҳни ул юртга ҳоким қилиб, Бурҳоний маликани Феруз шоҳга бериб, музаффар ва масрур бўлуб, ул вилоятлардин Хоразмга юзландилар. Тамом оламни ўзбак қўшунлари босиб, чўл кезиб, кўл кезиб, бир печа тоғлардин ва неча роғлардин ўтуб, Хоразмга яқин етдилар. Хоразм шаҳрини хони Амир Хусайн сўфи эрди. Эшитиб Амир Соҳибқирон хизматларига шаҳрдин ташқари чиқиб, йўлларига қарши келдилар. Амирни анда кўб эъвоз қилдилар, зиёфатлар қилдилар. Андин кейин Амир Соҳибқиронни Амир Хусайн сўфи тақлиф қилиб, шаҳр ичра олиб кириб, неча кун юртга тўй-томошалар кўрсатиб, Ўлжой Туркон, яъни Камол хонимни Соҳибқиронга никохи шаръий қилуб бердилар. Ул кун куёш шафақ чодирига киргач, тун келиши қора сочларини тараб, кавкаб кўзларига зийнат сурмасини кўйуб, кеча бўлгач, Камол хонимни янгалари зийнат оралар бирла Амирга топшурдилар. Неча кун ўтгандан кейин, муҳолифдин Амир Хусайн сўфига ёв келди. Амир имдоди бирла ёвга голиб бўлдилар. Амир Соҳибқирон ўзларига Хоразм ва Урганчни тобёз қилиб, хонимни олиб, андин кейин Самарқандга келиб, ўз тахтларида қарор олдилар, валлоху олам.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР ТУШ КЎРУВ, АНДИН КЕЙИН ТУРКИСТОН МАМЛАКАТЛАРИНИ ФАТХ ҚИЛГОННИ БАЁНИ

Ревийлар андог ривоят қилурларким, бир кечаси Амир Соҳибқирон тушида қутб¹ тарафдин бир улкан фил келиб Мовароуннаҳр шаҳрини сайр қилиб, Амирнинг тахти узра чиқти. Андин кейин йигирма бир адад арслон бачаларни кўрдиким, тахтга келиб, тахтни отиб ташласалар. Андин кейин бир жамоъа одамларни кўрди, чўлдин сувсаб келиб, сувни кўруб қочтилар. Андин сўнг бир жамоъа кўрлар келиб, савдо-сотик қила бошладилар. Андин кейин бир неча бетоб кишиларни кўрдиким, келиб тани соғларни касал деб иёдат қилурдилар. Андин кейин кўрдиким, кўб қўй ва эчкулар келиб кўб гиёҳларни еб, тезакламади. Андин кейин бир семиз сигир келиб кўб-кўб ўтлар ичра кириб, ўтлаб, тобора озиб, хароб бўлди. Андин кейин бир бозор ичра кирдиким, қўй ўрнига айуқ этини ва чўчка этини сотуб ўлтурурлар. Олғувчи ҳам ҳалол этни олмайду.

Алқисса, Амир уйқудин санчуб турди, ҳарчанд таъбирчиларни келтуруб сўрадилар, Соҳибқирон таъбиға мувофиқ сўзлаёлмади. Айди, Қаршида бир киши бор, Зовияда ўлтургувчи, анинг отини

Ҳаким Зиёд бахши дерлар, кўб яхши муъбардур, шайх Умар Насафийнинг шогирдларидиндур. Амир афандимиз таъбиға мувофиқ таъбирни ўшол киши айтур деб хабар бердилар. Амир англаб, они келтурумоқ учун Қаршига Мироншоҳ тўрани юборди. Ҳакимни олдиға борди. Ҳаким миззони кўруб, отангни муҳими бўлса, мени олдимға ўзи келсун, деди. Мироншоҳ тўра кайтиб Самарқандга келди. Амирга ҳакимни сўзини айди. Соҳибқирон, филҳол, Қаршига отландилар. Бориб ҳакимни кўб мулозамат қилиб воқеани баён қилдилар. Ҳаким айди, Шайх Насафий устозим манга бир темир сандуқ берган эрдиларким, ким очса ушбу сандуқни ер юзини ўзиға мусаххара қилгай деб айтиб эрдилар. Амир Соҳибқирон ўшал он буюрди, сандуқни келтурдилар, одамларни ўртасига қўйуб барчалари бир-бир очмоғига ҳарабат қилдилар. Ҳеч кимга очилмади. Андин кейин Амир Соҳибқирон қўлиға олиб эрди, филҳол, қуфли очилди. Андин кейин сандуқни ичиндин китоби «Тарихи айём» ни тоштилар. Ҳаким афандимни айди, бу китобни фаҳм қилмоқ кўб мушкул турур, чунки илми жафар ила ёзилғондур. Агар киши илми жафарни билса, қиёматғача ҳар кимса ва ҳар нимарсанинг осори анга маълум бўлур. Андин ҳаким тушни таъбириға мукаййид бўлди, айдилар, ўшал филни кўрдунг-ўзбаклар подшосидур, бу мамлакатларни мусаххара қилиб, сани авлодингдин олғайлар. Андин сўнг ул йигирма бир арслонбачаларни кўрдунг, онинг авлодидур, андин сўнг сувсоғон эронларни кўрдунг, келуб, сувни кўруб қочтилар. Ушул вақт одамлар аҳли илмдин қочарлар. Андин сўқурларни кўрдунг, савдо-сотуқ қилдилар, ўшул вақт одамлар ким ёв, ким дўст, ким душман билмаслар. Андин кейин ўшул нақисларни кўрдунг, танаси соғларни касал деб сўрағоли келдилар, ул ишлари риё зоҳидлар бойлар эшикиға бориб, «Садақа радди бало» деб таъма қилурлар. Сўнгра қўй-эчкуларни кўрдунг, ҳарчанд ўтлаб тезакламаслар. Ушал вақт сипоҳлари кўб-кўб фақирларни ерлар, ўзларида зулмдин ўзга нимарса бўлмас, яна ўшал семиз сигирни кўрдинг, тўқай ўтларин еб, еган сари хароб бўлубдур, ўшал вақт умаросиким, ҳарчанд фуқаро молини еган била ўзиға зарари бўлуб, борган сари хароб бўлуб, охирида хорлиг била ўлур. Яна одамларни кўрдунг, айиқ ва чўчка гўштин сотуб, қўй гўштин емабдур, ул вақт баъзи одамлар харом нимарса бўлса еб, ҳалол нимарса бўлса емаслар. Анда Соҳибқирон бу сўзларни ҳакимдин эшитиб, жамъи қипчоқни ўлдурмоқға аҳд қилди. Андин сўнг Самарқанд келиб, Мирзо Мироншоҳ тўраға буюрдиким, Туркистон бориб, Оқ Бўға наймон ва ўзбак бекларини барчасини қатли ом қилғил деб. Анда Мироншоҳ тўрамиз ўзиға ўн минг йигит ҳамроҳ қилиб, Туркистонга равона бўлдилар. Буларни борганини эшитиб, Оқ Бўға булар мулозиматиға чиқти. Анда уч минг киши наймон элатидин Мироншоҳ тўраға кўб фитналиқларни ихтиёр қилди. Андин бир киши тўраға келиб айди, Оқ Бўганинг икки хотуни бор, иккови бир-бириға қариндошдур. Тўрамиз Оқ Бўгани чақириб сўради, Оқ Бўға, оре деди. Мироншоҳ тўра бу шаръий эмас, бирин талоқ қилғил деди. Ул айди, кўнглум икковини суяр, деди. Тўра буюрдиким, муни ёланғоч қилинг, таъзир бермоқ лозим,

¹ Қутбни олтин қозуқ отарлар. (С. Тошкандий)

деди. Оқ Бўга бу ишдин фитна кўзгаб, ўшал кеча элати била келиб, Мироншоҳ тўрани одамларини ўлдура бошлади. Нечалари ўлуб, нечалари қочти. Тўрани бойлаб қипчоқларни подшоҳи Тўхтамишхонга ўзи олиб борди. Тўхтамишхон Мироншоҳ тўрани кўруб, бойлуқларини ешиб, мулозимат қилди. Сабаби низоъларини сўради. Тўра айди, Оқ Бўга икки қариндошни никоҳига олиб, хотун қилибдур, муниг иши шаъриати исломда жоиз эмас. Оқ Бўга айди, эй бегим, Амир Темур буюрган эмиш ўзбаклар барчасини қатли ом қилғил деб, Тўхтамишхон тўра сўзини қабул қилди, яна Соҳибқирон ройин қилди. Оқ Бўгани ўлдурмоқга ҳукм қилди. Тўрага хилъати хос бериб, ёнидин ўрун кўрсатти. Аммо ҳар вақт тўра хонга салом айлаб, кўрунушга келса, туруб тахтидин ўрун кўрсатур эрди. Бир куни Мироншоҳ хондин қайтмоқга рухсат сўради. Хон, эй тўрабача, сабр қилғил, деди. Аммо Мироншоҳ бир куни сайдга чиқиб, ов қила-қила бир элга келди. Кўрдиким, бир келинчак, юзи ойдек, кирпиги ўқ, қоши ёйдек, гўзаллиқ гулшанида ёлғуз, ишқ гулханида анга нечалар жигарсўз эрди. Ул келинчак Тўхтамишхонни хотуни, Давлатшайхни қизи эрди. Ул маҳбуба келиб, қудуқ ёқасида турди. Тўра андин сув талаб қилди. Ул келин оёғни сувга тўлғузуб уч мартабагача ерга тўкти. Анинг муддаоси тўра овдин иссиглаб келгани совуйди, кейин сув берди. Тўра анга арзи ҳолини баён қилди. Ул келинчак асло сўзламади. Яна айди, эй бекач кимни қизидурсан, яна эринг кимдур? Ҳеч кима демади. Неча-неча тарафдин келтуруб сўзлаб, отинг нимадур деди, лоилж: ўзим бекбача, отим Севиндур деди. Ул маликанинг ишқидин Мироншоҳ тўрада тобу тоқат қолмади, ишқ юкин кўтаролмади, бориб тўшак узра касал бўлуб ётти. Ҳеч кимга уёлиб сўзламади. Хон англаб кўргони келди. Кўрдиким, Мироншоҳ тўранинг нуқислиги зўр, юзи сарғарибдур, ўшул юртда умри икки юзга кирган бир қари одам бор эрди, кўб соҳиб тажриба эрди. Анинг отини Туркон тангри излаган деюр эрдилар, Бир неча касални томурини ушлаб, филҳол, билур эрди. Ул аксар гор ичра ёзу қишин бўлуб, кўрк кияр эрди. Они хон талаб қилиб, воқеани баён қилди. Ул чол Мироншоҳ томурин ушлаб, анда айди, бу тўра бача бир кимарсага ошиқ бўлуб, юрак-бағрига ишқ ўтини асари урубдур. Тўхтамишхон айди, маъшуқа қиз бўлсун ва ё хотун, муяссар қилғум, деб. Барча заифалар исмини бир-бир зикр қилинди. Туркон чол муниг маҳбубаси зикр бўлинган йўқ деди. Модомики, аҳли ҳарамдин сўзлаб Севин бекачга келиб эрди, ул чол қўлини кўтариб, ўрнидич туруб келиб, хон қулоғига секин айди, эй хон афандим, бу тўра сизни тааллуқингиз бекач хонимга ошиқ бўлубдур дегач, филҳол, хон ўрнидин туруб, ҳеч кишига маълум қилмай ҳарамига келиб, бекачни талоқ қилди. Севин бону ҳайрон бўлуб, таажжуб бармоқин тишлаб нечун мендин бир айб содир бўлмай, талоқ қилур, дер эрди. Қуллар била ўзга элга юборди. Хон тўрага келиб, айди, эй афандим тўрам, сиз ошиқ бўлган хотунни тобтим, они эри талоқ қилди. Сабр қилурсиз, ийдаоси ўтгандин кейин сизга олиб берурмиз, яна Севин бекачга айдилар, сизни Амир Темур ўглига берурмишлар. Ул ҳам қабул қилди. Андин сўнг

тўрага ақд айладилар. Мироншоҳ тўра кўрдиким, ўшул маъшуқадуру, ёнида ўлтурди, қўл текурмай сўрдиким, не хотунни бўлурсиз? Севин бону воқеани баён қилиб, хон Сизга дўстлиқ жиҳатидин шул ишни қилди дегач, мен ҳам хонни ройи учун сизни талоқ қилдим деб, ўшул кечаси хондин рухсат сўрамай, ўз вилоятига кетти. Самарқанд узра Соҳибқирон қошига борди.

Амир Темур афандим англаб, хон кирдориға, ўглини кирдориға таҳсин қилди. Аммо тонгласи хон хабар топиб айди, шаръи шарифга мувофиқ иш қилиб эрдим, деб жамъи амвол ва ашёлар била Севин бонуни Самарқандга юборди. Нома бирла алар Соҳибқирон қўлига тегди. Мазмуни бу эрдиким, сизларни ҳурмат қилиб у нимарсаларни юбордим. Аммо Соҳибқирон бекачни бир яхши мақомга муқаррор қилди. Мироншоҳ они қошига бормади. Эмди бу сўзни эшитмак керак. Тўхтамишхонни қилгон ишини Давлатшоҳ ўғлонга хабар бердилар. Ул Тўктемурхонга қайин ота эрди. Самарқандга юборганини (Севин бонуни) англаб, бу қандоғ беҳамиятлик деб отларига миниб кечаси била келиб, неча-неча одамларни ўлдуруб адам ёстуқиға бош қўйдилар, хоннинг юртини олдилар. Тўхтамишхон ёлғуз ўзи қочиб Туркистонга келди. Туркистон эли ихтироз қилдилар. Андин кўнгли бузулуб Самарқандга юзланди: оти юролмаи йўл узра ҳалок бўлди. Андин ўзи яёв неча кунда Самарқанд дарвозасига келди. Ул вақт Амир Темур Соҳибқирон Оқсаройнинг таъмирин қилмоқга Шаҳрисабзга боргон эрди. Хон ҳам андин Шаҳрисабз сарига борди, неча кунлар оч-орук бўлуб юрди. Бир кун хотирига келдиким, бир иш овқат учун қилойин деб Оқсарой борди. Анда ишбоши муни кўруб, тош тошимоқга мардикор солди. Турфа-турфа тошларни келтурур эрди. Ҳамма эл муни қилгон ишига таажжубда бўлдилар. Хон хоҳласаки ўзини маълум қилса, яна бўйни ёри бермади, ишни қила берди. Аммо ҳар вақт мардикорлар таъом еса, бу ёқога ўзини олиб, чафонини ерга солиб, анинг узрасида ўлтуруб ёлғуз таъом ер эрди. Агар қорни тўймаса ҳам андак сарқутин элга берур эрди. Муни авзойиға барча ҳайрон эрдилар. Бир кун Амир Соҳибқирон Оқсаройнинг тамошосига келдилар. Анинг шон-шавкати Тўхтамишхон кўруб, бир оҳ торттики, оғзидин ўт каби тутунлар чиқти. Муни Соҳибқирон англаб, кўрсаким, бул йигит бекзодаларга ўхшар, Тўхтамишхон эканини билмади. Лекин Соҳибқирон кўрган вақтида амрад эрди, холо соқоллик бўлубдур. Амир кўзига иссиғ-иссиғ кўрина берди. Ўсар Бўга қоравулдин сўрдиким, бу қандай кишидур? Ул айди, билмадим, лекин шунча билдимки, баҳодур диловар кишидур, узра учун иш қилиб юрур. Анда Соҳибқирон они олдиға чорлаб, назар қилдиким, Тўхтамишхонга ўхшар, яна иштибоҳ бўлуб, ота-бобосидин ҳасаб-насабидин ҳарчанд сўз сўрди, хон билдурмади. Соҳибқирон кўнглида айди, шул вақт Мироншоҳ бўлса, албатта билар эди.

Алқисса, эртаси Севин бекач оқсаройнинг тамошасига келди, хон англаб, муқобилиға бориб турди. Одамлар айдилар, бу заифа Тўхтамишхоннинг хотуни эрмиш. Муъофада, чодир ичра келар эди. Ани Амир пос тутуб, сақлаб, эҳтиёт қилғонига Тўхтамишхон

тахсин қилди. Ногоҳ бекачни кўзи хонга тушти. Ўзини бирдан муъофадин хоннинг оёқига ташлаб юборди. Айди, эй хоним афандим, сизга нима бўлди, бу ғурбат ора меҳнатда қолибсиз? Бу хабар Соҳибқиронга эшитилди. Кечаги йигит Тўхтамишхон экан. Амир англаб, филҳол келиб, бош-оёқ подшоҳона либос кийдуруб, сув ёқасига чодир ичра олиб бориб, Амир ёнидин ўрин кўрсатти. Андин воқеани сўрди, хон йиғлаб, бир-бир баён қилди. Амир онинг кўнглин овлаб, кўб олтун инъом берди. Берган инъомини насифин фаррож сақоларга берди. Амирга мулозимлар сизни инъомингизни манзур қилмади, деб хабар бердилар. Амир чорлаб сўради, хон айди: эй Соҳибқирон афандим, ман сизга олтун учун келгоним йўқ, балки ҳамият учун келдим, мани мулкимни Давлатшайх амакимдин олиб берсангиз! Амир Соҳибқирон айди, мен бир туш кўруб эрдим, анда қибчоқ бебокларни қатл қилмоқга аҳд қилиб эрдим, бу сўзга сен ҳам ризо бўлсанг?! Хон қавмидин таъби малул бўлуб, лоилож ризолик берди. Анда Севин бекачни Тўхтамишхон ўзига ақд эттилар икки ярим йил бўлгондин сўнг. Юз кишини Амир тайёр қилиб, отга миндуруб Тўхтамишхонни Мироншоҳ тўра қошига Самарқанд ичра қўйуб, Амир ўзлари аскар била Дашти Қипчоқга юзландилар. Хабарини Давлатшайх ўғлонга етқуздиларки, Амир Темур юз минг қўшун била қипчоқларни қатли ом қилмоқга келур эмиш. Барча эл Давлатшайх ўғлон қошига келдилар. Анинг олдида бир қари баҳодур киши ўлтурур, айдики, урушурмиз. Давлатшайх ўғлон айди, Амир Темур тангри таолонинг баргузидасидур. Сизлар ҳар ёнга кета беринг, мен бир фикри қилойин они аскарининг бирорталарингизга зарар етмасун. Алар айди, сиз қари киши, сизни қандай ташлаб кетурмиз? Ул айди, мен бирла ишларинг бўлмасун. Андин сўнг барчалари ҳар тарафга кеттилар. Амир Соҳибқирон Дашти Қипчоқ бориб, ҳеч кимни топмадилар, ҳар тарафга киши юбориб, Давлатшайхдин ўзга кишини тополмай, анинг ўзини тутуб, Соҳибқирон қошига келтурдилар. Амир сўрадиким, сен қандай кишидурсан? Бу сўзламади, сукут қилиб, соатидин сўнг тангри таоло ҳазрат Нуҳ алайҳис саломга итоб қилгон оятни фасоҳат била ўқуди. Они ишига Амир ҳайрон қолди. Айди, эй Турагай баҳодур ўғли, ман Давлатшайх ўғлон, насли Шайбоний хониндин бўлурман, ҳар иш олло таоло тақдири била бўлур, бу қилгон ишинг абасдур деб, Сулаймон алайҳис саломга тақдирни табдил қилурман деб баҳсу жадал қилгон Семурғнинг достонининг сўзлади. Барчалари йиғлай бошладилар. «Сани бу қон тўкмакга қасд қилмоқнинг абасдур, қиёматни андешасини қилиб, кейин бўлур ишни ўйламак керак». Соҳибқирон аҳд қилдики, аммо башарти Давлатшайх қипчоқлар била қўзғалмосликга аҳд қилиб, қўл қўйуб, тилидин хат берса дедилар. Алар ҳам қўл қўйди. Соҳибқирон аларга мардлик қилиб бирортасин ўлдурмади. Аҳднома ёздуруб ва муҳр босиб, они Амир ўз хазинасига тобшурди. Вақти келиб Шайбоний элати масаллит бўлгон кезида хазина талон бўлуб, аҳдномани олиб эрдилар.

Алқисса, жатта қипчоқлар била сулҳ қилиб эди, Тўхта-

мишхонни юборурман, ани ўрнига валий қилурсиз деб. Самарқандга ёнди. Эмди Мироншоҳ тўра била Тўхтамишхондин сўз эшитмак керак.

БУ ДОСТОНДА МИРОНШОҲ ТўРА ИБН АМИР ТЕМУР ТўХТАМИШХОНГА УҚУБАТ ИЛА ИТОБ ҚИЛГони, АНИ АНГЛАБ СОҲИБҚИРОН ТўРАГА ҚАХР ҚИЛИБ, МИРОНШОҲ ҚОЧИБ ЭРОН ЖОНИБИГА БОРГонини БАЁНИ

Аммо Соҳибқирон, Искандари Соний, бекларни беки ва хонларни хони Дашти Қипчоқга боргондин сўнг, Мироншоҳ тўра Самарқандга ва Мирзо Умаршайх тўра Бухорои шарифга ҳоким эрди. Аммо Тўхтамишхон Мироншоҳ қошида эрди. Бир кун эшиттиларким, Самарқандга яқин, тўқай ичра арслон пайдо бўлубтур деб. Муни эшитиб тўра неча кишилар била отга минуб борди. Соатидин кейин хон ҳам борди. Баногоҳ, кўрсаким, борганлар қочиб келур. Тўхтамишхон воқеадин сўрди. Алар айдики, йўлбарс тўқайдин чиқиб, бизларга қараб югурди, гумон қилурмизким, тўра йўлбарсни чангагига гирифтюр бўлди. Филҳол, хон эшитуб отин югуртуб борди. Кўрсаким, тўқай ичра Мироншоҳ тўрани йўлбарс йиғоч ичига қамабдур, хон кўрдикки, тўра йўлбарсга муқобил бўлубдур, иложи бўлеа, Мироншоҳ тўрани ҳалок қилса. Аммо Шароф Ўздий айтадурким, мен Мирзо Халил тўрадин эшиттим, ул отаси Мироншоҳ тўрадин нақл қилдики, ўшуб куни Тўхтамишхон арслонга тўғри келиб, андоғ ўқ отдики, манглайига тегиб, тешуб қуйруғидин чиқуб, бошоғи йиғочга қадалди. Филҳол, хонга тўра айди, бу қилгонларингни мени шаънимга деб, йўлбарсни тўра ўлдурди деурсан, нечук мени одамларга эътиборим кетмасун. Хон айди, хўб сен ҳам кишига айтмагил деб аҳд қилдилар. Тўқайдин чиқиб, овоза қилдилар, йўлбарсга тўра ўқ отти, деб. Тўра била хон буюрдиларки, бориб мулозимлар келтурдилар, кўрсаларким, бир арслон турур, бўйи тўққуз газ, кўб нақшинлар ила мунаққаш. Бу сифатда йўлбарсни киши кўрган эмас. Ани терисини сўйиб, ичига сомон тиқиб қўйдилар. Аммо мирзо Умаршайх тўра Мироншоҳ тўра била тарафи жангда эрдилар, мулозимларга буюрдикки бу таъбияни элтиб Бухорони Самарқанд тарафдаги дарвозасига йўл узра қўйуб келингллар, лекин кечаси йўл юрингллар, ҳеч киши кўрмасун, билурманким, Мирзо Умар нима иш қилур. Бир хат била йўлбарсни бўйнига осиб, кечаси келтуруб, йўлбарсни ўз суратида қилиб дарвозани яқин ерига қўйдилар. Тонгласи Бухоро одамлари кўрдикки, Бухоро дарвозасига яқин йўлбарс келиб турур. Филҳол, Мирзо Умар тўрага хабар еткурдилар. Анда мирзо отланди, беклар манъ қилди. Ҳеч тарафга қарамай, тўғри кечаси била дарвозадин чиқиб, шавқун солиб, ул йўлбарсга найза урди. Кўрдикки, жони йўқ, таъбия учун қўйубдур, бўйнида хат бор, ўқуб боқса, айтубдур, ман Мироншоҳ мирзо ушбу йўлбарсни бир йиғоч била уруб сайд қилдим. Боз, сен мен била талаби жангда эмишсан, билурман, сен ақалли мушукни уҳдасидин чиқолмасан. Мирзо

Умар тўра фикрда қолди. Аммо билдики, бу иш Мироншоҳ тўрани ишни эмас. Шу вақт хабар келдики, элчи Маллухон шаҳри Хиндудин Соҳибқирон хизматиға Чоржўй йўли била келур. Аммо элчи Бухороға келиб, Мирзо Умаршайхға кўрунуш қилди. Мирзо сўрадики, нима совғот келтурдунг? Элчи бир ёй кўрсатти, айди: мунни Маллухон, Хиндустон хони буюрдики Амир Темурға элтиб бер деб. Билдики, даъво учун келибдур. Мирзо Умар айди, отам кўли маъюбдур, ёйни ушлаёлмас, манга бергил деб. Мирзо кўлиға олиб, уч қуллоб чекуб, элчиға берди. Айди, Самарқандға элтгил, алхол, отам сафарда, Мироншоҳ тўраға, мунни санга Мирзо Умар тўра уч қуллоб уруб бериб юборди, дегил. Элчи андин Самарқандға келиб Мироншоҳ тўраға кўрунуш қилди, воқеани баён қилғоч, андин тўра ёйни кўруб, талаб қилди. Элчи Тўхтамишхон кўлиға берди. Хон хоҳласа, қуллоб тортса, яна тўрани кўлиға берди. Ул олиб тўртинчи қуллоб чекиб, бешинчи чекиб эрди, ёй синди. Бу ишни хондин кўруб, ғазабда бўлуб тўра хонға кина қилди, яна Мирзо Умарни сўзини эшитуб, яна одамлардин кўруб эрди, йўлбарсени Тўхтамишхон ўлдуруб, овозани тўраға қилди деб, яна бу сўзға ўхшаш элға хайф машҳур бўлубдур. Агарчи хон кишиға айтган эмас эрса ҳам бу ишни хондин кўруб, буюрдики, ушланглар деб. Хон эшитуб кўркмади, яна қочмади, келиб маҳкам боғладилар. Амр қилди, тош боғлаб, денгизга ташланг деб. Мулозимлар, филҳол, тўра айтгандек қилдилар. Хон бечора ўлган каби бўлуб, сув юзасида гоҳи чўмуб, гоҳи чиқуб, юмаланиб кета берди.

Фақиҳ Абу Лайс раҳматуллоҳ ҳазратларининг денгиз ёқасида боғчаси бор эрди. Кўрдилар, бир кимарса сув юзида лош каби кўрунур, ани денгиздин тортиб олдилар, билдиларки, Тўхтамишхон турур, рамақда жони бор. Ани тарбият қилиб эрдилар, андак ўз ҳолиға келди. Шайх Абу Лайс афандим хизматларида бўлди.

Алқисса, Соҳибқирон Дашти Қипчоқни фатҳ айлаб, музаффар ва мансур бўлуб, кела туруб, эшиттики, Тўхтамишхонни Мироншоҳ тўра денгизга ташлабдурлар, кўб қайғуда бўлди, нечун ўз тахтиға жулус айламакға аҳд қилиб эрди. Анда Мирзо Умар тўраға тўн бериб юборди ва Мироншоҳ тўраға ургуч бериб юборди. Мунни кўруб, отасини ғазабини билиб, ярим кеча била тўра ўзини қаландар суратида қилиб қочти. Амир Соҳибқирон келиб кўрдики, ўгли қочиб кетибдур. Абу Лайс ҳазратлари Тўхтамишхонни Амирға саломат келтуруб тобшурдилар. Соҳибқирон Абу Лайс ҳазратларидин кўб хурсанд бўлуб, Тўхтамишхонни кўб навозишлар қилиб, қул ва қўшун бериб Дашти Қипчоқға юбордилар. Соҳибқирон ўз тахтида қарор олдилар. Аммо Соҳибқирон ҳар ёнға Мироншоҳ тўрани истамакға киши юборди. Булар ахтармоқда турсун.

Алқисса, Мироншоҳ тўрадин сўз эшитмак керак. Тўра тун ярмисида қочиб кетиб бориб, қаерда қаландарлар бўлса, алар бирла бўлди. Бир кун қаландарларни каттаси айди, бизлар била бўлсанг, тиланчи бўл сойиллиқ қил, деди. Аммо тўра элдин бир нимарса сўрамоқға юзи ёрий бермади. Хотирига келди узра учун

иш қилсам деб. Бориб, Тус шахрида мардикор бозориға келиб ўлтурди.

Ҳеч киши тўрани ишлатурға олмади, нечун бу девона қаландар бизларни ишимизни қилолмас дедилар. Учунчи кунни тўрадин ўзга киши бозорда қолмади. Ушул кунни бир оқсоқоллик киши келди, мундин бўлак одам тополмади. Айди, боғ қўруғини билурмусан? Тўра айди, кўб яхши билурман. Ул қари одам боғиға элтти, ҳар нима кераклик асбобларни келтуруб, узра тайин қилиб, тўра била аввал боғни сайр қилдилар. Кўрсаким, боғни бир чаккасида бир турфа иморати олий кўрунур, дарвозасиға етмиш қуфл урулгон, қуфлларға кўнғироқлар тоқилгон, барчасидин юқори қуфлда Бухт ун насрни оти ёзилгон, яна Хисрав парвез, Нўширвон ва Ол Аббос ва подшоҳ Исмоил ва Султон Маҳмуд ва Султон Санжар ва Хоразм беки ва Чингизхон шунга ўхшаш салтанатлиқ подшоҳлар ёзилуб, охири қуфлға шоҳ Шужоё ёзилгондур. Тўра сўрадики, бу қандай қуфл турур, нечук барча улугларни оти ёзилибдур? Қари киши айди, эй йигит, мунинг илан сани нима ишинг бор! Ўз ишингни бил. Тўра айди, шул нимарсаларни мен ҳам билсам нима бўладур, эй бобо, билдурсанг?! Ул киши айди, бу гунбазларни Қуббай ҳожат дерлар. Ҳар вақт ёмғур ёгмаса халқ бу ерға келиб, дуо қилурлар, олло таоло аларға ёмғур бергай. Аммо киши билмайдурким, бу гунбаз ичра нима бор бўлса. Ҳар қуфликим, ўтган умаролар бу дарвоза узрасиға солгондур. Бу қуфллар алардин ёдгор қолгондур. Аларни ҳеч қайсисиға мунни очмоқға амр бўлгон йўқ, мени Ҳасан мунажжим отарлар, бу қуфлларни очкуси мандадур, умаро ҳар бири қуфл урубдур, очкуси манга тобшурилгондур. Бухт ун наср замонидин шул вақтғача икки минг йил бўлубдур, жамъи калидлар манга қолибдур. Яна манга мунни очмоқға рухсат йўқ. Тўра айди, мунни очмоқиға ҳеч кишиға рухсат борму? Ул киши айди, оре, борлигин ҳикмат китобларида кўруб эрдимки, ахир замонда ўзбаклар ичра Искандари Сониё туғулур, они бир ўгли келиб бу эшик қуфлларини очкай. Бу қубба ичра нима бўлса, ул кўргай, мунни очгон кишилар ер юзини фатҳ айлағай дебдурлар. Анда бу қуфлларни очмоғини орзу қилди.

Тўра айди, мунни дарвозасиға йўлини нишони борму? Айди, оре, бу иморат сўл ёнида ядат тоши бор, они сўл қўл била олурсан. Тўра келиб кўрдики, мунажжим айтгондек кўрунур. Яна айди, мундин ўзга нишони борму? Мунажжим айди, эй йигит, бу миқдор саволларни қилурсан, бу ишни уҳдасидин чиқолмассан. Тўра кўб муболаға қилди. Айди, мен Амир Темур ўгли, амир Турагай набираси, ул Қорачор нўён наслидин деб, асвили кайвонлигин, жулуси айвонлигин билдурди. Андин сўнг айди, эй тўра бача, бу кўргонинг тут йиғочидур, Бухт ун наср мунни ўз кўли била кўйгондур. Яна Бухт ун насрдин бизга бир қилич қолибдур, они ҳеч киши гилофидин чиқаролмас. Агар чиқориб олса, бу йиғочға уруб, мунни икки қалам қилса, бу қуббани эшики очилур. Анда тўра илтижо қилиб, ёлбора берди, ўшал ёроғни кўрсам деб. Ул қари киши бориб они келтурди. Тўра ул қилични сўл кўлиға олиб, бир зўр қилиб қилични қинидин тортиб олди. Мунни кўруб мунажжим

таажжуб бармоқин тишлади. Сўнгра тўра ул тут йиғочини уруб, икки бўлди. Ул йиғоч орасидин бир қути чиқти, анда ибрий тили била ёзилгон хатни кўрди. Айтубдур, эй муни қалам қилгон киши, қуфли Бухт ун насрни очгайсан, ҳозир бўл, бу ерда бир қозуқ бор, они тобгил, бу қуфллар очилур. Анда бир қари киши келиб мунажжимдин сўрдики, бу қандай кишидур, нима иш қилур. Мунажжим айди, бекзодалардин бўлур. Ул қари киши инкор бўлди, яна бениҳоят кўб муболага қилди, бўлмади. Охирида Амир Темур ўғли бўлурман, деди. Ул ҳам айди, бу эшикни очсанг сани отанг ер юзини ва кун кўзини олиб, барча анга тобеъ бўлур. Мунажжим калидларни барчасини тўра қўлига тобшурди. Очуларини олиб, бир-бир қуйидин очиб, юқориға Мироншоҳ тўра чиқа бошлади. Қуфли Бухт ун насрга етгач, соати хайратда қолди, хохласа, они ҳам очса, Ҳасан мунажжим айди, эй йигит, ҳозир бўл, бо ҳозир бўл, ўзингни зоё қилмағил, бир фикри қилиб қайтғил, деб ўзи ёнди. Иккинчи келган қари киши келди. Анга айди, эй бобо, бу қуфлни очғил, мунда олтин кўбдур, ул очқуни қўлига берди. Ул очиб эрди, хазинадин тарақа-туруқ товушлари чиқа берди. Кўрдиларки, бир ўқ келиб они кўксига тегиб, чалқанча йиқилуб, қари киши ўлди. Они тўра била мунажжим ҳеч кимға билдурмай, гўр ковлаб дафи этгилар. Ул қубба ичра кириб кўрдилар, тахти турур, сандал йиғочидин. Анинг узрасида бир кимарса ниқоб ичра ётур. Тўра, филҳол, бориб очиб кўрдики, бир гўзал барно киши гўё уйқуда ётқондек ётур, узунлиги йигирма газ, энлиқи уч газ, бошлари ҳам катта, бурни уч қорин келур, бармоқларини ҳар бири беш қориндин келур. Бош тарафида бир лавҳ турур, тавҳид сатри ёзилгон, ўқуб кўрдилар, мазмунин билдиларким, бу зоти боборакот Урмиё алайҳис салом эканлар. Бухт ун наср бу зоти шарифни Тусга келтуруб, устиларига тилсимот ила иморат қилиб, пойтахтни Тус шаҳрига қилиб, ер юзини барчасини фатҳ қилиб эрди. Қабри муборакға гунбаз кўтариб, дарвозасига қуфл уруб, бу биноларни қилиб эрди. Ҳар кишини бир ҳожати бўлса, бу қабри шарифға келиб, муножот қилса, мушқули осон бўлур эрди. Кофир бўлса ҳам муножоти қабул бўлур эрди. Ушул гунбаз шоҳ Исмоил шийъа вақтида хароб бўлди. Андин сўнг ул мазор асари қолмади.

Алқисса, тўра ул зоти боборакотни зиёрат қилиб, ташқари чиқиб, эшикға қуфл урди. Ҳасан мунажжим неча кун кўноқ айлаб зиёфат қилди. Сўнгра мунажжим айди: эй тўра бача афандим, отанг қошиға сени элтурман. Мироншоҳ қабул қилмади. Айди, ҳаж борурман.

Мунажжим тўраға аҳд қилдики, агар отанг бу юртларига келса, бизларни саломат қўйгай, бизларни бу юртларға зарар ва захмат бермағай. Тўра қабул қилди. Анда мунажжим бир мактубни қўлига берди, ҳар ерда бир мушқул инга қолсанг, бу китобатни муталаа қилгайсан, ҳар ишинг бўлса, ривожки бўлгай. Андин видоълашиб, Нишопур сарига равона бўлдилар.

БУ ДОСТОНДА МИРОНШОҲ ИБН АМИР ТЕМУР МАНСУР БИЛА МУЛОҚОТ БЎЛГОНИ, АНДИН МУЛКИ МОЗАНДАРОН- ҒА БОРГОНИНИ БАЁНИ

Ушул вақтда Нишопурда шоҳ Шужоъ ўғли шоҳ Яхё отасин тахти узра ўлтургон эрди. Тўра ул шаҳр ичра бориб, кўрдики, Нишопур растасида бир узун хода, бўйи саксон газ келур, ани учиға бир табақни боғлаб қўйубдур, ҳар киши келиб анга ўқ отса тегмағай эрди. Аммо шоҳ Яхё ўқ отгач, аввал ҳол тегар эрди. Тўра боргонидин кейин уч мартабағача отган ўқи тегмади, хайрон бўлди. Тўра қаландар суратида эрди. Бировни ёйи била ўқин тилаб анга отти. Филҳол, табақға тегди. Шоҳ изза тортиб, аччиғи келиб айди: эй қаландар, қайдин келдинг? Бу айди: Турондин келдим. Ушул вақт Эрон Турон бир-бириға мутаъассиб эрдилар, эшитуб, бу қаландар ўз юртиға бориб ҳар қанча лоф урса керак деб хаёлотда бўлуб, ўрдасига ёнди. Ул кеча тахти узра ётиб, бир туш кўрди. Ўрнидин кўрқуб турди. Кўрқувнинг зиёдалигидин тушин воқеаси эсида қолмади, ўйлаб тополмади. Анда Бадарий отлиғ мунажжим бор эрди. ўзини вазири. Ани талаб қилиб айди: мен кўрган тушимни воқеаси ёдимдин чиқибдур, сен мени тушимни тобгил. Бадарий айди.

Назм:

*Илми ғайбни киши билмайин, билур раббул Жалил,
Ҳақдин ўзга ким билурман деса, бовар қилмағил.
Айтмагунча Жаброил, айтмас эдилар ҳақ расул,
Тангри то сўз айтмагунча айтмас эрди Жаброил.*

Анинг аччиғи келиб, мани тушимни тобмасанг кўзимға кўринмағил деб ўрдадин Бадарийни бадар қилиб, қувлаб чиқоруб юборди. Ғам ва қайғуда бўлуб, Турбоғи деган мавзёға келиб турди. Анда Мироншоҳ тўра ҳозир эрди. Андин бир-бири била ҳол, сир сўрашти. Ғам ва қайғуда бўлгонини воқеасини айди. Тўра филҳол мунажжим берган мактубни ўқуб кўрса, шоҳ Яхё кўрган тушининг воқеаси, яна таъбири анга ёзилгондур. Анда Бадарийға айди, бор бекинға айғил, мени шогирдим бор, тушунгни баёни ва таъбирин ул айтгай. Бадарий айди, эй қаландар, илми нуқумдин хабаринг борму? Тўра айди, оре. Бадарий айди, мани кўлимдаги не эрур, тобгил деб. Тўра Ҳасан мунажжимни хатин кўруб, илми нуқум ила тошиб айди: кўлингдаги олтундур. Они билганини кўруб, тўраға эътиқоди пайдо бўлди. Андин кейин, Бадарий шоҳиға таъзим қилиб турди. Шоҳ айди, мени тушумни тошдингму? Бадарий айди, мени шогирдим бор, сизға тушунгизни таъбирин ул айтур дегач, шоҳ буюрдики, келтургил. Бориб тўрани яхши либослар била келтурдилар. Шоҳ Яхё қошиға келиб, таъзим қилуб гурди. Шоҳ сўрдики, эй йигит, Бадарийға шогирд бўлурмусан? Тўра айди, мени отимға ордур Бадарийға шогирд бўлмоқға, мен Ҳасан мунажжимни шогирди турурман, нечун Ҳасан мунажжим

Бадарийға хасм эрди. Анда шоҳ Яхё айди, мени тушумни таъбирин дегил. Тўра айди, мен Бадарий ўрнига ўлтурурман: ул мани жойимга тушсун. Шоҳ буюруб эрди. Бадарий ўрнига тўра ўлтурди. Айди, эй шоҳим афандим, тушунгиз ора бир узун буйлуқ, оқсоқол киши кўрдингизму? Шоҳ Яхё, оре кўрдим, деди. Ул айди, сизга сиёсат қилибдур, яна сизга бир нимарса берибдур. Воқеа шулки, мен Бадарий ўрнига ўлтурдим, даври замон, гардиши фалак дерлар. Ҳаргиз хотирингга келмайдур, они жойига мени ўлтурмоғим, ул тубан тушуб, анинг ўрнига мен вазир бўлдум, аммо Ҳасан мунажжим сизга вазир экан, они начанд ёлгон гувоҳлар билан чиқориб, анинг ўрнига Бадарий ўлтурмиш. Айди, эй шоҳим афандим, мен сизга вазир бўлдимму? Шоҳ Яхё айди, оре. Энди мени ўрнимга Ҳасан мунажжим ўлтурсун, деди. Анда шоҳ Ҳасан мунажжимни келтуруб, ўрнига вазир қилиб, Бадарийни зиндон ичра солдилар. Яна тўра қаландарлик либосин кийуб, мунажжим била видоълашиб, ҳажга юзланди. Аммо ўзини ҳеч кимга билдурмай, қаландар суратида бўлуб, Нишонур доштига бориб ариқ ёқасида ўлтуруб эрди, бир йигитни кўрдикки, малла ранглиқ қўли орқасига боғлиқ, от устида қочиб келур. Андин сўнг қирқ киши қувлаб келур. Анинг олдидин тўсдилар, ул йигит тўрани чоқириб айдикки, эй қаландар, қалложликдин бойликка етай десанг, гадоликдин шоҳликга ўтай десанг, булардин мени кутқорғил, булар менга ёв, боғлиқимни ешиб, мени тамоша қилғил, деб қўб таволло қилди. Алар айди, хонимиздин кўрқғил, ешмағил, эй девона, ишинг бўлмасун, деди. Тўра мун кўруб, ғайрати келиб ўрнидин туруб, ул йигитни ақдини ешти. Ул йигит арслон каби аларга андоғ югурдикки, алар тулки каби қоча бошладилар. Бовужуд, аларни аслаҳа ва яроғи бўлса ҳам бу йигит ўшал ерда йиғочни бутакани синдуруб олиб, ул қирқ кишининг барчасин вужуди шахристондин адам чўлистониға юбори. Қайтуб тўрани олдиға келуб, ўлтурди. Тўра айди, қандай кишисанким, бу ишларни қилдинг? Ул йигит айди, мен шоҳ Мансур бўлурман, шоҳ Шужоъ қариндошин ўғлидурман, амаким, менга ёв бўлубдур. Мен Мозандарон мулкани мусаххара қилиб эрдим, алар мени алдаб келтуруб, фириб била қўлимни боғлаб эрди, ўзимни бир навъи қилиб, бу от устиға олиб қочиб келур эрдим, бу қирқ киши орқамдин қувлаб бу ерға келтурдилар. Сен менга нажот бердинг, эй қаландар, бери кел, мен била ҳамроҳ бўлуб Мозандаронға борғил. Тўра айди, мен қаландарман, сен бек бача бўлурсан, иккимиз рафоқимиз мушкулдур. Айди, бу яхшилиқни сен қилдинг, мени ҳақимга нима десанг, мен қабул қилурман. Анда тўрани рафиқ қилиб, пойтахтиға шаҳри Табризға келтурди. Ул ўрунда айш-ишратға муқайид бўлдилар. Бир кун тўра, шоҳ Мансур сайдға чиқиб, ов қилиб юруб, бир қишлоқ узра келдилар. Кўрсалар, бир жамоъа эл, қўлларида назр, ҳадялар олиб, бир тарафга борурлар. Тўра сўради, бу одамлар қаён борурлар? Шоҳ Мансур айди, булар жухуд эрур, буларни пири бордурким, ёши икки юзга боргон, шул тарафда бир гор ичра эътикоф ўлтургондур. Ани Жухо нарнир Яхудий отарлар, зоҳиддур, ҳар йил бир мартаба гордин чиқғай, уч кунгача булар

бориб, ани зиёрат қилғайлар. Замон ҳоли ва мустақбал ишлардин хабар берур. Уч кун бўлгоч, гор ичра кириб кетар, то бир йил комил бўлмағунча гордин чиқмас, Тўра они кўрмоқни орзу қилди. Андин шоҳ Мансур била Яхудийни қошиға бордилар. Кўрсаларким, ул зоҳид қавмиға Тавротдин дарс айтиб ўлтурур. Шоҳ Мансур ани начанд бориб кўрган эрди, зоҳид тўраға қўб назар қила берди. Тўра айди, эй яхудийлар шайхи, нечук дини ҳақға имон келтурмайсан? Зоҳид айди, охир замон пайғамбари Махдий эрур, на Абдуллоҳ ўғли, анда икковлари мубоҳаса ва муколамаларни қўб қилдилар. Зоҳид айди, сендин неча масала сўргайман, жавоб берурсан. Тўра айди, хўб масала сўргил. Зоҳид айди, сизлар Туби йиғочни учмоқ ичра Муҳаммад мақоми дерсизлар. Биз айтурмиз, ул Мусо мақомидур, жамъи кусур жаннат туби йиғочи бутуқларини соясида турур, шунга бир далили ақлий кўрсатғил, қандай бир йиғоч сояси саккиз учмоқға етар? Тўра айди, анинг мисоли дунёда қуёшдурким, олам аро дашт ила шаҳр ва иморатларға они шуълаи тушғай. Анда Яхудий зоҳид филҳол ўрнидин туруб, тавозеъ била ўлтуруб, начанд масала сўради, тўра барчасиға ақлий ва нақлий жавоблар берди. Зоҳид айди, эй йигит, қайдин келдинг? Тўра айди, Турондин келдим. Яна, отинг нима, кимни ўғли бўлурсан, деди. Бу отим Мироншоҳ тўра, Амир Темур ўғли бўлурман, деди. Яна айди, мазхабинг кимдур? Жавоб айди, Мазхабим Имом Аъзам аҳли суннат ва Ижмоат турурлар. Зоҳид шоҳ Мансурға қараб айди, бу йигит соҳибқирати охир замон ўғли турур, булар ер юзини олғай, бу мамлакатларни олиб, сани авлодинг буларни қўлида ҳалок бўлғай, деди. Аммо шоҳ Мансур Яхудий сўзига қулоқ солмади, билса ҳам ишонмагондек бўлуб, тўра била ўрдасиға қайти. Андин сўнг. Зоҳид ўз қавмиға айди: ман горға кирурман, лекин то ман гордин чиққунча ҳозир бўлурсиз деб, гор ичра кирди. Кўрсаким, бир қуш мунаққаш, горни чаккасида турур, ани тутмоқға ҳаракат қилиб эрди, қуш учуб ташқари чиқти. Бул ҳам анинг орқасидин чиқти. Киргандин сўнг бир йил бўлмай чиқмогон сабабидин, иттифоқо, ул вақт кечаси қоровуллар бу кимдур, бизни пиримизни ўлдурғали келдуми деб, билмасдин ани уруб ҳалок қилдилар. Сўнгра эртаси ани кўруб армон қилдилар, фойда бермади.

БУ ДОСТОНДА МИРОНШОҲ ТЎРА ИБН АМИР ҲАФТ ҲАВОНИ МОЗАНДАРОНҒА БОРҒОНИНИ БАЁНИ

Алқисса, Мансур билдикки, бу йигит Амир Темур ўғлидур, хоҳласа, ҳийла била йўқ қилса. Тўра ҳам мун ёмон фикрини билди. Андин Мозандаронға сайдға бордилар. Бир тоғни юқорисиға чодирларни тикиб ўлтурдилар. Тўрани кўзига узоғдин бир нимарса барқ уруб кўрина берди. Тўра сўрдикки, ўшал кўрунган нимадур? Шоҳ Мансур айди, ҳафт ҳавони Мозандарон йўли ушбу турур, қўб таъриф қила берди. Тўра хотириға келдикки, шуни қўлида асир бўлиб, ҳалок бўлмасдин илгари ҳафт ҳавони Мозандаронға бормоқим яхши деб: Яна сўрадики, ушбу йўлга боргон киши борму? Андин барча турганлар кулдилар. Тўра булардин зехни койиб,

филҳол, отиға минуб, андоғ суръат била йўлга туштики, начанд кун йўл юргандин кейин оти чўлларда куйуб ўлди. Етти кун пиёда йўл юрди, дерларким, ул жазира отини Хафт ҳавони демаклари етти манзилдин иборатдур дерларким, Зол ўгли Рустам ул манзилда девлардин Кайковусни халос айлаб, аларни Мозандарон қалъасида қайдга олгон, анда етти кун йўл юруб, бир жойда уйқуға боргон ҳолда йўлбарс келиб қасд қилган. Рахши ани дафъ қилуб ўлтурди. Иккинчи манзилга боргандин сўнг, аждаҳоға учраб ани ҳам ҳалок қилиб, учинчи манзилда Сахро хотун учраб, Рустамға фириб бериб, яна ани ҳалок қилиб, андин тўртинчи манзилга бориб, Улод отлиғ дев қанча қўшун ила жанг қилиб, Рустам аларға голиб келиб, аскарни ҳалок бўлуб, Улод қочиб, бешинчи манзилда яна Улодни асир қилиб, андин олтинчи манзилга ўтуб. Аржанг отлиғ деб Рустам пла сўқушуб денгиздин кемада кўб-кўб аскарлар келиб, Рустам девларни қўшунларини ўлдируб, Аржангни калласини танасидин жудо қилиб, еттинчи манзилда яна кўб девларни ўлдуруб, Байдо отлиғ аларни подшосини ўзиға мутеъ қилиб, андин сўнг, Оқ девким, кўб девлар анга тобеъ эрдилар, они ханжар била кўксини пора-пора айлаб, Мозандарон шоҳи била кўб жанглар қилиб, Музаффар ва Мансур бўлуб, Кайковусни олиб, Эронға қайтиб келиб эрди. Аммо Мироншоҳ тўра начанд йўл юра-юра бир минораға еттиким, ани устиға жавоҳир нақш қилгон экан, қуёш кўрунғач, ул жавоҳирни равшанлиғи ўн кунлуқ ерга тушар эрди. Тўра яёв юрганлиқидин аёқлари қабариб, ул минора остида қарор олиб ётти. Ул ерда улуг кўл эрдик, атрофиға кўз етмас эрди. Ул кўлни аксар ери чангалистон эрди. Қайси қуши оламда бордур, ул кўлда бор эрди: Аммо ул мазкур минор узра бир катта қуш уёси бор кўрунур. Анда бир кўк арчин каби қуш турур. Ул кўл ёқасида чангаллар ичра турфа-турфа чечаклар очилгон, ҳаво мўътадил эрди. Тўра анда истироҳатға машғул бўлуб, уйқуға бориб эрди, ярим кеча бўлмай туриб бир садо эшитуб, тўра уйғониб, туруб ўзидин беихтиёр бўлуб йиғлай берди. Билдиким, минорадаги қушни унидур, атрофида кўб-кўб қушлар жамъ бўлуб, барчалари сомёъ бўлуб, маст, лоъақл турурлар. Қуёш найза бўйи кўтарилғоч, ул қуш нағмаи унин тамом қилди. Ани тўра мулоҳаза қилдиким, ранги оқ, кўб гўзал қуш турур. Анда ул қуш сукут қилғоч, қушлар барчаси ҳар тарафға равона бўлди. Яна саҳар бўлғоч, ул оқ қуш нағмаи унин қилур эрди. Ани эшитган нимарса маст, беихтиёр бўлур эрди. Тўртинчи кунда ул қушдин нағмаи унин изҳори бўлмади. Тонг отқоч, тўра турсаким, жонин таслим қилибдур. Ногоҳ кўзи кўлга тушти, мавжиге келиб, бир улуг қуш чиқа келди, катталиғи филдек. Тўра кўрқуб дедик, бул қуш мени ҳалок қилур. Кўрдиким, минорадаги уёға бориб кўнди. Ушул оқ қушни ўлигин кўксиге олиб, уч кунгача ўликни уқалаб, силаб эрди, филҳол қуш тирилиб, нағмаи унин изҳор қила бошлади. Андан сўнг ул катта қуш кўлга чўмуб, гойиб бўлди. Аммо уч кунгача ул кўл қушлари дон емай, сув ичмай, ўт емай сукутда қолдилар. Бу санъатлариге тўра кўб таажжубда қолди. Замони келиб, Мироншоҳ тўра фаранг ҳақимиға мулоқий

бўлуб, савол қилди. Ҳақим айди, ўшал гўзал қушким, муганний эрди, ани хуруси кўллар из этарлар. Ҳар юз йилда жонин таслим қилур. Кўлдин чиқар қуш руҳи қудс турур, қуш суратида бўлуб келиб, ани тирилтургай, яна юз йил нағма унида бўлғай, қиёматгача бул қуш атвори шул турур. Андин сўнг тўра юруб икки булоқ ёқасиге борди. Кўрдиким, бири сучук, бири шўрдур. Иккала булоқ бир кўзлиқ ердин чиқиб турур. Анда бир балиқ кўрдики, суйи шўр булоқ ичра тушуб, ранги қизил бўлур, андин кейин чучук сув ичра тушуб, рангги оқ бўлур. Иккала сув бир-бириға асло кўшулмас. Андин ўтуб, йиғочларни кўрдики, саночлар осилуб турур, бориб, таъйин назар қилсаким, барчаси хурмаға ўхшаш эмишдур. Олти ой анда бўлди. Ул саноч каби емишлардин қушлар пайдо бўлуб, ҳар тарафға уца бошладилар. Андин яна бир булоқ ёқасиге бориб, қўлида таёқни ул сувға ташлаб, яна ани қўлиға олиб кўб таажжубларни кўруб ҳайрон бўлди. Андин қайтиб неча меҳнат ва машаққатларни чекиб, алқисса, тўра неча йил ва неча вақтдин сўнг отасин қошиға келиб, хизматида бўлди. Амир Соҳибқирон нури айинин кўруб, кўнгли барқарор бўлди.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН ИСКАНДАРИ СОНИЙНИ БЕКЛАР БЕГИ ВА ХОНЛАР ХОНИ ХУРОСОН МУЛКИНИ УЧ ЙИЛДА ФАТҲ ЭТГОНИНИ БАЕНИ

Алқисса, Амир Темур Соҳибқирон кўрдиким, ҳар тарафдин элчилар келар эрдилар. Илло, Эрон вилоятинин келмас эрди. Анда Соҳибқирон аскар жамъ қилмоқға муқаййид бўлуб, ўзбакдин, қозокдин, неча-неча элатлардин келтуруб, йиғдиларким, икки лак қўшун бўлди. Ҳазина эшикларин очиб, сипоҳларға инъом бердилар. Андин тўрт минг киши Мирзо Шоҳруҳға қоравул бўлди. Яна Мироншоҳ тўраға ўн минг киши эровул бўлди, яна Умаршайхға ўн тўрт минг киши баковул бўлди. Қоравуллар уқиб, сипоҳлардин туг-байроқларни барпо қилиб, Самарқанд ичра тарихнинг етти юз саксон бирида, (1379 й) кўкламнинг аввали, яъни балиқ йилида, рабби ул аввал ойида, ҳамалнинг йигирманчисида барча аскар форс бўлуб, отларға ва рокиб бўлуб теваларға минуб, Шаҳрисабзға бордилар. Андин Қаршиға келдилар. Андин амирлар ва беклар била маслаҳат қилдилар. Алар айди, Балхға борурмиз. Соҳибқирон қабул қилмай, Бухороға келдилар, андин Чоржўй йўлиға мутаважжих бўлдилар. Ушал вақт Хуросон мамлакатада малик Муизиддин тахти эрди. Ул юрт барчаси анинг фармонида эрди. Анинг отини амир Хусайн курд дерлар, лақабин Муизиддин дерлар. Узи насли Заҳҳокдин эрди. Аммо Соҳибқирон овозаси Марв ҳокимин қулоғиға етуб, анинг оти Санжарбек эрди. Амир Соҳибқирон яқин етгач, қочиб Муизиддин қошиға борди. Анда одамлари ҳадялар олиб, Амир Соҳибқиронға фоли саодат бўлди. Марвға бировни ҳоким қилиб, Хирот сариға юзландилар. Йўл узра Қушних қалъасиге етдилар. Сипоҳлар келиб от қўйурмиз деб Амирдин дуо талаб қилдилар. Соҳибқирон манъ қилиб айди,

иншооллох, олло таоло, бежангу жадал олурмиз. Гўёки Соҳибқиронга илҳоми ғойибдин ҳосил бўлди, ўшул кеча Амир Соҳибқирон Чингизхондин қолгон чодирни тиктилар, етти юз саруъ барпо қилиб, чодир ичра ўн икки минг киши жой олгудек бўлди. Соҳибқирон турарга жой таъйин қилиб, атрофидин қанот тортиб, икки тарафи бахмали қизил эрди, қанот ичра қумушдин, анинг ичра олтудин панжара, они давлатхона қилиб, беклар анда кўринуш жойи бўлуб, етмиш бир саруъ тутуб, таноб била ўшул ерни ихота қилиб, тўрт юз фаррошни уч кунда пайдо қилдилар. Фаррошлар аксари жухуду ҳиндудин эрди. Вақти келиб, Соҳибқирон буйруқи била амир ва беклар давлатхонага келиб ўлтурдилар. Маҳрамлар, ғуломлар ва қуллар қумуш панжарага ўлтурдилар. Иноқтоз олту панжарадин жой топуб ўлтурди. Хўжасаролар келиб беклар била ўлтурдилар.

Алқисса, Соҳибқирон, Искандари Соний барчадин юқори назарда эрдилар, кўрдик, кўргон буржидин чирог ёнуб, кўруниб, бора-бора ул чирог яқин кела борди. Акнун чодир остига келиб тўхтади. Ул Қушних ичра Сангу бобо деган азиз киши бор эрди, ул зот кўргон остидин лаҳм қовлаб, ушбу одамни чирог била юбориб эрдилар. Ушул чироглиқ киши айди, ҳеч ким борму мени арзимни Соҳибқиронга еткурса. Барча уйкуда эрдилар, илло, Соҳибқирон Амир айдилар, сан қандай кишисан? Ул айди. Бобо Сангу муридларидин бўлурман. Сўнгра они мулозимлар Соҳибқирон қошига келтурдилар. Ул киши Амир олдиға ёвлиғ ичра ўралган қўйни пишган тўшин келтуруб қўйди. Айди, мун Сизга Бобо бериб юбордилар. Соҳибқирон ани фол қилиб, айди: бу қўй кўкси, албатта, Хуросон мулки. Бизга насиб бўлгандур. Ул киши айди, сизга йўл очиб, лаҳм қилиб, Бобо кўб маъталдурлар.

Амир, филҳол, амир Муайяд орлотға беш юз кишини қўшуб Бобо қошига юборди. Беш юз киши ярим кечада ўшул одам била лаҳм ичра кириб, бирдан карнай тортиб эрдилар. Қулунж ҳокими қочиб кетти. Икки кун анда бўлдилар. Амир Соҳибқирон Сангу бободин сўради, нечук маликға насихат қилмадингиз, фуқорога зулм қилибдур. Бобо айдилар, насихат кўб қилдим, бовар қилмади. Тангри таборак ва таоло сизларни анга масаллит қилди. Агар сиз ҳам қишлоқларга зулм қилсангиз, насихатни қулоқға олмасангиз, сизларга ҳам ўзга масаллит бўлғай. Амир айди, менга ким масаллит бўлғай? Бобо айди, барчани масаллит қилгувчи ўлумдур. «Албатта, эй бобо, рост айтурсиз. Лекин, мен борман, умид худодин, ҳеч ким менга масаллит бўлолмас». Андин сўнг Ҳиротға юзландилар.

Алқисса, Ҳиротға икки манзил қолиб эрди, Амир оломонларга буюрдиларким, бориб Ҳиротға тобеъ юртларни барчасини горат ва талон айладилар. Сипоҳлар Ҳирот дарвозасигача торож қилиб, яқин бориб эрдилар, малик Муизиддиннинг ўғли Ғиёсиддин отасига айди, отажоним, ижозат берсангиз, ёв била чиқиб жанг қилсам. Малик айди, сабр қил. Аммо маликнинг хузурдагилар Мирзо Шоҳруҳни кўб таъриф қила берди. Ғиёсиддин эшитуб, ғайратға келуб айди, бориб Шоҳруҳни бошини олиб келмасам, йигит бўлмасман, ул шижоат бобида биринчи эрса ҳам. Алқисса,

беш юз киши била отлануб чиқиб, Чигатой оломонларини истаб келабердилар. Узоғдин чанг, талотуб кўрунди. Илгари келиб кўрса, оломонлар қанча молларни олиб борур. Алардин бирини асир қилиб ушладилар, андин сўнг, сўрадики, бу аскар бошлиқи кимдур? Асир айди, Шоҳруҳ тўра турур. Филҳол, Ғиёсиддин Шоҳруҳни талаб қилиб, қўшувга бориб, Шоҳруҳ қайси деб шовқин қила берди. Қўшун ичра бир баҳодур йигит бор эрдик, ўзи тошкандлик, оти Соқибек, ул айди, ана, мен Шоҳруҳ дегач, икковлари жангга муқаййид бўлуб, кўб талотуб қилдилар. Акнун, Ғиёсиддин голиб келиб, калласини танасидин жудо қилиб, отасини қошига келтурди. Шоҳруҳ боши деб дарвозага осиб қўйдилар, шодиёна чолдилар. Бу сўзни Мироншоҳ тўра эшитуб, қариндошига ичи куйуб, тоб-тоқати қолмай, Ғиёсиддин аскарига ўзини уруб, аларга шикаст бериб, Ғиёсиддинни топиб, андоғ урдик, яралиқ бўлуб қочти. Ўлиқни кўрдик, Шоҳруҳ тўра эмасдур. Андин қайтиб, отасини қошига келди, кўрсаким, Шоҳруҳ тўра Амир қошида дасти алиф-лом қилиб, тавозеъ узра турур. Бу воқеани Мироншоҳ тўра мажлисагагиларга сўзлади. Шоҳруҳ тўра ўрнидан туруб, бошидин салласини олиб, отасидин фотиҳа талаб қилиб айди, агар Ғиёсиддиннинг бошин олиб, Ҳирот мадрасасин пештоқига осмасам, тўра бача эмасман. Кечаси била отлануб, рухсат олиб, Ҳирот дарвозасидин кириб, шаҳар ичра малиқни ўрдасига яқин етти.

Кўрдик, арк тагида бир йигит турур, барча анинг жиловидадурлар, хайратда бўлуб бир кишидин сўраб эрди, айди: Ғиёсиддин шул турур. Тўғри бориб анинг йўлини олиб, ҳозир бўл, мен Шоҳруҳ деб андоғ урдик, Ғиёсиддин жасади фалақидин калла ҳандалаги узуб, юмалануб кета берди. Одамлар ҳар ён қоча бердилар. Тўра отдин тушуб, бошини олиб, мадраса пештоқига осиб қўйди. Бу воқеани Малик эшитуб ҳуши қуши бошидин учти. Филҳол, тахтидин тушти, айди, ул йигитни менга келтурунг деб. Тафаккурда эрди. Мирза Шоҳруҳ тўра ўзи ўшал вақт келиб, Маликға айди, ўғлунгни ўлдурдум, жанг дағдағасин қилур бўлсанг, тургил, отлангил. Малик айди, эй йигит, бери кел, мардонавор иш қилибсан. Ушул вақт Ғиёсиддинни онаси эшитиб, бош яланг, оёқ яланг чиқиб, ўғлум қотилини урунлар деб шовқин қила берди. Начанд одамларга ҳамла қилди. Малик, қўйунлар деб манъ қилди, ҳеч киши қабул қилмади. Тўра ёлғиз ўзи сўқилса берди дарвозасига етгунча жанг қила-қила етмиш кишини ўлдурди. Ўзини йигирма ери яралиқ бўлди. Тахмос отлиқ малиқни бир қули тўрани бойлаб, оёғ остида ётур эди, хоҳласаким, тўрани йиқитиб ҳалок қилса. Ногоҳ ҳандақ ёқасида бир киши келиб, ўшул қулни найзау санчқу била уруб ҳалок қилди. Маълум бўлдики, Амир Соҳибқирон ўзлари эрди, ўғлилари сўнгидин келиб эрдилар. Орқаларидин қўшунлари келиб, Ҳиротни атрофини олдилар. Ушул вақт Иноқтоз кал киморбоз айёрлиқ ҳийласин тузуб, ўзини бошдин-оёгини безаб, устига бир чурук чафон кийуб, белига қамийш ила барди боғлаб ўзини шаҳрга олди. Бозор ичра туруб, бир қаландар кишига айди, мани Малик Муизиддин қошига олиб боргил, анга сўзим бордур. Иноқни Малиқни вазирларига тўғри қилиб эрди, сўзин қабул қилмадилар.

Охир Маликга айдилар. Ул айди, келтурунг, ammo эхтиёт қилинг, харба қилмасун. Они Малик муқобилига келтурдилар. Ул киши айди, мен сўзимни элдин яшурун Малик афандим кулоқларига айтурман деб, секин сўзламоқчи бўлуб, ениг ичидин фиқоқини чиқориб Маликни кўксига андог урдик, Малик тахти қизил тобутга айланди. Филҳол, халқдин гарв чиқиб, қаландарни тутуб бойлаб, жаллодга тобшурдилар. Қаландарни жаллод дорга келтурган ҳолда Иноқ бу Соқибқиронга жонбозлиқ қилди, деб секин жаллодга бир ишорати берди. Жаллодга айди, енгил, девона ўлмасун, севга кўб нимарса берур деб ваъда қилди. Жаллод дор канобин бўшироқ қилиб қаландарни ости. Кечкурун бўлуб, ол оёғи босилгоч, Иноқ дор остига келиб, дордин тушуруб олди. Кўрдик, қаландар тирикдур, Сохибқирон қошига келтурди. Амир сўрадики, қайдин келдинг? Қаландар айди, Сейистондин келдим, отим Девонажондур. Бир кеча ётуб тушум ора кўрдум бир зотни, расул алайҳис салом хизматларида турур, шул жихатдин Амирга жонбозлиқ қилдим, Оллога ҳамд, ул зот сизни ўзингиз, эмди ўнгумда кўрдум деди. Андин сўнг ул қаландарга «Жонбозлиқ» лақабини қўйдилар. Ул кеча Амир Сохибқирон кўрғони ичра сипоҳлар билан кириб, тахт узра қарор олдилар. Ул қаландар хар ишга етук, кўб усто киши эрди, они ўз қаламравига миршаб боши қилди.

Алқисса, Амир Сохибқирон Хируғни фатҳ қилгондин сўнг савдогарлар келиб, Амирга арз қилиб айдилар, дод, Баҳодурхон илтидин, бизларни горат қилди, мусулмонлар ани жавридин зиклиқда қолдилар. Баҳодурхон амири Қандаҳардур, Хируғистон бекларидин эрди. Сохибқирон ўрнига бировни мутасадди қилиб, ўзлари қанча сипоҳларни олиб, савдогарлар суратида бўлуб, беш юз чавқар от олиб, яна ўзга хил отдин бир минг, яна бир минг навжувони жанг кўрганларни ўзларига рафиқ қилиб, Қандаҳар жонибига юзландилар. Баҳодурхон эшитдиким, Қандаҳар чакка-сига кўб қофила келиб тушубдур, ясовул юборди, айдики, кўргил, қайдин келибдур. Ясовул келиб кўрсаким, беш юз мешика сув тўлаурибдурлар. Ош-овқат, улоғлар учун яна неча чодирларни тиккан. Амир Сохибқирон кўрен узра ўлтурур, ўзгалар тазъимда. Ясовул Амирга кўрунуш қилди, айди: мени Баҳодурхон сизлардин хабар келтур деб юборди, қайдин келибдурлар? Сохибқирон айди: бизлар Самарқанддин савдогарлик қилиб келдук, мени отим Хўжа Абдулла, бу уч йигит мени ўғлум бўлуб, ихтиёримиз Хируғистон мамлакатларига бўлди. Анда ясовулга бир тўн кийгуздики, Баҳодурхон ҳам бу сифатда тўзни асло кўрмаган эрди. Хонга бориб савдогарбошини кўб таъриф қила берди. Ясовул сўнгидин Сохибқирон Баҳодурхонга бир совғот юбордики, умри ичида кўрган эмас. Тонгласи Амир Сохибқиронни хов талаб қилиб, зиёфат эсбобини ораста қилди. Зиёфатлари бўлгондин сўнг, хон айди: Хўжа, муддао шул тарафга келмак эрдиму ё бўлак ерга ҳам? Амир айди: алҳол, бул тарафга келмагимиз кўнгулда йўк эрди, ходишимиз бу ўтуалар била шох Шумоъ қованга борсак, деб ўзини таъриф қила берди. Баҳодурхон кулўб айди: мени

масофимни кўргил. Филҳол, буюрди фил келтурдилар. Хон бошига дубулга кийди, бир мил текис ер боғи бор эрди, анга келиб, филни кўтариб айлантурди. Барча таҳсин қилдилар. Сохибқирон айди: мени ўғлум ҳам аҳли шижоатдин бўлуб, буюрсангиз, имтиҳон қилсак. Хон рухсат берди. Аввал Умаршайх дубулга кийиб, кўб зўр қилди, кучи етмади. Сўнгра Мироншоҳ тўра ҳам кўб зўр қилди, кўтаролмади. Андин сўнг Мирзо Шоҳрух тўра андог зўр қилдики, бурнидин ва кўзидин қон кела бошлади, оллоҳи акбар деб йиқилди. Кўрсалар андог бўлубдурким, иккала кўзини ғўлаги косасидин чиқиб қолибдур. Анда бир ҳаким ҳинду хон хизматида эрди, кўзини ўрнига қўйуб, лунги бирла боғлади, сўнгра иккала оёғини товонин ёриб, иккала томурин топиб, уқалаб-уқалаб тортиб эрди, икки арфа ё уч арфа миқдори чиққондин яна кўзи ўрнига тушуб, қарор олди. Андин сўнг оёгин томурин пахта била ўраб боғлаб қўйди. Қирқ кунгача кўксига била кўкга қараб ётқизиб, тузсиз атала, буламуқ ичурди. Ўшал қирқ кун ичра Сохибқирон чаноқчиға лойдин филни суратини қилгил деб буюрди. Уч кунда тайёр қилиб берди. Уч кунгача Амир кўтариб, машқ қилдилар, сўнг устига лой қўшуб анга ўт ёқуб ўртадилар, софол бўлди. Сўнгра устига одам чиқса кўтариб, ўн киши жой олгудек бўлди. Қирқ кунгача бошларига дубулга кийиб, они кўтаруб машқ қилдилар. Қирқ кунда устига ўн киши чиқса ҳам кўтардилар. Қирқ кундин сўнг Мирзо Шоҳрух тўра сихҳат топиб, ҳокимга бош-оёғ подшоҳона либослар бердилар. Хонбоғ ичра базм ораста қилди. Яна Сохибқирон илтижо қилдилар ўшал филни келтурсалар, кўрсак нима бўлуб?! Хон буюрди, филни келтурдилар. Баҳодурхон филни кўтариб, боғни бир мартоба айлантуруб қўйди. Сохибқирон айди мен ҳам кўтаргайман. Хон айди, эй хожа, уёлуб қолурсан, қўйгил, деди. Амир қабул қилмади, дубулгани кийиб, филни кўтариб, етти маротаба боғдин айлантурдилар. Халқ ўртасидин гарв чиқти. Хон изза бўлуб, истиҳолада қолди. Андин сўнг Амир мулозимларидин ўн киши ул филга миндилар, яна кўтардилар. Муни кўруб Баҳодурхон Амир била кураш тушмоқга ҳаракат қилди. Эртадин кеч вақтигача талаш қилдилар.

Алқисса, Амир Сохибқирон пирларидин мадад талаб кўтариб ерга андог урдик, хонни қалла хандалаги жасади фалакидин узулиб бозори ажалга ширёнг ўйноғали кетти. Амир одамларидин анда минг киши ёқосиз совутларни кийган эрдилар. Филҳол, карнай тортилар. Қандаҳар одамлари кўб таъадди кўрган эрди, буларга ёри бердилар. Минг киши афгонлардин эрди, булар била муҳолиф бўлуб, акун асир бўлдилар. Амир аларни ўлдурмоқга ҳукм қилдилар. Қандаҳарни фатҳ айлаб, неча кун туруб, андин сўнг ҳакимни ўзлари била олиб Сейистонга бордилар. Сейистон одамлари буларни олдига чиқиб, қалъаларига олиб кирдилар. Сейистонни томошо қилиб, ул шаҳрни ўз элига тобшурдилар. Андин етти кунлик, айвони Қиршастрим, эски Сейистонга йўл қолиб эрди. Сўнгра ул мақом таомошасига бордилар, кўрсалар айвон бузулгон андақ иморат асари қолибдур. Айвон қуйсида булғ кўрунур, одамлар айдилар, ҳар ким бу булоқ ичра қозонда таъс

күйсә, иссиғлигин зүрлиги ул ошни пиширур, ичган кишини ичидин қон келур дедилар. Анда Амир Соҳибқирон кўб тилсимот ила бұлғон нимарсаларни кўрдиларким, айвоннинг қибла сарида ихота қилингон нимарсаларда суратлар тортилғон, бир деворда йигирма түрт минг халқа бордур, билган одамлар айдилар: бу ҳикмат била ясолгон ҳаммомдур. Халқаларни тортиб эрдилар, бир эшик очилди, ичкари қирдилар, иссиғ уй турур, яна ўзга халқани тортилдилар, яна эшик очилиб, кўрсалар оёғ ювадургон жойлар тайёр турур. Анда икки халқа кўрунди, они тортилдилар, эшик очилиб ўрталикда бир уй турур, анда охурда иссиғ сув, бир тарафда совуқ сув, они остида тўла қора тош била ўт кўрунди. Ҳаммом суйи иссиғунча ул қоратош ёқилур, ул қоратошни тошқўмир ҳам дерлар. Ул ҳаммом гўлаҳига тилсим ила йиғилиб сув иссиғоч, тошлар тўхтагай эрди. Ул ҳаммомни кўб тамошо қилдилар, табақалари кўб турфа, ажойибдур. Мулло Тохир Охунд Балхий дебдурларким, анда икки минора бор, бирин Минораи Эрон, бирин Минораи Турон дерлар, ҳар вақт Афросиёб келса, эронларга хабарин билдирмоққа Зол ушбу тимсолини қилиб эрди. Занги бача неча келиб Турондин Эрон минорасига тош отар эрди. Андин чиқиб, бу шовқиндин барчалари Афросиёб келгонин билур эдилар. Бу ҳикматни Амир Соҳибқирон топиб, Занги бача тошини олиб Эрон минорасига отиб эрди, бир садо чиқтики, йигирма тош ерга борди. Ушул мавзетда бир тоғ бор экан, они кўрдилар, тошлари кўзгу каби равшандур, ҳар вақт офтоб чиқғоч, Рустам суратин анда кўрдилар. Офтоб тўлуғида баами кўрунуб, ғарубида разми намоён бўлди. Офтоб ботар вақтига боргондин сўнг, бир киши пайдо бўлди, олтул курси узра ўлтургон, кўлида жоми, атрофида мингга яқин муганний, чўрилар жилвага кириб, дафу, чангу рубоб била дўнбура кўлларига, офтоб ботгандин сўнг барчалари ғойиб бўлдилар. Кечаси била анда бўлдилар. Субҳ бўлғоч, бири кишини кўрдиларки, чавқар отга минган, бошида дубулға қилич-яроғлари белига тоқғон, неча минг-минг одамлар они жиловиди барчалари яёв, этакларини белларига қистургон, офтоб найза бўйи чиқгондин сўнг, булар ҳам ғойиб бўлди. Сўнгра табалу баробон товуши ул тоғдин чиқти. Амир бу тилсимлардин бир улуг йиғоч остига бордилар. Кўрдиларки, анда қақнус отлиғ бир қуш кўнуб ўлтурур. Анда бир лавҳи турур, хатти аҷалий бирла ёзилгон. Айтибдур, эй бу ерга келган кишилар, бу тинчлик мақомидур, зиёрат қилсанглар тухфа ҳосил бўлур, агар бу йиғочга чиқмоқни қасд қилсанглар, ҳар яфроғи бир ёроғ турур, албатта ҳалок бўлурсиз. Лекин шанбалид деган сариг гулни топиб, қақнус муқобилига келтургайсиз. Анда қақнус сайрағай дебдурларким, қақнус бир улуг қушдур, тумшугида уч юз олтин тешук бордур, сайрагонда ҳар тешукдин алоҳида ўзга товушлар чиқор эрди. Ҳукамо илми мусиқийни андин ихтиросқ қилгон эрдилар. Аммо қақнус сайрай берса, тумшугидин ўт чиқур, ул йиғоч куйгай, андин бир йўл маълум ўлгай. Алқисса, Амир буюруб, имтиҳонно ул йиғочга тош отиб эрдилар, тошлари яфроғларига тегиб, бўлунуб-бўлунуб туша берди. Амир хоҳласа ўша гулни топиб келтуруб йўлни маълумин билса. Ул йиғоч остида

бир булоғ бор эрди. Булоғ ичра катта балиқ бор эрди. Ул балиқни ташқари олсалар филҳол тош бўлур, яна сувга ташласалар балиқ бўлур эди. Андин бир жойида юз йигирма бир булоғ бор экан, суйи сариг кўрунур, анга чўмуб, кўл уруб андин шанбалид гулин олдилар. Ул сувга чўмганлар етти кун ётиб саргайиб ўла бердилар. Соҳибқирон анда ҳайрон бўлди. Хоҳласа, бул жойдин кетса. Ҳақим айди, тургаймиз, башарти ўттуз қадоқ қаҳрабо топиб келтурсалар. Буюрдилар, то икки ўн қадоқ қаҳрабони топиб келтуруб, ёнчиб тайёр қилдилар. Ҳақим ҳинд ул булоқга чўмуб, бир туб гул олиб чиқти. Ул гул савсан каби, аммо, ранги сариқга мойил эрди. Ул гулга ким яқин келса, ул киши ҳам жаъфарий бўлур эрди, ҳақим они қаҳрабога кўшуб, анга яна торғил сугир сути кўшуб аралаштуруб, ҳамир қилиб, навқасларга бердилар. Яна сирка била сабзи кўшуб бердилар, барчалари соғайди. Андин сўнг Соҳибқирон ул гулни келтуруб қақнус, муқобилига кўйдилар. Ул қуш кўруб, андоғ нола қилдики, нағмалар, товушлар, садолар чиқа бошлади. Вақти бўлур, нафасидин ўт ҳозир бўлур, ул йиғочни куйдурди. Соатидин сўнг йиғоч остидин бир эшик очилди. Амир Соҳибқирон ҳукамолар била бир уй ичра кирдилар. Яна бир эшикка кулф урулғон, ани ҳам очиб, бир уйга кирдилар. Анда бир тахти ож йиғочидин. Тахт узра бир киши ухлаган каби ётур, юзида парда ёпуглуқ, ани очиб кўрдиким, бир нуроний қари кишидур, узунлиқи йигирма газ, энлиқи уч газ, кўзини қабоқида икки марварид пўр баҳо турур, бурни етти қариш, ҳар бармоқи ўн икки қаришдин, боши узра фўлоддин лавҳ, анда начанд сатр ёзилғон, ҳеч киши ул хатни ўқумоққа қуввати етмади. Ул ҳақим ҳинд бу хатти ибрийдур деб ашқолларин таъйин қилди. Мирзо Умаршайх ўқуб билди. Дебдурларким, бу хатни ёзғувчи Искандар Зулқарнайн бўлурман. Эй Амир Темур, Искандари соний, сен бул ўрунга келсанг, ушбу ётқон киши Зол Зардур, умри минг уч юзга етуб, оламдин интиқол қилибдур. Бул ерни зиёрат этинг. Аммо иноний Зол умрини түрт мингга борган дебдур, сен ҳам булардин ибрат олиб, андешада бўлғайсен. Мунда бир қора тош бор, остида бир хум тўла олтул бор, они олғил. (Бу тошни малик Искандар Холидот жазирасидин келтуруб эрди. Шул вақтларда ул тош Амир Темур қабри шарифи, узрадур. Яна ул хумдаги олтул бул гунбазда эрди, Амирни вафотидин кейин одамлар мундин хабардор бўлур, бир кеча кўб ёмғир била қор ёғиб, тарихнинг минг саксонинчисида (1669 й). Жунбилыйя элидин ёв келиб, Самарқанддин они олиб, олтул барҳам еб эрди. Олғон киши барас ўлатига мубтола бўлди. Оре, ҳар киши валиларига қаршилиқ қилса, балога йўлуқур.)

Алқисса, лавҳага Золу Зар дунё вафосизлиғидин неча байтларни ёзибдур.

На з м :

*Отим Золу Зардур, лақаб Достон,
Ки мендин бўлур Рустам паҳлавон.
Мени хайлима анда Афросиёб,*

Икки юз марра топиб кўб хароб.
 Қилиб тарбият менга Семурғ қуш,
 Бу ҳикмат ора мен топиб ақлу ҳуш.
 Кўрубман жаҳоннинг йўқу борини,
 Гаҳи давлат ва гаҳи озорини.
 Жаҳон шотусиға қўйубман оёқ,
 Саккиз юз эди зинасиға саноқ.
 Ушбу зиналардин баногоҳ тойиб,
 Етибман бу ерда манам сарғайиб,
 Ажал доми бизни гирифтор этиб,
 Бари навбат ила жаҳондин кетиб.
 Каюмарс қаён кетти, Жамшид қани?
 Чу сен ҳам кетарсен, ўзингни тони.
 Фаридуну Кайхисравий номлиғ,
 Манучеҳр ва Искандарий комлиғ.
 Эрону Туроннинг шоҳи, кайлари,
 Бори кетти бир-бир қора ер сари.
 Баҳодур, диловар хам-у шажиг
 Ажалдин бориси ўлибдур, дариғ.
 Жаҳон уйин икки қапуси бўлур,
 Биридин кетибдур, биридин желур.
 Оё, бу жаҳонга келан паҳлавон,
 Эшитгил бу сўзни: бақосиз жаҳон.
 Туғулғон жаҳонда неча эр бўлур,
 Ажал шоҳи келса қора ер бўлур.
 Жаҳон давлати нечани ошурур
 Ер остиға охир они ёшурур.

Алқисса, Соҳибқирон эски Сейистон тилеимотларидин чиқиб, аскар била пойтахти султон Маҳмуддинким, Ғазна узра икки шаҳрни қамоб, етти кунгача анда бўлдилар. Малик Хусайнни қулларидин бири анга ҳоким эрди, саккизинчи кунда фатҳ этилар. Андин султон Муҳмуд қабри узра иморат қилдилар. Бир гўзал йигит мардикорлар ичра иш қилиб юрур эрди, қўлтуғидин ерга бир нимарса тушти. Филҳол олди, у ён-бу ён қародиким, мабодо биров кўрмасун, деб. Соҳибқирон они олдиға чорлади, қўлида бир лавҳ бор, форсий тилида ёзилгон. Амир сўрди, эй йигит, ким бўлурсан, отинг нимадур? Ул йигит, отим Маҳмуд Асфардур, малик Масъуд ўгли бўлурман, отам менга бу лавҳни тобшурғон эрди, Бароқхон оломонларин қўлида отам ҳалок бўлди. Мени синглим бор, оти Маҳмуда, сизни ўглингиз Мирзо Жаҳонгир олмоқға қасд қилиб экан. Биз султон Маҳмуд наслидин бўлурмиз.

Анда Мирзо Умаршайх лавҳни ўқуб кўрди, дебдурким, ушбу тефа остида олтун бор, султон Маҳмуд ўз авлоди учун қўйғондур. Амир филҳол они олдуруб, Асфарға бердилар, ул ярмини Соҳибқиронга бағишлади. Амир иморатга сарф қилдилар. Холо султон Маҳмуд қабрининг иморати Амир Темурдин қолғондур Ислонбулда.

Алқисса, Соҳибқирон қўшунларини йиғиб Хиротга бордилар.

БУ ДОСТОНДА АМИР СОҲИБҚИРОН ҚИЛИЧ АРСЛОНҚИМ, ЛАҚАБ АНГА ДОНИШМАНД БЕК ЭРДИ, ОНИ МУСАХХАРА ҚИЛҒОНИНИ БАЕНИ

Назм:

Бу ердин неча аскар Тусға етти,
 Ким фармонға юрмай, боши кетти.

Келтурубдурларким, Соҳибқирон келиб Боғи зоғонда айшу ишратда эрди. Муборизлар жониби Тусға бориб, тоғ узра жой олиб, яна Соҳибқирон буйруғи била сипоҳлар Тус этакиға алоҳида жой қилиб, анга чодирларни қуруб эрди. Аммо Машҳад ҳокими Алибек, Валибек, икки оға-ини эрдилар. Анда Жаён чашм баҳодур яна соҳиб салоҳларни бири эрки, ўтуб борур эрди. Тоғ узра қўрғонча иморатни кўрди. Анда бир қизил чодир тикилган, атрофида ўн минг улоғ ва қўйлар ўтлаб юрур, қошида киши йўқ. Жаён чашм қирқ киши бирла ҳамроҳ эрди. Анда йигирма кишини мол-амвол жамъ қилмоқға буюрди. Йигирма киши чодир сариға от қўйдилар. Бир хотун ўрта яшар, ул йигитлар орқасидин келиб, оломонларни найзасин қўлиға олиб, андоғ урдик, кўкракидин кириб, орқасидин чиқти. Анинг била уч кишини ўлдуруб, бир наъра уруб, шавқун қилдик, ваҳм била ҳеч ким они олдиға келолмадилар. Ногоҳ тоғ бағридин бир навқирон йигит кела бердиким, гўзалликда ёлғуз, кўрғон киши анга жигарсўз, балки барчани офат жони эрди, барча беклар анга қул эрди. Ул бекларни беки ва хонларни хони эрди, минган оти бўз, ўзи қоракўз, сочлари фатила-фатила, от сағрисиға тушган, бошида бўрк, эгни-да гарк ва арслон терисидин қўлида найза, анга олмос банд қилғон, ёшиндек тоғни мунаввар қилиб келадур. Аммо аслаҳаси йўқ эрди, олдида бир йўлбарс този итға ўхшаб югуруб келур. Жаён чашм ани қиз деб назар қилиб турди. Яқин келғоч, билдик, ўғул боладур. Бир наъра тортиб, овоз қилиб, тоғлар ларзаға келиб, ўшал қирқ киши атрофин олдилар. Ул бола андоғ ҳамла қилдик, бир тарафдин йўлбарс йиртуб, бир тарафдин ўзи найза била туртиб, лаҳзада ул қирқ кишини ҳалок қилиб, адам шаҳристонига юборди. Аммо Жаён чашм муни кўруб келиб анга найза солди, ул бола найзани ўтқузуб, даб бериб Жаён чашмни белидин ушлаб, отиға ўнгариб, қамчи уруб, отин югуртуб тоғ сариға юзланди. Агар бегоқатлик қилса Жаён чашмни ерга уруб гирдигирд қилғудек. Лоилож жим турди. Они олиб чодирға келтурди. Анда Жаён чашмға, қайдин келдингизлар, ўгурлиқ ва қароқчилик қилиб юурсизму, деди. Жаён чашм айди, Амир Темур мулозимларидин бўлурмиз. Ул айди, Амир Темур ким деди. Бул айди, Соҳибқирондурким, Хиротни мусаххара қилиб, эмди Машҳад шаҳриға қасд қилғондур. Ул бола ҳайрон бўлуб айди, бу тоғлардин ўзга жойлар борму? Жаён чашм айди, оламда етти иқлим бор, ҳар иқлимда қанчадин-қанча тоғлар бордур, қанчадин-қанча шаҳарлар, қишлоқлар бордур деб, бир-бир баён қилди. Ул ўғлон таажжуб бармоқин тишлаб онәсиға айди, нечук менга бу жойларни

айтмадинг, деди. Онаси айди, ёвлар душманлар хавфидин айтмаб эрдим. Жаён чашм айди, сизни отингиз нима? Ул онасига қаради. Онаси айди, баҳодурлар ишини билиб қилур, андин сўнг номнишонин билдурур. Онда Жаён чашмни ўлдурмоқга ишорат қилди. Мабода жомни томдин ташлагандек ўзгалар билмасун деб, ўгли анда қабул қилмади. Ахир Жаён чашмга кишига айтмасликга онт бериб, яна Жаён чашмга бир от бериб, миндуруб юборди. Жаён чашм андин Соҳибқирон хизматиға келди. Бас, андоғ-мундоғ деёлмайин, яна кўрганларин ичиға сигдиролмай, ҳийла била деворға чизиб ишорат қилди. Анда Соҳибқирон билиб, йигит талаб қилиб, ўшул ўгулни тирик тутуб келса, дедилар. Мироншоҳ тўра туруб фотиҳа талаб қилди. Мирзо Шохрух тўра навқасланган эрди. Жаён чашм йўлбошчи бўлуб, беш юз кишини ўзлариға ҳамроҳ қилиб, тоғ узра чодирға яқин еттилар. Моллариға қарамасдин чодирға қараб уч киши ўқ оттилар. Муни кўруб, икки хотун бўлуб чодир тешувидин ўқ отти. Анда тўккуз кишиға бир кишини бош қилиб, чодир атрофин олиб кела бердилар. Ногоҳ ўшал йигитча етуб келуб, Мироншоҳ йўлин тўсуб, кўлидин қиличин тортиб олиб, Мироншоҳ тўра бошиға андоғ солдиким, дубулғаси била бошиға тўрт энлик ботди. Тўра ўзидин кетиб қолди. Андин беш юз кишиға қўраб югурди. Аввал Жаён чашм орқасидин барча аскар қочиб келдилар. Амир кўруб, филҳол ўрнидин сакраб туруб, хоҳласаким, отға минса. Филҳол, Умаршайх келиб, фотиҳа олди. Минг йигитни ўзига йўлдош қилиб аларни бир сойға қўйуб, ёлғуз ўзи чодирға бориб, сучук сўзлар била ул хотундин сув талаб қилди. Хотун айди, сувни уҳда қилсанг ўзинг топиб ича бер, деди. Тўра айди, сув бор жойни билдургил. Хотун анда сиёсат қилиб, бир наъра тортиб, шавқун қилди, соати бўлмаб ўғли отин югуртуб тоғ бағридин чиқа келди. Тўра оти жилови кўлидин чиқиб қочти, пиёда қолди. Онаси ўғлиға тўра хулқин баён қилди. Ул ҳам пиёда бўлуб, толошқа муқайид бўлдилар. Кеч вақтигача талош қилдилар. Охир тўрани оёқ-қўлини боғлаб, асир қилди. Мундин кўшунлар хабар топиб, қоча бошладилар.

Алқисса, ул бола тўрани уйиға келтуруб, бойлуқларини бўшатуб, таъом, шароб ҳозир қилиб едурди. Тўра ҳар жонибдин сўзлари ўртаға солди ва айди, мен сафро фароужман, сафро бошимға чиқиб, кўзим қорайиб, сен мени бойлаб келтурдинг, эмди сен била яна талош қилурман. Айди, ул замонда ёв эрдинг, эмди эл бўлдунг яна меҳмоним бўлдунг, меҳмон била мухораба қилмоқ яхши эмас, деди. Тўра кўб муболага сўзлар сўзлай берди. Охир, ул бола ўқин кўлиға олиб, неча қуллоб тортиб солиб, тўра кўлиға берди. Анга тўрани кучи ва қуввати етмади. Айди, муни отанг Амир Темурға элтгил, тортиб кўрсун.

Алқисса, тўра ани отасини қошиға келтуруб, ўртаға ўқни ташлади, воқеани баён қилди. Беклардин ҳар бирлари қўллариға олиб, тортиб кўрдилар, кучлари етмади. Шохрух тўра ҳам кўлиға олиб уҳда қилолмади. Андин Соҳибқирон олиб, қўллари чўлоқ бўлса ҳам, ёйни қуллоб тортиб, андоғ зўр қилдиларки, ўқ синди. Амир синган ўқни Иноқға тобшурди, муни элтиб эгасиға бергил,

деб. Иноқ ўзига етти кишини ҳамроҳ қилиб, ўшул тоғ узра келди. Кўрдик, бир оқ от ёнида ул йигитча ухлаб ётибдур. Оёғида бир йўлбарс халқа олиб, ул ҳам ухлаб ётибдур. Иноқ, филҳол, тefaсидин бир тошни юмалатуб юборди, ўзи бир тарафға қочти. Тошни товушиға йўлбарс бошини кўтариб боқирди. Ул йигитча уйғониб, оёгин узотиб ул тошни теуб юборди. Муни кўруб Иноқтоз кал қиморбоз ўрнидин бир сакраб тушти. Аммо ул тошни тоғдин кўчуруб, юмаланиб тушган деб нарво қилмади. Соатидин сўнг Иноқ билмаган кишидек бўлуб, таъзим ила келиб сидаға ўлтурди. Иноқдин, ким бўлурсан, қайдин келдинг, деди. Иноқ айди, Соҳибқирон хизматидин бу ўқни келтурдим, деб қошиға қўйди. Кўрсаким йўқ пора бўлубтур. Ҳеч нима демади. Ногоҳ тоғ остидин бир араб йўглаб, нола қилиб келур. Булар андин сўрди, нимаға йўлларсан? Араб айди, мен Амир Темур қошиға борурман, ул мени ўчимни олиб берса дерман, сизлар сўраб нимани уҳдасидин чиқурсиз?! Анда ул йигит мен ўчингизни ҳар нима ва ҳар кимарсада бўлса олиб берайин, деб кўб муболага қилдилар. Сўнгра араб доилож айди, эй ўгул, менда дунёлик ваҳҳидин бир това бор эрди. Они ўғлум ўтлатиб юрур эрди. Ногоҳ тоғ этакидин бир илон чиқиб, бўйи ўн газ келур, тева бирла ўғлумни қуллобига тортиб йўқ қилди. Бу айди, бориб аждарҳони ўлдурман. Андин араб ўзига буларни ҳамроҳ қилиб элтиб бир горни кўрсатти, шундадир деб. Йигитча айди, эрта шул вақтга яна чиқгай, бу кеча мунда турмоқ лозим деб, анда турдилар. Кечи била Иноқ илоидин кўрқуб ухламади. Тонгласи туш вақтида аждаҳо гордин чиқти, кўрсаларким боши узра шохи бор, уч газ келур, гоҳ-гоҳ ўрнидин тик тургай. Йигитчаи позанин отиға миниб даб бериб кела берди, отти, ҳам бебок орқасидин бориб қиличин кўтариб бошиға андоғ урдик, калласи кўсеида осилиб қолди. Оти ҳуркиб, сакраб, боши ўғрулди, они кўруб ҳайрон қолдилар. Ўғлон айди, агар отим ҳурковлик қилмаса, тамомин қалам қилур эрдим, деди. Сўнгра шохини олиб Иноқға берди. Муни Амир Темур хизматлариға элтгил, деди. Андин сўнг, филҳол Иноқ келтуруб Амирға воқеани баён қилди. Муни кўруб Амир барчалари таякқуб бармоқин тишлади ва ҳайрат деңгизига ғарқ бўлдилар. Беклар ўртасиға ғавго тушти. Соҳибқирон сипоҳларини таскин топтуруб, ўзлари била ўн кишини олиб, мусофирлар суратида бўлуб, отларға хуржун ортиб ўшал тоғ узра келдилар. Анда қизил чодир кўрдилар. Андин бир хотун кўлида қилич, сиёсат била келиб, бу ердин ўтманлар, деди. Соҳибқирон айдилар: биз мусофир, йўл ахтариб юрурмиз дегач, андак аччиғи босилиб, буларни бир булоғ ёқосиға тушуруб, қошлариға ош ва таъом келтурди. Соатидин сўнг ул йигитча келди, буларни кўруб ёв хаёл қилди. Хоҳласаким, даб қилса. Онаси шавқун қилиб айди, эй ўғлум, булар мусофирлар, озор бермагил. Андин чодир ичра ёниб келди, шохона либосларин кийуб Амир қошиға борди. Аларни кўруб яна алоҳида таомлар келтурди. Они Соҳибқирон сучук-сучук сўзлар била андоғ сайд қилдики, Амирни сўзиға маҳв бўлди. Аммо йўлбарс андин асло жудо бўлмас эрди. Доим оёгин остида халқа олиб ётур эрди. Анда Соҳибқирондин

сўрди, сизлар не ерлик бўлурсиз? Амир, Хиротдин келурман, деб андан асли ва наслини сўради. Йигитча айди, мен билмасман, онам билур. Андин сўнг онасини чақириб, Соҳибқирон мулоимлик била ҳар тарафдин сўз келтуруб, андин асл-насабни сўрдилар. Онаси айди, бизларга душман кўбтур, мабодо сиримиз фош бўлмасун. Амир айди, асло сирни онкора қилмасмиз, деб кўб сўзларни деб ишонтурди. Андин кейин хотун айди, Абу Саидхон кизидурман, амир Чўпон хотуни бўлурман. Абу Саидхон хизматида эрди, амир Чўпон Таночор наслидин эрди, ул Қорачорни инисидур, Халоку била йўлдош бўлуб Эрон вилоятига келиб, Абу Саидхон вафотидин сўнг ҳар ким ўз тўғрисига подшоҳлик даъво қилиб, амир Чўпон авлоди, Халоку жамъ бўлуб, бир-бирлари била урушиб, ахир барчаси шоҳ Шужоъ кўлида халок бўлди. Машҳад ичра бу ўғул мани қорнимда эрди, қочиб бу мақомга келиб, таваллуд тонти. Бу молларики бордур, ҳаммасини ўзингиз кўрдингиз, барчаси бизникидур. Алҳамдулилло, молимиз кўбдур, бу ўғулга Қилич Арслон от қўйдум.

Соҳибқирон анга Дошизмандчи ўғлон лақаб қўйдилар. Ул хотун айди, ҳар ерга шоҳ Шужоъ одам қўйбдур, тамоми Халокухон авлодидин тобса, ўлдурур, шул сабабдин изҳор қилмасман, то ким хабар тонмасун деб. Илтижо сизга ва йўлдошларингизга бу сирни кишига айтмасун. Амир муни эшитиб, кўб суюнуб, хурсанд бўлди. Зероки, бу ўғул Соҳибқирон фандимизга амакбачча экан. Андин сўнг йўлбаредин сўрди: Хотун айди, қайси, кун бу ўғул тугилди, ўшул кун бу йўлбарс ҳам бизни кўлга тушти. Мунга сўт бериб катта қилдук, биздин ўзга ерга бормас.

Алқисса, тун ярмигача сўзлашуб, онаси била ўғул чодирга бердилар, Соҳибқирон ҳам уйқуга кетти. Дерларким, Хожа Хасан Ансорий канча ғазални Қилич Арслон шанига дебдурлар. Мазмуни бундур.

Назм:

*Хизабр ким, оти Қилич Арслон,
Ани кўрган эл дер чу шери жаён.
Кўлини узатса кўк узра агар,
Кавокиб тўқулур эди саросар.
Кишига агар зарра аччиғ этар,
Нафсида олиб, аждаҳодек ютар.
Билинг, жанг аро кирса йўлбарс киби,
Кўрунмас эди анга ўнг ва чаби.
Агар наъра тортиб, қилинса масоф,
Эшитса, ҳалокат топар эрди Қоф.
Дей, ҳар кокили бир каманд бало,
Яна тора мўйини бир аждаҳо.
Жиход бешасида бўлуб шердек,
Қилиб шерларни қора ердек.
Денгизда наҳанг, даштда қоплон дегил.*

*Кўзини кийик, ўзин арслон дегил.
Қошини қилич де, мижжа чун ҳаданг,
Юзи тўлгон ойдек, ўзи шўху шанг.
Анга эл чу парвона ул сирож,
Халоку наждоду Темучин натож.
Баҳодурлиқи эрди Рустам мисол,
Топубдур бу ўғулни дунди Зол.*

Алқисса, ул кеча Соҳибқирон кўрдикки, тоғдин топ юмаланиб тушубдур, огирлики пугқа яқин келур. Амир секин они кўтариб йўлбарсени қуйругини устига қўйди. Йўлбарс қуйругини тортиб ололмай пола қилди. Қилич Арслон туруб тошни бир чаккага олиб ташлади, яна жойига борди. Йўлбарс бу ишга қина қилиб, Амир мулозимларидин бирини пора қилди. Амир, Филҳол, ул йўлбарсени икки бўлуб ташлади. Тонг отқондин сўнг, Қилич Арслон кўрсаким, йўлбарс халок бўлубдур. Айди, бу ишни ким қилди? Соҳибқирон «мен қилдим» дедилар. Ул айди, нечук мундай қилдинг? Амир айди, мени йўлдошимни нобуд қилди, мен ани ўлдурдум. Онаси, бу кишини келганини воқеаси бор, деб қасам бердилар. Амир доилож ўзини билдурди. Филҳол, Қилич Арслон аслаҳа-яроғларини тоқинуб, найзасини қўлига олиб, Амир ҳам мусаллиҳ бўлуб, отларига минуб, икки тарафдин шавқун солиб, бирдан найзабозлик қилиб, Амирга найза солди. Амир чап бериб, найза солиб эрди, орқасидин яна солди, мулозимлар фарёд қилдилар. Ҳозир бўл деб. Амир отин ёлига ёпушти, найза бориб тошқа тегиб, икки қорин ботти, яна тортиб олиб, найза солди. Амир найзани ўтқузуб, қилич солди, ёсига тегиб, боғидин узилди. Яна Амирга Қилич Арслон қилич солди, Амир саросима бўлуб, шошиб бу ҳам қилич солди. Бир-бирига тегиб, қиличи иккови ҳам синди. Онаси муни кўруб, айди: эй яратган тангрим, сенга сизиндим, ўғлумни ўзунгга тобшурдум, бу сифатда талошмоқни кўргоним йўк, ўзинг обрў бергил деб муножотда эрди, бу икковлари бир-бирини сиқишуб, яқосидин ушлашиб, силтошиб эрдилар. Қилич Арслонни оти тоб келтүрөлмай, йиқилуб бўйини синди, талоси отни остида қолди (Амир хоҳладиви Қилич Арслонни боғласа), бир силкитуб отини қасадини ўн қадам ерга юборди. Амир айди:

Байт:

*Ким жаҳонда кўб кўруб неча баҳодур, паҳлавон,
Бу ўғулдек кўрмадим ҳеч паҳлавон то бу замон.*

Сўнгра Амирни белидин тутуб, икковлари яёвлиқ ҳолда голошқа муқаййид бўлдилар. Лекин Амирни бир қўлу бир оёғлари андак ноқор эрди. Шундоқ ҳам бўлса, кеч вақтигача талош қилдилар. Амирни холи зикликга қолиб, хожама Баҳовуддинни кўнгулга олиб, илтижода бўлдилар. Бу байтни айдилар:

Назм:

*Кўлум олинг, ё пирим, менда қувват қолмади,
Йўлга солинг, ё пирим, менда ғайрат қолмади.*

Соҳибқирон пирларни йўқлаб, анда дедилар:

Назар айланг, ё пирим менда ҳиммат қолмади.

Филҳол, Нақшбанд пиримга аён бўлуб, икковини бориб қўлтуғидин олиб, ер узра отдилар. Амир йиқилдим деб гумон қилса, Қилич Арслонни кўкси узра ўлтурубдур. Фарёд қилиб онасини чақирди. Онаси боласига қараб югуруб борур эрди, ул тўққуз мулозим йўлини тўсиб, юбормадилар. Шундоқ бўлса ҳам ҳар бирини ҳар ёнга отиб тошлаб борур эрди. Шул вақт узра карнай товуши келиб, Иноқтоз икки минг киши бирла етиб, хизмати Амирга келди. Андин кейин Қилич Арслонни Иноқ қўлини боғладилар, онаси муни кўруб, Соҳибқирон қошига келиб айди. Эй Амир Темур афандим, ўғлумга насиҳат қилинг, сизни хизматингизда бўлсун, зероки, икковингиз бир авлоддин бўлурсиз. Анда Қилич Арслон қабул қилиб, Амирга байъат қилди. Соҳибқирон анга либос кийдуруб, меҳрибонлиқ қилиб, анга баҳодурлиқ ўрнин бериб, мирғазаб қилдилар. Кўрунуш хонада дангал нишин бўлди. Мангу қўлида қиличи яланг эрди. Амир Соҳибқирон ҳар кишига ғазаб қилса, филҳол, ани қалам қилур эрди. Андин сўнг Машҳадга мутаважжих бўлдилар.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОНГА МАШҲАД ФАТҲ БЎЛУБ, ҚИЛИЧ АРСЛОН БИСТОМГА, ШОҲРУҲ ТЎРА САБЗАВОРГА БОРГОННИ БАЕНИ

Аммо дерларким, Машҳади муқаддасани чун имом Али Мусо Ризонинг қабри мутаббаруқлари анда эрди. Алқисса, мулки Ҳирот, Қандаҳор ва Ғазна, булар барчаси мусахҳара бўлди. Аммо бир тоифа сарбадорон деган эл чиқиб, шайх Ҳасан Жуворий аларни пири эрди. Машҳад ичра муридлари била хуруж қилиб, Бистом ва Сабзавор ва неча шаҳарларни мусахҳара қилиб эрдилар. Ул шайхнинг икки ўғли бор эрди, бири Алибек ва бири Валибек эрди. Бистомга Алибекни, Сабзаворга Валибекни ҳоким қилди. Шайх ўз отиға сикка қилдуруб, пойтахти Машҳад ичра эрди. Ровий айтурким, Абу Саъидхон ўлгандин сўнг, ўттиз йилгача мамлакатлар андоғ безобита бўлдиким, ҳар кишига андақ қувват бўлса, подшоҳлиқ даъво қила бошлади. Давлати Темурий қуёшдек тулуъ қилғоч, барчалари юлдуз каби музмаҳил бўлдилар. Бу тоифаларни на учун Сарбадорон дерларким, ҳар вақт қайси жойга хуруж қилсалар салла ва жомаларини дорға осиб қўёрдилар, ишорат шул эрдиким, қайси биримиз қўлларингга тушсак, бошимизни жома каби ос, ихтиёринг нима бўлса, қилғил. Анда Соҳибқирон

Донишмандбекни Бистом ва Дамғон ва Астрабодга юборди, Мирзо Шохруҳни Сабзаворга юбордилар. Ўзлари Машҳад сарига юзландилар. Аммо Донишмандбек кечаси бирла юруб, ярим кечада Бистом ёқосига етиб, бир кишини топиб келтурдилар. Ул айди, Алибек бошида шират узрадур, деди. Филҳол, келиб мастлиқ холида тутуб, боғладилар. Бистом ўшал кеча фатҳ бўлди. Андин Дамғонга бордилар. Ул шаҳр одамлари итоат қилдилар. Астрабодни ҳам олиб, Сарахс йўли бирла Машҳадга қайтиб келдилар. Аммо Мирзо Шохруҳ тўра Сабзаворга бориб, Валибек эшитиб, отлануб чиқиб, жангга муқаййид бўлдилар, акнун, голиб келиб, одамлар қочиб, Сабзаворни фатҳ айлаб, Валибекни қўлга тушуруб, иккала оғанини Амир хизматиға келтурдилар. Икковин Амир Шохруҳга юбшуруб, бир-бирига қўшулмасун дедилар. Машҳадни қамаб эрдилар, Валибек тўраға илтижо қилди, қардошимни кўрайин, деб. Тўра икковини бир ерга келтурди. Иккиси пинҳон кенгаш қилиб, икки минг асир бўлгон аскар била мирзога арз қилдилар, нима қилди, отамиз қилди, бизларда гуноҳ йўқ, ёзуқимиздин ўтунг, бизлар сизларни жиловингизда бўлуб, қилич урайлук деб қасам иштилар. Тўра келиб отасидин шафеъ бўлуб, тилади. Амир ҳарчанд машъ қилдилар, тўра буларга кафил бўлуб, чодир бериб, икки минг кишини банддин чиқориб, либослар марҳамат қилиб эрди. Алар отасига ёшурун нома юборди, фалон кеча, фалон мавзеъда тайёр бўлуб турурмиз, деб. Эшитуб, шайх, филҳол, хат қилиб, асонинг ичиға солиб бир кишидин бериб юборди. Ул Иноқ навкарлариға дуч келди, бири бир урди, ул ҳам асони кўтариб урай деса, асо синуб, ичидин хат зоҳир бўлди. Хатни Иноқга келтуруб бердилар. Иноқ Амирга маълум қилди. Амир Шохруҳни чақириб, хатни кўрсатти. Айди, эй ўғлум, хатингиз келибдур, фалон кеча тайёр бўлурсиз?! Тўра изза тортиб, қўб уёлди. Айди, эй отажон, мен қайдин билойин булар макрини?! Соҳибқирон табассум қилиб айди: Эй ўғлум, албатта, дўст ким, душман ким, эл ким, ёв ким, муни фарқ қилинг. Амир буюрдикки, Алибек, Валибекни икки минг кишиси била боғладилар.

Алқисса, Алибек отасига нома юбориб, келинг деб таъйин қилгон қуни кечкурун нома келтургон кишиға бош-оёғ хилъат бериб, шайх беадад сарбадорон била шаҳар дарвозасидин чиқа бошладилар. Бул тарафда Амир булардин оғоҳ бўлуб аскарларини бир ёқога олиб, беркитуб турдилар. Шайхни қўшуни барчаси тожик эрди, буларни чакқасидин мол-амволларини олиб, отларига юклаб, бир тарафдин карнай тортиб кела берди. Филҳол Амирини қўшунари тўрт бўлунуб, тўрт тарафдин карнай товуши чиқиб эрди, шайх ўз ўгулларим деб ақида қилди, кўрсаким, Амир Темур аскаридур, ўглидин ном-нишон йўқ. Филҳол, сарбадорон қоча бошлади, шайх ўзи яёв қолди, Машҳад ичра қочиб кирди, орқасидин Амир Темур аскарни била қуллаб кируб, андоқ хангомалар бўлдики, қўб одамлар жасад шаҳристонидин адам чўлистонига юз қўйдилар деган била сифати адо бўлмас. Шайх келиб Имом Али Мусо Ризонинг қабри шарифлариға беркинди. Ҳар киши ул зоти боборакат равзаи мутаббаруқлариға кириб, чиқмасдин илгари мақсудига етар эрди.

Баъзи ўзбак беодобона бориб, филҳол, бўйни узилди. Уч кунгача шайх анда бўлди. Бир кеча тушида юзи узра қизил лунги эрди, қазодин бир уқоб учуб келиб, лунгини гўшт хаёл қилиб, анинг юзини жароҳат қилди. Шайх ушбу алам била вафот тобти, ўшал ерга дафи этдилар. Икки ўглини отасини орқасидин адам саҳросига юбориб, икки мингга яқин қавмини ҳам қатл айладилар. Алар ҳам адам биёбонига кетти. Ул қиш Машҳад ичра туруб, баҳорга Нишопурга юзландилар. Ул вилоятлар шоҳ Шужоъга тааллуқ эрди, ул Ол Музаффардин бўлур.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН ЎҒЛИ УМАРШАЙХ ТўРА ШОҲ, ШУЖОЪГА ЭЛЧИ БўЛУБ БОРҒОНИНИ БАЕНИ

Аммо шул вақт узра хабар келдики, шоҳ Шужоъдин элчи келди, деб. Ул элчи хожа Абдурахмон ибн хожа Абдулқодирким, таърих китобларни тасниф қилгон, яна ҳазрат амир Ҳамзаи соҳибқирон, яъни ум расул ақром соллоллоху алайҳи васаллам қиссаларин тасниф ила тасҳиҳ қилгон эрдилар. Ул киши кўб фозил эрди. Шоҳ Шужоъ хизматида турур эрдилар. Аммо дерларким, шоҳ Шужоъ қардоши Маҳмуд шоҳ вафоти вақтида бу рубоийни шоҳ Шужоъ хизматида ёзиб юбориб эрди.

Байт:

*Эй шоҳ Шужоъ, давлат манику бўлур, дема,
Маҳмуд, ворис ўлмоғим ушбу бўлур, дема.
Келдинг жаҳонга икки кун, уч кун туруб яна
Мулки адамга бормоғим обрў бўлур, дема.*

Жавоби шоҳ Шужоъ.

Рубоий:

*Маҳмуд биродарим мани шоҳлиқда шер эрди,
Мулким олиб, яна манга кинлиқда дер эди:
Олсам томоми мулкини етмай муродиға,
Мен ер юзида тахт узра, ул тахти ер эди.*

Алқисса, анда Амир олтмиш шиғовулга тобшурди. Келгондин сўнг хожани элчихонага келтурдилар. Ун кундин сўнг кўрунуш қилдилар зероки мунда кишваркушолиқни ораста қилиб эрдилар. Анда хожа Абдурахмон номани чиқариб Амир Соҳибқиронга бердилар. Уқуб кўрсалар ёзибдурки, «ана Жалал ид дини Абул-л-фавориси шаҳи Шужоъу хаза—л мазкўру иншоъа китобати хува-лаҳи улқаййуму ло илаҳа иллаҳа хува-л ҳақимув ва илаҳа тур жаъвуна мамлакат паноҳ маъдалат шиор, макрадат осор, бузурги комгор, гардун иқтидор, шаҳвори адл, эҳсон жобира замин ва замон, иноят мулки дайён қутб ал ҳақ ва ад-дунё вад-дин саййид Амир Темур кўрагон халлада оллоху мулкау ва салтанату нома тамом, вассалом.» Кейнига ушбу қитъани ёзиб дедик:

Қитъа:

*Абул фавориси даврон, манам Шужоъи замон.
Ки наъли маркаби ман тожи Қайсар эрди замон.
Оталар ўтти жаҳондин, ки бизни навбатимиз,
Бирин-бирин ўтамиз, қўймағай бу Зол жаҳон.*

Иккинчи қитъа бу эрдик:

*Бўйнуш қўёй нечун жафои замонаға,
Заҳматни тортибон неча бир иш баҳонаға.
Денгиз, тоғини кўрдиму не кўрмадим ва лек,
Семурғдек парим куйуб неча ошёнаға.
Қўйдум мурод учун оёғ гардун узраким,
Домиға кўб илиндилар албатта чу донаға.*

Амир Соҳибқирон мун и англаб, айдилар: кошки шоир бўлсам эрди, буларга жавоб айтур эрдим. Умаршайх тўра ер ўпуб, жавобга мутасадди бўлди. Амир Соҳибқирон элчига жавоб бериб айдилар, биз ҳам нома юборурмиз, қитъаларига жавоб берурмиз. Яна элчи хожага бош-оёғ либос бердилар. Хожа Абдурахмон шоҳ Шужоъ сарига ёндилар. Умаршайх номани иншо қилиб, ўшул икки қитъага жавоб айди. Амир Темур айдилар, ўзинг элчи бўлуб борурсан. Онларга дегилким, отам сизга айтадурлар, аларни ота-бобоси бизларни ота-бобомизга мулозим бўлуб ўтганлар, яна сўзим шулки, қачонки ул шаҳрга бординг, кўринуш қилғайсан, қуфл урулгон бир қутини печотлаб бердилар, мун олиб бориб шоҳ Шужоъга бергил, деб.

Алқисса, Мирза Умаршайх тўра фотиҳа олиб, Машҳаддин Шероз жонибиға элчилик расми била бориб, Қалот қалъасига яқин етдилар. Анда одамлар Мирзо Умаршайх тўрага айдилар, бу қалъада Рустам бек Бобул, шоҳ Исмоил Сомонийни авлодидиндур, мунда беш юз уйлук одам бор, ушбугина фуқарога подшоҳлик қилиб, хутба ва сиккани ўз отига қилгондур. Мунга ҳеч кимни кучи етмайдур. Мирзо Умаршайх тўра ҳайрон бўлди. Мун инома илож қилишини билмади. Андин кейин айдилар, кечаси бўйла борурмиз. Андин кейин Умаршайх тўра кечаси бораверди. Қазора, Рустамбек дарвозанинг кунгираси узра лўли бача бирла чағир ичиб ўлтурур эрди, ногоҳ саҳро тарафдин ёввойи эшак лўли бачани кўзига кўрунди. Филҳол, отга миниб, ўшул эшакни олмоқға ўқёсини қўлиға олиб, даштга юзланди. Ярим кеча эрдиким, Мирзо Умаршайх тўра муқобилиға келиб қолди, ани ушладилар. Отини сўраб эрдилар, отим Рустамбек, деди. Ани ўлдуруб, шаҳрни дарвозасига келдилар. Дарвозани олдида бир одам турубти, Мирзо Умаршайх тўра «ким бўлурсан» дедилар. Ул айди, «Рустамбек подшоҳ бўлурман», деб ўзини билдурди. Тўра Рустамбекни тутуб ўлдурди ва ҳам саркарда ва дарвозабонларни шаҳид қилди. Андин кейин калъани бузуб кириб, фуқароларни кўчуруб Машҳадга юбордилар. Инданкейин Мирзо Умаршайх тўра Нишопур ва

Исфихондин ўтуб, Шерозга яқин еттилар. Амир Соҳибқирон ўғлини қилғон ишини эшитиб таҳсин ва офарин қилдилар. Анда шоҳ Шужоь элчиларни келганини эшитиб, олдига одам юбориб, меҳмонхонага таклиф қилди. Анда Мирзо Умаршайх тўра келгон мулозимга айди, мен маъмурдурман, ушбу замон кўрунуш қилгайман. Мулозим бориб, шоҳ Шужоьга айди, шоҳ қабул қилмади, қайтиб келиб Мирзо Умаршайх тўрага айди, қирқ кундин кейин бекимизга кўрунуш бергайсан. Андин кейин Мирзо Умаршайх тўрани аччиғи келиб, келган мулозимни бир уруб қалам қилди. Кейин номани Чингизхон элчиларини расмига ўхшатиб, номани бошига қўйуб, баргоҳга борди. Айди, шоҳ Шужоь чиққайму ё ўзим ҳарамга қирайму? Бул сўзни шоҳ Шужоь эшитиб айдик, олдига чиқарман, мабода ҳарба қилмасун. Мирзо Умаршайх тўра, «ҳарба қилмагайман», деди.

Соатидин кейин шоҳ Шужоь ҳарамдин чиқиб, тахт узра келиб ўлтурди. Мирзо Умаршайх тўра келиб салом қилди. Андин кейин айди, эй шоҳим бизни подшоҳимиз сизга нома била кўб-кўб сўзалар деди. Шоҳ Шужоь надимларидин бири айди, ҳар сўз бўлса, лозимким, билдурсанг. Филҳол таъзим била тўра бошидин олиб шоҳ Шужоьга узотти. Шоҳ Шужоьдин илгари вазири хоҳласаким, қўлига олиб шоҳга берса. Мирзо Умаршайх тўра шоҳ Шужоьни ўз қўлига олиб бориб берди. Айди, эй тақсир, афандим, балким, номани жаҳрийя ўқунг. Андин кейин подшоҳ овозини чиқориб ўқиди. Ҳамд била наътдин кейин айтибдурким, калом ва салом айн Абдулло, яъни яратган қулидин сўзум шулки, ҳукми шарият бирла бу мамлакатлар манга мероси ҳалолдур, сенинг бобонг Муҳаммад Музаффар бизни бобомиз Абу Саъидхонга навкар эрди. Алар ўлгандин кейин сани отанг даъвои подшоҳлиқ қилибдур, холо, бу мулкларни манга берғил. Бу мамлакатларга ман мустаҳиқдурман. Иккинчи нома ёзибдурким, салом биздин ўшул шоҳ Шужоь ва ул Хисрави гардунпанох, ўшул молик мулки фиқоб ва ул шоҳи ноёб ва ул тўти хуш мақол давлат фалакида ҳилол, ўшул молики мулки, жаҳон ва ул анодили бўстон ва ул подшоҳ Абулфаворис Жалолиддин шоҳ Шужоьга сўзимиз шулким, бу қитъани деган эканлар.

Қитъа:

*Абулфавориси даврон манам, Шужоьи замон,
Ки наъли маркаби ман тожи Қайсар эрди ҳамон.
Оталар ўтти жаҳондин ки бизни навбатимиз.
Бирин-бирин ўтамиз, қўймагай бу Зол жаҳон.*

Анга жавобга муни деди.

Қитъа:

*Узунга мунча сифат қўйма, эй улус шоҳи,
Жаҳондин ўтти Каёнйлар бори, тутуб роҳи.*

*Жаҳон улўғлари, фозиллар ила донолар—
Бори бирин-бирин ўтти, сан ўлғил огоҳи.*

Иккинчи қитъа:

*Бўйним қўёй нечун жафои замонага,
Заҳматни тортибон неча бир иш баҳонага.
Денгиз, тоғини кўрдиму не кўрмадим валеқ,
Семурғдер парим куйуб неча ошёнага,
Қўйдум мурад учун оёғ гардун узраким,
Домига кўб илдиндилар албатта чу донага.*

Мунинг жавобиға бу ғазални айди:

Қитъа:

*Кўрсанг жаҳон жафосини фикр ила қўй бўйин,
Тонгла келурни ўйласанг, фикр айла, қўй ўйин.
Денгиз, тоғни кўрмадинг сен, кўрдугунг ўрин.
Семурғдек куйуб қанот, аъзоларинг, қўйин,
Бу куйганингиз демагил тонгла бўлуб иссиқ,
Бош қайкағай, оёғ куйуб, тер оқса ҳар мўйин.*

Яна байт:

*Эрон бирла Туронни демангиз тенг,
Эрондин бир эрур, Турондин минг.*

Мунинг маъниси шулким, Эрондин бир киши ишни жойиға келтургунча, Турондин минг киши ишни юзага чиқарадур. Шоҳ мунинг фасоҳотига ҳайрон бўлди. Умаршайх тўра, филҳол, Соҳибқирон берган қутини қўлтуғидин олиб, шоҳга берди. Шоҳ Шужоь очиб кўрсаким, бир қабза туфроқ бирла неча тола соқол оқидур. Ишорат шунгаким, оқаргон соқолинг туфроқга қўшулгай, нечукким, шоҳ қари киши эрди. Шоҳ айди, бу юртларни мани оталарим зўр бирла олгондур, ҳар ким олса, зўр бирла олур. Жавоби шул бўлди. Сўнгра бош-оёғ либослар берди. Умаршайх либосни ўшал замон шоҳ назарида ясовулларни бириға берди. Ул куни Мирзо Умаршайх тўра ражъат қилди, бу каби ишни ҳеч элчи қилгон эмас. Аммо шоҳ Шужоь мутшоьни эрдиким қирқ йилгача ҳеч киши шароб, чоғирни билмадилар. Уғуллар оталаридин сўрардиким, шароб қандай нарса деб. Аммо Умаршайх тўра отасини қошиға Машҳад узра келди, ўтган воқеани баён қилди, беклар таҳсин қилуб, Амир Соҳибқиронга айдилар, эй Соҳибқирон афандим, не учун ўзга кишини элчиликга юбормассиз? Амир айдилар, ҳар нима бўлса, ўғлум бўлсун, ўзгага офат етмасун.

БҮ ДОСТОНДА АМИР СОҲИБҚИРОН САЙИД
УЛ ҲОҚОН ЯЪНИ ИСКАНДАРИ
СОНИЙ АМИР ТЕМУР КЎРАГОННИ
ЗАҲАР ИЧГАНЛАРИ ВА
НИШОНУР ЕҚАСИНДА ЧИҒАТОЙ
СИПОҲЛАРИ МАЖРУҲ БЎЛУБ,
МАВР ОТЛИҒ ШАҲРГА КАМАЛҒОНЛАРИНИ
БАЁНИ

Аммо Умаршайх тўра элчилик қилуб, қайтуб келуб эрди. Андин кейин шоҳ Шужоъ Меҳдаб Лўр отлиғ баҳодурга икки юз минг кишини қўшуб, Нишопурга юборди. Ул Меҳдаб Лўр Малук говнора наслиндин эрди. Анга бир совут ҳазрат Али, карам олло важиҳ¹, афандимиздин ёдгорлик қолиб эрди. Кийганда милтиқ таъсир қилмас эрди. Алқисса, Соҳибқирон Машҳадга бировни валий қилуб ўзлари аркани давлат бирла Нишопур сарига юзлайдилар. Шаҳрға яқин етгач, Нишопур ҳокими шаҳрни танилаб қочти. Анда шайх Саъид Агторким, ҳазрат шайх Аттор валини набиралари эрди. Нишопур одамлари шайхга келуб, шафеъ бўлунг, дедилар. Нечунким, Нишопур элиндин етти лак таңга асокир мададига талаб қилуб эрди. Шайх Амирни кўргали келди. Амир шайхга туруб салом берди. Шайх элга шафеъ бўлди. Амир айдилар, эй шайх афандим, сизга бу ишни нима кераги бор, деб. Шайх сўзини қулоқга олмади. Шул ҳолда хабар келдиким, Меҳдаб Лўр ботир яқин етти, деб. Мирзо Шоҳрух тўра, қирқ минг киши анинг қошига жанг қилғоли бормоқ бўлди. Амир айди, эй ўғлум, алар жангга муқаййид бўлмагунча гар зафар тобсанг, аларга омон бергил. Андин кейин Мирзо Шоҳрух тўрани Мозандарон узра ашраф пойтахтига эллик минг кишини рафиқ қилуб юбормоқ бўлдилар. Айдилар, эй нуридийдам, зинҳор бог-бўстонларни вайрон қилмагил, ёш бачалар қўлга тушса, асир қилмагил, авратлар қўлга келса, асокирға айтгил, фасод қилмасунлар, шароб ичмагил, кўб ухламагил.

Сўнгра иккала тўра жўнаб кетдилар. Умаршайх отаси қошинда қолди. Андин сўнг, Амир хотирига келдиким, шайх Саъид шафоат учун манга келуб, хафа бўлуб, қайтти, деб шайх Аттор валининг қабри шарифларига зиёратга бордилар. Шайх кўнглида кинаси бор эрди, Амирни зиёфат қилмоқ бўлуб, сут ичра оғу солиб берди. Амир ичдилар, сўнгра билдиларки, оғу экан. Элга билдурмай, тахаммул бирла ўлтурдилар. Шайх, берган захрим таъсир қилмади, деб иштибоҳда қолди. Аммо шайх қўрққонидин ҳаргиз сўзлаёлмади. Амир ҳарамга қайтуб келуб, ҳеч кишига маълум қилмай, Инок бирла Умаршайх тўрани келтуруб, сирларини баён қилдилар. Икковлари йиғлади. Умаро, бекларни бир-бир талаб қилдилар. Ўз ўрнига оид бўлди. Ногоҳ шўҳрат бўлдиким, Амир Темур оғу ичибдур деб. Ғаламуслар эшитуб, кечи била Нишопур бозорини талон қилдилар. Сўнгра шайх, Амир Темурга мен оғу бердим, деб

маълум қилди. Соҳибқирон сипоҳлари эшитуб, шайхни бориб горат қилдилар. Ул кеча Нишопурга одамлар бир кишини ҳоким муқаррар қилдилар. Ул кеча Соҳибқирон қўшунлари ҳар тарафга тарқалиб кетаверди. Нишопур одамлари қайу ерда бўлса топиб келтуруб ўлдиравердилар. Ул кеча яна таажжуб ёмғурлар ёга бошлади. Умаршайх тўра кўб эл ва улус бирла Соҳибқиронни атрофини олиб тўхтадилар. Ёмғур босилгач, бир тарафдин машъал кўрунди, гумон қилдиларки, ёв келди, деб. Аммо Соҳибқирон ўзларидин дам-бадам кетиб қолур эрдилар. Умаршайх тўра бориб кўрунган машъални йўлин тўсди. Кўрдиким, кўнгироқ бирла қачир келадур. Вақти бўлуб, карнай торгтиллар, не ахволи маълум бўлмади. Ахир, Умаршайх тўра айди, сиз қандай кишисиз, даъвойи жанг қилурмусиз? Яқин етгач, кўрдиким, алар бошлуги оқсоқолли киши. Умаршайх тўрадин сўради, сизлар қандай киши? Бу айди, Соҳибқирон аскариндин бўлурмиз. Ул киши айди, Соҳибқирон тирикму ё ўлукму? Умаршайх тўра, Соҳибқиронга нима бўлбдур, деди. Яна ул киши айди, мен хожа Муҳаммад Порсо-хожам Баҳовуддин муридларидин бўлурман, ул зот менга деб эрдилар, Амир Темур қошига боргил, анга муҳолифлар оғу берадур, ушбу пойтобамни анга бергил, сувга ювуб, ичсун, оғу ондин кўтарилғай дедилар. Анда Амир қошига келдилар, булар Мовароуннаҳр қофиласи эрдилар, карнай чалғонлари сабаби ҳарифни хавфидин эрди. Сўнгра Нақшбанд берган лўнгиларини бердилар, андин ипор иси келур, сувга чойуб Амирга ичурдилар. Оғу Соҳибқирон тирноғларигича таъсир қилгон эрди. Рутубатни ўпка, багир ва талог ва аҳшолардин кўтарди. Филҳол, Амирни андак кўзи очилди. Тонгласи хожа Муҳаммад Порсонини қофила жамоаси била Амир талаб қилдилар. Аларга айдилар, агар Нишопурга кирсангиз, одамларга биздин гафурманг, биз ўзимизни тайёр қилуб, иншо-оллоҳи таола, ёв қошига борурмиз деб. Хожа бирла қофилани жўнатдилар. Амир аскарларидин бир нечаси биёбонларда адашиб, чўлдин-чўл кезуб, алъаташ шавқунлари асокирдин чиқуб, Марвга яқин бордилар. Сувсогонларидин лаблари қуруб, тиллари оғзига сигмай ўлмакка яқин етуб, Амир ҳам тахтиравон бирла ушбу қўшун орқасидин ахтариб ушбу ерда топушдилар. Анда Амир бир мавзёни кўрдилар, яшнаб ўт кўрунур, неча чумчуқлар чулдираб, учуб-кўнуб турурлар. Андин ўзга ерда кўкарган дарахт йўк. Соҳибқирон буюруб, ани кавладилар. Бир тахта тош кўрунди. Тошни олиб эрдилар, остидин сув чиқти, барчалари ичуб, мамнун бўлдилар. Мавлоно Шароф Яздий дерларким, Чингизхон вақтинда ул булогни анинг амри била беркитуб қўйгон эрдилар. Ул ерда Марв эски шаҳар эрди, Чингизхон хароб қилуб, қўрғонлари баъзи ери бузулуб, баъзи жойлари бутун эрди. Дерларким, Мирзо Шоҳрух тўра Соҳибқирон вафотидин кейин салтанат тахтига ўлтургон вақтида ани обод қилуб эрди. Алқисса, Соҳибқирон асокир бирла анга кируб, қарор олдилар. Булар мунда туреун, эмди сўзни Мирзо Шоҳрух тўрадин эшитунг. Мирзо Шоҳрух тўра аскар бирла бир тоғни бағридин келуб, Меҳдаб муқобилига кўрунуб қолди. Уч кунгача иккала сипоҳ саф боғладилар. Хануз иккала

¹Оллоҳ ўз висоли ила уни муқаррам қилсин.

кўшунлар ҳарба қилгонлари йўқ эрди. Овоза бўлуб эшитилдиким, Амир Темурга оғу берибдулар деб. Ушул вақт сафар ойи, чаҳоршанба куни эрди. Тўра ҳайрат бармогин тишлади, аскарари мушавваш бўлуб, бир мавзёни жой қилуб, қарор олдилар. Хабар арожиқ келуб, яъни тайини йўқ сўз эшитилуб, Мехдаб Лўрни кулоқига, мухалифлардин Амир Темур ўлди, деб хабар етти, аскарини олиб бирдан жангга кирди. Мирзони аскарари андоғ қирилдиким, қонлар жилға-жилға бўлуб оқаверди, ажал деҳқони жасад фалакидин калда хандалакини узуб, фалокат аравосига ортаверди. Бошлар сой тошларидек бўлуб, жасадлар ханнот қофидек тўда-тўда тўфлануб қолаверди. Қазо вагончиси адам релига бу юкларни солаверди. Андоғ жанг бўлдиким, тўра қўлинда қилич, ярим кечагача ёлғуз ўзи қолди. Охир, кўрдиким, қочмоқдин ўзга илож йўқтур, ёв кўб бўлуб ғолиб бўлса, қочмоғлуқ баҳодурликдин, деб тўра бир тарафга уруб кетти. Тонг отғоч, тўркмон элига еттилар. Аларни улуғи Салимбек эрди, тўрадин сўрди, ким бўлурсан? Тўра айди, Мехдаб Лўр сипоҳисидин бўлурман, жангдин келурман. Анда тўрани узукунда отини ёзуқлу кўруб, уйқусинда бойлаб, тонгласи отқа ортиб, шоҳ Шужоё қошига юбормоқ бўлди.

Аммо тўранинг аскарини барчаси ҳалок бўлуб эрди. Ушул йилда мунажжимлар ҳам айтиб эрдиким, сичқон йили туғилгон бу йил наҳс деб. Соҳибқирон қабул қилмаб эрди. Андин кейин Мехдоб Лўр Нишопурга келди. Эшиттиким, шайх ва ўзга одамларни молини Амир Темур олибдур деб. Ул ҳам Нишопурдин ахча талаб қилуб айди, Амир Темурга эл бўлуб, мол берурсиз, менга ҳам бергайсиз, бўлмаса барчингизни қатли ом қилурман. Анда баъзилари Соҳибқиронга бериб эрдилар, яна баъзилари Мехдоб Лўрға бердилар. Ул йил Нишопур элига кўб таажжуб зулмлар бўлди. Аммо қофила бошини чорлаб, Соҳибқирон воқеасини сўради. Алар айди, хабаримиз йўқ. Буюрди, амволи қофилаларни талон қилуб олдилар. Мамсуқлардин бири айди, менга мол берсанг, Амир Темур хабарини айтурман, деди. Марв сарига кетгандур, деди. Ул мамсуқни ҳам молини олуб, хожа Муҳаммад Порсонин зиндонга солуб, Амир жонибга, марвга етуб келди. Соҳибқирон хануз шифои комил тобқон йўқ эрди. Мехдаб Лўр аскарари икки юзга яқин эрди, атрофни ўраб олди. Киши киргузди, айди: Амир Темур мени олдимга чиқсун, мен онинг гуноҳини шоҳ Шужоёдин тилайин, деди. Соҳибқирон қирқ кун муҳлат сўрадилар, ул қабул қилмай, ҳар кун жангга талаб бўлур эрди, Қирқ кундин кейин Амир шифо тошти, амир Чоқуни юбордилар сулҳ қилайлук деб. Мехдаб Лўр қабул қилди. Лекин кўнглида андак макри бор эрди. Амир кечаси сипоҳларга айдилар, кимдур жонини қавм учун фидо қилгувчи? Барчаларидин садо чиқмади. Учунчидин кейин амир Муъид орлот туруб, ер ўпди. Амир юз кишини мунда қўйуб, амир Муъид била жўнаб кеттилар. Анда Амир айди, Эй амир Муъид қардошим, сен уч кунгача таваққуф қилгайсан, иншооллох, мен Нишопур бориб, обрў тобқайман. Агар сен ҳам иложини топсанг, қочиб боргайсан, хизматимизда бўлгунгдур, бўлмаса, оллога топшур-

дум, фи омон олло таъоло, деб юз кишини қўйуб Соҳибқирон ўн минг кишини олиб ярим кечада қочтилар. Суръат бирла учунчи кечаси Нишопур ёқосига келиб туштилар. Қўшунларни бир ерга қўйуб, юз киши бирла дарвоза остига келуб, кўрғон узра шоту боғлаб, кент ичра тушуб, дарвозабонни ўлдуруб, бирдан қарнай тортиб, аскар келиб, қатли ом қила бошлади. Қонлар кўча ва ўрамларда оқа бошлади. Неча-неча одамлар вужуд шаҳристонидин адам чўлистониға юзландилар. Ул йил Нишопурга кўб футур етти. Тонгласи Соҳибқирон тахт узра ўлтурдилар. Минг кишиға яқин ҳалок бўлубдур. Амир Чоқу қолгонларни озод қилуб, таъзири ймол қилайлук, деди. Бир куни Соҳибқирон кўрдиким, бир хотун отға сув беруб, етаклаб кетуб борур. Ул хотунни эри темурчи эрди. Ани Соҳибқирон келтуруб сўради, нечун хотунинг отға сув берур? Ул айди, сени зулмунгдур. Амир, нечук деди. Темурчи айди, мўгул йигитлариндин бири мени уйимга қочиб кирибдур, хизмат буюрдиким, мени отимга сув бер, деб, мен лоилож хотунимни юбордим. Не учун, мўгул элати соҳиб таадди бўлур, агар мен чиқсам, хотунимга хиёнат қилур ва алар хотунимни олиб чиқсам, уйимга хиёнат қилур деб, ўзум уйда бўлуб, хотунимни сувға чиқордим. Анинг сўзи Соҳибқиронга таъсир қилди, сўнгра аҳд қилдиким, мундин кейин қайси вилоят мусаххара бўлса, шаҳр ичра асокирдин киргузмайлук деб. Нишопур одамларини озод қилди.

Эмди сўзни амир Муъид бирла Мехдаб Лўр ботирдин эшитмак керак. Аммо Мехдаб Лўр ботир ул эски шаҳр ёқосинда туруб, Соҳибқирон кетганидин хабари йўқ эрди. Ҳар кун киши юборса, амир Муъид, бу кун соати эмас, тонгла кел деб юрди. Ахир, Мехдаб Лўр билдиким, Соҳибқирон йўқтур. Бирдан шавқун солиб, кўрғонга ўзини урди. Амир Муъид кўрғонни Нахруҳ ериндин уруб қочти. Мехдаб Лўр ботир қувуб, уруб келаверди. Тўқсон уч киши ҳалок бўлуб, адам саҳросига юз қўйдилар. Етти киши била амир Муъид қочиб Хоразм қумзорига бордилар. Мехдаб Лўр кўшун бирла бул ҳам орқасидин борди. Анда бир тарафдин тутун чиқа берди. Ул ерда бир эски қаср бор эрди. Дерларким, ул қаср хожа Сулаймон Кесардин қолгон эрди. Ул тутун анда бир тош уйдин чиқуб турур. Икки киши ул уйда ўлтурубдур. Булар ани овоз қилуб, қичқурдилар. Иккови овозини чиқормади. Қазора, ўрамда бир минорай қора кўрунди. Билдиларким, аждархо турур. Мехдаб Лўр ботир ани рад қилмоқға муқаййид бўлди. Аждаҳо они нафси сулуқига тортти. Яна бир зўр уруб неча кишиларни оти ва яроғи бирла ютуб юборди. Асокир баъзилари қочиб Нишопурга кеттилар. Андин нечалари чўлларда қолиб, сувсаб ҳалок бўлдилар, бул ҳам Амир Темур иқболдур. Нишопур боргонлар Амир қўлиға асир бўлди. Алардин Соҳибқирон амир Муъидни сўрдилар. Асирлар айди, амир Муъидни ҳарчанд ахтариб тополмадук. Аммо Мехдаб Лўр кўб кишилар бирла аждар комиға кеттилар. Соҳибқирон айди, амир Муъид менга жонин фидо қилуб эрди, иншооллох, умидим тангри таолодин яна они соғ-салолат кўрсам керак.

Алқисса, амир Муъид етти киши бирла Хоразм дашти узра

қумда юруб, бир маконга келдилар. Эшикнинг бўсағасини кўрдиларким, етти филиззатдин ясагон. Ул бўсағада амир Або Муслимни болтасини зарб таъсири бор эрди. Ул эшикни Або Муслим қалам қилуб, анда етти жойни вайрон қилгон эрди. Андин бир булог ёқосига келдилар. Бир ҳовузни кўрдилар. Узра бир тахта тош ёзилгонким, ушбу парилар маконидур, мунда Або Муслим келиб-кетгандур деб. Ул кеча амир Муъид анда туруб, асокир жинларни кўрдиларким, бўйлари қисқа, барчаси рақс қилурлар. Тонгласи андин бир жойга келдилар. Ҳар жойи одамларни кўрдилар, бир ерга жамъ бўлуб, ораларинда бир йигит, рангги тағйир топуб, қорайибдур. Анинг қошинда бир қоғоз, Мироншоҳ тўра ушбу киши деб ёзилгон. Сўнгра тонуб чўлдин ҳовуз ёқосига келтурдилар, сув бердилар. Мироншоҳ тўра эси ўзига келди. Андин кейин ҳол сўрашиб, айди: мен Мозандаронга бориб, Ашраф қалъасини фатҳ қилуб эрдим, чоршанба куни овоза бўлдимким, Амир Темур ўлди деб. Ёв бирдан келуб, ҳужум қилуб, бизларни ўртага олдилар. Алардин қочиб, бул ерга келдук. Дерларким, ўшал кун Дашти Қипчоқ узра Тўхтамиш хонга хабар етти. Анда хон Мовароуннаҳр томонда асокир йиғдуруб, отланди. Хабари арожиф яъни беҳуда сўз, таъйини йўқ халқ ичра кўб-кўб эшитилаверди.

Алқисса, амир Муъид Соҳибқирон воқеасини бир-бир баён қилди. Мироншоҳ тўра отасини ҳаётлигин эшитуб кўб суюнуб, хурсанд бўлди. Андин кейин тўра тараддуд қилиб, эллик минг кишидан беш юз кишини тирик топдилар. Кўблари ўлуб ва баъзилари ҳар жонибга қочиб ва нечалари чўлларда сувеаб ҳалок бўлди. Ушул йилинда Нишопур атрофинда Чигатой аскариндин ҳисобсиз одамлар ўлуб, адам биёбониға юзланди.

Аммо амир Муъид била Мироншоҳ тўра Хоразмға яқин келуб, Нишопурда Соҳибқирон саломатлигин таъйин билдилар. Тўрт ой ўтгандин кейин Соҳибқирон бирла мулоқот бўлдилар. Аммо Мирзо Шохрухдин асло киши бўлмадиким, хабар топиб келтурса.

Эмди Мирзо Шохрух тўра воқеасинин эшитмак керак.

БУ ДОСТОНДА МИРЗО ШОХРУХ ТЎРА ИБН АМИР ТЕМУР СУЛТОН ЗАЙНОБИДДИН КИМ, ШОҲ ШУЖОЪНИНГ ЎҒЛИДУР, ОНИНГ БИЛА МУЛОҚОТ БЎЛГОННИ БАЁНИ

Алқисса, Муслим бек, туркмонлар улуғи хоҳласаким, Шохрух тўрани шох Шужоъ қошига олиб борса. Ул кун ҳаво кўб иссиғ эрди. Борурда йўл узра бир работга қўндилар. Шохрух тўрани офтоб рўёга қўйуб, ўзлари таом пишурмакға муқайид бўлдилар. Тўра ҳарчанд нола-зори қилуб, куёш ҳароратига тоқат қилолмай йиғлади, ул золимлар қулоқ солмади. Қазора ул ерда чанғалистон бор эрди. Ул ердин одам ёввойи бўйи ўн газ, жасади қора, булар қошига келди. Булар нима иш қилса, ул ҳам қила берди. Салимбек қўлиға ўқ ёсин тайёр қилуб, анга ўқ отмоқға ҳаракат қилди. Ҳамроҳлари манъ қилдилар, қабул қилмади. Ўқ отти, ўқ келиб

одам ёввойисига тегиб эрди, ул бирдан ҳайқируб шавқун солуб, ирғиб бориб, Салимбекни икки бўлуб, андин йўлдошларини барчасини ҳалок этуб, ул одам ёввойиси ўз маконига ёнди. Тўра ани кўруб тангри иззу Жалға шукр ва сано юборди. Андин ўзини ишқил узра бир ҳила била олиб, ярим кечағача йўл юрди. Бир гўристонга келди. Кўрдиким, соғананда чирог ёниб туруб. Андин бир қизни ўлиқини бир йигит олиб қошига қўйуб, ўзи орқаси бирла деворға суяниб, ўлтуруб, зор-зор йиғлаб айтур, эй жону жаҳоним, сен ўлик, мен тирик, сениз менга тириклик керак эмас. Тўра билдиким, ошиқдур. Аммо, йигит ҳам кўб чиройлик эрди, йиғлаб бу назмни дерким:

*Йўлдошим эдинг, бу йўлда, эй моҳ,
Йўлдошни қўйуб, кетарму ҳамроҳ?!
Бедорлиққа кетурмадине тоб,
Шахло кўзинг ўлди майли тоб.
Тун сан эдинг мани чирогим,
Раҳм эт, мани кўб юракда доғим.
Сен мурда бўлуб ер остидасан,
Ер узра нечук тирик юрай мен?
Ишқ ўтиға ўртаб, куйубман,
Сениз ушбу жондин тўйубман,
Ўлмак манга яхшидур бу дамдин,
Тоқат манга қолмади бу ғамдин.
Кокиллари жонимни тузоғи,
Бўлдим асир зулфи боғи.*

Алқисса, Шохрух тўра назар қилиб туруб эрди, ул йигит ўлтурган вақтида қиз бурнидин неча қатра қон томуб, қимирлаб сўзға келди. Ул йигит кўрқуб қочти. Тўра айди, эй йигит қочмағил, маъшукангдин кўрқмағил. Йигит ҳайратда тўхтади. Тўра айди, келғил, мани бойлуқларимни ешғил, бу қиз ракик сакта дардиға гирифторм бўлгон экан, тангри таоло шифо ато қилди, нечук ошиқ киши маъшукдин кўрқар? Йигит келиб, Шохрухни ешуб, бўшотуб қўйди. Тўра андин сўрдиким, қайдин бўлурсан, деб. Йигит айди, Оҳангарон қариясиндин, ўзум насли Кова оҳангардин бўлурман. Кованинг ўрни Исфиҳондин эрди. Йигит айди, бу қария улуғини қизидур, мани мунга шавқу завқим бўлур эрди, қазора муни ўлди деб эшитиб, тоб-тоқат қилолмай, қабриға келдим, оллоҳ ал ҳамд,¹ эмди муни ҳаёт тобтим. Андин кейин йигит Шохрух тўра ном-нишонини сўради. Тўра анга қасам берди, кишиға айтмағил деб. Ул йигит анда қасам ичти. Тўра воқеани анга бир-бир баён қилди. Андин кейин ул йигит тўрани ўз юртиға олиб борди. Арбобға қизини ракик сактадин тирилуб келгани маълум бўлуб, югуруб хурсандлигдин ул йигитға қизини никоҳ қилуб берди. Шохрух тўра неча кунлар анда бўлди. Иттифоқо, бир кеча тўра Исфиҳон сариға сайрга чиқуб, саҳарғача йўл юруб, бир жойга келуб эрди,

¹ Худого шукр.

икки ғуломжўши бир йигитни ариқ ёқосинда йиғочга боғлаб, бошига арра қўйуб, арраламакда эрди. Ул айди, эй қуллар, берган тузимиз андешасини қилуб, манга жафо қилманг, деб нола била йиғлар эрди. Ул йигит хушрўйлиқига : «Темурномаи форси»ни соҳиби хожа Абдуллоҳ Хотифий неча байт айтиб эрдилар. Мазмуни булдур:

*Оё, сомия эрсанг сўзумни эшит,
Оёғ-қўли боғлу гўзал бир йигит.
Қуёшдек юзи, кўзи чўлфон каби,
Оқиб ёшлари юзга маржон каби.
Қошинда икки қул қора ранги бил.
Қўлга арра олиб икки занги бил.
Йиғочга боғлаб у эрни икков,
Боши узра арра қўйуб икки ёв
Анга арра солса чунон Зикриё.
Йигит йиғлаб айтур эди, ё худо,
Нажотимни бергил мани бу замон,
Сизиндим санга, эй худои жаҳон.*

Алқисса, Шоҳрух тўра анинг холини кўруб, ғайрати келуб, югуруб бориб, бирини яроғи била икки бўлуб эрди, андин кейин бири қочти. Ани ҳам тош била уруб, ҳалок қилди. Аммо йигит ўзидин кетуб, эрди, соатидин кейин эси ўзига келди. Тўра кўрдиким, арра анинг бошини бир нардасига таъсир қилибдур. Шоҳрух тўра бойлуқларини ешуб, бошини жароҳатини боғлаб қўйди. Андин сўрдиким, эй нозанин йигит, ким бўлурсан? Йигит айди, аввал ўзингни айғил, кимдурсан, мани бу шиддин нажот бердинг, тангри таоло санга жазои касир берсун. Тўра кўрқуб жомни томдин ташлағандек бўлмасун деб айтмади. Сан аввал айғил, деди. Ахир, икковлари ҳам айтмади. Аввали шулки, бир-биримизни ҳақиқатимиздин хабардор бўлмайлуқ, бир-биримизни отимизни билмаганимиз хўб. Аммо айди: бир чаккага борайлук, тонг яқиндур. Тўра айди, ман мусофирман, маконим йўқдур. Ул йигит айди: шул ердаги соғанан эски ичра ухлаюрман, сан бу кун Исфиҳон ичра бозорга бориб, топчилар растасига киргил. Анда ибн Имод отлиғ бир шоир киши бор. Ўзи кўп бой, ганидур, тош тарашлаб ўлтурур, анда туруб анинг орқасидин кечқурун ҳовлисиға боргил. Анинг эшикига тош била ургил, чиқуб сани ҳар нима ҳақорат қилса, қабул қилгил.

Алқисса, Шоҳрух тўра йигитни горга қўйуб, ўзи Исфиҳон шаҳриға келуб, ани сўроглаб, бозордин топмай, ҳовлисиға келуб, эшикини топти. Йигит деганидек, тош била андоғ урдиким, ногоҳ бир киши, соқоли оқ, келуб шиддат била сиёсат қилуб, таёқ била тўрани икки-уч уруб сўнгаклари сингудек бўлди, хоҳладики, бул ҳам урса. Лекин йигитни сўзи хотириға келуб, таваққуф қилди. Яна ул қари киши не сабабдин мани эшикимни тош била урурсан деб, қулиға буюруб, ҳовлисиға олиб кирди. Халқ келуб тўраға шафёъ бўлдилар, қабул қилмади. Тўра ичкариға кирса қимматбахо

нимарсалардин полослар солибдур. Ул қари киши тўраға айди, эй нозанин йигит, маъзур тутғил ҳарна санга дедим. Эмди манга келтурган хабарингни айғил. Тўра анга воқеани бир-бир баён қилди. Қари киши тўранинг отини сўради. Ул йигит била ман иккимиз отимизни бир-биримизға айтмаслиқга аҳд қилдук. Анда қари киши айди, борғил кечи бирла ани келтурғил, анинг сабабидин иншооллоҳ сен ҳам соҳиби жоҳ бўлғайсан. Андин кейин тўра бориб, ул йигит била ибн Имод уйиға келдилар. Анда дафъи ғам учун «Шоҳнома»и Фирдавсийни мутолаа қилдилар. Андин кейин Шоҳрух тўра йигитға айди, марҳам бўлса эрди, жароҳатингға қўёр эрдим. Анда тўраға буюрди, бозорға бориб, сабзавор дўкони қайси деб сўрағил, анда бир кўзи кўр, сувар киши бордур, Анинг бирла мусофиҳа қилуб, қўлини сиққил. Ул кишини отлари Мавлоно Табибдур, санга марҳам бергайлар. Андин кейин тўра бозорға бориб, ул сувар кишини топти. Анинг била мусофиҳа қилди, ул ичкариға олиб кириб, ҳол ва аҳволдин сўрадилар. Тўра воқеани баён қилди. Муни эшитуб, филҳол, йиғлаб, тўрадин марҳам беруб юборди. Андин кейин яна йигит тўраға чўнтакидин бир лаълни олиб берди, айди: жавоҳир бозориға борғил, Мавлоно Қутбиддин Розий кимдурлар, деб сўргил. Агар топсанг, ул кишиға ушбу лаълни бергил. Ул зоти боборакот бу лаълни танусалар, санга кўб олтун берсалар керак: Андин кейин лаълни ул зоти боборакотнинг қошлариға олиб борди. Ул киши тўрани уйлариға олиб келуб айдилар, эй гўзал йигит, бу лаълни кимдин келтурган бўлсанг, они танидум. Алҳамдулилло, хануз ул тирик экан, деб кўб-кўб олтулар бериб юбордилар. Тўра олтуларни келтуруб топшурдилар, яна ул йигит айди, эмди Мавлоно Музаффар Варзийнинг қошлариға боргил, ул киши варзийлар карвонсаро-йиндадур, аммо шоирлиғда Ҳоқоний Сонийдур дерлар, ҳеч шуаро бирортаси ул кишининг назарида писанд эмас. Ул зотнинг шеърларини киши фаҳм қилмаганидин девонларини сувға ташлаб эрдилар. Ушбу байти форсий ул кишининг асариндандур.

Назм :

*То ман дийну зулфи парози чин ту дидам,
Ҳар як зики ҳариф назирфат надидам.*

Эмди ул зот ёнида ўлтуруб, тизларини босғил. Андин кейин тўра ул саройға келди. Мавлоно Музаффар била мулоқот бўлиб, тизларини бости. Ул зот кўб шуҳи чолок таъб эрдилар, филҳол, туруб, тўрани уйлариға келтуруб, бош-оёғ либос бериб, зиёфат қилдилар. Шоҳрух тўра яна андин ёнуб келди. Анинг бошини кўрдиким, соғайибдур, андин кейин бир хат ёзиб тўрадин Саййид Неъматуллони хонақоҳлариға юборди. Тўра келуб хонақоҳ ичра кирдиким, бир қари киши соқоллари оқ, нуроний киши хонақоҳда ўлтурубдурлар. Хатни келтуруб ул зоти боборакотға бериб таъзим ила қўлини алиф-лом қилуб турди. Ул киши хатни ўқуб, тангри таолоға шўғру сано айдилар, тўра бирла уйлариға келуб, етти

эшикдин ичкарига кирдилар. Айдилар, эй кутлуг меҳмон, сабр қилурсан, сани зиёфат қилурман. Келтирган хатингни жавобини ёзиб берурман, деб. Полос солинган. Саййид ош ва таом келтурмоқга муқаййид бўлдилар. Тўра ўлтуруб эрди. Мавлоно Имом ва Мавлоно Табиб ва Мавлоно Варзий Саййид Неъматулло қониларига келавердилар. Барчалари Саййидни зиёрат қилдилар. Ул уйни тўрт эшики бор эрди. Неча-неча азизлар келуб, ул уй ичра тўрт юз киши бўлдилар, тўра хайрон бўлуб, таажжуб бармоқин тишлаб, айди: эй Саййид афандим, мунда нима маъни бор? Саййид айдилар, келтурган хатингни жавоби шул турур. Тўра, филҳол, туруб йигит қошига келуб, кўрган воқеасини анга айди. Ул айди, тургил, иккаламиз ул ерга борурмиз, деди. Иккаласи қўшулуб Саййид Неъматулло ҳовлиларига келдилар. Ул кишилар барчаси бул йигитни ўртага олиб, тавоф қилдилар, кўб олтуларни нисор қилдилар. Шохрух тўрага айди, бу тиллоларни олгил, нечукким, мани сабабимдин кўб ранжу меҳнатлар тортинг. Баракалло, сани баҳодуригингга. Тўра айди, эй қардош жоним, ман бу ишларни тангри иззу жал йўлига қилдим, сизлардин мани таъмаим йўқтур, деди. Анда ул турган халойиқ барчалари тўранинг ҳимматиға таҳсин ва офаринлар қилдилар. Анда ул айди, нозанин йигит, неча вақтдин бери иккаламиз тануш бўлуб, қардош бўлдук, нима бўладур отингни маълум қилсанг? Тўра айди, аввал сан айгил. Ул йигит айди, мани билсанг отим Султон Зайнобиддин шох Шужоъ ўғлидурман, булар мани хуруж қилмоғимға рафоқат қилгон кишилардур, отамиз қариб қолгон кишидурлар, оғам бор, онинг оти Султон Маҳмуддур. Отам мани оғам бирла Исфиҳон сақлуסיға, яъни чегарасига юбориб эрди, Амир Темур бул тарафға келурмин деб. Ман хаёл қилдим оғамни ўлдуруб отам ўрниға султон бўлсам деб. Мундин оғам хабар топуб, мани ушлаб, қийноқ қилдилар. Мани Исфиҳон акобирларига мурувватим бор эрди. Андин кейин мани икки қулға буюруб, бир чаккаға олиб бориб, мани бойлаб, бошимға арра қўйуб, арралаб ўлдурмоқда эрди, сан келуб ул балодин мани нажот бердинг. Эмди яна хуруж қилмоқға ҳаракат қилурман, келгил, манга қандай кишидурсан, маълум қилгил, на ишда юурсан, айгил. Тўра анга сивогорлиқ қилуб айди, ман Соҳиб хидоят ўғли бўлурман, отам Амир Темурға шайх ул исломдур. Ман отам билла андак ҳодисадин араз қилуб, ҳаж қилмоқ орзусида борурман. Мани отим Жалолиддиндур. Султон Зайнобиддин мунни эшитуб, кўб навозишлар қилуб, ҳурмат қилди. Андин кейин Амир Темур воқеасиндин, анинг ўғилларин кайфиятидин ва сипоҳларини аҳволидин сўрди. Тўра айди, Амир Темур адолатлигини ўзига дарбар алгондур. Анинг ўғилларининг ҳар бирини сўрсанг хислат ва фазилати андоғдурки, улуг ўғли Мирзо Жаҳонгир тўра кўб соҳиб эҳсон эрди. Ул вафот тошти. Андин кейин Мирзо Умаршайх тўра ўз замонини олим ва фозилидур. Андин кейин Мироншоҳ тўра соҳиб ишратдур, андин кейин кенжаси Мирзо Шохрух тўра соҳиб шижоат, баҳодур турур. Ман Самарқандда Шохрух тўра бирла кураш олур эдим. Шаҳзода тўранинг сўзиға кулуб юборди. Навкарларига қараб дедиким, сизларда ҳам куч ва қувват борму?

Ҳар қайсилари ўз кучларини зўрлиқларини таъриф қила бошлаб эрдилар, яна тўрага сан нима деурсан, деди. Тўра айди, мани назаримға булар чумолича кўрунмас. Шаҳзода мунни сўзиға ғайрати келуб, ман билла кураш олурмусан, деди. Тўра айди, хайю хай, эй афандим, сиз бу вилоятларни шаҳзодаси бўлурсиз, ман бир бечора гурбатда қолгон кишидурман. Агар сиз мани йиқитсангиз ҳеч айб йўқтур, ва илло, йиқилсангиз мани ҳалокатға етқузурсиз. Ман хавф қилурман. Шаҳзода аҳд қилдиким, ҳаргиз мундоғ ишни қилмағайман, чунки мани ҳақимға кўб яхшилиқ қилдинг, ман сани хизматингни адо қилолмасман деб.

Алқисса, шаҳзода қўймайин икковлари курашға муқаййид бўлдилар. Соатидин кейин шаҳзодани Мирзо Шохрух тўра кўтариб, андоғ урдиким, барча кўрганлар ҳайрат бармоқин тишладилар. Шаҳзода камоли қахридин аччиғи келуб, буюрдиким, бу мусофирни ўлдулинг деб. Саййид Неъматулло филҳол туруб манъ қилдилар, айдилар, эй шаҳзода, аҳдингни синдурмагилки, бу санга айби қуллийдур, олам барчасиға пазидинг ёмонлиқға йиртилур, эронлар иши бу эмас, бу йигитни қилгон яхшилигини асло хотирингдин юбормагил, дедилар. Ўртада неча кунлар ўтгандин кейин, бир кеча айди: одам борму, айёрлиқ билла мани оғамнинг бошини келтурса? Ҳеч кимдин овоз чиқмади, тўра иргиб туруб, таъзим қилуб, фотиҳа талаб қилди. Ул кеча тўра ўрда сариға келуб, ухлаб ётган ериға девордин тушуб бориб, ҳарамига келуб, султон Маҳмуд кўксига минуб, уйготиб, бошин талаб қилуб, кесуб, султон Зайнобиддин қошиға келтурди. Шаҳзода бошни кўруб, ўрниндин бир сакраб ўлтурди. Тонгла халқ хабар топиб, хайрон бўлдилар, кимни тўра кўтариб ва кимни салтанат тахтиға ўтқузсалар?! Анда султон Зайнобиддин карнай торттуруб, умаро, бекларни йиғуб, тахт узра қарор олди. Шохрух тўрага юқори мақомдин ўрун кўрсатти. Неча кун ўтгандин кейин хабар эшитилдиким, Амир Темурни Марвда Меҳдаб Лўр ўлдурубдур деб. Мунни англаб тўра йиғлайверди. Султон анинг сабабини сўрди, айтмади. Тўра хафа бўлуб, доим ғам ва қайғуда бўлди. Мунинг сирини билмакға Саййид Неъматулло айдилар, киши бўлса, бойқушини юракинни келтурса, анда хосияти бордур. Филҳол, ани топуб келтурдилар. Тўра ухлаб ётган вақтида ул юракин кўксига қўйдилар. Анда уйқусираб ўзини Амир Темур ўғли Шохрух тўра эканлигини сўзлайверди. Барча билдиларким, бу мусофир йигит, жулуси айвонлиғда, асволи кайвонлиқда Амир Темурни ўғлидур. Тўрани барҳам бермоқнинг пойниға туштиллар. Тўра буларни феъл-атворини англаб, бир кечаси билла қочиб, отасини хизматиға, Амир Соҳибқирон қошиға келди.

Бу, мунда турсун, эмди сўзни Тўхтамишхон подшоҳдин эшитмак керак.

БУ ДОСТОНДА ДАШТИ ҚИПЧОҚ УЗРА ТЎХТАМИШХОН
АМИР ТЕМУР ЎЛДИ ДЕБ ЭШИТИБ, МОВАРОУННАХР
ШАҲРЛАРИНИ УМИДИДА КЕЛУБ, САМАРҚАНДНИ
ҚАМОҒОНИНИ БАЕНИ

Аммо ровийлар андоғ ривоят қилурларким, Амир Соҳибқирон форс мамлакатларини барчасини мусаххара қилмоқ учун умаро ва беклар бирла Кенгаш қилуб, уч йилгача тахти ҳар қаерда бўлуб, қарор топмади.

Аммо Тўхтамишхон воқеаси бу эрдиким, Амир Темур Нишопурда оғу ичиб ўлубдур деб англади, аскарини жамъ қилуб, Мовароуннахр шаҳрларига от қўймоқ учун Давлатшайх амакиси ўғлон мартабасида эрди, анга Машваратга киши юборди. Ул Давлатшайх кўб ишга етук киши эрди, сабр қилсун деб манъ қилди. Яна ўзи қошига келуб, ул сўзнинг ҳақиқатини билгил, баъд отлангил, деди. Хон қабул қилмади. Аскар жамъ қилуб, отландилар, ахдларики, Амир Темур бирла қилуб, эрди, исён тоқига ёшурди. Хоразм этак тарафидин келуб, Бухорони талон қилди. Ул вақт Амир Темур ўлди деб, шоеъ бўлуб, Мовароуннахр шаҳрларини кўби қамалда эрди. Амир Чоқуни Соҳибқирон Самарқандга ҳоким қилуб қўйуб кетган эрди. Амир Чоқу Хонимчага тоға эрди. Хонимча аввал Тўхтамишга айттурилган эрди, баъзилар дерларким, қипчоқ аскари ўшул йили кўб жойларни тарож қилгон эрди. Хон Самарқанд даласига келуб, филҳол, амир Чоқуға нома юбориб, дедиким, тангри иззу жал тақдири бирла Амир Темур оламиғ фониийдин саройи боқийга интиқол қилубдур, хонимча(ни) кўб билурким, аввал манга айттурилгон эрди, манга беруб юборсун. Яна сўзум, қавми ҳукамода бу юртларни ўзбак олур деган. Бу мамлакатларга ман мустаҳиқ бўлурман, деб.

Анда амир Чоқу бу сўзни эшитуб, элчини таёқлаб уруб, ўлгудек қилуб, Тўхтамишхон номаъқул дебдур, агар Соҳибқирон ўлган бўлса ҳам, ҳар бир ўгли арслон ва қофлон кабидур, деб ура-ура шаҳардин чиқориб юбордилар. Аммо Хонимча англадиким, Тўхтамишхон ани талаб қилубдур, деб. Амир Чоқу тоғасини чорлаб айди, тоғажоним, ман заифанинг сизга андак машваратим бор. Кенгашим шулки, манга хон талаб бўлмиш, ман ҳам анга талаб бўлуб, бир чўридан нома юбориб, ани уйимга таклиф қилиб келтуруб, душманни барҳам урайлук дерман. Соҳибқирон албатта келур, ҳамиятлик кишидур, деди. Бу сўз амир Чоқуға кўб маъқул ўлди. Филҳол, бир чўридин нома ёзди, Тўхтамишхонга дедиким, эй хон афандим, ман ҳам сизга толиба ва ошиқакурман. Нима бўладурким, ман заифаи мастуранининг ҳовлимга қадами муборакни тегурсангиз, изингиз тўтиёсини кўзларимга даво қилсангиз, яна сўзум шулки, бул ерга келсангиз, амир Чоқуни хийла бирла барҳам берсак, бўлмаса, асирларини олиб кетсалар, нома тамом, вассалом, деб бир чўри чобукдин юборди. Ул чўри тезлик бирла кўргон тенукидин чиқуб, бир ўзбак оломонга айди, мани, хон қошига олуб боргил, маъшуқа тарафидин келгон элчидурман. Андин оломон била Тўхтамишхон қошига келди. Кўрсаким, хон

курси узра ўлтурубдур, олдида ҳофизлар савт ва садолар бирлан ўқуб ўлтурурлар. Хон кўруб оломонга айди, муну ўлжадин тушурдунгму? Оломон айди, оре, тақсир афандим, бу чўри хоннинг маъшукаси Хонимча қошидин келган элчимаан дейдур. Чўри, филҳол, хатни чиқориб берди. Хон мутолаа қилуб, Хонимчани олдига бормоқни қасдида бўлки. Беклар манъ қилдилар. Ахир амакиси Давлатшайхни келтуруб, хатни анинг қўлига берди. Ул муну мазмунини билуб, айди, мабодо талбис бўлмасун, аввал махрамлардин бир кишини юборгил, аммо чўри мунда турсун, кўргил воқеа нима бўладур?!

Хонга бу сўз маъқул бўлди. Қулларидин бирини ўз суратида қилуб юборди. Кечаси бирла ғулум Хонимча эшикига келуб, ўзини маълум қилди, ана, ман Тўхтамишхон бўлурман, деди. Даричани очтилар, қадам қўйиши бирла ҳалокатга етқуздилар. Чироғ ёқиб кўрсалар, Тўхтамишхон эмас, бу қилгон хийла фойда бермади. Эртаси хон билдиким, талбис экан. Амакисини зийраклигига таҳсин қилди. Чўрини ўлдурдилар. Андин кейин Давлатшайх тўрт юз кишига буюрдиким, ўт-ўтин кўтариб, яроғларни беркитуб Самарқанд ичра Низом ул мулк мадрасасига бирин-бирин боринглар, анда киши йўқтур, бизлар ярим кеча била шаҳар дарвозасига борурмиз, сизлар ичкаридин, биз ташқаридин бўлуб, иншооллох, дарвозани очиб кирурмиз деди. Филҳол, тўрт юз киши ўтунчи суратида бўлуб, аслаха-яроғларни ўтун ичра беркитуб, ўшул эски мадрасага келуб жамъ бўлдилар. Ярим кеча била Тўхтамишхон бул тарафдин Самарқанд дарвозасига от қўйуб, шавқун қилуб боравердилар. Амир Чоқу буларни дафъига муқаййид бўлуб эрди, ногоҳ карнай овози шаҳар ичидаги ўтунчилардин чиқаверди. Ул кеча Самарқанд ичра шўришлар бўлуб, қиёмати сағир бўлди. Одамлар том узра чиқуб, «оллоҳи акбар» деб фарёд қилурдилар. Қипчоқлардин ҳам «оллоҳу акбар» овози чиқар эрди. Амир Чоқу кўрдиким, иш қўлдин кетти, қул, чўриларини олуб, Хонимча билан игначилар дарвозасидин Ургут йўли била қочиб, Шаҳрисабз ичра Оқсаройга келуб тушти. Ахли Самарқанд кўрсаларким, шаҳар хароб бўлгудек. Замон-замон Тўхтамишхон замони, омон, деб шавқун қилаверди. Ул кун Хон Соҳибқирон тахти узра чиқуб, Соҳибқирон жамъи хазиналарини олиб, Дашти Қипчоқга юборди. Ўзбак ёмонлари ҳар уйга, кириб фасод қилар эди. Одамлар бориб хонга арз қилдилар. Ул Давлатшайх амакисига айди. Ул, қўявер, сипоҳлар санга кўнгул боғласун, деб фуқаро арзини тингламади.

Андин келуб Шаҳрисабзни қамадилар. Шаҳрисабз одамлари амир Чоқуға кўрунуш қилдилар. Шаҳар халқи кўб сиқилди. Хонимча яна тадбирнома қилуб юборди. Айдиким, аввалги нома элтгон чўридин асло хабар келмади. Сиз юборган одамни амир Чоқу хабар топуб ўлдурубдур, манга талаб бўлсалар, нима сабабдин манга хабар юбормайлар, Амир Темур албатта ўлганлиги маълум. Эмди, иложи бўлса ўзум ул кишининг хизматларига борурман. Агар бу шаҳар қамоғда бўлса, мани чиқмоғим кўб қийиндур. Лекин бу сўзни кишига изҳор қилмасунлар, нечунким, бу иш халқга шуҳрат тобмасун.

Хон бу сўзни англаб ўшул кун Самарқандга қайтмоқ бўлди. Сипоҳлар айди, тақсир хоним, нечун бу шаҳар сиқилган вақтда ёндингиз? Хон асло гапурмади, айтган сўзи шул бўлдиким, Шахрисабзга ҳеч ким қолмасун деб. Самарқандга келди. Амир Чоку хоннинг кетганини билуб, Шахрисабздин Хонимчани олиб Қаршига келди. Кейин хон билдиким, бул ҳам тадбир экан. Хон филҳол кўшун олуб, Қаршига етуб келди. Қаршини қамаб, ҳолини танг қилдилар. Анда Қаршини ҳокими, амир Чоку қардошин ўғли Саидбек эрди. Ул айди, эй амаки жоним, то сиз ва биз саломат бормиз, Бухорои шарифга борайлук, шоядки, Амир Соҳибқирон Бухорога келсалар. Анда Хонимча эркак либосини кийуб, амир Чоку била Бухорога кеттилар. Саидбек Келиф йўли била бул ҳам кетти. Қарши халқи хонга кўриниш бердилар. Хон сўрди, бекларинг қаён кетти? Булар айди, хабаримиз йўқ, лекин гумон қилурмиз Келиф йўли бирла Бухорога кетгандур.

Хон отлануб Саидбекни Қаллаҳон мавзёида топти. Саидбек кўб зойир йигит эрди. Хон қирқ киши била они йўлини олди. Билдиким, Хонимча Бухорога кетубдур. Саидбек бир тарафга чиқуб ўқ отаверди. Ҳар ўқ отганда неча киши ўлди. Андин кейин ўқи тамом бўлди. Кейин қилич бирла жанг қилди, охир, қилич ҳам синди. Анда бир кеча ва кундуз ўзи жанг ва жадал қилди, жанг қилиб андин кейин ўзи шаҳид бўлди. Ҳаргиз мундоғ баҳодур йигитни киши кўрмаган эрди. Хон келуб, Қаршини ўзига тобеъ қилуб, андин кейин Бухорога юзланди. Амир Чоку Бухорога дохил бўлгондин кейин йигирма кунда қипчоқ сипоҳлари етиб келиб, Бухоро қирқ кун қамалда бўлди. Амир Чоку Самарқанд ва Шахрисабз ва Қарши ва Бухорогача келиб, олти ой қипчоқ аскарлари бирла жанг қилди.

Алқисса, бир кун Хонимча яна бир тадбирни ўйлаб топти. Амир Чокуни чақириб айди, эй тоғажоним, албатта Амир Темур Соҳибқирон келурлар. Тўхтамиш хонга ҳам Амир Соҳибқиронни ҳаётлиқи маълум бўлсун эмиш. Эмди бир кишини топқайсизки, Хуросон тилида сўзлагай. Анга бир хат қилиб берсак, мирзо Сайфиддинни хатидек бўлса, аммо, анга бир ҳориғон ва чарчағон от топуб берсангиз. Ул бир қишлоқдин чиқиб Бухорога қараб келаверса, албатта хонни қўлига тушуб хатни очиб кўргай.

Бу сўз амир Чокуга кўб маъқул бўлди. Филҳол, Хонимча андин кейин ўлтуруб, Амир Соҳибқирон тилидин амир Чокуга нома ёзди. Амир Соҳибқиронни мухрини хонимча қути ичра сақлаб қўйган эрди. Номани охирига босиб, печатлаб, ул мазкур кишини қўлига берди. Андин кейин ул одам йўлга равона бўлди. Неча манзил йўл юруб, кечи бирла Қорақўл мавзёига бориб, андин Бухорога қайтиб, адошқон кишидек, Бухорони дарвозасини сўраб келаверди. Иттифоқо, қипчоқ қоровуллари кўруб, ани маҳкам тутуб, ёнларини ва қўйиларини ва чўнтақларини кавлаб, хатни топуб, хонни қошига келтурдилар. Номани мазмуни бул эрдиким: «Алҳамдулилло таолоға, дуруд расул алайҳиссаломға. Андин кейин айтибдурким, эй амир Чоку, эшиттимким, Тўхтамиш хон келиб, Самарқанд — пойтахти олиб, Бухоро шаҳри қамалда эмиш.

Эмди они тадбир била ўзга ерга юбормай сақлангиз, иншооллох, бизлар бу кун ё эртагача етиб борурмиз.

Номани ўқуб тамом қилур-қилмас, Амир Соҳибқиронни дабдабасидин кўрқуб, Бухорони саҳросидин беадад ва беҳисоб кўшун била қипчоқлар қочиб кеттилар. Хонимчани қилгон тадбирини Бухоро халқини жонлари тинчиб, хузурда бўлдилар.

Эмди сўзни Амир Темур Соҳибқирондин эшитмак керак.

Амир Соҳибқирон Марвга келиб, Тўхтамишхон Мовароуннаҳр шаҳарларини олиб, Бухорои шариф қамалда бўлгонини эшиттилар. Аскарлардин минг йигит баҳодур ва паҳлавонларни ажратиб олиб, қолган аскарларни Мирзо Умаршайх тўра фарзандига топшуруб, айдилар: Эй ўғлум, сан тўғри йўлдин боравер, ман ўзга тарафдин бориб, қипчоқларни йўлини тўсгайман деб, дашт саҳрога қараб юзландилар. Неча манзил йўл юруб, андин кейин Соҳибқирон Хоразм шаҳрини этакидин келиб, денгиздин ўтуб, бир тоғни устига чиқиб, ул ерга Мирзо Шоҳрух тўра ўғулларини қоровул қилдилар. Анда Шоҳрух тўрани мулозимлари икки кишини топуб келтурдилар. Икковидин тўра сўз сўради, иккови айдики, биз Тўхтамишхон подшоҳни сипоҳларидин бўлурмиз деб. Мовароуннаҳр воқеасини аввалдин охиригача Шоҳрух тўрага бир-бир баён қилди. Шул ҳолда тоғ устида туруб қипчоқ аскарини кўрдиларким, бир жомаъа оқ чодир ичра ўлтурубдурлар. Тўра сўрадики, улар кимдур? Иккала сипоҳ айдики, алар асира хотунлардур, ҳар манзилга бориб ухласалар асирларни атрофга қўйуб, уйқуға борурлар. Аммо Тўхтамишхонни ўзи денгиз ёқасида ўлтурубдур. Мирзо Шоҳрух тўра, филҳол, бориб Амир Соҳибқиронни бу сирдин огоҳ қилди. Амир Соҳибқирон дарҳол кечаси бирла отлануб аскарлар била қипчоқ аскарини тефасига етиб келдилар. Сипоҳлар айди, ҳоло, шабихун урайлук. Амир Соҳибқирон айдилар, йўқ, чунки асирлар бор, алар оёқ остида қолурлар. Амир айдилар, бир киши бўлса, яёвлиқ ҳолда ёв ичра бориб келса. Анда ҳеч ким кўрқуб бормади. Ўлолож, Амирни ўзлари яёв бўлуб бордилар. Бориб кўрсаларким, барчалари уйқуда ётур. Асирлардин бир эр, бир хотунни уйғотиб, бойлуқларини ешиб, айдиларки, мен Амир Темур бўлурман. Ул кеча секин-секин тўрт минг кишини қайдини ешиб, бирдан қоча бошладилар. Қипчоқни сипоҳлари уйғониб, бирдан асирлар қочти деб, шавқун қила бошлади. Асирлар билдиким, Амир Темур Соҳибқирон келубдур. Андин кейин давлат — давлат, Амир Темур деб гавго қилдилар. Андин кейин Тўхтамишхонга хабар бердилар, асирлар хуруж қилди деб. Хон манзур қилмай, кулди. Бул тарафдин чигатой сипоҳлари гавғони эшитиб, Амирға нима бўлди деб қайғуда эрдилар.

Ушул вақт Амир Соҳибқирон етиб келдилар. Айдилар, қарнай тортинглар, деб амр қилдилар. Андин кейин ҳар ким ўз-ўзидин давлат-давлат Амир Темур деб шавқун қилавердилар. Кейин Тўхтамишхон бетаҳқиқ билдиким, Амир Темур келибдур. Филҳол, ўзини денгизга ташлади. Андин кейин Тўхтамишхонни бу ҳолда кўшунлари кўруб, отни ёлига ёпушуб булар ҳам ташлади.

Қўшунлардин кўб-кўб денгизда халок бўдилар. Тўхтамишхон денгиздин чиқиб қочиб Дашти Қипчоққа кетти. Орқасидин Шохруҳ тўра беадад, беҳисоб кўшун бирла қувлаб, Дашти Қипчоққа юз қўйдилар. Амир Соҳибқирон Хонимча тадбир била Тўхтамишхонга неча мартаба нома ёзганини асирлардин эшитти. Бу қилгон ишлари Амирга нисанд бўлмади балки ҳамиятдин хафа бўлуб, хоқимлигини амир Боязид жалоийрга бериб, амир Чокунни хажга юборди. Чунки Хонимчани сиррини билар эрди. Жамъи қул, чўриларини Улжой Туркон, яъни Камол хонимга тоншурди. Хонимчага ҳеч нимарса бермади. Улжой Туркон ҳар кун Хонимчага бир вақт таъом берур эрди. Андин кейин Амир Темур Соҳибқирон Мирзо Умаршайх тўра фарзандига нома юборди, андинки, аскарларини тез келтуривалким, Дашти Қипчоққа борурмиз.

Ровийлар андоғ ривоят келтурларким, Амир Темур Соҳибқирон уч йил Эронга бориб, ул мамлакатларини мусаххара қилиб қайтиб келиб, нафас олмай, балки Ватанига кирмай, аҳли аёлини кўрмай, отланиб денгиз ёқосига келди. Ҳар жонибга аскар жамъ қилмоққа киши юборди. Икболтини келганлиги шунақим, ҳеч ким сўзини рад қилолмас эрди. Андин кейин Мирзо Умаршайх тўра беадад аскар бирла етиб келди. Андин кейин ором ва қарор олмай, Дашти Қипчоққа равона бўдилар. Икки ярам йилда ўрус вилоятигача бордилар. Ҳар бир кишида икки саноч, икки киши бир тевага миниб, арра, теша, петмон, бед, чочқу, болталар олиб Сирдарёсини ёқосига бораверсуни, эмди сўзни Улжой Туркон, яъни Камол хонимдин эшитмак керак.

Амир Темур Соҳибқирон жамъи қул, чўри, аркони давлатни Хонимчадин олиб, Камол хонимга бергандан кейин Амир Темур Соҳибқирон шаҳри зулумот бориб, олгандан кейин ўрус мамлакатларини фатҳ айлаб келгунча Самарқанд шаҳрига Хиндустондин олиб келган олтуиларни харажат қилиб, бир мадрасаи олий бино қилдурдилар. Физзамоша Мадрасаи Хоним дерлар.

Алқисса, ўн икки миш одамга яқин анинг иморатиға ишладилар. Манриқ тарафиға кўрувущ хона тортиб бердилар ва неча усталар ва неча тош тарошлар, ишик, қизил, кўк, сариг, оқ, қора, ҳар хил рангда гунбаз ва куббаларини бўёб, неча йил ва неча замонларда андоғ тартибда ишлат бердиларким, они васфи газал бирла айтидур.

Н а з м:

*Қачон шарофат ила мадраса чу бўлди азгур,
Ер ила тенг бўлдибон тоқи Кисро, барча қасур.
Шисваи рифъати андоғким, манзури Ваҳром,
Фалакни рутбаси олдиди ерта сифла турур,
Камоли ҳусн ила айван, тоқ, зар шипти,
Бу манзара олоидикия тоби ил қабиҳ гугур.
Жалол қалъасидек қиссира илг нештоқи,
Айтуб нечукки, Сулаймонни тахтидек машхур.
Чу ерни бошига тож эрди тош, ҳар оиловор,
Нечукки, ерни баландида бўлди бул маъмур.*

*Чиқордилар они тадриж ила ҳавога баланд,
Етар бўсағасиға зиналарни қилса убур.
Қурилди анга эшик бирла гунбази олий,
Сафо ва сайқалидин ким, қўнолмас анда туюр.
Неча тафаккур ила анга ақли меъмори,
Етолмади они кунжиға ақл ўлуб маъзур.
Топуб ҳужралари рангу зеб, оройиш,
Қуёш анваридин равшан ўлди, ўйла дуҳур.
Чу сақф узра чекилгон тош матласин,
Чеколмас эрди алар бўлса Моңуу мағрур.
Йиғоч ясорида нажжор чунон сайқалини,
Сафода ўткариб кўзгудинким, эрди биллур
Демангким, кўзгу они ким, тилсими рангиндур,
Либос акси ила оламни рангиға кийкизур,
Дарича ҳужралари бўлди сунъ меъморий,
Қурулмағида у манзилға бўлдилар маъмур.*

Аммо, тарих саккиз юз ўн иккисида (1409 й.) таъмири тамом бўлуб, илм толиблари тавҳид илмини ўқимоққа мадрасаи олийга кируб таҳсил айладилар. Хоним аларга кўб-кўб авқофни таъйин қилиб, муҳайё айладилар. Толиби илмлар моҳазға мустағний бўлуб, илми мушқилот ва илми фикқиёт ва неча илмларга машғул бўлдилар. Ва бооллоҳ-ал тавфиқ.

Эмди сўзни Кошғарни саҳросидаги қалмоқлардин эшитмак керак.

БУ ДОСТОНДА МИРЗО СУЛТОН МУҲАММАД ТўРА ИБН МИРЗО ЖАҲОНГИР ТўРА ИБН АМИР ТЕМУРНИНГ ХУРУЖИ, АВВАЛ ХИТОЙНИНГ ЮРТИГА БОРИБ, АНДИН КЕЙИН ЯЪЖУЖ-МАЪЖУЖ САДДИНИ ВА ДАЖЖОЛНИ, АЖОЙИБ-ҒАРОЙИБЛАРНИ КўРУБ КЕЛГОННИ БАЕНИ

Эй ўқуғувчилар ва эшитгувчилар, илгари ара қилгон эрдимким, Мирзо Жаҳонгир тўра сафарга бориб, Мансур ибн Носир Хисрав малъун била жанг қилиб, ўлдуруб анинг Қойлиқ отлиг қизини олиб, бир кеча хилват қилиб, сандуқ ичра солиб, денгизга ташлаган эрди. Иттифоқо, ул денгиздин қалмоқлар бирини қўлиға тушти. Ул қиз ҳомиладор эрди, бир кеча хилват била туғуши яқин бўлуб, вақтисоати етиб, бир чиройлик ўғул туғди. Андин кейин пир қалмоқ асли зотини сўраб, Қўбканбек қўйди, Қойлиқ отини Султон Муҳаммад тўра қўйди. Ул пир қалмоқ тароқчи эрди, муни ўзига фарзанд қилиб, кўб тарбият қилди. Амир Темур Соҳибқирон келса, бу болани олдиға олиб борурман, албатта иззат топарман, дер эрди. Ушул вақтда Амир Темур Соҳибқирон андоғ шуҳрат топуб эрдиким, ҳар кун ҳар йқлимға овозаси борур эрдиким, онаси бешикдаги болаларига Амир Темур келди деса, қўрқуб йиғламай тўхтар эрди. Аммо Мирзо Жаҳонгир тўра Қойлиқни олғонини Амир

Соҳибқиронга айтган эрди. Ушал Султон Муҳаммад тўра етти ёшга борғонда Қойлиқ бир кун ўглини олдига чақириб, ақлини имтиҳон қилмоқ учун сўз сўради. Айди, эй нури айиним, сани ким яратган? Ўгли айди, еру кўкни, ой ва кун ва юлдузларни ким яратган бўлса, мани яратган ўшул зот турур. Билдиким, ақли расодур. Андин кейин мусулмончиликни ўргатти, ҳасаб ва пасабини билдурди. Бир кун пир қалмоқ айди, ман қалмоқларни каъбасига борурман, деди. Султон Муҳаммад тўра айди, мен ҳам ҳамроҳ бўлуб борурман, деди. Ўшул вақт ўн беш ёшқа кирган эрди. Пир қалмоқ била шайх Лўлу, яъни ҳинду қалмоқни пири қабрига бордилар. Чингизхонни қабри ҳам ўшул ерда эрди. Кўрдиларким, иморатлари темурдин, ул иморат ичра қанча бутларни қўйубдур, барчаси Чингизхонни ота-бобосини суратидур. Қалмоқлар динида кўкни худойим деб, ота-онамиз халқимиз, дер эрдилар. Шундай силсила билан батнан баъда батнин¹ Одам Атога еткузур эрдилар, бизларни яратқувчи оталаримиз, оналаримиздур, агар булар бўлмаса, бизлар қайдин халқ бўлурмиз, дегайлар. Агар киши кўкни халқим, деб бу сўзларни айтса ул махзаби фило сифла ва даҳрийя ал-аёз било.

Алқисса, ул бутларни қалмоқлар каъба деб назрларини келтуруб зиёрат қилур эрдилар. Аммо ул иморат ичра аслаҳа ва яроғларни келтурмас эрди, нечунким, барча иморатлари темурдин эрди, анга ким яроғ бирла борса ўлдурур эрдилар. Султон Муҳаммад тўра бутхонани шайхига айди, мен бу кеча каъбаларингни ичида тонг отқунча истиқомат қилурман, қанча мундаоларим бордур, деб. У шайхларга бир нима берди. Андин кейин шайх бутхонани калидини берди. Султон Муҳаммад тўра очиб кирди. Ярим кеча бўлмай тўра ўрнидин туруб ҳар ердан нажосатлар топуб келтуруб деворларига суркаб, бутларни барчасини синдурди. Ногоҳ эртасига қалмоқлар бу ҳангомани кўруб, Султон Муҳаммад тўрани ўлдурмоқга қасд қилдилар, кўб жанг талотуб бўлди. Султон Муҳаммад тўра кўб қалмоқларни уруб, ҳалокатга еткуруб тамуғ казармасига юборди. Пир қалмоқ Султон Муҳаммад тўрага шафёъ бўлуб, кўб-кўб узр айтти, қабул қилмадилар. Ахир пир қалмоқларни расмида бу эрдиким, бир элдин бир кишини ўлдирсалар, иккинчи ўлдурмас эрдилар. Андин кейин Султон Муҳаммад тўрани қудуқга тошладилар, албатта мунда ҳалок бўлур деб. Кўнгилларини хотиржамъ қилуб, маконларига ёндилар. Қазора чўлдин бир жамоъа қофила юртига кетаётган вақтларида бул қудуқ тefасига тушуб, сув олиб ичмоқ учун қудуқни ичига қовға солдилар. Султон Муҳаммад тўра ўзини бир навъ қилуб қовғага олди. Андин кейин ер юзига чиқти. Карвонлар кўрдиким, гўзалликда биринчи йиғитчай навқирондур. Булар сўрдиларким, кимдурсан, мундоғ азобларга гирифтор бўлубсан? Ул айди, отим Султон Муҳаммад, Мирзо Жаҳонгир тўрани ўғлидурман, Амир Темур Соҳибқиронни набирасидурман, деди. Андин бошчиси Муҳаммад Ҳабиб эрди, бу сўзни эшитиб, филхол Амир Соҳибқиронни андешасини қилуб, Султон Муҳаммадга от бериб ва ҳам бош-оёғ либоси малуконо бериб, ўзига

¹ Регма-кет, силсила.

ҳамроҳ қилуболиб юрди. Қофила бошини бир неча чўрилари бор эрди. Чодир ичра қофилаларга ош ва таъом пишируб берар эрди. Тўрт юз тевага фақат таъом юклагон эрдилар. Султон Муҳаммад ўзига бир чодир таъйин қилди. Муҳаммад Ҳабибни чўриларидин бири Султон Муҳаммадни кўруб, анга ишқни ўти тегиб, кеча бирла Султон Муҳаммадни қошига келуб кўрсаким, уйқуда ётибдур. Андин кейин чўри секин уйғотиб, айди, эй жонимни роҳати, вой кўнглумни фароғати, нима бўладурки, мен чўрингни муҳаббат кучоғига олиб, куйган юраклар доғига марҳам этиб, висолинг боғига йўл берсанг?! Султон Муҳаммад тўра туз ҳақини риюя қилиб, ул чўридин қўл тортти. Чўри ёлбориб, илтижо қилаверди. Тўрани аччиғи келиб, бир уриб эрди, тиши синуб, оғзи тўла қон бўлди. Чўри ҳайрон бўлуб, нима қилурини билмай, лоилож, хожасини олдига бориб айди, бу ўгул мани фасад қилмоқга ҳаракат қилди, мен қабул қилмадим, ахир, уруб тишимни синдурди. Андин кейин хожа қайғуда бўлуб, иккинчи манзилга келгонда тўрага чодир бермади, туфроғ узра бош қўйуб, уйқуга кетти. Бир қулга буюрдиким, ани уруб, қувлаб юборгил, садқай тўразодалиқ кетсун, деди. Андин кейин қул қувлаб юбормоқ бўлуб келди, кўрсаки, тўрани бошига ҳумоюн соя солиб ўлтурур. Қул келиб хожасига айди. Андин кейин ҳаммалари кўруб таъйин билдиларки, бу ўғлонни иқболи баланддур. Анда тўра уйқудин туруб, қофила-бошига айдикки, эй қофилани бошчиси, сен чўриларингдин бири келуб, мени ғайри машруъ ишга таклиф қилди, мен қабул қилмай, уруб эрдим, тиши синди. Андин кейин сени олдингга арз қилғоли борди. Эй ота, эмди маъзур тутғил. Хожа, филхол, чўрини тўрага никоҳ қилуб берди. Андин кейин тўра ул чўрини тилсимотларини очти, маржонларини сочти. Андин кейин неча кун йўл юруб эрдилар, қора қалмоқларни юртига еттилар. Андин кейин қалмоқлар келуб қофилаларни талон қилди. Ҳарчанд Муҳаммад Ҳабиб бизлар Амир Темур Соҳибқиронни элчиси бўлурмиз, деса ҳам қабул қилмадилар. Тўра айди: Мени қалмоқларни подшоҳини олдига олиб боринглар, мен қалмоқлар тилини яхши билурман, ўз тилида арз қилайин, ажаб эмас, қабул қилса. Андин кейин тўрани хонни олдига олиб бордилар. Кўрсаларки, хонни юзи сомондек сарғайибдур. Тўра қалмоқ тилида айди, «надимийю ху васай намусини ва ганикийун, яъни айдикки эй хоним, қандай бетоб бўлдингиз, деди. Хон айди, юрак оғриқиға гирифтор бўлубман, ҳеч нимарсани билурмусан? Тўра яна айди, «надимийю бу ху васай шанисун ва ганикийуни», яъни айдикки, мен табиб бўлурман. Хон айди, табиб бўлсанг менга муолижа қилғил. Тўра табиблиқни билмаса ҳам, анга ҳақорат учун кучукни этини буюрди. Андин кейин итни келтуруб кабоб қилуб бердилар. Ани еб қусуб, қайт қилди. Кўрсаларким, итни этиға ёпушуб теваани сути тушти, юрак оғриғидин хон яхши бўлди. Воқеаъ бу эрдиким, хон теваани сутини кўб ичар эрди, қатиг била сут ичига кетуб, касаллиқи андин эрди. Дерларким, теваани сути итни этиға ошиқдур. Тўра зуғум билан айтса ҳам қусуб, касаллиқдин нажот тобти. Бу тадбир мувофиқи тақдир бўлуб, мусулмонларни нажотиға сабаб бўлди. Хон тўрани бу ишидин хурсанд бўлуб, андин кейин ҳар нимани

талаб қилсалар, негиз берурман, деди. Тўра ҳикмат вожиб таъолиға таажжуб қилуб, айди: Эй хоним, карвонлар молни талаб қилурлар. Хон, филхон, карвонларни молларини топуб берди. Яна Султон Мухаммад тўрага қанча инъом ва эҳсонлар берди. Андин кейин Хитой жонибиға юзландилар.

Алқисса, тўрт ойғача йўл кезиб, чўл кезиб кун юруб, тун юруб, неча тоғдин ва неча роғдин ўтуб, Хитой шаҳрини қалъасиға еттилар. Андин кейин қалъани дарвозасиға бордилар. Дарвозабонлар ўз тилида сўрди, айди: нани лийли нису нини чани яъни, қайдин келурсизлар, қаерға борурсизлар, деди. Булар айди, Амир Темур Соҳибқиронни олдин келурмиз, деди. Киргандин кейин яна дарвозани беркитти. Дерларким, андин кейин, Хоқон қошиға Чинға борғунча яна тўрт ой йўл юрдилар, барчаси маъмур, ободлиқ эрди, лекин қалъа йўқ эрди. Сўнгра Хоқонни пойтахтиға еттиларким, кўрсалар атрофида панжаралари муддур етти фелизотдин ясалғон, бир тош ерни олур. Буларни келганини подшоҳ эшитиб, элчихонаға таклиф қилди. Бениҳоят эъзоз ва икромлар бирла зиёфати ранго ранг қилди. Булар бениҳоят хурсанд бўлуб ўлтурдилар. Хитой халқи буларни келганини эшитиб тўб-тўб бўлуб келиб тамошо қилар эрди. Кечалари ҳам чироглар ёқиб бозор қилар эрдилар. Аммо масжид ҳам бор эрди. Мусулмонлар намоз ўқир эрди. Мусулмонларни улугини отлари мулло Абдулғаффор эрди. Кўб мулло, кўб-кўб илларға етук киши эрдилар, ўзлари ҳисорлиқ эрди. Қирқ кундин кейин Хоқон Чинни кўрмоққа кўрунуш хонаға келдилар. Олдиларида Султон Мухаммад тўра эрди. Кўрсалар, қанча умаро, беклар ўлтурбдурлар. Соатидин кейин шон-шавкат ва дабдаба бирлан Хоқони Чин келди. Барчалари туруб сажда таҳийёт қилдилар. Аммо мусулмонлар таъзим қилдилар. Хитой одамлари барчаси кўса эрди, илло, Хоқони Чиннинг соқоли бор эрди, чунки тотор бекларини насабидин, авлоди Ёфас бин Нух алайҳи саломдин бўлур эрди. Андин кейин тилмоч ҳам бор эрди, қалмоқларни бегиким, оти Қулхон эрди, андин кейин Султон Мухаммад тўра қанча савғотлар била Амир Темур Соҳибқиронни номасини чиқориб берди. Хоқони Чин ўз тилида айди: «нани лийли нису чун?» деб сўзлади. Анда тўра Хоқони Чинни сўзиға бекон жавоб айта берди. Хоқони Чин билдиким, Амир Темурни набирасидур. Кейин турлу-турлу таъомлар келтурдилар. Таъом еб ўлтургон вақтида ногоҳ бир оқсоқол киши келди, мажнун сифат, сочлари атрофиға тарқалғон. Ани кўрган замон Хоқони Чин ул қари, оқсоқол кишидин зори ва тазоруъ била сўз сўрди. Ҳеч гапурмади, соати ўлтуруб қайтти. Жамъи улуг ва беклар анинг аҳволиға йиғладилар. Аммо ул мажнунсифат киши ҳеч сўзламади. Султон Мухаммад тўра бу ишни кўруб, хайрат денгизига ғарқ бўлуб, бу сирни Мавлоно Абдулғаффордин сўради. Султон Мухаммад тўрани сўзини рад қилди. Нега мартаба сўради, Мавлоно айдилар, эй тўра, мани ҳалоқимға қасд қилурсан, бу сирдин сўрамағил. Тўра ўз кўнглида айди: «Мавлоноға шароб бериб, маст қилуб, сўз сўрасам, ажаб эмас, бу сирдин мани огоҳ қилса». Андин кейин ул зотни шаробға таклиф қилди. Ул киши

айдилар: шариятда шароб ичмоқ жоиз эмасдур, яна бул ердаги барчаси мусулмондур, шароб ичмасмиз. Бу Хитой одамлари неча нимарса тўғрисидин бизларни динимизни хуш кўргай: аввало, шароб ичмаслигимизни, яна бири хотунларимиз парда бирла юрмақларини. Охир, тўра айди, тақсир афандим, нима сабабдин мени бу сирдин огоҳ қилмасмиз? Мавлоно айдилар, мени қатлимға яна жамъи мусулмонларни қатлиға сабаб бўлдурсан. Султон Мухаммад тўра кишиға айтмасликға аҳд қилди. Охир, тўраға қасам берди. Андин кейин, лоилоқ, мавлоно айдилар: ул мажнунсифат киши Хоқонга ота бўлур, мундин бошқа бир ўгли бор эрди, жаҳон гўзаллари анинг муқобилида гўё тўлган ой олдида юлдузлар каби эрди. Иттифоқо, бир кун отасини китобхонасиға кируб, тарихнома-ларни мутолаа қилуб, андин кейин, Яъжуж-Маъжужға хазрат Искандар Зулқарнайини сад боғлағонларини таъриҳда кўруб, ул ўгул садди Искандарни тамошосини ҳавас қилиб, бормоққа майл қилди. Харчанд манъ қилдилар, бўлмади. Охир, бир йилға мухлат олиб кетган эрди, холо, ўн икки йил бўлди, келгани йўқтур. Шул сабабдин хоқонлигини бул ўглиға бериб, яна тахтини тоштуруб, ўзи мажнунвор бўлуб, доим ул ўглини тамида йиғлаб юрур. Хоқон ҳам қардоши учун қора либос кийуб юрубдур. Бу сўзларни Мавлонодин эшитиб, Султон Мухаммад тўра сад Яъжуж-Маъжужға бормоқ савдоси бошиға тушти. Тўра айди, мен бориб Хоқони Чинни ўглидин хабар келтурурман. Мавлоно кўрқуб, айдилар: ҳай-ҳай, жомни томдин мени бошимға ташиламағил. Тўра айди, кўнглини жамъ тутунг, эй афандим, тоғиға Хоқони Чин хизматиға борурман, чунки бизларни Амир Темур Соҳибқирон, сад Яъжуж-Маъжужғача бориб хабар келтурғил, деб юборғондур, дегайман.

Алқисса, эртасиға Султон Мухаммад тўра Хоқони Чин қошиға бориб, бу сўздин арз қилди. Хоқони Чинни эсига қардоши тушуб, гами зиёда бўлуб йиғлади. Тўрани манъ қилди, тўра қабул қилмади. Хоқони Чин вазирни ишорат қилди. Вазир бир кишиға айдикки, сен бориб Хоқони Чинни оталарига бу воқеани баён қилғил. Дарҳол ул киши ер ўнуб хўб деб кетти. Бориб воқеани Хоқони Чинни отасиға баён қилди. Бу сўзни эшитгач, дарҳол, Хоқони Чинни отаси етиб келди. Андин кейин бу сўзни тўрадин яна эшитиб, харчанд йиғлаб, манъ қилдилар. Тўра қабул қилмади. Лоилоқ жавоб бердилар. Хоқони Чинни вазирни илми ҳикматға кўб етук киши эрди, тўраға айди, эй тўра бача, сенга сўзин шулки, Машриқ тарафиға борғил, ўн кундин кейин шаҳр дарвозасидин чиқиб, бир тоғ узра боргайсан. Анда бир хиндуни макони бордур. Албатта анинг қошиға боргайсан. Агар сенга ул хинду йўл кўрсатса, ишинг жўн бўлур. Андин кейин султон Мухаммад тўра карвон ҳамроҳларига келиб айдикки, ҳар кишини томошоға завқи бўлса мен била ҳамроҳ бўлуб, садди хазрат Искандарға боргайлар. Андин кейин Мухаммад Халиб кофила боши била ул киши бормоққа ихтиёр қилиб, бек боғлағилар. Таъриҳ айтир илау вақти килиб, йўлга туштилар. Ун кундин кейин шаҳр дарвозасиға етиб эрдилар, дарвозабонлар сўради, кези келурсизлар, қайға бора-

сизлар?! Анда булар Ҳоқони Чиндин олгон ҳукм хатни кўрсатдилар. Андин кейин дарвозабонлар, филҳол, дарвозани очти. Андин кейин булар шахрдин чиқиб, неча манзил йўл юруб, бир тоғга еттилар. Андин кейин тоғни устига чиқиб, бир горга келдилар. Анда қарагай йиғочлари кўб эрди. Андин кейин гор ичра кирдилар. Кўрсалар бир ҳинду оёғидин горни шифига осиб қўйбдур. Султон Муҳаммад тўра айди, сенга муҳиммиз бордур. Ул ишорат қилди, ўлтургил, деб. Ул кеча анда бўлдилар, ҳамроҳлари ботоқат бўлди. Кўрсалар ҳинду саноч каби елга тўлуб, шишуб андин кейин ичига сомон солгон қанордек бўлуб, юзи ва боши маълум бўлмади. Булар ани ахволини кўруб таажжуб бармоқин тишлар эрдилар. Уч кундин кейин ўзига келиб, сўзга лаб очти. Айди, сизларда бу каби юрак бўлмаса, уч кунга сабр қилмоқга тоқатингиз йўқ, қандай садди Яъжуж-Маъжужга боргайсизлар?! Андин кейин ул ҳинду ҳориқ кўб сўзларни деди. Андин кейин қўлларига бир хат берди. Айди, мундин кейин етти шахр келур, барчаси зада бўлуб, вайронадур. Андин ўтуб саккизинчи шахарга боргонда анда сарноси бордур, яъни мени пирим ўшал турур. Анга ушбу хатни бергайсиз, деди. Ул садд йўлини сизларга кўрсатгай, деб кўб нимарсаларни уларга ўргатти.

Алқисса, тўра хатни ҳиндудин олиб, йўлга тушуб ул етти шахри вайронадин ўттилар. Ҳар шахрни катталиғи Самарқанд ва Тошқанд баробаринда келур эди. Андин кейин саккизинчи шахрга бордилар. Ўзга шахрлар барчасидин катталиғи икки ҳисса эрди. Аммо барчаси бузилгон харобдур. Сарносидин хабар топмадилар. Анда ҳар бир иморатлари олий бордур, ҳеч ким йўқ, харобдур. Ул шахр ичра сарносини кўб ахтардилар тополмадилар. Андин кейин бир баланд ерга чиқуб, кўрдиларким, бир чаккадин, тутун чиқаду, яна тараддуд била қидириб топтилар, кўрсаларким, сарноси ҳам оёғидин осилиб ётур. Тўра, филҳол, қошига борди. Сарноси ишорат қилди, ўлтургил, деб. Анда барчалари ўлтурдилар. Сарноси ичига нафас тортиб, бордон каби шишуб қирқ кун турди. Ани кўруб, булар хайрат бармоқин тишлаб таажжуб денгизда қолдилар. Кейин-кейин сурати аслига келди. Айди, эй тўра бача, мен уч юз йил умр кўрдим, сени хўб билурман, албатта, Амир Темурни набирасидурсан. Ҳар нимарсани тўрани кўнглида эрди, барчасини бир-бир баён қилди. Андин кейин тўра ҳинду берган хатни чиқориб берди. Сарноси айди, эй тўра бача, бу йўлда ниҳоят кўб хатарлар бордур, бул ихтиёрингдин қайтгил, деди. Тўра қабул қилмади. Сарносидин бузулгон шахрларни воқеасидин сўрди. Ул айди, Искандар Зулқарнайиндин илгари бу шахрлар кўб обод эрди. Буларни барчасини Яъжуж-Маъжуж хуруж қилиб келиб хароб қилгондур. Яна сарноси айди, энди сизларга лозим шулки, сирка била сўгон ўзларинг билан олиб юурсизлар. Тўра айди, сиркани қайдин топурмиз? Сарноси айди, сизлар учун сиркани тайёр қилиб эрдим, деб бир идишда тўла сиркани берди. Яна айди, сизларга етти қитъа хатим бор деб, они ҳам берди. Андин кейин Сарноси айди: ҳар жойига бориб ташвишда бўлсангизлар ушбу қитъаларни бирин-бирин мутолаа қилурсизлар деб. Тўрага аввал-охир барча ерларни

кайфиятини айди. Андин кейин булар Сарносининг олдинди чиқиб, чўлистонга юрдилар. Ўн кундан кейин бир ерга келдилар, барчаси қора балчиқ, гоҳ-гоҳ ерида андақ қуруқлиги бордур. Лекин андоғ сассинг лой эрдиким, агар сирка била сўгон бўлмаса, барчалари ҳалокатга етгудек бўлдилар. Шундоғ бўлса ҳам уч киши оламдин интиқол қилиб, адам ёсдугига бош қўйдилар. Учовини жаноза ўқуб ерга дафн қилдилар.

Алқисса, балчиқлардин ҳам ўтуб, кейин бир улуг тўқайга келдилар, анда одам ёввойилари кўб эрди, бўйлари узун, туслари қора. Буларни кўруб, йиғилуб келавердилар. Ани кўруб, булар кўрқуб, кайфлари учуб, ақллари кетуб, филҳол, Сарноси берган хатни очиб кўрдилар. Айтибдурким, бу халқда ақл бўлмас, сизлар нима иш қилсангиз, булар ҳам қилур, агар оловни таналарингизга суркасангиз, ул ҳам суркагай. Андин кейин булар қўлларини узотиб эрдилар, одам ёввойи ҳам қўлини узотти. Булар аъзоларини қошидилар, ул ҳам қошиди. Булар кийумларга оловдин чўғ олиб қўйдилар, одам ёввойиси ҳам танасига оловдин чўғ қўйуб, андин кейин жуллари куйиб фарёд ила шовқун қилиб қоча бошладилар. Андин кейин булар отларига роқиб бўлуб бир жойига келдилар, кўб-кўб чибилаар бордур. Олов ёқиб тутун қилдилар. Улардин омонда бўлуб ўттилар. Андин кейин яна бир жойига келдилар. Кўрсалар, ер юзини барчаси олмос турур, тўра хайрон бўлуб, иккинчи хатни ўқуб кўруб, отларини туёғига кигиз қофлаб, андин ҳам ўттилар. Яна бир ерга келдилар, кўрсалар бениҳоят ва беҳисоб қашқиру бўрилар бордур. Буларни кўруб емакга қасд қилди. Тўра учунчи хатни ўқиб кўруб, ўт ёқиб олиб юрдилар. Ўтти кўруб бўрилар ҳар тарафга қочти. Андин ўтгандин кейин, билониҳоя, қоплонларга дучор келдилар. Тўра тўртунчи қитъани ўқуб кўрсалар, милтиқ отгил, лекин ўлдирмагил, дебдурлар. Милтиқни холи ерга оттилар, лоилож қоплонлар ҳар тарафга қочиб кетти. Андин кейин беҳисоб, беадад арслонларга муқобил бўлдилар. Яна бешинчи қитъани кўрдилар, дебдур: яланғоч бўлгил деб, бир неча хийлаларни айтибдур. Филҳол, кийумларини ешуб, яланғоч бўлдилар. Арслон ва йўлбарселар даҳл қилмадилар. Андин кейин филлар ва эгри шохлиқ қарқлар келуб, булар анга бир неча тадбир-хийлаларни қилуб эрди, аларни барчаси қоча бошлади. Андин кейин бир жамоъа маҳлуқлар пайдо бўлди, ит суратида боши узра қарқарага ўхшаш ёлғуз шохи бор, қуйруғида косаси бор. Филҳол косасига сийуб, ҳар нимарсага отса, ўшал замон анинг сийдуги куйдургай эрди. Яна олтинчи қитъани кўрсалар, айтибдурким, бу мақомда нағма чалинглар. Андин кейин булар нағма чалдилар. Аларга нағмани овози таъсир қилуб даҳл қилмади. Андин омон тошиб ўттилар. Аммо ул ерларда кўб меҳнат ва машаққатлар чеқуб ухламайин йўл юрдилар. Андин кейин бир жойига бориб, бир хайбатлиқ нимарса келуб тоғдин минг ботмон миқдори тошни кўтариб олиб, отиб эрди, ўзини зарби била бели синуб ўлди. Андин ҳам омон ўттилар. Етти кун йўл юргондин сўнг бир баланд қизил тоғ кўрунди. Ул тоғни Ованд тоғи атарлар, бағрига борсалар, қуйи тарафида бир шахрни кўргони кўрунуб турур. Анда бир жамоъа

одамлар бордур. Лекин тоғдин шаҳрни узоқлиги бир тош келур. Булар ул шаҳрни дарвозасига бордилар. Қўрғонларини атрофида қудук кўб эрди. Ул шаҳр халқи буларни кўруб, тўф-тўф бўлуб чиқиб томошо қилар эрдилар. Барчаларини қулоқларида булоқилари бор эрди, барчалари бугдой ранглюк, хуш сурат эрди. Улар келиб буларни подшоҳини қошига олиб борди. Булар кўрсалар, барчалари кўрк кийган, емиш-таомлари вухушдин ўзга нимарса эмас эрди, яъни, қўй ва эчку, шунга ўхшаш нимарсаларни ер эрдилар. Аммо ул мавзени мўътабар китобларда жопон атарлар, холо, ул одамларни жопон ва япун ҳам дерлар. Ул шаҳарни атрофи улуг денгиздур.

Алқисса, подшоҳи сўрдиким, сизлар қайдин келдингизлар. Тўра айди, Самарқанддин, Амир Соҳибқиронни олдиларидин келдук. Подшоҳ айди, Амир Соҳибқирон кимдур. Самарқанд шаҳри қайдадур? Султон Муҳаммад тўра подшоҳга етти иқлимни шаҳрларини барчасини бир бир баён қилди. Подшоҳ таажжубда бўлуб, хайрат бармоқин тишлаб, бул ерлардин бошқа жойлар, ўзларидин бўлак одамлар борига хайрон қолур эрдилар. Андин кейин тўрани бир қари одамни қошига олиб бордилар. Кўрдиким, бир оқ соқол, ёши юз йигирмага боргон кишидур. Ул қари одам тўрага айди, эй Амир Темурни набираси, бизларни ота-бобомизга дуо кетгандур, ҳар қайсилари бир юз элликга бориб, оламдин интиқол қилурлар. Мен отамдин, отам ота-боболаридин эшитган-ким, бул ерга бир тўф одам томошага келур, Ўзжуж-Маъжужни кўруб қайтгайлар деб. Андин кейин тўра қари одамдин яна сўрдиким, бу жопон халқи қайдин бўлурлар, кимни авлодидин бўлурлар? Ул киши айди: Ўзжуж-Маъжуж бу шаҳрларни хароб қилгон вақтида Искандар Зулқарнайн ҳазратлари келуб булардин беадад ва беҳисоб ўлдуруб, қолгонларини қулаб, тоғни орқасига ўтқузуб, олти ойлик ерга садд боғлаб Ўзжуж-Маъжужни қамаб қўйуб, яна садд ўртасига дарвозани нишонини қилиб, анга етти филиззотдин ишлаб мийли қилиб осиб қўйубдурлар. Мийл деб катта қўнғирог ва жомни айтурлар. Андин кейин ҳазрат Искандар неча аҳли ҳикматдин ва неча қулардин бул ерга қоровул қўйгондурлар. Бу жойни Дахман малик Искандар ҳам дерлар, ҳар вақт Ўзжуж-Маъжуж гувур қилуб келуб бул ердин чиқмоқга ҳаракат қилсалар, қоровуллар келуб мийлни урарлар, тарақа туруқ овозини эшитиб кўрқуб қочгайлар. Гумон қилурлар-ким малик Искандар хануз бор, деб. Эй тўра бача, билгилким ва огоҳ бўлгилким, бу шаҳрни одамларини барчаси ҳазрат Искандарни қоровулларини авлодидиндур. Ҳар кун бало тарк (учун) тўрт юз киши садга бориб, мийлни қоқарлар.

Алқисса, неча кун ул ерда бўлуб, мирзо Султон Муҳаммад тўра бир кўни ул тўрт юз киши била садни томошасига кўргали бордилар. Кўрсаларким, садни юқорилиги етти юз газ, тоғлари қизил турур. Дарвозасини кўрдилар, бўйи олтмиш газ, икки табақалик, ҳар табақасини эни ўн беш газдин. Остонасини ердин юқорилиги етти газ, анга етти қуфл урулгон, ҳар қуфлнинг огирилиги Тошканд вазнига бир ярим пут келур. Ҳар қуфлда Искандар Зулқарнайнни муборақ отлари ёзулгондур. Аммо садд била тоғ девор каби текис эрди, чиқмоқни имкони йўқдур. Тўра

айди, агар киши ушбу тоғни устига чиқса Ўзжуж-Маъжужни кўрса бўлурму? Улар айди, оре. Андин кейин ҳарчанд анга чиқмоқни тадбир-ҳийласини тополмай, ожиз бўлдилар. Лоилож, тўра Сарноси берган еттинчи қитъани очиб кўрди. Илми уфқни билган киши муни йўлин топқай дебдур. Тўрани ҳамроҳларини бири илми уфқга моҳир эрди, чунки тоғларда кўб юруб, кўб-кўб нимарсаларни билар эрди. Ул киши икки темур қозуқни қўлига олиб, тадбир била тоғни устига чиқти, ўзгаларни арқон била бирин-бирин тортиб олди. Андин кейин қўлларига дурбин олиб атрофга қараб имтиҳон қилдилар. Кўрсаларким, етти иқлимни уч тарафини шўр денгизи айлантуруб олиб, садд остигача борибдур. Андак бир тарафда қуруқлиқ бор, етти иқлимда мўмин ва кофир бир ҳисса бўлса, Ўзжуж-Маъжуж етти ҳисса келур, човурткадин ҳам зиёда кўрунур. Алар уч жамоъа экан. Бир фирқасини Ўзжуж-Маъжуж дерлар, бўйлари узун, киймуш кийумларини барчаси кигиз ва гилам эрди. Иккинчи фирқасини Ўзжуж аҳв дерлар, бўйлари ўн икки газ, ўзи одамга ўхшашдур. Учунчи фирқасини Ўзжуж Муқаммаъ дер эрдилар, соқоли ҳам етти қариш, бўйи ҳам етти қариш, икки қулоғи узун, кечаси ётурда бирини остига тўшак ва бирини устига ёпар эрди. Онаси минг бола туғмағунча ўлмас эрди. Лекин ўлса бир-бирин ер эрдилар. Аммо қудрати бориё таолони кўргил, булутга амр қилуб денгизлардин ҳар нимарса махлуқотни олиб, уларни маконига ёғур эрди. Уларни емиш таъмоми ушбу эрди.

Алқисса, Султон Муҳаммад тўра аларга назар қилдиким ҳисобини тангри изау жалдин бошқа киши билмағай. Соатидин кейин Ўзжуж-Маъжужлардин бир нечаси ғувур қилуб, садни остига келдилар. Қоровуллар дарвозани равақиндаги мийлни чалиб эрди, барчаси қоча бошлади. Тўра аларни шавқун солиб қичқирди, алар яна қайтуб келуб, сизлар ким бўлурсизлар деди? Булар айди: Одам авлодидин бўлурмиз, сизларни томоша қилғоли келдук. Андин кейин алар аҳли ҳикматларини келтуруб, буларни сўзларига жавоб берди: Эй одам боласи, аввалги замонда бизлар Увж ибн Увуқ (Ож ибн Енуқ)дин вужудга келуб эрдук. Увж ибн Увуқ ҳазрат Одам Ато замонларида туғулуб, уч минг беш юз йил умр кўруб, ҳазрат Мусо калим ар раҳмон замонларида адам сарига юз қўйгон эрди. Андин саккиз юз йилдин кейин Малик Искандар Зулқарнайн хуруж қилуб, бизларни садга олгондур. Яна саккиз юз йил ўтгандин кейин охират замон расули Муҳаммад алайҳис салом олдиларидин саҳобалар келуб кўргандурлар. Андин яна саккиз юз йилдин кейин сизларни кўрдук. Бизлар эшитуб эрдук, уч бор киши келуб кўргай. Андин кейин бизларни хуружимиз бўлғай. Эмди сизлар иккинчи бўлдингизлар. Яна тўра сўрдиким, сизлар қай замонда хуруж қилурсизлар? Алар айди, бизларни хуружимиз Дажжол алайҳ ал лаиндин кейин бўлур.

Ахборда келтурмишларким, вақти келуб охир замон бўлса, аввал узун бўйлуқлари чиқиб одамларни егайлар, кейин, иккинчи ўрта бўйлуқлари чиқиб вухуш ила туюрни егайлар. Андин кейин учунчи факаналари чиқиб оламда жамъи денгизларни, тўқайларни,

қўлларни тоғларни, тефаларни барчасини еб-ялаб қурутгайлар, жаҳонда ҳеч нимарса қолмағай, валлаҳи олам биссабов.

Алқисса, Султон Муҳаммад тўра саддин қайтиб туштилار. Жонони подшоҳини олдиға бордилар. Подшоҳ буларни кўб эъвоз-икром била зиёфат қилдилар. Уч кунгача анда бўлуб, кўрганларини қоғозга ёзуб олдилар. Андин кейин подшоҳ била видолашиб йўлга туштилар. Кела туруб йўлдин адашиб бўлак тарафга қараб кетиб, йўлни тополмай кўб манзил йўл юруб, чўлистон ичра бир горга келдилар. Гордин овози бадҳайбат келур: эй Амир Темурни набираси садга келуб, Яъжуж-Маъжужни кўрдинг, бери келгил, мени ҳам кўргил, деб қичкирур. Тўра таажжубда бўлуб бул гор ичра қандай кимарсадур деб келуб кўрдилар. Бир киши турур, сочлари ўсуб, атрофига ўралгон, оёғида кишан, бўйнида занжир, юзини ерга қаратуб торгуб қўйбдур. Ҳар нима буларни кўргонларини тўрага бир-бир баён қилди. Тўра таажжубда қолиб, айди: қандай одамсан. Ул маълун айди: ер юзини худоси бўлурман. Тўра ҳайрат бармоқин тишлаб айди: нечук мундоғ дерсан? Ул айди: агар худо бўлмасам, нечук сени кўрган ишларингни билурман. Энди мени қудратимни кўргил деб кўксига бошини қўйуб, эмчакидин пуфлаб андоғ семиз бўлдиким, гор тўлди, гор ҳам кенг бўлди. Яна андак замонда сурати аслига келди. Яна тўрадин сўрди: халойиқ намоз ўкурму? Тўра айди: оре, андоғ заиф бўлуб, сиқилдиким, ҳадди йўқ-ку бир нимарса қилмоқга. Яна сўрди: халойиқ рибо ерму? Тўра айди: оре: Яна семурди, гор тўлди. Яна сўрди: халойиқ рўза тутарларму? Тўра айди: оре, яна заиф бўлдиким, ўлмакга яқин етти. Яна сўрди: халойиқ хамр ичарларму? Тўра айди: оре. Яна семурди. Яна сўрди: закот берурларму? Тўра айди: оре, яна озди. Али ҳазо ал-қибс, неча мартаба сўрди, тўра жавоб берди. Ушбу кайфиятда бўлди. Тўра айди: чин сўзингни айгил, ким бўлурсан. Ул маълун айди: сизларни худойингиз бўлурман, менга сажда қилгил, деди. Наузйибиллоҳ мин залика. Тўра айди: худо бўлсанг, ўзингни на учун бу қайдлардин нажот қилмадинг? Кўрсаларким, анинг ёлғуз бир кўзи бор. Тўра айди: илло, сен расул акром саллоллоху алайҳи васаллам замонларидоғи жуҳуднинг ўғли Дажжол турурсан. Тўрани ҳамроҳларидин бири анга қилич солди, қайтиб ўзига тегди. Тўра урманлар деб манъ қилди.

Дермишларким, расул алайҳис салом замонларида жуҳудин хотуни туғуб эрди. Муҳаммад алайҳис салом, саҳобалар бирла келуб кўрдилар, кейин имонга таклиф қилдилар. Ул шум қабул қилмай, ер юзини худосидурман, деди: Ҳазрат Умар афандимизни газаблари келуб, қилич солдилар. Анга таъсир қилмай, ўзларини манглай муборақларига тегди. Муҳаммад алайҳис салом: Е Умар, тангри таоло тақдири ўзга бўлмас, дедилар. Андин кейин бир фаришта қуш суратида бўлуб келиб, Дажжолни кўтариб бу чўлга келтуруб, гор ичра оёғ-қўлини боғлаб қўйган эрди. Бу шум дев шайтонларни ўзига мусаххара қилуб, доим иши жоду эрди. Андин кейин Дажжол малъундин Тўра сўрди: эй Дажжол! маъин, қай вақтда бул гордин чиқгайсан? Ул шум айди: ҳар вақт ўзбаклар

қўшун йиғиб Мовароуннаҳр билан Жайхундин ўтуб, Хуросонга боргайлар, андин кейин Хитой хуруж қилгай, сўнгра чурчут хуруж қилгай, алардин сўнг мен чиқарман, деди. Ва мотуфийқи, илло-билло.

Алқисса, мирзо Султон Муҳаммад тўра ул малъун қошидин чиқиб, йўлга тушуб уч ойдин кейин Хитой шаҳрига келуб, Ҳоқони Чинни қошига бордилар. Ҳоқони Чин буларга бениҳоят кўб инъом берди ҳар ажбосдин тўрт мингдин, хизматларига тўрт минг от берди. Тўрт кул берди, кўб-кўб инъом-эҳсонларни олиб Самарқанд келмоғига юз қўйдилар. Неча кун ва неча ой йўл юруб, Самарқандга, Амир Соҳибқиронни хизматларига келдилар. Амир Соҳибқирон набираларини кўруб, хурсанд бўлдилар. Булар мунда турсув, энди сўзни Мирзо Шохрух тўрадин эшитмак керак.

БУ ДОСТОНДА МИРЗО ШОХРУХ ТўРА ИБН АМИР ТЕМУР ДАШТИ ҚИПЧОҚГА БОРИБ, ТўХТАМИШХОННИ ОРҚАСИДИН ҚУВЛАБ, ТўХТАМИШХОННИ ҚАТЛ ҚИЛГОНИНИ БАЁНИ

Аммо, ровийлар андоғ ривоят қилурларким, Мирзо Шохрух тўра Тўхтамишхонни орқасидин етиб келиб эрди: Тўхтамишхон кўлга ёсини олиб, тўрага қараб ўқ отти. Ўқ келиб тўрани отига тегиб йиқилди. Тўра отини ўлуқини остида қолди. Хон кўруб, хоҳласаким, тўрани бошини кесиб олса. Шул онда бир тарафдин чап-тўзон пайдо бўлди. Кўрсаларким, Амир Темур Соҳибқирон эрди, лоилож қочиб, ўз элатини Сарой деган элига борди. Одамлар Тўхтамишхонни кўруб ҳол-аҳвол сўрдиларким, хабар нимадур? Хон айди: Мирзо Шохрух тўрани ўлдурмоғим яқин эрди, ногоҳ Амир Темур етиб келди. Ўзбаклар бу сўзни хондин эшитиб ҳайрон бўлуб, хонга ҳимоят қилурмиз, деди. Андин кейин Амир Соҳибқирондин кўрқуб, баъзилари Тўхтамишхонни боғлаб Амирга келтуруб бермоқ бўлдилар ва баъзилари туз ҳақини андеша қилдилар. Андин кейин маслаҳат бирла хонга от топиб бериб, элдин узог ерга қочируб юбордилар. Хон бир тарафга қочиб кетти. Аммо Шохрух тўра отни остидин бир навъи қилуб, қаза етмаб эрди, ўзини олди. Яна яёвлиқ ҳолда хонни орқасидин ахтариб бир тефани устига чикти. Кўрдиким, бир тарафга қанча чодир тикилгон, албатта отам Амир Соҳибқирондурлар деб. Тўхтамишхонни қочиб келгон Сарой элига тўра келди. Элга ўзини маълум қилди, мен Шохрух тўра Амир Темурни ўғлидурман, деб хонни сўрди. Элатий айдилар: хон бул ердин Дўрман элига қочиб кетти. Тўра айди: нечук ушламадинглар? Улар айдилар: туз хотирини қилдук. Тўра айди: отам бул ерга келсалар мендин салом денгизлар, то мен Тўхтамишхонни ўлдурмоғунча бир ерда таваққуф қилмағайман, деб аҳд қилуб, орқасидин яна кетти. Дўрман элини улуғлари йиғилуб, маслаҳат қилуб айдилар: хонни ушлаб берайлук. Тўхтамишхон, бу сўзларга паноҳ, тилаб сизиниб келсам, мени нечук хотиримни қилмай, ушлаб берурсизлар, қўяверинглар, мен

Қатағон элига боргайман. Андин кейин Дўрман эли хонга раҳми келуб, қўйуб юбордилар. Аммо ҳеч нимарса бермадилар. Хон қочиб Қатағон элига борди. Ул элни улугини оти Бердибек эрди, анга хон йиғлаб айди: Сарой эли била Дўрман эли манга ёрдам қилмадилар. Бердибек қўб гаюр киши эрди, жамъи элатларини чақириб йиғдурди. Ул вақт тўра таваққуф қилмай Қатағон элига етти. Анда Бердибек элига айди: Кимдур хонга жонбозлик қиладурғон киши? Анда Турдибек Бердибек ўгли ўрнидин туруб, отасига таъзим қилди. Эй болам, бориб тўрани бошини кесиб келтур, деди, хонни кўнгли жамъ бўлсун. Андин кейин Турдибек бориб тўрани йўлини олиб, андоғ урдиким, отни кўкрагига теғуб ҳалок бўлди. Тўрани бир оёғи отни остида қолди. Ўрнидин туруб қочқали ҳаракат қилуб эрди, Қатағон эли тўрани келуб ушлаб берди. Бек қошига келтурдилар. Бердибек ўлдурмоқга буюрди. Бекни бир кизи бор эрди, оти Ойчигил эрди, кўрган кишиларни кўнгли анинг ишқида чигил эрди. Тўрани кўруб, жаллодни қўлидин ул мужуба ажратиб олди. Отасига айди: эй жоним ота, бу йигитни ўлдуруб, отасига нима жавоб берурсиз? Аввал мунинг отасига жавоб тоғуб, сўнгра ўлдурғайсиз, деди. Бердибек қизини сўзига ҳайрон бўлуб, нима дерини билмай, тўрани боғлаб қўйдилар. Амир Темур Соҳибқирон Султон Муҳаммад тўра набираларини бирга олиб Сарой элига келуб, андин хабар эшитиб, Дўрман элига келдилар. Андин тезлик била Қатағон элига етиб келиб эрдилар, Қатағон эли Амирдин кўрқуб, Бердибекни олдига келуб, айдилар: хонни боғлаб Амир Соҳибқиронга юборғил. Бердибек қабул қилмай мунга бош-оёғ либос бериб, от бериб, юз элатига юборди. Анда Ойчигил келуб, тўрани қайдин нажот бериб, айди: сабр қилғил, отанг Соҳибқирон келсунлар. Тўра қабул қилмай, ўшал кеча отига миниб, хонни орқасидин яна кетти. Аммо Амир Соҳибқирон эшиттиким, Қатағон эли хонга ёрдамлик қилуб, тўрага уқубат берибдур деб. Келиб ул элни қатли ом қила бошладилар. Тўрт минг киши, катта-кичик эру хотундин жасад шаҳристонидин жонлари адам ҳўлистонига кеттилар. Ойчигилга, тўра бир хат берган эрди, ани келтуруб Амир Соҳибқиронга берди. Мазмуни бу эрди: «Эй надари бузург, бу қизи оқилани яхши риоят қилурсиз, муни ҳақи менда қўбдур». Андин кейин Амир Соҳибқирон ўлдурмоқдин қўл тортти. Андин кейин бу қизни Фўладхонга бердилар. Анда Фўладхон Ойчигил тилсим хўққасини ҳикмат найзаси бирла тешти, чигилларини ешти, гунчалари очилди, қизил маржон сочилди. Ул Фўладхон ҳам Чингизхонни наслидин эрди.

Алқисса, Амир Соҳибқирон ўғилларини орқасидин жўнадилар.

ЭМДИ СЎЗНИ МИРЗО ШОҲРУҲ ТЎРА БИЛА ТЎХТАМИШ-ХОНДИН ЭШИТМАҚ КЕРАК

Аммо хон юзийя элатига бордилар. Алар улуги Тўхтамишхонни боғлаб қўйди. Бизлар сени учун Амир Темурга асир бўлурмизму деб, тўрани олдига чиқиб, иззат-икром била ичкарига олиб кириб

меҳмон қилдилар. Андин кейин тўра хонни кўруб, кўнгли тинчиб, завқ била таъомлардин тановул қилуб ўлтуруб эрди. Тўхтамишхон бирдан кишан-занжирни сиन्दуруб қочти. Тўра кўруб, яроғларини тақинуб, орқасидин югуруб кетти. Аммо тўрани оти ниҳоятда чарчаб, юролмади. Лоилож отдин тушуб, яёв қувлади. Хон билдиким, қирга борсам, орқамдин борур, деб. Анда бир қўйчини ўлдуруб, ани кийумларини кийуб, найман элига келди, уларни қўйларни бор эрди. Тўхтамишхонни танумадилар. Олдига ош келтуруб қўйдилар. Ҳануз хон бечора бир лукма ошогон йўқ эрди, тўра етиб келди. Хон отига миниб яна қочти. Аммо тўрага найман улуглари ошу таъом келтуруб, риоя қилдилар, воқеадин сўрадилар. Андин кейин тўрага от бердилар. Яна хонни кетидин ахтариб кетти. Неча-неча элатлардин ўтуб, Қорақурум даштига етти, анга яқин бир шаҳр кўрғони кўрунди. Ул шаҳрни отини Узоқ қалъаси дер эрдилар. Ул шаҳрга Золотоус ҳоким эрди. Ул тарафини барчаси ўрус мамлакатлари эрди, Москов пойтахт бўлуб, нодшоши қиз, оти Маликаи Оқшайх эрди. Аммо Золотоус ул ерда ов қилуб юрур эрди. Ногоҳ бир тарафдин чанг-тўзон пайдо бўлуб, кўрсаким, бир одам келадур. Ҳануз сўзга лаб очмай, орқасидин аслаҳа яроғ бирла яна бир йигит келур. Ҳеч киши буларни танумади. Тўра кўрдиким, ўрус сипоҳлари ва саллотлари ов-овлаб юрурлар. Хон анда тўрани кўруб, отини қамчилаб, ҳарчанд ҳаракат қилуб урди, от бечора қўб чарчаб, югурарга мадори қолмади. Тўрани иккила кўзи ўтдек ёниб, филҳол, югуруб бориб, Тўхтамишхонни белига қилич бирла андоғ урдиким, Тўхтамишхон икки бўлунаб, ерга тушуб, шаҳид бўлди. Золотоус муни кўруб ҳайрат денгизига гарқ бўлуб, ўз тилида сўрди: қандай йигитсан, кимни ўглидурсан, деб. Тўра анинг тилига тушунмади. Андин кейин бир тилмочни тоғуб келтуруб сўзга солдилар. Тўра воқеани аввалдин охир аларга бир-бир баён қилди. Тўрани ишига алар офаринлар қилди. Золотоус тилмочдин тўрага бу йигит қўб чарчабдур, бизни жойимизга меҳмон бўлсун, деди.

Алқисса, Золотоус Мирзо Шохруҳ тўрани шаҳрни ичиға олиб кирди. Анда мусулмонлар кўб эрди. Аларни йиғиб, Тўхтамишхонга жаноза ўқуб, ул ерга дафн қилдилар. «Сен қочиб Қорақурумга борсанг ҳам, қора қонингни тўкарман, узоқга етолмай қолурсан» деган масал Тўхтамишхон била Мирзо Шохруҳ тўрадин қолди. Аммо Золотоус зиёфатлар қилуб, хамр келтуруб ичди, тўрага таклиф қилди. Тўра, бизни шариатимизда харомдур, деди. Анда бир неча нозик адо, чиройлик қизлар шаробни қўйуб бериб, хизмат қилар эрди. Тўраларга завқ қилуб ўлтуруб эрди, алар ичра бир чиройлик чўри барчага май бериб, масти лоақл қилуб, тўрани уйғотиб айди: эй афандим тўражон, нима бўладурки, мен чўрингни висолинг боғига йўл бериб, кучоғинг ўтағига, яъни ҳужрасига олсанг? Тўра туз ҳақидин кўрқуб сира қабул қилмади. Чўри айди: барчани кўрдинг — маст, лоақл, ҳеч ким бизлардин воқиф эмас, деб ҳаракати бежо қилуб, тўранинг тумриқига ёнушуб эрди, тўра қўлини кўтариб, юмуқи била андоғ урдиким, ақикдек дудоғи ёрилиб, кўзи яшнаб, қабоғи очилиб, огзидин маржондек қонлари сочилиб, дурдек тишлари синди. Аммо ҳайратда қолиб, нима

дерни билмай, тонгласи жароҳатини Золотоусга кўрсатиб айди: менга бу йигит қасд қилди, мен андин ихтироз қилуб, тан бермадим, уруб лабимни ёрди. Золотоусни аччиги келуб, газаб ўтига ёниб, қаҳр қилуб, қўл-оёғини боғлаб, тўрани Москов сариға, Оқшайх қошига юборди.

ЭМДИ СЎЗНИ АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОНДИН ЭШИТМАК КЕРАК

Мирзо Шоҳрух тўрани орқасидин қайси элатга келсалар, тобеъ бўлуб, тортуқлар бериб, тўрани қаерга боргонидин хабар берур эрдилар. баъзи бўйун товлаганларини, «оқ уйли» қилуб юбордилар. Уч-тўрт элатдин аскар йиғиб, Узоқ шаҳрига мутаважжих бўлдилар. Узоқга етгач, Золотоус эшитиб, кўрғонларини маҳкам қилиб, дарвозаларини беркитти. Амир Соҳибқирон ўғилларини асир бўлуб, малика Оқшайх қошига борганини эшитиб, қайғуда бўлдилар. Золотоус Амирга нома юбориб айди: Узоқга яқин бир эски шаҳр бордур, ҳар киши ўшал шаҳр ичра кириб, бизга андин хабар келтурса, анинг динини ҳақлигини билурмиз, анинг динига кирурмиз. Чунки анда туман-туман, милён-милён болари ватан қилгон эрди. Амир Соҳибқирон юз кишини хабар келтургил деб юбордилар. Алар бориб, келмади. Амир ҳайрат бармоқин тишлаб, анга ўзлари бормоқга ҳаракат қилдилар. Беклар манъ қилуб, айди: Эй Амир Соҳибқирон афандим, нима ишингиз бор, ариларни ўз ҳолига қўйунг, дедилар. Амир қабул қилмай, саҳар туруб, таҳажжад намозини ўқуб, мароқбада эрдилар, овозе келдиким, эй Амир Темур, ғаввос ишшасини бошинга кийгил, барча аъзоларингни беркитуб, анга боргил, деб эрди. Андин кейин Амир етти кишини ўзларига йўлдош қилуб, бошларига шиша кийуб, барча аъзоларини беркитуб, ўшал эски шаҳрға бориб кўрсаларким, илгари борган кишиларни барчасини аъзоси шишуб ўлуб ётурлар, бошлари, кўзлари асло маълум эмас. Кўрдиларким, ўшал шаҳр ичра иморати олий кўбдур, ҳар тешукдин минг сон ари кириб-чиқиб турур. Билдиларким, ул юз киши арининг захридин ҳалок бўлгондур. Яна буларга ҳам арилар келуб ёнушти, барча аъзолари беркутулгондир, илож тополмади. Андин кейин тошдин ясалгон бир иморатни кўрдилар. Ул уйдин бировни ўқуб тургон овози келур. Уй ичра кирдилар. Кўрсалар бир оқсоқол киши дарҳ-дарҳ титраб ётур, бир қулогидин қатра-қатра қон томур. Андин кейин Амир Соҳибқирон ул кишинин сўз сўрдилар, ул киши асло гапурмади. Амир жидду жаҳд била ҳар тилда сўзладилар, сира сўзга огизни очмади. Анга кўб-кўб арилар ёнушқон эрди, лекин бирортаси чақмас эрди. Амир ул қари кишини қўлтуғига олиб кўтариб келаверди. Қарилиқдин кўб мулойим, юмшоқ эрди, анинг орқасидин арилар қувлаб келдиким, анинг касратига қуёш кўздин ғойиб бўлди. Бу ариларни Амир Соҳибқиронни кўшунлари кўруб, ҳар қайсиси ҳар тарафга қоча бошладилар. Амир кўрсаларким, иш қабоҳат бўлгудек. Лоилож, ул қари кишини маконча олиб бориб қўйдилар, арилар

яна қайтти. Амир кечи била чироғ ёқиб бориб, ул қари кишини яна олиб келдилар. Оёғ-қўлин боғлаб сўз сўрдилар, ул киши занжирни пора-пора қилуб қочти, яна тутуб келиб ўзини сочларидин қил олиб, боғладилар. Ҳарчанд зўр қилди, кучи етмади, қайдини узолмади. Қуёш чиққандин кейин Йаъсуб деган ариларни подшоҳи турур. Йаъсубни буйруқи бирла ари аскари чиқиб, қари кишини искаб, исини олиб келавердилар. Амирни аскари муни кўруб, яна ҳар тарафга қоча бошлади. Яна ул кунда тева ва отлар ҳар тарафга қочиб, баъзилари йўқолиб ва баъзилари ҳалок бўлди. Кечаси била сипоҳлар йиғилуб, ўзга ерга кўчтилар. Амир ул қари кишига айди: Эй бобо, агар сўзламасанг, ариларга кўшуб куйдуруб юборурман, деди. Андин кейин куйдурмоқ бўлуб кўб ўтунлар йиғдуруб, бир ерга жамъ қилдилар. Андин кейин ўтун узра ул кишини чиқариб қўйдилар. Анда ҳам ул қари киши сўзламади. Кун чиққандин кейин арилар жамъ бўлди. Андин кейин ўтунга олов қўйдилар. Қари киши арилар бирла ўт ичра-қолди. Тонгласи қуёш ўти кўк сафҳаси узра чиққоч, кўрсаларки ул қари киши қизил чўғлар устида тирик ўлтурур, ўз қилига бойлалиғи ақалли бир туки ҳам қуймабдур. Амир буюрдиким, ўтга сув уринглар. Филҳол ўтни ўчуруб ул кишини келтурур Амир Темур Соҳибқирон ул қари кишини оёғига йиқилуб, узр айттилар. Уч кундин кейин бир тарафдин овоз келур «ху-ху, ё минху ло илоҳа иллоху» деб, кўрсаларким Бухоронинг пири, ошиқларнинг шери, мардонларнинг далири, басир ханд пайғамбар аҳли муҳибга сарвар пирим Баҳовуддин ҳазратлари етиб келдилар, айдилар: Бу кеча Бухородин чиқиб келдим, бу кишини сўзга солойин деб. Ул қари киши хожам Нақшбандга кўб назар қилди. Хожам айдилар: Эй насроний, мандурман сенга ҳазрат Али, карамулло важиҳа, татйин қилгон эрдилар. Филҳол, қари киши туруб Хожамни оёғларига ўзини ташлади. Айди: мени отим Кашфутатдур, вақтики Али ибн Абу Толиб бу шаҳрни келиб олдилар, ҳазрат Алига арилар ёрдам қилиб, душманларни қулоқ-бурнига кириб чақа бошлади. Андин кейин бу шаҳрни ҳазрат Али Йаъсуб деган ариларни бегиға бердилар. Бу шаҳр халқи ўзга ерга шаҳр бино қилиб кетгандурлар. Мен ҳазрат Алини жангига келиб эрдим, мени бир қулогимдин оққан қон ҳазрат Алининг зулфиқорини асаридур. Андин кейин ҳазрат Алининг олдиларида мен мусулмон бўлдим. Менга Баҳовуддинни кўб тавсиф қилдилар, кўрмоғ орузсида бўлдим. Андин кейин мени дуо қилдилар, Баҳовуддин кўрмағунча ўлмағайсан, деб. Бу нишона ул кишининдур, алҳамдулилло, жамолингизни кўрдум, мурадимга еттим, эмди дуо қилинг, қулогим соғайсун. Хожам дуо қилдилар, сиҳат топти. Ул қари киши айди: мани таъомим мангу бол турур, мани ҳазрат Али ушбу ариларга топшургондурлар, манга бол берурлар, мани ўтга солдинглар, куймадим. Доим Инжил ўқурман, анинг шарофатидур. Андин кейин Кашфутат муножот қилиб айди: Эй парвардигорим, вой яратган тангрим, ушбу Баҳовуддин бандангни даргоҳингга қаруби манзилоти ҳақ бўлса, мани ушбу дўстингни олдида жоним ол, деб муножот ичра «ҳақ» деди, жон берди. Барча кўруб анинг ҳолига

йигладилар. Андин кейин тобутга олиб, хожам Баховуддин имом бўлуб, жаноза ўқуб, қабр туфроқига тошшурдилар. Андин кейин хожам айдилар: Эй Амир Темур, ҳар вақт бир ишга ожиз келсанг, ё пирим Нақшбанд дегил, биз санинг ҳолингдин воқифдурмиз. Амир Темур Соҳибқирон Қашфутатга ўлмасдин илгари айтиб эрдилар: Эй бобо, манга насихат қилғил. Бобо айди: Эй Амир Темур, бу сўзимни ибрат кўзини очиб, ақл қулоғи била эшитғил, мунга амал қилғил, мундин санга фойда кўбтур, деб. Бу насихатни қилиб, ушбу назмни ўқуди. Насихат бу турур.

Назм:

*Мен сўз дедим, англа, эй Темур шоҳ,
Олам ишидин сен йлғил огоҳ.
Кўргилки, жаҳон мадори йўқтур,
Барча ишин эътибори йўқтур.
Дунё арусиға бўлма мағрур,
Бул бонудин ўзни айлагил дур,
Одам отамиз, Ҳаво онамиз,
Нух, бинни ўтти, барчаси гез.
Кўр, кетти қайн Ёфасу Шом.
Нухни боласи ҳам эрди ул Хом.
Жамшид Заҳҳок ҳам Каюмарс—
Ким бўлди жаҳонда анга ворис,
Чун Афросиёб Золу Рустам,
Дунёни талашуб ўлди барҳам.
Кўр, кетти бу Чингизу Ҳалоқу,
Ким кайф ила нос деб тамақу.
Дунё бамисоли бир келинчак,
Ҳар кимсаға жилва қилса андак.
Ақлини олур ўшал замони.
Ул дам унутур, ки илон макони.
Бул бону кечурди кўб кувёни,
Евидурким, эл айламас бировни.
Барча ишида жафоси чўқтур,
Шева қиладур, вафоси йўқтур.
Ҳар кунда ўзин келинчак олиб,
Кўб эрди ўзиға қилди толиб.
Ҳар соғни топса жилва қилди.
Ақлини йитурди, талба қилди.
Гоҳ ақлиға келса ул яғона,
Чун айлади гардиши замона,
Дунё ҳавосиға алданур ул,
Меҳр ила қўёрким анга кўнғил.
Бир кун ани кўтиға тепарлар,
Оғу сувин узвина сепарлар.
Чиққилки дегай бу уйдин ул он.
Йўқ сўзлағудек ким анга дармон.
Безор бўлур анингдек эрдин.*

*Тепгайки кўтиға — чиқ бу ердин.
Бу уйда анинг қарори бўлмас,
Чиқмай деса ҳеч мадори бўлмас.
Мундин кетадур, низор ҳам зор,
Йўлдош йўқ анга, ҳам яна ёр.
Дунё бошинг узра чун тегирмон,
Бугдой каби ул бўлур бори тан.
Ҳеч кимса жаҳонда ўлмади шод,
Кўк тўнли фалақдин этти фарёд.
Нечун бу фалақни кўк либоси,
Жавр ва ситамин йўқ интиҳоси.
Дунё этти бошлу аждаҳодур,
Мангу уйи жавр ила жафодур.*

Алқисса, насихатдин кейин Қашфутат дорулфанодин дорулбақаға иштиқол қилди. Амир Соҳибқирон ул ердин кўруб Узоқ кўргониға келуб туштилар. Аммо тарсолар эшиттиким, Инжил Қашфутатдин Амир Темурга қолибдур, деб. Чунки Исо пайғамбар алайҳи саломдин анга қолгон эрди. Барча ўрус муллолари йиғилуб, Амир Соҳибқиронга нома ёздиларки, бизларга рухсат берсалар, бизлар бориб Инжилни зиёрат қилсак. Андин кейин Амир Соҳибқирон қабул қилдилар, тўрт минг ўрус муллолари барчаларини мўйлаблари ўсган, баъзилари нағма чалиб ўз тилида ўқуб келавердилар. Кўрсалар Амир қизил чодир ичра тахт узра Инжилни кўйубдурлар. Алар айди: бизлар кунимизда қизил чодир, қизил либосни ёмон дермиз. Амир Соҳибқирон анда буюруб, қора чодир тиктилар. Андин кейин ўрус муллолари келуб Инжилға сажда қилдилар. Анда Амир Темур Соҳибқирон етти юз саруғлиқ Чингизхон чодирини тикти. Андин кейин келуб Амир Соҳибқиронга сажда қилдилар, нечукким, аларни динида саждаи таҳийёт фарз эрди. Амир Соҳибқирон манъ қилмади. Вузаролар ва умаролар айди: Эй Амир афандим, нечук манъ қилмадингиз? Амир Соҳибқирон айдилар: мен амр қилмадим, зарар йўқтур. Анда ўрус муллолари Инжилни олиб кетмоқни талаб қилдилар. Амир айди: эй Амир Темур, бизлар сизнинг динингизға кирмаймиз. Амир айдилар: жузья қабул қилинғлар, алар қабул қилуб, Золотоусға айдилар: шаҳрингни Амирға туҳфаға берғил, бизлар Инжилни олайлук. Золотоус қабул қилмади. Айди: агар мақсудингиз Инжилни олмоқ бўлса, мен Инжилни сизларға олиб берай деб, эғниға совут, бошиға дубулға кийуб, кўлиға қалқон олиб, ўзиға ўқ қилич таъсир қилмайдурган бўлуб, ёлғуз ўзи шаҳрни дарвоасидин чиқиб, Амирни аскарини бир нечасини ўлдуруб келаверди. Аскарлар то Амирдин буйруқсиз анга ҳарба қилмадилар. Амир Соҳибқирон буюрдиким: уринғлар. Аскарлар бирдан қилич бирла урдилар. Анга қилич била яроғ таъсир қилмади. Андин кейин Амир Соҳибқирон олдиға яқин келуб, арз қилдиким ўрус тилида: «Я Златоус нежолик узоқ от Қашфутат мибрал фосолтир вот этого я бирошу», деди. Амир тилиға тушунмадилар. Андин кейин Мирзо Умаршайх тўра кўлиға икки ўқлук ёсини олиб, иккала кўзиға ўқ

била андоғ урдиким, юзи била ерга йиқилди. Филҳол бошини кестилар. Андин кейин Узоқ шахрини Амир Соҳибқиронга ўруслар бердилар. Амир ҳам Инжилни ўрусларга бердилар. Яна ўруслар Амир Соҳибқиронга миңг ҳамён олтун бердилар. Неча кун ул ерда бўлуб, андин кейин Қароқурумга юзландилар.

Алқисса, Қорақурумни қалъасини мусаххара қилуб, қирқ кунгача анда бўлдилар. Бир кечаси Амирни қулгоғига бир тарафдин пола ва зори била йиғи овози келур. Амир ул тарафга бориб, бир йигитни кўрдилар. Олдига бут қўйуб, йиғлаб ўлтурур. Андин хожатини талаб қилур. Аммо амир билмадилар, нима дейдур. Тилмоч келтуруб, андин сўз сўрдилар. Ул йигит айди: Мани отим Шамарвахт, аввал замонда мани ота-боболарим бу шахрларга беку хон эрди, холо, бу вақтларда малика хуруж қилуб, биздин бу шахрларни олибдур. Ман бул ерда бутдин талаб қилурман яна салтанат тахтига минсам деб. Амир анга аҳд қилдилар, бу юртларни олсам санга берай деб. Ул ҳам айди: қўлимдин келган яхшилиқни қилайин деб. Ул йигит айди: бу кўргон остида мийл бордур хандақ ёнида. Хандақнинг бир чаккаси денгизга муттасилдур. Агар бу мийлни ўнг тарафга бурсалар, сув юқори чиқиб, шахр ичра кирадур. Ва илло, сўл тарафга бурсалар, денгизга сув тушуб, хандақ ичра ҳеч нимарса қолмайдур. Амир Соҳибқирон, филҳол, қўшун била келуб, мийлни ўнг тарафга бурайвердилар. Ул кеча шахр ичра сув тушуб, одамлар қочарга жой тополмай, барчаси тўфонда қолгондек, адам диёрига кетдилар. Шахар ичра сув тўлди. Кейин мийлни сўл тарафга бурадилар. Барча сув денгизга кетти. Андин кейин шахр ичра жамъи молларини олмоқ учун кирдилар. Кўрсаларким, тўқуз юз миңга яқин киши адам шахристониға юз қўйубдулар. Бул сўз мунда турсун.

ЭМДИ СЎЗНИ МИРЗО ШОҲРУҲ ТЎРАДИН ЭШИТМАК КЕРАК

Қирқ киши Золотоусни амри бирла тўрани боғлаб бир тўқай ёқосига келдилар. Анда барчаси шароб ичиб ўлтурдилар, маст, лоақл бўлгондин кейин бир-бирларини мазах қилуб, эрокишуб, йигирмаси бир тараф, яна йигирмаси бир тараф бўлуб жанг қила бошладилар. Бир тараф ғолиб келуб, бир тараф мағлуб бўлди. Тўра мағлуб бўлгонларга секин айди: мени қайддин ешиб қўйсангиз, сизларга ёрдам қилурман. Филҳол, ешиб тўраға от-яроғ бердилар. Андин кейин тўра андоғ жанг қилдиким, бир соатда ул йигирма кишини жасад фалакидин калла ҳандалакин узуб, ҳалок қилди. Қолгонлари хоҳласаким яна тўрани боғласа, тўра айди: мани қўйунг, бул йигирма кишини хотун-боласи, албатта, Москов шахрида бордур. Буларни сўраса аларга нима жавоб берурсиз, дегач тўрани кўёвериб, ҳар қайсиси ҳар тарафга қочиб кетти. Тўра яёв юриб Москов сарига бораверди. Йўл узра ёмғурда қолуб бир горини топиб кирди. Кўреаким, бир киши ухлаб ётур, ани бир қул бача ходими қилиб ўлтурур. Тўрани кўруб, ўрнидин туруб, қўлиға

созин олиб, ул сөз Қакнус тумшуғи каби эрди, арганун дерлар, ани навозишга келтуруб, андоғ нағма қилдиким, тўра эси кетуб йиқилди. Соатидин кейин эси ўзига келуб, кўреаким, оёғ-қўлини боғлаб қўйубдур. Тўра айди: менинг ёзуқим надур боғлаб қўйубсиз? Ул киши айди: отинг нимадур, қайддин келдинг, нима ишда юурсан? Тўра айди: Самарқанддин келурман. Московни томоша қилайин деб борур эрдим, йўлда ёмғурдин қочиб, бул ерга келдим. Ул киши айди: Эй йигит, сани Московдин келгон деб хавотирда эрдук, сани самарқандлик эканингни эмди билдук, деб қўлини ешиди. Яна айди: мани ҳаким Яғфур атарлар. Бу шахрнинг маликаси бирла вазири манга ёвдулар. Агар мани топти ўлдурур. Бу арганунни кўрдинг, муни фаранг элидин келтуруб эрдим, ҳар ким эшитса ҳуши қолмағай; Кўб-кўб одамлар муни эшитиб, ҳалок бўлдилар. Эшитмагон кишилар келуб, муни эшитсалар, филҳол, эслари кетиб йиқилур. Тўра айди: албатта, бу ҳикмат била ясалгондур, муни ҳақиқатини маълум қилсанг, ҳаким айди: оре, бу арганунни сонийи ҳазрат Исо пайгамбар алайҳи салом турурлар, мунга ул зоти боборакотни дуолари кетгандур, агар киши мени қасдимга келса, мен бу арганунни чалтайман, ул кишини эси ва ақли кетиб йиқилур, мен ани боғлаб ўлдурурман. Тўра айди: Эй ҳакими Афлотун, сизни ҳам ўлдурмакни тадбири борму, қандай қилурлар? Ҳаким айди: «Эй ўғул, илло, мени ўлдурмакга қасд қилурсан?» Тўра қасамёд қилиб, онд ичти. Андин кейин ҳаким айди: мени ҳеч киши ўлдуролмас, илло санкару. (яъни кар одамлар) чўкроқ киши бўлсалар, киши овозини эшитмасалар ва нағма унин эшитмасалар ўшандоғ киши ўлдурса, эхтимоли бор.

Тўра неча кун ҳаким Яғфур хизматида бўлуб, андин кейин ҳакимдин рухсат олиб, Москов сарига юзландилар. Ҳаким тўрани қўлиға бир хат бериб, айди: фалон мавзеъда бир қаландар бор, сочлари белига тушган, ушбу хатни эҳтиёт қилиб анга бергил, киши кўрмасун, деди. Тўра йўлга тушуб, Московни дарвозасига етиб келди. Аммо кўргонларини тошдин ясогон эрди. Ҳар бурчида байроқ қўйгон, ҳар кунгирасида занбурак, милтиқ, ҳар занбурак бошида икки қоровул кеча-кундуз била турур. Шахрни қирқ дарвозаси бор эрди, бир дарвозасидин тўра кириб, йўл узра ухлаб, тонгласи Маликаи Оқшайхни аркига борди. Кўреаким, аркии деворлари етмиш икки турлик тошдин ясалгондур. Маликаи Оқшайхни пойтахти ушбу эрди. Андин кейин раста бозорларни кўрса, ҳаддин ташқари зеб берган эрди, баъзи лапка ва дўконларда кўп хумда ароқ, фиваларни хотунлар сотиб ўлтурур. Аларда юзни беркитмоқ йўқ эрди. Тўра андин кейин яна бир ерга келса, сочлари белига тушган киши кўл узра ўлтурур, одамлар ани тавоф қилурлар, ҳаким айтгон нишони анда маълум эрди. Тўра ҳам тавоф қилмоқ бўлуб, хатни анга берди, ул хатни кўруб, тожик тилида айди: «ман шогирди Яғфурам, дарун хат маро фармудаст, ки кори вазирро тамом кун, ман аз хавфи вазир девона шудам», яъни мани вазир неча мартаба ўлдурмоқга қасд қилди, халойиқ мени бу аҳволда кўруб телва ва жишни деб ўлдурмоқни манъ қилдилар. Эй йигит, менда бир қути бор, ани вазирни қошига олиб боргил, ажаб

эмас, вазир бу қутини очиб ҳалок бўлса. Тўра ул қутини кўрдик, печотлангандур. Ани олиб, вазирни ҳовлисини ахтариб, эшикига келди, кўрдиким, вазирни аркони давлати зўр, ўшал вақт жамъи вилоятни беклари вазирни олдида эрди. Тўра қутичани келтуруб вазирни олдига қўйди. Вазир турк тилини билар эрди, айди: «Эй турк бача, қайдин келдинг, нима ишда юурсан?». Тўра айди: «Амир Темур Соҳибқиронни ўғлидурман, отам кўб мол била бизни элчи қилиб бул тарафга юбориб эрди, фалон мазвезда барча молларни қароқчилар талон қилиб олдилар. Мен ушбу қутини олиб қочтим, отам бу қутичани вазирга бергил деб эрдилар, эмди шул қутичани ўз қўлингиз бирла очғайсиз». Вазир бир соат таамул қилди, дамо-дам тўра очмоғини муболаға қилар эрди. Вазир сўрдик, бу қутича ичра нима бордур? Тўра айди: «биллолмадим, отам менга айтганлари йўқ».

Қазора вазирни етти яшар ўғли ўйнаб келур эрди, бу қутича ани кўзиға таажжуб кўрунуб, мунинг очкусига қўлини теғузди. Ногоҳ қутичани ичидин милтиқ отилиб, ул болани кўксига тегиб, ўлди. Буюрдиким, тўрани оёқ-қўлини боғланглар. Андин кейин тўрани оёқ-қўлини боғладилар. Вазир айди: «Эй йигит, ростингни айгил, бу қутини сенга ким берди?» Тўра айди: «отам бердилар»: Вазир айди: «Елғон айтурсан, бу хунарни ўзбек турклари билмаслар, албатта, сен Яғфур ҳакимга мулоқот бўлгондурсан», деб тўраға уқубат қилуб, қийноғ бердилар. Тўра лоилож воқеани баён қилди. Андин кейин ул қаландарни ахтариб тополмадилар. Яна тўрани Яғфур ҳаким қайда, деб қийнади. Лоилож ўшал горни таъйин қилди. Вазир юз кишини мукамал ва масаллаҳ қилиб юборди. Неча кундин кейин йигирма киши қулоқ-бурни кесилуб, қочиб келдилар. Айдиларки, ул гор ичра кирдук, ҳаким Яғфур қулиға буюрди арганун чал, деб. Ани овозиға барча маст, лоилож бўлушуб қолди, кўнимизни ўлдуруб қолгонларни қулоқ-бурнини кесиб юборди. Яна тўрани қийнадилар, албатта ҳакимни ҳийласини билурсан. Нима амал қилур, қандай қилса, ҳаким ҳалок бўлур?. Харчанд тўра инкор қилди, бўлмади. Аларни уқубатидин ҳалокатга етгудек бўлди. Охир, ночор ва лоилож айди: «Санкару (яъни қулоқи кар одамдур) чўкроқ одам бўлса, ажаб эмаским, ҳакимни ҳалокатга еткурсалар». Андин кейин вазир жарчи қўйдуруб, санкару чўкроқ (яъни кар одам) кишилар бўлса, топиб келтурди. Анда санкарулар йигилуб, беш юзга еттилар. Андоғ қулоқлари оғир эрдиким, имо ва ишорат бирла сўзлар эрдилар. Вазир айди: «Бориб, фалон ерда ҳаким Яғфурни топиб ўлдурсангизлар, сизларга кўб инъом ва сийлов берурман», деб. Аларни ҳаким турган горга юборди. Алар горга боргач, аларға ул гулом бача харчанд арганун чалди, нағма таъсир қилмади.

Алқисса, ҳаким Яғфурни ўлдуруб бошини олиб, вазирни қошиға олиб келдилар. Тўра айтгон сўзиға афеус еди, фойда бермади. Вазир тўраға бош-оёғ хилъат бериб, доим ўзиға рафиқ тутар эрди. Неча кун ва неча замон ўтгандин кейин, шаҳр ичра нақора-барабан уч кунгача чолдилар. Тўра сўрдик, бу нимадур? Айдилар, бу кунлар байрам кунидур, ҳар йилда бир мартаба

Маликаи Оқшайх одамларга ўзини кўринуш берур. Бу иш саратонни аввалида эрди. Ушул вақт ҳазрат Исо алайҳис саломға дор қилгон эрди. Вазир бормоқ бўлди. Тўра айди: «Мени ҳам бирга олиб боринг». Вазир қабул қилди. Эртасиға Маликаи Оқшайхни ўрдасиға келдилар. Барча кўринуш хонаға келиб турурлар. Анда булоғлардин сув чиқиб, ариғларда оқиб борур. Вазир тўрани қўйуб, илгари борди, соатидин кейин, ҳарам саридин неча гўзал, яъни неча чиройлик чўрилар чиқиб, кийган либослари оқ, қулоқларида булоқ ани орқасидин яна неча нозик адо қизлар, қўлларида тароғ, сочларини тараб, кўзлари чироғ каби ёниб, ҳар тарафга қараб келурлар. Андин кейин яна неча қизлар, кийганлари кимхоф била қирмиз, жилва қилуб, кўрганларни Мажнун каби телва қилуб келар эрдилар. Бир замондин кейин овози келаверди, «кўтар, кўтар», деб. Кўрсаким, юз қул, олтун фўта белларида муъофа қўлларида кўтариб келур. Муъофа узра Маликаи Оқшайх келурким, хайҳат юз узра икки кокили муросаъ, бошида жинга узра тож, белинда олтун камар била яроғи, юзи лаъл каби, кўзлари чўлфондек, тишлари дурдек, лаблари маржондек, ҳилол каби қоши барча кўзни хира қилур эрди. Юзини қуёшини барча кўрганлар хайрат бармоқин тишлаб, муҳаббат денгизиға гарқ бўлдилар. Андин кейин уч юз қул, қўлларида қилич кўтаргон, яна юз қул, қўлларида тўфангча, яна юз қулбача қўлларида тос, келурлар. Барча бирдан маликаға сажда қилдилар. Илло, тўра сажда қилмади. Малика тахт узра ўлтуруб, вазирдин сўрдик, бу йигит қайдин келгондур, менга сажда қилмади. Вазир анга тўрани наслини маълум қилди. Андин кейин малика тўрани қошиға чорлади. Тўра тавозеъ била маликани олдиға борди. Малика тўрадин ҳар тарафдин сўз сўрди, бир-бир анга жавоб берди. Андин кейин айди: «Эй йигит, бизга нечук сажда қилмадинг». Тўра айди: бизни шаъриатимизда худодин бошқаға сажда мамнуъдур. Шул сўз узра бир киши келуб, маликаға саждаи ибодат келтуруб, бир нимарса деди. Филҳол, малика ўрнидин туруб эрди, барча умаро, вузаро била беклар ўрниларидин турдилар. Лекин ҳеч ким гафурмади, соатидин кейин эшикдин бир жамоъа қора кийганлар келуб маликаға сажда қилдилар. Андин кейин тўрт киши бир сандуқни кўтариб келдилар. Малика барчалари анга қараб етти мартаба сажда қилдилар. Ул қора кийган жамоъа барчадин юқори чиқиб ўлтурдилар, ўзгалар ўлтурмай, қараб турдилар. Тўра тилмочдин сўрди: булар кимдур, бу сандуқ ичра нима бордур? Тилмоч айди: «Булар ўрус муллоларидур, бу сандуқ ичра Исо пайгамбар алайҳис саломни маркабларини туёқи бордур, булар ҳазрат Исони худони ўғли дерлар. Наузбиллоҳ мин залика, ўрус муллолари айди: «Нечук бу йигит сандуқға сажда қилмайду, холо, сажда қилсун, бўлмаса ўлдурурмиз». Тўра айди: бизни динимиз ҳақдур, алар бирла мунозара ва муноқаша қилурман, агар менга голиб келса, қабул қилай. Ўрусларни улугларни кўби араб тилини билур эрди, тўра ҳам толиби илм эрди. Ўрус муллолари айди: «Исо ибн Оллодур». Тўра айди: Абдуллодур. Охир ўрус муллоси айди: «Икковимиз ибодатхонаи азим мақомиким тобути Исо андадур,

анга борурмиз, қоида шулким, икки киши даъво қилуб ул жойга борса, ҳар кимни сўзи ботил бўлса, ғолиб бўлур». Тўра таваккални тангрига қилуб, қабул қилди. Вазир айди: «Эй меҳмон келгил, замонасозлиқ учун бу туёқга сажда қилуб, омон топгил». Тўра қабул қилмади, икковлари чиқиб, ўшал мазкур ибодатхонага келдилар. Тўра бир чаккага бориб, намоз ўқуди. Ўрус муллоси иккала оёғини занжирга осиб, бошини паст қилуб, Инжил ўқуди. Одамлар эшикни беркитиб кетдилар. Ярим кеча эрдиким, ибодатхонани шифидин яшиндек яшнаб чиқуб бир яроғ келуб, ўрус муллосини уруб, калласини танасидин жудо қилди. Тўра қўрқуб, кейин билдиким, албатта дини Муҳаммад ҳақдур. Эртасига барча ўруслар келуб, ўликни олиб Маликаи Оқшайхни қошига келтурдилар. Баъзилар айдилар, ибодатхонани қоидаси гуноҳкор ғолиб бўлар эрди, мун бу Муҳаммадий йигит ўлдургон, деб тўрани ҳам ўлдурмоқга буюрдилар. Шул вақт узра ғало-ғулу пайдо бўлуб; бир жамоъа кўрк кийган одамлар келдилар. Алар қуна сувиға қоровул эрдилар. Ул қуна суйи шундоғ эрдиким, мақоми ҳаво совуқ бўлганда бир қиз билан бир ўғулни топиб, ани ора бериб, ясотиб, кўрук отларга миниб, зибак конига бориб, қудуқ ёқасида туруб. «Зибак» деб қичқирурлар. Ул зибак ўғул ё қиз бўлса, анга ошиқдур, нечук анинг асли ҳазрат Одам Ато алайҳис саломни нутфаларидин эрди, ўшал қоровуллар боргунча йўллариини қазиб, ҳар ерга чуқур қилуб, борур эрдилар. Кон тефасига бориб, ким қичқирса қиз ё ўғул зибак юмалануб, ўшул қичқирган кишини олиб кетар эрди. Агар одамни олиб кетолмаса, анинг қути йўқ деб, зибакни олмас эрди. Қоровуллар ҳар ерда чуқурда қолгон қуна сувини йғиб олур эрдилар. Ул вақт кишини ўртаси бўлур эрди.

Алқисса, тўрани зибак конига олиб бордилар. Тўра айди: «Иншооллох, умидим бор, қуна суйи мани гарқ қилолмас». Андин кейин, тўра бориб, «Зибак» деб қичқируб қочти. Қуна суйи мавж уруб чиқиб, тўрага етиб, тортиб олиб кетаверди. Тўра ҳайрон бўлуб, яратганга муножот қилди.

Н а з м:

*Муножотим қабул этгил, илоҳим,
Яратганим, эгамсан, подшоҳим.
Манга бул дам ўзунг раҳм айла, ё раб,
Кечургил ёзуқим, бўлса гуноҳим.*

Ногоҳ ўшал қаландари, сочлари белига тушган киши келуб, қўлида шиша ичра бир нимарсани тўрани устига тўкти. Зибаклар бўлнуб, қути кетиб, олиб кетолмади. Тўра чиқиб қочти. Қоровуллар ҳарчанд қувлаб етолмадилар. Лоилож воқеани келиб Маликаи Оқшайхга айдилар.

Аммо ўшул қаландар тўрани олиб, бир тоғни бағрига келди. Кўрсаким, ҳаким Яғфурни шогирди турур. Тўра сўрди: «Шиша ичра нима бор эрди?». Қаландар айди: «Ул сирка эрди, қотил зибак бўлур, чунки зибак асли шахватдур. Ҳукамо назарида сирка ичмоқ

эркак кишиларга манъдур». Андин кейин, тўрани олдида ул киши имон келтуруб, мусулмон бўлди. Андин кейин бир тарафга равона бўлдилар. Уч кун йўл юргандин кейин бир тўф қора кийган одамлар хотунлар била, ўғул, қиз болаларини олиб, барча ашёларни маркабларга ва таворларга ортиб, йиглаб келурлар. Тўра билдиким, булар ўз юртидин кўчуб, ўзга ерга борурлар. Алар турк тилини билар эрди. Тўра сўрди: «Сизларга нима бўлди?» Алар айди: «Эй йигит, нима ишинг бор?!» Анинг кейнидин яна кўб одамлар келур, аксари деҳқон, эқунчи эрди. Аларни беклари ҳам бор эрди, хотун болаларини олиб келурлар. Алардин ҳам тўра сўз сўрди. Алар айди: Шоҳимиздин қочиб келурмиз, ушбу денгиз ёқосига бегимиз шаҳр бино қилмоқга борурлар. Тўра подшоҳини жиловин ушлаб, айди: «Эй бегим афандим, қайга борурсиз, булар нечук йиғларлар?» Ул айди: «Эй йигит, мени отим Машғотносийдур, шаҳри Булғорни беги бўлурман, булар булғор халқидурлар, холо, неча вақтдин бери кеча бўлса, тўп-тўп, жамоъа-жамоъа ҳаво юзасида либослари қора халқ келурлар, остиларида от, қўлларида қилич, саф боғлаб, бир-бири била жанг қилурлар, олам ғавгога тўлур, ҳар кеча неча-неча минг ўқу яроғ тегиб, ер узра йиқилиб ўлурлар. Анинг ўлиқини қошига борсак, ғойиб бўлур».

Тўра айди: «Эй бегим, алар асокири жиндур. Сизларни шахрингизни жанггоҳ қилубдурлар. Алар аскар ора жайфи жанг қилурлар, яна йўқ бўлуб кетурлар». Яна тўра айди: «Мен Амир Темурни ўғлидурман, агар сизлар мусулмон бўлсангиз, ўшул балони сизларни бошингиздин дафъ қилурман». Алар айди: «Сен бир кеча ул жойга бориб ухлагил, қайтуб келгил, сўзингни қабул қилурмиз». Тўра андин кейин дев-париларни ривоятини қилуб, бир ерга осиб, ўзи ул кеча Булғорда бўлди. Кўрдиким, икки жамоъа халқ анда пайдо бўлдилар. Бири сафни Машрик тарафда ораста қилдилар ва бири Мағриб тарафда саф тузиб, барчаларини бўйлари қисқа, қўлларида яроғ, олам шавқунга тўлуб, урушмоқга муқайяд бўлдилар. Тонг отқунда тўра тамошода бўлди. Тонгласи ҳаким қаландар била яна ривоят айтиб айди: «Эй жинлар, билинг Булғор эли мусулмон бўлдилар, дини ҳақни топдилар, сизлардин аларга зарар тегса, лаънати оллога гирифторм бўлурсизлар». Ушул кеча келуб андин кейин сира келмадилар. Тўра аларга севунчи деб яхши хабар берди.

Алқисса, булғор эли мақонларини топуб қарор олдилар. Барчалари аҳли мусулмондин бўлуб, шаҳар ичра масжидлар бино қилдилар. Ровий дерким, ул ривоят хануз ғилоф ичрадур. Тўра неча кун ул ерда бўлди, кўрсаким, оқшом бўлғоч, шафақ ғойиб бўлмай, субҳ зоҳир ўлур. Тўра анинг кайфиятини сўрди. Алар айди: саратон бўлғоч, бизларга кечаси бир соатдин зиёда бўлмас. Тўра ўз кўнглида айди, ушбу шафақ била қуёш кайфиятини билмоқ орзусида бўлуб, аларга сиррини айди. Анда бир олим, етук киши айди: «Бу шафақни малик Искандар Зулқарнайн ҳазратлари кўргандурлар, анинг рисоласи мендадур», деб тўрага берди. Ҳар ерда ташвишда бўлсанг, бу рисолага назар қилгил, барча ишинг фатҳ ўлунур. Тўра от узра роқиб бўлуб, неча кундин кейин бир улғ

тўқайга келдилар, етти киши булғордин тўрага йўлдош бўлуб эрди, тўсатдин тўқайдин илонлар чиқиб, ул етти кишини ўлдуруб еди. Тўра қочиб бир йиғоч узра чиқди. Андин кейин, ёввойи тақалар келуб, илонларни тутуб еди. Тўра у такани бирини милтиқ била уруб, қабоб қилуб еди, кейин рисолага назар қилди. Дебдурким, бу тўқайни фалон еридин ўтсанг, муқобилида тоғ кўринур, ул тоғни манглайингга олиб юргил, тоғдин ўтсанг, анда бениҳоят қўй ва йилқилар бордур. Андин кейин тўра ул тоғдин ўтти, кўрсаким, беадад ва бениҳоят қўйлар ва йилқилар бор. Аммо ул ерда ҳеч одам кўрунмади. Қуёш даражаси ҳамални йигирманчисига етиб эрди, гўё совуқни зиёдалиқи далв даражасидин ҳам зиёда эрди, кўрсаким, ҳар ердин тутун ҳавога ўролуб чиқадур. Тўра айди: «албатта бул ерда одам бор», деб. Ахтариб бир жарга тушти. Совуқни зўрлиқидин ўлмакга яқин етиб эрди, жар ичра бир эшикни кўруб, тўра келуб ўшул эшикни урди. Биров келуб эшикни очти, тўра киргоч, яна беркитти. Кўрсаким, ерни остига қават-қават уйлари тартиб берғондур, гўё бир шаҳр қилубдур, уйларини ҳар қаеридин ҳавога тешиқ қўйғон эрди. Аларни таъмаси тева ва йилқи, қўй ва сигирни сути эрди, кийумлари жундин чакмон эрди. Тўрани подшоҳларини олдиға олиб бордилар. Подшоҳини эғни ҳам чакмон эрди, тўра сўрди: «Сизлар қандай одамсизлар?» Алар айди: «Бизлар ҳам ўрусға тобеъдурмиз». Алар айди: «Бизни юртимиз барча юрдин яхшироқдур, мундин илгари шаҳр йўқтур, бизлар қуёшға қарармиз, жавза даражасига келғонда ер юзига чиқармиз, уч ойдин кейин қуёш сунбула даражасига келғонда яна бу ер ичра кирурмиз. Тўқуз ой мунда бўлурмиз. Ушбу равишда тириклик қилуб, умр ўтказурмиз. Ҳар киши қиш фаслида бул ердин ер юзига чиқса совуқни касридин ҳалокатға етгай, қачон кўклам фасли бўлуб, ёз бўлса, бул ердин, чиққаймиз. Аввалғи замонда бизлар Булғорға борур эдук. Йўлларимизға илонлар пайдо бўлуб, анга бормоқ муноқатиъ бўлди». Яна тўрага айдилар: «Эй йигит, сен ул макондин нечук ўттуғ?» Тўра аларға воқеани баён қилди. Тўра айди: «Сизлар қайси диндадурсизлар?» Алар айди: «Бизларни тириклигимиз ўт бирлан, анинг учун ўтға топинурмиз». Тўра таажжуб бармоқин тишлади. Тўра аларға айди: «Мени орузум шафақ голиб бўлғон маконға томоша қилмоқ учун борурман». Алар айди: ул ерга бормоқни имкони йўқтур, бул ердин анга бир ой йўл юрғондин кейин зулматға борур. Йўлларини тамоми хатардур, ул мақомда олти ой қуёш кўрунмайин, зулмот бўлур, яна олти ой қуёш заҳир бўлуб, равшанлиқда бўлур. Ҳар вақт қуёш буржи ҳамалға келса, ул жазирама кундузига мубаддал бўлур. Қачон буржи мезонға борса, қуёш паст тушуб, кечаси бўлур, нечукким, йўлда бир улғу тоғ бор, андин ўтмак кўб мушкулдур. Ул тоғни соясида ул жазира олти ойғача зулмотда қолур.

Алқисса, тўра аларға, мусулмон бўлунлар, деди. Алар айди: агар бизлар кофир бўлсак ҳам, бир гина қилсак балоға мубтало бўлурмиз. Ҳар вақт бизлардин бир киши гина қилса, барчамизға ани касофати уруб, бизларға офат теғуб, сариг бўлурмиз, яна қизил бўлуб андин кейин қорайуб ҳалок бўлурмиз. Лекин ушоқ

болаларимиз ўлмаслар, камолотға еғуб, биз каби бўлурлар. Тўра ҳайрат бармоқин тишлади. Тўра хотун олмақ учун алардин қиз талаб қилди. Аларни улғи айди: мени қизим бор, сенга бергайман ва, илло, гуноҳ қилмағайсан. Тўра қабул қилди. Қизни ақдиға олиб, мусулмон қилди. Неча кун анда бўлди. Аларни таъноми тувор ва улғо этидин ўзга нимарса йўқ эрди. Тўра анга бул тараф шаҳрларини турлу-турлу лазиз таъомларидин сўзлаб, таъриф қилди. Бу сўз анга манзур бўлмай, тўрани олдиға бир табақда тезак келтуруб қўйди, ишорат шунга бўлдики, яъни ҳар нимарсани охири најосатдур. Муни кўруб, тўрани аччиғи зиёда бўлуб, газаб ўтиға ёниб, қилич бирла уруб қизни ҳалок қилди. Ул замон ул одамлар барчаси қора кийуб, тўрага келуб айдилар: «Эй йигит, воқиф ва огоҳ бўлғил, ҳозир бизларни бошимизға бало келурға сабаб бўлдинг». Тўра қилғон ишиға армон қилиб йиғлади. Айди: «Мени ўлдуринг, чунки сизлардин бало дафъ бўлсун». Алар айдилар: «Сени ўлдурсак, ўғлонларимизғача қолмай ўлур». Аларға бало келурда нишонаси бул эрдиким, аввал, ёққан оловлари ўчуб қолди, андин кейин туслари саргайиб, сўнгра қизариб, андин кейин қорайуб барчалари бирдан ўлдилар. Болалар ёш қолиб, барчаси йиғлаб, фиғон қила бошлади. Тўра аларни йиғиларига тоқат қилолмай, ҳайрат денгизига гарқ бўлуб, ўзини олиб саҳроға чиқти. Бир йиғоч остиға бориб эрди, бир тарафдин чанг-тўзон пайдо бўлди, кўрсаким, бир жамоъа ҳайбатлиқ маҳлуқ келур, сурати одамға ўхшаш, қоринлари ниҳоятда катта. Алардин кўрқуб, тўра йиғоч узра чиқти. Алар келиб, ўлган ўлукларни еб, бир дамда тамоғ қилди. Тўра аларни кўруб, дарақ-дарақ титраб, ҳайрон бўлуб қолди. Андин кейин ушоқ болаларға қасд қилди. Анда тўра таангри таолоға муножот қилуб, айди: «Эй яратган парвардигорим, ушбу болаларни ўз паноҳингда сақлагил, буларни авлоди манқатиъ бўлмасун». Андин кейин яна чанг-тўзон кўрунди. Бир элат одам келур, барчалари оқ кийумлук, минганлари бўз от, бир турфа зотларким, бошларида саллафешлари қўйулғон, мисвоқлар осилғон. От бағрида қумғонларда тўла сув, мусалло, яъни жойнамозларини бўйниларига ташлагон. Келуб ул маҳлуқларни ўлдурла бошладилар, қанчаси ҳалок бўлуб, қолғонлари қочиб кеттилар. Андин кейин тўра олдиға келуб, кишини ноҳақ ўлдурғон сенму деб боғлаб олиб кеттилар. Ўз шаҳрларига олиб бордилар. Анда одамлар ниҳоятда кўб. Шаҳрларини минг дарвозаси бор эрди, кўрсаким, ўрамларда олтин тўда-тўда ёғур. Бозорларини кўрдиким, кеча-кундуз дўкон, лашкалари очуқ турур. Кимсаға нимарса керак бўлса, баҳосига яраша пул бериб олғай эрди. Лекин дўконлар ичра эғаси йўқ эрди. Аларни хотунлари тугса йиғлаб, агар бирлари ўлса, кулар эрди. Ҳовли ва уйларини эшики йўқ эрди. Мозористонлари яқин, масжидлари узок эрди. Тўрани тутуб, подшоҳларини олдиға олиб бордилар. Кўрсаким, икки киши подшоҳни боши узра қилич яланг қилуб турурлар, айтурлар: «Эй султон афандим, адолат ила сўргил, бўлмаса ҳалок бўлурсан», дерлар. Анда султон тўрага айди: «сен кишини ноҳақ ўлдурдингму?» Тўра айди: «оре». Андин кейин тўрани ўлдурмоқға ҳукм қилди. Жаллод келуб тўрани

ўлдурмоқга ҳаракат қилгон вақтида, тўра айдики, «ла илоҳа шалло-лоху, Муҳаммадур росувлulloх»¹. Муҳаммадни муборак отларини эшитгач, филҳол, барчалари бирдан ўринларидин туруб, таъзим билан саловат юбордилар. Айдилар: «Эй йигит, сен Муҳаммад умматларидинму?» Тўра айди: «оре». Андин кейин тўрани бойлақларини ешиб, айдилар, шаърияти Муҳаммадга шерикдин ўзгага тавба лозимдур, деб. Тўрага тавба бердилар. Тўра чин эътиқод била тавба қилди. Тўра аларни кирдорини сўраб билдиким, Мусо пайгамбар алайҳи салом замонларида буларни дуойи хайр қилгон эрдилар. Анинг учун алар халқни кўзидин гойиб бўлуб, бир соатда Мағрибдин Машриқга борур эрдилар. Хотунлари турса, ул болани кўруб йиғлаб айтур эрдилар, эй бола, дунёи гаддорга нега келдинг, яна бировлари ўлса қулуб айтур эрдилар, бу дунёи нўр жафодин қутулдинг. Масжидга узоқга борур эрдилар, печук, масжид узоқ бўлса, анга боргунча кўб савоб ҳосил бўлғай, деб. Мозористонлари яқинлиги, печук анга ибрат деб назар қилар эрдилар. Уйларини эшики йўқлиги, печук, ул элда хиёнатчи ўғри киши йўк эрди.

Ахборда келтурурларким, ушбу каби якки шахр бордур. Бирини Жобулқо ва бирини Жобулсо атарлар. Андин кейин тўрага айттилар, сен қайдин келдинг? Тўра айди: «Туркистон вилоятларидин ва Самарқанддин келдим». Алар айди: «Бизлар сайр қилуб, ул юртларга бориб эрдук, рижол ул гойиб имдоди била бизларни Амир Темур кўруб эрди». Андин кейин тўра Амир Темурни ўгли бўлурмен деб, шафақни гойиб бўлмоғини, ани томошасига келмоғини воқеасини айтиб, анинг сиррини сўрди. Алар айди: бизлар ул жазирага кўб борурмиз, анинг сабаби булким, фалак огир шифи тегирмон тоши каби доим айланур, шимол тарафи баланд ва жануб тарафи паст турур. Шимол тарафидаги Қоф тоғи фалакга муттазил бўлур. Қуёш паст тушгач, тоғни орқаси қоронғуга мубаддил бўлур. Ёз фаслида қуёш тоғни орқасига ўтса ҳам равшанлигини асари кетмағай. Шул сабабдин, Булғор шахрида кечаси бир соат бўлур.

Алқисса, тўра аларни имдоди бирла жазираларни кўрди. Андин қайтиб, Булғорга келди, энди муни Булғорга кўйуб, Амир Темур Соҳибқирондин сўз эшитмак керак.

БУ ДОСТОНДА МИРЗО САЙФУДДИН ИБН АМИР ЧОГУ МАЛИКАИ ОҚШАЙХНИ ПУДИЙ ДЕГАН ВАЗИРИ БИРЛА ЖАНГ ҚИЛГОННИ БАЕНИ

Алқисса, Амир Темур Соҳибқирон Қорақурум шахридин ўтуб, ўрусни кўб шахрларини олиб, Московга яқин келгонда Маликаи Оқшайх Пудий вазирига юз минг кишини кўшуб Амир Соҳибқиронни жангига юборди. Бул тарафдин Мирзо Сайфуддин тўра Амир

Соҳибқирондин фотиҳа олиб, қирқ минг аскар бирла етти кун йўл юруб, андин кейин бир тоғни устига чиқтилар. Ул тоғни Мирим тоғи атар эрдилар. Қоровуллар хабар бердиким, тоғни бағрида Пудий юз минг аскар бирла келуб, ётибдур. Бул тарафдин Пудий ҳам хабар топиб, аскарларини соини ичига қўйуб, атрофини кўргондек қилиб ўзи чодини тоғни устига тикиб ўлтурди. Андин кейин Амир Соҳибқиронни кўшунларини кўрди. Кўрсаким, ўн бир байроқ тикувлиқ кўринур. Пудий билдиким, бу кўшунларни бошлиғи ўн бир кишидур.

Мирзо Сайфуддин тўра ҳам аскарига буюрдиким, атрофга хандақ яъни чуқур қовланглар. Андин кейин аскарлар хандақ қавладилар. Мирзо Сайфиддин сипоҳларга айдиким, мендин ижозатсиз жангга бормағайсизлар. Аммо Пудий қуръа ташлаб кўрдиким, уч кунгача буржи саратонда толеъи кўб қуйидур. Мирзо Сайфуддин ҳам қуръа солиб кўрсаким, толеъини қавс даражасида топти, заифдур. Пудий, филҳол, кўшунлари бирла жанг қилмоқга отланди. Мирзо Сайфуддин тўра аскарини, жанг қилманглар, деб қайтарди. Андин кейин ўрусни тўралари соллотларини олиб, урушмоқ учун майдонга кирдилар, кўб таваққуф қилдилар, ҳеч киши Мирзо Сайфуддин тўра тарафидин майдонга кирмадилар. Чунки, Мирзо Сайфуддин айтиб эрдиким, жанг қилғоли борманглар, деб. Андин кейин уч кунгача ўрус аскарлари мубориз талаб қилди. Мирзо Сайфуддин тўра ҳар куни, бугун сабр қилинг, дер эрдилар.

Алқисса, Мирзо Сайфуддин қавакибни кўрдиким, саъдга келибдур. Андин кейин Мирзо Сайфуддин сипоҳларга буюрдиким, отлансун. Филҳол, аскарлар отлануб яшил байроқларни кўтардилар. Пудий ҳам қуръа ташлаб, толеъини кўрдиким, етти кун наҳедур. Жарчи кўйдиким, саллотлар кўзғолмасун, деб. Чигатой сипоҳлари майдонга кириб, ўрус аскарларидин мубориз талаб қилдилар. Етти кунгача ҳеч киши келмади. Андин кейин Пудий қуръа ташлаб кўрдиким, толеъи буржи мезонга келиб, қуёш даражаси саъди акбарга келибдур. Яна мирзо Сайфуддин қуръа солиб, буржи қавсда зухал даражасида ўзини кўрди. «Қавс уйи сувдур», деб мирзо Сайфуддин тўра таваққуфда бўлуб эрди, андин кейин Пудий отланди. Олти тарафдин бирдан от қўйдилар. Ўрусни соллотлари беш кунгача ғавго ва талотўп қилиб, хандақ ёқасида бўлдилар. Беш кундин кейин Мирзо Сайфуддин тўра ҳикматда кўрдиким, толеъи саъди акбарга келибдур. Чигатой сипоҳлари аҳд қилдиким, бу кун Пудийни баргоҳига бостурурмиз. Андин кейин кўрдиларким, ўрус сипоҳлари барчаси куш борму ё кўй борму қорамол борму Пудийни амри бирла сўйиб турдилар. Анда билдиларким, ўрус аскарини қони тўкулур. Пудий хоҳласаким, соллотларни қайтарса. Чигатой аскарлари Мирзо Сайфуддин тўрани амри бирла яёв бўлдилар. Ул кун ўруслар аскарлари бирла Чигатой аскарлари аралаш бўлуб қолдилар.

Алқисса, урушмай, яна қайттилар. Бу сифатда қирқ кун ўтти. Ул куни сафар ойини йигирманчиси балиғ йили эрди, Мирзо Сайфуддин толеъини кўрдиким, қамар буржи асадга келиб, қирон бўлубдур, умид қилиб, ўз кўнглида дедиким, агар жирми қамар

¹ Оллоҳдан бошқа маъбуд йўк ва Муҳаммад унинг пайгамбаридир.

куйса, хавф ўрус жамоъасига бўлса керак, нечукким, ул қамар аларга муқорин эрди, агар жирми заҳира куйса, ул Туркистонга муқориндур. Ўшал кун кечаси иккала юлдуз қирон бўлур деб, иккала ҳақим ул кун таваққуф қилдилар. Аммо иккала қўшунни ўртасида бир булоғ бор эрди, андин бошқа ерда сув йўқ эрди. Ул булоқ ёқасида бир ўзбак бирла бир ўрус бир-бирини мазақ қилди. Ўрус муни сўкти, бу ўрусни урди. Ўрус ўз тилида шавқун солиб, аскарларини чақирди, ўрусдин бир нечаси келиб, ўзбакни урдилар. Бул ҳам дод деб, чигатой аскарларини чақирди. Аскарлар бориб икки-уч ўрусни ўлдурдилар. Андин кейин ўруслар қочиб яна қайтиб келиб бир-бирларини ўлдурди бошладилар. Ул вақт мирзо Сайфуддин тўра чодир ичра ёлғуз ўзи устурлобни олдиға қўйиб, юлдузларни қиронини мушоҳада қилиб ўлтуруб эрди. Аммо Пудий ҳам толеъига қараб эрди, кўрдиким, ўшул замон жирми зоҳира куйди. Филҳол, Пудийни аскарлари шавқ-завқ бирла яроғ-аслаҳасиз шавқун солиб чиқти. Ғавго қўзғолди, Андин кейин Чигатой аскарлари ва сипоҳлари тобу тоқат қилолмай, мирзо Сайфуддинни олдиға кирдилар. Кўрсаларким, устурлобга қараб ўлтурубдур. Сипоҳларга айдиким, филҳол, ўрус бирла жанг қилманглар. Мирзо Сайфуддин тўрани сўзиға беклар ва сипоҳларни аччиғи келиб, қўлидин устурлобни олиб, ерға урдилар. Бирдан сипоҳлар отларига миниб, қўллариди қиличларини яланғоч қилиб, ўзларини ўрус аскарига андоғ урдиларким, чанг-туфроқ фалакга ўрнаб, қуёш кўздин ғойиб бўлуб, биров-бирларини кўролмай, ўзбаклар югуруб, ўруслар бўридек бўкуруб, андоғ уруш бўлдиким, икки тарафдин ўлуклар ханнотлар қофидек тўп-тўп бўлуб қолаверди. Қазо вагончилари ул юкларни адам реълиға юбораверди, жасад қафасидин рух тўтисини малик ул мавт ўз элиға юбораверди, тана фозизидин калла хандалағи узилиб, тан фалағи чўзилиб, ҳар сойда ётаверди, қонлари жилға-жилға бўлуб оқаверди. Ул кунда барчаларини ақли шошиб қирғинлари ҳаддин ошиб, қизил денгиз тошиб, бул тарафдин мусулмонлар ул тарафдин ўруслар икки тараф бир-бири бирла андоғ уруш қилдиларким, тил ани сўзлаёлмай лол, қалам ани битолмай нол, мундоғ ишларни кўб кўрди бу фалақи Зол, йўқ киши деса бу ишинг увол, қўй бу ишдин уёт ҳам уёл, бу қандай ҳол, нечук аҳвол?!

Алқисса, мирзо Сайфуддин тўра ҳам мажрух бўлуб қочмоқға юз қўйди, мусулмонлар аскаринин қирқ минг кишидин беш минг киши қолдилар. Ўруслардин ҳам бениҳоят ўлди. Андин кейин мирзо Сайфуддин тўра келиб, воқеани Амир Соҳибқиронга баён қилди. Аммо Пудий бирла Амир Соҳибқиронни олислиғи етти кунлиқ йўл эрди. Амир Соҳибқирон ҳеч гапурмадилар. Анда мулло Чингизий деган бор эрдиким, мулло Саккокийни шоғирди эрди, асли оти Абдулла эрди, Бадахшондин чиққон эрди, илми жафарга кўб етук эрди. Дарҳол ўрнидин туруб, ер ўпуф, таъзим бирла Амир Соҳибқиронга арз қилиб, айдиким, эй Амир Соҳибқирон афандим, менга ижозат берсангиз, бориб Пудий бирла жанг қилсам. Амир қабул қилуб, ўтуз минг аскарни ва қанча аҳли ҳикмат доноларни анга ҳамроҳ қилиб юбордилар, буларга аскарбоши Атламиш

баҳодур эрди. Аскарлар нақора, барабанларни чолиб, Пудийни тарафига қараб юруш қилдилар. Тезлик бирла Мирим тоғига етиб келдилар. Мулло Чингиз бир тоғ ичра кириб илми жафарга муқайяд бўлди, тузсиз таъом еб ҳайвонотни этини емай, неча кун ул холда бўлди. Атламиш баҳодур қўшун бирла мирзо Сайфуддин қилгон хандақга келиб, ёвга муқобил бўлуб, эътимодни аввал худо таолоға, иккинчи мулло Чингизга қилиб, саф ораста қилиб, нақора, барабанларни тартиб бериб, андин кейин яшил байроқ, қўтос байроқларни тикиб Пудий бирла жанг қилдилар. Неча кеча ва неча кун жанг қилиб, охир ғолиб келдилар. Бир кун Пудийни ўгли хандақ ёқосига келуб, Атламиш баҳодурга қараб ўқ отти. Баҳодурга ўқ келиб тегиб, андақ жароҳатлануб, андин кейин Пудийни ўглини қилич бирла уруб, ҳалок қилди. Пудий ўглини ўлганини кўруб, кўб йиғлади. Андин кейин ўн минг аскар бирла ўглини ўлигини олиб кетти. Андин кейин Пудий ғайрат ўтига ёниб, ҳарчанд соллот, аскарларини мусулмонлар бирла жанг қилмоқға юборур эрди, мағлуб бўлуб қайтар эрди. Пудий таажжубда бўлуб, бир кечаси тоғ узра чиқти. Кўрсаким, бир ерда ўтни шуъласи кўрунур, анга ёлғуз ўзи келуб қарадиким, бир киши ғор ичра ўлтуруб, етти хатни давра қилиб, тартиб қўйубдур, ўқуб-ўқуб, нафас урса, нуқталар тебранур, андин кейин тоғқа ишорат қилса, гоҳ-гоҳ тоғ қўзғолур. Пудий илми ҳикмат бирла билдиким, эрта туш вақтиғача ўрусларни устиға тоғни ташлағай. Андин кейин Пудий, филҳол, келиб, тамоми молларини ташлаб, қўшунларини қочурди. Пудийни бу қилгон ишини кўруб, оломонлар молларни олмоқға бордилар. Ҳарчанд Атламиш баҳодур борманглар деб қайтарди, бўлмади. Ҳануз молларни олиб тугатганлари йўқ эрди, ўруслар узоқдин қараб туруб эрди, тўсатдил тарақа-туруқ овози чиқиб, ул тоғ ажралиб, Чигатой аскарини устиға тушти, бирдан йигирма минг киши ҳалокат тоғини остида қолиб, адам саҳросига юз қўйдилар. Бу аҳволни Пудийни аскарни кўруб, бирдан от қўйди. Яна беш минг кишиға яқин ҳалок бўлдилар. Андин кейин Мулло Чингиз ғордин чиқиб ҳайрон, саросима бўлуб, Атламиш баҳодур бирла қочиб Амир Соҳибқиронни олдиға келдилар. Воқеани бир-бир баён қилдилар. Андин кейин Амир Соҳибқирон айдилар: «Эй ҳақимлар, илми ҳикматларинг сипоғарчиликни бир тадбирини олдида ҳеч нимарсаға арзимайдур», деб. Амир Темур Соҳибқирон газаб ўтиға ёниб, жарчиларга буюрдиларки, ҳар ерда карнайчи, сурнайчи, нақорачи бўлса, келтуринглар.

Ровийлар андоғ ривоят қилурларким, ўшал кунни йигирма минг нақорачи, ўн минг найчи, тўрт минг сурнайчи йиғилдилар. Андин кейин амирин буйруқи бирла тўрт минг қорамолни сўйиб, терисини саноч қилуб, офтобга қўйдилар. Қурутуб, ичига майда тошни тўлғиздилар. Ўнг минг аскарни қўлиға ани тошурдилар. Алар қўшун олдида териларни сургаб боравердилар. Андин кейин яна ҳар киши отиға икки боғдин шох, ўтинни сургатдилар. Анинг орқасидин сурнайчилар, карнайчилар ва нақорачилар машоқларини келтуруб, созларини чолиб боравердилар. Амир Соҳибқирон ҳам масаллаҳ ва мукаммал бўлуб, умаро вузаролар бирла буларни

кейнидин юрдилар. Тўзонлар ҳавога ўрнаб, биров-бировларини кўролмайд қолдилар. Беклар айди: «Бу созчилар жангни урдасидин чиқолмаслар, мабодо, бу ишга қабоҳат юзланмасун?» Амир Соҳибқирон айдилар: таваккал яратгани ўзига: Лекин андоғ гуло-гули пайдо бўлдиким, бу овозаларни тоғу саҳродаги жонуворлар эшитиб, ҳар тарафга қочар эрди, ҳаводаги қушлар гангираб ерға тушар эрди, бир-бирларини сўзларини асло эшитмас эрдилар. Овозлари фалакга етиб, малонклар қулоғини беркитиб, таажжуб бармоқин тишлар эрдилар, оламда юрган дев-парилар мун кўруб, қўрқуб, ўзларини ҳайрат денгизига урар эрдилар.

Ул минг аскар ҳўкузларни терисини ерларга сургаб, Пудийни аскарига яқин еттилар. Пудийни аскарларига ваҳима туштиким, қўрқувдин жонлари ҳалқумларига етушти, бирдан барчалари қоча бошладилар. Ун минг аскар неча минг ўрусларни ўлдираверди. Андин кейин Пудий тоқат қилолмай, ул ҳам қочти. Чиғатой ўроқчилари ўрус бугдойларини андоғ ўрдиким, бир дамда хирмонга йиғиб, ҳўкизларни териси бирла пинҳон қилдилар. Ул бугдойларни фалокат дехқони ун қилмоқга адам тегирмониға юборди. Ушбу тадбир бурла Соҳибқирон ўрус қўшунларига шикаст берганларига беклар офарин қилдилар. Андин кейин Амир Соҳибқирон Мирим тоғини остиға келиб, тамоми сипоҳларини жамъ қилдилар. Аммо Пудий қочиб бориб, воқеани Маликаи Оқшайхға баён қилди. Аммо Пудий маликаға ошиқ эрди. Бир кун пинҳоний маликаға хат қилиб юборди, айдиким, мен сенга ошиқдурман, мени қабул қилгил, бўлмаса сени Амир Темур келиб олғай. Андин кейин малика бу сўзни эшитиб ғазабда бўлуб, аччиғи келиб, ва лекин, ул ҳам пинҳоний хат қилиб юборди, келсун деб. Пудий маликани макрини билмай, шахватга мубтало бўлуб, кўзи қонға тўлиб, ақли қочиб, маликани олдиға келди. Филҳол, қулларига буюриб, барча аъзосига жароҳат солиб, сандуқни ичиға олиб, беркитиб, кечаси бирла саҳроға олиб чиқиб, бир ерға кўмдилар. Малика бу ишни кишиға изҳор қилдурмади. Ани ўруснинг мужикларидин бири кўруб, ул сандуқни кўмган еридин, дунё хаёл қилиб, қовлаб олиб уйға келтурди. Андин кейин ичини очиб кўрсаким, одам ётибдур, мужик ҳайрон бўлди. Лекин Пудий тирик эрди, ул мужикға Пудий айдики, агар сенга дунё керак бўлса, мени тарбият қилгил, сенга кўб-кўб олтун бергайман. Андин кейин ул мужик Пудийни тарбият қилаверди. Неча кун ва неча замондин кейин Пудий соғайиб, салим ало аъзо бўлди.

Алқисса, Амир Темур Соҳибқирон ўрусни кўб шаҳарларини олиб, Москов шаҳриға яқин еттилар. Аммо Пудий ўрнидин туруб, Чиғатой қўшуниға келиб, мулло Чингизийни ахтариб топти, ани олдида мирзо Сайфуддин ҳам бор эрди. Иккови илми нўжум мунозарасида эрди. Пудий ҳам форсий ва туркий, неча тилларни билар эрди. Андин кейин ўзи эшикда туруб, бир қулға айди: мулло Чингизийға бориб, Пудий келди, дегил. Андин кейин қул кириб, воқеани мулло Чингизийға баён қилди. Мулло Чингизий имтиҳон қилмоқ учун қулға айдики, «чиқиб йўқ дегил». Андин кейин қул чиқиб, мулло Чингизий йўқ деди. Андин кейин Пудий ҳайрон

бўлуб, қуръасини ташлаб, айди: «Мирзо Сайфуддин бирла мулло Чингизий иккови ушбу уйда муқобил ўлтурур, бирини орқаси Мағрибға ва бирини орқаси Мағрибға қилиб, қарши ўлтурур», деди. Андин кейин қул кириб, бу сўзни баён қилди. Андин кейин Мирзо Сайфуддин бирла мулло Чингизий икковлари бир кўйлак ичра кирдилар. Қулға айдилар, «чиқиб йўқ дегил». Андин кейин қул Пудийни олдиға чиқиб, йўқ деди. Пудий қуръа солиб, айди: иккови бир кўйлак ичра ёшинибдур. Ала ҳазал-қиёе,¹ бу сифатда ўзларини етмиш мартаба табдил қилдилар, Пудий ҳамма ишларини топаверди. Мирзо Сайфуддин бирла мулло Чингизий икковлари Пудийни илми нўжумға етуклиғига офарин қилдилар. Андин кейин Пудийни чақиртириб олиб кирдилар. Пудийни кўрсаларким, кийуми йўқдур, яъни яланғочдур. Андин кейин Пудийға бош-оёғ либос бердилар. Андин кейин, сенга нима бўлди, ярадор бўлубсан, деб сўз сўрдилар. Пудий айди: «майли шахват бўлуб, бу балоға мубтало бўлдум», деб бошдин ўтган воқеани бир-бир баён қилди. Андин кейин Пудийни Амир Соҳибқиронни хизматиға олиб келдилар. Мирзо Сайфуддин бирла мулло Чингизий иккови кумуш панжарада қолиб, Пудийни олтун панжараға ўтқуздилар. Ул вақт Амир Темур Соҳибқирон таҳорат қилмоқга туриб эрдилар. Анда маҳрамлардин амир Мусо Жалойир ўғли Аҳмадбек ҳозир эрди, Амир Аҳмадбекдин мисвокни талаб қилдилар. Ул, филҳол, мисвокни келтуруб берди. Амир хоҳласаларким, оғзиларига мисвокни урса. Пудий мун кўруб, Амирга тиз букиб, таъзим қилиб айди: «Эй Амир афандим, мисвокни маҳрамни қўлиға беринг, аввал ўзи оғзига солиб, андин кейин сизға берсун». Анда Амир Соҳибқирон, бу қандай сўз?! — деб мисвокни Аҳмадбекни қўлиға бердилар. Аҳмадбек мисвокни қўлиға олиб дарақ-дарақ титраб, лоилож мисвокни оғзига урди. Ушшал замон туси қорайиб, соатидин кейин аъзоси тарса-тарса ёрилиб ҳалок бўлди. Бу ишға Амир Соҳибқирон таажжуб бармоқин тишлади. Андин кейин Пудий айди: «Мен ҳикмат бирла билдим, мисвокни учиға заҳар суркаган эрди».

Дерларким, бу шум отасиға ҳам заҳар бериб, ҳалок қилғон эрди, қилмиш-қидирмиш. Бу фалокатни қилиб, ўзи ҳалокатға етти. Андин кейин Амир Соҳибқирон ҳар аънос моллардин ҳаруфи мисвокни адодиға юз йигирма етти қулни, яна юз йигирма етти қорамол ва яна юз йигирма етти тўн, ҳар қайси асбобдин юз йигирма еттини санаб бердилар. Пудий айди: «Эй тақсир афандим, мени жанобингиздин икки талабим бордур. Аввал шулким, мен ғайри диндурман, исломни хоҳлаюрман, мўминлар диниға кирсам, иккинчи талабим шулки, агар сиз Московни олсангиз, Маликаи Оқшайхни менга бергайсиз». Амир Соҳибқирон қабул қилдилар. Ушул он қоровуллар келиб, хабар бердилар ёв келяпти деб. Дарҳол чиқиб қарасалар, Пировун деган ўрус юз йигирма минг аскарға аскарбоши бўлуб, турфа ҳангомалар билан келур эрди. Амир Соҳибқиронға Пудий айди, эй тақсир афандим, агар Пировунға зафар топсангиз, мундин ўзга ўрусларни сиз бирла жанг қилмоқга

¹ Бунга қиёслаб.

тоқати бўлмас. Амир Соҳибқирон уччала ҳақимдин сўрдиларким, зафар кимга бўлур, деб. Андин кейин уччала ҳақим қуръа солиб, айдилар: Зафар сизгадур. Пировун қуръада ҳалок бўлур кўринур. Амир яна сўрадиким, Пировун қандай ҳалок бўлур? Мирзо Сайфуддин олдин айди, юқоридин йиқилиб ўлур. Мулло Чингизий айди: Сувға тушиб ўлгай. Пудий айди. Ўқ тегиб ҳалок бўлгай. Андин кейин Амир Соҳибқирон айдилар, қайси бирларингни сўзинг тўғри келгай?! Алар айдилар: қайси биримизни сўзимиз тўғри келмаса, бошимиз сизга гаров, деб жавоб бердилар. Андин кейин Амир Соҳибқирон газаб ўтига ёниб, аскарларга буюрди-ларким, саф ораста қилсунлар. Аскарлар ғайрат отиға миниб, саф ораста қилиб, андин кейин табаал, жанг барабанларин тартибга келтурдилар. Андин кейин ҳазрат Амирини буйруқлари бирла бирдан Пировун тарафига қараб юриш қилдилар. Аммо ўрус қўшуналари деворни орқасида эрди, Пировун ҳийла қилиб, буюрдиким, олту-кумушларин келтуруб топшарига, ёвни келур жойиға тўкинглар. Андин кейин Пировунни аскарлари олту-кумушларин олиб чиқиб, тўктилар. Муни Амир Соҳибқиронни аскарлари кўриб, ақчаларин олмоқни ҳаракатиға туштилар. Ул кун беш минг аскарға ўрусларин ўқ тегиб, жасад саночларидин қизий олтуналари сочилди. Тошласи Амир Соҳибқирон отланмадилар. Яна Пировун тадбир, ҳийла қилиб, пул сочтурди, мўғул аскарлари они кўруб, яна ақчани териб олмоқға бордилар. Амир Соҳибқирон газабда бўлиб, аскарларин уриб-сўкиб қайтарсалар ҳам ўзга тарафдин борур эрдилар. Ҳарчанд олту деб қизил қонлар сочилгон била аларға ибрат бўлмади. Аскарлар айтур эрдиким, агар қазомиз етса, бу пуларин олсак ҳам ўлурмиз, олмасак ҳам ўлурмиз деб ўзларини қизил чўқга ургондек олтуға ўзларини урдилар.

Алқисса, йигирма кунгача олту учун қизил олтуналари тўкулуб, жасад ҳамёнлари сўкулуб юз минг аскар адам бозориға кеттилар. Аскарларға насиҳат қор қилмади. Пировунни бу қилгон ишиға барча ўруслар офарин дедилар. Аммо Амир Соҳибқирон ҳайрат денгизида қолиб, Пудийни чорлаб олиб, нима тадбир қилурмиз, дедилар. Пудий айди, менга бир минг сандуқ бергайсиз, икки сандуқ тўла олту бергайсиз, яна икки минг жанг кўрган йигитни масалаҳ қилиб бергайсиз, бу йигитларни бир сандуқни ичиға иккисини солиб, теваларга ортиб, ҳар теваға тўрт йигит жо бўлур, андин кейин мени қўлимға топшургайсиз. Амир Соҳибқирон хўб деб қабул қилдилар. Ул кун кечгача ул ишларни тайёр қилдилар. Андин кейин сандуқларни теваларға ортиб, Пудийни қўлиға бердилар. Тевалар кўнгироқларни жингиллагиб, Пудий теваларни етаклаб, сахро тарафига йўртиб, ярим кечада бориб Пировунни аскарин ичра кирди. Аскарлар муни кўруб, ҳайрат бармоқин тишладилар. Андин кейин аскарлар Пудийни Пировунни олдиға олиб келдилар. Пировун Пудийға қараб айди, сенга нима бўлдиким, Амир Темурни аскарини қўшулдинг? Пудий айди: мени мақсадим Амир Темурни бир иш қилиб ўлдурсам, деб. Иложини тополмадим. Аммо Темур хазиначарини теваларға ортиб менга берди, ўз мамлакатим Самарқандға элтгил деб. Агар дунё керак

бўлса, ушбу олтуналарни олгил деб сенга келтурдим, деди. Пировун мулозимларини буюрди, келтургил, деб. Филҳол, теваларни юки бирла келтурдилар. Пудий айди, Эй Пировун, мен қашшоқ бўлсам ҳам сенга яхшилиқ қилиб, бу дунёларни келтурдим, деди. Пировун ҳимматлик ва муруватлик киши эрди, олдиндаги бир тева юкни олиб, минг тевани Пудийни ҳовлисига олиб бориб беринглар, деб мулозимларини буюрди. Пудий ўзи бошлиқ кўргон остиға келсалар, минг тўфангчи ухлаб ётур. Филҳол, икки минг йигит бирдан сандуқлардин чиқиб, аларни милтиқларини олиб, кўргонни деворини бузиб, шаҳрни ичиға кириб, шавқун солиб, карнай, барабанларни чолиб эрдилар. Иноқтоз калу қиморбоз булардин хабар топиб, сипоҳлар бирдан от қўйдилар. Мукулмон аскарлари «Оллоҳ акбар» деб овоз қилур эрдилар. Ул кун Чигатой лашкарлари андоғ жанг қилдиларким, ўрусни аскарларини қони кўча ва ўрамларда ариғ-ариғ бўлур оқа бошлади. Қалаларин чинни тарбуздек юмаланиб, жасадлари дўнғ қабақдек ёрилиб, қолгонлари қоча бошлади. Андин кейин Пировун ҳам қочиб, кўб барглик бир дарахтни устиға чиқиб беркинди. Тонг отқондин кейин Пировунни ҳарчанд ахтариб тополмадилар. Амир Соҳибқирон уччала ҳақимни чорлаб, анда уччовини ёлгончи қилдилар. Яна уччови бирдан қуръа ташлаб, Пировун тирик деб хабар бердилар. Яна уччовлари аввалги сўзни дедилар. Аммо Чигатой аскариндин бири келур ул мазкур дарахтнинг соясида ариғдин сув ичиб туриб эрди, дарахт узра Пировунни қабуғиға сийдук тўлур, кўб ҳолатини заифликға солди. Ҳарчанд қўли бирла закарини қисти, бўлмади, сийдук отилиб чиқиб, ул шўрликни сирри иаҳор бўлди. Остиндаги одам кўрдиким, ҳаводин қатра-қатра сув томадур, осмонға назар қилса, ҳавода булут йўқ, мусаффо, очуқдур. Ул дарахтни кўрдиким, баргларини ичида бир одам беркиниб ўлтурур. Ул кўрган одам Мирзо Умаршайх тўраға вазир бўлур, мансабдин қолгон эрди. Пировун дарахтни устида туриб бул одамға кўб нимарсаларни ваъда қилди. Қўлида бир қиматбахо узуги бор эрдилар, лоилож, ани берди. Ул фалокат босқонға шул сўз узра тўра бирла Пудий кўрунур қолди. Пировун бирла сўзлашиб турган одам шавқун солиб, тўрани қичқириб, мунда бир ўрус беркиниб ётибдур, деди. Мирзо Умаршайх тўра қулоқ солмай кетаверди. Пудий айди, бир кўруб ўтмоқ яхши, деб келиб дарахтға назар қилса, Пировун турур. Андин кейин тўрани қичқирди. Тўра, «нима воқеа?» — деб дарҳол етиб келур, кўрсалар, Пировундур. Ҳарчанд зўр қилишиб, Пировунни тушуролмадилар. Андин кейин тўра қўлиға ёсини олиб, ўқ била андоғ урдиким, шажардин қонлари самар олчасидек тўкулуб, жон тўтиси дарахт узра қўнолмайин, учти. Танаси юмаланиб, йиқилиб сувға тушти. Уччала ҳақимни сўзи анда тўғри келди. Пировун ўқ тегиб ҳалок бўлур дегани тўғри келганиға барча офарин қилдилар. Андин кейин, Амир Темур Соҳибқирон Москов шаҳриға мутаважжих бўлдилар.

БУ ДОСТОНДА ҲАЗРАТ АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН
МОСКОВ ОДАМЛАРИНИ ҲУЗЛАРИГА ТОБЕЪ
ҚИЛҒОНЛАРИНИ, АНДИН КЕЙИН ЗУЛМОТ ШАҲРИГА
БОРҒОНЛАРИНИ БАЁНИ

Алқисса, Амир Соҳибқирон Москов шаҳрига яқин етиб, Султон Муҳаммад тўрани эллик минг аскар билан эровул қилдилар. Москов кўрғонини кўрсалар, барчаси мрамар тошдин ишланган эрди, қирқ дарвозаси бор эрди, кўрғонини ҳар кунгирасида бир йигит, қўлида тўфангча, қараб ўлтурур эрди. Тўра келгоч барчасидин ўт чиқиб, бирдан тарақа-туруқ овози жаҳонга тўлди, милтиқлариға ўқ бойлагон эрдилар. Тўра тилмочдин сўрди, аларни ўқ отмоққа қуввати етмайду, нечук, нимарсадур? Тилмоч айди, алар барчаси суратдур, ўруслардин бўлгон санъатдур, ҳар қайсисини тобга келтурадургон муруввати бордур. Юз суратга бир ўрус муваккилдур. Андин кейин дурбин кўрсалар кўрғон атрофида аробалар қўйилгон, ҳар ароба ичра занбурак қўйилгон, ҳар занбуракни олдида икки муваккил фаранги бордур. Шаҳрни ўртасида бир минора кўринур, ул минора узра Маликаи Оқшайх чодирини тикибдур. Ушул замон Амир Соҳибқиронни ланкар ва кўшунлари тўб-тўб бўлуб, бир рангда, бир тусда либослар кийиб, шон-шавкатлар бирла келабердилар. Андин кейин асъаса ва дабдаба бирла ҳазрат Амир Темур Соҳибқирон келабердилар.

Мавлоно алломаи Тафтазоний бирла начанд уламолар ўн тарафларида зулсаҳоб каби алам бошларида, қаландарлар жиловларида талқин айтиб келурлар. Уч кундин кейин аскарлар ғайрат ўтига ёниб, Москвага от қўймоқ учун Амир Соҳибқирондин фотиҳа талаб қилдилар. Московни атрофида икки минг-уч мингга яқин занбурак бор эрди. Аларни занбураги келига ўхшаш эрди. Анда икки минг ўрус аскарлари шаҳр ичра, кўрғон остига келиб, қўлларида узун ходаларни учиға филталарни боғлаб, ҳар қайси ўзиға лойиқ ерни кавлаб, филталарни учиға ўт қўйиб, ул занбураклар ичра ходаларни кўтариб доруға текуздилар. Бирдан тутаб, Амир Соҳибқиронни сипоҳлари яқин етгач, тарақа-туруқ овозлар чиқиб, қанча аскарлар бирла, қанча от, қанча қорамолларни гирдигирд қилиб, чанглариини тўзутуб, вужуд шаҳристонинин адам чўлистонига юборди. Занбуракларни тутуни фалакга етиб, ерни зилзиласи самоға етиб, оламни қоронғу босиб, зулмотга айланди. Муни кўруб, барча ҳайрат денгизига ғарқ бўлуб, Амир Соҳибқирон таажжуб бармоқин тишлаб, айдилар: буларни яқиниға борманглар, қайтинглар, деб қайтардилар. Андин кейин Амир Соҳибқирон айдилар: «ҳар киши шул ўрусларни тадбирини қилса, мандин нима талаб қилса, олсун», дедилар. Анда Давлатшайх ўғлон туриб, Амир Соҳибқиронга таъзим қилиб, айди: «бу хангомаларни мен фикрини қилайин,— деди,— лекин қипчоқ аскарларини Туркистонга юборинг, борсунлар, ҳар қайси ўз ерларида қарор олсунлар», Амир Соҳибқирон қабул қилдилар. Ул кунини ўтуб эртасига Давлатшайх оғзиға ида тошини солиб, бир булог ёқасига келиб, ул сувға минг мартаба гута урди. Андин чиқиб, ҳавога қараб

дам урди. Соатидин кейин ҳавога булут чиқиб, бирдан ёмғур ёға бошлади. Андин кейин ўрусни аскарлари ҳарчанд қилдилар, ул занбураклар сира ўт олмади. Андин кейин Амирни аскарлари бирдан от қўйиб, занбуракга яқин турган ўрусларни адам казармасига юбордилар, андин кейин шаҳарни кўрғонини олти тарафдин бузиб, от қўйиб, Московни ичига кирдилар. Ўзбек аскарлари андоғ уруш қилдиларким, ўрусларни бугдой боғидек ўриб, фалокат хирмониға йигиб, ҳалокат хўкизи бирла ҳайдам, янчиб, адам елиға совуриб юбордилар. Андин кейин кўрсаларким, Маликаи Оқшайхдин хабар йўқ. Ахтариб тополмадилар. Андин кейин бир чўри айди: янги ушбу уйға кириб, ғойиб бўлубдур. Филҳол, кирсалар начанд хумлар турур, анда малика Амир Соҳибқирон Пудийға қилгон ваъдасини эшитиб эрди, ўзини ариқ тезобиға ташлаб, Пудийға хотун бўлгонимдин ўлгоним яхшидур, деб ўзини ҳалок қилди. Андин кейин Пудий Москов элиға шафет бўлуб, Амир Соҳибқирондин тилади, ҳазрат Амир омон бердилар. Андин кейин алар Амирға тобеъ бўлуб, бож бермоқни бўйунлариға олдилар. Ўруслар божни Мирзо Шоҳруҳ тўрани замонлариғача берур эрди. Қачон Пудий ўлуб, Мирзо Шоҳруҳ тўра оламдин ўтгач, бож келмай қолди. Аммо Москов фатҳ бўлгондин кейин, бир кунини Амир Соҳибқиронга хабар келдиким, Мирзо Шоҳруҳ тўра Булғордин келур, деб. Андин кейин Амир Соҳибқирон жамий умаро, бекларни тўрани олдиға чиқордилар. Андин кейин тўра шон-шавкат бирла қибагоҳлариға таъзим бажо келтуруб зиёрат қилиб ўлтурдилар. Ҳазрат Амир фарзандларидан ҳол-аҳвол сўрдилар. Мирзо Шоҳруҳ тўра барча кўрган ажойиб ва ғаройибларни бир-бир баён қилдилар. Бу сўзини юқорида зикр қилиб эрдук. Андин кейин ҳазрат Амир Темур Соҳибқирон бу сўзини ўглидин эшитиб, зулмотни кўрмоғ орузисига туштиллар. Ул шундоғ эрдиким, қачон қуёш мезон даражасига келса, қоронғу бўлуб, олти ойгача кечаси бўлур эрди. Андин кейин ҳамал даражасига етгач, кундузи бўлуб, олти ойгача офтоб ғойиб бўлмай, доим айланмакда эрди. Бу сифатда олти ой кеча, олти ой кундуз бўлмоғи шул сабабдин эрди. Андин кейин Амир Соҳибқирон аскар ва кўшунларини Москвага қўйиб, ўзлари Булғор шаҳриға юзландилар. Неча манзил ва марохил тай қилиб, неча кундин кейин Булғор шаҳриға бориб, қўб юртларни мусаххара айлаб, ўзлариға тобеъ қилиб, андин кейин Булғор шаҳридин ўтуб, қўб меҳнат ва машаққатларни чекиб, ажойибот ва ғаройиботларни кўриб, неча кун ва неча замондин кейин зулмотга яқин еттилар. Андин кейин Амир бир кишини бул қоронғуликга киргил, деб буюрдилар. Ул одам Амирни буйруқи бирла қоронғуликга кирди. Замондин кейин юзи, боши қизил қонға булғониб, қочиб чиқти. Амир нима бор экан, деб сўрдилар. Ул одам айди: бир нимарсаларни кўрдим, икки кўзи ўтдек ёниб, менга ўзини урдилар. Андин кейин Амир яна бир тўп одамни киргил, деб буюрдилар. Улар ҳам кириб, ушбу каби бўлуб чиқиб, аввали кирган одамни сўзини булар ҳам дедилар. Анда Давлатшайх ўғлон айди: «гумон қилурман, бу қоронғуликни ичидаги укки бўлса деб, ул қушни расми одамни кўрса ўзини

одамни юзига урғай». Андин кейин барча одамлар қўлларига йиғоч олиб, йиғочларни учига тузоғ боғлаб, яна уч юзга яқин одамлар қўлларига машъала олиб, Амир Соҳибқирон бирла зулмотга боравердилар. Кўб-кўб уккилар ўзларини келиб йиғочга уриб, айланиб қолдилар. Андин кейин бир жойига келсалар, бир нимарса юлдузга ўхшаб кўринур, анга яқин борсалар бир иморати олийдур, атрофи уч юз газ келур, ердин баландлиги юз газ келур, ўртасида бир гунбаз бордур, ул гунбазни хар атрофи юз эллик газ келур, барчасини шамшод йиғочидин тартиб бергандур. Ул гунбазни устига жавоҳиротлардин ёпуштурғондур, юлдузга ўхшагон ул гавхарни шуъласи эрди. Ул иморатни атрофида машъала ва чироглар олиб юрдилар. Ул иморатни деворларига кўб-кўб уккилар уя солгон эрди, буларни кўруб уккилар машъала ва чироглардин кўрқуб, хар ёнга учтилар. Андин кейин ул иморатни эшикни нишонасини тополмадилар, кўб ахтардилар, Мағриб тарафига ўтуб, офтобни ва ойни ва юлдузни шаклини кўрдилар, яна ёй суратини кўрдилар, халқа кабидур, яна чиллак суратини кўрдилар, яна чирмошгон илон суратини кўрдилар. Барчалари таажжуб бармоқин тишлаб, хайрон эрдилар. Ул шаклларни остида чигирикчи ва пахтачилардек тандасига сабоғувчилар чўби осилгон. Чигирик чикарғувчига ўхшаш устал турибдур. Ҳазрат Амир Темур Соҳибқирон жамиъ сўзга етук уламолардин сўрдилар, бу тилсимотни сирри нима бўлса керак? Барча бахри хайратга гарқ эрдилар. Яна Амир Соҳибқирон айдилар: хар ким ушбу тилсимотни фикрини қилса, мендин хар нима талаб қилса олсун. Анда бир мулло бор эрди, отлари Абдулло, алломани шоғирдларидин эрди, лақаблари мулло Кистали эрди. Ул мулло Кистали Амир Соҳибқиронга айдилар: эй Амир Соҳибқирон афандим, бу иморатни деворларида ёй сурати бордур, ул ёй юнон тилида хо харфидур ва андин кейин яна чиллак сурати бордур, ул фо харфи турур, андин кейин илон сурати бордур, ул дол харфи турур, абжад ҳисобиға олти юз саксон тўрт (1279 й.) бўлур. Ҳазрат Искандар Зулқарнайинни қабри муборақларини лугати ҳам олти юз саксон тўртдур, хуруфин жамъ қилса, ҳафду бўлур, ҳафду лугатда тез кетмоқдур мунинг маъниси: жаҳонға ким келибдур, тезлик била кетгай. Яна мулло Кистали айдилар: гумон қилурман, ушбу иморат малик Искандар афандимиз мақбараларидур, яна ой суратини кўрдук, ул хуруфи хомдур, хом деб юнон тилида қуфлни айтурлар, яна юлдуз суратини кўрдук, ул хуруфи шабозадур, шабоза деб юнон тилида калидни айтурлар. Мундин маълум бўларким, бу иморатни қуфл била калиди ушбу турур, андин кейин, гумон қилурманким, ўшал устални бир тарафга сурса, эшики кўринса керак. Ушбу иморатдин от кишнаб овози келур эрди. Андин кейин мулло Кистали келиб, устални чаб тарафга сурди, ҳеч нимарса маълум бўлмади. Андин кейин ўнг тарафга сурди, кучи етмади. Андин кейин Амир Темур Соҳибқирон келуб, бир зўр қилиб сурдилар, секин-секин девордин ажралди. Андин кейин иморатни эшики пайдо бўлди. Ҳалиги шабоза деган калидни хом деган қуфлга урдилар, филҳол, эшик очилди, мақбарани кириб

кўрсаларким, кундуздек равшандур. Таажжуб бармоқин тишлаб, назар қилсалар, эшикни юқорисида бир лавҳ турур, келиб анга қарасалар ер юзидаги нимарсаларни барчаси ул лавҳ ичра муайян кўринур. Маълум бўлдиким, Жаҳоннома кўзгуси ушбу турур. Ани харчанд қилдилар ул ердин ажратиб олиб бўлмади, нечукким, ул ерга мустахам қилгон эрди. Амир Темур Соҳибқирон жаҳонномаға қараб, Самарқандни кўрдиларким, Хонимчани эшикида кўб одамлар йиғилгон эрди. Амир Соҳибқирон бу қандай воқеа деб хайрон бўлуб, нима эканини билмай қолдилар.

Ровийлар андоғ ривоят қилурларким, Амир Соҳибқирон Хонимчани қўлидин аркони давлатни олгондин кейин, Хонимча бир уйни холи қилиб, анда тоат-ибодатда бўлуб вирди ва зоифи кўб бўлуб, кўб дуоларни тасхир қилди. Андин кейин барчаға машхур бўлуб, мариш ва бетоблар келса, аларни ўқуса, филҳол, шифо топар эрди, издиҳоми халқ шул жиҳатдин эрди. Аммо ул Жаҳонномани юқорисиға ёзилибдурким, эй ибн одам, гардиши рўзгордин ва ҳодисе лайлу наҳордин бўлуб, бул ерга қадам тегурсангиз, зинҳор-зинҳор қадамнибилиб кўйгайсиз, бу мақомким, тождор салотинлар жойидур. Бу жаҳоннома кўзгуси кўрдинг, ибратдур, бул дунё кўб-кўб яхши зотларни барҳам берибдур, бу дунё андоғ эски роботдурким, неча-неча қофилаларни, губорини елга бергандур. Эй азизим, кўнгилни буз, ул гаддор дунёға кўйма, сочини муаттар қилиб, кундузи юзини зеб бергониға мағрур бўлма, юзини кўриб сочларини тузоқиға илинма, бу жаҳон боғлари равиш ила доғдур, бу олам гулистонларига боқмагил, гўристонларига боқгил, азардин ибрат олгил, эй нури айиним, ниҳол қаддинг олам ҳодисотидин букулгай, вуҷудинг шажари марг шамолидин ёфроғлари тўкилгай, бу жаҳон давлати ўлумни олдиде ҳеч нимаға арзимас. Эй гўзал йигит, бу газал сенга насиҳатдур:

Б а й т:

*Бу давлати жаҳонинг дирҳамга арзимайдур,
Умринг борича минг шод, бир гамға арзимайдур.
Давлат менга фаровон
Деб ўлма шоду хандон,
Кўрдинг жаҳонни чиндан хуррамга арзимайдур.
Дунёни бору йўқи, чин бўлса очу тўқу,
Тегса ажални йўқи, бир дамға арзимайдур.
Оламни жашну тўйу, нақши нигор уйи,
Келганда марг бўйи, бир шамға арзимайдур.
Дунёни боғу мулки, бўйинунгга боғ, силки,
Тутса ажални илки, бил, зумға арзимайдур.
Фарзанду дўсту ёринг, чун хеш ила таборинг,
Келганда мадоринг ҳамдамға арзимайдур.
Олам ботур, далири, эрликда ҳам чу шеру,
Ё хожа, шайху пири ансамға арзимайдур.*

Андин сўнг, дебдурларким, азизим кўрдуни, мана ҳаман, расога маскун барчасига музаффар ва мансур бўлуб, салтанат суруб, отим Малики Искандар Зулқарнайндур, эй нури айн азизим, олам

тамомин илкимға олиб, тахти тасарруфға келтуруб, аммо бир лаҳза ажал илқиға тоқат келтуролмадим. Олам борини ихтиёри жиловини иқтидор тутмоқиға келтурай деб, олам тамошосиға кўзим тўймай, эмди кўзим косасиға туфроқ тўлди. Охир ер остига жасадим бир юмруқ туфроқ бўлди. Эй азизим, тилим доим фасоҳат била, «Каломулло»нинг тиловатида эрди, эмди анга мухри сукут кўйулгондур. Кўзларим тирикликда май била саросар эди, эмди анга туфроқ тўкулгондур. Кўнгулм кудурат зангидин, юзим нифоқ рангидин соф эрди, ажал шаробидин бир қатра нўш айлаб, абадул абад, қиёматгача лаҳад ичра кирпич ёсдуқиға бош кўйуб, туфроқ тўшаки узра ётурман. Эй нури айиним, насихат будур, жоним қариндош, бардош қилиб, дунё мехриға кўнгул боғламагил, юрак-бағрингни беҳуда ишға доғламагил, дунё макриға илинмай, қочғил, ибрат кўзин очғил. Агар Сулаймони замон бўлсанг, ўлимдин санга омон йўқтур, дармонда бўлуб, армонда қолмагил.

Яна бу ғазални дебдурлар.

Н а з м:

*Бу ҳикмата боқғил ва назар сол,
Аҳволи замонадин хабар ол.
Кўрдунг бу фалакни, бевафодур,
Доим иши жавр ила жафодур.
Билсанг, бу жаҳон мадори йўқтур,
Шоду ғамин эътибори йўқтур.
Давлат ила молу жоҳи дунё,
Ҳеч фойда йўқ, чу нақши бурё.
Эй ақл эгаси, покиза дин,
Тут ақл этакини, бўлма чиркин.
Жуз зикри худо бори абасдур,
Тортғил қадаминг, ҳар иш ҳавасдур.
Солма ўзинг оташи жафоға,
Қолма ғаму меҳнату балоға.
Нечун ўзингга зиён этарсан,
Яхши отингни ёмон этарсан?
Албатта залилу хор ўлурсан,
Бу феъл ила шармисор ўлурсан.
Сен олам ичинда нек ном ўл,
Маърифу тамом хосу ом ўл.
Сармояларингдин айлағунг суд,
Ул суд надур, рухсори маъбуд.
Қайтсанг яна келдугинг мақома,
Қобалму тўшарсан эҳтирома?!
Мен олам аро Искандар эрдим,
Мансурки баҳр ила бар эрдим.
Тадбир ила олиб жаҳонни,
Кўрдим неча яхши ва ёмонни.
Тасхир қилиб неча тилсимот,
Оламни заррин жамъ қилмоқа бот.*

*Суд ўлмади менга хосча андин,
Йиғдим бу жаҳонда кўб хазойин.
Бошим узра эрди тожи давлат,
Охир бори бўлди хоки ҳасрат.
Тасхир этарда чўл ила кўл,
Ҳам бўлмади чинча бормоғим ҳўл.
Тобмамжи, бу олами газанддин,
Йўқ ўзга уч аршуни кафандин.
Йўқ дунё иши хатодин ўзга,
Беҳуда эрур саҳодин ўзга.
Ҳар нарса қўлингға келса, эҳсон
Қилғилки, эрур ризойи раҳмон.*

Алқисса, Амир бу воқеаларни кўруб, кўб йиғладилар. Андин сўнг ул кўзгуни ул ердин кўчуруб олмоқ бўлуб ҳарчанд зўр қилдилар, бўлмади. Охир, бир зилзила пайдо бўлди, гўё ер ўпурулуб, яқинким, барчалари ер остига кетсалар. Анда даҳл қилмай, ўзга уйга кирдилар. Анда бир отни кўрдиларким, охуриға боғлуқ, қошиға қанбар била сут келиб турур, ҳеч кишида юрак бўлмадики, от ёниға борса.

Дерларким, ул ҳазрат Искандар Зулқарнайн отлари эрди. Ани охир замонда ҳазрат имом Маҳдий олиб чиқғайлар. Лоилож андин Соҳибқирон руҳсат қилдилар. Аммо ҳаво ниҳоятда совуқ эрди. Тошқари чиқиб, қўшхонаға келдилар, анда икки юз кишини кўйуб кетган эрдилар, кўрсалар, барчасини қорни ёрилгон, қони тўкилгон, баъзи ёнича, баъзи чолқасича йиқилгон, ўлуб ётур. Анда бир одамни чалажон топдилар, анга муолижа қилдилар. Ул айди: Сизлар кетгандин кейин, ўн кундин сўнг, бир хайл маҳлуқлар бу мағорадин чиқиб, бу ерға келдилар, андин бизларға қасд қилдилар. Аларни тирноғлари ханжардин тез эрди, уч кун алар бирла жанг қилдук, охир, илож тополмадук, бизларни ҳалок қилиб, мағораға кетти. Барчалари эшитуб, тафаккур бошин солиб, таажжуб бармоқин тишладилар. Пудий туруб айди: «анинг йўлиға кўб таъом била оғуни қўшуб қўйунг». Анда қўйуб эрдилар, алар келиб таъомларни кўруб, еб барчаси шишуб ёрилуб ўлди. Андин кейин Амир Соҳибқирон йўлга тушуб, неча кунда шўр дарё ёғосиға келдилар. Андин Москов жонибиға келур эрдилар, анда бир тоғ кўрунди. Анда Амир бир неча кишини сучуқ сув истамакта юбордилар. Алар кетуб, асло келмади. Охир Соҳибқирон ўзлари ул тоғ узра чиқдилар. Кўрсалар, бир йиғоч узра бир қуш ўлтурур, ўқ отиб эрдилар, ул бир тарафға учуб бориб тушти. Ушул қушни бориб кўрсалар, анда миқнотис кўб экан. Анга ўқ била қуш ёпушуб ётур. Аммо миқнотис шундай тошдурким, темур жинсиға ошиқдур. Темур анга ёвуқ келса, ўзиға тортғай. Амир кўрдикки, сув ахтариб боргонлар барчаси аслаҳа-яроғлари бирла миқнотис тошиға илиниб қолибдурлар. Амир аларни нажот қилиб, ул тоғни сайр қилдилар. Кўб ажойиб ва ғаройибни кўрдилар. Бир ерға келса, тоғ ичра бир тор йўл кўрунди. Ул йўл ичра кириб бора бердилар. Бир жойиға келсалар, бир киши кўлида ёй била ўқи тез-тез ўқ отиб турубдур.

Алар киши анга ёвуқ борса, ўқ теккай. Одамлардин ҳеч киши кўрқуб бормадилар. Амир Соҳибқирон қўшунларини ичида бир кишида миқнотис тоши бор эрди. Ул киши дарҳол миқнотисни қўйнидин олиб, кўрсатиб ул ўқ отган кимарсага бора берди. Анга ёвуқ боргондин сўнг, анинг ўқи хатога кетти, ўнг ва сўлга қарамай югурди, ўқ келиб ул кишига тегди, ўлмади. Кўрсалар, анинг кўксидаги миқнотис тошига келиб илинибдур. Ул кимарсани кўрсалар, сурат турур. Амир айдилар, ҳукамо бу суратни бу ерга бежо қўйгон эмасдур, албатта, мунда бир воқеа бор, деб. Кўб тараддуд қилиб, ахтариб дарё ёқосига чиқиб қолдилар. Ҳикматдин ҳеч нимарса тобмадилар. Анда пешин вақти эрди. Пешин намозин ўкумоқга азон айтти. Муаззин «оллоҳ акбар» деса, ул тоғдин, «оллоҳ акбар» товуши келур. Амир айдилар: «тоғ ичра биров бордур?!» Одамлар айдилар, тоғлар расми, нима деса шундай садо чиқаду. Амир бовар қилмай, одам товуши дедилар. Анда муаззин: «ашҳаду анна Муҳаммад ар росувлу-ллоҳ»га етгач, тоғдин товуш келдики: «қаррата айна бика ё расула олло»¹ сўнгидин яна ушбу каби товуш келди. Барчалари Амир донолигига офарин қилдилар. Анда барчалари азон жавобин тамом эшитдилар. Барчалари ҳайрат дарёсига гарқ бўлуб, йиғладилар, гўё кичик қиёмат бўлди. Лекин ҳеч киши кўрмадилар. Баъзилари бу шайтондин бўлгондур дедилар. Амир қабул қилмадилар ва айдилар: бу шайтон товуши эмас, зероки, шайтон азон жавобин бермас, дедилар. Анда Соҳибқирон, ушбу кимарсани ҳақиқатин билмасам бу ердин кетмасман, деб анда таваққуф қилдилар. Андин сўнг, ярим кеча бўлмай, дарё юзида машъала била чироғ кўринди. Анда кема ичидап бир отлиқ, бир пиёда чиқтилар. Иккови тоғ узра чиқиб, қичқируб айдики: «Туроб, бери келгил». Тоғдин товуш келдики, «золим, мени қўйгил». Ул отлиқ киши яроғлиқ эрди. Анда тоғдин бир горни эшикин топиб, ўша пиёда мулозимига буюрдик, «келтур» деб. Ул мулозим гор ичра кириб, бир шайхи фоний кишини соқолидин ушлаб, олиб чиқти. Ул киши харчанд мулоимлиқ қилса ҳам, ман маъмурдурман, деб анга асло жавоб бермай, ул киши даҳшат қилиб айди, сани ўлдурман. Қари киши айди: «хануз ўлмасман». Ул отлиқ қиличини қинидин чиқориб, ўлдурмоқ ҳаракатин қилгонда, Амир айдилар: «мен бориб шафеъ бўлдурман». Йўлдошлари Амирни юбормадилар. Ул киши қари кишини қилич била урди. Ул қари одамни калласи хандалак каби юмаланиб ерга тушти. Амир кўб қайғуда бўлуб, йўлдошларига айдилар: «мен анга бориб химоят бўлур эрдим», деб ўпка қилди. Ногоҳ кўрсаларким, ғойибдин қўл келиб қари одамни бошини танасига улаб эрди, дарҳол ул оқсоқол киши ўрнидин тирилүб турди. Амир бу ишга таажжубда эрдилар, ул сипо қари одамдин сўрди: нечук тирилурсан, ул кимни қўлидур, деди. Қари одам асло гапурмади. Яна қилич солди, иккинчи ғойибдин қўл келиб, ҳаёт қилди. Бу сифатда тонг откунча ул сипо шайхни етмиш мартаба ўлдурди, ғойибдин қўл келиб, калласини танасига қўйса,

¹ Сен қўлимиз қорачигисан, эй, оллонинг пайғамбари.

дарҳол тирилур эрди. Муни кўруб барчалари тафаккур бармоқин тишлаб, тахайюр дарёсига гарқ бўлдилар. Амирни тоқати тоқ бўлуб, айдилар: мен бориб, онинг йўлини олурман. Анда Умаршайх тўра мен борурман деб туруб, отасидин ижозат олиб, анга борди. Қари ўзини бир тарафга олди. Ул сипо келиб, тўрага айди: сизларни мен била нима ишингиз бор? Тўра ҳайрон бўлди. Соҳибқирон машъални ёругин зиёда қилдурдилар. Ул отлиқ сипо неча одамни ярадор қилди. Қари айди: эй қавм, Амирларингизни мени тарафимга юборинг, деди. Анда Қилич Арслон келиб, Амир Соҳибқиронни ул қари одамни қошига олиб борди. Ул шайхи фоний Амирдин сўрди: отинг нимадур?. Соҳибқирон айди: «отим Темур». Қари одам айди: кимни наслидурсан? Амир айди: Ёфас бин Нуҳ алайҳис салом наслидурман. Қари одам айди: кифтингда холинг борму? Амир айди, оре, Қари айди: бу моғора ичра киргил, ярим найза бордур, олиб чиқиб бу кишини ўлдургил. Амир дарҳол гор ичра кириб кўрдик, яримта найза фўлоддин, моғора шифида турур. Амир уч маротаба анга зўр қилди, ололмади. Чиқиб, кучим етмади, дедилар. Қари айди: азон айтиб олсанг бўлур. Амир азон айтдилар. «Ашҳаду анна Муҳаммадар расувлу-ллоҳ»га етгач, найза еридин кўзғолди. Амир найзани олиб чиқти. Ул сипо, бу яримта найзани менга бергил, тамошо қилиб кўрай, деди. Ул қари айди: бермай, ўзини ургил. Дарҳол Амир ани кўксига андоғ урдик, тешиб орқасидин чиқиб, адам сарига юз қўйди. Амир айди: эй бобо, сен қандай кишисан, менга баён қилсанг? Ул оқсоқол киши айди: «Эй Амир Темур, мени отим Зоъиб. Ҳазрат алайҳа пайғамбар замонларидин бу вақтгача тирикдурман. Исо алайҳис салом кўкдин нозил бўлгонларича тирик бўлурман. Исо пайғамбар бу найза била Дажжолни ўлдургайлар. Амир Темур, сен ул кишини ўлдурдунг, ани оти Хон Оталиқ Ҳаким фаранги эрди. Мени Инжилда ўқуб кўруб, яна мени бу ердин ахтариб топти. Неча мартаба менга келиб, омонатларингни бергил, деди. Қабул қилмадим. Яна қиёмат осоридин хабар бергил, деди. Мен сўзламадим. Сўнгра қахру ҳашам бирла мени ўлдурди. Ғойибдин қўл келиб, мени тиргузди, Исо пайғамбар қўлларидур. Тўртинчи осмондин келиб, мени тиргузгайлар. Харчанд мени хар ким ўлдурса ҳам тирилгумдур. Амир Соҳибқирон шайхи Зоъиб фонийдин сўрдилар: эй бобо, қиёмат осоридин менга хабар бергил. Анда қари неча калималарни қиёмат осоридин ва охир замон бўлуридин сўзлади. Айди: «Эй Амир Темур, эшитгил, ҳазрат Исо алайҳис салом нозулидин илгари неча шаҳрлар хароб бўлғай, аммо Бухори шарифни хўтук хароб қилғай, Бухоро халқи хожа Убондин ўтуб, Мағрибга боргайлар. Алар Мағрибга боргунча кўб шаҳрларни хароб қилғай. Яна Самарқандни сув хароб қилғай Бадахшонни зилзила хароб қилғай, Балхни шамол хароб қилғай, Исфаҳонни илон хароб қилғай. Зероки отамиз Одам алайҳис саломни тутамларидин илон Исфаҳонга тушуб эрди. Хиндустонни борсот хароб қилғай, тоғларни яшин хароб қилғай, русни совуқ хароб қилғай, ҳабаш эли келиб Маккани олғайлар. Араблар Румга келурлар. Ул вақтларда Каъба ҳам хароб бўлур. Ул вақтда олимлар илмига амал қилмаслар, эру хотун бир мажлисда

ўлтуруб, шароб ва чағир ичарлар. Майда болаларни ота-онаси ўкуголи қўймас, дунё ишига солурлар. Аксар савдо-сотуқни хотунлар қилурлар. Рибо ва ижара кўб бўлур, юртни ёмон халқни бой бўлур, ота ўғулдин, она қиздин рози бўлмас. Юртни султон ва қози ва муфтилари риё бирла арз сўрар. Мадраса ва масжидни зулм бирла қилгайлар. Уруг ва қариндош ва қўшнилариин ҳақиға жавр қилурлар. Шайхлар муридига дунёдин сўзлар, ёлгончи кўб бўлур. Зоти бузуқлар хожя ва саидлик даъвосини қилур, ўлумни ёд қилмаслар. Бу аломатлар бўлгондин сўнг, Маккада имом Маҳдий ўн тўрт ёшда бўлгайлар. Андин сўнг, ўн йил Шом ва Рўм ва арабда салтанат сургайлар, барча халқ баъйат қилурлар. Андин сўнг, Дажжол лаъин Машриқ тарафдин эшак минуб, юзи қора, кўзи кўр, манглайда ёзилгон, «Ал кофиру биоллох»¹, деб. Девларни ўзига тасхир қилиб, карнай, сурнай, дўнбира, чолиб келгай. Оламда шаҳрларни олгай. Анда имом Маҳдий ҳазратлари эшитуб, Дажжол шўридин омон қилгил, деб тангри иззи жалга сизинуб, муножот қилгайлар. Ушал замон жумоъ куни Исо алайҳис салом кўкдин ерга тушгайлар. Андин, тонгласи Маҳдий била Исо ҳазратлари Хайбарга келиб Дажжол лаъинни топуб, ушбу найза бирла ҳазрат Исо ургаилар. Маҳдий қилич била чобқайлар. Андин кейин Дажжолни лашкарларини ўлдургайлар. Андин кейин мусулмонлар тинчликда бўлуб, шаърият обод бўлур вассалом».

Алқисса, Амир Соҳибқирон ул шайхи фоний била видолашиб, андин Москва сариға юзландилар. Бир неча кундин сўнг, Москвага келиб, анда тахтга Шудийни қарор бериб, барча ўзбак қўшуларни олиб, Самарқандга келдилар. Анда баъзи жатталарга буюрдик, Гилон мавзеъи қумда қолибдур, они обод қилинлар, деб. Иноқ манъ қилиб, айди: булар анга лозим эмас. Амир қабул қилмади, юбордилар. Кунлардан бир кун Амир Соҳибқирон Мироншоҳ тўрани закот олмоқ учун элатларга юбордилар. Тўра элатга чиқиб, икки-уч элдин закот олдилар. Андин кейин қатагон элига келдилар. Аларни беги Фўладхон эрди, оти Агалбек эрди. Ул ҳам тўразодадин эрди. Мироншоҳ тўрани кўб иззат қилди, ҳар қанча закоти бўлса, шариат ҳукми била берди. Қатагон ичра бир йигитни яхши оти боғ эрди, анга тўрани кўзи тушуб, бу отни менга закотга ҳисоб қилиб бергил, деди. Ул йигит айди: мун ирнига бўлак берайин, деди Тўра қабул қилмади. Бора-бора ишлари жангга муқаййид бўлди Тўра мулозимларини барчасини қатагон эли ўлдурдилар. Тўрани тутуб, неча кун бир хужра ичра сақладилар. Агалбек анда мен ҳам хонзода бўлурман деб Гилон ҳам даъвойи иодшоҳлик қилди. Мун элати била ёбу элати ани итоатин қабул қилдилар. Ёбу элатинин улугини оти Қутулмишбек эрди. Анга Агалбекни Севаркўз дегаи қизини бермакга муқаррар қилди. Ул Соҳибқирон била жан қилмоқга мутасадди бўлди, зероки, ани элатлари кўб эрди Иттифоқо, бир кун Севаркўз олтун била мурассаъ қилго

¹ Оллоҳга кофир бўлган.

дўнбуруани қўлига олиб, чертуб, тўрани турган хужрасига келиб қолди. Бу газални ўқиди.

Г а з а л:

*Дўнбура чертар мани тирноғим,
Борди-келди мақомин келиштургон бармоғим,
Тилим зикринг сўзлаюб, кўнглум фикринг ўйлаюб,
Сўзлағанда тебранур, кўргилки, оқ тамоғим.*

Тўра анга назар қилсаким, Севаркўздур. Кўрган кишилар анга жонсўздур, кўзлари мисоли кийик жавлон қилур, бўйи ниҳоли буюк ва ларзондур, юзи қуёшқа, бадаллари кумушқа ўхшар эрди. Тиши дурдек, ўзи ҳурдек эрди. Лаб очиб, тилидин шакар сочиб, тўрадин сурди: «сени гуноҳинг пимадур?» Тўра айди: мен Амир Темур ўгли бўлурман, бу ерга закот учун чиқиб эрдим, мени бу ерга боғлаб қўйдилар. Севаркўз айди: мен отамга насиҳат қилиб эрдим, бовар қилмади, эмди бир хат ёзиб, Амир Темур отанга юборсам Тўра айди: қасидинг борму? Ул айди: «Эй тўра, менда бир кийик бор, ани бўйнига хат боғлаб қайга амр қилсам, боргай», деди.

Алқисса, ўшул кийикни келтуруб, бўйнига хатни осиб, Табриз жонибига юбордилар. Андин кейин бир кун Севаркўзни Қутулмишбекга никоҳ қилиб бердилар. Ул замонда аларни расми расми куёв бирла келинни элдин узогроқ кўёр эрдилар. Анда Севаркўз гулгунчани беркитти. Қутулмишбек кўб ҳаракат қилди, бўлмади. Аммо қиз кўнгли Тийугбекда эрди. Зероки, мун Тийугбекга айтқузилгон эрди. Андин кейин хийла қилиб, Қутулмишбекга айди: Ҳар қачон Амир Темур бошини келтурсанг, бу тилсимот очилур, деди.

ЭМДИ СОҲИБҚИРОНДИН СЎЗ ЭШИТМАК КЕРАК

Бир кун Амир Соҳибқирон ов овлаб юрур эрдилар. Севаркўзни кийиги Амирга дуч келди. Соҳибқирон набираси Султон Муҳаммад тўрага буюрдилар, ушбу кийикни тирик келтур, деб. Тўра форсий Ақимга минуб, кийикга қараб югурди, анга эллик йигит ҳамроҳ эрдилар, барчалари етолмай қолиб, тўра қувлаб етти. Тўра ўқ ва ёсини қўлига олиб, нишонага келтуруб хоҳласаким, кийикга захмат берса. Ушул ҳолда бир тарафдин чапг ва тўзон чиқа келди. Кўрса, Қутулмишбек қўшун била келур. Қутулмишбек анда Севаркўзни кийикин тануди. Дарҳол тўрани йўлини олди. Тўра икки кишини ўқ била урди. Қутулмиш тўрани қўлга тушурмоқни ҳаракатини қилди. Тўра кўрдик, иш қўлдин кетти. Анда бир хат қилиб, бир йигоч узра осиб қўйди. Келиб тўрани қўлини боғладилар. Қутулмишбек айди: «мен Амир Темурга муддаий бўлурман, Амир Темур қайдадур?» Султон Муҳаммад тўра: «мен Амир Темур бўлурман», деди. Анда Қутулмишбек тўрани Севаркўз қошига, мана Амир Темур, деб келтурди. Қиз айди: «бул эмас, боргил, Амир Темур қари кишидур?»

Қутулмиш яна қўшунларини олиб, Амир Темурни йўлини олурман, деб кетти. Севаркўз тўрадин сўрди: «Эй йигит рост айғил, ким бўлурсан?» Тўра анга воқеани бир-бир баён қилди. Андин кейин Мироншоҳ амақисини қошига келтурди. Иккови мунда бир ҳужра ичра боғлиқ турсун. Эмди сўзни Амир Соҳибқирондин эшитмак керак.

Амир хануз ҳам сайд узра юрур эрдилар. Қиз ул кийикни даҳшат қилиб яна юборди. Амир кийикни кўруб, етти мартаба шунқор солдилар, кийик етти шунқорни ҳалок қилди, зероки кийикка кўб таълим берилган эрди. Амир муни кўруб газабда бўлуб, бир аргумоқ отга минуб, кийикга қараб югурдилар. Бир ерга келса, жангни асари бор, баъзи ерларга қон тўкилгон. Анда бир йиғоч узра хатни кўрдилар. Хатни ўқуб кўрсалар, набиралари: «мендин хабар олинг», дебдур. Андин кейин, кийик келиб Севаркўз чодирига етти. Амир ҳам кийикни қорасини олиб, бир булоғ ёқосига тушдилар. Ул қиз қўлида таъом, чодирдин чиқуб, Амирга келтуруб берди, айди: «қандоғ кишидурсиз?» Амир айдилар: қатагон сиполаридин Юртол бўлурман, Хўжандга борурман. Шул вақт узра Қутулмишбек била ёбу эли келдилар. Соҳибқирон сиполари сайд узра юрур эрди. Аларга Қутулмиш муқобил бўлуб, бир нечасин ўлдуруб, бирини Амир Темур деб, калласини лўнгига ўраб, байроқга осиб келур. Қутулмиш Соҳибқиронга: «Ким бўлурсан?», деди. Амир: «ўзинг ким бўлурсан?», деди. Анда ул отим Қутулмиш, ёбу элини беки бўлурман, деди, бориб, Амир Темурни бошини келтурдим, зероки ағлин бегини қизини қалини Амир Темурни боши эрди, деди. Соҳибқирон айдилар: кўрсатғил мен Амир Темур бошини тонурман, деб ул лўнгидин олди. Амир Темур боши эмас, дедилар. Бу сўзни қиз англади. Сўнгра бошни Севаркўзни қошига келтурди. Қиз қабул қилмади, айди: ул сув ёқосидағи қари киши қатагон элидин эмиш, андин бу бошни ҳақиқатин сўрагил, деди. Қутулмишбек Соҳибқирон қошига келди, сўзлагунча бўлмамай, анинг қўлини ушлаб, андак қойирдилар. Андин кейин рангги бўзариб, кўзи қизариб, қайғуда бўлуб, Севаркўз чодирига ёниб келди. Зероки, қуёвлиқ жиҳатидин ҳеч нима демади, қиз бу ишга завқ қилди. Ярим кечага яқин бир киши нола ва зори қилиб йиғлар, Амир кўрсалар, бир йигит, чўл тарафдин тевага минуб келиб, ул булоқ ёқосига тушти. Соҳибқирон ул йигитдин сўрдилар: нима сабабдин йиғларсан? Ул йигит айди: «Мени отим Тийуғ бекдур, Амир Темур бошини келтурсам деб бориб, тополмай келурман, зероки амаким Ағалбек қизига ошиқ эрдим, менга айтқузилгон қизни амаким ёбу эли Қутулмишбекга берибдур, мен анга чидоёлмай Амир Темур бошини келтуруб, қизни ўз аҳдимга олсам, деб эрдим. Бу ишни мавжуд қилолмай, йиғламоқимга сабаб бу эрур». Анда Амир Соҳибқирон анга раҳм қилиб, айдилар, эртага Амир Темур фалон жойда қумзор ичра ухлаб ётқай, бориб андин Амир Темурни бошини келтургил. Сўнгра андин бурун Амир ўалари ул ерга бордилар. Андин Амир қуёши кўк майдонида жилва кўргузди. Ул йигит қумзорга борди. Кўрса бир киши юзига парда тортиб, ухлаб ётур. Йигит секин-секин бориб, пардани кўтариб

кўрдик, мунга хабар берган булоқ ёқосидағи кишидур. Ул йигит таажжуб бармоқин тишлаб, ҳайрат дарёсига фарқ бўлди. Амирни уйқудин уйғотиб эрди, ўшул замон Чигатой, лашкари етиб келдилар. Бу тарафдин ёбу эли кўзголдилар. Анда Чигатой йигитлари андоғ қиргин солдики, буларнинг қилгон урушларини газал била адо қилур.

Назм:

*Бир йўла барча қўйдиларким от,
Икки ёндин солиштилар, ҳайҳот!
Эр йигитларни ғайрати қайнаб,
Турмади дағи отлари ййнаб.
Бўлди андоғ урушлари қаттиғ,
Найзалар синди кўб ушолиб тиг.
Кўк уза чиқти кўб тўзону гард,
Кўлига олиб қиличларин ҳар фард.
Марг даллоли бўлди Чобук чуёт,
Аҳд байъини анда айлаб сует.
Қизик ўлди ўлумни бозори,
Малик ул мавт ўлуб харидори.
Сув каби эл қони тўқулмаклиғи,
Танларидин бошлари сўкилмаклиғи.
Ушлашиб, тишлашиб олишмоқдур,
Қаршу келса кими солишмоқдур.
Барчаси бир-бирин сўруб ҳарён,
Баъзи жон ваҳмидин бўлуб ҳайрон.
Ким қочиб, ким қарорни билмаслар,
Жанг ила бир-бирин кўролмаслар.
Қиру сойда тўзон олиб кўзни,
Ким тонур анда ёв била ўзни.
Ушлашиб бир-бирин қучоқлашиб,
Гар қилич бўлмаса, пичоқлашиб,
Сой тошидек солиб кесук бошни,
Анда фарқ айламай қари ёшни.
Отлар ўз ҳолича юрур ййнаб,
Кимсалар жон берур тилин чайнаб.
Кимсалар ваҳмидин оқиб қони,
Қийналиб чиқмайин неча жони.*

Алқисса, Чигатой эли голиб келиб, барчасини адам казармасига юбордилар. Юз кишидин зиёда ёбу элидин қолмади. Анда Қутулмишбекни ҳам жон тўтиси жон қафасидин учти. Қолгон юз киши аҳд-паймон қилиб, онт ичдилар. Сўнгра Севаркўзни Тийуғ бекга никоҳи шаръий қилиб бердилар. Тийуғбек анда Севаркўзни олиб ўртага солиб, ҳўққасин очиб, маржонларни сочиб, муродига етти.

Андин кейин, Амир Жўржонга йўл солдилар. Неча кунда Жўржонга етдилар. Амир Соҳибқиронни Жўржон эли кўб

мулозамат қилдилар. Андин сўнг, алар Амирға арз қилиб, айдилар: бир йигит пайдо бўлубдур, начанд масала ижтиҳод қилибдур, отини Мирсайид Шариф дерлар. Масаласи шулки одам жони сувдур, ҳамма мавжудот сув, дегай, бу оятга қиёс қилар, зероки, қувла таоло: ва мина олмаин кулл шаин хаййи», иккинчи масала: олло таоло подшоҳдур, салтанати тахтига ўлтургандур, арш анинг тахти, фаришталар авони дерлар, алъёз билло, зероки, қувла таоло: ар-рахмону ала ал арши истиво, учунчи масаласи Муҳаммаднинг набилиғига Алини шерик дер. Мунга ҳам неча оятни далил қилгондур.

Алқисса, Амир Соҳибқирон Мирсайид Шарифни чорлаб, Сиз масала ижтиҳод қилдингизму, дедилар. Мирсайид Шариф инкор қилди. Айди: «бу масалани айгон кишига барча аймма лаънатнома битсунлар, мен ҳам лаънатнома битгайман», деди. Билдиларки, бу сўз аҳли хусуматдин бўлгон экан. Анда барча уламо лаънатнома ёздилар: мундин буён ҳеч киши мундай ижтиҳод қилмасун, деб. Яна бир неча мунофиқлар кўзголиб аллома қошларида Мирсайид сўзи деб шаҳодат бердилар. Аллома Тафтозоний ҳам мундай кишини ўлғони яхши деб, аллома бошлиқ айммалар ривоят қилдилар, бу кишини сандуқ ичра солиб, шўр дарёга ташламоқ лозим, деб. Охир, алар қанча таъомлар била сандуқ ичра солиб, шўр дарёга ташладилар. Дарё ичра сув сандуқни олиб бориб, бир тоғқа уруб, бўлак-бўлак қилди. Мирсайид бир тахта узра қолиб, машаққати тамом била ўзини қуруқликка олди. Тоғ этакидин бориб, қирқ кунда фаранг мамлакатига етти. Анда дарё ёқосида бир йигитни кўрди, яланғоч, атрофида кийиклар ўтлаб юрур. Мирсайид Шариф таажжуб бармоқин тишлаб туруб эрди, бир тарафдин чанг ва тўзон чиқа келди. Анда икки мингга яқин фаранг йигитлари барча бўйниларида чалиполари бу йигитдин айлана бердилар. Ўз тилларида сўзлаб, ул йигитга сажда қилиб, барчаси йиғлаб, ёндилар. Андин сўнг, ўн мингга яқин киши келдилар. Барчаси қора соқол, аслаҳа-яроғлар тоқинуб, қўлларида шароб либос била келиб, бу йигитга саждаи таҳийят келтурдилар. Бу аларни ҳеч қайсисига илтифот қилмади. Яна бир жамоъа келдилар, олдларида този, қўлларида бози, арғумоқ отларга минуб. Алар ичида бир оқсоқол киши, бошида тож, шон-шавкат била келиб, тўбдин чиқиб, бу йигитни қучоғига олиб, йиғлай берди. Мирсайид Шариф буларни тилин билмай, хайратда эрди. Алар ичра Ажамдин боргон бир тожик бор эрди. Мирсайид андин бу воқеани сўрди. Тожик айди: «бу йигит бослиқни ўғлидур. Алар тилида бослиқ деб. амир ва подшоҳни айтурлар. Бу йигит Румга бориб эрди, анда Елдириим Боязид Қайсар қўлига асир бўлубдур, Елдириим ҳукамога буюруб, закарини ахлилага ётқузуб куна суйи қўйубдур. Андин бу йигит навқасланиб телба бўлуб, қолибдур». Анда Мирсайид Шариф изхори фазл қилиб, айди: «мен анга даво қилурман». Сўнгра тожик ани бослиқ қошига келтуруб, таржимон бўлуб, арз қилди. Бослиқ ўғлини гамида кўб қайғуда эрди, булар воқеани баён қилди. Бослиқ қабул қилди. Андин сўнг Мирсайид даво қилмоқга муқайид бўлди. Шаҳзодани келтуруб, закарин ахлилага олтун била

кумушни эритуб, майда қилиб, анга қўйдилар. Олтун била кумуш куна суйини ўзига жазб қилиб, тортиб эрди, шаҳзода сағолди. Фаранг бослиқи анга кўп инъомлар берди. Андин сўнг Мирсайид Шариф фарангдин чиқиб, неча кунда Истанбулга келди. Бир кун кўрсаларким, муъофа узра бир киши ўлтургон, турфа шавкат била келур. Мирсайид: — Бу ким? — деб сўрди. Одамлар айдилар: бу кишини отлари Султон Валад, Мавлавий Рўмийни ўғиларидур, Елдириим Боязидни боғига борур. Қайсар ҳам андадур. Аҳли фузало барчалари анда бўлурлар, деб жавоб бердилар. Аммо ул боғ денгиз ёқосида эрди. Ҳар кун Қайсар шуъраога анда кўрунуш қилур эрди. Андин сўнг, Мирсайид Шариф бир назм битиб, бир қамиш ичра солиб, икки тарафини мум ила беркитиб, андин кейин денгизга ташлади. Қамиш сув юзида оқиб, боғ ёқинига борди. Анга Қайсарни кўзи тушти, кўрсаким, бир қамиш, иккала огзини мум бирла беркитулгон, оқиб борур. Маҳрамлариға буюруб, ани олиб кўрсалар, бу байт ёзилгонким.

Н а з м:

*Эй қамиш, арзимни еткур беклара,
Бўлмади жо ҳеч сўзум бир дафтара.*

Қайсар буюрдикки, бу қамиш эгасини топуб келинлар, деб. Анда маҳрамлар Мирсайид Шарифни олиб бордилар. Мирсайид барчаларидин юқори чиқиб ўлтурди. Султон Валад аччиги келиб айди: эй мусофир, нега бизлардин илгари ўлтурдинг?! Мирсайид Шариф аларга жавоб берди: «Сайид бўлурман, яна шоирдурман». Султон Валад айди: шоир бўлсанг Муллои Румни бу байтига ҳеч ким маъно беролмабдур.

Б а й т:

*Илми ҳақ дар илми сўфи гум шуд,
Ин суханки, бовари мардум шуд.*

Сен маъно айғил. Мирсайид бадиҳа била айди: «ал-сўфи ҳоолло таоло муназзах¹ ва муқаддас турур». Қайсар, Мирсайид муллолиғига аҳсан деди. Анда Қайсар шоирларга буюрдикки, ҳар қайси шоир икки мисраъидин байт айтсунлар, деб. Анда соқийга қараб, Султон Валад айди.

Н а з м:

*Ҳар субҳ кетур шароб менга,
Уйғот, отчо не хоб менга.*

Яна шоир Низомий мун айди.

¹ Олаоҳ учун сўфий бўлаган.

Н а з м:

*Тиз букуб ўлтур, манга тутгил суроҳингни бу дам,
Журта ниш анлай, кўтарилсун бошимдин дарду ғам.*

Яна шоир Миерий бу байтни айди.

Н а з м:

*Оёғчи, оёғинг дам ўтмай қуябер,
Симурсам печа мен, ким айтмай, тўёбер.*

Мирсайид Шариф айдилар.

Р у б о и й:

*Юз узра бу кун сочларини ёр тарабдур,
Чун бўлди тараб шод кима бахт қарабдур.
Ул сочларини тебратура субҳ шамоли,
Иси келадур ҳар қилидин турку арабдур.*

Шоирлар бу сўз узра таажкубда эрдилар. Қайсар ҳарамига ёнди. Қайсарни хотуни Азизи Миерийни қизи эрди. Ногоҳ қуёш қайсари шафақ тўшакига жой олди, тун келини бошига зулмот чодирини солди.

Алқисса, Қайсар ул кеча хотуни била маишатда эрдилар, бир сўз сабаб бўлуб, Қайсар хотунига қаҳр қилиб, сочларини кести. Сўнгра қайтуда бўлуб, тонгласи ташқари чиқти. Хануз шоирлар суҳбат узра эрдилар. Анда Қайсар аларга «мендин ўтган воқеани рубоий била тамом қилинглар», деди. Дарҳол, Низомий тавозеъ била туруб, айди.

Н а з м:

*Бог аро чун боғбонким, гулни узди бу кеча,
Субҳидамдин рашк этуб, сунбулни узди бу кеча.
Қайгу бирла ғунчадек бағрида қон ё ушбу ким,
Тушти савдо бошига, кокилни узди бу кеча.*

Яна Шоир Миерий туруб айди.

Н а з м:

*Богбон ногоҳ кўрубдур боғини,
Гуллар атрофида турғон зогини.
Зоғлара қирғин солиб чун қарчигай,
Бог аро ҳам кўб солибдур доғини.*

Яна Мирсайид Шариф туруб, бу рубоийни айдилар:

*Сочина илкин узатмай тарақ,
Тилма-тилма айласун жисмин яроқ.
Ҳиндларни мунча тарож айладинг,
Румдин андиша қилмай, эй қарақ.*

Бу сўз Қайсарга андоғ таъсир қилдики, гўё ўқдек бу тарафдин ўтуб ул тарафидин чиқиб кетти. Қайсар аччиги келиб, газабда бўлуб, Мирсайидни қатла буюрди. Султон Валад шафеъ бўлуб, манъ қилди. Андин кейин Мирсайидни зиндонга солдилар. Ояти ойғача Сайид бечора зиндонда қолди. Бир кун вазир Қайсардин «Мирсайид гуноҳини ўтунг», деб тилаб олди. Мирсайидни зиндондин чиқордилар, анда ўз ҳаёти ҳолига бу назмни айди.

Р у б о и й:

*Бахт ёвар айласа, хашхош сандон синдурур,
Бахтсиз бўлса атала ичса, дандон синдурур.
Кимса мендек толеъи наст ўлса аҳволи анинг,
Ер тубида бикрин ким ранжу зиндон синдурур.*

Бу сўз мунда турсун, эмди сўзни Соҳибқирондин эшитмак керак.

БУ ДОСТОНДА ҲАКИМ НИЗОРИЙ, КҶҲИСТОНДА ДАЪВАТИ ТАНОСУХИЙ ҚИЛҶОНИ, АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН АНИ ЭШИТУБ БОРҶОНЛАРИНИ БАЕНИ

Аммо Соҳибқирон Мозандарон вилоятларин аксарин фатҳ айлаб эрдилар. Эшиттиларким, ҳаким Низорий таносухий диниға ривож берибдур. Андин кейин Кўҳистонға мутаважжих бўлдилар.

Ровий дерким, асли ҳаким Низорий Носир Хисрав шогирдин эрди, бўл анинг била рафиқ эрди. Амир Соҳибқирон аларни бархам берган вақтида бул шум қочиб, Кўҳистонға борғон эрди. Ул вақтда Қора Усмон бекни шоҳ Шужоъ Кўҳистонға ҳоким қилғон эрди. Анинг қариндоши Қора Юсуфбек Озарбайжонға ҳоким эрди. Булар асли туркман бегидин эрди. Ўғузхон вақтида оқ уйли бўлуб эрди. Ўғузхон Фаридунға замондош эрди. Табаристон, Озарбайжон ва неча вилоятлар анинг ҳукуматида эрди. Анинг авлодин шоҳ Шужоъ амирлиқ маснадиға ўлтурғон эрди. Шоҳ Шужоъ Қора Усмонбекни ва Қора Юсуфни аҳли ҳукуматдин қилғониға пушаймонда эрди. Дерларким, Амир Соҳибқирондин сўнг, Қора Юсуфбек даъвои подшоҳлик қилиб, Озарбайжонға, Форс ва Мозандаронға ҳукуматда эрди. Эллик икки йилдин сўнг, анинг авлодидин шоҳ Исмоил мамлакатларни олди.

Алқисса, мазкур сўзга келайлук. Эмди ҳаким Низор шуҳрат тошиб, Қора Усмоннинг бир ўғли бор эрди, ўн саккиз ёшар, оти Ҳасанбек эрди. Ул иллоти жавъиға гирифторм бўлуб, ҳар кеча-

кундуз неча пут унни атала қилиб, оғзига қуёр эрдилар. Асло қутилмас эрди. Атибболар анинг муолижасига чора тобмадилар, қорни қонардек бўлуб, шишган эрди. Ҳақим Низорни чорлаб, анинг қошига келтурдилар. Ҳақим анинг сабабин сўрди. Ул ўғул айди: «бир кун саҳрога чиқиб, бир қирда ухлаб ушбу касалга мубтало бўлдум», деди. Лекин, доим қорни ҳаракатда эрди. Гумон қилдики, илон қорни ичра жой олғондур. Ҳар нима еса ул илон ютиб, яна таъом талаб бўлуб тургай. Бу ўғулни меъдасига ҳеч нимарса юбормас. Буюрдики, лаъл мунчоқин келтурунглар, деб. Лаълни ипга боғлаб, анга ютқиздилар. Яна ипни тортиб кўрдилар, лаъл йўқтур. Иккинчи зумрад мунчоқини ипга ўтқузуб, ютқуздилар. Яна тортиб кўрдилар, зумрад қайтиб чиқмади. Билдиларким, афъи бу ўғулни ичида жой олибдур.

Дерларким, ҳазрат Али каромуллоҳ важиҳа замонларида бир йигит ухлаб ётган вақтида оғзига илон кирди. Ҳазрат Али афандимиз кўруб, уйғотиб, у ён-бу ён югуртуб, ҳаракатга солдилар. Ниҳоятда чарчагондин сўнг анга сув бериб, қайд қилдурдилар, илон ерга тушти. Анда Қора Усмон бекга ҳақим айди: бу илон улғойибдур, мунни қорнин уя қилибдур, мунни иложи машаққатдур, деб буюрдики, сут келтурунглар, деб. Анда неча челақда сут олиб келдилар. Барчасини ичти, соатидин сўнг қусти, сутни бори тушти, илон тушмади. Охир, ҳақим Қора Усмонга айди: эй бегим афандим, бу ўғул тавонидин ўтунг, мен муолижасини фикрини қилгайман. Бек «ўттим» деди. Ҳақим буюрди, шароб келтурдилар, анга ичурдилар. Дарҳол қорни ҳаракат қилди. Ҳақим анда айди: сутни афъи қайд қилиб, холи бўлди, шароб ичиб, маст бўлди. Эмди лозимким, биқинидин ёриб, илонни олурман. Агар илон маст бўл-маса, мунга зарар еткурур эрди.

Алқисса, биқиндин аждарҳони олиб, қизил ипни янги била чоқини тикиб, ўғулни тарбият қилдилар. Афъини кўрсаларким, саночдек бўлубдур, неча кундин сўнгра бек бача шифо топти. Қора Усмон бек ҳақимга муътақид бўлди. Ҳақим кундин-кунга таносўхий динига ривож бера берди. Бир кун ҳақим Низор дарё ичра кемада сайр қилиб юрур эрди, кемачи овоз қилдики, ана катта балиғ кемага қасд қилур, деди. Ҳақим айди: кўркманглар, сизларга зиён-заҳмат йўқтур. Анда дарё мавҷда келиб, яқин келди. Ҳақим балиқга қараб айди: Намуди эй дарё балиғи! Бу сўзни балиқ эшитиб ёнди. Кема била одамлар омон топтилар. Алар сўрди, нимани айдинг, ҳақим айди: худога сажда қилурсан, дедим. Бу сўзини юнон тилида намуди дерлар. Бу балиқ мундин бурун одами зоҳид эрди мунни тасбеҳи намуди эрди. Холо, тасбеҳи эсига тушуб, ёнди. Қора Усмон айди: мунни воқеасин менга баён қилғил. Анда ҳақим мазҳаби танасўхийдин баён қилди. Қора Усмонбек фуқароси била Кўҳистон эли ушбу мазҳабга тобеъ бўлдилар. Мулла Абдул Раҳмон Утрут дерларким, аксар китоби таворихда кўрдум, етти киши Мухаммад алайҳис саломдин илгари мазҳаби таносўхийга даъвойи пайгамбарлик қилиб эрди.

Аммо Ҳақим Низорий ҳам даъвойи пайгамбарликни ихфс қилди, лекин ошқора қилмади, ўз қавмига сўфтой от қўйди. Айту

эрди, «ажзойи» олам қайта-қайта тараққий қилиб, истикмол топарлар, нафас ва миҳоз ҳам унсуридур, камолот тамом мунсар бўлғай. Бу сурагдин у сурагга унсури муфорақот қилур, гўё жон бу жасад ўлса, ўзга жасад топиб, тирилғай, она қорнида жой олиб, туғулуб, яна камолот ҳосил қилғай. Аввалги сурагга фавт бўлгон нимарсани иккинчида тобғай, учинчида ўтгандин сўнг тараққий қилғай. Ҳар қолибда тараққий қилса, андин малойка қолибига доҳил бўлуб, етти кўкни чиқиб кезғай. Бу қавлни танасўхий дерлар. Агар одам ақлсиз ва илмсиз бўлса, ани жони қолибидин чиқгондин сўнг, анъом сурагига кирғай, гўё айуқдин ва ҳўкуздин шунга ўхшаш нимарсалардин таваллуд тобқай. Лекин тўрт оёғлик ҳайвон асли жони одамдин муфорақат қилғай. Яна одам одам сурагига ўтса ақли оз, ўзи носоз бўлур. Лекин жиъми инсонийга доҳил бўлаберса, камолот ҳосил қилғай, андоғким, юқорида макур бўлди, наузибиллоҳ, мин залика. Бу сўзни қавли таносухий дерлар. Агар бу даражотни тобмасалар, анъомга муфорақат қилур. Агар аларни ҳам тобмаса, набатотга кирғай, гўё дарахт ва ўтлар бўлуб кўкарғай. Ани ҳам тобмаса жамототда қолғай, гўё тош ва темур ва туфроғларда қолғай, ала ҳазал-қиёс. Агар нафас нотиқа даражасига етса, булар барҳам егай. Ахли таносўхий дерким, мисоқ кунда олло таоло Одам Ато била бир минг етти юз йигирма арвоҳни яратган, андин зиёда эмас. Бу руҳларни Одам била авлодларига доҳил қилди. Неча замондин сўнг, Рухи Одамни Нух жасадига доҳил қилди. Андин сўнг ул руҳни Иброҳим жасадига берди. Ушбу дастур била Мухаммад алайҳис саломга ётиб, камолот ҳосил қилиб, андин фаришта бўлуб, осмонга чиқиб, келмади дегай, наузибиллоҳ мин заликул макур. Зероки, алардин сўнг соҳиб шарифат ва соҳиб тариқат келмағай.

Аммо бу шум ҳақим дедиким, мен етмиш икки мартаба дунёга келдим, аввал келгонимда савдочи эрдим, сўнгра келиб, қасооб бўлдим. Қўй қонини кўб тўкконим учун, андин сўнг, жоним бўри сурагига доҳил бўлди. Бу кун далада Қора Усмон бек била юруб, бир эски қашқирни сўнгақини топиб, ани бекига кўрсатиб эрди: Мен бўри эрдим, мени сўнгақимдур, мени бўрилиқ вақтимда ҳазрат Яъқуб пайгамбар замонлари эрди. Анда мени Юсуфни единг деб қариндошлари тухмат қилдилар. Яна қашқирлиқдин одам сурагига доҳил бўлдим. Неча мартаба оламга келиб, эмди соҳиб иршод бўлдим, мундин сўнг малойка сурагига киргайман. Ул бадбахт айди: эмди оламга келмағайман, сизлар туш кўргайсиз, гоҳ Туркистонда, гоҳ Ҳиндустонда, гоҳ Арабистонда юргайсиз. Гоҳ Тошканд, гоҳ Самарқандда бўлғайсиз, гоҳ сойда, гоҳ қирда тургайсиз. Аввалги замонда оламга келганларингизни руҳингиз кўргай ва сайр қилғай. Ул шум яна айди: «Ҳеч дин бизни мазҳабмиздин илгари эмас». Ул вилоят одамлари охи сўзини қабул қилдилар. Яна айди: Одамдин бурун инсон яратгандур, аларга олов тўфонини юбориб, барчаси куйуб, Одам била Ҳаво қолғондур. Абул Баширининг оталари ва оналари бордур. Оталарини оти Салмон ва оналарини оти Мохёрдур, деди. Андин сўнг Нух алайҳис саломга сув тўфонини юбориб, қавмлари ҳалок бўлди. Ўзлари қолди. Тўфондин кейинги одам Нух пайгамбар наслидиндур. Оламга

тўфон келиб, барчани ҳалок қилса, бир киши-икки киши ҳийла била қолгай. Зурёд кўб бўлуб, олам тўлгай, дунё меники боқий деб инкор қилди. Наузибиллох, бир куни ул ҳақими шум мадраса ичра шогирдларига таносўхийдин дарс айтиб ўлтуруб эрди, бир эшак анинг дарсхонасини эшикига келиб турди. Шогирдларига бу ҳайвонни қувланглар, деб буюрди. Ура-ура ҳайдаб юбордилар. Соатидин сўнг яна ул эшак қайтиб келди. Ҳақими маълун айди: бу эшак мендин илгари бу мадрасага мударрис эрди. Ўлганидин сўнг, руҳи бориб ҳўтук бўлиб туғулди, деб ўрнидин туруб, дарҳол эшакга қараб бу газални хитоб бирла айди:

Р у б о и й:

*Мударрис эрдинг, илминг йўқ бўлубдур,
Соқол, сочинг ёлу қуйруқ бўлубдур,
Ҳамма тирноғларинг оўнди туёга,
Сен эшак бўлмоқа буйруқ бўлубдур.*

Яна айди: ҳар ким кишини ҳақини еса, ўлгандин сўнг руҳи девга муфорақат қилгайким, золим бўлса, ани руҳи илон-чаён суратига киргай. Ҳар кишини ўз амъолига яраша бир ҳайвонга табдил бўлгай.

Алқисса, ҳамма одамларни ул шум ўз динига таклиф қилди. Кўб жамоа анга итоат қилдилар, баъзи эл мун кайфиятини Соҳибқиронга келиб арз қилдилар. Амир ани тарафига юриш қилдилар. Ул вақтда Қора Усмон бек Табаристонга кетиб эрди. Ҳақими маълун Кўҳистонда эрди Амир келиб шахрни қамалга олдилар. Мирзо Сайфуддинга насихатнома ёздуруб, Қилич Арслонни элчи қилиб, дарҳол номани Қиличбек қўлига олиб, йўлбарсга минуб, шаҳар ичра кирди. Ҳақимни уйга келиб, арслонни эшикига қўйуб, ўзи ҳақим қошига борди. Кўрса, савсардин пўстин кийиб ўлтурубдур. Номани қўлига берди. Ҳамд ва наътдин сўнг, дебдур: «Эй ҳақим Низорий, шарифати расул акром саллолоху алайҳи васалламга амал қил, бу ботил мазҳабингдин қайтгил, Носир Хисравни кўрдунг, они ўғли Мансурни эшитдинг, нима бўлдилар. Алардин ибрат ол», деб нома тамом бўлубдур. Ҳақими шум жавоб берди: «Бизни мазҳабимиз ножийдур, бу мазҳаб ҳам Расул мазҳабидиндур». Қилич Арслонга айди: «Боргил, Амир Темурга айгил, биз тонгла майдонга бориб, чодир тикармиз, Амир Темур сўзга етук муллолардин бизга юборсун, анинг била мубоҳаса қилурмиз, кимни сўзин ҳақиқати маълум бўлур».

Андин Қиличбек ташқари чиқти. Ҳақим Низорий сўфтойлари айди: «Бу йўлбарсни бир чаккага олгил, бизлар ўтуб кетайлук. Қилич Арслон айди: «Сизлар била мун иши йўқтур». Бири анда хожатга ўлтурубдур эрди, йўлбарс ани фарча тишлади. Мун кўруб, ҳақим айди: бу йўлбарс мундин бурун Ҳалокухон эрди, эмди йўлбарс бўлубдур, зеро Ҳалоку кўб золим эрди. Бул ҳам кишини ва

маҳлуқларни қонин тўкувчидур». Қиличбекга айди: «Сени бобонгдур, ани учун сени устига миндуруб келибдур». Яна ул шум айди: «Агар қабул қилмасанг, бул ерда бобонгни қабри бор, етти филиззотдин ясалгон, ани қапуси ҳам етти филиззотдин қилингондур. Ҳеч киши ани очмоқга кучи етмабдур. Бу йўлбарсни минуб, сен анга яқин боргил, қапуси сенга очилса, билгилки, бу йўлбарсда анинг руҳи бурдур. Зероки, ўз руҳига қапуси очилур». Анда ёзилгон хат бор эрдик, авлоди Ҳалоку келса, эшик очилгай, деб. Бўлмаса, минг киши бориб ҳам ани очолмас эрди. Қиличбек бу сўзни эшитуб, анга бориб, ишорат қилиб эрди, дарҳол қапуси очилди. Қиличбек бобосин қабрига кирди. Хожа Абу Наср анга тилсим била ишлагон эрди. Зероки, одамлар Ҳалоку кофир деб қабрига ўт қўймасун. Анда қабр узра бир қути била лавҳга хат эрди: бу ерга ким келса, қадамин ужраси ушбу қутидур, деб. Ул қутини уч мартаба зўр қилди, очилмади. Остида очқуси бор эрди, очқуни олиб, қуфлга уруб уч мартаба зўр қилди, яна кучи етмади, нима қилурини билмай ҳайрон эрди. Ушул замон ҳақим етиб борди. Қиличбекга айди: Хожа Абу наср ҳақи ва ҳурмати очилсун, дегил. Қилич Арслон айтиб эрди, дарҳол очилди, ичидин бир қитоб чиқти. Ул «Аҳлоқи Носирий» эрди.

Алқисса, ани олиб Амир Соҳибқирон қошига келтурди. Амир айдилар, «киши бўлса, ҳақим Низорий била мубоҳаса қилса». Одамлар айдилар: Бир йигит бор, кўб илм ва қиссаларни билгай, неча йилдин бери ҳажга кетиб эрди, ушбу йил келибдур. Мағора ичра ватан тутмиш, оти Ҳамза. Анинг ҳажга борғонини сабаби бу эрдик, Мавлоно Али шоир анинг била мунақаша қилиб эрди. Анга бу газални айтиб эрди.

Р у б о и й:

*Арбоби ҳунар дафтарига хожа Алидур,
Недин сиза бу лутф, табиат азалидур,
Бу сўзни писанд айлангу, хоҳ айламангиз,
Билсун ҳаммаким, Ҳамза ҳам устод, валидур.*

Мавлоно Али анинг жавобиға деб эрди:

Н а з м:

*Эй Ҳамза, билиб сўзлаки, ҳақ жои Алидур,
Юз Ҳамза фазилат ила ло лои Алидур.*

Ҳамза бу сўзни эшитуб, қисса ўқумакни ва шеър айтмакни тарк айлаб, ҳажга кетуб эрди.

Амир билдиларки, кўб сўзга етук, фозил кишидур. Дарҳол Иноқни анга юбордилар. Иноқтоз келиб кўрди, шайх Ҳамза пўстун кийуб ўлтурубдурлар. Айди: «Эй Мавлоно афандим, сизни Амир чорлар». Шайх келмади. Амир бир ҳамён олтун бериб юбордилар, сўнгра шайх келди. Амир айдилар: «Мен халифаи муслимин

бўлсам, киши юборсам келмадингиз, ахчага келдингиз». Шайх айди: «Ушбу ҳадисга амал қилиб келдим: «қала аллайха ислому ал инсону ибайду ал ихсони»¹, амирга бу сўз маъқул бўлди. Соҳибқирон мазҳаби таносўхийнинг воқеасин анга айдилар, шайх Ҳамза мунозара қилмоқни қабул қилдилар.

Алқисса, тонгла бўлсун деб, мубоҳаса ва мунозарани бир ерга муқаррар қилдилар. Ул кун ўтуб эртаси ҳақим Низорий улоғ узра минуб, аҳли таносўхий ва сўфтойлари билан келиб, саф туздилар. Шайх ҳам икки шогирдин олиб, муқобилига бориб ўлтурдилар. Шайх ҳам ҳақим Низорийга айди: «Эй ҳақим, қайси мазҳабда турурсан?» Ҳақим айди: «Мазҳаби таносўхийядандурман. Ҳар одам яхши амал қилса, жони малоика суратиға боргай, агар ёмон амал қилса, ҳайвон суратиға киргай. Андоғким кўрмак, билмак барчаси руҳдин турур». Ул ҳақим маълун яна айди: мен етмиш икки мартаба дунёга келдим, кўб қолубда сайр қилдим; эмди ушбу қолибга ушбу суратга дохил бўлдум.

Шайх Ҳамза айди: «Лозим шулким, барча нимарсани илгари кўрдук, эмди, шу замонда ушбу жойга келдук. Ўтган нимарсалардан ҳеч нима кўнглимизда йўқтур. Бу воқеанинг сирри на эрур? Яна шайх айди: «Шундоғ бўлурким, келадургон нимарсаларни туш кўргаймиз, учмоқ, томуг ё қиёмат ё Дажжол ё қатъи мумкин нимарсалар кўрунгай, бу нима бўлғай, нимага қолаб ё руҳ бу воқеани илгари кўрмабдур, холо уйқуда кўрганлари нимадур? Ҳақим Низорий жавоб тополмай, музтар бўлуб, ул шумни юзидин мурдор терлари оқа бошлади. Анда ҳақим маълун айди: «Тонгла иккимиз таваккал қилиб ёнғон ўтга киргаймиз, ҳақиқатимиз анда маълум бўлғай». Шайх қабул қилиб, иккови икки тарафга ёндилар. Амир Соҳибқирон таваккални олло таолога қилиб, ўтун йиғмоқга буюрдилар. Ул куни кеч бўлуб, қуёш Юнусин шафақ денгизин балиғи ютти. Кундуз шунқорин тун қарғалари қувлаб беркитти. Амир кеча била туруб, шаҳидлар қабриға келдилар, зиёрат қилур эрдилар. Соғана орқасидин йиғи товуши келди. Ногоҳ кўрсалар, икки киши келибдур, қўлларида тобут, гўр ковлаб, тобут била ерга кўмуб, ёндилар. Ўшал замон Амир келиб, гўрдан олиб тобутни ташқари олдилар. Кўрсалар, бир қиз, ўз қониға бўёлғон, андак жони бордур. Қўлин узотуб, айди: «Эй хожа, мени нима ёзуқим бор, менга тухмат қилдинглар». Эси ўзига келгондин сўнг, Амир айдилар: «Сен қандай кишисан?» Ул айди: «Ҳақим Низорий чўрисидурман, бир қул менга тухмати зино қилиб, бу ҳолатга етқузди». Амир ани ўз чодирига келтурдилар. Айдилар: билурмусан, ҳақим қандай журъат била ўтга ўзини урғайлар? Чўри айди: «Ҳақим Низорийда бир шиша самандар ёғи бордур, менга айдикки, бу ёғни мен баданимга суркаб, ўтга ўзимни урғайман. Амир айдилар: «Ул шиша турғон ерни билурмусан, қайдадур?» Чўри қайда эканин билолмасман, деб жавоб берди.

Аммо, деларким, Самандар жонивордур, ватани ўт ичра бўлур, анга ўт таъсир қилмас. Алқисса, тонгласи Амир Соҳибқирон

шайх била Иноқга сўзладилар. Ул куни Амир шайх била ҳақимни ўтқа кирмоқин манъ қилдилар. Амир Иноқга, борғил ҳақим уч кун сабр қилсун, зероки ўт тоза аланга олсун, дедилар. Учунчи кун бўлгондин сўнг, атрофу жавонибдин элу одамлар эшитуб келавердилар. Учунчи куни ўтуб, тўртунчи кечаси тун ярмида Иноқтоз қиморбоз айёрлиқ асбобини тоқунуб, Амирни ўзига йўлдош қилиб, ҳақим ўрдасига келдилар. Атрофидин айлануб, кирарга жой тополмай, юрур эрдилар, тўсундин бир қора кийумлу йигит ўрда деворидин тушти. Кўрсалар, Иноқтоз ўгли Хуморийдур. Буларга айди: таваккални тангриға қилиб, сизлардин бурун бу ўрдага келиб эрдим, неча-неча уйлар қуфлини бузуб ва неча сандукларни бузуб очиб, ушбу қути ичра самандар ёғини тобдим. Анда Хуморий самандар ёғини олиб, ўрниға ламфа ёғини қўйди. Дарҳол, Хуморий ани жойига элтуб, тева кўрдингму, йўқ деб учовлари чодирларига келдилар. Амир шайхни талаб қилиб, ёғни бериб, айдилар: «Эй мавлоно афандим, муни баданингизга сурунг». Шайх айдилар: «Мен тангриға таваккал қилурман». Ҳарчанд қилдилар, қабул бўлмади. Ул куни жумаъ эрди. Намози жумаъ ўқулгон сўнг, қоровуллар келиб Амирга таъзим қилиб, арз қилдилар ва айдилар: «Қора Усмонбек Табаристондин юз мингга яқин қўшун келтурур ҳақим кўмакиға». Анда одамлар анинг баҳодурлигин таъриф қилдилар, сипола анинг била жанг қилмоқни орзу қилдилар. Анда Амир айдилар: баҳодурлардин борму, анинг била жанг қилса?! Ул куни неча ўзбак баҳодурлари бошларин яланғоч қилиб, Амирдин фотиҳа олдилар. Ўшал вақтда бир киши келиб Иноқга айди: «Амирга кўрсатмоқга хатим бор», деб. Иноқ Соҳибқирон хизматиға келтурди. Амирга тиз буқуб, таъзим қилиб Соҳибқирон қўлларига хатни берди. Ани мутолаа қилуб кўруб ул кишиға бош-оёғ шоҳона либос бердилар. Баҳодурларни сабр қилинг, деб жангга юбормадилар. Айдилар, бу кун кўрайлук, ҳақим била шайх ўтга нечук киргай. Ул кун бир-бирларидин хатни нима деб сўрар эрдилар. Амир Соҳибқирон салобатидин ҳеч қайсилари сўраёлмай, анда барчалари Шохруҳ тўраға сиз сўранг, дедилар. Тўра, мени сўзимни албатта отам рад қилмаслар, деб амирдин сўрдилар. Соҳибқирон «сўрамағил» деб сиёсат қилдилар. Бу сўздин тўрани зеҳни койиб, ўз чодирига кириб уйқуга борди. Анда ҳақим била шайх ўтга кирмоқга тайёр бўлуб, ҳақим ҳикматга эътимод қилиб, шайх Ҳамза олло таолога таваккал қилиб, ул куни неча уламо, шайх, атрофида эрдилар, Шайх оқ тўн кийуб, барчалари зикр этиб, йиғлаб келабердилар. Ул тарафдин ҳақим намоз ўқуб, андин сўнг қўб шароб ичти, мастлиқ холида ламфа ёғини билмай самандар ёғи деб аъзосига суркаб, қора тўн кийуб, аҳли таносўхийлар била дўнбура, ноқус, рубоблар чолиб келабердилар. Ҳақим шум нағма эшитмакни савоб деб, бу байтни дер эрди.

Назм:

*Ҳар кишиким, нағма овозин суяр,
Ушбу товуш ила яратганни топар.*

¹ Инсон эҳсон қилиш бандасидур.

Алқисса, шайх икки ракаат намаз ўқудилар. Амир барча одамлар била шайхга мутобаат қилиб намаз ўқудилар. Андин сўнг, Амир бошлиғ бирдан шайхга фотиҳа бердилар. Ул тарафдин ҳаким келди. Икковлари бир-бири бирла қўл ушлашиб, шайх оят ўқуб, ўзига дам уруб, ўт ичра югуруб кириб кеттилар. Шайхга ўт совуқ-луққа айланди. Етти қадам боргондин сўнг, нидо келдики, ё шайх, ҳаким қўлин тутма, анда қўлин қўйиб юбордилар. Ҳаким Низорий: «вой куйдум», деб шавқун қилди. Барча анинг товушин эшитуб, билдиларки, малъун ҳаким жасади ўтга ўртанди, жони тоб келтуролмай, қочиб томуг ўтига ёнди. Соатидин сўнг, шайх Ҳамза ўтдин саломат чиқиб эрдилар, барча кўруб, хурсанд бўлуб, суюнуб, олло таолога ҳамду сано айтиб, келиб шайхни тавоф қилдилар. Андин сўнг шайх Озарий лақаб қўйдилар. Андин сўнг, ҳакимнинг қавми сўфтойларни ўлдурла бошладилар. Бир нечалари қочиб, шаҳр қўрғонига қамалдилар. Қапуларин бузуб кириб ўзбак баҳодурлари ул бадракларга андоғ киргин солдиким, сўфтойлари қони кўча ва ўрамларда оқа бошлади, каллалари узулуб, таналари чўзулуб, баъзилари ер қучиб, баъзилари чалқасича йиқилиб, тирикларин жони огзига тиқилуб, баъзилари қобун-тарбуздек ёрилуб, баъзи оёғи, баъзи қўли узулуб, жасадлари таррадек тириллаб, бодрингдек дириллаб, жонлари томуг сари ғириллаб кета бердилар. Ўзбак сиполари фириллаб, қиличлари шириллаб сўфтой бошларига ета берди. Ул кун бу сифатида жанг қилиб, йигирма минг кишини томуг қазармасига юбордилар. Баъдаҳл бидъат тамом бўлгондин сўнг, шайх Озарий Амирдин рухсат олиб, бир тарафга кеттилар саёҳат қилмоқ учун.

Алқисса, Соҳибқирон қўлидаги хат ҳеч кимга маълум бўлмадики, нима бўлса. Амир Шоҳруҳ тўрадин қойиб, анинг амалини Мироншоҳ тўрага олиб бердилар. Шоҳруҳ тўрага буюрдиларки, бориб элатиялардин бож олғил деб. Бу ишга бўйун товлаб, ўз олдига тўрт минг кишини қўшундин олиб, Амирдин рухсатсиз Қора Усмон бекга қараб юруш қилди. Бир ерга келсалар, лашқари азим дуч келди. Анга қоровул юбориб эрдилар, ул келиб айди: «Қора Усмон таносўхий жанг қилғоли келур».

Дерларким, ўшул хатики Қора Усмонбекдин Амирга келгон эрди. Айтиб эрдиким, мен расул охир ул замондин назар топуб, таносўхий динидин қайтиб, ҳидоят йўлига кирдим, иншооллох, Амир қошларига бориб, хизматларида бўлғайман, лекин кишига изҳор қилмасунлар, зероки, элатларимни кўби таносўхий динига киргондур, фасод чиқормасунлар. Шул сабабдин Амир ҳеч кимга айтмаб эрдилар. Мундин тўра беҳабар, Қора Усмон муқобилига чиқиб, карнай чолдурди. Мундин илгари Қора Усмонга Амир Соҳибқирондин хилъат ва салоҳит номаси келиб эрди. Қора Усмон бек ғам ва қайғуда эрди ва айди: «Афсуски, Амир Темур мени алдамишдур», деб. Сиполарин жангдин манъ қилди. Бир кишини Амирга юборди: «Бу иш қандай иш мени фириб берурсиз, мусулмон эр киши бу ишни асло қилмас».

Қосид келиб, номани Амирга берди. Амир ғазабда бўлуб дарҳол сўзни ҳақиқатин айтиб юбордилар. Бул ерда икки аскар жангга

ҳаракат қилиб туруб эрдилар. Қора Усмон бек номани кўруб, жангдин қўл йиғди. Ушул вақт тўра қўлига ёсини олиб, ўқ отиб эрди, Қора Усмонбек кўксига тегиб, шаҳид бўлди. Анда тўрага сўзни ҳақиқатин маълум қилдилар. Тўра афсус еб, қилгон ишига пушаймон бўлди, фойда бермади.

Алқисса, тўра билдики, иш қўлдин кетти. Отасига маъзурнома юборди. Соҳибқирон Қора Усмон қатлини эшитуб, узрини қабул қилмадилар. Жарчи қўйдиларким, ҳеч киши Шоҳруҳ тўра кўмакига бормасун, деб. Ул кун Қора Усмон бек сипоҳлари Озарбайжонга йўл солдилар. Анинг қариндоши Қора Юсуф бек қошига бордилар. Амир сиёсатин эшитуб, тўрани аскари тарқалуб кеттилар. Тўра бечора уруш ичра етти ери яра бўлгон эрди, ёлғуз ўзи тўқай ичра қолди. Аммо Амир ғалат эшитиларким, тўрани туркмонлар ўлдурдилар, деб Соҳибқирон ўглини фироқида бўлуб, ҳеч кимга гапурмади.

ЭМДИ ШОҲРУҲ ТўРАДИН СўЗ ЭШИТИНГ

Тўра тўқай ичра яраларин боғлаб, от узра зўрга минуб, тўқайдин чиқиб эрди, икки киши келиб тўра жиловидин ушлаб чангалистонга қараб юра берди. Қуввати йўқлигинин аларга ҳеч нима демади, алар ҳам сўзламадилар. Тўра ўз кўнглида «мени бу чанглистон ичра бир ерга элтуб ўлдургай», дер эрди. Иттифоқо, Шоҳруҳ тўрани бир қўрғон дарвозасига келтурдилар. Қўрғон ичра бир кишини кўрди, барчадин юқори ўлтурубдур. Тўрадин, «ким эурсан», деб сўради. Тўра айди: «Мен табризлик бўлурман, шоҳ Мансурга хазиначи эрдим, ул барҳам тобғач, қочиб келиб, Қора Усмон бекга навкар бўлдум, ул ҳам ўлди, мен жанг ичра ярадор бўлуб, қолиб эрдим бу иккови тутуб, бул ерга келтурдилар».

Ул йигит: «Эмди менга навкар бўлғил, — деди, — мен Зафарбек бўлурман, султон Санжарбек авлодидин эурман. Ширвон шоҳи хизматида эрдим, ани қизига ошиқ бўлуб, ўзимни Мажнун сифат қилиб эски пўстун кийиб, тиламчилик қилиб ани эшикига бориб, қиз бирла сўзлашиб ани олиб қочиб келтурдум, ани ишқида бу ғазални ўқир эрди.

Р у б о и й:

*Ҳами зулфи арози даврида магар ул қамарга
бу холадур,
Юрагимда шиддат фурқати, ишим оҳ ила дард ила
ноладир.
Души узра сунбили тараф ҳам-у печ бирла
кулоладур,
Юзи гулшанида икки кўзи рам ваҳшийлиқда
ғизоладур.*

Анинг учун мени лақабимни халойиқ Зафарбек Мажнун дерлар. Эмди неча муддатдин бери Ширвон шоҳига ёв бўлуб юрурман. Анин қавмидин икки минг киши менга тобеъ бўлдилар. Аксар вақт

бориб анинг қавмини тарож қилурман, деб тўра тарбиятига муқайяд бўлди. Аммо тўра соғалиб, тандуруст бўлгондин сўнг, бир кун Зафарбекни қоровуллари келиб айдилар: «Мозандоронга қарвонлар борурлар, аларга қофилабоши Ширвон шоҳи ғуломи турур». Дарҳол Зафарбек беш юз кишини аларга талон қилинг, деб юборди. Яна орқасидин хат ёздуруб, тўрадин бериб юборди. Хатни тўра йўлда очиб, мутолаа қилса, айтибдурким, молларин талосун, яна ўзларин ўлдурсун. Тўранинг чўнгакида қалам-довоти бор эрди, дарҳол олиб, иккала «син» ҳарфини боши узра «мим» ҳарфини қўйди: «таламасун ва ўлдурмасун» бўлди. Ул беш юз киши қофила барчасини асир қилиб, боғлаб эрди, тўра хатни аларга ва понсадбошига кўрсатти. Зафарбекдин кўрқуб, аларни ешуб, молларини ўзига тобшурдилар. Қофилабоши айди: Эй йигит, мен Ширвон шоҳини муқаррабларидин бўлурман, шоҳимиз элчи қилиб, Амир Темур қошига юбориб эрди. Биз Амир Темур қотидин келурмиз. Тўра Соҳибқирон аҳвалидин сўради. Элчи айди: «Амир Темур Шоҳрух ўғлини мотамида кўб хафадур». Тўра анга секин айди: «Шоҳинг қошига боргонда мени бу қилгон яхшилигимни айғил, яна сўзим шулки, Зафарбек бу чангилистон ичра қўрғон солиб, фалон мавзеъда, дегил». Кечи била уйқусида келиб, чангалистонга ўт қўйиб юборғайсиз, деб қофилабошин жўнатти. Ўзи беш юз киши била Зафарбек қошига келди. Ул айди: «Қофила молин нима қилдингиз?» Тўра айди: «Эй бегим афандим, ўзингиз хат ичра, таломасун ва ўлдурмасун, дебсиз, хатни понсадбошига бериб эрдим, понсадбоши хатни кўруб, сиздин кўрқуб аларни ўлдурмади ва молларин ўзларига қайтуб берди». Зафарбекни аччиғи келиб, ғазабда бўлуб, дарҳол мирзони чорлаб, нега мундай қилдинг, деди. Мирзо, мен сизни амрингиз бўйинча ёзиб эрдим, деса ҳам қабул қилмай, мирзони ўлдурди. Аммо бул тарафда қофилалар Ширвон шоҳи қошига келиб бу воқеадин сўзлади. Шоҳ дарҳол отлануб кўшун била тўқай ичра келиб чангалистонга ўт қўйиб юборди, атрофини аскар олди. Булардин ким қочиб чиқса, асир қилдилар. Шоҳрух тўрани ҳам ушладилар. Тўра айди, эй шоҳим афандим, қофилаларингизга нажот берган йигит мен камина бўлурман, деди. Ширвон шоҳи тўрага қасам берди, айди, эй йигит чин сўзлагил: ким бўлурсан?

Тўра тўғри сўзламакдин бўлак иложи тобмади, воқеани бир-бир баён қилди. Андин сўнг, Шоҳрух тўрани Соҳибқирон хизматиға юборди. Амир Соҳибқирон нури айинларин кўруб, хурсанд бўлуб, севиндилар.

Алқисса, Амир Соҳибқирон Мозандарон, Табаристон ва Озарбайжон, барча мамлакатларни мусаххара қилиб, андин Самарқандга музаффар ва мансур бўлуб, шанба куни, сафар ойини биринчисида, баҳор аввалида пойгайтларига келиб ўлтурдилар. Тошканддин ва Хўжанддин, атроф вилоятлардин хонзода ва бекзодалар келиб, алар: Тогайбўгабек, Шамсиддин Аббосбек ва Гиёсиддин Бектурхон яна шайх Темур Баҳодур, Учқора баҳодур мубошар ва Арғун шоҳ, яна амир Шоҳ барлос, шайх Али Исмоил барчалари Амир хизматиға жамъ бўдилар. Яна аҳли фузалодин Ғулом Жўржоний,

Алламои Тафтозоний ва мулло Котибий ва хоҷам Баҳовуддин ва Хожа Ҳофиз Шерозий ва неча валилар зикр айтиб ва хатми Қаломуллоға машғул эрдилар. Барча Амир Соҳибқирон давлат ва нусратин тангри иззи жалдин тилар эрдилар.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН БАҒДОД ШАРИФГА МУТАВАЖЖИХ БЎЛУБ, ФАТҲ АЙЛАБ, ШОМ ШАРИФГАЧА БОРГОНЛАРИН БАЕНИ

Аммо Ровий дерким, бир кун Амир Соҳибқирон Искандари соний шон ва шавкат била тахт узра ўлтуруб эрдилар, Мозандарон хони била Ҳиндустон беги Ферузшоҳдин элчи келди деб эшиттилар. Етти элчи Ҳиндустондин, етти элчи Мозандарондин элчихонаға келиб туштилар. Тонгласи кўрунуш хонаға келиб, Амирға таъзим ва тавозеъ била арз қилиб айдилар: «Шом вилоятида Язид авлодидин Муовияи соний деган киши салтанат тахтиға ўлтурмиш ва дермишким, вилояти Исфахон била Ҳиндустонни фатҳ айлаб, андин сўнг ҳуруж айлаб, Туркистон тарафига борурмиз деб. Бениҳоят қўшунлар жамъ қилгон эмиш. Алар ҳуруж қилмасдин илгари, Амир Соҳибқирон афандим саъй ва тараддуд қилсунлар деб, бекларимиз хизматингизга бизларни юборди», дедилар.

Амир Соҳибқиронга ғайрат пайдо бўлуб, атрофга от чоптуруб, қирқ кунгача Туркистон мамлакатларидин турк ва тожик, сарт ва қозоқ элатдин аскар жамъ қилиб, аларга олгун-кумушлардин инъом ва аҳсон бериб, асоси салтанат, дабдаба била тўрт юз хон, етти юз етмиш бек, тўрт юз уламо ва имом, тўрт валиолло анда ҳозир эрдилар. Тўрт сон аскар бир тарафдин, беш сон аскар бир тарафдин, бир лак аскар бир тарафдир. Мунажжимлар қуръа ташлаб, барча бирдан отландилар. Оқ, қора, қизил, ёшил, қўтос туғ ва яловлар санжоқ-санжоқ, тўб-тўб, дарё-дарё бўлуб, даладашларни олиб, тоғ-тошларни босиб, йўлга туштилар. Ул куни аскар қурт-қумурсқа ва чугурткадин ҳам зиёда эрди. Неча манзил ва марохил тай қилиб, йўл кезиб, чўл кезиб, тоғ-роғдин ошуб, бир неча кун ўтуб, навоҳи Бағдодга бордилар. Анда бир тоғ узра чиқтилар. Анда бир майдони васеъ бор эрди, ул мавзеъ Бағдодга етти тошлиғ йўл эрди. Қўшунлар ул ерға тушуб, фароғатда бўлдилар. Аммо Бағдод шарифни амири Султон Аҳмад деган кўб баҳодур, кучлик ва шижоатлик киши эрди. Бағдодга данг ва овоза туштиким, Амир Темур вилоятларни фатҳ айлаб, Бағдод устига ҳуруж айлаб келурмиш деб. Султон Аҳмад дарҳол етмиш сон қўшун йиғиб, ўшул тоғни остиға келуб туштилар. Ул ерда аскарни сафин тузуб, хировул, ғул, жаранғор, баранғор, чандовулларни жой-жойига келтурдилар. Анда Бағдодни барча умаро ва фузалоси бирла ул ерда кенгаш қилдилар. Алар айдилар: Эй Султон афандим, иттифоқ шулким, Амир Темур Соҳибқирон била уруш қилмоқ маъқул эмас, анга баъйат қилмоқ вожибдур, зероки, расул ақром саллоллоҳу алайҳи васалламни шаръи шарифларин юрутса, ҳазрат Имом Аъзам раҳматулло алайҳанинг мазхабларида бўлса, бизларга

андин зарар бўлмаган. Анинг етти пири комил тарбиятида эрмиш. Анда Султон Аҳмад аччиғи келиб, газабда бўлуб айди: «Мени кучу қувватим Рустам дostonча бордур, мени зўрлигимдин Қоф тоғи девлари ларзададурлар, шунча ҳукуматим била Амир Темур оқсоқға баъйат қилурманму?», деб манъ қилгонлардин етмиш кишини бошини кести. Уламолар сўзламоқға хавф қилдилар. Ул куни куёш амири шафақ чодирига киргоч, мухалиф юлдузлари кўк майдонида жилва кўргузди. Аммо Султон Аҳмад ярим кеча била қўлига вазни икки пут чўқморин олиб, ёлгуз ўзи Соҳибқирон қўшунларига бораберди. Йўлда бир оқсоқол қари киши учради, анга бир йўмуруқ олтун берди. Яна қўлига бир хат берди, айди: «Эй бобо, мени ушбу хатимни Амир Темур чўлоқға бергил», деб юборди. Ул қари киши сахар вақтида Амир Соҳибқирон чодирларига кириб келди. Аҳли ҳарамлар барчаси уйқуда эрди. Амирға қўлини алиф-лом қилиб, салом берди. Амир алиқ олиб, эй бобои қишлоқий, қайдин келурсан, дедилар. Бобо: «Султон Аҳмад ушбу хатни сизга бериб юборди», деб чиқориб берди. Амир хатни мутолаа қилсалар, дебдурларким, эй Амир Темур оқсоқ, билгил ва хабардор бўлгилким, мени султон Аҳмад Рустами соний атарлар, етти юз минг қўшун бирла бу ерга келиб туштум, эмди икки аскарға жароҳат солмайлуқ, сен ва биздин мусулмонларни ҳалок қилмоқ муносиб эмас, яхшиси шулки, иккимиз бир ерда курашайлуқ, деб. Дарҳол Амир отға минуб, бир ерга келиб, тонг номозин ўтаб, кўрсалар бир ерда қумуш қозикға от боғлиқ турур. Секин келиб кўрсалар, Султон Аҳмад ухлаб ётур. Соҳибқирон хаёл қилдики бошин олса, яна ўйлаб дедиларким, бу эрликдин эмас деб, бир соат ўлтурдилар, сўнгра уйғониб, сўрди: «Қандай кишисан, қайдин келдинг?» Амир айдилар: мандурман Амир Темур Соҳибқирон, отам амир Турагай баҳодур, онам Тегина бинти Садр аш шарифатдурлар дегач, икковлари дарҳол кураш ола бошладилар. Субҳдин то кечғача бир-бирларин йиқитолмадилар.

Алқисса, ғойибдин бир қўл келиб, шавқин солиб, иковин ҳавога кўтариб айди: «Эй густоҳлар, икки мусулмон на учун низоъи қилурсиз» деб. Султон Аҳмадни Амирға асир қилиб, ғойиб бўлди. Амир анга сиёсат қилиб, қилич кўтардилар, ул айди: «Аввал менга бир коса сув бергил, сўнгра ўлдурғил». Соҳибқирон бир оёғда сув келтуруб бердилар. Ул сувни ичмай, ерга тўқди. Амир кулуб, айдилар: «Кўнглунгда кудурат бор экан», деб боғлаб оти била олиб келдилар. Муни Бағдод эли эшитуб, барча уламо ва фузалолар Соҳибқирон олдиларига чиқуб, арз айдилар: эмди, Имом Аъзам ҳақи ва ҳурмати учун Бағдод шаҳрини Султон Аҳмад ўзига беринг, дедилар. Соҳибқирон муллоларни ҳурмат қилиб, Султон Аҳмадни қўл-оёғин ешуб, кучоғлашиб кўрушуб яна Бағдод шарифга амир қилдилар. Бағдод шаҳрига кириб, етти кун юртға ош бериб, тўй қилдилар. Андин Имом Аъзам пиримни қабри муборакларини зиёрат қилдилар. Андин сўнг, мўтул, ўзбакларини олиб Шомға юруш қилдилар. Соҳибқирон қўшун била Шомға бораберсунлар.

Эмди, сўзни Муовияи сонийдин эшитунг. Бир кун Муовияи

соний бир юртға бориб урушуб ёралиқ бўлуб эрди. Ул яраси носурға улонуб, асло яхши бўлмади. Кўб табиблар анга муолижа қилолмадилар. Бир кеча мазористонға бориб тунади. Мазорлардин истиёбат тилади. Ярим кеча эрди, кўкдин ани қошига бир киши тушти. Айди: «Эй Муовияи соний, сени бу ярангга Исо шабининг марҳами керак. Андин шифо тобқайсан». Ани эшитуб Муовияи соний йиғлаб айди: Исо пайгамбарни қайдин топарман? Ул малъун: «Исо пайгамбар мен бўлурман», деб ярасига марҳам қўйди. Дарҳол шифо тобти. Андин сўнг шаҳар ичра таклиф қилди. Ул айди: «Ҳоло, сен боргил, кеч вақтига кўкдин тушгаймен. Сен Шом муллоларига бу сўзни айтгил, фалон минора остига борсунлар», деб ғойиб бўлди.

Алқисса, Муовияи соний соғалуб бориб, тахтига ўлтуруб, ул куни барча уламони чорлаб, бу сўзни изхор қилди. Уламо қабул қилмадилар. Барча одамлар мазкур минора остига йиғилдилар, вақт завол эрдик, иттифоқо, қўлида найза ва санҷу, бир эшакга минуб, кўк соридин тушти. Муни кўруб, барча хайрат дарёсига гарқ бўлуб, таажжуб бармоқин тишладилар.

Дерларким, бу малъунни оти Салосий каззоб эрди, илми жафар ўрганиб, андин Қоф тоғи орқасига бориб, дев ва парилар бирла юруб, кўб сеҳр ва жодуларни билиб эрди. Муллолар қошига келиб, мен Исо руҳолло бўлурман, осмондин олло таоло мени бу ерга индурди, Амир Темурни Дажжол деди, ул хуруж қилиб, Бағдодни олиб, бу ерга келур, мен ани ушбу найза бирла ўлдурурман, деди. Баъзи муллолар айдилар: хануз Исо алайҳис саломни нозул бўлур вақти бўлгон йўқ, муни сўзига инонмагил, деб Муовияи сонийни даражасига етқузди. Муовияи соний Салосий каззоб била Адап, Яман, Фархор, Мағриб мамлакатларидин қўшун жамъ қилиб, Амир Соҳибқирон аскарларига қарши келди.

Алқисса, Амир Соҳибқирон эшитуб, Макканинг шайхи Аҳмад деган кишини анга элчи қилиб юбордилар. Муни кўруб, Амир Темур дажжол бизга элчи юборибдур, деб каззоб Салосий Муовияи соний била машварат қилиб, номани ўқуб, элчини шаҳид қилдилар. Соҳибқирон шайх Аҳмадни шаҳид бўлгонин эшитуб, йиғладилар. Андин сўнг, Амир ғайратга минуб, анбиё ва авлиёлар рухидин мадад тилаб, етмиш қорабош қўтослиқ туг ва яловлар била тақбир айтиб, бирдан барча отға минуб, санжоқ-санжоқ қўшунлар қарнай, сурнай, барабан чолиб, дарё ва денгиз каби мавж уруб, неча бек бачалар била икки минг баҳодур, етти минг мубориз, етмиш сон аскар, кўби оқ салла, оқ чафон, баъзи қўлида қилич, баъзида чўқмор, баъзида милтиқ, баъзида занбурак, тоғу дашт тўзонлари ўйнаб, сипоҳларни юраклари қайнаб, кўкда нўжум, ерда қум каби човуртқадек сой ва қирни босиб борабердилар. Бу аскарни Муовияи соний кўруб, кўнглига кўрқув тушуб қочмоқға майл қилди. Ўзбек аскари муқобил бўлгоч, шомийлар қоча бошлади. Ўзбек аскарлари алар қонин тариқ каби соча бошладилар, чўқморин кўтариб, аларни жасади келисига уруб, сўнгақларин талқон қилар эрдилар. Шом элини орқасидин қувлаб, андоғ қиргин солдиларким, лошлар

чошлар бўлуб, от йўли боғланди. Таналари дўнг қабақдек ёрилуб, каллалари хандалакдек юмалануб, оёғлари таррақдек тириллаб, қўллари бодрингдек дириллаб, бўлак-бўлак қолаберди. Қолгонлари, ал-омон-ал-омон Соҳибқирон, деб йиғладилар. Андин сўнг мўғул, ўзбак баҳодурлари жангдин қўл йиғдилар. Муовияи соний била Салосий каззоб қочиб бир ерға бориб, иккови кенгаш қилди. Ул куни Амир Соҳибқирон қўшунлари хориждин бенихоят ўлдурдилар. Анда Муовияи соний Салосий каззобга айди, Эй Исо пайғамбар, менга нима бўлди, аскарим қирилди, салтанатим бузулди, эмди не кенгаш кўрсатурсан, деб йиғлади. Ул шум айди, тонгла Амир Темурга элчи юборайдук, ани муллолари била сўзлашуб, пайғамбарлигимни билдуруб, мулзам қилурман, андин сўнг, Амир Темур Дажжолни ўлдурман, деб ул шум муболага сўзларни деди. Тонгласи қуёш амири жилва кўргузғоч, хориж юлдузи қочиб тун каззоби ўзин беркитти. Анда Салосий каззобдин элчи нома келтурди. Номани кўрғоч, Иноқ вазирни ўрунларига қўйуб, қирқ уламо бирла Салосий каззоб қошига бордилар. Ул дам Салосий каззоб кўлида яримта найза, бир оқ эшак минуб, булар муқобилига келди. Кўрсалар, кўзи кўк, бурни катта, қўш кўкраклик, ул шум башараси ёмон суратда эрди. Уламолар айдилар: «Эй каззоб, бу кун не даъвойи қилурсан?» Ул айди: «Исо ибн Марям бўлурман». Булар айдилар: «Исо бўлсанг имом Маҳдий қайдадур?» Ул айди: «Имом Маҳдий эмди келур». Уламолар айдилар: «Имом Маҳдий Исо пайғамбар нозулидин ўтуз йил илгари вужудга келурлар. Имом Маҳдий ҳазрат Исони бошлаб Дажжолга келурлар, эмди сен каззоб, кофир бўлдунг, дедилар. Ул малъун жавоб тополмай ҳайрон бўлди. Яна айдилар: «Эй каззоб, сен нимага амал қилурсан?» Ул шум айди: «Инжилга амал қилурман». Уламолар айдилар: «Расул акром саллоллоҳу алайҳи васаллам оламга келдилар. Ўзга китоблар мансух бўлди». Яна айдилар: «Эътиқодинг нечукдур?» Ул шум айди: «Одам Атони олло таоло яратқондур, бизни худойимиз Одам сафиоллодур». Уламолар айдилар: «Эй каззоб, мушрук бўлдунг, барчани худои таоло яратгандур. Ҳолиқу кулли шайъин ва розиқу кулли хайъин»¹ ул турур». Яна айдилар: «Эмди Исо бўлсанг ўлукни тиргузурмасан? Исо алайҳис салом мўъжизалари ушбу эрди, барча халойиқ кўрсунлар». Ул шум айди: «Бу кун сабр қилинг, тонгла ўлукни тиргузурман, зероки, кеч бўлди, мўъжиза тобиш бермайдур», деди. Анда қуёш амири Мағриб тахтига борғоч, хориж юлдузлари тун майдонида жилвага кирдилар. Анда Салосий каззоб илми жафар ўқуб, ярим кеча бўлмай учуб қочиб кетти. Эртаси субҳи исломий зоҳир бўлғоч, билдиларки Салосий каззоб қочиб кетибдур. Ул куни мусулмон ўзбак сипоҳлари хорижларга андоғ қирғин солдиким, лош устига лош бўлуб, лошлар йиғилиб, чош бўлуб, хорижлар сири фош бўлуб, Муовияи соний яна қочиб беркинди. Қолгонлари «ал-омон, ал-

омон» деб Соҳибқиронга тобеъ бўлуб, Шом шарифга кириб, тахт узра Амир жулус айладилар. Андин сўнг, Муовияи сонийни дарақлаб, топиб келдилар, ани ҳам халок қилдилар. Анда мунофиқлар қайғуда бўлуб, мўминлар суюнуб, шодлиқда бўлдилар. Анда Шом ва Халаб ва Уқлонгача кўб вилоятларни мусаххара қилиб, ул вилоятларни ўзларига тобеъ қилиб, ҳар ерда хазина ва дафина бўлса олиб, мусулмонларга инъом ва эҳсон қилиб, андин ҳаж зиёратига келдилар. Тамом беклар ва аркони давлатлар била ҳуррами шарифга яқин этиб, мақоми Зулхалифада аҳром боғладилар. Бир неча бек ва хонлар мақоми Елмламдин аҳром боғладилар. Бир неча бек ва хонлар мақоми Зот гурфдин аҳром боғладилар. Анда Амир Соҳибқирон Каъбани ўргулуб, Ҳажар ал асводга юзларин суртуб, Байт ул аллони зиёрат қилиб, андин сўнг, Мадинаи мунавварага бориб, расул акром саллоллоҳу алайҳи васаллам қабри муборақларин зиёрат қилиб, яратгонга кўб шукру сано айтуб, кўб инъом ва эҳсонлар қилдилар. Андин кейин, Соҳибқирон уламо ва фузалолар била Мовароуннаҳрга юзландилар.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН ҚИЗ ШАҲРИГА БОРИБ, АНДИН ҲАЗРАТ ОДАМ ОТАНИ ҚАБРЛАРИН ЗИЁРАТ ҚИЛГОНЛАРИН БАЕНИ

Аmmo Соҳибқирон афандим ўзбак сипоҳларин Мовароуннаҳрга юбориб, ўзлари ҳазрат Одам сафиолло қабрларин зиёрат қилмоқ ишқи кўнгулларига тушуб, вузаро ва аҳли фузалоларни йиғиб, аларга кенгаш қилдилар. Аҳли ҳикматлар Соҳибқиронга арз қилиб, айдилар: «Эй Соҳибқирон Искандари соний, бу Сарандибни йўли кўб йироқ, кўб хатарлиқ ерлари бордур, ажаб эмас, пири комил дуоси била ул ерға борсангиз». Анда Амир соати сукутга кетуб, бошларин кўтариб, Хисрав Дехлавийни чорлаб, қошларига келтуруб, бул сўзни ул кишига айдилар. Хожа Хисрав айдилар: бу йўл кўб хатарлиқ йўлдур, эмди, сиз шайх Шукрнинг хонақоҳларига бориб, тарки ҳайвонот қилиб, қирқ кун риёзат чекинг, қирқ биринчи куни бир маст қаландар қошингизга келур, ул куни гусл қилиб, намози шукр ўқуб ўлтурунг. Андин ул қаландар олдига бориб, салом бериб, таъзим ва тавозеъ била тургайсиз, ул «нима ҳожатинг бор» деса, бу сирни анга баён қилгайсиз. Анда ул қаландар кўб ваҳшат била сиёсат қилгай. Ҳарчанд сиёсат қилгон бирла ихлосни ёндурманг. Ул куни кетиб, тонгласи яна келур. Ани этакини маҳкам ушлагайсиз. Етти кунгача ул қаландар қотидин ажралмагайсиз, албатта, бу ишни ухдасидин ул киши чиқор. Андин ўзга уҳда қилолмас. Хожа Хисрав сўзларин англаб, андин Амир Соҳибқирон шайх Фарид Шукр Ганжнинг хонақоҳларига бориб, қирқ кун Иноқ била чилла ўлтуруб эрдилар. Қирқ кундин сўнг бир қаландари жандапўш, масту беҳуш хонақоҳга келди. Анда Амир бирла Иноқ иковлари ул мазкур ҳовузга гусл қилиб, андин қаландар қошига келуб, мароқбада бўлдилар. Андин сўнг, Амир Соҳибқирон салом айлаб, арз қилдилар. Анда ул

¹ Ҳамма нарсининг ярағувчиси ва барча тирик жоннинг ризқ берувчиси оллоҳдир.

қаландар кўб сиёсатларни қилиб, уйиға ёнди. Эртаси келгоч, яна Соҳибқирон арз қилдилар. Яна қаландар бурунгидин қаттигроқ ваҳшат қилиб, чиқиб кетти. Учунчи куни яна келди. Соҳибқирон арз қилиб, айдик: «Эй қаландар афандим, нима бўлодур, биз камини қулларингизни ҳожатиға етурсангиз». Анда қаландарни аччиғи келиб, ғазаб ўтиға ёниб, Амирни юзлариға бир шафалоқ била андоғ урдиларки, Амирни эслари кетуб йиқилдилар.

Ровий дерким, ул зарбни асари неча вақтгача Амирни муборак юзларидан кетмади. Алқисса, Амир Соҳибқирон етти кунгача ушбу тартибда, ҳарчанд сўкса ва урса ҳам анинг ихлосий этакидин эътиқоди қўлин олмадилар. Қаландарни этикин маҳкам туттилар. Етти кундин сўнг қаландар андак мулойим бўлуб, сўзга келуб, Амир бирла Иноқ иковингиз икала оёғимға минуб, кўзларингизни юмуб, зинҳор-зинҳор «кўзларингни оч» демагунча очмағайсиз, деди. Анда икови кўзларини юмуб, қаландарни оёғиға миңдилар. Соатидин сўнг «оч» дегач, очтилар. Кўрсаларким, хайхот, бир шаҳри азим эрурким, барча одамлари қиздур. Анда эркак кишидин асар йўқтур. Ул шаҳар ўртасида шажари азим бордур, кўб-кўб бутоқ-яфроғлари ичра емишлари кўбдур. Амир Соҳибқирон била Иноқтоз ул саз емишлардин еб, аларни тамошо қилдилар.

Аммо ахборларда келтурубдурларким, ул вилоятни Қиз шаҳри дерлар. Аларни хон ва беклари ҳам қиздан бўлуб. Ул улдуғ йиғочни Шажараи Мурад дерлар. Анинг олдида бир булоғ бордур. Ул қизлар барчаси эр хоҳласалар, ул шажарани қучоғлаб, ул сувға чўмулсалар дарҳол ҳомила пайдо бўлуб, юклуб бўлуб эдилар. Ўғул туғсалар, дард тегиб, ўлар эди. Қиз туғсалар парвариш қилур эдилар. Ўлмасдин, улғайиб балоғатга етар эрди. Аммо аларни таъмаси мазкур йиғочни емиши эрди. Ул шаҳрға эркак киши борса, уч кундин сўнг ўлар эрди. Ул қиз шаҳрини Сарандиб навоҳисида дерлар.

Алқисса, ул куни қаландар Амир била Иноқни олиб, Сарандиб тоғиға еткурди. Кўрдиларким, атрофи бир кунлик йўл, баландлиги минг газ келур, хайбатлик ва салобатлик ажойиб тоғ эрур. Анинг ёнида бир булоғ қайнаб чиқиб, оқиб борур. Қаландардин сўрдилар, бу қандай булоғ турур? Қаландар айдик: «Эй оқсоқ Амир Темур, вой Иноқтоз қиморбоз бу тоғ Сарандибдур. Одам Ато алайҳис саломни қабришарифлари мун истидадур. Мунга чиқиб, тағри таоло қудратин ажойиб ва гаройибини тамошо қилингиз. Андин Одам сафиоллони қабри муборакларин зиёрат қилурсиз», деб, қаландар қиблага мароқбада бўлуб ўлтурди. Аммо Амир Соҳибқирон била Иноқ иковлари меҳнат ва машаққат била ул тоғ узрасиға чиқтилар. Кўрсаларким, олтун гунбаазлар, иморатлари кумушдин. Ул иморати олийнинг эшикиға ёшил ранг қуфлар солингон. Соҳибқирон эшикни очмоқ учун ул қуфлға қўлларин узоттилар. Ўшал замон сиёсат била бир киши ҳозир бўлди. Айдик: «Эй беодоблар, бу не густоҳликдур, қўлингизни тортғил». Кўрсалар бир киши ёшил нўстун кийган, Амирға салом берди. Амир алиқ олдилар. Андин сўнг ул киши айдик: мунда нима иш қилиб юрубсиз? Амир Соҳибқирон айдилар: «Отамиз Одам сафиоллони қабри шарифла-

рин зиёрат қилсак». Ул киши олти тарафға назар қилиб, бир тарафдин бир нимани кўргил деб ишорат қилди. Анга Амир Соҳибқирон қарасалар, етти киши тош бўлуб ётурлар. Ул киши айдик: «Булар ҳам зиёратға келиб, бу қуфлға қўл уруб, тош бўлдилар. Агар сени ҳам қўлинг ул қуфлға тегса, тош бўлуб эрдинг. Бу сўз узра бир неча нўстун кийган кишилар, ҳозир бўлдилар. Амир сўрдилар, сизлар қандай кишидурсиз? Алар айдилар: «Ҳазрат Искандар қулларидин бўлурмиз, вақтики Зулқарнайн афандимиз Ҳиндустон вилоятларин фатҳ айлаб, ҳазрат Одам Атонинг зиёратлариға келиб, Ҳиндустондин етти хазинани келтуруб бу қабри шарифнинг атрофиға аҳли ҳикматларға буюруб, тилсимот бирла бу иморатни қилдурдилар, токи муҳолифлардин зарар бўлмасун деб. Неча-неча ҳикмат ва тилсимот бирла бу қуфлни қапуға солгонлар. Шу сабабдин ушлагон киши дарҳол тош бўлуб. Амир айдилар: бу қабри муборакни ичига кирмакни асло иложи борму? Алар айдилар: «Искандар ҳазратларидин бизларға бир мактуб қолгондур, ҳар ким ул мактубға амал қилса, Одам алайҳис саломни қабрлариға кирғай». Амир алардин ул мактубни талаб қилдилар. Алар ул мактубни Соҳибқирон қўллариға келтуруб бердилар. Амир мактубни очиб кўрсалар, айтибдур: «Эй Амир Темур Соҳибқирон мен ким, Искандар Зулқарнайн. Мендин сенга кўбдин-кўб салом. Эй Соҳибқирон, бу иморати ҳикмат тилсимоти бирла ясандур. Одам Атомиз муборак қабрларин зиёрат қилай десанг, бу тоғни жануб тарафида бир тошлиқ ерда бир кўл бор. Анга бориб, ахшом вақти бўлгонда ул сувға боқиб мутаважжих бўлуб, тонг отқунча қоим бўлуб тургил. Субҳ бўлгоч, қўлдин бир ҳўкиз чиқор, ани оғзида тасвир бордур, ани олғил. Ҳўкуз сенга ҳамла қилса, кўрқмай, ани яроғ била ўлдургил. Ани оғзидин ашқолни олиб, қуфлға ургил. Қапу очилиб, андин сўнг Абул Башар ҳазратларини қабри шарифларин зиёрат қилурсан». Бу сўзларни ўқиғоч, Амир Соҳибқирон ул кўлға бордилар. Намози шукр ўқуб, ахшом бўлгондин сўнг, кўлға, мутаважжих бўлуб, пирлардин иноят тилаб, субҳ вақтигача мунтазир бўлуб турдилар. Субҳ бўлгоч қўлдин бир ҳўкуз, оғзида ашқоли, чиқиб келди. Амир ани оғзидаги шаклин олайин деб эрдилар, сакраб, хайқуруб, Амирға ҳамла қилди, гўё олам ларзаға тўлди. Дарҳол Амир қилич бирла чоптилар. Ҳўкиз ҳалок бўлди. Оғзидин шаклин олиб келиб, мазкур қуфлға урдулар. Анда эшик очилди. Кўрдилар, ҳазрат Одам Атомизни муборак бўйларини узунлиқи саксон газ келур, муборак бошларида ёшил тошдин лавҳ турур. Анга араб лафзида бу хат ёзилибдурким:

هَذَا اثْرَبَةُ اَبُو الْبَشْرِ اَدَمَ صَفِيَّ اللّٰهِ

صَلَوَاتُ اللّٰهِ عَلَيْهِ

Яна айтубдурким, эй ақл эгалари, бул ерға келсанглар, хушёр бўлгил, ибрат кўзин очиб, одоб қадрин еткуруб, билгил, Одам сафий аслимиздурлар. Мисли инбуъ авлодлари нахр эрур. Аммо, отадин ўғул ва қизга нима мерос бўлса, олур. Бизларга мерос ўлум турур. Яна ўзга лавҳда ёзилмишким:

أَنَا أَبُو الْبَشَرِ خَلِيفَةُ اللَّهِ نَزَلَ فِي شَأْنِي

қавли таоло:

إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً

яна олло таоло каломида дебдур:

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ

тожин бошимга қўйди, яна ҳукм қилдики, қавли таоло:

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ

فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ

андин сўнг, саккиз учмоқдин ўрун бериб, малукона хилъат бериб, турлу-турлу неъмат бериб айдиким:

فَرُوحٌ وَرِيحَانٌ وَجَنَّةٌ نَعِيمٌ

яна барча илмни муяссар айлаб, дедиким, қавли, таоло:

وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا

яна Одамға Ҳавони завжа айлаб, айдиким, қавли таоло:

قُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ

الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا

وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ

الظَّالِمِينَ

Оқибати Олам одам бирла Ҳонанаҳй этилгон нимарсадин еб, учмоқдин қувлануб, йиглаб, дедиларким:

رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا

لَنَكُونَنَّ مِنَ الظَّالِمِينَ

Ахир, бу амрға маъмур бўлуб:

كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ

шарбатидин ичтук. Эй ўғлум, агар олами жаҳонға султон бўлсанг, охир туфроқ ора яқсон бўлурсан, билгилки, барчага бу ўлум ҳақдур:

كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ

Бир кун бўлур мўмин ва кофирга ҳукм андоғ бўлғайким:

يَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُحْكُمُ مَا يَرِيدُ

Яна бир лавҳда ёзибдурким:

أَبْجَدَ أَيُّ أَبِي وَجَدَنِي الْمَعْصِيَةَ

яъни, Эй падар, мен Одам буд ёфта шуд, дар гуноҳ, яъни гуноҳи оз бу вужуд омад. Таржима: Одами Атомиздин масъбият пайдо бўлди:

هَوَّزَايَ أَتَبَعَ هَوَاهُ

яъни, пайрави қард Ҳавон нафеоний худро. Таржима: тобез бўдилар Одам била Ҳаво нафега жааннатдин чиқтилар:

حُطِّيْ اٰی حُطَاذَنْبُهُ بِالتَّوْبَةِ وَالْاِسْتِغْفَارِ

яъни, гум карда шуд гуноҳи ӯ тавба кардан ва истиғфор.
Таржимаси: йўқ бўлди Одамни ёзуқлари тавба қилмоқ била.

كَلِمَ اٰی تَكَلَّمَ بِكَلِمَةٍ فَتَابَ عَلَيْهِ بِالتَّقْوَى وَالرَّحْمَةِ

яъни, муножот кард бакалима, нас, қабул шуд тавбаи ӯ.
Таржимаси: Одам истиғфор айтиб, нола қилди, тангри қабул қилди.

سَعَفَسَ اٰی ضَاقَ عَلَيْهِ الدُّنْيَا
فَاَفِيضَ عَلَيْهِ

яъни, танг шуд бар ӯ, пасрихта шуд бар ӯ. Таржимаси: дунё Одам
Атоға тор бўлди, тангри таоло, кенг қилди.

قَرَشْتُ اٰی اَقْرَبَ زَيْبُهُ فَشَرَفَ بِالْكَرَامَةِ

яъни, иқроқ кард бегуноҳи хеш, нас бақорамат ёфт. Таржимаси:
Одам ёзуқларига иқроқ бўлдилар, Оллоҳ таоло беркитди.

تَخَذَ اٰی اَخَذَ مِنْ اللّٰهِ قُوَّةً

яъни гирифт Одам аз ҳақ таоло қуваатро. Таржимаси: Одамга
тангри таолодин қувват келди.

ضَطَّخَ اٰی سَدَّ عَنْهُ نَزْعُ الشَّيْطَانِ بِالْعَزِيْمَةِ

яъни, банд шуд аз винзиъ шайтон бағримат калом, яъни ба калом
ҳақ ва тавҳид. Таржимаси: Одам алайҳис салом шайтон алайҳа ал-
лаъинга беҳбодарлик қилдилар, яъни, зўр бўлдилар, яъни
маъниси: Абжад бошлади, ҳаввоз қўшулди, ҳуттий воқиф бўлди,
каламақ сўзлади, сауфаст синолди, қарашат тартиб қилди. Саххоз
сақлади. Зазағ тамом қилди, валлоҳи олам:

قَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَنْ قَرَأَ الْاَبْجَدَ

عَصَمَهُ اللّٰهُ تَعَالَى مِنْ تِسْعَةِ اَنْفَاتٍ

الْوَبَاءِ وَالْبُرْصِ وَالْجُنُونِ وَاِحْرَاقِ الدَّارِ

وَالْحَى وَالْعَتِيقِ وَالْجَدِيدِ وَالْجِنِّ وَ

الشَّيَاطِينِ

Яна ўзга лавҳа ёзилибдур, эй бу манзилга келгон азизим, Одам
Атомиз қиссаларин эшитуб, ибрат олгил, деб, бу мазмунни
ёзибдур.

Н а з м:

Бу қиссани англа, Эй келан ким,
Одамни яратмоқ ўлди тангрим,
Ҳақ амрига келди қабза руҳ,
Ер бағрини ёриб, этти мажруҳ.
Бир қабза туроб олиб, ўшал он
Одамни яратти, берди ҳақ жон.
Одам ёзуғига боран замони,
Сўл ёнидин айлади Ҳавони.
Учмоға кириб, бўлуб халифа,
Неъматларидин бериб, вазифа.
Бугдой емишни айлади манъ,
Ҳақ амрига бўлдилар иков қанъ.
Иблис чақируб товус, илонни,
Алдаб иковун, бўлуб ниҳони.
Иблисни кетурдилар жиғона,
Бу ишга бўлуб алар баҳона.
Одамга келиб у макр қилди,
Ҳаво ани макрига йиқилди.
Одамни иков ҳам алдадилар,
Бугдойни Абул Башар едилар.
Одам тағнидин тушурди хилъат,
Тушти бошига кўр анча зиллат.
Одам бўлубон у дам яланғоч,
Жаннатни эли дер эрдилар, «қоч».
Йиғлаб югурди ҳар тарафга,
Жо(й) бермадилар ўшал шарифга.

Одам борур эрди ҳар шажарға,
 Яфроғ талаб қилиб аларға.
 Бугдой йиғочина борди Одам,
 Яфроғингни менга бер ушбу дам.
 Луч ўлмоғима бўлуб сабаб сан,
 Исён денгизи ора қолиб ман.
 Бугдой деди: кошки менда яфроғ,
 Бўлса берушим сиза ушбу чоғ.
 Андин борибон анор йиғочи,
 Холимга қилурму деб иложи.
 Кўрдик нафис оғоч эрмиш,
 Таъзим ила бошини эвирмиш.
 Гўёки келиндек ўлдурубдур,
 Зийнат берибон ўзига чун ҳур.
 Йиғлаб деди Одам анга, яфроғ
 Бермади жавоб анга ўшал чоғ.
 Одамга хитоб келди ҳақдан,
 Борма ани қошига, эрур зан.
 Одамга дам урмоқа уётти,
 Олма йиғочина анда етти.
 Олмани кўрар, юзи қизармиш,
 Кўз қони била юзи бўёлмиш.
 Мажруҳ кишидин давони сўрмай,
 Нокни йиғочина борди ул хай.
 Кўрди, бу йиғоч ўзила машғул,
 Яфроғини анда сўрмади бул.
 Шафтолуға борди андин ул бас,
 Яфроғи ани ўзига етмас.
 Ғам юкига қадду ҳам эгиб бош,
 Ўз ҳолига йиғлабон тўкар ёш.
 Мундин на дебон кийум сўрарман,
 Деб борди узум йиғоча ул тан.
 Кўрди ани — турфа шеваликдур,
 Яфроғлу, бутоғлу мевалигдур.
 Яфроғлар ила кўб безанмиш,
 Янгоқлар узра сочин таранмиш.
 Айш узра бўлуб ўзига мағрур,
 Одам яна андин ўлдилар дур.
 Жийда йиғочина бордилар зор,
 Топмади мурувват ул дилафзор.
 Бодом сори борди андин ул то,
 Мутриб каби ўлтурур бу барно.
 Танбурини қўлларина олмиш,
 Бармоқлари тирноқида чалмиш,
 Яфроғ сўрамоқни кўрмади айб,
 Бу мутриб эрур, нечук бўлур деб.
 Анжир йиғочина борди йиғлаб,
 Қарш келиб Одамда деди габ.
 Одам Атомизни билди ҳолин,
 Раҳм айлаюб, берди мевасидин,

Одамни қилиб зиёфат анда,
 Хизматлар эгиб мисоли банда.
 Ҳаво била Одама икки барг,
 Келтурди одоб ила бўлуб арг.
 Анжирдин ўлуб Абул Башар шод.
 Ҳақ қилди ани каломида ёд.

яъни, анжирни қилгон саховати ҳақ таолоға хуш келди.

Қ а л о м д а:

وَالْتَيْنِ وَالرَّجُونَ

деб, анинг била анда ёд этти. Анда Амир Соҳибқирон Одам Атомиз алайҳис саловат ва ас-салом бу кайфиятда бўлуб, ер юзига тушганларин ва ажойиб-ғаройиб сўзларни ўқуб кўруб, андоғ йиғладиларки, кўз ёшлари қизил қонга уғрулди. Одам Атони қабри мубораклариға юз-кўзларин суруб, хатми каломулло айлаб, зиёратни тамом қилиб, ҳазрат Одам руҳи шарифларидин мадад ва истинод тилаб, андин чиқиб, ул шакл била эшикға қуфл уруб, мазкур қўлга бориб, шаклини анга солиб, Иноқ била Сарандиб тоғидин тушуб, ул қаландарни олдиға келиб, салом бериб, таъзим ила турдилар. Қаландар айди: «Эй Амир Темур, зиёратинг қабул бўлсун, эмди иковинг иккала оёғимға минуб кўзларингни юмунглар» деб. Анда яна иковлари кўзларин юмуб, қаландарни оёғи ухра ўлтурдилар. Лаҳзада ўз жойларига келдилар. Амир Соҳибқирон қаландар отин харчанг сўрдилар, айтмадилар. «Хожа Хисрав Дехлавийға мендин дуо еткурғил», деб ғойиб бўлдилар. Амир неча уламо ва беклар била ўз шаҳарлари Самарқандга келиб, шон ва шавкат била тахт узра қарор олдилар.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН ҚУДДУС
 ШАРИФГА БОРИБ, ШАЙХ ОЗОРИЙ ҚАРОМАТИ БИЛА
 ДАХМАИ АНБИЁН АЛАЙҲИС САЛОМНИ ЗИЕРАТ ҚИЛИБ,
 АЛАРНИНГ РУҲИ ПЎРФУТУҲЛАРИДИН НАЗАР
 ТОБҚОНЛАРИН БАЕНИ

Аммо кунлардан бир кун Амир Соҳибқирон аркони давлат била сайдгоҳға чиқиб, чўлга тушуб, кечи била хайма ва чодирларни тикиб, тоғласи кўб қулон ва нахчирларни ов қилдилар. Анда Мирзо Шохруҳ тўранинг элчиси Амирға дуч келди. Амир элчидин номани кўруб, ўзбак баҳодурларин олиб, Шохруҳ тўрани ахтариб келабердилар.

Аммо дерларким, Амир ўшул вақтда Чигатой ўзбакларин ҳар тарафға муҳолифлар дафига юборгон эрдилар. Рустам Туға ва Шамсиддин Аббосбек ва Ғийосиддин Бектурхон денгиздин ўтган эрдилар. Шайх Темур баҳодур, Учқора баҳодур, Аргуншоҳ

Хиндустонда эрдилар. Амир Едгор Шох, шайх Али Исмоил барлос, буларни бошлиғи Мироншоҳ тўра эрди. Шом шарифни мусаххара қилиб, Мағриб диёрига боргон эрди. Шохруҳ тўра Ироқни мусаххара қилиб, йўл узра ўттуз араби бадавийя қароқчилик қилур эрдилар. Бадавийларни улугини тутуб, келтуруб, ўзлариға мутеъ қилиб, аларни бўйниға хирож кўйдилар. Андин неча шахрни мусаххара қилиб, Байтул муқаддасни қамалға олдилар. Қуддусға Елдирим султон Боязид куёви Халил ота ҳоким эрди. Анда Халил ота бир нома битуб, ёйиға қўйуб, ўқ била тўра аскарига қараб отти. Ани келтуруб, тўраға бердилар. Очиб кўрсалар, дебдур: «Эй мўғул беклари, эртаға мени майдонимға ёлғуз-ёлғуз келинг, мен ҳам ёлғуз борурман». Ани жавобига тўра: «Эй жоним, мени кўнглимдағи сўзни дебсиз», деб нома битуб, ўқ бирла Халил отани арқига қараб оттилар.

Алқисса, номани кўруб, теваға минуб, келаберди. Ўшул замон Амир Соҳибқирон ўзбак беклари била Қуддусға яқин Шохруҳ тўра қўшуни узра етуб бордилар. Кўрсаларким, Халил ота майдон ичра ёлғуз турур. Амир нури айналари била мулоқий бўгондин сўнг, форс Ақимни минуб Халил отани келиб, йўлин олдилар. Халил отанинг туғи майдон ичра тургузулгон эрди, келиб яловға юзин сургаб, айди: «бу ялов расулилло яловларидур». Амир айди: «бу нечук расулилло яловлари бўлур?» Халил ота айди: «мени ота-боболарим аламбардори расулиллодурлар». Амир Соҳибқирон, менга баъйат қилғил, дедилар. Халил ота қабул қилмади ва менга ушбу ялов нусрат бўлур, деди.

Алқисса, иковлари ҳарба солишуб, Амир қилич била ани бошига яра солди. Ул тевани бошин қайтаруб шахр ичра кетти. Амир ўз кўнглида ушбу нусрат ялови менга қолди, деб вақти хуш бўлди. Дарҳол Қуддусдин ўшул тевани минуб бир араб чиқа келди. Кўрсалар, Халил ота сикҳат топиб келибдур. Амир сўради: «қандай соғалдинг?» Ул «ишинг нима» деб айтмади. Яна ҳамла қилиштилар. Амир бошига яра солди, форс Ақим йўун солиб, майдондин чиқти. Ўзбаклардин гуриб чиқиб, Шохруҳ тўра майдонға келиб халил ота қўлидин қиличини тортиб олиб, бошига солиб эрди. дубулғадин ўтуб бўйнин кести, лекин бўғзи омон эрди. Яне тевасиға даб бериб, Қуддусға қараб кетти. Аммо бир қўли била бошин тута жўнади.

Аммо бу тарафда ҳам Амирни яраларига мархам қўйуб фақирларға садақа бериб, олло таолоға такъя қилиб турдилар. Ўзбаклар муқаррар қилдиларки, Халил ота ўлди, деб. Соатидин сўнг, Қуддус қапуси очилди, яна Халил ота саломат, қилич қўлида келур. Барча кўруб, таажжуб бармоқин тишлаб, қандай шифо тонадур, деб хайрон эрдилар. Келиб, Шохруҳ бошига бир солди Дубулға тўра бошидин учуб кетти, яна уруб мажруҳ қилди. Ўзбакдин бир-бир баҳодур чиқиб, ҳарба қилишти. Буларни ўлдурди, баҳодурлардин ўн бир кишини ўлдуруб, етти кишини ярадор қилди. Ўзи етти мартаба мажруҳ бўлуб, шахр ичра кириб соғолиб чиқти. Кеч вақти бўлғоч, иккала тараф туғни олдилар. Халил ота Қуддус ичра кириб, қапуни маҳкам қилди. Ами

ўз кўнглида ўйлаб, айтар эрди: «сабаб недурки, бу киши шахр ичра бориб, соғалиб келур?» Замонидин сўнг, кўрсалар яна икки қўлида икки ялов, майдонға келиб, яловларни ерга тикиб, мубориз талаб қилди. Амир бовужуд мажруҳлиғи била қўшунларни ўнг ва сўлин тартиб бериб туруб эрди, Султон Муҳаммад тўра келиб, йўлин олиб, қилич била солиб, Қуддус ҳокимини кўли кесилиб шахрға қараб қочти. Яна соғалиб чиқиб, тўраға яра солди. Сўнгра Бойқаро баҳодур борди. Халил ота айди: «Эй мўғул халқи, сизлар барчаларингизни қилич дамидин ўтказурман, мени мажруҳ қилиб, ўҳда қилолмассиз». Бойқаро айди: «сен соҳирмусан?» Ул айди: «ғалат дерсан, соҳир душмани худодур». Бойқаро баҳодур ҳоким оёғига яра солди. Яна шахрға бориб, соғалиб келди.

Алқисса, бу кайфиятда бўлуб қирқ кунгача Амир неча-неча жосусларни шахр ичра киргузуб, хабар олдурилди, бу сирдин воқиф бўлолмадилар. Амир Иноқ вазирын чорлаб, айди: «мен Қуддус ичра киргайман, Қуддус ҳокими келса, Амир зафар талаб қилиб, уч кун аътқофға кирди, дегайсан, уч кундин сўнг чиқмасам, Султон Муҳаммад набирам ўрнумға ўлтурсун», деб видоъ қилиб кеттилар. Иноқ бу хабарни ҳеч кимға айтмади. Аммо, Амир соқолин бўяб, қора қилиб, қаландарона кийумлар кийуб, шахр ичра кириб, қўча ва ўрамларда сайр қилиб юруб, бир ерга келсалар, бир қари киши йиғлаб юрур. Амир сўрдилар: нега йиғларсан? Анда ул айди: ўғлимни илон чақиб эрди, табибға борсам, тарёк буюрди. Халил отаға бориб эрдим, тарёк бермади, деб. Амир чўнтагидин тарёк олиб берди. Ул киши хурсанд бўлуб уйиға ёнди. Амир Халил ота ўрдасиға келиб андин Масжиди Ақсо зиёратига келдилар, кўрсаларким, эшиклари маҳкам. Амир одамлардин сўрди, айдилар: ҳеч ким Қуддус ҳокимидин кўрқиб бу қапуни очмас. Амир тахайюр бармоқин тишлаб, бу сирға таажжубда эрдилар. Бу тарафда Қуддус ҳокими чиқиб, ўзбак аскарига муқобил бўлди. Иноқ сафдин чиқиб Амир аътқофға ўлтурдилар, деб ўзи келди. Анда Халил ота анинг била ҳамла қилишти. Мажруҳ бўлуб, тевасин югуртуб, Масжиди Ақсоға борди. Амир мунтазир эрдилар, Халил ота чўнтакидин очқуни олиб, қапуни очиб, масжид ичра кириб, дарҳол шифо топиб чиқти. Амир хохладики, бу сирдин сўрғай. Икки киши бир-бири бирла сўзлашиб айтур: ҳар ким бу воқеани сўрса, албатта мўғул жосусидин бўлур. Амир завқ қилиб, сўрмади. Ўз кўнглида айди, «албатта, бу мени иқболимдур». Вақтики, Халил ота ўзбак аскарига муқобил бўлғоч, Амир орқасидин келиб, шавқун солиб, айдики, эй мўғул ўзбаклари, қочингиз Қуддус ҳокимидин. Иноқ Амир товушин билиб, яловларни йиғиштуруб олди. Халил ота ҳарчанд мубориз талаб қилди, ҳеч киши майдонға келмади.

Саотидин сўнг Амир кўрсалар, барча қочиб келур, орқасидин Халил ота ҳам қочиб келур. Амир бир кишидин сўрди, бу нима тўфоланг? Ул айди: Қайсардин куёвиға бир йўлбарс юборғилгон эрди, ул қафасдин чиқиб, барчани қувлаб келур. Амир дарҳол қассобни фичоғин олиб, йўлбарсни икки бўлуб ташлади. Халил ота мунки кўруб, Амирни чорлаб, ўрдасиға олиб борди. Амир андин юқори чиқиб ўлтурдилар. Ҳоким айди: «нечук мендин юқори

Ўлтурдунг?» Амир айди: «авлоди саййид бўлурман». Халил ота Амир салобатидин ҳеч нима демади. Соатидин сўнг «пўш — пўш» деган шавқуи келаберди. Сўрсалар, Амир Темурдин элчи келур, дедилар. Амир Иноқга деб эрди: «ҳар вақт мен шаҳр ичра кирсам, ўглингни элчи қилиб юборгил». Кўрсалар, Иноқни ўгли Хуморий келур, кўлида қилич, боши яланг, бўйнида кафан, икки қўли боғлиқ, беллида тошдин камар, бир нарча темур кўйнида, лекин мактубномаси йўқ, Халил ота қошига келди. Ҳоким айди: «номанг бўлса, кўрсатгил». Элчи айди: бегимиз ҳар нимани буюрубдур, анинг амри била келибдурман, ўзга иложим йўқ». Халил ота арқони давлат била бу ишорат фаҳмига ожиз бўлдилар. Амир айдилар: агар ижозат бўлса, Амир Темурни бу муаммосин мен десаам бўлурму? Ҳоким айди: дегил. Амир айди: яъни Амир Темур бу ишни сизларга андоза қилиб юборибдур: мени сипоҳларим ва баҳодурларимга тирикликдин ўлмак ортуқ кўрунур, бу тариқа ўзларин ўлумга тайёр қилибдурлар.

Сен ақида қилмагилки, Амир Темур сипоҳларин ўлдурурман деб аларни қочмоғида ҳам бир сирри бор. Ҳоким буюрдикки, элчини кўлини ештилар. Дарҳол Хуморий кўйнидин темурни олиб, соати қуёшга қўйди, андин тошни темурга урди, жонгиллаб товуши чиқти. Ҳоким айди: мунда нима маъни бор? Амир айдилар: яъни, Амир Темур айтурким, агар сен қуёш бўлсанг, мен темур, қуёш таъсири темурга бўлурму? Тошни темурга урди, яъни, темурга ўзинини урма, ани амрига бўйун қўй.

Андин сўнг, Халил ота элчиға малуқона кийумлар берди. Хуморий Амирға қараб, бу сирдин воқиф бўлолмади, шаҳрдин чиқиб, отасин қошига келди. Бу муаммони ҳеч киши очолмади, лекин бир қаландар, сурати Амир Соҳибқиронга ўхшаш, ул очти дегач, Иноқ айди: «одам одамга кўб ерда ўхшай берур».

Аммо Халил ота Амирға айди: мендин нима талаб қилурсан, дегил. Амир бир оҳ тортти айди: «Эй бегим мени талабимга етқузурсизму, йўқ?» Яна ҳоким айди: «нима талабинг бўлса, айгил, ишшооллоҳ; муродингга етгайсан». Соҳибқирон айди: мен каминани бир кўл бирла бир оёгим чўлоқдур, нима бўладурки, сиз била Масжиди Ақсоға бориб, сиз каби мен ҳам шифо тобсам. Ҳаким ҳайрон бўлди, соати тафаккурға кетуб, бошин кўтариб, кўб таъкид била сўзлаб, айди: «агар ул ерға борсанг, ҳар нима кўрсанг, зинҳоқ кишиға айтмагил» деб очқуни чўнтакидин олиб, Амир кўлиға берди. Амир ҳарна деса қабул қилиб Масжиди Ақсоға бориб қапусин очиб кирдилар. Кўрсалар, санг муаллақ, ёнида бир киши сочлари фатила-фатила тоат қилиб, риёзат чекиб ўлтурубдур, асар каромат ани манглайидин ҳувайлодур. Амир билдикки, Халил отани яраси бу кишини нафаси мубораки била соғолур. Амир Соҳибқирон ул зоҳидға мутаважжих бўлуб, бу байтни ўқудилар:

Рубоий:

*Эй азизим, менга айлангиз назар,
Осийман, оламда юргон дарбадар.*

*Беодоб, густоҳлиқдин ушбу кун
Ўз-ўзимга айтадурман: алҳазар.*

Зоҳид Амирни жавобиға айди.

Рубоий:

*Муътакаф бўлдим Масжиди Ақсоға,
Маҳрам ўлдум мен жойи аълоға.
Зарра-зарра эътибор топиб,
Мис вужудим уланди тиллоға.*

Амир келиб, рўбарў бўлдилар. Кўрсаларким, шайх Озарий эрур. Воқеаси андоғ эрдикки, Соҳибқирон баргоҳида бир шоир шайхға муҳолиф бўлуб эрди. Ани иши шайхға ёмон тегуб, андин ҳажға бориб, неча замон анда риёзат чекиб, валоят ҳосил қилиб, андин Масжиди Ақсоға бориб, муътакаф бўлуб, «Жавоҳир ал-асрор» китобин анда тасниф қилиб эрдилар. Хабар бўлдики, Амир Темур аскарин келди, деб. Ул замонда Халил ота шайхға мурид муътақид бўлуб эрди. Шайх валоятларин Амир Темурға билдурмоқ учун айдилар: «Боргил, Амир Темур оқсоқға ани сипоҳларин шикаст бергил, агар мажруҳ бўлсанг, мени қошимга кел, мени кароматимни кўргил», деб эрдилар. Ҳар ери яраланса дарҳол келиб, бу кишини дуолари бирла шифо топар эрди.

Амир туруб, шайх оёғиға йиқилуб, кўб узрлар айтиб йигладилар, ҳарна беодоблиғ бўлса, кечургайсиз, деб. Андин сўнг, Шайх Халил отани чақиртиб айдилар: бу кишини олло таоло азиз қилибдур, тез бўл, мунга итоат қилгил. Ул шайхни насиҳати била Соҳибқиронға тобеъ бўлди. Сўнгра шайх Амирға айдилар: агар хоҳласанг, дуо қилурман, оёғ ва кўлунг сихҳат тобгай. Амир айди: «Ушбу оқсоқлигим кўнгли шикасталигимға далолат қилур, яна ҳеч ким мени манзур қилмас, ушбу ҳол била олло таоло мени аламға мансур ва музаффар қилибдур», деб қабул қилмадилар.

Алқисса, Қуддус шариф тобеъ бўлуб, Амир ўзбак сипоҳларин барқарор қилиб қайтиб шайх Озарий хизматиға келиб, даҳмаи анбиёи саловатулло алайҳимнинг зиёратин орзу қилдилар. Дерларким, тонгла маҳшар куни қиёмат ул ердин кўзғолур. Аммо ҳазрат Амир Темур Соҳибқирон Искандари соний авлиёи оллонинг қабри шарифларин тавоф қилиб, шайх Озарий каромати била анбиёлар қабри муборақларин зиёрат қилмоқ бўлдилар. Анда Амир қошиға бир оқсоқол, нуруний киши ҳозир бўлуб, айдилар. «Бу қавмни улуғи кимдур?» Барчалари Соҳибқиронни ишорат қилдилар. Ул кишиға ота-бобосидан даҳмаи анбиёнинг қалидлари қолгон эрди. Ул киши айди: тонгла бир одам бу ерға келур деб, руъё ичра расул акром саллоллоҳу алайҳи васаллам менга башорат бердилар. Яна менга айдилар, тонгла даҳмани қапусин очгил, ул умматим анбиё жамолларин кўруб, мушарраф бўлсун.

Алқисса, Соҳибқирон аввал равзаи мутаҳҳараи ҳазрат Нуҳ алайҳис саломға кирдилар. Сағонаға дохил бўлуб, қибла

тарафдин бел била андак туфроқ олдилар. Анда бир қуфллик эшик маълум бўлди. Ани очқуси Абдулло отлиқ кишида эрди. Андин сўнг, мушк ила ифор иси келди. Анга уч киши кирдилар. Шайх Озарий ва Амир Соҳибқирон ва Иноқ вазир кўрсалар тошдин тахт узра бир киши ухлаб ётгандек, узун ётур, ёшил шолдин узра тутуқдук. Очиб қарасалар, бир киши юзлари очуроқ, қош ва соқоллари қора, икки қўллари кўксиларида, бир лавҳ бошларида турур. Анга хати арабий ёзилгон. Ани шайх Озарий ўқуб, тафсир қилдилар, шул мазмундаким:

Эй Муҳаммад уммати, бу сўзни жонимиз била қабул қилдукким:

إِنَّا أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ أَنْ أَنْذِرْ قَوْمَكَ
مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

Хуш қулоғи била эшиттук, бу хидоёт маъмур бўлуб, калимаи «Ло илоҳа иллаллоҳу»ни халқга айтдук. Ул қавми бебоқлар бизларга қўб иззаларни берди:

إِنَّهُمْ كَانُوا أَظْلَمَ وَأَطْعَىٰ

Бу жолимга шаҳиддур. Андин қўлимни дуога кўтариб, юзимни меҳробга ўгуруб, муножот айладим:

اللَّهُمَّ اهْدِ قَوْمِي فَإِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

Алар тош била мени мажруҳ қилсалар ҳазрат Жалол ул ҳидоят қарам баҳридин менга шифо бағишлар эрди. Жаноб парвардигоримга арзимни еткурдим:

رَبِّ إِنِّي دَعَوْتُ قَوْمِي لَيْلًا وَنَهَارًا فَلَمْ
يَزِدْهُمْ إِلَّا نِفَارًا

Ваҳий раббоний ва фармони субҳоний бўлдики, Эй Нух, мен қалами тақдир билан лавҳи тасвирда рақами имонни бу кўнгли қораларни отиға ёзгоним йўқ. Андин сўнг бу хабар содиқга фои: бўлуб, дуо тийиғин кўнгулдин чиқариб айдим:

رَبِّ لَا تَذَرْنِي عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا

Дуо ўқи нишонага етиб, амалга ғазаб ворд бўлиб, бизларга кема сабаб бўлди, хитоб бўлдики, кема ясоғил деб. Қавли таоло: андин сўнг, олам ғарқаби гирдоб бўлуб, ҳалок бўлдилар. Ҳазрат воҳид ул қаҳҳордин хитоб келдики:

وَأَصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحِينَا
لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُصَالِحٍ

Андин хитоб-итоб омизни эшитуб, навҳа қилуб, йиғладимким, Нух деб лақаб қўйулдум. Ва ушбуни дедим.

Назм:

Кўзинг ибрат ила очиб, бизни кўр,
Ҳамма иллагинга шифои берур.
Оё, оқил эгаси ва покиза дин,
Назар айла ибрат ила ушбу ҳин.
Топар жону кўнгулунг бу ердин ҳузур,
Кўрарсан, бу даҳма бори нур эрур.
Ки мен Нух эрурман, расули халил,
Бу ерға келиб сен мунг англағил.
Назар қил мени сийнаи ришима,
Яна йиғлагон бу кўзи ёшима.
Ғарибона ҳар су, назар қил бу чоғ,
Жаҳони ишидин бўлуб барча доғ.
Улим шарбатидин ичиб бўлди маст,
Ажал илки етқач, буюк бўлди паст.
Бори маст, мийнои базм, шахвад,
Бори Маҳфилорои боғи вужуд.
Бори андалиби риёз обод,
Бори гулбини гулистони аҳад.
Бори ҳамдам Жаброил ойин,
Бори ҳам суҳангўй руҳи илойин.
Бори руҳи Қуддус эди, ҳамнафас.
Лаҳад ичра бўлди чу мурғи қафас.
Ажал илқидиндур бўлуб тўда хок,
Етибмиз бу ерда бўлуб сийна чок.
Қаерда ғариблар эси, қил ризо,
Ки сандин ризодур бори анбиё.

Аммо, Амир Соҳибқирон кўб нола қилиб, йиглаб, ўзга даҳмага кирдилар. Кўрсалар, бир зоти боборакот ёнларин туфроқ узра қўйғон, кафан белларида ўролғон, араб шакл, бошларида ёзилмиш-ким:

بِسْمِ رَبِّتِ هُوَ عَلِيهِ السَّلَامُ

Яна дебдурлар: Эй даҳмага келгон Мухаммад умматлари, олло таоло менга саккиз шамол ато қилгон эрди, тўрти раҳмат ели ва тўрти азоб ели эрди. Оё, бу равзога келгон азизим, ибрат кўзин очиб, билғилки, охир бу дунёи ниҳол умрингни елга берур. Кўргил, оламда на анбиё ва на авлиё қолсун, деб бу мазмунни дебдурлар.

Назм:

Ки мен Худ эрурман, худога расул,
Эшит, ақл эгаси, сўзум, қил қабул.
Бафармони ул қолдир зул-жалол,
Очиб даъвата мен лисони мақол.
Тилим олмади ҳеч у гумроҳлар,
Сўзим кўнгли тошларга қилмай асар.
Қилиб халқа даъватки тўқсон йил,
Зилолат ора қилди яқсон йил.
Очилди чу дарҳи нори жаҳанним.
Чиқорилди оламга боди ақил.
Жаҳонни хароб этти тўфон сени.
Ушал қавми Нухдек тўфон сели.
Оё, ушбу ерға келан одами,
Вафосиз жаҳонни тўладур ғами.
Кўруб, ибрат олғил бу равзат ора,
Ўлум илкидин барча бағри яра.
Самуми ажалдин жаҳондур хароб,
Ўлум ўтидин барча бағри кабоб.
Йўқ эрмиш омонлиғ, бўлурсан фано,
Будур пандим, англа, сенга ва-д дуо.

Яна андин Соҳибқирон тазарруъ била йиглаб, ўзга даҳмага кирдилар, Анда айтибдур:

بِسْمِ رَبِّتِ خَلِيلِ الرَّحْمَنِ

яъни, дўсти субҳондур. Ул ерға қарасалар, Сож йиғочидин тобут, очиб кўрдилар, ул зоти боборакот соқоллари оқ, қабрлари узра лавомий нур барқ уруб турур. Ҳазрат жалол хидоят дебдурким, бу нурни асло норға оғишта қилмагайман. Ул зотнинг икки қўллари кўкси узра қўйилгон, икки муборак лаблари табассумда эрди, юзларин гулзори гулдек очилгон, бошларида тошдин лавҳ ёзилгонким.

Назм:

Мени билғил, Халилулло эрурман,
Худони сунъидин огоҳ эрурман.
Эшитғил, эй азизим, қилмағил ҳазм,
Расул айлаб мени қилди ул ва-л аззим.
Мени вақтимда машҳур эрди Намруд,
Менга душман эди ул габри мардуд.
Мениким анда солмоқға оловға,
Уруб йўлдин, кириб шайтон жиловға.
Чу қилди мунҳаййиқни анда тайёр,
Мени ташладилар кўб аҳли фужжор.
Мен ўтқа отибон аҳли Намруд,
Ўшул ўтни гулистон этти Маъбуд.
Ерим пеша чиқиб дўзахдин ул он,
Анингдек душманни қилди яқсон.
Яна менга худойим қилди фармон,
Бу ўғлинг Исмоилни айла қурбон.
Дедим, ўғлумға мен: «Эй нуридида,
Менга фармон эрур ҳақдин расида.
Керак қилсам сени танғримға қурбон,
Нима дерсан, чиқар сендин азиз жон?»
Деди ўғлум: «Агар амр этса субҳон,
Фидо бўлсун йўлида минг азиз жон».
Бўйин қўйдум тўғуб мен амри ҳақни.
Чу ўғлум ҳалқумиға қўйдум фиҷоқни.
Мени бу ҳимматимға анда жаббор
Юборди Жаброилдин ҳада қўчқор.

Андин Соҳибқирон кўб ибратномаларни кўруб, ўзга даҳмага кирдилар. Кўрсалар, анда дебдур:

بِسْمِ رَبِّتِ اسْمَاعِيلِ عَلَيْهِ السَّلَامُ

Тобут ичра кўрсалар, қулоқлари катта, кўзлари юмиқ, тишлари бир-бирига ёпишган, яна қиррабурун эрдилар. Хануз ул қофила солорнинг юзлари гулзорида соқолларин сунбули муаттар эрди. гўё соч ва соқолларин иси мушки анбар эди. Икки қўллари қовуштурулгон, гунча каби лаблари табассумда эрди. Лавҳ узра хатни

кўрдиларки, мендурман Исмоил ибн Иброҳим алайҳис салом, эй бу ерға келгон. Муҳаммад охир замон уммати, билгил, мени волиди бузургворим ҳақ амрига бўйун қўйуб, мени забҳ қилмоқға келтурдилар, мен ҳам баҳодурлиқ била жонимни жононимга нисор қилмоқ бўлуб, кўзимни юмдим. Падари бузургворим бўғзимга пичоқ қўйдилар. Тангри иззу жалдин хитоби пўритоб келдики, эй пичоқ, бу севуклу дўстума ҳадинг борму, бўғзин кесарсан? Анда пичоқ яратганнинг қаҳри итобидин қўрқуб, дами қайрилуб қолаберди, ўтмади. Отам яратганим амрига тоъжил ва тўхтамоқлик бўлдим, деб сиёсат била пичоқни тошқа урдилар — тош икки бўлди. Андин сўнг Жаброил амин парвардигор амри била қўчқорни мени забҳим ўрнига келтурди. Яна бу мазмун айтилубдур.

Н а з м:

*Мени билгил, Забиҳулло эрурман,
Худойим амрига оғоҳ эрурман.
Мен эрурман, бил, Иброҳим боласи,
Халилулло кўзин оқу қораси.
Мени забҳимга ҳақдин келди фармон,
Отам ҳақ йўлига қилмоқға қурбон
Мени боғлаб, олиб қўла пичоқни,
Тилида зикр этибон ёди ҳақни,
Яратган амрига бўйинумни солдим,
Кўзим юмдим, очарға мен уёлдим.
Бўйун сўндим ҳақ амрига мен зор,
Мени ўрнимга келди анда қўчқор.
Оё, бу ерға келгон ибн Одам,
Улуғ тутма ўзингким, тут ўзинг кам.*

Андин Амир Соҳибқирон йиғлаб, ўзга даҳмаға кирдилар. Кўрсалар, бир зоти шариф хурмо йиғочидин тобут ичра ётурлар. Юзлари оқ, бўйлари ўрта, муборак манглайлари кенг, сунбул соқол. Анда бошлари узра бу лавҳда ёзилмишким:

بَدَأَتْ رَبِّتِ اسْمَاقُ ابْنِ خَلِيلِ الرَّحْمَنِ

Эй ақл эгаси, бу ерға келиб, жасади анбиёға назар қилсанг, томуг ўтидин холос бўлурсан, деб бу мазмун айтилубдур:

Н а з м:

*Бил, Исҳоқ машҳур отим бўлур,
Иброҳим Халилики, зотим бўлур.
Ки мендин бўлубон неча анбиё,
Яна бўлди андин неча авлиё.
Дей Еқубу Юсуфким, Айюб наби,
Сулаймону Довуд Мусо бори.
Йўшғи Зикриё бирла Яхёё расул,*

*Мистоким эрди отасиз ўғул.
Шайб, Жаржис ва Дониёлу азиз,
Ҳаким эрди луқмон, ўшал Ботмиз.
Алар барчаси зурриётим эрур,
Алар то қиёмат саботим эрур.
Бу ерға келанким, одоб бирла бўл,
Тоғиб яшидин не тоғиб яши йўл.*

Андин Амир Соҳибқирон ўзга даҳмаға кирдилар. Кўрсалар бир зоти шариф кирпич узра така қилгон. Ул кишининг муборак манглайларидин ғам ва қайғуни асари ҳувайдо бўлуб турур. Бошларида тошдин бу лавҳда ёзилмишким:

بَدَأَتْ رَبِّتِ يَعْقُوبُ ابْنِ اسْمَاقُ عَلَيْهِ السَّلَامُ

Эй, бу жойға келгон азизим, мени билсанг, ўшал Еқуб пайгамбардурманким. Юсуф назониним ҳажру фироқида во Юсуфо, во фурқато, деб нола ва фарёд қилиб, йиғлай-йиғлай кўрар кўзим кўрмас бўлди. Мени навҳаларимга малоиклар зори ва тазорур қилар эрдилар, деб бу мазмунни дебдурлар:

Н а з м:

*Юсуфо рўзу солинг кеттиму шони фироқ,
Кўргузур бу кетмокингдин таъсир айёми фироқ.
Олам ҳуснунг ғуборидин хаёлим бийм этар,
Гуйиё бўлди бу дам умму аъломи фироқ.
Қайси ерлар ичра бўлдунг, зор этиб мен хастани,
Қайси ўтдурким, менга сенсиз бўлон номи фироқ.
Йиғласам фурқат туну кўкда кавокиб рашк этар,
Бўлмағай оҳ ар десам, хуршид айёми фироқ.
Тингласанг кўблар фироқ ўтиға куймиш даҳрда,
Бу фалак авлоди Одамға сўнар жому фироқ.*

Эй, нури айиним, шул кайфиятда Юсуфим ғамида қирқ йил йиғладим, дебдурлар.

Андин Амир ҳам йиғлаб, ўзга даҳмаға кирдилар. Кўрсаларким, ҳайхот бу даҳмани турфа зийнат берибдурким, тамом тоқчаларида лаълу инжу ва жавоҳирлар терилгон, тахти ож узра тобут пардан истбарқ ёпулгон бир зот юзлари узра тутуқлуқ ухлаган каби ётурлар. Амир Соҳибқирон кўб одоб била келиб, бу зоти шарифни кўрдиларким, гўзалликда олам нозанинлари ул кишини кўрса ўзидин кетар эрди, жаннатни хуру гилмонлари бу зотни гулзор жамолиға рашк этар эрди. Қадду қоматларидин сарву шамшод шарманда ва зулфу сунбуллариға жаҳон хўблари банда эрди. Кўзларин Хўтан кийиклари кўрсалар, ўзларин парвона каби урар эрди. Юзларин нурин ой ва қуёш кўрса, Мағриб сариға қочиб,

беркинар эрди. Қошларидин ҳилол бели эгилар эрди. Оғизларидин гунчалар қонға тўлар эрди. Юзларин холидин лолалар бағри куяр эрди ва неча Зулайҳо сифатлар ани ишқида жондин тўёр эрди.

Соҳибқирон кўруб ва тахайюр дарёсига фарқ бўлуб, таажжуб бармоқин тишлади ажабо бу олам султони қагдай зоти шариф деб. Бошларида биллурдин лавҳ кўрдилар, анга ёзилибдур:

بِنْدَاترِبَتِ يُوْسُفَ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ

Эй азизим, мендурман, Екуб пайгамбар сулби саҳобидин Роҳилани садафи раҳмига қатраи томуб андин бозори жаҳонга келиб, дурри нурбаҳо бўлуб, бу ҳусну жамолга кўзгуда назар қилиб, юзимни ой ва гунашдин нуқтаи холларимни кавокиби сайёрадин бландроқ кўруб, ўзимга фаҳр қилиб эрдим, бу ишим тангри иззи жални даргоҳига хуш келмай, ул сабабдин оғаларим мени етти пулга тажжорга сотдилар. Эй ақл эгалари, бу сўзни англагилким.

Н а з м:

Эшитгил, эй азизим, айлай оғоз,
 Манам кўргон жафолардин дейин боз.
 Оғаларим мени элтиб, солиб чоҳ,
 Келубон карвони анда ногоҳ.
 Чиқориб олдилар ул дам қудуқдан,
 Мени кўрдилар анда бир неча тан.
 Оғаларим бўлуб ул ерда ҳозир,
 Сотиб Маликға ул жамъи ақобир.
 Мени келтурди Мисрига ул Молик.
 Манам қул бўлмоққа бердим ризолик,
 Яна Молик Азизи Мисра сотти,
 Зулайҳо кўрдиким, ақлин йўқотти.
 Қилуб кайд ул мени зиндонға солди,
 Зулайҳо бу иша охир уёлди.
 Чиқиб зиндони меҳнатдин қутулдим,
 Бил охир, тахт узра султон бўлдим.

Алқисса, Амир йиғлай-йиғлай бу даҳмадин яна ўзга даҳмағ кирдилар. Кўрсаларким, шамшод тобут ичра бир киши ухлагага каби ётур. Лавҳ узра ёзилмишким:

بِنْدَاترِبَتِ دَاوُدَ عَلَيْهِ السَّلَامُ

Эй Муҳаммад уммати, билгилким, бу рубъи маъмурни қасри мени отимға ёзилгондур, мени шаънимға келибдурким:

قَوْلِي تَعَالَى يَا دَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ

Бўстон тийнатимни файзи баҳори нубувватдин мунаввар қилибдур ва райҳон чаманимни анфоси номуси акбар бирла муаттар қилгондур. Ашжори мамлакатим ваҳийи раббоний бирла илҳоми субҳоний бирла чечаклар очилиб, емишлар бўлгондур. Кўнглум сандуки ҳикмати ипжу ва лўълўлар ила тўлгондур, эй аржумандим мени нағмамни садосини қушлар эшитса ҳаводин тушар эрди, денгизлар эшитса тошар эрди. Ҳар нима ва ҳар кима таъсир этиб, жон қулоғига етар эрди. Масти лоақл бўлуб ўздин кетар эрди. Аҳли ишқға шавқу завқ хосил бўлуб, файзи футуҳ топар эрди. Яна бу газал ёзилмиш.

Н а з м:

Манам нағмапардоз қонуни завқ,
 Манам махфилорои ноқуси шавқ.
 Менга берди олло тўла ишқини,
 Яна кўнглим ичра тўла шавқини.
 Бериб наштаъ майидинки рўз аласт,
 Топуб зарра завқи бўлиб мен чу маст.
 Мени тушима тоғу тош барчаси,
 Қулуб нолау зор гирён басте.
 Малаклар фалакда эшитса агар.
 Ўзин ерга ташлаб қилиб гирёлар,
 Денгизда эшитса наҳанглар товуш,
 Чиқиб сув юзиға кетиб ақлу ҳуш.
 Вуҳушу туюрлар эшитиб бари,
 Юролмас, учмоққа бўлмас пари.
 Эшитса унимни замину замон,
 Бари маст ўлурлар макину макон.
 «Забур»ни ато қилди тангрим манга,
 Азизим эшит, сўзни дедим санга.
 Ажал нағмаи маркабини соз этиб,
 Танамдин руҳим кетти парвоз этиб,
 Қани нағма бирла садоу наво,
 Будур кори дунё ва-д дуо.

Амир бу сўзларға масту мустағриқ бўлуб йиғлаб, яна ўзга даҳмаға кирдилар. Бир зоти шарифни кўрдиларким, кийумлари гиламдин, муборак қўлларида асо, бошлари узра тақя, асари шиддат, салобат манглайи муборақларидин ҳувайдо бўлубдур. Олдинда лавҳ узра ёзилмишким:

بِنْدَاترِبَتِ مُوسَى الْكَلِيمِ اللَّهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ

«Эй Муҳаммад алайҳи саловат вассаломни умматлари, мендурман ҳарими жаборутда ва бисоти мулуқотда Тури Сино узра таманно калом, саодат фаржом ўлуб, Калимуллоҳ отим бирла сарафроз бўлдим. Андин кейин:

رَبِّ اَنْزِلْ اِلَيْكَ

деб орзу қилиб, Жалол ҳидоятга арзимни еткурдим: зажр била хо-ю хавасни гарданига андоғ урдиким, губори ҳижоб кўнглимдин кўтарилди. Минг-минг Тури Синоу Мусо назаримга келдиким, ваҳдат хуми олинда соқийи боқийи кўлиндин таманно ривоят қилурлар. Хитоби мустатоб рабб ул арбоб менга тўқулдиким, эй Мусо, жамоли боқамолимни ўшул матлубга кўрсатурманким, барчанинг хеши улдур. Бу ишорат бирла нақди жонимни жонопимга бағишладим. Қабз ул арвоҳ илкини жонимга урди. Тойири рух жасад қафасидин тайрон қилди.

Н а з м:

Манам Мусо, эрур ҳақнинг калими,
Тур узра топуб раҳмат шамими.
Тажаллини кўруб эмин шажарда,
Тегиб ишқ ўти таъсири жигарда.
Таманно ҳақга қилдим рабби арни,
Эшитгим лан таронидин хабарни.
У дам Тур узра тушти ламъаи нур,
Бўлубон пора-пора анда ул Тур,
Уланди тошларким тўтиёга,
Тутундек учтилар сўйи самоға.
Яди байзо менга берди асои,
Гоҳи кўпрук бўлуб, гоҳ аждаҳои.
Мени голиб қилиб фиръавниларга,
Ушул динсиз, ўшул беавниларга.
Биза йўл бердиким, онларни ваҳҳоб,
Ишорат Нулига қилди, бўлди фарқоб.
Эшит, эй ақл эгаси, аржумандим,
Будур ибрат сенга, олғил бу пандим.

Яна Амир шавқ-завқ била ўзга даҳмаға кирдилар. Бир зотни кўрдиларким бўйлари узун, соқоллари сийрак, қошларини учида ҳоллари бор, бошлари тарафда лавҳ ёзилмишким:

Эй азизим, мендурман. балиқ қорнида қирқ кун «ло илоҳа анута субҳонака инна кунту минал залимина»¹ зикрини ёд қилғон, тангри таоло зикри била балиғ кўксини обод қилғон.

¹ Оллоҳ сен бирсан ва поксан, мен ўзимга солимман.

Н а з м:

Эй ақл эгаси, покиза дин,
Мен Юнус эрурман англа бу ҳин.
Ютти мениким наҳангги дарё,
Қирқ кунча суи ичра айладим жо.
Сажда узра бош қўйдим анда,
Зикрини дедимки, жон баданда.
Балиқ қилолмади мени ҳазм,
Боз ўшбу жаҳонга айладим азм.
Андин яна бу наҳанг туфроқ
Ютти, ҳаракатда йўқ менга чоқ.
Эй ақл эгаси, ботамизим,
Алданма жаҳонга, эй азизим.
Одоб ила бўл жаҳонда, эй ким,
Одоблу кишини сўйди тангрим.

Андин яна ўзга даҳмаға кирдилар. Анда бир йигитни кўрдиларким, соқолу мўйи лаблари эмди майса бўлуб, юзлари гулзорида хатти райҳон каби муаттардур. Кўзларининг инбуъидин ёш дурри маржон каби юзларини сафҳасига тизилишимш. Бошлари узра ёзилмишким:

بِذَاتِ رَبِّتِ يَحْيَى ابْنِ ذَكْرِيَا عَلَيْهِ السَّلَام

Эй ақл эгалари, мендурман, тангри иззу жалдин кўрқиб, доимо кўзларим ёши жорий эрди, кеча-кундуз тинмай тоғларга чиқиб, тошларга бошим қўйуб, йиғлар эрдим.

خَدْوَةٌ فَغَلَوَتْهُمُ الْجَحِيمُ صَلَوَةٌ

Тонгла маҳшари акбарда бўлғон хитоблар ёдимга тушса, мени тоб-тоқатим қолмағай. Вой, бир мушт туфроқни ҳоли на бўлғай, деб йиғлаюрман. Эй азизим, бу ғазални эшитгил.

Н а з м:

Оё ақл эгаси, сўзим эшит,
Тавозеъда Яҳъё эрурман йигит.
Қиёматни хавфида тарсандаман,
Нечук хавфин айтмай, баса, бандаман.
Жазо кунни йиғилса ҳамма ҳашр аро,
Бори ўз гуноҳи-ла мотамсаро.
Неча саф бўлуб турсалар ҳар сари,
Келуб нома анда саросар бари.
Биров ўнг тарафдин, биров сўл тараф,

*Сўнгидур ғазабдин ўнғидур шараф.
Биров жаннатидур, биров дўзахий,
Каломида берди хабар, эй оҳий,
Илоҳо, ўзинг сағла ислом элин,
Баҳаққи набилар ҳамма мурсалин.*

Алқисса, Амир Темур Соҳибқирон барча анбиёларни раъза мутаҳҳараларини зиёрат қилгондин кейин, аларни руҳи пўрфутҳларига ош ва таъом қилиб, хатми Калом шариф қилдуруб, савобини оналарига бағишладилар, валлоҳи олам, биссавоб.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОНГА РУМ ПОДШОҲИДИН ТОБУТИ САКИНА БИРЛА НОМА КЕЛҒОНИ, АНИ ОЧИБ, КЎБ ҲИКМАТНИ КЎРГОНЛАРИНИ БАЁНИ

Ровийлар андоғ ривоят қилурларким, Миср шаҳрини ўзларига тобеъ қилиб, айшу камронлиғда эрдилар. Ушал вақт Олатоғ йўлинда қанча Амирни аскарларидин қоровул бор эрди. Аларни кўзига узоғдин аскар муъайяна бўлди. Қоровуллардин бири келиб, Иноқ вазирга хабар бердилар. Иноқ сўрди: тахминан кўшунни адади қанча келур? Қоровуллар айди: беш юзга яқин келур. Андин кейин Иноқ айди: сабр қилинглар, мабодо, элчи бўлмасун деб. Ўзи Амир Соҳибқиронни қошларига борди. Ушул вақтда Амир Соҳибқиронни тахтлари Нил денгизини ёқасида эрди. Минг таноб ерни ўраб, чодир хаймаларни қуруб, яшил ва сариғ чодирлар барчаси атлас, кимхофдин эрди. Тахтни атрофида олту панжара, анинг атрофида қумуш панжара, қумуш панжара ичра Мироншоҳ тўра ва Мирзо Шоҳруҳ тўра ва Мирзо Умаршайх тўра ва Султон Муҳаммад тўра барча тўразодадар турар эрди. Анинг атрофида етти юз хўжасаролар бор эрди. Аларни улуги Ҳинд хожа эрди. Иноқтоз айёр келиб, Ҳинд хожага айди, андин кейин Ҳинд хожа олту панжарага келиб, Амирга айди: Иноқтоз хизмат бўсагангизга келибдур, жанобингизга арзи бор эмиш. Амир буюрдилар: келсун деб. Андин кейин Иноқтоз Амирни қошига келди. Иноқтоз тиз букиб, арз қилиб, айди: «Эй Амир афандим, Олатоғ узра қоровулларингизга чўлистон тарафдин андак ёвдин асар бўлубдур». Бу сўзни Амир Иноқтоз кал, қиморбоз айёрдин эшитиб, дарҳол мирзо Шоҳруҳ тўрага буюрдилар. Филҳол, тўра ғайрат ўтига ёниб, барлос бекларини олиб, отга миниб, икки минг аскарни жамъ қилиб, эллик баҳодур йигитни ўзига йўлдош қилиб, кўшундин илгари бордилар. Тўра ёвга яқин бориб, кўшуларини жамъ қилиб, карнай, барабан чолдурди. Аскарлар денгиз каби мавж урар эрдилар. Ногоҳ, кўрсалар, бир йигитчаи нозанинким, қошлари мисоли хилол, тобон, бўйлари мисоли ниҳоли ларзон, кўзлари чўлфондек, лаблари ақиқ маржондек, тишлари дур, баданлари қумуш каби барқ урар эрди. Остида бўз оти, қора кўз, бошида тож, бўйнида ридои Қуръон, ҳамойил қилич белинда,

тасбеҳ қўлида, табассум бирла оғзини очиб, гўё оғзидин шакар сочиб, тўрага турк тилида сўзладиким, мен сизларга Қайсардин элчи бўлуб келдим, мубориз эмасманким, жангу жадалга келгон.

Тўра билдиким, асари асолат ва нажобат ани юзи ва назаридин ҳувайдо бўлуб турур. Тўра сўрди: «отинг нима, ким эрусан?» — деб. Ул йигит айди: Эй мўғулларни бекбачаси, мени сўрсанг, Елдириш султон Боязидни ўгли бўлурман, отим султон Шабли, отам мени неча савгот ва тухфалар бирла Амир Темурга элчи қилиб юборди. Султон Боязид айтадурларким, ўзгани элчи қилиб юбормадим, бориб билғилким, мўғул хонини мақсуди нима эрур?

Мирзо Шоҳруҳ тўра элчининг жулус айвонлиғин, асвол кайвонлиғин билиб, филҳол, отдин тушуб, қайсарзода бирла қучоғлашиб кўруштилар ва навозишлар қилдилар. Тўра айди: «мен сизларни ёв хаёл қилдум», деб узр айтти. Шул замон Амирга, қайсарзода келубдур, деб хабар бердилар. Андин кейин умаролар қайсарзодани элчихонага келтурдилар. Андин кейин Амир Соҳибқирон ҳар кун турлик-турлик таъомлар бирла элчиларни зиёфат қилдилар. Андин кейин султон Шабли Амир Соҳибқиронга кўринушни ҳаракатини қилди. Амир кўринушни бир йилга қўйдилар. Охир, Шоҳруҳ тўрани воситаси бирла олти ойга келтурдилар. Аммо, кўклам вақтида рабби ул аввалнинг ўн бешинчисида саврнинг саккизинчисида чаҳоршанба куни эрдиким, давлати Чингизхондин қолгон тўқуз юз сируни келтуруб, зеб-зийнатлар бериб, либос палослар солиб, жамъи ўзбек беклари, ҳар қайсилари ўз ўрунларида қарор олдилар. Икки тарафда ясовул, баковуллар ва нақиблар ва амалдор, уламо ва фузуло ва ҳукамолардин эрди. Юқори-қуйи барчалари тартиб бирла ўлтурдилар. Андин кейин султон Шабли яшил тўн кийиб, бўйнида ридо, қўйнида каломуллох, қўлида тасбеҳ, неча-неча совғалар ва қанча тўфичоқ отлар ва қанча шунқор бирла ва қанча теваларда матоъи нафоис бирла келтуруб Амирга кўринуш қилмоқ учун яна бир сандуқ келтурубдурким, тобутга ўхшаш, узунлиғи беш газ, энлиғи бир газ. Аннумаро ва беклар ўртасига давлатхонага қўйди. Ул мавзёида йигирма танобга яқин жойни икки тарафига яшил зумурад чодирдин қанот қуруб қўйдилар. Соати(дин) кейин, «пўшт-пўшт» овози келаберди. Кўрсалар, гуломбачалар хўжа саролар тўп-тўп, қилич белларида, тафонгча қўлларида барчалари таъзим ила келиб турдилар.

Андин кейин асъаса, дабдаба ва шон-шавкат бирла Амир Соҳибқирон келиб, давлати тахт узра қарор олдилар. Андин кейин ясовуллар султон Шаблига қараб ишорат қилдилар. Султон Шабли, филҳол, тортуқларни ва тухфаларни Амир Соҳибқиронни қошларидин ўтқузди. Андин кейин овози баланд бирла айди: «Эй ўзбакларни хони, вэй мўғулларни хоқони, хизмати шарифингизга бу тухфаларни Қайсари Рум юборди». Андин кейин барчалари сандуқни кўруб, айдилар, бу сандуқни ичида жавоҳир ва гавҳар бордур, деб гумон қилдилар. Андин кейин султон Шабли номани келтуруб, тиз букиб, Амирни қўлларига одоб тариқи бирла берди. Яна туруб, ўз жойига ўлтурди. Амир сўрди: «Эй Қайсар бача, бизни

қардошимиз Елдириим султон Боязид қандай ва нечукдур?» Яна ўрнидин туруб султон Шабли кўлини алиф-лом қилиб айди: «Қайсари Рум сизни субҳи шом, балки ал-ад-давом давлати дуоларингизга муқаййидур», деб одоб бирла ўз жойига ўлтурди. Андоғ(ки) Шараф Яздий устозимиз анинг гўзаллиғига ва одобиға бу мазмунда ғазал айдиларким.

Н а з м:

*Базм аро гулранг қадаҳ даврида лаълу ноби вор,
Зулфини ҳар ҳалқасида неча печу тоби вор.
Ишқ ҳажрида кўнгил моҳиятин сайд' этгали,
Юзда мушкин сунбулини неча юз қуллоби вор.
Қоши ё сочлари каманди бирла кирпик ўқидин,
Бенаво ошиқларин ўлдургали асбоби вор.
Чангдек ошиқлари афғон қилурму кечалар,
Риштаи жон бирла то бу созни мизроби вор.
Эйки кўрсатмиш мунажжимдек кавокиб ғайъатин,
Тирдин энгоқ узра мирот устурлоби вор.
Доғлар кўнгил ора кўрганда заҳм этма гумон,
Бул ҳавасдур, чўнтагида дарҳами қаллоби вор.
Тиз букуб, таъзим этиб, илкин алиф-лом айлади,
Мунча зеболиғда ҳам онча анинг одоби вор.*

Алқисса, номани Иноқ вазирға берди. Ул вазири аъзамға, яъни Мирзо Сайфиддинға берди. Мирзо Сайфиддин номани печатларини очиб, курси узра овозини чиқориб ўқуди. Номада ёзилибдурким:

Н а з м:

*Ҳамдо сонсиз худойи оламға,
Фаҳму идрок берди одамға.*

Бидъату дуруд номаъдуд Муҳаммад Мустафо саллалоҳу алайҳи вассаломға ва яна дуойи дуруд анинг асҳоблариға ул тўрт вазири аъзим афандимизким — Абу Бакр Сиддиқ ва Умарул Фарруқ ва Усмон Зулнурин ва Муртазо Али равзануллоҳи таоло алайҳи ажмаъин, алар тўрт аркон айвони нубуввийдурлар. Ул тўрт ёр муставфийдурлар ва ало олий ва асҳоба ажмаъин парвардигорға ситойиш ва кирдикорға пурситойиш айтурмизким, гули гилда ва меҳри дилда қарор бериб, гул ила оройиши бўстон ва меҳр ила осойиши дўстон ўлур ва ҳадди қиёсдин фузун худованд нечун ва қадр кун-фаякунни ҳамду саносидин кейин сўзимиз мўғуллар хониға ва Турон хоқониға. Эшиттимким, ҳудуди Хитой ва Хўтандин ва Тотор ва Ҳиндустон иқлими ва шаҳри била Шом шариф Мисри азизғача тахти фармониға келтурубдур. Эмди инони азиматни бул жонибға қилғон эмиш. Бу вавасаю ғурурлиқ димоғдин кўтарилсунким, мени аскарларим фарангдур ва Мағрибдин отланиб келсалар, ул мўғул ила тоторни туфроқ ичра аралаш қилиб чанг-тўзонларини ҳавоға ўрнатғайлар.

Сўз ушбу ерға келғонда Амир Соҳибқирон алҳамдулилло, оллоға шукр дедилар. Султон Шабли: мунинг боиси нимадур деди. Амир айдилар: Қайсари Рум аскариға эътимод қилибдур, мен олло таолони ўзиға эътимод қилиб, шукр айттим, нечукким, мен тангри иззи жални ўзиға сиғинган қулидурман.

Яна номада ёзилмишким: ўшул сандуқни сизларни хизматингизға юбордим, ани Тобути Сакина атарлар, ул Одам сафиолло отамиздин мерос қолиб Искандар Зулқарнайн замонида очилиб, андин кейин ҳазрат Умар разоллоҳи унаҳға Қайсари Румким. Ҳар қул замондош эрди, анинг баргоҳида бу сандуқ очилғондур. Эмди анга саккиз юз йил бўлубдур, ҳарчанд муним умуд ва қилич бирла уруб очолмоқни имконини тополмадук. Андин кейин сизға юбордук, очиб кўргайсиз, мунинг ичида нима бор, билгайсиз, бидъа нома тамом, вассалом.

Андин кейин ҳаммалари тобутни келтуруб тавоф қилдилар. Андин кейин тобути сакинани очмоқға неча-неча хийла-тадбирлар қилдилар, бўлмади. Амир Соҳибқирон айдилар: ҳар ким ушбу тобути сакинани очолса, ҳар нима талаб қилса, мандин олсун. Анда мавлоно Шараф Яздий ўрниларидин туруб, мадҳи санодин кейин, иншооллоҳи таоло, муним мен фақир очгайман, дедилар. Мавлоно Шараф Яздий афандимиз кўрдиларким, сандуқни тўрт оёғи бор, иккиси забаржад ва иккиси ёқутдин эрди, ёнида қуёш шакли, анинг қутисида шакли ҳилол ва шакли ситора қилинғон эрди. Анга миқнотис тошини фариш қилғон эрди. Ани кўтариб эрдилар, андин секин-секин мили зоҳир бўлди. Ани бураб эрдилар, эшики очилди. Андин кейин бир ғулумбача сурати қўлида китоби била пайдо бўлди. Муним илмини Шараф Яздийдин одамлар сўрдилар. Ул киши сандуқни ёнидаги олтундин ёзилғон хатни кўрсатти. Аммо сандуқ ичидаги китобат кийик терисида эрди. Мавлоно Шараф Яздий китобатни олиб, Амир Соҳибқиронға бердилар. Ани ўқумоқға барчалари ожиз бўлдилар. Шараф Яздийға таслим қилдилар. Мавлоно Шараф Яздий мутолаа қилиб, мазмунини тафсир қилдилар: мен ким малик Искандар Зулқарнайн бўлурман ҳукамо, мена хабар берибдурларким, бир минг олти юз йилдин кейин Ефас ибн Нух алайҳи салом авлодидин мўғул жамоъасидин бир киши ҳуруж қилур, ул Искандари соний бўлур, дедилар. Эй Амир Соҳибқирон, ушбу тобути сакинани очсанг, ҳазрат Одам Атоии ридолари ва ҳазрат Мусони асолари ва ҳазрат Юсуфни жомлари ва ҳазрат Иброҳимни кўйлақлари, Шиша алайҳис саломни саллалари, Идрис алайҳис саломни кафшлари, Нух алайҳис саломни тешалари муним ичида нишона қўйубдурмиз, сенга учун. Билгилким, ҳар наби замонида бир султон ўтубдур. Ул салотин ва ҳоқонлар Араб, Ажамда ўтубдурлар. Аларни сурати барчаси мундадур, бу воқеаларни кўргил, эшитгил, офаринлар қилгил, барча илму ҳунар ва ҳикматларни мундин ўргангил.

Р у б о и й:

*Ўтубдур барча мурсол ҳам салотин,
Аларни вақти мактуб ичра таъйин.*

*Яна бир-бирига бўлгон замондош,
Эшит, эй ақл эгаси, сўзни бу ҳин.*

Энди, бу суратларни кўрмак хоҳласанг, милни ўнг тарафга бурагил, бу гуломбача сурати ўзга суратни кўтариб чиққай, ани кўйиб бўлакни кўтариб чиққай, ала ҳазал қиёс мунда кўб санъатлар бордур.

Алқисса, милни ўнгга бурадилар, гулом бача сурати ичкари кириб, бир яшил ҳарир порани кўтариб чиқти. Очиб кўрдилар, анга бир кишини суратини нақш қилибдур, бўйи узун, юзи оқ, қошлари очик, соқоллари сийрак, чаккасида холи бор. Анга ёзилмишким, бу султон Жамшиддур, ҳазрат Солиҳ пайғамбар алайҳис саломни умматларидин бўлур. Андин кейин дунё вафосизлигинин хат ёзилибдурким, «мендурман Жамшид, илми ҳикмат бирла жом ясотиб аруси дунёга зеб-зийнат бериб, ҳар йил кўкламни аввалида жашни Жамшид ораста қилдим. Уч минг олти ёз таснифни ҳикмат ва фитрат махзанидин чиқордим», деб бу ғазални айтибдур.

Н а з м:

*Манам шох Жамшид вола мақом,
Топуб фитрату ҳикматин субҳи шом.
Чиқиб салтанат узра Жамшид ўлуб,
Фалак сафҳасида чу хуршид ўлуб.
Менга тобеъ эрди ҳамма Шарқу Фарб,
Хусумат эли қилдилар менга зарб.
Қазо аррасини қўйиб бошима,
Тараҳхумлар этмай кўзи ёшима.
Қани салтанатлар, ҳою ҳавас?
Бил, охир, жаҳонни ишидур абас.*

Андин кейин яна мурватни чаб тарафга бураб эрдилар. мазкур гуломбача сурати кириб, бир қора ҳарирни олиб чиқти. Анда бир кишини сурати бор, қора юзлик, араб шакл, яғринида икки илон, оғзини очиб турур. Ани Заҳҳок золим дебдулар. Минг йил умр кўрган эрди. Одамларни миёсини олиб, илоларга таъмақилар эрди. Охир умрида ул ҳам қурт-қумурсқага таъма бўлди. Ул золим Худ алайҳис саломга замондош эрди. Андин кейин ул гуломбача сурати кириб, қизил ҳарир олиб чиқти. Ани очиб кўрдилар, анга бир кишини тасвири ёзилгон, оқ юзлик, ўрта бўйлик, муни Фаридун Фаррух дерлар. Қазо энагаси туфроқ бешикига андоғ боғладиким, қимирламоқга ҳаракати қолмади. Андин кейин яна бир ҳарир дебойи рўмини олиб чиқти. Ани ҳам кўрдилар, узун бўйлуқ, кўкси узра соқоли оқ, қўй ҳайкал, қирра бурун, анда ёзилмушким, бу зоти покиза суврат, яхши сийратни Кайқубод атарлар, неча йиллар тахти салтанат узра мутамаккин бўлуб, охир туфроқ тўшокига ясонибдур. Бу кимарса ҳазрат Иброҳим алайҳис саломни умматларидиндур.

Н а з м:

*Каюмарсу, Жамшид, Каёний нажод,
Фаридун Фаррух яна Кайқубод.*

Андин кейин қулбача кириб, ўзга суратни олиб чиқти, кўрсаларким, яшил туслиқ, пақмоқ соқоллик, манглайи тор, яғрини кенг, кўзи айланиб тушган. Хат ёзилмишким, бу кишини Кайковус атарлар. Доим такаббурликда мутамаккин бўлуб, етти иқлимни илкимга олайин деб, охир ўзи бир қисм туфроқ бўлди. Андин кейин яна гуломбача сурати бир ҳарирни олиб чиқти. Очиб кўрсалар, узун бўйлуқ, юзи гулдек очилгон, ўрта соқол, бармоқлари узун, бўйни ингичка, иккала қоши бир-бирига туташ, бу зот Кайхисрав валидурким, доим худони ибодатига машгул эрди. Охир умрида тахти давлатдин, салтанати мамлакатдин кечиб, бурён қаноатни ўзига лозим кўрди. Ҳазрат Исҳоқ алайҳис саломни умматларидин эрди. Андин кейин яна гуломбача сурати кириб, бир шаклини олиб чиқти. Кўрсаларким, тамом аъзоси оқ, ани башарасидин фитрат туйғунлик пайдо бўлуб турур, қарилиғни асари ани юзидин хувайдо бўлуб турур. Анга хат ёзилмишким, бу киши Зол ибн Сомким, ақл-тадбир бирла душманларни жонини ҳийла тузоқиға илинтуруб, охирда ажал илқиға андоғ асир бўлдиким, ҳийла-тадбирини бирортасини амалға келтурулмади.

Дерларким, Зол Халил ар-Раҳмон замонларида вужудға келиб, Исҳоқ, Еқуб, Юсуф Довуд, Сулаймон, Айюб, Мусо алайҳис саломга замондош бўлуб, Исқандар Зулқарнайини мулозаматини топиб, Исо руҳилло замонларида оламдин интиқол қилди. «Сиҷжат ул ахбар» китобида Золни умрини уч минг икки юзга яқин борган дебдулар. Андин кейин мурватни бураб эрди, гуломбача кишик терисиға ёзилгон шаклини олиб чиқти. Бир кишини сурати тортилмишким, манглайи очуқ, қирра бурун, қуралай кўз, юзлари кенг, қулоқлари катта, айру соқол, яғрини кенг, қўллари узун, тирноқлари айланиб тушган, бели қаттиқ, қошлари қиличдек тортилган, олтун қафтонин кийиб, курси узра марбуъ ўлтурур. Салобатидин олам ларзага келур. Ёзилмишким, бу киши Рустам ибн Достон баҳодур, пахлавон. Дунё тўқайинда душманларга шерчаён, муҳолиф тулкисига мисли арслон ё қоплон денгизда наҳанг ва ё аждар, пойгарон. Яна дебдур: Эй ақл эгалари, бу суратни мушоҳада қилсанг, мандур таҳамтан сийрат, баҳодур сурат, менга иқбол андоғ юзланиб эрдиким, мени дағдағамдин Қоф тоғлари ларзага келур эрди. Мени довшимни эшитса деву Ахраманлар қочар эрди. Мозандарон девлари тиг-яроғимни алангидин жигарбағри кабоб, кўзлари пўроб аҳволлари хароб эрди. Афросиёбдек подшоғи аъзим ул шон, шох Туроннинг айвон-кайвонлари мени илкимда вайрон бўлди. Шунча куч ва қуввату зўрлик бирла охиримда ажал илкимдин кўтариб, шафалоқ бирла мени андоғ урдиким, ер бирла яксон қилди. Дермишким, ул Еқуб алайҳис салом замонларида туғулуб, умри бир минг уч юз ўн учга бориб, Мусо калимуллоҳ замонларида вафо бўлубдур. Дунё вафосизлигинин бу ғазални дебдур.

*Менманки таҳамтан диловар,
Қил, ақл эгаси, сўзимни бовар.
Мен Рустам паҳлавон эрурдим,
Бу бешага арслон эрурдим.
Денгизда наҳанг, аждаҳодек,
Ёвларга мисоли бир балодек.
Номим эшитиб Афросиёби,
Кўздин тўқулурди доим оби.
Илжимда бўлуб имуд, чўқмор,
Тиклаб келолмадилар агёр.
Тоб айламайин кўранда жангим,
Чиқай эдилар эшитиб донгим.
Дерлар лақабимни эл Таҳамтан,
Тоғ ларза қилурди дағдағамдан.
Девлар қочар эрди ҳар қаёна,
Хайли била йиғлауб фиғона.
Қорамни агар кўранда ҳар ёв,
Қочқай эдилар йўруб, манам тав.
Олсам қўла ханжару яроғи,
Душман элина тушарди доғи.
Рахшим минибон, қўлумда ўқ ё,
Қофтану совут, кийиб дўбулга.
Токи кебон қазо баҳодур,
Бир урди мени, қилиб қора ер.
Йўқтур ҳаракат, маҳол менда,
Қувват қани менда, мажол менда?
Қалқону совуту қани дўбулга.
Қафтану камару қиличларим ҳам,
Рахшим қани, ей қани, чўқмор?
Ер ичра бўлуб манам сазовор.
Дунё иши барчаси адамдур,
Сўхбағ ушбударки, дам — бу дамдур.
Эй ақл эгаси, будурким ибрат,
Бу сўзлар эрур сиза насихат.*

Алқисса, мурватни бураб эрдилар, яна бир сурат чиқти. Кўрсалар, манглайи қаттиғ, яшил тусли. Ёзилмишким, бу кимарса Афросиёбдур. Турон мамлакатларин ўзига мусаллам қилиб, иқлимга шуҳрат-данқи кетиб, бир кун ажални ўқи тегиб андоғ урдиким, қимирламоқға мажоли қолмади. Андин сўнгра яна бир сурат чиқти, юзи оқ, аъзоси очуқ, кўзгуси мусаффо, юзин сафқаси узра кўзи чўлфондек барқ урар эрди. Ёзилмишким, бу йигит Исфандиёр Рўйитандур, ҳазрат Сулаймон алайҳис саломға замондош эрди, юз йигирма ўқни жасади Рустамға юборган эрди. Охир, бу йигитни ажал паҳлавони савмаъаи адамға юборибдур. Қулбача сурати яна бир нимарса келтурди. Кўрсалар, аъзоси оқ, икки юзи қора. Ёзилмишким, бу киши Баҳман дебдур. Бармоғлари

узун, доим тириклигини айш-ишратда ўткарур эрди. Охир ажал тоши маъишат шишасин синдуруб, адам ёстугқига бош қўйди. Ул ҳазрат Лукмонға муътақид эрди. Сўнгра мажусий диниға ривож бериб, икки юзи қорайиб, кофир ўлди.

Аммо ул мазкур сурат ғулумбача ишқални бир-бир олиб, кўрсатиб, яна бир-бир ҳарир дебои истибарқни келтурдиким, маҳобат бир зоти шариф, ўрта бўйлик, қора кийумлик, қирра бурун, либослари нафис, манглайи муборақлари очиқ, бошлари жимжимасинда кумушдек икки шохи, юзлари қуёшдек барқ урар бу киши етти иқлим хони ва ҳоқони, Мағриб Машриқни султони, ер юзин ва кун кўзин жабулқо-жобулсоғача илми ҳикмат ва илми фитрат била ўзига мусахҳара қилгон эрди.

Р у б о и й:

*Скандар олди олам хулқ хушдин,
Муяссар этмайин олгун кумушдин.
Кириб Мағриб-ла Машриқ барчани ул,
Олиб таълимким ойу гунаш дин.*

Охир, қуёш каби оламдин этак чекиб, бу эски работдин ҳою хавасни бас қилиб, юз ҳасрат, қайғу бирла жаҳондин ўтти. Гўё онадин туғулмагандек бўлди. Вақти рихлат айдиким, мени қўлимни тобутдин чиқориб қўйинглар, барча халойиқ кўрсунлар, ушбу қўлумни узотиб оламни тасарруфимға келтуруб, эмдиликда қўлумда ҳеч нимарса йўқтур. Эй Амир Соҳибқирон Исқандари соний охир дунё ушбу турур. Беку қуллар, шоҳу гадо барча қулли нафас зоиқат ул мавт оёғидин шароби ноб ичмайин қолмас, барча ер бағриға кириб, туфроқ қариндошин қучмайин қолмас, бу ғазални дебдур.

Н а з м:

*Эй азизим, англа барча ўтти,
Қани Одам, қани Ҳаво, қани Ҳуд?
Қани Шиша, Идрису Солиҳ, қани Нуҳ.
Қани Жамшид бирла Заҳҳоки Фузуҳ,
Ҳам Каюмарсу Фаридун Кайқубод,
Қани Исфандиёрким, Хисрав нажод?
Қани Хому Шому, Ёфас барчаси,
Қани Золу Сому Наримонлар бас-э?
Қани Баҳман, қани ул Афросиёб,
Қани Рустам бирла ул Суҳроб тоб?
Қани Иброҳим, Халил қани Исҳоқ.
Қани Исмоил била Ёқуби бебоқ?
Қани Юсуфдек гўзал, Айюб қани,
Яна Довуд, Сулаймон, бил ани?
Қани Зикриё ва Яҳъё ҳам Шаййиб,
Қани Мусо бирла Ҳорун, барча гойиб?*

Қани Фиръавн, қани Ҳамон палид,
 Утти Қорун бу жаҳондин ноумид?
 Қани Хотам Той била Нўширвон,
 Қани Искандари азиз ҳам Луқмон?
 Қани Аҳмаддур, Аҳаднинг дўстиким,
 Қани, бир-бира бўлди яқин ўртада мим?
 Қани Абу Бакр, Умар, Усмон, Али,
 Тўрт ёри ҳам вазири ул наби?
 Қани Зуҳро, қани ул икки имом,
 Қани асҳоби расул, барча тамом?
 Қани Ҳамза бирла Аббос покдин,
 Қани ўн икки имом ул муслимин?
 Қани Чингизхон, Ҳалоку ҳам Тулои.
 Қани Чигагойбеку хон Ярлуда бой?
 Қани тўрт мазҳаб эгаси тўрт имом?
 Англа бу сўз: барча ўтгай, вассалом.
 Тамом калом.

Алқисса, Амир Темур Соҳибқирон тобути сакинани кўрдилар, тамом улуглардин башорат топиб, ани беркитиб эмди киши кўрмасун деб Нил денгизи ичра ташладилар. Андин сўнг султон Шабли турк тилида ёзилгон нома келтурди. Кўрсалар, номада Қайсарнинг тамоми ота-боболаринг оти ёзилмишдур. Елдириим султон Боязид ибн Муродхон ибн Урхон ибн султон Усмон ибн хон Эртўгул баҳодурхон Туркхон ибн Ефас ибн Нух алайҳис саломгача борур. Барчаси Сижжат ул ахборда ёзилмиш, истаган киши ани кўрсун.

Бир замонида салтанати Чингизхон Аштархон йўлиндин Румга бориб эрди. Анда бир мавзеъ бор эрди. Ҳар Ҳижоз қофиласига ошу таъом берар эрдилар. Мўғулдин бири сўрди: «Бу аҳсан кимдиндур?» Алар айтиди: «Қайсардиндур». Ул вақт Қайсар ҳур қул наслидин эрди ул фаранг кўлида ҳалок бўлуб, анда фаранг Румни талон қилиб, Рум фарангга мусаллат бўлуб эрди. Аҳли Румга фаранг кўб жабру жафолар қилиб эрди. Андин сўнг Усмонхон ҳуруж қилиб, фарангни талон айлаб, чўқ-чўқ ўлдурди. Одамлар ани Румга султон айладилар, доим фаранг била жиҳод қилур эрди. Анга Усмон Ғозий лақаб бўлди. Аммо Елдириим ҳам ўз замонида ҳаддин зиёда иш кўрсатти. Тарих бир минг икки юз еттида (1792 й.) халифа султон Салимхон ибн Мустафоҳон ибн Аҳмадхон ибн Муҳаммадхон ибн Иброҳимхон ибн Аҳмадхон ибн Маҳмудхон ибн Муродхон ибн Салимхон ибн Сулаймон ибн Боязидхон ибн Муҳаммадхон ибн Муродхон ибн Муҳаммадхон ибн Елдириимхон султон Боязид эрди. Физзамонина ҳам халифа бу мазкурлар авлоди эрур.

Эмди келдук сўз бошига. Аммо Амир Соҳибқирон нома мазмунидин муталаа бўлуб, кўринишлари тугалди. Ҳар кун Султон Шаблини Амир меҳмон айлаб, нома жавоби ёзилгунча зиёфат қилар эрдилар. Аммо султон Шаблини туруш ери Мироншоҳ кўшида эрди. Аммо Амир элатдин нома юбормоқга элчи талаб

қилдилар. Номани Иноқ вазирга бериб, кенгаш қилдилар, беклар Мироншоҳни талаб қилдилар. Амирдин жавоб бўлмади. Андин сўнг, Шоҳруҳ тўрани, Амир «бу доим жанг талаб» дедилар. Сўнгра Умаршайхни арз қилдилар. Амир айтиди: мунга китоб ўқимоқдин ўзга иш бўлмас. Сўнгра Султон Муҳаммад тўрани айдилар. Амир: «бу шаробни яхши кўрар», деди. Барчалари айдилар: бу хизматни уҳдасидин Мирзо Улуғбекдин ўзга киши чиқолмас, чораки кичик бўлса ҳам, улкансифатдур, фитратлик, ҳар ишга етуқ, кўб туйғундур, бу ҳар ишга лойиқ, барча нимарсага боб, дедилар. Анда Мирзо Улуғбек, Мағриб вилоятига ҳоким эрди, анга тезлик бирла келсун, деб хат ёзиб юбордилар. Андин сўнг Амир Соҳибқирон Миср узра ҳоким қўйиб, Олатог сарига келиб, Шоҳруҳ тўра отасин мулозаматида бўлди. Амир андин кўб хурсанд бўлдилар. Бу сўз мунда турсун, эмди икки калима сўзни Қайсардин эшитмақ керак.

Қайсар то ўгли боргунча бўлмай, бир юз етмиш кишини бошлиқ қилиб, аларга вазири аъзам Темуртошни амири аскар қилиб юбордилар. Тўрт сон киши денгиз каби ошиб-тошиб йигирма кунда Олатог бағрига етдилар. Бу ғавғоларни дангқини Миср аҳли эшитдилар, филхол, Миср ҳокимидин Амирга хабар келди. Амир Соҳибқирон тахту салтанат узра бекларга кўринушда эрдилар. Мисрдин бир киши келиб айтиди: «Эй ўзбак беклари, эй Самарқанд сипоҳлари, иш қилингларки, обрў қўлдин кетмасун. Бало ҳисоб ёв келибдур, бу вилоятни хароб қилмасун, ўз юртларинг қайда қолди, ўз маконларингга, уйларингни тобмоқга кўб гаплар бордур».

Амир Соҳибқирон анда айдилар: кимдур Темуртошга қўшун олиб бориб, муқобил бўлғай? Анда беклардин етти киши ўрнидин туруб, Амирдин фотиҳа талаб қилдилар. Аввал Суюрғамиш бекким, Чингизхон насли эрди, иккинчи Ҳинд Хожа қушбеги, учунчи мирзо Саъиддин Ваққос, тўртунчи мирзо Муҳиддин, бешинчи Мирзо Инжил, олтинчи Олтмиш бек, еттинчи амир Баён Сулдуз, анда Амир Соҳибқирон айдилар: илғор боши Суюрғамиш бўлсун, агар бу ҳалок бўлса, Мирзо Саъид Ваққос бўлсун, бу ҳалок бўлса, мирзо Муҳиддин, бу ҳалок бўлса Мирзо Инжил, бу ҳалок бўлса Олтмиш баҳодур, бу ҳалок бўлса Баён Сулдуз бўлсун, бу ҳалок бўлса Ҳинд Хожа илғор боши бўлсун.

Анда Суюрғамиш бек айтиди: Эй қариндошлар, мен камина Соҳибқирон ҳазратларин кўб синағанман, бу киши валидур, илҳоми ғойибий бўлгондур. Бу мазкур кишилар бу урушда ўлғай, эмди мен маснадимни Муҳаммадхон ўғлумга бердим, хотунимни талоқ қилдим, молларимни муллоларга вақф қилдим, эй му-сулмонлар, гувоҳ бўлунглар, деди. Амир мунинг қилган ишларин англаб, айдилар: «Нима учун мундоғ қилурсан?» Айтиди: «Кўнгилини дунёдин узуб, баҳузур жангга борай», дедим. Анда ўглин ўрнига ўтқузди. Андин сўнг, йўлдошларига қараб айтиди: сизлар ҳам дунёдин кечиб, жанг ичра кирсангизлар, нечукким, азизлар, дебдурлар жондин кечмай иш битмас. Анда барчалари ушбу кайфиятда дунёдин кечиб, мосуво бўлдилар. Анда яна барча иттифоқ бўлуб, ҳар қайсилари ўзларига лойиқ аскар олдилар.

Ўзбек баҳодурлари, отларига рокиб бўлуб, Темуртош аскарига қараб йўл солдилар.

Алқисса, Суюрғамиш, етти киши қанча қўшунларни олиб боргонларин Темуртош англадиким, мўғул бекларидин етти киши кўб-кўб аскар олиб келурмиш деб. Бирдан карнай, сурнай табали жапг қоқтилар. Темуртош аскарин андоғ кўб эрдиким, етти юз туғ, байроқлари бор эрди. Бул тарафдин чангу тўзон кўрунуб, Амир Соҳибқирондин етти аскар бориб, саф тузаттилар. Нақора, борабанларни иккала аскар жойларига тортиб бериб, жангга муқаййид бўлдилар. Суюрғамиш бек Амир Соҳибқиронни сўзига амал қилиб, бири ўлса, бирини ўрнига ўлтурмоқ бўлуб, ул кун байроқларини кўтардилар.

Аммо ул тарафда тўрт минг тўфангчи Темуртош жиловинда эрдилар. Бирдан юз етмиш карнай, барабан чолдилар. Филҳол, иккала қўшун аралаш бўлуб, андоғ қиргин бўлдиким, бу хангомаларни Амир лашкарлари кўруб, ўзга ўрунға қоча бошлади. Қазо мешкоблари сув ўрниға қизил қон соча бошлади. Биров қўлинда чопқу, биров қўлинда санчқу, биров қўлинда болта, биров қўлинда найза, биров қўлинда қиличи обдор; бировни бели узилган, бировни аъзоси чўзилгон, бировни қорни ёрилагон, бировни қизил қонға қорилгон, бировни суяги синган, бировни оёғи синган, бировни бағри тешилган, бировни кўзи тешилган, биров жон бермоқда, биров қон тўкмақда, биров от чопар гириллаб, биров отдин йиқилур дириллаб, биров қилич силтар шириллаб, биров айланур гириллаб, биров қочқай фириллаб, биров йиқилур чолқайиб, биров ағанар қолқайиб, биров қолур шалфайиб, биров ётур ёлфайиб, биров юрур оти ўйнаб, биров ётур тилин чайнаб, бировни юрағи қайнаб, бировни кўнгли айнаб. Ўзбек бирла Рум қони денгиздек тошиб, гаъво ҳаддидин ошиб, бир кеча-кундуз уруш бўлуб, Суюрғамиш бек майдонда ёлғуз қолибдур. Румийлар келиб, бекни кўлин қалам қилдилар. Андин сўнг байроқни бу қўлиға олди. Яна бу қўлин ҳам қалам қилдилар. Байроқ ерга тушти. Барча билдилар. Бекбача ўлди деб майдондин бошин олиб кеттилар. Анинг ўрниға Мирзо Саъдиддин келди. Ани ҳам шаҳид қилдилар. Андин сўнг мирзо Мухиддин келди, ул ҳам шаҳодатға етти. Яна Баён Сулдуз келди, ул ҳам ҳалок бўлуб, ўрниға Инжил келди. Ул ўлуб, ўрниға Олтмиш баҳодур келди. Анинг ўрниға Хўжа қушбеги келди. Ул кун икки тарафдин баҳодур йигитлар ҳалок бўлдилар. Аммо Темуртошнин бир ўғли бор эрди, оти Жаъфарбек эрди. Темуртошдин жангға рухсат талаб қилди. Отаси рухсат бермади, берухсат бориб, мирзо Мухиддин қўлида ҳалок бўлуб эрди. Ани эшитиб, Темуртош вазир ўғлин фироқиға чидаёлмай, бул ҳам бориб ярадор бўлуб, йиқилиб эрди. Ани румийлар келтуруб, етти юз қалқон олтуни Темуртош учун тасаддуқот қилдилар. Мўғул бекларини бошини румийлар найзаларға сончиб олди. Анда Хинд Хожа қушбегидин ўзга киши қолмаб эрди. Амир Соҳибқироннинг бир неча қул ва гуломлари келиб, анинг атрофида бўлдилар. Аларни баъзиси «қочайлик» дедилар. Қушбеги айди: қариндошлар барчаси. Ўлубдур, бизларни қочмағларимиз яхши эмас, Амир Соҳибқиронға нима жавоб берурмиз??

Алқисса, румийлар бирдан «оллоҳ акбар» деб от қўйдилар. Ўзбекларға хатар, румийларға зафар бўлуб, ўзбеклардин бир печалари ўлуб, кўблари қочиб, майдонда қушбеги ёлғуз ўзи қолди. Муни кўруб, Темуртош мулозимларига бу баҳодурни тирик тутуб келтурунлар, андин сўз сўрайлуқ, деди. Ани румийлар тутуб олмоқға ҳаракат қилиб эрдилар, ёлғуз ўзи майдонда жавлон кўргузиб, кўб-кўб румийларни ҳалокат рутбасига солди, ала ҳазал-қийёс, уруш тамоми ўн бир кун бўлди. Охирги кун отини миллиқ била уруб йиқиттилар, яёвлиқ ҳолида неча-неча кишиларни вужуд шаҳристонидин адам чўлистонига юборди. Охир, бўлмади. Боғлаб олиб, вазири аъзам Темуртош қошиға келтурдилар. Вазир айди: «сен қандоғ кишисан?» Қушбеги айди: «Соҳибқироним қули бўлурман». Яна вазир айди: нечук мунча ўзунгни ҳалокатға солурсан? Қушбеги айди: Амир Соҳибқирон хизматида тирикликдин ўлмакни афзал билурмиз. Вазир айди: Амир Темурни сендин ўзга хизматчилари борму? Хинд Хожа айди: қулларин ичида ярамас, ақли пасти мендурман. Вазир аъзам хайрат бармоқин тишлаб айди: «бу аъфол сизларда бор, албатта. Рум халқи сизларға тобеъ бўлса керак. Қушбеги айди: «тез бўлғил, мени ҳам ўлдургил, қардошлар фироқида юрак-бағрим каبوب бўлубдур. Вазир ҳарчанд насихатлар қилдики, сенга шоҳона хилъатлар бериб, Амир Темур олдиға юборайин, деди, қабул қилмади. Айди: Эй вазир акбар, мени қўйиб юборсанг, бир кунда билгил, мен сени ҳалок қилурман. Анда Темуртош ноилож Хинд Хожани қатлга буюрди. Андин сўнг Рум сипоҳлари Сувайш мавзеъини ёқасига бордилар.

Эмди икки калима сўзни Амир Соҳибқирондин эшитмак керак. Олатоғ бағрида эрдилар. Қанча киши ўзбеклар қочиб, Амир Соҳибқирон қўшунлари ичра кириб қўшулди. Кўрған-кечурганларин Амир Соҳибқиронға баён қилдилар. Анда ўзбек бекларин барчаси ҳозир эрди. Амир айдилар: иншооллоҳ таоло, тонгла Темуртош қошиға аскар юборурман. Сипоҳларим ичра яхшииси бордур, анинг эътиқоди ҳам барчадин яхшидур. Мен ҳам ани барчадин яхши кўрарман, албатта. Темуртошға зафар тобеа керак деб ҳарамға дохил бўлдилар. Ул кун кечқурун жамъи тўралар келиб. Иноқ вазирға ҳар қайсилари айдилар: Темуртош қошиға менга рухсат бўлса, борсам деб. Иноқтоз ул мард жонбозларға айди: мен билмадим, Амир Соҳибқирон ўз кўнглиға келгон ишини қилғай, тонгла қимға фотиҳа берса, ўзи билғай, деди. Эртаси чодир ва хаймаларни тикиб, кўринуш хонани тартиб бердилар. Анда Амир тахт узра чиқуб ўлтуруб, уч кунгача хосу ом саломға келдилар. Беклар саллаларин бўйниларига солиб, Амирдин фотиҳа талаб қилдилар. Амир сукутда бўлуб, қўл кўтармадилар. Ноилож, саллаларин ўраб, қайттилар. Андин сўнг, тўралар бир-бир келиб, фотиҳа талаб қилиб турдилар. Алар Шоҳруҳ тўра, Мироншоҳ, набираларидин ҳам бор эрди. Амир индамадилар, ноилож, алар ҳам саллаларин ўраб, ўз ўринларида қарор олдилар. Соатидин сўнг, Амир бошларин кўтариб Шоҳруҳ тўраға қарадилар. Тўра бул хизмат меъга бўлди, деб ўрнидин туруб, таъзим қилди. Андин сўрдилар: Мирзо Улугбек тўра қайдадур. Шоҳруҳ тўра айди:

тумовдур. Келсун деб буюрдилар. Соатидин сўнг келиб, салом қилиб, қўлин алиф-лом қилиб, таъзим била турди. Амир айдилар: Эй Улуғбек болам, Темуртош бошига бормоқга қувватинг етарму? Улуғбек тўра айди: Амри хумоюннингиз бўлса, сипоҳларимни назарингиздин ўткурсам.

Сохибқирон буюрдилар, келтур деб. Андин кейин, Амир қошлариндин тартиб бирла кўб-кўб жомаъа кўрук кўрсатмоқ учун жамъ бўлди. Аммо ўзин аҳли ҳукуматларни ким, умаро ва вузаро ила кенгаш қилиб, ҳукамолари иш кўрсатиб, аскариндин тўрт сон кишини ажратиб, ҳар сон ўн мингдин бўлур, андин сўнг, қирқ минг карнай, нақора, барабан келтурдилар. Сайёдларга буюрдиким, тўрт сон абобил келтуринглар деб. Ани турк тилида ёввойи қалдирғоч дерлар. Сайёдлар айдилар: қолдирғочни нима қилурсиз? Ул айди: керакдур. Андак фурсатда топиб келтурдилар. Анга яраша сандуқлар тортиб бериб, сув била таъомни қорлуғочларга муҳайё қилиб қўйдурурлар. Амир Сохибқирон, эй болам, аскаринг ичра баҳодурларни менга кўрсатгил, (деди). Анда Улуғбек аскарларга Сохибқирон назариндин ўтунглар, деди. Андин сўнг, тўрт сон киши сипоҳарликга ораста ва пироста бўлуб ўттилар. Аксарини оғизлари катта ва кўзлари кичик ва баъзиси ўрта бўйлик ва баъзиси узун бўйлик, қизил юзлик ва баъзилари узун соқол баъзилари кўса, қулоқлари катта, тўғри сўз эрдилар. Барча баҳодурларни икки кўзи отларин ёлида эрди. Булар ичра ҳар тоифадин бор эрди. Олдидаги хировуллари ўзбаклардин эрди. Яна алар ичра санди Қурайшийким, тўрт ёри нозанини авлодлариндин ҳам бор эрди. Андин сўнг, тўрт минг ҳофизни хуш илҳомларни келтурдилар. Уруш кунда газал ўқумоқга тайёр эрдилар. Аларга тунукадин уй қилиб тевааларга ортган эрди, вақти келиб, жанг ичра кирган вақтларинда нағмаи қилиб, танбурларин чолиб, имом Ҳасан ва имом Ҳусайн марсиялариндин ўқур эрдилар. Аларни овозига аскарлар масту мустағриқ бўлуб, ўзларин жангга урар эрдилар. Яна тўрт минг кишини қўлида бели била келтурдилар. Ул кун барчасин жамъ қилиб турфа шавкат ва ҳашамат бирла отландилар. Амир ҳам бирга чиқиб, видоълашиб, сени яратганга тобшурдим, деб қайттилар. Бир неча кундин сўнг, Рум сипоҳларига еттилар, андин кейин бир кишини жосус қилиб, аларга юбориб, хабар олдилар. Аммо кечаси бирла қанча аскарга оқ кийумларни кийгузуб, бошларида оқ салла, пешларин узун қўйуб, аларни Темуртош қошига илгари юбордилар. Анда тўрт минг киши келиб хандақ қоздилар. Ул вақт Темуртош қўшунлари ёв келганидин хабарлари йўқ, атрофга тарқалгон эрдилар. Ул кеча бирдан карнайчилар, нағорачилар навозишга келтурдилар. Рум сипоҳлари шошиб қолиб, бирин бири ўлтура бошладилар. Оқ кийумли кишилар аларга деди: Эй Рум сипоҳлари, огоҳ ва доно бўлунглар, бизлар рижол ул ғойибдурмиз, Амир Темур мададига келиб эрдук. Вазир бу сўзга таажжубда эрди. Қуёш амири кўк майдонида жилва кўргузди, вазир ёвни кўрсаким, тўрт сонга яқин келур, атрофида хандақ пайдо бўлубдур, бир кечада нечук тайёр, бўлубдур, деб барча ҳайратда эрди. Анда тўрт минг ҳофиз такбири ташриқ айдилар.

Алар таажжуб бармогин тишлаб, бири келиб сўрди: «сизлар қандоғ кишидурсизлар?» Булар айди: Рижол ул ғойибдурмиз! Вазир айди: бизлардин нима иш содир бўлди, рижол ул ғойиб мўғул мададига келур?! Булар айди: «Сиз халқи золим бўлурсиз, анинг учун биз ўзбаклар мададига келдук. Вазир буюрдиким, ўқ отинглар, деб. Рум сипоҳлари бирдан ҳамлага турдилар. Улуғбек ҳам карнай чолириб, урушмакга муқайяд бўлдилар. Яна хофизлар марсия ўқимақга бошладилар. Аларни тунука уйи кирпитиконга ўхшаш сирти тикон эрди, уч кеча кундуз жанг бўлди, тўртунчи кун кўб танг бўлдилар. Рум аскари халқа каби атрофини олгон эрди. Филҳол, нома ёздириб, бир баҳодур кишини топиб, кўб ваъда қилди, агар тирик келсанг, ҳар на мақсудингга етқузурман ва агар ўлсанг, авлодингни дунёдин мамнун қилурман, деб номани бериб юборди. Ул киши элчи бўлуб, хандақдин ўтуб, номани Темуртошни вазирга келтуруб берди. Вазир очиб кўрса, дебдурким: «Эй вазир, огоҳ бўлгил, бизлар рижол ул ғойибдурмиз, Амир Темур ёрдамига келгандурмиз, анга байъат қилмасанг, тонгла бошингда кўрарсан, абобил аскарин юборурмиз, гўё асҳоб ул фил қиссасин эшитгандурсан». Вазир кулуб, элчини тўғри сўзла ростингни айгил, деб қийнамоқга бошлади. Элчи асло гапурмади, охир қийнай-қийнай ўлдурдилар.

Ул кеча Улуғбек сипоҳлари зикри Жаҳрияни бошладилар. Аларни қилгон зикрига еру кўк зилзилага келди. Бу сўзни Румни халқига данқи кетиб, кўнгилларига ваҳму қўрқунчи тушуб эрди. Кеч бўлуб, юлдуз қорлуғочлари кўк саҳфасида тайрон қилиб, Рум кундузин юз минг найранг бирла муҳазам қилдилар. Ул кеча минг минг машааллар ёқилди, тўрт тарафдин байроқларни жилвага келтуруб, такбир айтиб, хофизлар марсия ўқуб, румийларга қаршу бора бошлади. Улуғбек қорлуғоч муваккилларига айтиб эрди, жанг қизигон вақтида қорлуғочларни майдон ичра қўйуб юборгил, деб эрди. Бирдан кечи бирла жангга муқайяд бўлдилар, соатидин сўнг, кеча кундузга мубаддал бўлди. Темиртошни аскари бирла Улуғбек аскарин мобайни қирқ қадам қолиб эрди, вазир кўрдиким, рижол ул ғойиб даъво қилганлар барчаси жангга муқайид бўлубдурлар. Анда туруб, Темиртош сипоҳларин чақириб, айди: Эй қавм, қўрқманглар, булар барча ёлгончидурлар. Бу сўздин сўнг, бирдан икки тарафдин от қўйуб, жанг-талотуб бўлуб, гавго кўзғолиб яроқ ва аслаҳалардин ўтлар чақилди, гўё жанг олови ёқилиб турган ҳолатда муваккиллар сандуқларни очиб, қорлуғочларни қўйуб юбордилар. Рум халқи кўрдиларки аскари абобил осмон юзин ва қуёш кўзин чигуртка каби олибдур. Аммо ул замон қиш фасли эрди. Ани кўрмаганларига кўрсатиб, барчалари қоча бошладилар. Улуғбек сипоҳлари алар қонин соча бошладилар. Муни кўруб вазир аъзам тоқат қилолмай, бул ҳам қочиб, оти балчиқга ботиб қолди. Улуғбек мулозимлари ани тутуб, асир қилдилар. Одамлар қўрқуб, Сивос шаҳри ичра бориб бир нечалари уйлари ичра кириб ёшуриндилар. Улуғбек сипоҳлари бирла алар орқасидин қувлаб, шаҳр ичра кириб, кўб-кўб одамларни ўлдуруб, ўрдага яқин бордилар. Ул кун румийларни ақли шошиб, бир-биридин адашиб, гавго халдин

ошиб, қизил денгиз тошиб, андоғ қирғин бўлдимки, ўлуқлари ханнот қофидек тўб-тўб бўлуб қолабердилар. Қазо вагончилари бу юқларни адам реълига солабердилар, бошлари чинни тарбуздек юмалануб, жасақлари дўнг қабақдек ёрилиб ётаберди. Ажал савдочиси бу молларни нақд-нася қарамай сота берди.

Аммо ровийлар андоғ дебдурларким, Темуртош қўшунлари қони-ла ва ёғина ерлар қорайиб, суяқлари етти юз жойга хирмон бўлубдур. Аммо ул кун Улуғбек ўрдага кириб, тахт узра қарор (олди). Барча билдиким, булар бошлиғи Улуғбек экан, қошига Темуртош вазирни боглаб келтурдилар. Филҳол, вазирни бойлуқларин ешуб, кўб иззат ва ҳурматлар қилиб, фатҳнома ёздуруб, анга вазирни йўлдош қилиб, Олатоғ сариға, Соҳибқирон хизматлариға юборди. Вазир келгандин сўнг, Амир айдилар: Эй Темуртош, билмадимким, Қайсар кўнглиға нима ишларни йўл берур, аммо мени аскарларимни кўрмабдур, деб. Амир буюрдилар, тахтни тоғни устига олиб чиқтилар. Мулозимлар чодир-чанбатларни тикиб, фаррошлар ерларни супуруб, ораста ва пироста қилдилар. Соҳибқирон вазир била ул ерга чиқиб, атрофға хабар юбордилар. Эрон, Турон, Туркистон, Ҳиндустон, ўзбак, қипчоқ қирғиз, қозоқ ўрус, қалмоқ барчасига хабар еткуруб, неча кеча ва неча кундуз барчалари Соҳибқирон хизматлариға етиб келабердилар. Амир Соҳибқирон қанча беклар бирла мунтазир эрдилар, ногоҳ, бир бўлак зоҳир бўлди йигирма минг кишиға яқин, аскарлари ўқ-ёлларин ёнлариға бойлагон, аларни бошлиғи бир йигит, чавқар отға минган, қизил либос кийган, ани тўрт ўғли атрофида, етмиш муганний созларин чалиб едурлар. Бу ғазални айтурларким,

Б а й т:

*Илоҳо, давлатингни ҳақ муяссар айласун, жоним,
Мадад ҳолинга доим авлиёлар айласун, жоним.
Кўзим кўзгусига келтурдиким чун акси зебосин,
Тамошои гулистон бу манзар, айласун, жоним.*

Аммо ул йигит отдин тушуб, Амирга салом қилиб, таъзимлар ила қўлин алиф-лом қилиб, ҳазрат Соҳибқирон мадҳига бу ғазални ўқуди.

Р у б о и й:

*Султони жаҳон паноҳи иқлими жаҳон,
Искандари соний, вэй ҳоқони замон.
Хизмат камарин белга тутуб боғлабмиз,
Не ишни қилур, айсангиз фармон.*

Анга Амир инъом ва эҳсонларни кўб қилдилар. Темуртош вазир Иноқтоздин: «бу мард жонбоз каби йигит ким?» — деб сўрди. Иноқ асвули кайвонлигин, жулуси айвонлигин айди: Бу Мироншоҳким, Соҳибқиронға ўғул бўлур, Ироқ шаҳриға хон ўлмиш, Макка Мадинадин араблар анга тобеъ эрди. Икки сон араб саф-саф бўлуб,

теваларга минуб ўттилар. Яна бир жамоъа ҳозир бўлди. Қора байроқлар била бир сон, икки минг йигит барчаси қафтанин эгниларига кийган, қулоқларинда булоқилари, қўлларинда қиличлари яланг, алар олдинда бир йигит қизил созлик, соқоли узун. Йигит баҳодурлари саф-саф бўлуб, турфа-турфа ўйунлар била келур. Филҳол, отдин тушуб, Амирга салом қилиб, таъзим била қўлин алиф-лом қилиб, Амирга қараб бу байтни ўқуди.

Б а й т:

*Эй валиди азизим, бошим узра тож,
Арзирму сиза жонимни қилсам-да хирож?!
Қул даргоҳинга Миср азизи Чин ҳоқони,
Давлат сенгаким, давлатинга бўлди ривож.*

Амир яна анга кўб инъомлар бериб, хурсанд қилдилар. Вазир сўрди: «бу йигит кимдур?» Иноқтоз: «Бу мард жонбоз Шохрух тўра», деб асвули кайвонлигин, жулуси айвонлигин билдурди. Ногоҳ яна бир йигит навқирон пайдо бўлди. Филни устида тахт узра мураббъа ўлтурган, атрофида бир минг етти юз баҳодур халқа олиб, филларга суvara бўлуб келурлар, уч юз занбуракни аробага ортиб, уч хўкузни анга қўшуб, уч минг ҳинд аларни жиловин ушлаб келур эрдилар. Турфа шон-шавкат ила йигит фил устида ўрнидин Амирга таъзим-тавозеълар била салом қилиб, қўлин алиф-лом қилиб, дуода бўлуб, бу ғазални ўқудилар.

Р у б о и й:

*Эй бобо, давлат сиза бўлсун давом,
Шоҳлар хизматда бўлсун чун гулом.
Ҳеч ким йўқтур мухалиф бўлмақча
Сизгадур дўстлар дуода субҳи шом.*

Мунга таажжуб бармоғин тишлаб, вазир: бу кимдур?, — деди. Иноқ вазир айди: «Бу йигит мард жонбоз Ҳиндустонга валий оти Султон Маҳмуд тўра, Соҳибқирон набираси», деб асвули кайвонлигин, жулуси айвонлигин анга таъйин қилди. Андин сўнг, яна бир йигит ҳозир бўлди. Либоси оқ, тўрт минг гуломо фузало атрофида мисли Хожя Абу Лайс Самарқандий ва Мавлоно Али Қушчи ва Мир Саййид Ҷуржоний ва Мавлоно Шараф Яздий. Ул йигит салом қилиб, отдин тушуб қўлин алиф-лом қилиб Амир мадҳига бу ғазални ўқуди.

Р у б о и й

*Сийнанг ичра баҳровар аҳли улум,
Толезинга тарбият айлар нуҷум.
Хизматингда қул эрур беклар бори,
Ким бўлди сенга, бўлди ким.*

Амир анга ҳам қўб инъомлар бериб хурсандлар қилди. Иноқ сўзлагунча бўлмай, вазир муни хўб билурман, Улуғбек тўрадур, деди. Яна сўнгра бир жамоъа пайдо бўлдилар. Аларда қилич била санчқу, андин ўзга яроғ йўқ эрди. Аларга бошлиқ икки гўзал: бирлари Рустамбек, бирлари Искандарбек, иковлари Умаршайх ўғли эрди. Таъзим бирла булар ҳам ўттилар. Яна бир бўлук пайдо бўлди, алар олдинда қора тўруқ бир йигит Амирга дуо қилиб ўтти. Иноқ айди: «бу йигитни оти Бойқаро тўра Умаршайх ўғлидур. Мозандаронга ҳоким эрмиш». Яна қавми зоҳир бўлди, булар бошлиғи амир Мутраб ибн амир Чоку барлос. Булар доим қилични яланг қилиб олиб юрарлар, барлос маъниси қилични қинга солмаганин айтурлар. Яна бир тўб пайдо бўлди, отларин ўйнатиб келур эрдилар. Буларни бошлиғи амир Боязид Жалоийр эрди. Яна ўзга қавм зоҳир бўлдилар, бошлиғи амир Ёдгоршоҳ орлот эрди. Булар ҳам турфа тажаммул бирла ўттилар. Андин кейин яна бир жамоъа етиб келдилар, барчаларини милтиқлари қўллариди, тўрт сон юки ортган тевалари бор. Яна бир сон, икки минг қизил юнглик тева, яна уч юз сандукни филларга ортган. Иноқ кал вазир айди: булар Амир Темур Соҳибқирон элати кўрагонийлардиндур, булар Амирга хазиначидурлар. Ул вақтда яна бир тоифа зоҳир бўлди, барчаларини бошларида сочлари бор, қўй сурат, кийумлари қора, милтиқлари яғринларинда, Амирни дуо қилиб ўтабердилар. Иноқ айёр айди: булар сиёхпуш кофирлар, Ҳиндистондин Соҳибқиронни ийнатиға келгандур. Буларни орқаларидин яна бир жамоъа эл пайдо бўлдилар. Аларни туслари сариғ, бошларида сочлари сариғ, кийумлари қисқа, бошларинда шафка, бўйниларида чалипо, ёнларинда пўталариға милтиқ оқсон, мўйлаблари оғзин ёбқон, байроқларинда сурат нақш қилинғон. Анда Иноқ айёр айди: «булар ўрус бўлур», деди.

Ала ҳазал-қиёс сарту қозоқ, турку тожик барчалари Соҳибқирон хизматиға жамъ бўлдилар. Ер юзин ва кун кўзин балоҳисоб кўшун олди.

Алқисса, Амир Соҳибқирон айдилар: кўрунг баҳодурларимизни, сипоҳ ва аскарларимизни. Эмди кўрган-кечурганларингни Қайсарга бориб айғил, деб малукона хилъатлар бериб, Румга юбордилар. Бу кийумларни вазир умрида кўргони йўқ эрди. Аммо Темуртош вазир андоғ кундин сўнг Қайсар қошиға келиб, Соҳибқиронни андоғ таъриф қилдиким, Қайсарни сўзламакга асло мажולי қилиб бўлмади. Охир Қайсарни аччиғи келиб, газаб ўтиға ёниб, вазири аъзамни зиндонга солдурди. Андин кейин неча ишни ўйлаб, урушмакга ҳаракат қилиб, аскар йиғмакга буюрди.

Эмди икки калима сўзни Амир Соҳибқирондин эшитмак керак. Алқисса, Амир Соҳибқирон Сивос фатҳ ўлғондин сўнг, шаҳри Ангурийяга қараб юзланди.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН ҚАЙСАРКИМ, ЕЛДИРИМ СУЛТОН БОЯЗИД БИЛА ЖАНГ ҚИЛҒОНИНИ БАЪНИ

Аммо таворих арбоблари андоғ ривоят қилурларким, Елдириим Боязид бир кун Рум аҳлини тамом бекларин чорлади. Аларга машварат қилиб, кенгаш эттилар. Фузалодин бир киши Қайсарга айди: Эй султон афандим, Амир Темур ҳам Сиз каби халифайи муслимин эрмиш. «ас-сулҳ хайрун»¹ деган ҳадиси шарифга амал қилсанг, деб насиҳатлар қилиб, бу газални ўқуғонлари.

Б а й т:

*Дўст изларсан, ғами агёрни сен ўйлагил,
Қўл узатсанг, вурда захми хорни сен ўйлагил.
Нолаи мазлумлар золимни кўнсанг чок этар,
Қўй ситамни, ҳар дили афгорни сен ўйлагил.
Кимга бордур жабр иши, зулми ситам қилмоқ анга,
Элга кўб аччиғни қўй, қаҳқорни сен ўйлагил.
Эй бегим, якбора ҳар иш сори сен майл айлама,
Ким жафожў ул кўнсил озорни сен ўйлагил.
Зол дунёдин кўб кишин қилди расвои жаҳон,
Билки маҳликдур бари; бу корни сен ўйлагил.*

Аммо бу сўз Қайсарни қулогинга кирмай, балки аччиғи зиёда бўлуб, газоби келиб, жангги аъзим қилмоқга муқаййид бўлди. Хизматида умаро ва вузаро ҳозир эрди. Елдириим султон фарангдин кўб шаҳарларни тобеъ қилғон эрди, мисли Қунийя ва Қустонтания ва Қуқот ва Истанбул ва Мадмалия ва Оқсарой ва Арзал. Булардин ҳам хуруш майдонида яксар, ўзбакда кўб баҳодур майдонда эрди ҳозир. Ким кўрди, ақл қочар бўлғайки, яна титрар. Рум эрди кўб ҳунармад бир-биридин неча чанд, ўзбакни қилмоққа банд, эрди сипоҳи жарожар. Иковда турк боласи, иковни можароси, гўб ини-оғаси ворислигин талашар.

Андин кейин Амир Соҳибқирон оқ кийуб ва оқ саллалар ўраб, фешларин мобин кифтлариға ташлаб, мисвоқларин саллалари узра санчиб, Қаломуллоҳни ҳумойил қилиб, фўталариға исфаҳоний қилич осиб, гул сафиға қарор эрдилар. Олдиларида султон Маҳмуд била Шохруҳ тўра иковлари мустаиди жанг бўлуб туруб эрдилар. Ул тарафдин Қайсар балобехисоб аскар била муқобил келаберди. Кўрсалар Қайсар либоси қора фил узра мураббаъ ўлтурубдур, атрофида беклар ва сипоҳларини кийумлари қорадур. Аркони давлат била келиб, Амирга қаршу турди. Андоғким анинг шон-шавкатиға Хожа Абдулла Хотифий бу газални ўқудилар.

Б а й т:

*Ушал Қайсарким, оти Елдириим,
Ани шавкати чун Каюмарс жим.*

¹ Сулҳ хайрлидир.

*Яна аскари мисли дарёи Нил,
Ошарди, тошарди чунон эрди сел.*

*Фалакка етарди ғалоғуллари,
Юрмакда, турмакда бирдек бари.*

*Чолиб карнайу барабон нағмалар,
Вудушу таюр эрди довушига кар.*

*Кўрунг икки аскар муқобил бўлуб,
Руму ўзбака ушбу майдон, тўлуб.*

*Икки наслида Ефасийдин ўғул,
Икков бир-бирини талашлар қилур,*

*Икков бир-бирини талашлар қилур,
Талошмоқни ҳар кунда бошлар қилур.*

Алқисса, Қайсар фил узра устида ўлтурур тахт ичига байроқ бор, кўлида санчқу била майдон ўртасига кириб, мубориз талаб қилди. Амир Иноқ айёрга ишорат қилди. Иноқ, филҳол, отларин эгарлаб, Амирга келтуруб тутти. Амир бориб Қайсарни йўлин олди. Қайсар айди: Эй барлос, қандоғ кишисан? Амир анга ўзларин аён ва баён қилдилар. Қайсар найза ҳавола қилди. Амир отга қамчин уруб анга қараб югурди. От ҳуркиб бормади. Амир сакраб отдин тушуб, филни остига кириб, Қайсар била филни кўтариб, беш юз қадам бостилар.

Румийлар (бошиқа бир неча шаҳарлар анга тобеъ эрди) Амир Гемурга нома ёзгил деб мирзога буюрди. Филҳол, мирзо Қартос майдониға мадад Хиндистондин аскар келиб яъни аскар олдуруб, тартиб бериб Амирга юборди. Соҳибқиронга хабар келдиким, Қайсардин Элчи келур, деб Амир тахт узра ўлтуруб эрдилар, номани келтуруб берди. Айтибдурки, эй Амир Темур хануз ўзунгни Соҳибқирон олурсан, одамларни ўзингга тобеъ қилибсан, тонгла кўргил, бизларни майдонда масоф қилайлик ва мардоналикни бир-биримизга кўрсатайлик, ўзгаларни тапвишига солмағаймиз. Амир бу сўзни эшитиб, суюнуб, хурсанд бўлуб, элчига айдилар: Қайсар қай дастурға масоф қилғай? Элчи айдилар: Оқ фили бордур, Ҳабаш хонидин келгандур, жанг куни ани миниб, масоф қилғай. Андин сўнг элчиларга жавоб бериб, Боязид Жалойирни анга йўлдош қилиб, нома жавобин қайтардилар. Нома бу эрдиким, «Эй Қайсар, бизни мунажжимлар қирқ кун муҳлат тилайдур, андин сўнг, иншооллох, майдонға кириб, масоф қилурмиз?» деб номасини тамом қилибдур. Қайсар кулуб айди: Амир Темур энди кўрқубдур. Аммо бул тарафда Амир Соҳибқирон, филҳол, чаноқчиларга балчиқдин фил сурадин қилдуруб, қирқ кунгача бошларига кўтариб, машқ қилиб, андак лой қўшуб фили аъзим бўлди. Ани кўтариб, минг газлик ерни уч мартаба айлантуруб кўёр эрдилар. Қирқинчи кунида жанг учун нақора чалинди. Карнай ва нақорачиларнинг адади бир минг етти юз

эрдилар. Елдишим султон Боязид айди: бу қандоғ садо ва ғавғо турур? Анга: «Амир Темур аскари келмишдур», дедилар. Аммо, ул кун ўтуб амир куёши кўк саҳфаси узра намоён бўлғоч, мухалиф юлдузлари фаришон бўлди. Анда, иккала сипоҳ ўз ишларин фикрида бўлуб майдонга зийнатлар бериб, сафларни тартибга келтуруб, табал, жанг барабанларни жойинга қарор бердилар. Иккала аскарни таъриф қилиб, Хожа Абдулла Хотифий бу ғазални ўқудилар.

Б а й т:

Ул саф фарангу румий,

Бу сафда ўзбакийлар.

Тартиб ила яроғин айлаб ўзалга,

Денгиздек урса жўш, кетгайким ақли хуший.

Бирдан олам тўлуб гирув кўтарилди. Қайсар кўрқуб ўзин филни устидин ташлаб, сафига қараб қочти. Амир филни ерга андоғ урдиким, суяклари майда-майда бўлди. Анда иккала аскар тўсиндин бир-бирларига от кўйдилар. Амир отларига миниб жангга қарамай Ҳалаж денгизига қараб йўл солдилар. Майдон ичра икки аскар бир-бирига андоғ жанг қилиштиларким, Хожа Абдулла анинг шаънига бу ғазални ўқудилар:

Б а й т:

Урушлар бўлди ул кун ҳаддидин ошиб,

Урарди бир-бирин янчиб, талошиб.

Бузарди бир-бирини сафларини,

Лағв айлаб неча ажсуфларини.

Урарди бир-бирин дунболасига,

Кетар эрди «она» деб холасига.

Қилиб бир-бирларини пора-пора,

Йиқилиб калладин неча минора.

Келиб бир-бирига анда ёношиб,

Урарди бир-бирини ақли ношиб.

Қилиб бир-бирларига анда қўшун,

Оқарди қон бўлуб монанди Жайхун.

Ўлуқлар бўлди анда даста-даста.

Чу хирмон бўлдилар юқори, настда

Алқисса, Қайсар баланд ерга чиқиб кўрдиким, сипоҳлари тарқалибдур, гайратига чидолмай, отин миниб, байроқларин жилваға келтуруб, ўзбакларга яқин келди. Аммо бул тарафда Амир Соҳибқирон байроқлариндин жилва кўрсатиб, андоғ жанг бўлдиким, сўзлаган била шарҳини баёнға келтуруб бўлмас. Ул кун охшомгача жангу талотуб бўлди. Ўзбаклар ғолиб келиб, румийлар қочмоқға юз қўйдилар.

Назм:

*Ўзбаклар қирғони ҳаддидин ошиб,
Тоб беролмай румийлар ақли шошиб.
Қочмоқға юз қўйдилар ул турклар,
Барчасидин кетти обрў, кўрклар.
Кўрди Қайсар чўқ баҳодур ўзбакин,
Тулкига арслон ўрнини урмакин.
Еки қоплон бўрига ургай ўзин,
Анда Қайсар қочмоқа қўйди юзин.
Бу жаҳон расми: бировга гар зафар,
Берса бергай ул бировга ҳам хатар.*

Аммо Қайсар шикаст тошиб, Ангурийдин қочиб, Истанбулга борди, байроқи, била тожи тушуб, қолиб эрди. Байроқин Шохрух тўра, тожини Бойқаро тўра олдилар. Ул кечи била шаҳрга от қўйиб, Ангурийяни фатҳ айладилар.

ЭМДИ СЎЗНИ СОҲИБҚИРОНДИН ЭШИТМАК КЕРАК

Қазора оқшом вақтида Ҳалаж денгизин ёқосига бир маҳрам бирла келиб эрдилар.

Маҳрамдин ўзга киши йўқ эрди. Амир андин сув талаб қилдилар. Маҳрам бир оёғда сув тўлагузуб келур эрди. Амирни отлари хурқиб, тисланиб, денгизга тойиб, Амир от устидин юмаланиб сувга тушдилар. Маҳрам ҳарчанд қилди, Амирни сувдин ололмади. Аммо бу ишдин ҳеч кимни хабари йўқ эрди. Маҳрам келиб бу сўзни Иноқ қулоғига секин айди. Иноқ вазирни хуши бошидин учти, бу сўзни сипоҳларга билдурмай, тахт узра Султон Муҳаммад тўра ибн Мирзо Жаҳонгир тўрани қарор бердилар. Ушул вақт бир қаландари жонбоз Иноқтоз вазир қайдадур, деб келди. Иноқтоз вазирга қаландарни кўрсатдилар. Ул қаландар бир китобатни берди. Ул китобат Хожам Баҳовуддинни хатлари эрди: «Иноқтоз, кўрқмағил, Амир Темур соғ-саломат, иншооллоҳ, келур» дебдулар. Маълум бўлдики, Нақшбанд пиримни кароматлари бирла Амир Темур тирикдур. Андин кейин қаландарга кўб олтун назр бердилар. Андин кейин Ангурийяни фатҳ бўлгонини атроф-жавонибга хабар бердилар. Мунинг шукронасига Амир Соҳибқиронни чилла ўлтурдилар, деб халқга изҳор қилдилар.

ЭМДИ СЎЗНИ АМИР СОҲИБҚИРОННИ ВОҚЕАСИДИН ЭШИТМАК КЕРАК

Алқисса, Амир Соҳибқирон денгиз юзида гута уруб, соатидин кейин минг машаққат бирла ер юзига чиқтилар. Атрофга ҳарчанд қулоқ солиб, ҳеч қаердин одамни овози келмади, чарчаб ҳориб эрдилар. Соати истироҳат қилиб, денгиз ёқосида ухлаб ёттилар.

Истанбулдин уч киши (Қайсар сипоҳларидин) келиб кўрса, бир киши ухлаб ётур. Алар сўрди: Кимсан, қандай кишисан? Амир айдилар: Рум сипоҳларидин бўлурман, ҳамроҳларимдин ажралиб қолибдурман, эмди Истамбулга борарман. Улар қабул қилмай Амирни боғлаб, Истанбулга олиб келдилар. Ул кун кечаси бирла Соҳибқирон нола-у зори қилиб, йиғлаб шоҳ Нақшбанд пирларидин мадад талаб, бу ғазални айдилар.

Назм:

*Ё Баҳовуддин, мадад бергил бу тун.
Йўл адошқонларга бўлгил раҳнамун.
Ё пирим, бу йўл оро бўлдим ғариб,
Қўл-оёғ боғлу, ётибман сарғариб.
Ё пирим, ҳолим мени бўлди қийин,
Бир назар айланг менга сиз ушбу ҳин.
Ҳар хатойим бўлса кечгил, ё илоҳ,
Мен ғарибни ҳолим этма табоҳ.
Ё илоҳо, дўстларингни ҳурмати,
Зарра бергил менга сен ҳиммати.*

Ул кеча тушида Хожам Баҳовуддин келиб, айдилар: Эй Амир Темур оқсоқ, хушёр бўлуб яратганга боқгил, бошинг узра андак машаққат бор, сабр қил. Ул замон уйғониб, кўрсаларким, оёғ-қўллари ешилибдур. Уч киши яна боғламоққа ҳаракат қилдилар. Амир лоилож учовини ўлдуруб, шаҳр ичра бориб кирдилар. Кўрсалар турфа шаҳрим, кўча ва ўрамларини мармар тоши бирла ишлагон, ҳар бир иморати олийлар бино қилгон, тамошо қилиб юрсалар девор ва эшикларига Амирни суратини нақш қилгондур. Андин кейин Аёзни масжидига келдилар. Анинг таърифини деган бирла адо қилиб бўлмас. Эшикни тefасига ёзилмишдур: «Ҳар ким мунда келмамиш, гўё жаҳон кўрмамиш». Истамбулни бир тарафи денгиз, ўзга тарафида етти тоғ бор эрди. Бир одам Амир Соҳибқиронга айди: Эй бобо, сени суратинг Амир Темурга ўхшар экан. Бу сўзни Амир эшитиб, саройга бориб, саройбондин хужра талаб қилдилар. Саройбон хўб деб Амирга хужра берди. Амирни хужра ичра солмоққа бу соатида ҳеч нимарсаси йўқ эрди. Ташқори чиқсалар, баъзилар Амир Темурга ўхшарсан, дер эрдилар. Лоилож, хужра ичра кириб кечи бирла истихорада эрдилар. Тушларида Хожам Баҳовуддин келиб айдилар: Эй Темур, тингла, Хожа Муҳаммад Порсо ҳаждин келгайлар, сени танумаслар, ушбу асони анга бергил, Хожа сенга албатта бир нимарса бергайлар, лекин бир неча кунлар меҳнат чекарсан, олло таолони ўзига эътиمود қилиб, танингни тақдири ҳақга бергил. Нечукки бошингдин қазои муаллақ кўтарилгай, ўзингга ҳозир бўлгил, деб гойиб бўлдилар. Тонгласи саройни эшикига бир киши соқоли мош биринч бўлгон, келиб турур. Амирни кўруб танумади, нечукким, Амир мажҳул киши эрди. Амир Соҳибқирон Хожам берган асони кўрсатиб бошларига тегуруб эрдилар, филҳол.

отдин тушуб, Амирга узр айтиб, бир ҳамён олтун бердилар. Амирга айдилар: бу кеча ҳазрат Баҳовуддин пирингизни тушумда кўрдим, келинг, мен сизни олиб кетай. Амир айдилар: мен ҳам кўрдим, менга сенинг бошингда меҳнат кўб дедилар. Сиз бу ерда турманг, мени зиёним сизга ҳам тегмасун. Хожа лоилож қайтдилар. Амирни асосини саройбон кўруб, айди: бу таёқда хосият бор экан, савдогар бошига урса, олтун берар экан, деб асони ўтгурлаб олди. Ул кун савдогарларни чорлаб, уйига зиёрат қилди. Андин кейин аларни бошларига таёқ бирла урди. Савдогарлар саройбондин ранжиб, Қайсарга бориб арз қилдилар. Қайсар саройбонни келтуруб хитоб қилди. Саройбон Қайсарга воқеани баён қилди. Андин кейин Қайсар бир печа чўғоли саройга юборди. Алар келсаки, Амир намоз ўқуб турур. Намоз ўқуб бўлгондин кейин айдилар: сени Қайсар талаб қилур, дедилар. Амир лоилож бордилар. Қайсар кўрган замон тануб, айди: сен Амир Темур эмасмусан? Амир инкор қилдилар, охир ондга келтүрди. Лоилож, ўтган ишларни барчасини баён қилдилар. Қайсар, филҳол, Амирни боғлатуб қўйди. Қайсар айди: «Эй Амир Темур оқсоқ, ул кун мени фил бирла олиб қочиб эрдинг, бул кун нечук талош қилмадинг?» Амир айдилар: бу меҳнатларни менга пирлар маълум қилиб эрдилар. Анинг учун худони тақдирига бўйун қўйубдурман. Қайсар ўлдурмоқга ҳукм қилди. Яна айди: сабр қилай, авая мунинг сипоҳларини бир навъи қилиб, шикаст берай, албатта алар бошлиқларидин айрилиб, саросима бўлгондур, деб Амирни муборак баданларига беш юз қамчин урди, яна ҳўкиз терисига солди. Амир Соҳибқирон андоғ мажруҳ бўлдиларким, қимирламоқга мажоллари қолмади, лекин Айюб пайгамбар сифат сабр қилиб шукри-тилдин қўймадилар. Қайсар қанча аскарлар бирла Амирни мухофазотда сақлади. Узини бу ишдин кўнгли тинч бўлуб, хурсандлиқ бирла ўлтурди. Андин сўнг Қайсарга хабар келдиким, Армани хоңидин саккиз минг қўшун бирла Қайсарни ёрдами учун борурман деб.

Таворихда дерларким, Арман асли Худ қавмидин эрди. Булар ичра Арман отлиг киши пайгамбарлиқ даъвосини қилгон эрди. Шул жаҳатдин ул халқни армани дерлар.

Алқисса, ул кун арманлар Қайсарни баргоҳига етиб келдилар. Қайсар алар бирла Ангурийяга отландилар. Жўсулар Қайсарни қилгон ишларини Амир Соҳибқиронни қўлга тушириб, ҳўкиз терисига солгонини Амир Соҳибқиронни сипоҳларига келиб хабар етқуздилар. Иноқтоз, ул мард жонбоз эшитиб, айди: «бу ишни тадбирига мен борсам». Мени Султон Муҳаммад тўра ҳалок қилмасун, деб кўрқар эрди, чунки Иноқтозни айёрлигини тўра ёмон кўрар эрди. Иноқтоз айёр ўзбакни бекларини барчасига арз қилиб айди: Мен ўғлум Хуморий бирла бу ишни фикрида бўлғумиздур, фотиҳа беринглар, деди. Барча беклар қабул қилдилар, илло Султон Муҳаммад тўра қабул қилмай, айди: юборманглар, бу иккала айёр ҳийла бирла ўзи бир тарафга қочиб кетгай. Ул бечора Иноқтоз мард жонбозга мол-амволдин ҳеч нимарса бермадилар. Лоилож ота-бола йиғлай-йиғлай яёвлиқ ҳолда Истанбулга йўл солдилар, иншооллоҳ таоло, Амирга нажот

берғумиздур, деб Истанбулга келиб, кўб кун оч қолдилар. Иноқтоз кўрдиким, арманилар бозордин қул сотиб олурлар. Хуморийга айди: Эй ўғлум мени бу бозорга сотғил, бир ишни фикрида бўлай, яна сен овқат қилғил. Ўғли айди: эй ота, мени сиз сотиб овқат қилинг, Отаси қабул қилмади. Лоилож, Хуморий отасини арманиларга сотти. Армани қулларини олиб подшоҳларини қошига олиб келди. Подшоҳини оти Куёнус эрди. Аларни расми қул олғонда қирқ қул олиб, бирини озод қилур эрди. Подшоҳ қулларини ҳар бирини хунарини сўрди. Иноқга навбат келгонда айёрлиқ бирла тилин дол қилиб, сўзламади. Куёнус муни нега келтурдинг, деди. Вазир айди, муни пули оздур ва яна муни озод қилмоқ учун олдим, деди. Подшоҳ Иноқни озод қилдилар. Иноқ ишорат бирла Куёнусга айди: «Мен қариб қолгон одамман, ўзга ерга бориб қандай овқат қилурман, сизни хизматингизда бўлсам», деди. Куёнус айди: «бу қариб қолгон киши экан, ўзга ерга юборманглар», деди.

Аmmo Қайсар Ангурийяга юзланиб, отга сувора бўлуб, Амирни жиловида олиб юрур эрди. Амирни ҳолини Иноқ жонбоз кўруб, секин-секин йиғлаб эрди. Гоҳ-гоҳ Хуморий отасидин хабар олиб турар эрди. Иноқтоз арманиларни сипоҳларига юруб, сув берар эрди. Қайсар кечаси бўлса Амирни эҳтиёт қилиб, икки минг кишини посбонлиқда қўёр эрди. Шул кайфиятда Ангурийя дарвозасига етиб келиб, қамалга олдилар. Ўзбакларни сипоҳлари урушмоқга қўрқуб, шаҳардин чиқмадилар, нечунким, бошлиқ киши йўқ эрди. Шул жаҳатдин ҳазрат Сўфи Оллоёрдин табаррук сўз борким.

Б а й т:

*Ўшал хунборики ҳарб олотин осор,
Агар босар йўрус евуни босар.*

Аmmo Қайсар Ангурийяни халқа каби ўраб олган эрди. Бир кеча Иноқ айёрлиқ бирла уйқудин туруб, тилга келиб айди: одамлар, вой халойиқлар, мен қари қул пайгамбари худони тушумда кўрдим, тилсиз эрдим, мусулмон бўлуб, гўё бўлдим. Лекин Иноқтоз арманиларга андоғ хизмат қилур эрдиким, барчаси ани хизмати тўғрисидин яхши кўрар эрди. Куёнус ҳайрон бўлуб, Иноқни Қайсарни қошига келтурди. Иноқ ўзини суратини армани суратида қилгон эрди. Қайсарни қошида имон арзи қилди. Яна аввалги сўзни айди. Андин кейин Куёнус агар бу қулни сўзи чин бўлса, мен ҳам имон арзи қилиб, мусулмон бўлурман, деди. Румни уламолари йиғилиб, барчалари мунинг сўзи чин дедилар, нечунким, шайтон алайҳил лаина пайгамбар суратида бўлолмас, андин кейин, кўб-кўб арманилар мусулмон бўлуб, Иноқтоз қал қиморбозга малукона хилъатлар бердилар. Қайсар Иноқга қўб эътиқод қилиб, ўзидин жудо қилмас бўлди. Бир кун Иноқтоз айёрлиқ ишини соз айлаб, Қайсарга айди: мен бир сир билдим, жанобингизга малол келмаса, айтайин, деди. Қайсар «айғил», деди. Андин кейин Иноқтоз айди: «мен эшиттимки, Куёнусга Амир Темурнинг сипоҳлари сўз

берибдур, сизни қатлингизга қасд қилмиш, тонгла ёқасиз совут кийиб келур эрмиш, сиз ҳам ишингизга ҳозир бўлинг, сизнинг феъл-атворингизни билдим, барча ишингиз адл ила бўлуб, шарияти нубуввий бирла амал қилурсиз. Куёнус холо мусулмон бўлса ҳам асли кофирдур, Амир Темур бўлса золимдур, сизга дўстлигимдин бу сўзни айтурман», деди. Қайсар айёрни сўзини чин билиб, ҳуши бошидин учти. Соатидин кейин Иноқтоз фурсат топиб, Куёнусни қошига келиб, айди: ҳозир бўлгил, Қайсар сендин бадғумондур, тонгла ёқасиз совут кийиб, албатта сени ўлдургайлар. Бу сўзни кишига айтмагил, нечукким, мен сени тузунгни кўб едим, мени кўб тарбият қилдинг, бу сўзни дўстлиқдин айтурман. Яна дини ҳақга дохил бўлуб, мусулмон бўлдинг.

Куёнусни мунга кўб ихлоси бор эрди. Иноқ айёрни сўзини чин билиб урушмоқга ҳаракат қилиб, баҳодурлар аслаҳа ва яроғларни тоқунуб, бирдан Қайсарга юзландилар. Қайсар ҳам булардин хавотирда бўлуб, сипоҳларини тайёр қилиб туруб эрди, буларни кўрдиким, жанг қилмоқга келурлар. Филҳол, Қайсари рум аскарларга «от қўй» деб буюрди. Қайсарни аскарлари бирдан от қўйиб келиб, Куёнусни қалласини танасидин жудо қилдилар. Ёроғларни тарақа-туруқ овози оламга тўлуб бир-бирини ўлдира бошладилар. Иноқтоз айёрлиқни сөз айтчаб, арманларга бориб, овоз қилиб айди: Эй арманилар, хонларингизни румийлар ўлдурди, сипоҳларингизни ўлдурурлар, сизлар қандай ором қилурсиз?!

Куёнусни ўғлини оти Қалмус эрди, отасини ўлганини эшитиб, қарнай тортиб, аскарини жамъ қилиб, бирдан жангга ўзларини урдилар. Румийлар бирла арманилар андоғ жанг қилдиларким, чангу тўзон ҳавога ўрнади, Амирга қўйғон посбонларгача урушга кирдилар. Иноқтоз айёр вақтни сөз тоштиким, фурсат ганиматдур, ул ерда ўғли Хуморий ҳам ҳозир бўлуб, айёрлиқ бирла Қайсарни уч отини оғулдин келтуруб, филҳол, Амир Соҳибқиронни бойлуқларини ешиб, отга миндуруб уювлари отқа сувора бўлуб, ўртага Амирни олиб, шаҳарни дарвозасига қараб боравердилар. Иноқ бирла ўғли ёвни ичида юрганидин ўзбак бекларини асло хабари йўқ эрди. Дарвозага келиб, дарвозабонга айдилар: Мен Иноқ бўлурман, мана Амир Соҳибқиронни олиб келдук, деб чақирди. Андин кейин дарвозабон билиб, дарвозани очтилар. Беклар ва тўралар келиб, қадами Амир Соҳибқиронга ўзларини ташладилар. Беадад ва беҳисоб тасаддуқкот қилдилар. Ўзбак баҳодурлари тўхтовсиз Қайсарга қараб от қўйдилар. Ул тарафдин арманилар, бу тарафдин ўзбаклар бўлуб румийларни ўладура бошладилар. Қайсарга хабари еттиким, Амир Темур нажот топибдур, деб. Қайсар бу сўзни эшитиб, саросима бўлуб, қочмоқга юз қўйди. Румийлар фароканда бўлгондин кейин Қалмус аскарини олиб ўз манзилига ёнди. Ул куни Амир Соҳибқиронни ҳаммомга келтуруб, муборак баданларини ювуб, ҳўкиз терисидин олиб, нафоис энгилларни кийгуздилар. Андин кейин, Ангурийяни ўз аҳлига бериб, уч кундин кейин келиб Истанбулни фатҳ айладилар. Андин кейин Румни олмоқни ҳаракатиға туштилар.

БУ ДОСТОНДА МИРЗО ХАЛИЛ ТўРА ҚАЛМОҚ БИРЛА ЖАНГ ҚИЛИБ, КўБ МУСУЛМОНЛАР ШАҲИД БўЛГони, АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН ҚАЛМОҚ КЕЛГонини ЭШИТИБ КЕЛИБ, ШОҲИЗИНДАНИ УСТИҒА ГУНБАЗ ҚИЛГонини БАЁНИ

Эмди, Амир Темур Соҳибқиронни Истанбулга қўйуб, Мироншоҳ тўрани ўғли Мирзо Халил тўрадин сўз эшитмак керак. Вақти келиб, Амир Соҳибқирон набираларини Самарқандга тахт узра қўйуб кетиб эрдилар. Бир кун Самарқандга хабар келдиким, қалмоқдин ёв қилиб, Тошкандни талон қилибдур, деб. Мирзо Халил тўра эшитиб, аскарларни жамъ қилди. Андин кейин мирзо Халил тўра қўшунларини олиб, Сир денгизига етиб келдилар. Аскарларни баъзилари денгиздин ўтмайлуқ, деди. Аммо аксар қабул қилмай, ўттилар. Вақти келиб, қалмоқлар бирдан етиб қолди, барчаси отларини жиловини елкаларига солиб, ҳийла қилиб, яёв келур эрди. Мусулмон сипоҳлар ҳам яёв бўлуб, отларини мирохурларга бердилар. Муни кўруб қалмоқлар, филҳол, отларига миниб, бирдан мусулмонларга қараб югурдилар. Мусулмонлар ҳам отларини минмоқга ҳаракат қилса, мирохурлар бу ғавғони кўруб, «эби-эби» деб қочиб кетаверди. Андин кейин ул кофирлар аксар мусулмонларни устидин от чошиб, ўтуб, барча мусулмонларни шаҳодат даражасига етқурдилар. Тўра бирла Хожа Исмадулло денгиздин ўтуб, минг машақат бирла пиёда қочиб келиб, Самарқанд ичра кириб қамалдилар. Қалмоқлар беадад ва беҳисоб аскар бирла Самарқандни атрофини халқа каби олди, ҳеч киши Самарқанддин ташқари чиқолмади.

Ровийлар андоғ ривоят қилурларким, қалмоқлар ичра бир қари киши бор эрди, кўб сўзга етук эрди. Шаҳр ичра элчи киргузуб, бу шаҳр ичра масалаға етук мулло бўлса чиқиб, мени бир неча сўзим бордур, келиб жавоб берсун, деб юборди. Барчалари Хожа Исмадуллони муқаррар қилиб, қалмоқни олдиға чиқордилар. Ул қари киши Хожаға айди: «чўнтакинда оғу борму?» Хожа айди: «бордур», Қари одам айди: «нега олиб юурсан?» Хожа айди: «мен шайхи фоний, яъни қариб қолгон кишидурман, мабодо қалмоқлар озор берса, оғу еб ўлайин дерман». Анда қари киши бирла Хожани ўрталарида кўб раддубадал сўзлар ўтти. Қари киши айди: Эй-Хожа, билгил ва огоҳ бўлгил, шул вақт Амир ул муслимин, яъни мусулмонларни хони барча мамлакатларни олиб, ўзига мусахҳара қилубдур. Анинг ўлимиға не хабар берурман? Анга уч аломат бордур. Аввалги аломат шулким, бу вилоятларда оққуш зоҳир бўлуб, архайл деб уч мартаба сайрагай. Иккинчи аломат: бир ўгул онадин тугулуб уч мартаба «олло» дегай, барча ани билуб, эшитгай. Учунчи аломат: қуёш тутулгай, юлдузлар отилгай. Бу сўзларни сенга айдим, албатта, хотирингда сақлагил.

Андин кейин Хожа шаҳрни ичиға кирдилар. Аммо Самарқанд одамларини қалмоқ кўб зиклиқға олди. Ул вақт ҳазрат Шохизиндани устилари ва Чўпон отани муборак қабрларини қалмоқлар олиб, Шохизиндани қудуқларини ичиға кўб нажосатларини ташлаб

эрдилар. Бир кеча қалмоқларға тўсиндин гавго тушиб, тоқат қилолмай, ул ердин қоттилар. Самарқандликлар кўрдиким, қалмоқлар ул ердин кўчубдур. Бир нечалари шишиб ўлуб ётурлар, кўрсаларким, юз минг-минг илон ул мавзеъдаги тефада юрурлар. Аммо мусулмонларға дохил қилмас эрди. Бир қалмоқни топиб, бу ишни сирридин сўрдилар. Ул айди: «Бу қудуқ ичра насожат ташлаб эрдук, бу илонлар мундин чиқиб бизларға қасд қилди». Аммо ҳеч киши ул қудуқни сиррини билмадилар. Яна қалмоқлар Самарқандга қасд қилдилар. Мусулмонлар кўрқувда эрдилар. Ногоҳ, субҳ вақтида бир оққуш келиб, овоз қилиб, «архайл, архайл архайл» деб фарёд қилиб эрдиким, ул кун қалмоқларга кўрқув пайдо бўлуб, бирорта қолмай қочиб кеттилар. Хожанинг кўнглига қари киши айғон сўзи келди. Ул қушни кейнидин бир лак қуш келиб, барчаси сукутда бўлуб, андин кейин ул қушлар илонларни тумшуглари бирла териб олиб, қудуқни ичига ташладилар. Ўзлари ҳам қудуқни ичига кириб ғойиб бўлдилар. Ул тонг вақтидаги қуш яна «архайл, архайл, архайл» деб кўздин ғойиб бўлди. Аммо Амир Темур Соҳибқирон Румни ҳам ўзларига табеъ қилиб, қалмоқлар Самарқандга келиб, қамалга олгонини эшитиб, тезлик бирла Мовароуннаҳр ва Туркистонга келиб эрдилар. Самарқандликлар эшитиб истиқболга чиқтилар. Амир Соҳибқирон асласаю дабдабаю шон-шавкат бирла Самарқанд ичра кириб, ўз тахтларига жулус айладилар. Ҳазрат Амир Темур Соҳибқиронни олдиларида қудуқни воқеасини билган кўрганларини баён қилдилар. Андин кейин Амир: «Қудуқни сиррини ҳеч ким билгаймۇ?» деб сўрдилар. Мунинг воқеасини хабар бергувчи киши тоңилмади. Атрофга жарчи кўйдилар. Ул замонда оти Ҳидо деган бир йигит бор эрдиким, ҳар илмдин хабардор эрди, ўзи ҳам паҳлавон, ҳар ишга баҳодур эрди. Ул Амир Соҳибқиронни хизматларига келиб, салом қилиб кўлини алиф-лом қилиб, айди: «Эй Амир Соҳибқирон, вэй Искандари Соний, мен фақирингиз, «Тарихи Таборий»да кўруб эрдим, саҳобалардин Қусам ибн Аббос отлиг киши кофирлар бирла жанг қила-қила, бул горга кириб ғойиб бўлгондур, ҳали ҳам тирик эрмиш дерлар». Амир Соҳибқирон анга айдилар: Эй йигит, бу гор ичра ўзунг кириб, бизларга бору йўқини маълум қилгил. Ул йигит қабул қилмади. Амир анга кўб олтулар ваъда қилиб, илтижо қилдилар. Яна айдилар, бу мавзеъни зиёратгоҳ қилсак, мундай оёғости бўлмас. Сўнгра Ҳидо лоилож қабул қилди, ани қудуқни бошига келтуруб, белини арқон бирла боғлаб тушурдилар. Етмиш газлик ерға боргонда арқон бўшолди. Билдиларки, Ҳидо қудуқни остига етти. Ҳидо кўзини юмуб, соатидин кейин очиб қараса, бир тарафдин гордин андак йўл бордур, андин кейин баҳодурлик бирла юруб бир ерға равшан ва ёруғликқа келди. Анда эшик очук турур, кўрсаким, хайхот боғи аззим жилва берди. Турлу турлу емишлар пишган, андин кейин тамошо қилиб, гўё Боғи Драмга ўхшар, бир ерға келса, икки арслон бир йиғочга бойлуқ турур. Андин кейин боғ ичра ишиқ кийумлик икки кинини кўрди, табакда таъом келтуруб, иккала арслонни олдиға кўйдилар. Арслонлар таъомға машғул бўлдилар. Алардин баҳодурлик бирла ўтуб, бир ерда ҳовузи

кўрдиким, тўла сут турур. Аммо ҳовузни атрофидаги да-рахтларнинг узвида минг-минг илонлар ўролиб ётур. Илонлар келиб, сутдин ичиб турурлар. Ул мавзеъдин ўтуб, бир ерға келса, одамни овози келур. Анинг қошиға келиб сўз сўрди. Ул айди: «Кечаси қоронғуда юруб, билмай қудуқни ичига йиқилиб тушиб қолдим, андин кейин бул ерға келдим, бул йиғоч белимдин ушлаб қолди». Кўрсаки, дарвоқеъ йиғоч белидин қисиб қолибдур. Хоҳласаки, бу сирни анга сўзласа. Ногоҳ ҳаводин яшин келиб, ани куйдуруб юборди. Ҳидо мун кўруб, кўнглиға кўрқув тушиб, секин-секин ўзга тарафга юрди. Бир ерға келса, гунбаз кўрунди. Анга борса Қуръон тиловат қилиб овози келур. Ул ерда Ҳидо баҳри ҳайратда бўлуб турур эрди. Соатидин кейин юз-юз етмиш киши, барчалари оқ кийумлик, етиб келдилар. Гунбаз ичидин бир йигит чиқти, қора соқол, ёнида яна бир киши полос келтуруб солди. Фузалолари полосни устиға ўлтурдилар. Андин кейин яна етти киши келдилар, барчалари яшил кийумлик, соати ўтуб, пўш-пўш овози келаверди. Ҳидо кўрсаки, қирқ бир киши ҳозир бўлдилар. Аларни ичиди бир йигит қора отға сувора ўлуб келур. Олдида нуроний кишилар зикр айтиб келурлар. Барчалари ул йигитни жиловидадурлар. Отдин тушуриб, барчадин юқори ўтқуздилар. Ҳар тарафдин сўзлашиб ўлтурдилар. Ул йигит айди: «Дунёдин ҳеч хабарларингиз бўлдимۇ?» Айдилар: «Бул ерға бир йигит кел-лубдур». «Бери олиб келинглар». Бориб олиб келдилар. Ҳидо ул зоти боборакотга салом қилиб, таъзим бирла кўлини алиф-лом қилиб турди. Ул зот айдилар: қандай одамсан, бул ерға нима учун келдинг? Ҳидо тавозеъ бирла айди: «Эй тақсир афандим, Амир Темур Соҳибқирон султонимиз амри бирла бул ерға туштим». Ул азиз айдилар: дунёдин нима сўз келтурдинг? Бул айди: Ер юзида Амир Темур Соҳибқирон барча мамлакатларни ўзига мусаххара қилубдур. Эмди сизни маълумингизни билмоқға ул мени бул ерға тушурубдур. Ул зот айдилар: «Эй йигит, билгил, мени Шохижавон дерлар, отим Қусам ибн Аббосдур, ҳазрат Исо пайғамбарни нозулларигача тирик бўлурман. Буларни кўрдинг: барчалари рижол ул ғойиб, яъни ғойиб эронлардурлар. Ҳар жамоъа охшом бизни зиёрат қилмоқ учун келурлар. Буларни бошлиқлари Қатабдурлар. Эмди сендин бир неча сўзларни дунё важҳидин сўргайман: «Халойиқ намоз ўқурму?»

Ҳидо айди: «ўқурлар». Яна айди: «Масжид ичра жамоат бўлурму?» Ҳидо айди: «оре». Яна айди: «Рўза тутарму?» Ҳидо айди: «бир ой рамазон шарифда рўза тутарлар». Ул зоти шариф яна айдилар: «алҳол, нозулу Исо хуружи Дажжол йироқдур». Яна айдилар: «Эй Ҳидо, бул ерға нимага келдинг, бу билган сиррини сақламасанг, куйуб кул бўлгайсан, эмди мундин чиқсанг, бу сирни ҳеч кишиға айтмагил». Ҳидо туруб анда фарёд қилиб айди: «Эй тақсир афандим, агар бу сўзни айтмасам, Амир Темур мени пора-пора қилгай, нима илож қилурман», деб зори қилиб йиғлайверди. Анда Шохижавон айдилар: «Эй Ҳидо, Амир Темурдин кўб ҳусуллик» ер талаб қилгил авлод-авлодингга қолгудек, лекин бу сирни айдинг, аъзонгга нуқсон бўлгай, яъни кўр бўлурсан, яна

сендин туғулгон авлодларинггача кўр бўлурлар, қиёматгача бу иш боқий қолур, бул ишинг, Амир Темурдин дунё таъма қилдинг, холисонлилло қилмадинг, нуқсонлиқинг андиндур. Яна Хидо йиғлайберди, яна айдилар: «Ҳашр кунида барчадин илгари олло таолони жамоли бокамолини кўргайсан». Хидо бу ишоратни эшитиб, йиғламоқдин андак таскин топти. Хидони қўлига бир қути бердилар, «муни Амир Темурга бергил», деб. Бу йигитни олиб бориб қўй, деб бир сўфига буюрдилар. Ул қудуқни остига бир дамда келтуруб қўйди. Арқонни белига боғлаб эрди, арқон ҳаракатга келгандин кейин қудуқни бошида турган кишилар тортиб олдилар. Андин кейин Хидони Амир Соҳибқиронни олдилариға олиб келдилар, барча одамлар тамошоға келдилар. Амир Хидодин савол қилдилар: «нима сир кўрдинг?» Хидо айди: «қудуқни ичига кируб, ушбу қутини топтим, ўзга ҳеч нимарсани билмадим», деди. Амир Соҳибқирон яна ўз ихтиёрига қўймай, яна сўрдилар, лоилож айди: «менга кўб-кўб дунё керак, нечукким, мен сўқур бўлғаймен, яна авлод-авлодларим инқирози оламгача сўқур бўлғайлар». Амир Соҳибқирон айдилар: «мендин нима талабинг бор, тилагил». Хидо айди: «кўб ер бўлса, барчаси ҳусуллик бўлса». Амир буюрдилар, бир яхши югурук от келтуруб бердилар. Амир айдилар: бу отга мингил, қай ерни хоҳласанг, кўргил, чарчаб ҳорғунча қанча бўлса, анинг барини сенга бердим, деб марҳамат қилдилар. Хидо дарҳол отга миниб, хоҳлаганича ерни кўруб келди. Амир Соҳибқирон анинг авлодиға вақф қилиб, хат муҳрлаб бердилар. Андин кейин Хидо кўрган-кечурганларини, ҳазрат Шоҳижавонни айгон сўзларини Амирга бошдин баён қилди. Ушул замон кўзидин дурра ёш тўкулуб кўрмас бўлди. Сўнгра Амир қутини келтуруб очиб кўрсалар, бир қитъа қоғоз ичига бир алиф, бир зол, бир жим ҳарфи ёзилмиш. Андин ўзга нимарса йўқтур. Барчалари тахаййир бармоқин тишлаб, ҳар ким ўз хаёллариға келган сўзни айдилар: аларни сўзи Амир Соҳибқиронга маъқул бўлмади.

Умарою физзамонаға маъқул бўлса, фақир муаллиф ҳам бир сўз айтиб ўтғай. Маълум бўлсунким, алиф ҳарфи бирдур, зол ҳарфи етти юздур, жим ҳарфи уч турур. Амир Темур оламдин ўтгандин кейин, етти юз уч ё тўрт йилдин кейин бир аломат зоҳир бўлса керак. Яна алиф маъниси ҳар ким бу дунёға келди, зол маъниси шитоб ила кетмак, жим маъниси ҳар мўмин-мусулмон киши мустаъидул мавт бўлмоқ керак. Алқисса, андин кейин ул қудуқни беркитиб иморати олий қилиб, гунбаз кўтариб, айвони қайвон қилдуруб, қирқ зина бирла кўтариб, зиёратгоҳ қилиб, анга мунаққаш гиламларни тўшаб қўйдилар. Хожатмандлар бориб зиёрат қилурлар. Ушул вақт Амир Соҳибқиронға хабар келдиким, Хитойдин элчи келур, деб. Ул Хитойдин келган элчининг оти Мавлоно Бурундук эрди, ул киши мусулмон эрдилар. Амир Соҳибқирон они Шаҳрисабзға таъйин қилдилар. Кўрунушни анда қилурман, деб. Ул кун Амир Хитой юртиға бормоқни кенгаш қилдилар. Бекларға маъқул бўлмади. Кеч бўлғоч Иноқ вазир ва неча маҳрамлар бирла ариғ ёқосиға бордилар. Андин кейин сувга тушиб ғусл қилиб чиқиб эрдилар, бир маҳрам шиша ичра гулоб

келтуруб Амирни бошлариға қўймоғда эрди, шиша қўлидин тошни устиға тушти, синмади. Иноқ вазир айди: «Эй Амир афандим, Хитой юртиға бормоқни кўнгилдин кўтаринг, иқболингизни баландлигини кўринг, шиша тошға тушса ҳам синмади. Бу Иқболни идборга келтурманг. Амир айдилар: ҳар нима худони хоҳлаши бирла бўлур.

БУ ДОСТОНДА АМИР ТЕМУР СОҲИБҚИРОН ЮРТНИ УЛУҒЛАРИҒА ТҶҲ ҚИЛИБ БЕРИБ, АНДИН КЕЙИН ЎТРОР МАВЗЕЪИГА БОРИБ, АМИР ПАРВАРДИГОР БИРЛА ВАФОТ ТОБҚОНЛАРИНИ БАЕНИ

Аммо ровийлар андоғ ривоят қилурларким, Амир Соҳибқирон юртларни улуғларини жамъ қилмоқға минг-минг тўй асбоб ва олотларини омада ва тайёр қилиб, хайма ва чодирларни кўруқ Кониғил мавзеъиға келтурдилар. Шаҳр халқи уламо ва фузало, ёшу қари барчасини ул ерга таклиф қилиб, чорладилар. Тўб-тўб, гуж-гуж, гуруҳ-гуруҳ бўлуб келавердилар. Ҳар қайсилариға алоҳида, ўз жинслари бирла ўлтурмоқ учун жой ораста қилдилар. Қирқ кеча ва кундуз тўй-томоша қилдиларким, бу тўйни Жамшид кўрса тахаййир бармоқин тишлаб, рашк ўтиға ўзини урар эрди. Қирқ кунгача барча турлук-турлук таъомдин мамнун бўлдилар. Ҳеч киши бирор нимарсага муҳтож бўлмадилар, барча нимарса муҳайё эрди. Ғарибу ғурабо, мусофир ва мусокинлар кўб-кўб ош ва таъомға тўлдилар. Аммо етти иқлимни амирзодаларидин етти юз тўқсон олти кишиға малукано хилъатлар бердилар. Хитойдин келган элчини олдида тўйни тамом қилдилар. Элчиға хануз кўринуш, қилгонлари йўқ эрди. Кониғилини бир тарафи Чўпон отаға яқин тефа эрди, они машриқ тарафи қатта йўл эрди. Анга чодирларни тикиб, элчини анга туширдилар. Анда элчини турлуртурул таъомлар бирла зиёфат қилдилар. Аммо элчи Хитой хоқони Чиндин келтурган совғот тухфаларни Амирга берди. Амир ҳар мақулаи ахбор ва атвори Хитой мочиндин сўрдилар. Андин кейин Хитой элчисига молукона хилъатлар бериб жўнаттилар. Андин кейин Амир Темур Соҳибқирон Самарқанддин арқони давлат бирла Ўтрор мавзеъиға бордилар. Ул вақт Ўтрор мавзеъи кўб қатта шаҳар эрди. Шаҳри Сайруомнинг ўнг ёнидаги Арас суйи анга бориб тасарруф бўлур эрди. Амир Соҳибқирон пойтахтни ул мавзеъға бино қилдилар. Анда тарихнинг саккиз юз еттиенда (1405 й) эрди. Ул вақтда Мирзо Шоҳруҳ тўра Ҳиротға ҳоким эрди. Мироншоҳ тўра Бағдодға султон эрди. Султон Муҳаммад набиралари Қандаҳорға валиаҳд эрди. Ўзга авлодлари бирла Сарой Мулк хоним Самарқандда эрдилар. Амир Соҳибқирон Искандарий соний Чигатой ўзбек беклари бирла Ўтрорда тахти салтанат узра эрдилар. Ул вақт етти иқлимдин Амир Соҳибқиронни хизматида етти юз тўқсон олти мўътабар бекзодалар бор эрди. Истанбулдин Мир-Сайид Шариф ҳам бирга келган эрдилар. Мавлоно аллома Тафтозоний ва Хожам Баҳовуддин начанд уламо ва фузалолар

Амир Соҳибқиронни олдида эрдилар. Самарқанд ва Тошканд ва Туркистон вилоятлари андоқ обод эрдиким, етти иқлим барчаси Амир Соҳибқиронга тобеъ эрди. Хаттоки, Машиққин Мағрибгача ҳукмлари юрар эрди. Ахли ҳикмату ҳунармандлар Ҳиндистону Фарангистон, Рум (дин) келган эрди. Ўттиз йилдин бери Салотин ва хавоқинлардин келтурган олту-кумушларни хазинага жамъ қилдилар. Амир Соҳибқирон ҳазрат Султон орифин Туркистон ичра қабри шарифларига марқад кўтариб, иморат олий қилиб, қанча ерларни вақф қилиб, андин кейин яна ҳазрат шайх Зайниддин кўйи орифониға Кайковус суйидин нахри азим чиқориб, қул, чўри бирла назр этиб, қабрлари узра гунбаз кўтариб, андин кейин Занги отани муборак қабрларини бино қилиб, демишларким, ҳазрат Султон ул орифин ҳазрат Занги отага холовачча эрдилар, ваъда қилиб эрдиларким, бир олий ҳиммат киши чиқиб, бизни қабримиз узра таъмир бино қилса, аввал сизга таъмир қилгай деб эрдилар. Вақти келиб, ҳазрат Султон ул орифинни қабри шарифларини биносиға урнадилар. Андин кейин, бир жонувор кечаси бўлгоч бузуб, кетаверди, Амир Соҳибқирон хайрон бўлуб, бу сирдин воқиф бўлди. Андин кейин, Тошкандга келдилар, ахтариб муборак жасадаларини қайда эканини билмадилар. Тошканддин узоқ бир тош ерда Амир Соҳибқиронни отлари юрмай, тўхтаб қолди. Кўрсаларким, ул ердин бир кўл чиқиб, отларини оёғини ушлаб турур. Дарҳол ул ерға таъмири олий бино қилдилар. Андин кейин ҳазрат Султон у орифинни қабри шарифларига гунбаз кўтардилар, ҳар қайсилари таворихда маълумдур. Кўб авлиёларни қабри шарифларини ҳазрат Амир Темур бино қилгон эрдилар. Яна кўб-кўб жойларға масжид ва мадрасалар бино қилгон эрдилар, барчаси таворихда маълумдур.

Кунлардин бир кун Кошғар шаҳридин элчи келиб, дедиким: «Эй Амир Соҳибқирон афандим, қалмоқлар хуруж қилиб бизни шаҳримизга келур», деди. Андин кейин Амир Темур Соҳибқирон уч ойғача аскарларға кўрук кўрсатдилар. Сипоҳларға амр қилдилар, қалмоқлар жангиға отланинлар, деб. Бу сўзни беклар манъ қилдилар. Нечукким, ул вақт қишни тўқсон эрди, кун кўб қаттиг совуқ эрди. Амир ғайратларига чидолмай ўрдадин ташқарига чиқтилар. Вақтиким, шаъбон ойини еттиси сешанба куни ўрдани равоқида ўлтуруб, сочларини олдуруб ўлтуруб эрдилар, ўшул замон Амирға бир боди муҳолиф келуб тегди. Аҳволлари ўзларига маълум бўлуб, Мирзони чақириб ушбу рубойини ёздурдилар:

Н а з м:

*Чу бир соат, чу бир лаҳза, чу бир дам,
Бўлак ҳол ўзгарур аҳволи олам.
Бугун Соҳибқирон жони амири
Жасадинг кишваридин тобса барҳам.*

Алқисса, соати ўтмай ранг ва туслари тағайюр топиб, андак вақтдин кейин рух тўтиси тан қафасидин учмоқ боғчаларига

тайрон қилди. Муборак жасадаларини Сарой Мулк ойим булғор ичра олдуруб, Самарқандга олиб келиб, жаноза ўқуб дахмага дафн айладилар. Мотамларида барча уламоу фузалолар йиглаб уч кунгача умаро, беклар ёш ўрнига қон йиғладилар. Хожа Исмаилюлло бу марсияни айтиб, тўралар бирла аҳийлар йиғлар эрди.

Ғ а з а л:

*Буз чодиринг фалакким, султон ўлди ғойиб,
Тун ичра эрди чун моҳи тобон бўлди ғойиб.
Еруқ жаҳон қуёши, ислом элини боши,
Дин эрди кўб талоши, дайван ўлди ғойиб.
Оламни қилди дарбар, Соҳибқирон Скандар
Соний демиш эронлар, ёрон ўлди ғойиб.
Дин эрди жустужўси, шаръи эрди гуфтужўси,
Миллатни обрўси, бурҳон ўлди ғойиб.
Нўширвондек одил, ҳам олим эрди, фозил,
Ҳар ишға ақли комил, фарзон ўлди ғойиб.
Давлатда ким Сулаймон, фитратда чун Фалотун,
Ҳикматда эрди гўё Луқмон ўлди ғойиб.
Эҳсонда мисли Ҳотам, шавкатда эрди чун Жам,
Зўрликда ҳам чу Рустам, паҳлавон ўлди ғойиб.
Ғайратда мисли арслон, дашт ичра ёки қоплон,
Баҳра наҳанг-у саъбон, шужоъбон ўлди ғойиб.
Фарзанди аҳли нўён, Турағай баҳодур ўғли,
Саййид Амир Темуртон Кўрагон ўлди ғойиб.*

Аммо Хоним бу газални айтиб йиғлар эрдилар.

Р у б о и й:

*Илоҳи, қорайсун фалакни юзи,
Тўкулсун кўзум ёшидек юлдузи.
Куйуб Ой, тугулсун қуёши анинг.
Бу мотамга зулмот ўлуб кундузи.*

Алқисса, қорилар начанд кун хатми Қаломуллоҳ қилиб, фақиру мискинларға ошу таъом бериб, савобини руҳи нурфутуг Амир Соҳибқиронга бағишладилар. Андин кейин умаро ва беклар машварат қилиб, кенгаш бирла мирзо Халил тўрани ҳазрат Амир Темур Соҳибқиронни ўрниларига тахт узра қарор бердилар. Амир Соҳибқирондин кейин барча фароқанда бўлуб ҳар шаҳрда ўз олдича подшоҳ кўтариб, ўзларини отларига сивка уруб, хутба ўқутдилар, валлоҳу олам, биссаваб фақир.

Эмди, эй ақл эгалари, азиз қардошлар, бу ўткунчи дунёга фақир муаллифдин бу «Темурнома» китоби ёдгорлик қилиб, муни ўқусангиз мен фақирни ета-оначини дуои хайр бирла ёд

қилгайсиз, яна сизларни ота-она, ўтганларингизни раҳмат қилиб, тирикларингизни имон бирла саломат сақлағай.

Фақир муаллиф ҳазрат Амир Темура раҳматуллоҳ алайҳа дostonларини кўб мўътабар нусхалардин неча меҳнат ва машаққатлар чекиб, форсий тилидин турк тилига таржима қилдим. Илоҳи, ҳаммага маҳбуб ва марғуб қилғил, омин.

Бу ўзга жанг китобларидек эмас, чунки мунда ақлга далолат қиладиган ҳикмат сўзлар кўбдур. Мурғ йилини аввалидин бошлаб, бир йили комилдин кейин, тарихнинг 1328 (1908 й) санасида, рабби ул охирни еттинчисида итмолига етти, алҳамд ул лиллоҳи раббил оламийн.

Андин кейин ушбу китобни фатонат маоб маҳорат ул китоб Мирзо Аҳмад, қориға тобшурдим.

Т а р и х:

*Баҳри мидода чумди боғлаб белин бу хома,
Кўб қилди жустужўлар айлаб «Темурнома».
Тангримға шукр беҳад бу сўз топубдур анжом,
Минг уч юзу йигирма саккизда¹ ҳам тамома.*

¹ 1908 йил.

«ТЕМУРНОМА» ДА УЧРАЙДИГАН НОТАНИШ СЎЗЛАР УЧУН ЛУҒАТ

А

- Абас* — беҳуда, фойдасиз
Аббосийн — Аббосийлар. Беш аср (750—1258) ҳукм сурган араб халифалари сулоласи
Абёт — байтлар
Абжад — араб алифбосида сонларни ифодаловчи саккиз сўз
Аврат — шарм аъзолар; аёл, хотин
Авсан — бут, санам
Авқоф — вақф мулки (масжид, хайрия даромади)
Адад — сон, ҳисоб
Адам — йўқлик
Адувия — душманлар, ёвлар
Ажам — Эрон мамлакати ва халқи
Аждод — ота-боболар
Ажзо — бўлаклар, қисмлар
Ажр — мукофот, эваз
Азрақ — кўк тусли, яшил
Аимма — имомлар, дин пешволари, олимлар, мазҳаб бошлиқлари
Аймоқиййа — аймоқлар, мўгул жамоаси
Акобир — энг улуглар, энг катталар
Акнун — ҳозир, энди, шу дам
Алайғи — унга
Алайғис-салом — унга салом
Алам — байроқ, туғ, белги, аломат
Алҳол — энди, ҳозир, шу пайт
Амир-ун-нос — эл амири
Амрад — ўспирин, соқоли чиқмаган йигитча
Анбиё — набилар, пайғамбарлар
Анвар — энг нурли, энг равшан
Анвоъ — навълар, ҳар хил, рангба-ранг
Ангиз — қасд, қўзғатиш, тезлаш, бошлаш
Андоз — ташловчи, отувчи, улоқтириш
Андоза — ўлчов, қолип, нусха
Анодил — булбуллар
Аном — кишилар, халқ
Ансоб — насл-насаб, насллар

Алқариб — яқин кунда, тез орада, яқинда
Арбоби таърих — тарих эгалари, тарих билимдонлари
Арг — ҳожат чиқармоқ
Арожиф — беҳуда сўзлар, миш-мишлар
Арса — майдон, саҳн
Арус — келин, келинчак
Арш — осмоннинг энг юқориси, энг юқори жой
Арганун — орган, чолғу асбоби
Аргин — уруғ номи
Асас — миршаб, тунги соқчи
Асвол — саволлар, сўроқлар
Асном — кишилар, халқ
Асолат — асил зотлилиқ, аслзода
Асолит — исмлар, номлар
Асотир — афсоналар
Асрор — сирлар, яширин нарсалар
Асрори гойиб — гойиб сирлари
Асфар — сариқ, сап-сариқ
Асфиё — пок, тоза, танланган
Асфал — энг паст, энг қуйи, тубан
Асофия — пастлик, тубанлар
Асъаса — дабдаба
Асҳобулфил — суҳбатдошлар
Атбоъ — тобе қилиш
Атвор — юриш-туриш, хулқ, феъл, қилиқ, одат
Атиббо — табиблар, ҳакамлар
Атрок — турклар
Афлок — фалак, осмон
Афрод — зотлар, кимсалар
Афроз — баланд жой, юксалтириш, кўтариш
Афсар — тож жигаси, бирор нарсанинг учи
Афсор — нўхта, жилов, тизгин
Афсарий — жигали
Афсурда — руҳсиз, музлаган, сўлгин
Афтода — заиф, тушқун
Афъол — қилиқлар, хатти-ҳаракатлар
Афъи — катта захарли илон
Ахбор — хабарлар
Ашканён — ашканийлар
Ашраф — энг шарафли, эътиборли кишилар
Ашғол, ашғол — машғулот, ишлар
Аъзам — энг буюқ, энг катта
Аъвол — сўзлар
Аъд — боғлаш, никоҳлаш
Ақолим — иқлимлар
Ақрабо — энг яқин кишилар, қариндошлар
Аққим (Ақим) — елдек учувчи
Аҳли суннат — сунний мазҳабидаги кишилар
Аҳлоллоҳ — диндорлар

Аҳшо — ички аъзолар (юррак, буйрак сингари)
Аҳқар — ҳақир, камтарин
Аҳқарулабад — абадий ҳақир, камтарин кимса

Б

Барс — йўлбарс
Бадал — эваз, айрибош
Байн — оралик, ўрта, ора
Бадв — бошланиш, ибтидо
Байъ — олди-сотти, баҳолашув
Байъат — ахду паймон, қарор, ваъда, эътироф этмоқ
Бақовул — хон дастурхончиси, ошпазлар бошлиғи
Барас — пес, тери оқариш касаллиги
Бараҳна — яланғоч, ҳамма ёғи очиқ
Барбат — чолғу асбоби, ўрдак шаклли
Барғузида — танланган, мумтоз
Барғуствон — бостириқ, ўқ ўтмас ёпқи
Барканд — қўпорилган, суғирилган
Барлос — ўзбек уруғларидан бири
Барқ — чақмоқ, яшин, ўт, олов
Барқут — уруғ номи
Батнан баъда батнин — насл кетидан янги насл келиши
Баҳр — денгиз, уммон
Бекас — кимсасиз, ҳеч кими йўқ
Бехбуд — яхшилиқ, нажот
Борсот — қоплонлар
Ботин — ички томон, ич, кўнгил
Бузург — улўғ, ҳурматли
Буламўқ — овқат (ун, тухум, ёғ, асал аралашмасидан тайёрланади)
Булҳавас — ҳавас қилувчи, беҳуда нарсаларни истовчи, беқарор
Бурж — илми нужумда қуёшнинг йиллик ҳаракат доирасидаги ўн икки нуқтанинг ҳар бири (мас., буржи ҳамал, буржи савр)
Бурё — бўйра, кигиз остидан тўшаладиган қамиш тўқимаси
Бўрк — эркаклар бош кийими
Буронғор — лашкарнинг ўнг қаноти
Булл — бахил, хасис
Бугтуннаср — золим подшоҳнинг номи

В

Важҳи тасмия — от қўйиш, аташ сабаби
Вазъ — тузилиш, яратилиш
Вазий — паст, қуйи, оддий киши
Вазн — ўлчов
Валиаҳд — тожу тахт вориси, ўринбосар
Валий — авлиё, азиз, эга, соҳиб
Валлоҳу аълам — худо билувчандир
Вара — зироат

Ваҳий — илоҳий хабар
 Вилоят — катта маъмурий қисм, область, ўлка
 Вирд — дуо
 Вожиб — бажарилиши муқаддас бўлган ишлар
 Восил — эришувчи, етишувчи
 Воқиф — билувчи, огоҳ, хабардор
 Вужуд — мавжудлик, борлик, гавда
 Вузиро — вазирлар
 Вуқуф — билишлик, хабардорлик
 Вуқуъ — воқеъ бўлиш, юз бериш, пайдо бўлиш
 Вухуш — ваҳший ҳайвонлар, ваҳшийлик

Г

Газ — узунлик ўлчови (70 см)
 Гардун — фалак, осмон
 Гириҳ — тугун, чигал
 Гузин — сайланган, танланган
 Гуногун — ранг-баранг, хилма-хил
 Густоҳ — адабсиз, андешасиз
 Гуҳар — гавҳар
 Гўша — бурчак, хилват, чет жой
 Гўянда — бахши, ҳикоя қилувчи

Д

Дажеол — энг ярамас, энг ваҳший, инсоният душмани
 Дайн — қарз, бурч
 Далв — илми нужумда кўкдаги ўн икки бурждан бири
 Далир — юракли, дадил, жасур, шижоатли
 Даргоҳбор — эшик, остона, улуг кишилар турар жойи
 Дарж — киритиш, қайд этиш, ўралган хат
 Даст — қўл, карра, марта
 Дастовиз — кичик, арзимас тухфа
 Дашги қипчоқ — қипчоқ дашти
 Дафъ — қайтариш, рад этиш
 Даҳма — сағана
 Даҳр — дунё, олам, замон, давр
 Даҳриё — дунёвий
 Диловар — юракли, ботир, қаҳрамон
 Додгоҳ — адолат талаб қилувчи, ҳақгўй, адолатпаравар
 Дорулбақо — абадийлик уйи, у дунё
 Дорулфано — бу дунё, ўткинчи олам
 Дурбин — узоқни яқин этиб кўрсатувчи асбоб
 Дурӯд — мақтов, дуо, салом, яхшилик тилаш, ибодат
 Ду сипар — икки қат қалқон
 Дубулга — зирҳли бош кийим

Ё

Ёбон — ёвон, чўл, дашт, дала
 Ёвуқ — яқин
 Ёзуқ — гуноҳ, айб
 Ёй(Ё) — камон, ҳарф номи
 Ёнмоқ — қайтмоқ, ёниш, куйиш
 Ёрмоқ — танга, ақча
 Ёргоғ — теридан тикилган халтача
 Ётуғон — чолгу асбоби
 Ёғлиғ — рўмол, дурра

Ж

Жабобир — зулм, жабр-ситамда бўлиш
 Жадй — илми нужумда кўкдаги ўн икки бурждан бири (кийик шакида тасаввур этилган)
 Жаён — ғазабли, қахрли, қўрқинчли, дахшатли
 Жалаба — сўфийликда зикр чоги ўзини билмаслик даражасига етиш, экстаз
 Жайҳун — Амударёнинг қадимий номи
 Жалис — ҳамсуҳбат, мажлисдош
 Жангжўй — урушқок, жанговор
 Жарида — дафтар, якка, таянч
 Жарожар — жар устига жар солиш
 Жаҳонгир — дунёни олувчи, жаҳонни бўйсундирувчи
 Жаҳоннома — ойнаи жаҳон (тасвирнинг ойнада акс этиши)
 Жидди жаҳд — зўр бериб инкор этиш, тиришиш
 Жиход — дин йўлидаги уруш, ғазовот
 Жола — ёш
 Жониб — тараф, томон
 Жувонгор — лашкарнинг чап қаноти
 Жуд — инъом, эҳсон, саҳийлик, қўли очиқлик
 Жузья — гайридинлик солиғи
 Жулус — ўлтириш, мажлис
 Жусту жў — қидириш, ахтариш
 Жуҳҳол — жоҳиллар, подонлар

З

Забун — ожиз, бечора, мағлуб
 Завжа — хотин
 Зажр — қийнаш, азобланиш, зўрлаш
 Завлона — бўғов, кишан
 Закоат — диний солиқ, даромаднинг қирқдан бир қисми
 Зан — аёл
 Занаҳ — бақбақа, сақоқ, беҳуда гаплар
 Занаҳ задан — лоф урмоқ
 Занб — гуноҳ айб

Занбурак — замбарак, тўп
Зер — ост, бирор нарсанинг таги, паст
Зибақ — симоб
Зикр — ёдга олиш, хотирлаш, сўзлаш
Зовия — чекиниш жойи
Зойур — зиёрат
Зомин — кафиллик, бировга кафил бўлиш
Зоҳир — ошкора, юзадаги, кўриниб турган
Зулумот — зулматлар, қоронғиликлар
Зулқарнайн — Искандарнинг лақаби, икки шоҳли маъносида
Зуҳал — Сатурн сайёраси
Зухд — дунёдан воз кечган тақводор
Зўрхони — ҳарбий машқ биноси

И

Ибтидо — бошлаш
Идбор — бахтсизлик
Ижмол — хулоса қилиш
Ижлос — мажлис, ўтириш
Ижтиҳод — ғайрат
Издиҳом — тўпланиш
Излол — хор қилиш, тўғри йўлдан адаштириш
Ийд — ҳайит, байрам
Илоҳ — худо, оллоҳ
Имдод — мадад, кўмак, ёрдам
Инжил — христианларнинг илоҳий китоби
Интиқол — кўчиш, ўтиш, ўлим
Интиҳоб — сайлаш, танлаш
Инқиёд — бўйсунуш, берилиш
Ирфон — билиш
Иршод — тўғри йўл кўрсатиш
Илтисом — фармонга итоат қилиш
Ислом — мусулмонлар дини
Истиво — бараварлик, туш пайти, тенглик
Истикмол — комил бўлган, ниҳоясига етган
Истифо — ҳақини олмоқ, сайлаб қўймоқ
Истифода — фойдаланиш, илм олиш, ўқиш-ўрганиш
Истиғноот — мадад сўрамоқ
Истиғфор — гуноҳни сўрамоқ, тавба қилмоқ
Итлоф — йўқ қилиш
Ифтиҳол — ҳийлагар, сохтакор, бўҳтон қилиш
Ишкол — мушкул, банд
Иштибоқ — шубҳа гумон
Ихрож — ҳайдаш, сургун қилиш
Ихтилоф — келишмовчилик
Ихтироз — сақланиш, эҳтиёт бўлмоқ
Иқтидор — қодир бўлиш, бирор ишни қила олиш қудрати

Й

Йиғоч — дарахт, ёғоч, узунлик ўлчови
Йитмақ — йўқолмоқ
Йиқуғ — бузуг, вайрон
Йўрун — ямоқ, парча

К

Кабир — катта, улуг, зўр
Кавкаб — юлдуз
Кавн — борлик, дунё, мавжудлик, тириклик
Кавнайн — икки олам, у дунёю бу дунё
Кайниён — Эрон шоҳлари сулоласи
Кажава — ёпиқ арава
Казарма — ҳарбийлар турар жойи
Калима — сўз, нутқ
Каломуллоҳ — оллонинг сўзи, Қуръон
Камоҳий — айнан, худди ўшандай, ўз ҳолида, тўлиқ моҳияти, таг-туғи билан
Каноб — ўсимлик, канон, бангдона
Карк — каркидон
Каркас — узоқ умр кўрувчи ўлимтикхўр қуш
Кели — ичи ўйилган ёғоч асбоб
Кенг — катта қишлоқ
Килк — қамиш қалам
Кирдор — қилиқ, иш
Кисват — кийим, уст-бош
Китобат — мактублар, хатлар
Кишвар — мамлакат, юрт
Комгар — бахтли, қудратли
Кубаро — катталар, улуглар
Куният — «Абу, ибн, умм, бинт» каби сўзлар билан бошланган исмлар: Абулмуҳсин,
Ибн Сино, Умми Зарифа
Куфр — исломни танимаслик, кофирлик, ғайри динлик
Куффор — кофирлар
Кушод — очик, очилган, бўшатишган
Кушиш — ҳаракат, саъй, интилиш
Комил, комила — етук, мукаммал, камчиликсиз

Л

Лавҳ — ёзув тахтаси
Лайлу наҳор — туну тонг
Лак — юз минг
Ламҳа — лаҳза, дам
Ламҳот — дамлар, лаҳзалар
Лапка — дўкон
Лаъин — лаънати, лаънатланган
Лаъл — қимматбаҳо қизил рангли тош

Лаъли ноб — тоза, соф лаъл
Лаън — лаънат
Лаҳим — ер ости йўлаги
Лисон — тил
Лоаъқд — ақлсиз
Лоилож — иложсиз
Лоҳиқ — кўшимча, кейин кўшилган
Лўълў — марварид, гавҳар

М

Мабдаъ — бошланиш жойи, ибтидоси
Мавзиъ — жой, ўрин, ер
Мавлуд — туғилган, туғилиш замони
Мад — чўзилиш, узайиш
Мадид — чўзилган, узоққа тортилган
Мадоро — келишув, юзаки муомала
Мадҳ — мақташ, улуглаш
Мадҳуш — ҳушдан кетиш, ҳайратга тушиш
Мажмӯъ — йигинди, тўплаш, ҳамма, жамъ
Мазаллат — хўрлик, хорлик
Мазаммат — ёмонлик, тубанлик, хўрлаш
Мазҳаб — таълимот, маслак, диний оқим
Майғун — май рангли, қизил рангли
Маййит — ўлик, ўлган киши
Майлон — майл-хоҳиш, ҳавас, рағбат
Макнун — яширилган, махфий
Макруҳ — жирканч, ҳаром, нафрат кўзговчи
Мало — тўлалик, хилватнинг зидди, очиқ ер, тўда, тўпланиш
Малойик — фаришталар
Малоҳида (мўлҳид) — даҳрий, бедин
Мамнӯъ — манъ этилган, қатоғон
Мамнӯъат — манъ этилган нарсалар, қатоғонлар
Мансух — бекор қилинган, рад этилган, истеъмолдан чиққан
Манжур — ёйилган, тарқалган, ёрлик, фармон
Манқул — нақл этилган, биров айтгани асосида
Манҳус — иши олдинга юрмаган, наҳса қолган
Маоб — ҳикмат эгаси, файласуф
Маоний — маънолар
Марғ — ажал, йўқ бўлиш, ўлим
Мардум — одамлар, қорачиғ
Маркаб — улов, (от, туя, эшак, каби)
Мароҳил — манзиллар, дунё
Марқад — гўр, қабр
Маснад — сўянчиқ, тахт, юксак ўрин, ҳукмдорлик мақоми
Масожид — масжидлар
Масоил — масалалар
Масоний — бир неча марта, неча қарралар
Масоф — жанг майдони, уруш, жанг

Масъуд — бахтли
Маҳзан — хазина
Машварат — кенгаш, маслаҳат
Машираъ — йўл
Машириқ — Шарқ, кунчиқар
Машишоқ — чолғучи
Маъбар — ўтиладиган жой
Маъбуд — оллоҳ
Маъжун — кайф берувчи аралашма дори
Маъин — равон
Мақрун — яқин, ёндош
Мағмум — ғамли, ғамлик
Мағора — ғор, тоғдаги ғор
Мағриб — Ғарб, кунботар
Мағфур — кечирилган, гуноҳи авф этилган
Маҳв — йўқолиш, тугаш, орадан кўтарилиш
Маҳз — холис, соф, нуқул, фақат, ёлғиз
Маҳзал — кулги, масхара бўлиш
Маҳфил — дўстлар жамъ бўлиши, дўстлар базми
Меҳроб — Масжидда имом саждага бош кўядиган махсус жой
Меш — чардам тикилган сув идиш
Меърож — қўкка кўтарилиш
Мидод — сиёҳ, қоралик
Мазроб — нохун, зарб, чертиш
Мийл — бонг
Милён — миллион
Мисвоқ — тиш тозалагич
Мисоқ — аҳду наймон
Мисқол — оғирлик ўлчови — (4,1 гр.)
Миқнотис — магнит, оҳанрабо
Моҳазар — бирор нарсанинг ҳозир бўлиши, тайёр туришлик
Муаллақ — оралиқда қолган, осилган
Муалло — юксак, аъло
Муаллиф — ёзувчи, асар соҳиби
Мубориз — яккама-якка олишувчи, паҳлавон, жангчи
Мубоҳаса — баҳс қилмоқ, фикрлар изҳори
Мубоҳот — фахрланиш, мақтаниш
Муваккил — вакил, бирор ишга тайин этилган
Мударрис — дарс берувчи
Муддаий — рақиб, даъвогар
Мужиб — сабабчи, боис, туфайли
Музмаҳил — маҳв бўлиб, йўқ бўлиш
Музояқа — танглик зулм
Музоҳир — ёрдамчи, қўлловчи
Мукно (*Мукнат*) — қувват, қудрат
Мулозимат — бирга бўлишлик, хизмат қилишлик
Мулоқий — учрашувчи, кўришувчи, сўзлашувчи
Мулҳам — илҳомланган
Мулҳим — илҳом берувчи, кўнгилга солувчи

Мумсик — хасис, бахил
Мунажжим — юлдузшунос
Муназаҳ — пок, соф, равшан
Мундариже — бир нарса таркибига, ичига кирган
Муножот — ялиниш, ёлвориш
Мунозатт — пизоланув, жанжал, тортишув
Мунташир — ёйилган, ҳаммага маълум бўлган
Муноқаша — жанжал, тортишув
Мунқатги — ажралган, кесилган, бир қисм
Мунҳазим — бузилган, тум-тарақай бўлган, тарқалган
Муолажа — даволаш, дори-дармон қилиш
Мурид — талаб этувчи, эргашувчи, қўл берувчи
Муруқаба — мушоҳада, худо ва дунё ҳақида фикр юритиш
Муртасим — сурат солувчи, нақш боғловчи, расмга киритувчи
Мусаллам — инкор ва қаршиликсиз маъқулланган, таслим бўлишлик
Мусаллат — зўравонлик, ғолиб келишлик
Мусаллаҳ — яроқли, аслаҳадор
Мусаннаф — китоб қилинган, ёзилган
Мусанниф — китоб тузувчи, ёзувчи, муаллиф
Мусаххар — забт этиш, бўйсундириш
Мустажоб уд даъва — дуога қабул бўлган
Муставфий — старли бўлиш, ҳисобдор
Мустатоб — ёқимли, юқори даражали
Мустағний — тортинувчи, эҳтиёжсиз
Мустақим — тўғри, рост, бир жойда турувчи
Мутабаррук — қутлуг, муқаддас, шарафли
Мутаббақ — қаватма-қават, қисмларга бўлинган
Мутаботир — оғиздан-оғизга кўчган хабар, ёйилиш
Мутақид — аҳдланган, аҳд боғлашган
Мутагаййир — ўзгарган, ўзгарувчи
Мутроф — юз нарда, ҳижоб
Муфаттин — фитначи, фитна солувчи
Мутобаат — тобеълик, итоат қилиш
Муфорақат — айрилиш, ажралиш
Муғайяр — ихтиёрли, эрки ўзида бўлиш
Муҳолиф — тесқари, қарама-қарши, душман
Мушавваш — ташвишли, наришон, бесаранжом
Мушк — қора рангли хуш бўй модда
Муъофа — ёниқ арава
Муътақид — эътиқод қилувчи, ихлосли
Муқаддима — олдидида борувчи, асарда кириш сўз, сўзбоши
Муқайяд — боғланган, уланган, банд этилган
Муқобил — қарши турувчи, зид
Муганний — ашулани, созанда
Муҳлик — ҳалок қилувчи, ўлдирувчи, йўқ этувчи
Муҳрақ — куйдирувчи, ёндирувчи, қуритувчи
Муҳтади — тўғри йўлга тушган, тўғри йўл кўрсатувчи
Муҳтариқ — куйган, ёнган
Муҳтасиб — ихтисоб қилувчи, шарият ишларини, тош-тарозини назорат этувчи

Набий — пайгамбар, худонинг элчиси
Наботот — ўсимликлар
Навозиш — яхшилик қилиш, сийлаш, меҳрибончилик, эркалаш
Нажжд — насл, насаб, келиб чиқиш
Нажжор — дурадгор
Назм — тузум, тартиб, тузиш, шеър
Насиб — олий нажот, нажот берувчи
Насоро — Исо динидаги одам, христиан
Натож — натижалар
Наузибиллоҳ — худо сақласин
Нафсонийят — ўз шахсига берилиш, ўзини кўриш
Нахчир — охуга ўхшаш ов ҳайвони, ов, нажир
Нафоис — нафислик
Нафе — шахс, вужуд, майл
Наъл — нағал
Наът — пайгамбар мақтови, мадҳ
Нақиз — қарши, зид, тесқари
Нақиб — бирор жамоанинг етакчиси, эътиборли киши
Нағий (нағу) — нечуи, нега, қандай
Наҳанг — акула, катта балиқ
Нисён — унуттиш
Нозил — тушган, осмондан инган
Нотиқ — нутқ сўзловчи
Ноқис — нуқсонли, камчилиги бор
Нубувват — пайгамбарлик, элчилик
Нужум — юлдузлар
Нурулайн (нури айн) — кўз нуридай суюкли, азиз фарзанд
Нусрат — ёрдам, мадад, зафар, галаба
Нутфа — маний, шахват

Обо — оталар
Овон — вақтлар, замонлар
Ойин — расм, одат, тартиб, ўхшашлик
Ол — оила, хонадон, қариндош-уруғ
Олот — асбоблар, яроқлар
Олуд — аралаш маъносиди
Омода — тайёр, тайёрланган
Оре, орий — тўғри, рост, шубҳасиз
Орлот — уруғ номи
Осий — гуноҳкор
Осор — нишонлар, асарлар
Оталиқ — ҳомий, бек
Офият — соғлиқ, тинчлик, покизалик
Ошуб — ғавғо, тўполон, кўркүв
Оғоз — бошланиш, ибтидо
Оҳан — темир
Оҳангар — темирчи

Пайм — хабар, дарак
Пайрав — эргашувчи, изидан борувчи
Пайкон — камон ўқидинг учи
Партав — ёруғлик, нур, шуъла, порлоқлик
Пешдодиён — пешдодийлар, қадимий Эрон шоҳлари сулоласи
Пироста — безалган, зийнатланган
Пироя — безак, зийнат
Полон — теридан тикиладиган буюм
Порсо — сақланувчи, ёмон ишлардан ўзини тийувчи
Пўта (фўта) — ишак ўрама белбоғ
Пурнур — порлоқ, нурли
Пурфутуҳ — тўла очилиш

Рабиул-аввал — ҳижрий йилнинг учинчи ойи
Рабиул-оҳир — ҳижрий йилнинг тўртинчи ойи
Работ — йўловчилар манзилгоҳи
Равза — боғ, жаннат
Ражо — умид, орзу
Раҷъат — қайтиш
Разм — уриш, тавғо
Ракаат (риқъат) — номоз ракаатлардан иборат бўлади
Ракик — сует, заиф
Рам — сажда, чўчиш, қўрқиш
Рама — гала, сурув, тўда
Раммола — фол очувчи (қум, нуқта, чизиклар орқали каромат қилиш)
Расул — элчи, пайгамбар
Расулаллоҳ — оллоҳнинг элчиси, Мухаммад пайгамбар
Раста — қатор
Рафиқ — дўст, ҳамдам, ҳамроҳ
Рафоқат — дўстлар, ҳамсухбатлар
Рахт — кийим-кечак, сафар юки
Регистон — қум тўшалган майдон, саҳн
Рибо — судхўрлик, таъмагирлик
Рижол — эрлар, эркаклар
Рижол ул ғойиб — назардан ғойиб муқаддас, улуг одамлар (руҳ)
Ризвон — розилик, мамнуслик, жаннат
Ризлат — кўчиш, ўлиш
Ровий — ҳикоячи, қисса аytувчи, маълумот берувчи
Рокиб — сувора, отлик, мишиб юрвчи
Рофизий — шиъа мазҳабидаги киши
Рўбти маскун — Ернинг қуруқлик қисми
Рўҳи қудс — муқаддас, пок руҳ

Сабад — сават
Сабий — ёш бола
Сабъ — етти
Сабъ ул масоний — етти қарра
Сабҳа (субҳа) — тасбех
Савқ — табиат, хилқат, қудрат
Сад — тўсиқ, баланд девор
Садр — уруг, мансаб
Садр аш шариад — исломда улуг мартаба
Садрнишин — улуглар билан ўлтирувчи, мартабали
Сажда — номоз расуми, эгилиш
Сайд — ов, шикор, илтирмоқ
Сайқал — жило бериш, пардозлаш
Сайҳа — ҳайқирик, қичқирик
Сажбон — итбоқар
Сакина — ором, осудалик
Сакта — турғунлик
Салжуқиён — салжуқийлар
Салоҳ — яхшилик
Самадийят — абадият, навқиронлик
Самар — мева, ҳосил, фойда
Сандувоч — қалдирғоч
Сано — мақтов, мадҳия
Саноч — чарм тўрва, меш
Сарбадор — Хуросонда XIV аср ўрталарида вужудга келган халқ ҳаракати иштирокчиси (дорга осилишдан қўрқмайдиған, боши дорга тикилган, деган маъноларда)
Сариъ — тез, суръатли
Сариҳ — очиқ, равшан, аниқ, ойдин
Сарафроз — улугвор, юксак
Сафро — сариг, ўт, заҳра
Сафҳа — саҳифа, варақ, бет
Савъй — ҳаракат, интилиш
Сақлу (сақлов) — чегара, юрт чегараси
Сақо — сув берувчи, сув сеувчи, мешкоб
Саҳбо — қизил май
Саҳиҳ — хатосиз, тўғри
Саҳоб — булут
Саҳойиф — варақлар, бетлар, саҳифалар
Сел — шапалоқ
Сиддат — саййидлик, улуглик, пайгамбар авлодига мансублик
Сикка — пул зарб қилиш, тамга урилган ақча
Сила — инъом, бахшиш, мукофот
Силсила — занжир, тизма, тартиб
Сипар — қалқон
Синоҳ — аскар, қўшин
Сирот — кўприк, йўл, дўзах устидан жаннатга ўтиладиган қиякўприк
Ситойиш — мақтов, мақташ

Сифла — паст, тубан, хасис
Содот — сайидлар,
Совғат — совғалар, тухфалар
Соил — савол қилувчи, истовчи, гадо, тиланчи
Соим — рўза тутувчи
Сойир — сайр этувчи, сайёх
Сол — йил
Солотин — султонлар
Сомеъ — эшитувчи, тингловчи
Сомониён — сомониёлар, IX асрда Бухорода ҳокимиятни араблардан олган сулола
Софий — софлик, тозалик, тиниқлик
Соҳиб — эга, тасарруф этувчи
Соҳибқирон — яқинлашиш, бирлашиш соҳиби, икки сайёранинг бир буржда яқин келиши пайтида туғилган киши
Соҳир — сеҳргар, ажойиб санъаткор
Сувар — сурат
Сулуқ — йўл тутиш, яхши йўлга кириш, худога яқинлашиш йўли
Сухан — сўз, нутқ, ифода
Сўқиш — жанг, уруш

Т

Тааммул — чуқур ўйлаш, мулоҳаза қилиш
Табал(табл) — қатта ногора, довул
Табача — гуруҳ, қатлам, даража
Табдил — ўзгартириб юбориш, бошқача қилиш
Таборақ — худонинг исмларидан бири
Табоҳ — хароб, бузуқ, вайрон
Таббоҳ — ошпаз, овқат ниширувчи
Таважжуҳ — юзланиш, хайрихоҳлик, бир сарига азм этмоқ
Таваллуд — туғилиш
Таваҳҳум — ваҳимага тушиш, қўрқинч
Тавозуъ — адаблилик, ўзни паст олиш, ўта камтарлик
Таворих — тарихлар
Таваҳҳуф — тўхташ, тек туриш
Таврот — яҳудийларнинг диний китоби
Тавҳид — худонинг бирлигига ишониш, худога етишув
Тадриж — аста-секинлик
Тазарруъ — ялиниш, ёлвориш
Тазвир — алдаш, хийла, фириб
Тайрон — учиш, парвоз
Такбир — худони улуғлаб «оллоҳу акбар» иборасини айтиш
Такрим — ҳурмат, иззат, эҳтиром
Такя — суянчиқ, ястиқ, дарвешхона
Талбис — хийла, макр
Тамасхур — масхара қилиш
Тановул — зиммага олиш, емоқ, ичмоқ

Тараҳҳум — раҳм қилиш, марҳамат
Тарёқ — қора дори
Тарсо — христиан
Тарсидан — ханф қилмоқ, журъат этолмаслик
Тасалсул — ҳалқа-ҳалқа, кетма-кет уланиш, тизма
Тасхир — ром қилиш, забт этиш, қўлга олиш
Татбия — тузиш, тартибга солиш, сафлаш
Таъмир — қуриш, обод этиш, созлаш, умрни узайтиш
Тақаддум — илгарилаш, олдинда бўлиш
Тақвият — ёрдам бериш, қувватлаш
Тағайюр — ўзгариш, бошқа тусга кириш
Тағйир — ўзгартиш
Таҳаммул — тоқат, сабр, чидам
Тийнат — хулқ, равиш, феъл, табиат, яратилиш
Тиловат — «Қуръон»ни қироат билан ўқиш
Тоат — ибодат, сифиниш, оллоҳдан қўмақ сўраш
Тоифа — қабила, қавм, гуруҳ, эркалар тўдаси
Тойиб — тавба қилувчи
Тулуъ — чиқиш, кўриниш, болқиш
Туманот — ўн мингликлар
Тугбардор — байроқ кўтарувчи яловбардор
Турро — давлат рамзи, нишони, фармон, ёрликлар теңасидаги махсус безакли белги
Тўфанг — жанг қуроли
Тўша — озиқ-овқат, йўл озиғи

У

Убур — ўтиш, юриб ўтиш
Уд — чолғу асбоби
Узв — аъзо, гавда қисмлари
Узма — аъзам, қатта
Уламо — олим
Улус — эл, халқ
Умаро — амирлар
Умда — асос, дастак, таянч
Умё — кўрлик
Умнат — бир тилда сўзлашувчи инсонлар, бир пайгамбарга тобеъ кишилар
Унсур — асос, таркиб
Усмониён — усмонийлар
Учмоқ — жаннат
Ухувват — биродарлик, қардошлик, ака-укалик
Уқоб — бургут

Ф

Фавт — йўқолиш, ўлим
Фазиҳат — расволик, разолат

Фалак — осмон, кўк
Фано — йўқ бўлиш, ўлиш
Фаранг — Франция, француз
Фард — якка, ёлғиз
Фарангистон — Европа
Фарра — шукух, шавкат
Фаррон — равон, тез, сидирга
Фаройиз — исломдаги беш мажбурият (рўза, намоз, ҳаж сингари)
Фасоҳат — сўзнинг равон, ёқимли, қоидага мувофиқлиги, гўзал услуб
Фасҳ — бузиш, бекор қилиш
Фатонат — ўткир зеҳн, зийраклик, хушфаҳмлиқ
Фитрат — яратилиш, табиат, туғма табиат
Фатҳ — очини, ечилиш, забт этиш, ғалаба
Фақиҳ — диний ҳуқуқ билимдони
Филиззоат — маъданлар қоринмаси (темир, пўлат, олтин каби етти маъдан)
Фива — пиво
Филҳол — шу ҳолда, шу пайтда, дарҳол
Фирраст — мундарижа
Фирот — денгиз номи
Фирқа — инсон гуруҳи, жамоат, тўда, мазҳаб
Фиқҳ — диний ҳуқуқ илми
Фосид — бузуқ
Фузуҳ — расволик, разиллик
Футуҳ — очилиш, ечилиш
Фўта (пўта) — ипак ўрама белбоғ
Фўш — от ёли

X

Хабари арожиғ — беҳуда, ёлғон хабар, атай тарқатилган миш-миш
Хабир — билувчи, хабар берувчи
Хабис — ёмон, ярамас, бадбўй
Хавотин — аёллар
Хавоқин — ҳоқонлар
Хаданг — ўқ, камон ўқи
Хазз — ипакли мато
Хайд — гуруҳ, тўда, от-улов тўдаси
Хайма — чодир
Хайрот — яхшиликлар, хайр-саховат
Халаф — ўринбосар
Халлоғ — яратувчи
Хамр — май, шароб, бода
Харвор — оғирлик ўлчови, бир эшак юки
Хасм — душман, рақиб
Хашм — аччиқ, газаб
Хилоф — қарши, тесқари, зид
Хилъат — ҳашаматли кийим, сарпо
Хиргоҳ — чодир
Хирқа — жанда, руҳонийлар уст кийими

Хожа — эга, бошлиқ, уй эгаси, оила бошлиғи
Хойиғ — қўрқувчи, қўрқоқ
Холиғ — халқ қилувчи, яратувчи (худонинг сифати)
Хонақоғ — масжид
Хома — қалам
Хориғ — фавқулудда, одатдан ташқари
Хотам ус салтанат — салтанат муҳри, подшоҳ унвони
Хубс — бадният, палид
Хутба — жума кунлари ва ҳайитларда ўқиладиган намоз (унга давлат бошлиғи исми қўшиб ўқилган)

Ч

Чалипо — бут, қўшув аломатига ўхшаш нишон
Чаноқчи — ҳайкалтарош
Чарх — айланиш, осмон, фалак, тақдир, толеъ
Чашн — тантанали йиғилиш, базм
Черик — кўшин, аскар
Чивиртка — чигиртка
Чин — Хитой
Чингдовул — кўшиннинг орқасидан юрадиган соқчилар тўдаси
Чобук — чаққон, тез, илдам, савандоз
Чокар — хизматкор
Чоғир — май, ичкилик, шароб
Чугз — бойқуш, бойўғли
Чўғул(чўғол) — чақимчи, ғийбатчи, игвогар

Ш

Шабихун — тунги ҳужум
Шайх ул аълам — доно устоз, муридлар етакчиси, исломдаги олий мартаба
Шамим — хуш ис, хуш бўй
Шамс — қуёш
Шамсия — қуёш йили ҳисоби
Шанбалид — гул
Шариъ — ёмон, ярамас, бузуқи
Шарҳи вуқайи — воқеа-ходисаларни изоҳловчи, шарҳловчи
Шафиъ — воситачи, ҳимоячи
Шаъбон — ҳижрий йилнинг саккизинчи ойи
Шаҳристон — мустаҳкам қалъаси бўлган катта шаҳар
Шиква — шикоят, гиналаш
Шикоф — ёриқ, дарё, тешиқ
Шиъя (шиа) — гуруҳ, тарафдор, исломдаги асосий йўналишлардан бири
Шотир — жиловдор, подшоҳ жиловдори
Шужоъ — шижоатли, ботир
Шуққа — байроқнинг учига боғланадиган мато
Шуҳид — кўз билан кўриш, мушоҳада

Э

Элотия — кўчманчи узбеклар, дашт қавмлари
Эрод — баён, сўзлаш, нақл, зикр қилиш
Эътидол — муътадил, ўрта даражада
Эътилол — хасталаниш, касалликка чалиниш
Эътимод — эътиқод, эътибор
Эътино — ғамхўрлик, диққат
Эҳтисом — ўз гуноҳларидан қайтиш, гуноҳ қилмаслик
Эҳдос — бино қилиш, кашфиёт, ижод этиш

Ю

Юмкин — мумкин, эҳтимол, шояд
Юсун — маросим, одоб

Я

Ябоб — хароб
Явм — кундуз вақт
Яд — қўл
Яъжуъ — *яъжуъ* — *маъжуъ* — афсонага кўра хунук тоифа, бахайбат, ҳамма нарсани
 об тугатувчи, одамхўр махлуқлар
Ядон — худо, оллоҳ
Яилоқ — ийлоқ, уелоқ жой
Яксар — танҳо, янқа,
Ялов — байроқ
Ялавоч — хабар етказувчи, хабар берувчи
Ям — дарё, денгиз
Ярлиг — подшоҳ фармони
Яроғ — қурол, аслаҳа, ҳозирлик
Ясаул — иттизом сақловчи кичик амалдор
Яғмо — талон-тароқ, горат қилиш

У

Укга — бехуда, кераксиз
Уланг — улаш, ўт, тиех
Упчин — совуғ, зирх
Ур — балаандлик, қия жой
Угру — қарши, рунара

Қ

Қабел — ёмон, ярамас, пописанд
Қабо — эркавларнинг узун уст кийими
Қавий — кучли, қувватли
Қавий жўша — куч қувватга тўлган, кучи қайнаган
Қавл — сўз, гап

Қавм — бир маҳалла, қишлоқ кишилари, бир уруғ вакиллари
Қазои қадр — худо юборган ўлим, ажал
Қайсар — подшоҳ, Рум ва Юнон подшоҳларининг қадимий лақаби
Қалам қилмоқ — қирмоқ, бошини кесмоқ
Қаловуз — раҳбар, лашкар йўл бошловчиси
Қалада — итнинг бўйин тасмаси
Қамария ҳисоби — ҳижрий ой йили ҳисоби
Қанора — қассоб кундаси, гўшт осиладиган чангаклар
Қангара — кўприк
Қарқара — тожга тақиладиган говус пати
Қатли ом — қиргин, ёппасига ўлдириш
Қаҳад (қаҳт) — очарчилик, йўқчилик, қаҳатчилик
Қирон — икки сайёранинг бир буржга яқин келиши
Қовға — қудуқдан сув олишда ишлатиладиган чарм идиш
Қозиолҳожат — ҳожатбарор, худога ишора
Қорий — Қуръонни ёд билувчи, оҳанг билан ўқувчи киши
Қофила — қарвон, сафарга чиққан йўлчилар тўдаси
Қубба — гумбаз
Қудс — муқаддаслик, поклик, тозалик
Қулzum — Қизил денгиз, умуман денгиз
Қуллоб — чангак, қармоқ
Қусур — камчилик, нуқсон, қасрлар, саройлар
Қутб — замона пешвоси, йўл кўрсатувчи авлиё
Қуқу — хуш бўй
Қўқур — кўр, сўқур

Ғ

Ғабин — зарар ва зиён
Ғабро — замин, ер, туфроқ
Ғаввос — сув тагига шўнгувчи
Ғавр — бирор нарсанинг туби, ҳақиқат, моҳият
Ғавий — гумроҳ
Ғаданг — жоҳил, нодон, аблаҳ
Ғаддор — хиёнатчи, бевафо, алдамчи
Ғадр — аҳдни бузган, хиёнатчи
Ғазовот (Ғазв) — жанг, ҳарб, юриш
Ғазо — юриш, жанг
Ғайб — кўзга кўринмаслик, сир, яширинлик
Ғани — бой, бадавлат
Ғаним — душман, қарши томон
Ғарв — най, қалам ясалади
Ғариқ — ботган, чўмган, ғарқ бўлган
Ғарча (ғалча) — аблаҳ, аҳмоқ, нодон, калтафаҳм
Ғизо — овқат, таом
Ғизола — оҳу
Ғино — нағма, оҳанг, куй
Ғирев — дод-фарёд, шўриш, бақирик
Ғоб — ўрмонлар

Ғурфа — болохона
Ғусл — чўмилиш
Ғишти — сувға шўнғиб чиқиш, шўнғиш

Х

Ҳабаш — қора тусли
Ҳабба (ҳабобат) — дон, дона, галла
Ҳавл — қўрқинч, қудрат
Ҳаволи — теварак-атроф
Ҳавон — хорлик, тубанлик
Ҳавр — ғазабга миниш, қизишиш
Ҳадаф — нишон, йўналиш нуқтаси
Ҳадид — темир
Ҳадис — пайғамбар сўзлари, ибратли сўзлар
Ҳажар ул асвад — Каъбадаги табаррук қора тош
Ҳажжом — табиб, томирдан қон олувчи, жаррох
Ҳаз — баҳра, насиба, шодлик, лаззат
Ҳазм — ҳушёрлик, эҳтиёткорлик
Ҳазан — ғусса, ғам, андух
Ҳазор — минг
Ҳайвон суғи — тириклик суғи (афсонавий сув)
Ҳамоил — шамшир боғичи
Ҳамул — ўша, ул, ҳам
Ҳанног — ғаллафуруш, деҳқон
Ҳарба — жанг асбоби, калта найза
Ҳарис — куювчи, ёндирувчи
Ҳарос — қўрқув, даҳшат
Ҳасаб — қадр, андоза, миқдор, шараф, шухрат
Ҳашам — хизматкорлар, навкарлар, подшоҳ чокарлари
Ҳашар — гуруҳ, тўда, анжуман
Ҳашр — жамлаш, мажлис, қиёмат
Ҳақир — тубан, наст, хор, қадрсиз
Ҳақиқ — сазовор, лойиқ
Ҳибр (Ҳабр) — ақлли, донишманд, олим, доно
Ҳиддат — тезлик, шиддат, ғазаб
Ҳидоят — тўғри йўл кўрсатиш, тўғри йўлга кириш
Ҳижоб — парда
Ҳижрий — мусулмон йил ҳисоби, Муҳаммад пайғамбарнинг хижрати — 622 йил
16 июлдаги кўчишидан бошланади
Ҳизб — гуруҳ, фирқа
Ҳимом — ният, бирор ишга киришиш
Ҳин — вақт, найт, огоҳ бўл, эҳтиёт қил
Ҳиросат — зироат, деҳқончилик
Ҳисн — кўрғон, паноҳгоҳ, қалъа, истеҳком
Ҳисор — истеҳком, кўрғон, қалъа
Ҳоди — тўғри йўл кўрсатувчи, йўл бошловчи
Ҳомил — кўтарувчи, тасарруф этувчи
Ҳомун — кенг, текис дала, сахро

Ҳорис — экинчи, посбон
Ҳорун — посбон, қузатувчи, Мусо пайғамбар акасининг исми
Ҳорут — ерга ҳайдалган икки фариштаннинг (Морут) бири
Ҳотиф — ғойибдан овоз берувчи, нидо қилувчи
Ҳафи — ёмонликдан сақланувчи, камбағал, оёқяланг
Ҳубобот — донлар, галлалар
Ҳудо — тўғри йўл, рост йўл, ҳидоят, ҳаққа бошловчи дин, яъни ислом
Ҳузн — ғам, ғусса, қайғу, ҳасрат
Ҳуле — ширин, лазиз, тотли
Ҳулла — безакли, ипак мато
Ҳумоюн — қутлуг, муборак, қувватли, хуш
Ҳусом — қилич, шамшир, шоп
Ҳут — балиқ, ўн икки бурждан бирининг номи
Ҳуққа — жавоҳир қутчаси
Ҳуққабоз — фирибгар, қаллоб

Литературно-художественное издание

**САЛОҲИДДИН ТОШКАНДИЙ
ТЕМУРНАМЕ**

На узбекском языке

Мусаввир Т. Иброҳимов
Расмлар муҳаррири О. Мўйинов
Техник муҳаррир Е. Толочко
Мусаххих Равшан Файз

МУНДАРИЖА

«Темурнома» ҳақида сўз.....	5
Темурнома.....	31
«Темурнома»да учрайдиган нотаниш сўзлар учун лугат.....	329

ИБ № 0409

Босмаҳовата берилди 16.07.90. Босилми 20.11.90. руҳсат этилди. Ўлчамини 60×90¹/16. Оффсет қоғози. Янги оддий тартибга. Оффсет босма усулида босилди. 22,0. Шартли босма тобок. Шартли бўёқли босмада нашр ҳақини 22,25. Нархиди тобок ҳисоби 24,21. 200000 минг нусхада 41,90. Шартнома 4143-бўйича. Баҳоини 8 «ўз»

«Чулпон» нашриёти, 700083, Тошкент шаҳри, 1-СН, «Правда» кўчасини кўчасини 41.

Ўзбекистон ССР Давлат матбуот комитети Тошкент матбуот ошгаб чи қарши бирашмаси, Тошкент шаҳри, Навоий кўчасини 30

ТЕМЪРНОМЪ

امیر تیمور کو رگمان جنگلنا مہی